

Män och jämställdhet

*Betänkande av Utredningen om män och
jämställdhet
Stockholm 2014*

STATENS OFFENTLIGA
UTREDNINGAR

SOU 2014:6

SOU och Ds kan köpas från Fritzes kundtjänst. För remissutsändningar av SOU och Ds svarar Fritzes Offentliga Publikationer på uppdrag av Regeringskansliets förvaltningsavdelning.

Beställningsadress:
Fritzes kundtjänst
106 47 Stockholm
Orderfax: 08-598 191 91
Ordertel: 08-598 191 90
E-post: order.fritzes@nj.se
Internet: www.fritzes.se

Svara på remiss – hur och varför. Statsrådsberedningen (SB PM 2003:2, reviderad 2009-05-02)
– En liten broschyr som underlättar arbetet för den som ska svara på remiss.
Broschyren är gratis och kan laddas ner eller beställas på
<http://www.regeringen.se/remiss>

Textbearbetning och layout har utförts av Regeringskansliet, FA/kommittéservice.

Omslag: Elanders Sverige AB.

Tryckt av Elanders Sverige AB.
Stockholm 2014

ISBN 978-91-38-24071-7
ISSN 0375-250X

Till statsrådet Maria Arnholm

Regeringen beslutade den 27 september 2012 kommittédirektiv om frågor som rör män och jämställdhet (dir. 2012:97). Tilläggsdirektiv beslutades den 18 april 2013 (dir. 2013:50).

Med stöd av regeringens bemyndigande den 27 september 2012 tillsatte därefter statsrådet som har till uppgift att föredra ärenden om jämställdhet vår utredning.

Till särskild utredare förordnades den 27 september 2012 Per Magnus Nilsson. Han efterträddes den 2 april 2013 av Svend Dahl.

Till sakkunnig förordnades den 6 maj 2013 Karolina Vrethem. Hon efterträddes den 27 augusti 2013 av Linda Österberg.

Till experter förordnades den 6 maj 2013 Andreas Bergström, Inti Chavez Perez, Fataneh Farahani, Thomas Johansson, Göran Johnsson, Marie Nordberg och Petra Ulmanen.

Som sekreterare anställdes fr.o.m. den 1 december 2012 Claes Sonnerby och den 15 december 2012 Niclas Järvklo. Claes Sonnerby har varit huvudsekreterare.

Vi har haft namnet Utredningen om män och jämställdhet (U 2012:10).

Härmed överlämnar vi betänkandet Män och jämställdhet (SOU 2014:6).

Vi har härmed slutfört vårt uppdrag.

Stockholm den 31 januari 2014

Svend Dahl

Claes Sonnerby

Niclas Järvklo

Innehåll

Till läsaren	11
Förkortningar	13
Sammanfattning	19
Summary	31
1 Utredningsdirektiven och arbetets uppläggning m.m.	45
1.1 Direktiven.....	45
1.2 Vår utrednings arbete	45
1.3 Samverkan.....	46
1.4 Remissyttrande.....	47
1.5 Våra avgränsningar.....	47
1.6 Disposition av resultatet av vårt arbete	47
2 Om utredningen	49
2.1 Vilket har mitt uppdrag varit?	50
2.2 Vad menas med ”jämsällldhet”?.....	50
2.3 Varför utreda män och jämsällldhet?.....	51
2.4 Vad har hänt och händer i vårt samhälle som påverkar jämsällldheten?.....	55

2.5	Män finns i samhällets topp men tillhör också de mest utsatta.....	56
2.6	Mäns skilda villkor behöver uppmärksammas.....	57
3	Maskuliniteter i förändring.....	59
3.1	Från ”i princip” till i praktik?	60
3.2	Betydelsen av begreppet maskulinitet.....	62
3.3	Maskulinitet och makt	64
3.4	Sårbarhet och riskbeteenden.....	65
3.5	Intimitet, förändring och normkritik	66
3.6	Välfärdspolitik och globalisering.....	68
3.7	Migration, främlingsfientlighet och demografi	69
3.8	Utmaningar.....	70
	Min sida – Andreas Bergström	71
4	Mäns skilda villkor.....	73
4.1	Om begreppet intersektionalitet.....	74
4.2	Mäns maktpositioner i siffror.....	75
4.3	Män och ekonomiska resurser.....	82
4.4	Män och klass	89
4.5	Män och demografi	92
4.6	Män och geografi.....	96
4.7	Etnicitet och segregation	104
4.8	Heteronormer och hbt-personer.....	112
	Min sida – Inti Chavez Perez	115

5	Män och utbildning	117
5.1	Utredningar om jämställdhet och utbildning.....	119
5.2	Maskulinitet i skolan.....	120
5.3	Förskolan.....	122
5.4	Grundskolan och gymnasiet.....	124
5.5	Högre utbildning	136
5.6	Utmaningar	137
	<i>Min sida – Fataneh Farahani</i>	139
6	Mäns betalda och obetalda arbete.....	141
6.1	En översikt	143
6.2	Förvärvsarbete.....	144
6.3	Hemarbete och övrig tidsanvändning.....	169
6.4	Summering.....	182
	<i>Min sida – Thomas Johansson</i>	185
7	Män, familj och föräldraskap	187
7.1	Föräldraledighet och pappapolitik	188
7.2	Separationer och vårdnadsfrågor.....	202
7.3	Faderskapspresumtion för samboende och möjligheter för hbt-föräldrar	208
7.4	Utmaningar	209
	<i>Min sida – Göran Johnsson</i>	211
8	Män, hälsa, ohälsa och social utsatthet	213
8.1	Skillnader i mäns och kvinnors hälsa	214
8.2	Jämlikhet när det gäller hälsa och vård?	215
8.3	Mäns normer om hälsa.....	216

8.4	Skillnader mellan män	217
8.5	Kroppens yttre.....	218
8.6	Psykisk hälsa	220
8.7	Sjukpenning – män, kvinnor och ansvar för barn.....	223
8.8	Arbete och hälsa	225
8.9	Själv mord	230
8.10	Medellivslängd och överdödlighet.....	232
8.11	Mäns sociala utsatthet	233
8.12	Jämställdhet och hälsa	235
8.13	Utmaningar	236
	Min sida – Petra Ulmanen	239
9	Män och våld	241
9.1	Män som förövare och offer	243
9.2	Män och våldsnormer.....	246
9.3	Mäns våld mot kvinnor	249
9.4	Sexuellt våld och trakasserier	254
9.5	Hatbrott.....	255
9.6	Hedersrelaterat våld	256
9.7	Våldspreventivt arbete med killar och män	257
9.8	Jämställdhet minskar våld	260
9.9	Utmaningar.....	260
10	Män och sexualitet.....	263
10.1	Frågor om sex och jämställdhet	264
10.2	Mäns sexuella hälsa.....	265
10.3	Sex- och samlevnadsundervisning	268

10.4	Pornografi och kränkningar på internet	271
10.5	Prostitution och sexköp	272
10.6	Utmaningar	274
11	Mäns attityder.....	275
11.1	Politiska preferenser	276
11.2	Att bearbeta attityder till jämställdhet	278
11.3	Mäns – och kvinnors – attityder till jämställdhet	279
11.4	Män och främlingsfientliga attityder	287
11.5	Utmaningar	290
12	Forskning om och verksamheter kring män och jämställdhet	293
12.1	Forskning om män och maskulinitet.....	294
12.2	Verksamheter som arbetar med män och jämställdhet.....	296
13	Avslutande perspektiv och slutsatser	305
13.1	Föreställningar om manskris.....	305
13.2	En växande jämställdhetsklyfta.....	306
13.3	Vad betyder samhällsförändringarna för män?	307
13.4	Ansvaret för en jämställd framtid	309
13.5	Våra övergripande slutsatser	310
	Referenser	315
	Bilagor	
Bilaga 1	Kommittédirektiv 2012:97.....	337
Bilaga 2	Tilläggsdirektiv 2013:50.....	345
Bilaga 3	Maskuliniteter i förändring.....	347

Bilaga 4	Känslan och platsens betydelse för mäns sociala organisering	383
Bilaga 5	Män, föräldraledigheten och föräldraförsäkringen.....	399
Bilaga 6	Män, kropp och hälsa	431
Bilaga 7	Män och social utsatthet – en översikt.....	465
Bilaga 8	Män, våld och jämställdhet	519

Bilagor på www.sou.gov.se

9. Mäns maktpositioner i siffror
10. Mäns ekonomiska resurser
11. Män, demografi och geografi
12. Män utanför städerna – om konstruktionen av rurala maskuliniteter och identiteter under förändring
13. Jämställdhet, etnicitet och ”andra män” – ett intersektionellt perspektiv på förändringar av maskulinitet efter migration
14. Mäns sexualitet och hbt-personer
15. Män och förvärvsarbete
16. Mäns användning av tiden
17. Föräldraskap och arbetsliv – om lojalitetskonflikter i familjelivets vardag
18. Män i tvister om vårdnad, boende och umgänge
19. Kompetensen inom andrologi och tillgängligheten till andrologisk vård i Sverige 2013
20. Män tycker, tänker och gör
21. Översikt kring svensk, nordisk och internationell maskulinitetsforskning
22. Etablerade verksamheter som idag arbetar med män och jämställdhet – en svensk kartläggning med internationell utblick
23. Den svenska jämställdhetsdiskursens exkluderingar – en intervjustudie om jämställdhet, den nye mannen och andra män

Till läsaren

Välkommen att ta del av resultatet av det utredningsarbete jag har haft glädjen att leda.

Vi i utredningen – sakkunnig, experter, sekreterare och jag själv, har haft i uppdrag att kartlägga och analysera frågor om män och jämställdhet – mer om detta i kapitel 2.

Det har varit ett roligt och samtidigt krävande arbete. Roligt därför att det varit lärorikt och spännande att ta sig an jämställdhetsfrågan utifrån ett mansperspektiv. Krävande därför att området är mycket stort och för att jämställdhet ibland är ett område som väcker starka känslor.

Vi har, även om många forskare varit inblandade, försökt skriva på ett språk och med termer som ska göra att de allra flesta ska kunna förstå och förhålla sig till det vi skrivit. Detta därför att en viktig ambition med vårt arbete är att så många som möjligt ska kunna vara delaktiga i jämställdhetsdebatten – det behövs. Jämställdhet är ett mycket brett område. Det handlar om människors lika möjligheter och det handlar om framtiden för oss och våra barn.

Du som vill ta del av våra resultat, och det hoppas vi verkligen du vill, kan göra det med olika fördjupningar.

- Vill du ta del av vår sammanfattning har vi en sådan som du finner några sidor framåt.
- Vill du därtill ta del av våra avslutande perspektiv och slutsatser finner du dem i kapitel 13.
- Vill du därtill ta del av de fakta vi arbetat med och våra resonemang finner du detta i kapitel 1–12. I inledningen till varje kapitel 2–12 finner du en ruta med huvudbudskapen i kapitlet.
- Vill du därtill ta del av referenserna till dessa kapitel finner du dem samlade efter kapitel 13.

- Vill du därtill ta del av ett antal av de underlagsrapporter vi beställt finner du dem i bilaga 3–8.
- Vill du därtill ta del av alla de underlagsrapporter vi beställt och själva tagit fram finner du dem i bilaga 9–23 på regeringens hemsida. Där finns för övrigt hela vårt betänkande.

Experterna i utredningen har i personliga inlägg redovisat sina tankar kring män och jämställdhet. Deras tankar finner du under ”Min sida” som, i bokstavsordning efter respektive författare, ligger mellan kapitlen. Jag har dock inte skrivit en sådan sida eftersom jag som särskild utredare haft förmånen att ensam få bestämma över allt annat som publicerats¹.

Vi hoppas att du, när du tagit del av fakta och våra tankar, lärt dig mer om män och jämställdhet och engagerar dig mer i den viktiga fråga vi haft i uppdrag att utreda.

Svend Dahl

¹ Beslutandesrätten regleras i kommittéförordningen (1998:1474). Där framgår också att sakkunniga har rätt att foga särskilt yttranden till betänkandet. Vidare framgår att, om den särskilde utredaren går med på det, får den som är expert foga ett särskilt yttrande till betänkandet i frågor som omfattas av expertuppdraget. Vad gäller vårt betänkande har en av experterna aktualiserat denna möjlighet i en fråga, se kapitel 7.

Förkortningar

A	Arbetsmarknadsdepartementet
AAS	Anabola androgena steroider
ADHD	Attention deficit hyperactivity disorder
AKU	Arbetskraftsundersökningar (SCB)
AMV	Arbetsmiljöverket
ART	Aggression Replacement Training
ATV	Alternativ till våld
AU	Arbetsmarknadsutskottet
Bet.	betänkande
Bil.	bilaga
BITB	Bringing in the Bystander
BP	budgetproposition
Brå	Brottsförebyggande rådet
BUP	Barn- och ungdomspsykiatri
BVC	Barnvårdscentral
c	Centerpartiet
CSM	Critical Studies on Men
CTS	Conflicts and Tactics Scale
Deja	Delegationen för jämställdhet i högskolan
Dir.	direktiv
DO	Diskrimineringsombudsmannen
Ds	Departementsskrivelse
EC	European Commission
EGGE	European Commission Expert Group on Gender & Employment

EIGE	European Institute for Gender Equality
EMHF	European Men's Health Forum
EMU	Den ekonomiska och monetära unionen
EP	Europaparlamentet
ESS	European Social Survey
EU	European Union
FFV	Frihet från våld
FHI	Statens folkhälsoinstitut
FI	Finansinspektionen
FK	Försäkringskassan
FLH	Forum för levande historia
fp	Folkpartiet
GU	Göteborgs universitet
Hbt	Homosexuella, bisexuella, transpersoner
Hbtq	Homosexuell, bisexuella, transpersoner och queer
HD	Högsta domstolen
HPV	Humant papillomvirus
IFAU	Institutet för arbetsmarknads och utbildningspolitisk utvärdering
Iffs	Institutet för Framtidsstudier
ISF	Inspektionen för socialförsäkringen
JA-delegationen	Delegationen för jämställdhet i arbetslivet
Ju	Justitiedepartementet
JämI	Program för jämställdhetsintegrering i staten, placerat vid Nationella sekretariatet för genusforskning
JämO	Jämställdhetsombudsmannen

KAST	Köpare av sexuell tjänst
kd	Kristdemokraterna?
KI	Konjunkturinstitutet
LO	Landsorganisationen i Sverige
m	Moderaterna
MfJ	Män för Jämställdhet
MI	Medlingsinstitutet
mp	Miljöpartiet de gröna
MVC	Mödravårdscentral
MVP	Mentors in Violence Prevention
MVU	Mansmottagningen mot Våld
NCK	Nationellt centrum för kvinnofrid
NFH	Nationella folkhälsoenkäten
NFMM	Nordisk forening for forskning om menn og maskuliniteter
NGO	Non-governmental organization
NIKK	Nordisk information för kunskap om kön
NOU	Norges offentlige utredninger
nr	nummer
NTU	Nationell trygghetsundersökning
OECD	Organisation for Economic Co-operation and Development
PLENT	Parental Leave Equal & Non-Transferable
Prop.	proposition
RAMS	Registerbaserad arbetsmarknadsstatistik (SCB)
RF	Riksidrottsförbundet
RFSL	Riksförbundet för homosexuellas, bisexuellas och transpersoners rättigheter
RFSU	Riksförbundet för sexuell upplysning

RK	Regeringskansliet
Roks	Riksorganisationen för kvinnojourer och tjejjourer i Sverige
RPS	Rikspolisstyrelsen
Rskr.	riksdagsskrivesle
RUT	Riksdagens utredningstjänst
s	Socialdemokraterna
s.	sida
sd	Sverigedemokraterna
SACO	Sveriges akademikers centralorganisation
SAF	Svenska arbetsgivareföringen
SCB	Statistiska centralbyrån
SEI	Socioekonomisk indelning
SILC	Statistics on income and living condition(SCB)
SKL	Sveriges kommuner och landsting
SKR	Sveriges Kvinno- och Tjejjourers Riksförbund
SOM	Samhälle Opinion Medier
SOU	Statens offentliga utredningar
SoS	Socialstyrelsen
STI	Sexuellt överförda infektioner
St. meld.	Stortingsmelding (motsvarande proposition i Norge)
SU	Stockholms universitet
TA	Tidsanvändningsundersökning (SCB)
TCO	Tjänstemännens Centralorganisation
U	Utbildningsdepartementet
UHR	Universitets- och högskolerådet
UHÄ	Universitets- och högskoleämbetet
UKÄ	Universitetskanslersämbetet
ULF	Undersökningar av levnadsförhållanden (SCB)
UN	United Nations

US	Ungdomsstyrelsen
UO	utgiftsområde
v	Vänsterpartiet
ValU	vallokalundersökning
WB	World Bank
WEF	World Economic Forum

Sammanfattning

Vi har haft i uppdrag att kartlägga och analysera frågor om män och jämställdhet i Sverige.

Vi skulle enligt våra direktiv undersöka hur mäns livssituation förändrats under senare år och hur detta relaterar till jämställdhet och brist på jämställdhet. Det har vi gjort.

Vi skulle enligt våra direktiv inte lämna förslag till åtgärder utan beskriva och analysera mäns livssituation i Sverige. Vi har därför redovisat våra uppfattningar i form av slutsatser.

I kapitel 1 och 2 diskuterar vi vårt uppdrag och varför vi ser det som viktigt att uppmärksamma frågor om män i jämställdhetspolitiken och i samhällsdebatten.

Vi lyfter också fram att det sker en mängd förändringar i samhället som rör frågor bl.a. om demografi, ekonomi och arbetsmarknad, familj, hem och faderskap, individualisering, nation, klass och etnicitet samt sexualitet. Män och kvinnor har att möta och hantera dessa förändringar, vare sig man uppskattar dem eller inte. De påverkar direkt och indirekt jämställdheten och möjligheterna att leva ett jämställt liv.

Inom en rad samhällsområden utmanas därför idag mäns självbilder. Samtidigt lever många traditionella normer kvar och hyllas, trots samhällelig förändring och politiska insatser.

Jämställdhet som samhällelig fråga har i huvudsak drivits, och med framgång, av kvinnor. Jämställdheten har på många plan kommit långt, även om det fortfarande finns många brister. Många män har bejakat medan andra har observerat, förhållit sig passiva eller gjort motstånd. Det är hög tid att fler män tar ett större ansvar för ett jämställt samhälle och blir mer delaktiga i jämställdhetsarbetet. I vår utredning beskriver vi varför.

Jämställdhet är i sig en enkel fråga. Den utgår från värderingen att människor, oavsett kön, ska ha samma möjligheter i livet. Har

man den värderingen kan man se vilka förändringar som behöver ske i samhället.

Jämställdhetsdebatten fokuserar med rätta på mäns större makt och större resurser. Män gynnas fortfarande generellt av könsordningen i samhället. Detta är uppenbart utifrån vår utredning. Men de könsnormer och handlingsmönster som begränsar kvinnors livschanser kan även påverka mäns livschanser negativt. Det är därför viktigt att mäns roller, insatser och villkor uppmärksammas i det jämställdhetspolitiska arbetet.

Pojkars möjligheter i skolan, hur män balanserar arbete och familj, uttag av föräldrapenning och vårdnadsfrågor, mäns hälsa och ohälsa, social utsatthet och riskbeteenden, mäns våldsutövande och våldsutsatthet, attityder till sexualitet och till jämställdhet – allt detta är frågor som vi belyser i vår utredning.

Det finns stora skillnader mellan olika mäns villkor i samhället. Mäns olika resurser och möjligheter får konsekvenser, i mäns och kvinnors liv, och påverkar mäns självbilder och beteenden. Män är överrepresenterade i samhällets topp men samtidigt också när det gäller exempelvis självmord, missbruk och kriminalitet. Vi anser att förändrade mansnormer möjliggör förbättringar, i samhället generellt, och när det gäller de svårigheter som kan drabba män.

Synen på män kan ibland bli ensidig och onyanserad när man talar om jämställdhetsfrågor. Det kan leda till att många män och kvinnor inte känner igen sig i diskussionen och därmed inte engagerar sig i den eller rentav tar avstånd från den. Vi har velat ge en fördjupad bild av män som tar hänsyn till både den generella bristen på jämställdhet i samhället och den mångsidighet som präglar mäns liv.

Vi vill tro att alla pappor och mammor, mor- och farföräldrar önskar att deras barn och barnbarn ska ha samma möjligheter i livet alldeles oavsett om barnet eller barnbarnet råkar födas som pojke och flicka. Detta förpliktar.

Män, maskuliniteter och mansnormer i förändring

Det finns många goda tecken på en mer jämställd utveckling i samhället. Många män tar ett ansvar för såväl förvärvsarbete som hem- och omsorgsarbete. Kvinnor bryter sig in alltmer på typiskt manliga områden. Men, enligt vår uppfattning går förändringarna för långsamt. De kan inte bara "väntas in" utan inom flera områden behövs samhälleliga, ibland strukturella, insatser för att driva på i jämställd riktning.

I kapitel 3, Maskuliniteter i förändring, förklarar vi vad som menas med begreppet maskulinitet; ett begrepp som vi använder när vi diskuterar de sociala föreställningar som påverkar mäns liv.

I kapitlet diskuterar vi hur analyser av män och jämställdhet kan balansera frågor om män och makt, män och sårbarhet, exempelvis mäns riskbeteenden och hierarkier mellan olika grupper av män.

Förändrade maskulinitetsnormer utmanar patriarkala mönster och därför behövs uppmärksamhet på hur män och pojkar på olika sätt ger uttryck för intimitet, omsorg och förändring. Avgörande för förändring är dock att det i samhället ställs samma krav och förväntningar på män och kvinnor, pojkar och flickor när det gäller arbete, utbildning, omsorgsansvar, avståndstagande från våld, etc. Det är viktigt att synliggöra både den förändring av mansnormer som äger rum och det motstånd som finns mot denna förändring. Vi tar även upp hur hbtq-perspektiv och normkritiska metoder behövs för förändringsarbete tillsammans med män i skolan och i samhället. Avslutningsvis i kapitlet sätter vi män och jämställdhet i relation till frågor om välfärdspolitik, globalisering, migration, främlingsfientlighet och demografiska förändringar i samhället.

För kapitel 4 har vi valt rubriken Mäns skilda villkor. Vi lyfter fram att män, även om förändringar skett, har en överväldigande del av maktpositionerna och den ekonomiska makten. De skilda villkoren inom gruppen män är samtidigt synliga i frågor om klass, medellivslängd, geografi, etnicitet, ålder, sexualitet, m.m. Det är också skillnader för samme man under hans livscykel. Olika position, resurser och grad av inkludering i samhället påverkar hur maskulinitet uttrycks och hur mäns livschanser ser ut.

Vi menar att frågor om segregation och ojämlikhet mellan grupper i samhället behöver uppmärksammas mer i jämställdhetsarbetet. Politiken behöver granska de normer i samhället som premierar exempelvis medelklass, urbanitet och vithet och som underbygger exkludering. Män i glesbygd, arbetarklassmän och framförallt män med invandrarbakgrund kan ofta stereotypiseras eller betraktas som "andra män".

Samtidigt behöver olika specifika villkor uppmärksamhet. Det gäller exempelvis hur män i glesbygd hanterar arbetslöshet och hälsofrågor. Det gäller också hur invandrade män kan uppleva statusförlust efter migration och reagera på maktförskjutningar i familjen, när normer från deras ursprungsländer kolliderar med normer i Sverige.

Alla dessa frågor diskuterar vi fördjupat i kapitlet.

Män och utbildning

I kapitel 5 diskuterar vi hur genusnormer, anti-pluggkulturer, pojkars bristande motivation, elevers och lärares interaktion samt institutionella faktorer påverkar pojkars möjligheter i skolan. Diskussionen täcker pojkar och män i förskola, grundskola och gymnasium samt högre utbildning. När det gäller förskola lyfter vi fram betydelsen av genuspedagogik och behovet av att öka andelen män i förskolemiljön.

Kapitlet tar upp olika hypoteser som förts fram de senaste åren om varför pojkar som grupp i genomsnitt presterar sämre i skolan än flickor som grupp och vad som kan förändra och öka pojkars motivation och investering i skolarbete. Här behöver dock sägas att även om betygsskillnaderna mellan pojkar och flickor är betydande har föräldrarnas utbildningsbakgrund en större betydelse än om eleven är pojke eller flicka.

Vi lyfter också fram hur pojkar kan påverkas av de mönster på arbetsmarknaden som signalerar att män fortfarande kan klara sig bättre i arbetslivet trots att de generellt har sämre resultat i skolan. Dessa mönster förändras, exempelvis genom strukturomvandling och kvinnors inbrytningar i traditionellt manliga högskoleutbildningar och yrkeskategorier. Många pojkar behöver därför tydligt förberedas mer på ett framtida yrkesliv i omvandling och på att kraven på utbildning fortsatt kommer att öka. Frågor om pojkars och flickors könsspecifika utbildningsval lyfter vi fram med fokus på vikten av att öka möjligheterna för pojkar att söka sig till traditionellt kvinnodominerade utbildningar.

Pojkar gör sig skyldiga till trakasserier i större utsträckning än flickor. Vi tydliggör att det ska råda nolltolerans mot sexism, trakasserier och ”skojbråk” i skolan och att detta är viktigt för både pojkars och flickors studiemiljö.

Dessutom nämner vi skolor som fått medial uppmärksamhet när det gäller att förbättra skolmiljö och prestationer. Arbetet vid dessa skolor framstår som positiva exempel och kan fungera som inspiration för fortsatt jämställdhetsarbete i skolan. Vi lyfter även fram behovet av att diskutera effekterna av segregation och bristande likvärdighet mellan skolor när det talas om hur elevers prestationer kan förbättras.

Arbete och ansvar i förvärvslivet och familjen

Kapitel 6 ägnar vi åt mäns förvärvsarbete, hemarbete och övriga användning av tiden. Vi visar att traditionella mönster för mäns och kvinnors arbetsfördelning lever kvar men att skillnaderna minskar.

En hög nivå på förvärvsarbetet i samhället är angelägen för att skapa resurser och välfärd.

Problemet ur jämställdhetssynpunkt är att det finns en påtaglig skillnad mellan mäns och kvinnors förvärvsarbete. Män förvärvsarbetar ungefär 25 procent mer faktisk tid än kvinnor. Detta avspeglas i skillnaden mellan könen när det gäller deltidsarbete och i sin tur när det gäller frågan om mäns och kvinnors ekonomiska beroende eller oberoende.

Kvinnor gör många inbrytningar på traditionellt manliga yrkesområden, män gör inte motsvarande på traditionellt kvinnliga områden.

Ett i stora delar traditionellt mönster lever även kvar när det gäller mäns och kvinnors hem- och omsorgsarbete, delvis avhängigt mäns mer omfattande förvärvsarbete. Män i åldersgruppen 20–64 år hemarbetar 45 minuter mindre per dag än kvinnor räknat på veckans alla dagar.

Män lägger cirka halva tiden jämfört med kvinnor på omsorg om de egna barnen. På vardagar ägnar män 2 timmar mindre tid åt detta jämfört med kvinnorna. Av en undersökning framgår att var sjätte sammanboende man anser sig göra för litet när det gäller hushållsarbete och var fjärde kvinna anser sig göra för mycket.

Ska verklig jämställdhet uppnås krävs de facto i stort lika många timmars förvärvsarbete för män och kvinnor och fullt ut delat ansvarstagande för hem m.m.

Vi diskuterar även frågor om män i omsorgsyркиn och hur de framtida demografiska förändringarna kommer att öka behovet av personal inom vård och omsorg. Att fler män arbetar i dessa sektorer framstår som viktigt både ur jämställdhetssynpunkt och för att bredda och öka rekryteringen av personal till vården.

Kapitel 7 handlar om män, familj och föräldraskap. Mäns uttag av föräldraledighet ökar men utvecklingen går långsamt. Ansvar för vård av små barn har traditionellt varit och är fortfarande i hög utsträckning kvinnors ansvar, vilket framgår av tidsfördelningen ovan, men många män söker efter en förändring av detta. I kapitlet diskuterar vi mäns inställning till föräldraskap, den svenska pappapolitikens historia,

mäns uttag i föräldraförsäkringen samt mäns erfarenheter vid separationer och vårdnadstvister.

Pappor tar i snitt ut 9 procent av mammans och pappans totala uttag av föräldrapenningdagarna upp till det att barnet fyllt 1 år och 17 procent upp till det att barnet fyllt 2 år. Det finns stora skillnader i mäns uttag av föräldraledighet, drygt 10 procent av männen delar lika idag, men ca 25 procent av männen tar fortfarande knappt ut någon föräldraledighet alls innan barnen börjar förskola. För att markant öka mäns andel i syfte att dels ge barnen möjlighet att på ett bra sätt knyta an till såväl pappan som mamman, dels skapa mer jämställda förhållanden som också ger mamman samma utvecklingsmöjligheter på arbetsmarknaden som pappan, behövs sannolikt en individualiserad föräldraförsäkring. Detta menar vi, med stöd i våra forskningsunderlag, skulle ha mycket goda jämställdhetseffekter. Flexibiliteten i föräldraförsäkringen och möjligheten att sprida ut dagar, vilket de flesta föräldrar gör, innebär att en förälder, i de flesta fall, fortfarande kan vara hemma uppemot ett år, även om rätten att överföra dagar mellan föräldrar togs bort. En tredelning av föräldraförsäkringen framstår i ljuset av detta som en relativt mild förändring. Enbart en ytterligare ”pappamånad” har troligen en begränsad effekt på mäns uttag.

Anledningen till att vi ställer oss positiva till reformering av föräldraförsäkringen är att vi anser att samhället här har ett gripbart och verkningsfullt verktyg för att möjliggöra jämställdhet. Detta inkluderar då också att t.ex. arbetsgivare inte längre ska kunna ha inställningen att det, med tanke på närvaro-på-jobbet, är ”säkrare” att anställa en man i 25–30-årsåldern än en kvinna i samma ålder.

Föräldraledighet behöver också ses som en rättighetsfråga för män. Mycket tyder på att föräldraledighet har positiva effekter i mäns liv. Det förstärker kontakten mellan pappor och deras barn genom livet och särskilt efter en eventuell separation.

De flesta män är ogifta när de blir föräldrar idag, men sammanboende med barnets mamma. Faderskapet måste då godkännas hos socialtjänsten och dessa rutiner borde förenklas. Hbtq-föräldrar och regnbågsfamiljers möjligheter att dela på föräldraledighet på fler än två vårdnadshavare är också en fråga att undersöka närmare.

Vi har även lyft fram frågan om vårdnadstvister. En starkt ökande andel barn lever idag växelvis boende hos sina föräldrar efter en separation. Kvinnor är fortfarande oftast boförälder. Antalet vårdnadstvister har också ökat markant på senare tid. Vi pekar på hur vissa män beskriver ett könsstyrt bemötande i familje-

rätten och att nuvarande lagstiftning upplevs som konflikt drivande. Män kan uppleva att de ifrågasätts som föräldrar och att kvinnor premieras som boförälder och vårdnadshavare. Även kvinnor upplever många gånger problem i familjerätten och behovet av att ytterligare stötta föräldrar som har vårdnadskonflikter framstår som stort, framförallt med tanke på barnens situation.

Det förefaller som om socialtjänsten kan underlätta vårdnadsprocesser och minska konfliktsituationer genom att se över sina sätt att arbeta. Nya arbetssätt där domstol och familjerätt har ett tätare samarbete och som ger föräldrar bättre verktyg för att ta ansvar, acceptera varandras föräldraskap och nå bättre samförståndslösningar har också utarbetats inom socialtjänsten. Vi anser att dessa arbetssätt och vårdnadsfrågor generellt behöver uppmärksammas mer i samhällsdebatten. Förväntningarna på regeringens kommande utvärdering av vårdnadslagstiftningen är höga och bör beakta hela vårdnadsprocessen och mäns och kvinnors ibland liknande och ibland skilda erfarenheter.

Mäns hälsa, ohälsa och social utsatthet

Kapitel 8 handlar om mäns hälsa, ohälsa och social utsatthet. Män och hälsa är ett omfattande forskningsområde. Vi lyfter fram två sammanfogade perspektiv som återfinns inom forskningsfältet. Dels att normer för maskulinitet påverkar mäns hälsobeteende, dels att analyser av socioekonomiska villkor är avgörande för rättvisande beskrivningar av frågor om män, kropp och hälsa. Hälsa och ohälsa är tydligt kopplad till bl.a. socioekonomi.

Kvinnor är mer drabbade av ohälsa än män i samhället. Men normer om manlighet inverkar i onödan på mäns relation till vården. Normer som bygger på att män ska vara tuffa, osårbara, robusta och inte visa svaghet har konsekvenser för mäns hälsa. Många män tenderar att inte söka vård i tid och i större utsträckning ägna sig åt ohälsosamma och riskfyllda vanor och aktiviteter.

Forskning pekar även på hur hälso- och sjukvård kan bidra till synen på män som osårbara och starka genom att den ställer färre frågor till män eller att inte se exempelvis riskbeteende som tecken på psykisk ohälsa. Att förbättra möjligheterna för män att få prata om hälsa och ohälsa är därför en viktig åtgärd. Som exempel har det visat sig att unga killar med depression har färre relationer och miljöer där man kan prata om sin situation.

Vi behandlar frågor om mäns förändrade attityder till utseende och kroppens yttre. Här presenteras diskussioner om vissa mäns estetisering av sina kroppar och hur det bidrar till synen på mäns kroppar och identiteter.

Ett annat område är hälsofrågor knutna till arbetet. Där pekar vi bl.a. på att män är sjukskrivna i mindre grad än kvinnor. Vi pekar också på att män råkar ut för en större andel arbetsolyckor än kvinnor och en betydligt större andel dödsfall i arbetet än kvinnor.

Vi lyfter dessutom fram frågor om mäns självmord – som utgör 70 procent av totala antalet självmord samt frågor om social utsatthet exempelvis hemlöshet, kriminalitet och missbruk – där män är överrepresenterade, och hur detta kan relateras till frågor om maskulinitet. Avslutningsvis pekar vi på att jämställdhet tycks innebära fördelar för män i form av bättre hälsa och minskade riskbeteenden.

Män och våld

Kapitel 9 handlar om mäns våld. I kapitlet diskuterar vi mäns våld mot kvinnor men även mäns våld mot andra män och mäns utsatthet för våld. De flesta män utövar inte våld, något som är viktigt att framhålla. En liten grupp män står för en stor del av det grova våldet i samhället. Men mäns våld mot kvinnor och mot andra män är utbrett och kampen mot våld borde engagera alla män.

Ur jämställdhetssynpunkt är det av flera anledningar viktigt att ifrågasätta former av "accepterat" våld mellan män. Dels är det rimligt att anta att våld mot kvinnor riskerar att öka i sammanhang där våld mellan män normaliseras. Dels borde inte våld mellan män vara något som accepteras, lika litet som våld mot kvinnor. Att våld mellan män i vissa sammanhang kan ses som normala inslag i unga mäns vardag sker på bekostnad av att omsorg och jämställdhet minskar i status; något som kan påverka unga mäns möjligheter att identifiera sig med jämställda livsmönster.

Mäns våld mot kvinnor behöver uppmärksammas, både generellt och med fokus på särskilt utsatta grupper av kvinnor. Vi lyfter fram att "jämställda" män som utövar våld många gånger har svårt att acceptera en självbild som misshandlande man och att detta kan leda till att våldet slätas över eller att man undviker att söka behandling.

Att uppmärksamma mäns våld mot kvinnor motsäger inte att män som utsatts för relationsbaserat våld uppmärksammas, något som

skett på senare tid. Men fenomenen ser olika ut och kan inte likställas. Våldet mot kvinnor i nära relationer är allvarigare, grövre och betydligt farligare. Arbetet mot våld inkluderar frågor om sexuellt våld och trakasserier samt hatbrott och hedersvåld. När det gäller hedersrelaterat våld och förtryck, samt sexuellt våld, lyfter vi fram att detta även drabbar män, inte minst när det gäller hbtq-män.

Forskning om män och våld framstår som ett fält som behöver ges mer fokus. Det handlar både om våld i nära relationer och kollektivt våld som utövas av män i grupp, exempelvis vid huliganbråk. Sexuellt våld och trakasserier framstår också som ett område som behöver mer uppmärksamhet. Dessutom presenteras olika preventiva insatser för att minska mäns våld och hur jämställdhet påverkar mäns våldsutövande där mycket tyder på att stärkt jämställdhet i samhället minskar mäns våld.

Män och sexualitet

I kapitel 10 diskuterar vi mäns syn på sexualitet och frågor om mäns sexuella hälsa. Det finns idag en växande medvetenhet om mäns behov av vård och rådgivning när det kommer till sexuell hälsa. Ett ökat fokus på mäns sexuella hälsofrågor kan ses som en del i ett jämställdhetsarbete som gynnar män och förändrar stereotypa föreställningar om mäns sexualitet.

I kapitlet diskuterar vi även heteronormer och hbtq-frågor, däribland frågor om hiv. Vi diskuterar också frågor om pornografi och internet och hur sexuella kränkningar av kvinnor på internet framstår som ett växande samhällsproblem. För att inkludera killar i sexualundervisning och för att problematisera normer och ojämställdhet på ett sätt som inte enbart pekar ut problem utan som också visar på positiva förhållningssätt redogör vi för respekt-tekniker som går att använda i sexualundervisning.

Därtill diskuterar vi mäns roll i prostitution och sexköp. Vi lyfter fram betydelsen av den svenska sexköpslagstiftningen. Vi uppmärksammar även mottagningar som arbetar med sexköpande män och att det är viktigt att uppmärksamma situationen för unga män som säljer sex.

I debatten har det pekats på att det i hög utsträckning saknas tillräckligt med kunskaper om andrologi både inom läkarutbildningen och inom hälsovården i Sverige. Det har anförts att detta bidrar till att mäns sexuella ohälsa riskerar att försummas liksom

att goda behandlingsmöjligheter inte tillvaratas för att förbättra mäns livskvalitet. Detta bekräftas i vår utredning där vi diskuterar behoven av mottagningar för män och bättre andrologisk kunskap inom vården.

Mäns attityder och uppfattningar om jämställdhet

I kapitel 11 behandlar vi mäns attityder till jämställdhet och andra samhällsfrågor som relaterar till jämställdhet.

Vi lyfter fram att män röstar mer borgerligt än kvinnor. Män är också mindre intresserade av ”mjuka” frågor.

Inställningen till jämställdhet tycks bli alltmer positiv hos flertalet män och det finns en positiv koppling mellan mäns attityder kring jämställdhet och jämställt handlande. Samtidigt gäller fortfarande när man diskuterar konkreta jämställdhetspolitiska åtgärder att många män, och även i viss mån kvinnor, har en ”i-princip”-inställning till jämställdhet. Det finns därför anledning fråga sig om jämställdhets-effekterna av attitydpåverkande insatser, i syfte att bryta normer och strukturer, är begränsade i jämförelse med konkreta åtgärder som t.ex. en reformerad föräldraförsäkring.

Det finns män som engagerar sig aktivt i jämställdhetsfrågor och feminism. Det finns också ett synligare, men inte självklart större, motstånd, inte minst i digitala media, mot jämställdhetsutvecklingen och i synnerhet mot feminism. Motståndet kan grunda sig i principiella ställningstaganden men också i bristande kunskap eller ovilja att behöva problematisera ojämställda strukturer i samhället och mäns traditionella positioner.

Män är överrepresenterade bland de som har främlingsfientliga åsikter. Frågor om främlingsfientlighet och invandringsmotstånd hänger många gånger samman med motstånd mot jämställdhet och feminism. I vissa främlingsfientliga subgrupper odlas ett hat mot kvinnor, flyktingar och homosexuella. Dessa attityder kan kopplas till försvaret av traditionella former för dominant maskulinitet som vissa män anser sig ha rätt att uttrycka. Det finns också grupper, inte minst bland unga män, som kan formulera både invandringsmotstånd och kritik mot jämställdhet som ett sätt att hantera en upplevd marginalisering i samhället.

När det gäller frågor om mäns attityder till jämställdhet ger vi uppmärksamhet åt såväl förändring som motstånd och behovet att koppla attityder till bredare samhälleliga förändringar.

Forskning och organisationer

I kapitel 12 beskriver vi forskning om män samt organisationer och verksamheter som arbetar med frågor om män och jämställdhet.

Forskning om män, genus och maskulinitet är idag ett omfattande och väletablerat vetenskapligt område. Inom ramen för maskulinitetsforskning har en rad områden som rör män och samhälle analyserats och kontinuerligt utforskats. Forskningen bedrivs globalt och Sverige och Norden har en stark ställning inom forskningsfältet. Forskning om män och maskulinitet uppmärksammas också i politiska sammanhang internationellt. Ett omfattande utredningsarbete om frågor om män och jämställdhet har bedrivits av Europeiska kommissionen i samarbete med ett stort antal europeiska forskare inom forskningsfältet maskulinitet.

Det finns flera organisationer och grupper som arbetar med jämställdhetsfrågor och män i Sverige och internationellt. En inventering av dessa återfinns i kapitlet. Inte minst finns mycket verksamhet som inriktar sig på frågor om män och våld. Framförallt är det organisationen Män för Jämställdhet som bedriver ett långsiktigt arbete i Sverige och som samarbetar med flera andra organisationer på den internationella arenan, däribland organisationen MenEngage. Dessa verksamheter uppmärksammas alltmer inom nationellt jämställdhetsarbete och internationellt utvecklingsarbete. Ett problem för ideella organisationer är att förändringsarbetet ofta endast bedrivs i projektform. Ideella organisationer som arbetar med män och jämställdhet och som uppnår goda resultat bör därför ges förutsättningar för god kontinuerlig verksamhet.

Vi diskuterar också behovet av att förstärka och utveckla pappa- och föräldrautbildningar och behovet av att stödja verksamheter i vilka män och yngre män arbetar tillsammans för att motverka mäns våld.

Män, jämställdhet och samhällsförändring

Våra avslutande perspektiv och övergripande slutsatser presenterar vi i kapitel 13. Här diskuteras föreställningar om en samtida manskris och begynnande kvinnodominans i samhället. Vi anser att dessa föreställningar på många sätt missar målet. Kvinnors framsteg på många samhällsområden är snarare en demokratisk och samhällelig

seger. En utveckling där jämställdhet som norm förhoppningsvis kan stärkas förändrar synen på män och kvinnor till det bättre.

Vi problematiserar samtidigt frågan om jämställdhetsutvecklingen och ställer frågan om Sverige riskerar att se en ökande jämställdhetsklyfta. Det finns tecken på att ett jämställt leverne framförallt kommer att återfinnas i grupper med god utbildning och goda inkomster medan möjligheterna att leva jämställt för de med en svagare och alltmer osäker position i arbetslivet kanske rentav minskar. Detta gäller både kvinnors framtida möjligheter i service- och omsorgsyren men även stora grupper av män som kan riskera att drabbas av strukturomvandling eller som inte klarar skolan och har problem att etablera sig i arbetslivet.

Samtidigt ser vi att det även i familjer med riktigt goda inkomster jämförelsevis ofta förekommer ojämställda mönster, bl.a. när det gäller uttaget av föräldrapenning.

Frågor om globalisering, hållbar tillväxt, den åldrande befolkningen, migration och integration, demokrati och den sociala sammanhållningen har pekats ut som centrala framtidsfrågor för Sverige. Vi anser att arbetet med jämställdhetsfrågor i bred mening och särskilt frågor om män och mansnormer lägger en grund för att möta dessa utmaningar.

Vi trycker på behovet av att uppmärksamma hur mansnormer påverkar individer och samhället, vikten av att synliggöra frågor om män i jämställdhetsarbetet och mäns ansvar för jämställdhet. Dessutom krävs att frågor om jämställdhet sätts i relation till breda samhällspolitiska perspektiv. God välfärd, barn- och äldreomsorg, en inkluderande arbetsmarknad och ett likvärdigt utbildningssystem krävs för att män såväl som kvinnor ska ha lika makt och lika möjligheter att forma samhället och sina egna liv.

Summary

Our remit was to survey and analyse issues concerning men and gender equality in Sweden.

Under our terms of reference, we were to examine how the circumstances in which men live have changed in recent years and how this relates to gender equality and shortcomings in terms of gender equality. We have now done this.

Under our terms of reference, we were not to present proposals for measures, but instead describe and analyse the circumstances in which men live in Sweden. We have therefore presented our views in the form of conclusions.

In Chapters 1 and 2 we discuss our remit and why we consider it important to highlight issues concerning men in gender equality policy and in the public debate.

We also point out that a whole host of changes are taking place in society concerning issues such as demography, economy and the labour market, families, home and fatherhood, individualisation, nation, class and ethnicity, and sexuality. Men and women are confronted with these changes, whether they like it or not. Directly and indirectly, they affect gender equality and the possibilities of living a life based on gender equality.

Men's self-image is therefore currently being challenged in a number of areas of society. At the same time, many traditional norms still survive and are embraced in other areas, despite social changes and political action.

Gender equality as a social issue has mainly been driven – successfully – by women, although the goal of gender equality has not actually been achieved. Many men have welcomed the change, but many have observed, remained passive or resisted. It is high time for more men to take greater responsibility for a society based on gender equality and become more active in gender equality efforts. In this report we explain why.

Gender equality is actually a simple issue. It is based on the value that people, regardless of gender, are to have the same opportunities in life. If one accepts this value, the changes in society that then must take place seem rather natural.

The gender equality debate quite rightly focuses on men's greater power and greater resources. Men are favoured by the gender order in society. The gender norms and behaviour patterns that restrict women's life opportunities can also have a negative impact on men's life opportunities. It is therefore important that men's rolls, actions and conditions are highlighted in gender equality policy work.

Boys' opportunities at school, how men balances between work and family, share of parental leave taken, custody disputes, men's health, men's ill health, social vulnerability and risk behaviour, men's violence against others and men's exposure to violence, attitudes towards gender equality and perceptions of gender equality – these are questions we have examined.

There is a large disparity between the conditions of different men. Men's different resources and opportunities have consequences for men's and women's lives, and affect men's self-image and behaviour. Men are overrepresented at the top level of society but at the same time also when it comes to suicide, substance abuse and crime. Changing the norms of masculinity is important to achieve gender equality in general as well as with regard to the difficulties that can affect men.

The view of men can at times be one-sided and undifferentiated, when it comes to questions about gender equality. As a result, many men and women may not be able to identify with the discussion and so do not get involved or simply reject it. It has been our desire to provide a more in-depth view of men that takes account of both the general lack of gender equality in society and the diversity that characterises men's lives.

We want to believe that all parents and grandparents want their children and grandchildren to have the same opportunities in life regardless of whether the child or grandchild happens to be born a boy or a girl. With that belief comes a commitment.

Men, forms of masculinity and men's norms undergoing change

There are many positive signs indicating that society point is moving towards more gender equality. Many men assume responsibility for both gainful employment and work in the home. Women are increasingly breaking into areas traditionally dominated by men. But we feel that the pace of change is too slow. It is not enough to simply wait for change to come; instead, there are many areas that need social – at times structural – measures to move towards greater gender equality.

In Chapter 3, *Changing forms of masculinity*, we explain what is meant by the term 'masculinity'; a term we use when we discuss the social conceptions that affect men's lives.

In the chapter we discuss how analyses of men and gender equality can balance questions concerning men and power, men and vulnerability and hierarchies between different groups of men.

Altered masculinity norms challenge patriarchal patterns and so attention must be given to the different ways in which men and boys express intimacy, care and change. However, it is vital for change that society places the same demands and expectations on men and women, boys and girls regarding work, education, responsibilities as a care provider, rejecting violence, etc. We have also considered the need for a LGBT perspective and norm-critical methods in the process of change concerning men in both school and society. The chapter concludes by considering men and gender equality in relation to issues regarding welfare policy, globalisation, migration, xenophobia and demographic changes in society.

The title we have chosen for Chapter 4 is *Differing conditions for men*. This refers to the fact that in many respects, there is a difference in the conditions for men and women, but also that there is a difference in the conditions for various groups of men in society. We point out that, although changes have occurred and are occurring, men hold an overwhelmingly large share of the positions of power and of economic power). At the same time, the differences in conditions for men are apparent in issues of class, life expectancy, geography, ethnicity, age, sexuality, etc. Different positions, resources and degrees of social inclusion affect the way masculinity is expressed and the situation concerning men's life opportunities.

It is our opinion that more attention must be given to issues concerning segregation, inequality and ethnic discrimination to provide better conditions for gender equality. It is therefore important to examine the social norms that reward certain groups of men and exclude others. For example, men in rural areas, working class men, or immigrants are often stereotyped or considered to be 'other' men.

At the same time, attention must be given to various specific conditions. This concerns matters such as how men in rural areas deal with unemployment and conceptions of 'rural men'. Another concern is how immigrant men may experience loss of status after migrating, and how they react to shifts of power in the family.

Men and education

In Chapter 5 we discuss how gender norms, 'anti-study' cultures, boys' lack of motivation, interaction between pupils and teachers, and institutional factors affect boys' opportunities in school. The discussion covers boys and men in preschool, compulsory school, upper secondary school and higher education. Regarding preschool, we highlight the need for gender pedagogy and the issue of increasing the proportion of men in the preschool environment.

The chapter considers various hypotheses presented in recent years as to why boys as a group generally perform worse in school than girls as a group, and what could change and increase boys' motivation and investment in school work.

Here we emphasise how boys can be affected by the patterns in the labour market signalling that it is still possible for men to do better in working life even though their school results are generally poorer. These patterns change, for example through restructuring and the inroads made by women into higher education programmes and professional categories that are traditionally male-dominated. Many boys therefore need to be clearly prepared more for a future working life under transformation and for the requirement of a good education continuing to increase in the future. We highlight issues regarding boys' and girls' gender-specific educational choices, focusing on the importance of greater opportunities for boys to apply to educational programmes that are traditionally female dominated.

Boys are more often guilty of harassment than girls. We make clear that there is to be zero tolerance regarding sexism, harassment and

play fighting in school and that this is important for both boys' and girls' study environment.

In addition, we spotlight schools that have received attention in the media due to improved school environment and performance. The work at these schools represents positive examples and can act as a source of inspiration for continued gender equality efforts in schools. We also highlight the need to discuss the effects of segregation and the lack of equivalence between schools in the discussion on how to improve pupil performance.

Work and responsibility in working life and the family

In Chapter 6 we focus on men's gainful employment, work in the home and use of time. We show that traditional patterns for men and women still exist but that the differences are decreasing.

The problem from a gender point of view is that there is a significant difference between men's and women's gainful employment. Men spend about 25 per cent more actual time in gainful employment than women. This is reflected in the gender gap in part-time work, with consequences for men's and women's economic dependence or independence.

Women are making many inroads into areas traditionally dominated by men, but men are not making corresponding inroads into areas traditionally dominated by women.

A traditional pattern also still exists regarding men's and women's work in the home. Men in the age group 20–64 spend 45 minutes less per day working in the home than women, based on all 7 days of the week.

Compared with women, men devote about half as much time to caring for their own children. On weekdays, men spend two hours less on this compared with women. One in six cohabiting men feel that they do too little when it comes to work in the home. One in four women feel that they do too much.

In broad terms, achieving true gender equality in fact requires that men and women spend an equal number of hours in gainful employment and that they fully share responsibilities in the home, etc.

We also discuss issues concerning men in caring professions and how future demographic changes will increase the need for staff in health and social care. Having more men working in these sectors

is important both from a gender equality perspective and to broaden and increase recruitment of staff to health services.

Chapter 7 deals with men, families and parenthood. The amount of parental leave taken by men is increasing, but this development is slow. Responsibility for care of small children has traditionally been – and still remains – largely the responsibility of women, but many men are in favour of changing this. In the chapter, we discuss men's attitudes to parenthood, the history of the Swedish fatherhood policy, men who take parental leave and men's experiences of separations and custody disputes.

Fathers take 9 per cent of the parents' total allocation of parental benefit days up until the child's first birthday and 17 per cent of the days up until the child's second birthday. There are large differences in men's parental benefit claims and over 20 per cent of men still take hardly any parental leave at all before the child begins preschool. An individualised parental insurance system is necessary to significantly increase men's share. This is partly to give the child a good opportunity to bond with both the father and mother, and partly to create more gender-equal relations that also give the mother the same equal opportunities in the labour market as the father. This, we believe, supported by our research reports, would be very beneficial for gender equality. Flexibility in the parental insurance system and the possibility of spreading out days – which most parents do – mean that a parent in most cases can still be at home for close to a year, even if the right to transfer days between parents is removed. In light of this, dividing parental insurance into thirds seems like a relatively modest change. An additional 'father's month' alone would probably have a limited effect on the amount of leave men take.

The reason we take a positive approach to reform of parental insurance is that we feel this provides society with a tangible and effective tool for increasing gender equality. This also means that employers would no longer be able to take the attitude that – taking account of attendance at work – it is 'safer' to employ a man aged 25–30 than a woman of the same age.

We also emphasise that men's parental leave must be seen as a rights issue for men, and that considerable evidence suggests that parental leave has a positive impact on men's lives. It enhances the contact between fathers and their children throughout life, and in particular if the parents separate.

We also point out that most of the men who become parents today are not married but are cohabiting with the child's mother. Fatherhood must then be confirmed by the social services, and these routines should be simplified. The opportunities for LGBT parents and rainbow families to share parental leave among more than two guardians is also an issue for closer examination.

We have also raised the issue of custody disputes. There is a sharp increase in the proportion of children who currently alternate their residence between their parents following a separation. It is still most common for women to be the resident parent. We point to the fact that certain groups of men have reported experiences of gender-oriented treatment in family courts and that current legislation is felt to be a driver of conflict. Women also often experience problems in family courts, and there appears to be a significant need to provide further support to parents caught up in custody disputes. It seems that social services could facilitate custody processes and reduce conflict situations by reviewing their working methods. New methods are currently developed by social services and this needs to be given public attention together with questions about custody disputes in general. There are high expectations for the Government's coming evaluation of custody legislation, which should consider the entire custody process.

Men's health, ill health and social vulnerability

Chapter 8 deals with men's health, ill health and social vulnerability. Men and health is an extensive research area. We highlight two combined perspectives found in this field of research. One is how norms for masculinity affect men's health behaviour, the other how analyses of socio-economic conditions are crucial for correct descriptions of issues concerning men, physique and health. Health and ill health are clearly linked to matters such as socio-economic conditions.

Women, in general, are more affected by ill health. Norms for masculinity, however, have an unnecessary impact on men's relation to health services. Norms based on the view that men should be tough, invulnerable, robust and not show weakness have consequences for men's health. Many men tend not to seek care in time and to a greater extent devote themselves to unwholesome and risky habits and activities.

Research also points to ways in which health and medical care can contribute to the perception of men as invulnerable and strong by not asking men as many questions or not viewing risky behaviour as a sign of psychological ill health. Improving opportunities for men to talk about health and ill health is therefore an important measure. For example, it has emerged that young men suffering from depression have fewer relations and environments where they can talk about their situation.

We also address issues concerning men's changed attitudes to the way they look and their physique. Discussions are presented here on the aestheticisation by certain men of their bodies and how this contributes to the view of men's bodies and identities.

Another area is health issues associated with the work. We point to the fact that men are less on sick leave than women. We also point to the fact that men suffer a great proportion of accidents at work compared to women and a significantly larger proportion of the fatal accidents.

We also highlight issues concerning male suicide – which represents 70 per cent of the total number of suicides and issues concerning social vulnerability such as homelessness, criminality and substance abuse, and how these can be related to issues concerning masculinity. Finally, we point out that gender equality appears to entail advantages for men in the form of better health and reduced risk behaviour.

Men and violence

Chapter 9 deals with men's violence. The discussion in the chapter looks at men's violence against women as well as men's violence against other men and men's exposure to violence. Most men do not exercise violence, but men's violence against women and against other men is widespread and the fight against violence should be of concern to all men.

From a gender equality perspective, there are a variety of reasons why it is important to question forms of 'accepted' violence between men. It is reasonable to assume there is a risk that violence against women will increase in contexts where violence between men is normalised. In addition, violence between men is not something that should be accepted, just as violence against women should not be accepted. The fact that violence between

men in certain contexts can be seen as normal elements of young men's ordinary lives comes at the expense of a reduced status for health care and gender equality, which can affect the opportunities for young men to identify with gender-equal life patterns.

Further attention must be given to men's violence against women, both generally and with focus on particularly vulnerable groups of women. We emphasise that 'gender-equal' men who exercise violence often have difficulty accepting a self-image as an abusive man, and that this can lead to violence being covered up or to their avoiding seeking treatment.

Highlighting men's violence against women is not contradictory to calling attention to men exposed to relation-based violence, something that has occurred in recent years. But these phenomena have different forms and cannot be equated. Violence against women in close relationships is more serious, more vicious and much more dangerous. The work against violence includes issues regarding sexual violence, harassment, hate crimes and honour-related violence.

Research on men and violence stands out as a field that requires greater attention. It is a matter of both violence in close relationships and collective violence exercised by men in groups, for example hooligan disturbances. In addition, we present various preventive measures to reduce men's violence, and we look at how gender equality affects the way men exercise violence; strong evidence suggests that enhanced gender equality in society reduces men's violence.

Men and sexuality

In Chapter 10 we discuss men's view of sexuality and issues concerning men's sexual health. Today there is a growing awareness of the needs men have in terms of care and counselling regarding sexual health. Increased focus on men's sexual health issues can be seen as a part of gender equality efforts that benefit men and change stereotypical ideas of men's sexuality.

Also discussed in the chapter are heteronormativity and LGBT issues, including HIV. In addition, we discuss issues regarding pornography and the internet, and how sexual abuse of women on the internet appears to be a growing social problem. In order to include boys in sex education and to problematise norms and

gender inequality in a way that not only highlights problems but also provides examples of positive approaches, we describe respect techniques that can be used in sex education. The concept of ‘respect techniques’ can be used as a tool to discuss masculinity norms and gender equality.

In addition, we discuss men’s role in prostitution and the purchase of sexual services. We highlight the significance of the Swedish legislation on the prohibition of the purchase of sexual services and of companies clearly signalling their opposition to prostitution and the sex trade in their codes of conduct in connection with business trips. We also call attention to clinics that work with men who purchase sexual services and the fact that it is important to highlight the situation of young men who sell sex.

In the debate, it has been pointed out that that in Sweden, there is neither enough of andrology in medical education, nor knowledge of andrology in the health care system in Sweden. It has been argued that this contributes to men’s sexual health risks being neglected and an underutilization of existing treatment options to improve men’s quality of life. This is confirmed in our study where we discuss the needs of clinics for men and better andrological knowledge in health care.

Men’s attitudes towards and perceptions of gender equality

Chapter 11 deals with men’s attitudes towards gender equality and other social issues that in various ways are related to gender equality.

We point out that men vote for conservative parties more often than women and are less interested in ‘soft’ issues.

The attitude towards gender equality appears to be increasingly positive among the majority of men and there is a positive link between men’s attitudes towards gender equality and gender equal actions. At the same time, it still holds true that many men – and to a certain degree even women – have an ‘in principle’ attitude towards gender equality when discussing concrete gender equality policy measures. In this context, there is reason to ask whether the gender equality aspects of attitude-changing measures – aimed at breaking norms and structures – are limited compared with concrete measures such as reformed parental insurance.

There are men who are actively involved in gender equality issues and feminism. There is also a more visible, although not necessarily larger, resistance – not least in digital media – against the move towards gender equality, and in particular against feminism. Resistance may be based on principles, but also a lack of knowledge or an unwillingness to have to problematise gender-unequal structures in society and men's traditional positions.

Men are overrepresented among people with xenophobic views. Issues concerning xenophobia and opposition to immigration are often related to opposition to gender equality and feminism. Hatred of women, refugees and homosexuals is cultivated in certain xenophobic subgroups. These attitudes can be linked to the defence of traditional forms of dominant masculinity, which some men feel they have the right to express. There are also groups – not least among young men – that can express both opposition to immigration and criticism of gender equality as a way of dealing with a perceived marginalisation in society.

Regarding the issue of men's attitudes towards gender equality, attention is given to both change and opposition, and to the need to link attitudes to broader societal changes.

Research and organisations

In Chapter 12 we describe research on men, organisations and activities that work with issues concerning men and gender equality.

Research on men, gender and masculinity is at present an extensive and well-established scientific field. Within the framework of masculinity research, a number of fields concerning men and society have been analysed and continuously explored. The research is conducted globally, and Sweden and the Nordic countries have a strong position in the field. Research on men and masculinity also receives attention in international political contexts. Extensive investigative work on issues concerning men and gender equality has been produced by the European Commission in cooperation with a large number of European researchers in the field of masculinity research.

There are a number of organisations and groups in Sweden and internationally working on gender equality issues and men. In particular, there are many activities that focus on issues concerning men and violence. The chapter contains an inventory of these. It is

primarily the organisation *Män för jämställdhet* (Men for gender equality) that conducts long-term work in Sweden and that cooperates with several other organisations in the international arena, including the organisation *MenEngage*. These activities are gaining increasing attention in national gender equality work and international development work. One problem for non-profit organisations is that work to bring about change is often conducted in project form and can be difficult to evaluate. Non-profit organisations whose work focuses on men and gender equality and that achieve good results should therefore be provided with the right conditions to conduct positive, continuous activities.

We also discuss the need to strengthen and develop father and parent education and the need to support activities in which men and younger men work together to combat men's violence.

Men, gender equality and social change

We present our concluding perspectives and overall conclusions in Chapter 13. Conceptions of a current masculine identity crisis and the beginning of female dominance in society are discussed here. We believe that these conceptions in many ways are off mark. If anything, women's progress in many areas of society is a democratic and social victory. A development that can – hopefully – strengthen gender equality as the norm would alter the perception of men and women for the better.

At the same time, we problematise the issue of developments concerning gender equality and raise the question of whether there is a risk of an increasing gender equality gap emerging in Sweden. There are signs that a gender-equal lifestyle exists and will continue to exist primarily in groups with good levels of education and good incomes, while the opportunities to live a gender-equal life may actually be decreasing for those whose position in working life is weak and increasingly insecure. This applies to future opportunities for women in service and health care professions as well as to large groups of men at risk of being affected by restructuring or who fail at school and have problems establishing themselves in working life.

At the same time, we see that also in high-income families, rather frequent gender unequal patterns exist, for example when it comes to parental leave.

Issues concerning globalisation, sustainable growth, the ageing population, migration and integration, democracy and social cohesion have been identified as key future issues for Sweden. We consider that work on gender equality issues in a broad sense, and in particular issues concerning men and men's norms, lay the foundation for tackling these challenges.

We stress the need to highlight how men's norms affect individuals and society, the importance of giving visibility to issues concerning men in gender equality efforts and men's responsibility for gender equality. In addition, gender equality issues must be put in relation to broad social policy perspectives. Good welfare, child and elderly care, an inclusive labour market and an equivalent educational system are needed for men and women to have equal power and equal opportunities to shape society and their own lives.

1 Utredningsdirektiven och arbetets uppläggning m.m.

1.1 Direktiven

Direktiven (dir. 2012:97 och 2013:50) för vårt arbete finns i bilaga 1 och 2.

1.2 Vår utrednings arbete

Vi (utredningen) har mötts vid fyra tillfällen. Före, under och efter mötena har vi författat underlag till texter, diskuterat idéer och ställningstaganden, kommenterat underlag till texter och författat detta betänkande.

I syfte att hämta in kunskap, sprida information och samtala har vi bl.a. arrangerat seminarier, presenterat vårt arbete externt, medverkat och deltagit i externa arrangemang och mött företrädare för olika verksamheter.

Vi har för utredningen och särskilt inbjudna arrangerat fem seminarier som behandlat flera av utredningens områden. Tillsammans med Delegationen för jämställdhet i arbetslivet (JA-delegationen, A 2011:5, dir. 2011:80) har vi arrangerat konferensen Matcha män med omsorg.

Vi har presenterat vårt arbete för JA-delegationen, jämställdhetsministrarnas jämställdhetsråd, Liberala kvinnor, Sveriges Kommuner och Landsting (SKL) samt UN Women Nationell Kommitté Sverige.

Vi har medverkat och deltagit i Almedalsveckan 2013, European Institute for Gender Equality's (EIGE) konferens om Men and Gender Equality, JA-delegationens seminarium "Stafettpinnen", Kommunals fackliga konferens om män i omsorgsyrken, Länsstyrelsens i Örebro län konferens om maskulinitet i skolan,

Nordiska ministerrådets tvärnordiska konferens om framtidens jämställdhetspolitik, Realstars arrangemang på Anti-trafficking-dagen 2013, Svensk andrologisk förenings konferens om andrologi och mäns hälsa samt i seminarium med Talmannens referensgrupp för jämställdhetsfrågor

Vi har deltagit i Nationella sekretariatet för genusforsknings seminarium "Ty makten är din" samt i presentationer av undersökningar om föräldraledighet genomförda av dels Försäkringskassan (FK), dels Institutet för arbetsmarknadspolitisk utvärdering (IFAU).

Vi har mött företrädare för Bayer Health Care, Eli Lilly, JA-delegationen, Man- och familjejouren, Män för jämställdhet (MfJ), Nationella samordnaren mot våld i nära relationer (Ju 2012:05, dir. 2012:38), PappaBarn, Pappamannualen, Riksdagens manliga nätverk Riksförbundet för sexuell upplysning (RFSU), Skolverket, Sveriges Kvinnolobby samt Ungdomsstyrelsen.

Vi har, utöver ovan nämnda myndigheter och organisationer, via e-mail och telefon, hämtat in uppgifter från bl.a. AllBright, Domstolsverket, Finansdepartementet, Försvarsmakten, Landsorganisationen (LO), Riksidrottsförbundet (RF), Rikspolisstyrelsen (RPS), Sveriges Akademikers Centralorganisation (SACO), Skolverket, Socialdepartementet, Socialstyrelsen (SoS), SOM-institutet, Statistiska centralbyrån (SCB), Statsrådsberedningen, Svenska Kyrkan, Svenskt Näringsliv, Tjänstemännens Centralorganisation (TCO), Universitetskanslersämbetet (UKÄ) och Åklagarmyndigheten.

Vi har hämtat in uppgifter från ett stort antal hemsidor.

Vi har beställt totalt 16 underlagsrapporter från huvudsakligen forskare och själva författat 5 (se Till läsaren).

Vi har haft en hemsida, www.mänochjämställdhet.se, där vi presenterat vårt arbete.

I vårt arbete har vi haft särskilt stort stöd av dels vår statistik- och jämställdhetskunniga konsult Lena Johansson, dels Kommittéservice inom Regeringskansliet.

1.3 Samverkan

Vi har samverkat med JA-delegationen.

1.4 Remissyttrande

Vi har yttrat oss över Pensionsåldersutredningens slutbetänkande (SOU 2013:24) Åtgärder för ett längre arbetsliv.

1.5 Våra avgränsningar

Vi har haft i uppdrag att kartlägga och analysera frågor om män och jämställdhet. Området är synnerligen omfattande och vi har därför behövt göra avgränsningar vilka framgår av innehållsförteckningen.

Vi ska, enligt våra direktiv, inte lämna förslag. Dock, de kunskaper och de erfarenheter vi haft och har tillgodogjort oss under utredningens gång har gjort det naturligt och närmast oundvikligt att inom många områden dra slutsatser och peka ut en tydlig riktning.

Vårt fokus ska, enligt våra direktiv, vara på andra aspekter och frågeställningar än mäns våld mot kvinnor. Vårt uppdrag har handlat om män och jämställdhet. En del i detta är, tyvärr, mäns våld. Detta riktar sig mot såväl män som kvinnor. Vi har studerat frågan med fokus på mäns våld mot män men för att ge en bred bild av manligt våld har vi även behövt behandla frågor om mäns våld mot kvinnor.

Vi ska, enligt våra direktiv, inte behandla frågor som omfattas av det arbete som bedrivs av JA-delegationen.

Förvärvsarbetets roll och den identitet den skapar för män – och kvinnor – är så stor och viktig att vi ändå vill behandla frågan om män och arbete. Detta så mycket mer som att förvärvsarbete – eller inte förvärvsarbete – påverkar stora delar av mäns – och kvinnors övriga liv och därmed är en mycket central, om inte den mest centrala faktorn, när det gäller jämställdhet.

Vi har, mot bakgrund av våra direktiv, när det gäller förvärvsarbete valt att begränsa oss till att presentera en stor del fakta, väsentligen statistik, och till att analysera endast vissa förhållanden.

1.6 Disposition av resultatet av vårt arbete

Dispositionen av resultatet av vårt arbete har vi redovisat ovan ("Till läsaren") och den framgår mer i detalj av innehållsförteckningen.

2 Om utredningen

Slutsatser

1. Jämställdhet som samhällelig fråga har i huvudsak drivits av kvinnor. Många män har förhållit sig passiva och vissa har gjort motstånd. Det är hög tid att fler män tar ett större ansvar för ett jämställt samhälle.
2. Det är viktigt att mäns roller, insatser och villkor uppmärksammas i det jämställdhetspolitiska arbetet och att män blir mer delaktiga.
3. De könsnormer och handlingsmönster som begränsar kvinnors livschanser kan även påverka mäns livschanser negativt. Detta är ett perspektiv som måste uppmärksammas i arbetet för jämställdhet.
4. På en rad samhällsområden utmanas idag mäns självbilder. Samtidigt lever många traditionella normer kvar och hyllas på andra områden, trots förändring i samhället och politiska insatser.
5. Män är överrepresenterade i samhällets topp och också i flera av de kategorier som vi uppfattar som de mest utsatta i samhället.
6. Jämställdhetsdebatten fokuserar ofta med rätta på mäns makt och resurser. Det är samtidigt viktigt att ta upp skillnader mellan mäns olika villkor i samhället och hur deras olika resurser, möjligheter och beteenden får konsekvenser.

2.1 Vilket har mitt uppdrag varit?

Jag har, som framgår av ”Till läsaren”, haft regeringens uppdrag att, som särskild utredare, kartlägga och analysera frågor som rör män och jämställdhet.

I mitt arbete har jag haft stor hjälp från dem som regeringen utsett att stödja mig i mitt arbete, nämligen den sakkunniga, de sju experterna och de två sekreterarna (se under ”Till statsrådet”).

Även om jag har varit ensam beslutande i utredningen kommer jag oftast att i detta betänkande använda ”vi”, därmed menandes alla de ovan nämnda.

I vårt arbete har vi också haft stöd av en rad myndigheter, organisationer och personer som vi på olika sätt haft kontakt med. De flesta av dessa har presenterats i kapitel 1.2.

Vi har också haft stöd av forskare m.fl. från vilka vi beställt underlagsrapporter. Vad de skrivit om framgår av bilageförteckningen.

Att utreda frågan om män och jämställdhet är komplext. En del av uppdraget har varit att studera mäns livssituation och livsvillkor. Det säger sig självt att det är ett närmast oöverskådligt arbete. Därför har vi under arbetets gång tvingats göra en rad avgränsningar, samtidigt som vi inte alltid haft möjlighet att fördjupa oss på det sätt som kanske varit önskvärt.

Genom vårt arbete vill vi visa hur jämställdhet och brist på jämställdhet påverkar både mäns och kvinnors möjligheter att forma sina egna liv. Därigenom hoppas vi kunna bidra till ett bättre kunskapsunderlag för politiska beslut inom en mängd samhällsområden.

Vår ambition är också att göra det enklare för män att relatera till jämställdhetsdebatten och engagera sig i frågorna om hur vi kan nå ett jämställt samhälle.

2.2 Vad menas med ”jämställdhet”?

Även om de flesta torde ha en god uppfattning om vad som avses när det talas om ”jämställdhet” ser vi ändå anledning att här redovisa en definition.

Följande beslutades av riksdagen 2008¹:

¹ Prop. 2008/09:1, bet. 2008/09:AU1, rskr. 2008/09:115

Målet för jämställdhetspolitiken är att kvinnor och män ska ha samma makt att forma samhället och sina egna liv.

Utifrån detta arbetar regeringen med fyra delmål:

En jämn fördelning av makt och inflytande. Kvinnor och män ska ha samma rätt och möjlighet att vara aktiva medborgare och att forma villkoren för beslutsfattandet.

Ekonomisk jämställdhet. Kvinnor och män ska ha samma möjligheter och villkor i fråga om utbildning och betalt arbete som ger ekonomisk självständighet livet ut.

Jämn fördelning av det obetalda hem- och omsorgsarbetet. Kvinnor och män ska ta samma ansvar för hemarbetet och ha möjligheter att ge och få omsorg på lika villkor.

Mäns våld mot kvinnor ska upphöra. Kvinnor och män, flickor och pojkar, ska ha samma rätt och möjlighet till kroppslig integritet.

Det jämställdhetspolitiska målet och delmålen är utgångspunkten för vårt arbete. I utredningen har vi därför valt att tala om jämställdhet som lika livschanser för kvinnor och män. I detta ryms både möjligheten att forma sitt eget liv och möjligheterna att på lika villkor delta och påverka när det gäller ekonomi, politik, kultur, omsorgsuppgifter, hushållsarbete, dagligt ansvarstagande för barn, familj och anhöriga samt andra delar av samhällslivet.

2.3 Varför utreda män och jämställdhet?

Det finns idag en stor uppslutning, även bland många män, bakom feministiska samhällsanalyser och kring behovet av att män engagerar sig mer i jämställdhetsfrågor. Det finns samtidigt många män och kvinnor som upplever att mäns villkor sällan uppmärksammas i den jämställdhetspolitiska diskussionen. Det finns också de som upplever att ökad jämställdhet lett till vad de ibland beskriver som ett mansfientligt samhälle eller att mäns utsatthet i samhället osynliggörs. Ibland leder sådana reaktioner till direkt kvinnohat.

Vi delar inte bilden av att samhället skulle vara mansfientligt eller att feminismen missgynnat män. Tvärtom är vår utgångspunkt att de normer och handlingsmönster som begränsat och begränsar kvinnors livschanser också påverkar män negativt. Att många mäns självbild är starkt kopplad till yrkeslivet bidrar både till bristande jämställdhet i arbetslivet och vad gäller hemarbetet, men också till

höga trösklar för män som exempelvis under en längre eller kortare tid vill prioritera tid med de egna barnen framför karriären. Att manlighet i många sammanhang förknippas med våld begränsar såväl mäns som kvinnors aktiviteter, liv, rörelsemöjligheter och erfarenhetsinhämtande. Både män och kvinnor måste förhålla sig till män som potentiella förövare. Detta begränsar mäns liv, då de måste leva med att bli betraktade som potentiella våldsmän.

Feministiskt engagemang har varit avgörande för den jämställdhetsutveckling som vi idag i många sammanhang tar för given och har tillsammans med jämställdhetspolitiken och de insatser som prövats bidragit till större möjligheter för både män och kvinnor.

Vi har i vår utredning tagit fasta på att frågor om mäns villkor på många sätt uppmärksammats för litet i jämställdhetsarbetet. Dessutom har vi velat problematisera och komplicera den rådande beskrivningen och bilden av män i jämställdhetsdebatten som ibland blivit både ensidig och onyanserad.

I debatten sägs ibland att män är si och så och kvinnor är si och så – ”Män är ...”, ”Män gör ...”, ”Män slår”, etc. Utsagorna kan ibland vara korrekta på ett aggregerat plan men på denna enbart-kön-nivå riskerar de att förgrova debatten och att fel åtgärder diskuteras. Många män och många kvinnor, kanske med rätta, känner inte igen sig själva eller sina nära i dessa utsagor, och risken är då att de fjärrar sig från jämställdhetsdebatten.

I vårt arbete lyfter vi därför fram en rad områden där vi menar att frågor om män och maskulinitet kan fördjupa jämställdhetsarbetet.

I utredningen kommer vi exempelvis att diskutera frågor som:

- Män och utbildning, bland annat pojkars prestationer i skolan och elevers könsstereotypa utbildningsval (kapitel 5).
- Män och arbetsliv, där vi pekar på mäns balans mellan förvärvsarbete och familj (kapitel 6).
- Män och föräldraskap, där vi pekar på föräldraledighetens betydelse för män och på mäns upplevelser av vårdnadstvister (kapitel 7).
- Mäns ohälsa och sociala utsatthet, bland annat mäns högre dödlighet och riskbeteenden, men även hur normer för maskulinitet påverkar mäns vårdsökande och sjukvårdens syn på män (kapitel 8).

- Mäns utsatthet för våld och utövande av våld mot kvinnor och andra män (kapitel 9).
- Mäns sexualitet, vilket förutom frågor om heteronormer handlar om dels mäns sexuella hälsa, dels hur man kan arbeta med pojkars attityder till sexualitet (kapitel 10).

Dessutom har vi belyst mäns attityder till jämställdhet (kapitel 11), och presenterar en överblick över dels dagens maskulinitetsforskning, dels organisationer som arbetar med frågor om män och jämställdhet (kapitel 12).

Vi visar på såväl att män kan gynnas av den rådande genusordningen som att föreställningar om manlighet kan kringskära mäns livschanser. Bakom de problemområden som vi pekar på ovan är det rimligt att tänka sig att det finns föreställningar om maskulinitet som bidrar till att minska mäns livschanser eller val av roller. En ökad medvetenhet om hur föreställningar om manlighet, eller normer för maskulinitet, påverkar män ser vi som en central del i det fortsatta jämställdhetsarbetet. Begreppet maskulinitet, som vi använder för att beskriva mansnormer, beskrivs närmare i kapitel 3.

Vi vill också visa på hur de förändringar som sker inom många samhällsområden också påverkar jämställdheten och att män på olika sätt är delaktiga i förändringsprocesser. Att visa på förändring är viktigt för att det understryker att jämställda livsmönster är möjliga – att det går att förändra och nå framgångar.

Kvinnor har alltjämt inom de allra flesta områden sämre möjligheter i samhället än män. Men det faktum att kvinnor generellt är mer missgynnade i samhället betyder inte att man ska bortse från mäns villkor. Könsanalyser av män och manlighet handlar både om privilegier och maktutövning men också om mäns sinsemellan skilda villkor, om sårbarhet och svårigheter. Möjligheterna för män att omsätta jämställda ideal i sin vardag är olika. För att uppnå en generell jämställdhetsutveckling krävs därför en fördjupad förståelse för hur män i olika sammanhang påverkas av både jämställdhet och brist på jämställdhet.

En reaktion när vi under arbetets gång talat med andra om vårt uppdrag har varit, inte minst från kvinnor: ”Så bra! Det är på tiden att männen också tar plats i debatten.”

En annan reaktion har varit att vissa kvinnor varit oroliga för att män som engagerar sig i jämställdhetsdebatten utan att beakta de skillnader och skiljelinjer som finns mellan mäns och kvinnors

positioner ska ta över och på ett onyanserat sätt osynliggöra kvinnors situation och erfarenheter, bl.a. genom att fokusera på mäns utsatthet.

Jämställdhetsfrågan har under många år varit – och är – till stor del kvinnornas. Detta visas bl.a. av deltagandet vid de seminarier och konferenser om jämställdhet vi medverkat i eller bevistat. I de flesta fall har publiken till 90 procent bestått av kvinnor och bland talarna har det varit en tydlig kvinnodominans. Ett annat exempel; varje länsstyrelse har en sakkunnig i jämställdhetsfrågor – 20 av 21 av dem är kvinnor. I sig är det inte konstigt, kvinnor har haft – och har – goda skäl att agera för att få ett mer rättvist samhälle där mäns och kvinnors röster är lika viktiga och makten jämnt fördelad.

Männen lyser alltså ofta med sin frånvaro i jämställdhetsdebatten och antyder inte sällan att de inte ”känner igen” sig själva i den. Detta kan ibland bero på att många män inte vill ha jämställdhet, inte aktivt reflekterar om maktstrukturer eller tycker att debatten ibland är alltför grov eller stereotypiserande och därmed inte gäller dem.

Vi menar alltså att männen till stor del har stått vid sidan om den jämställdhetspolitiska debatten. Enkelt kan det uttryckas som att många män observerat kvinnors arbete och kamp för mer jämberdiga förhållanden och möjligheter. Många män har hållit fast vid det invanda medan många kvinnor agerat och rört sig. Kvinnor har på många områden flyttat fram sina positioner. Det gäller t.ex. utbildning, inbrytningar på typiskt manliga yrkesområden och vissa maktpositioner.

Vi menar att det är hög tid även för alla män att sätta sig in i och inse värdet av jämställdhet och ta ansvar för utvecklingen mot ett jämställt samhälle. Vi tror oss veta att många män de facto redan, kanske utan att reflektera över det, är involverade och delaktiga genom att de mer eller mindre dagligen diskuterar arbetsfördelning med sin partner. De är delaktiga genom att också ta ansvar för barn och för hemarbete.

2.4 Vad har hänt och händer i vårt samhälle som påverkar jämställdheten?

Frågor om män, maskulinitet, manlighet och mansroll väcker alltmer uppmärksamhet.² Det gäller i såväl forskningen som den internationella debatten. Frågor om manligheter i kris och förändring i relation till könsrelationer är ofta de övergripande, men spridningen är stor och handlar om en rad olika områden som exempelvis:

- *Demografi*: den åldrande befolkningen innebär utmaningar för såväl finansieringen och organiseringen av välfärdsstaten som obetald anhörigomsorg, vilka påverkar förutsättningarna för jämställdhet.
- *Ekonomi och arbetsmarknad*: den successiva övergången från industrisamhälle till kunskapssamhälle förändrar en traditionellt könsuppdelad arbetsmarknad och utmanar mäns identiteter som traditionellt varit starkt förknippade med arbetslivet och vissa yrkesområden.
- *Familj, hem och faderskap*: med nya jämställdhetsnormer och samlevnadsformer utmanas klassiska manliga försörjar- och faderskapsideal.
- *Individualisering*: i ett mer individualiserat samhälle blir det allt tydligare hur olika föreställningar om manlighet existerar sida vid sida.
- *Nation, klass och etnicitet*: det mångkulturella samhället för med sig nya frågor om manlighetsnormer, klass och kulturell tillhörighet.
- *Sexualitet*: hbtq-frågor har haft ett mycket stort genomslag under de senaste åren. Det utmanar heteronormer och ställer frågor kring manlig heterosexualitet och homofobi.

Som i all samhällsanalytisk analys måste det till synes snabbt föränderliga ställas mot bristen på förändring och tröghet på andra områden. Det gäller exempelvis mäns våldsutövning, skev makt- och förmögenhetsfördelning. Skillnaden mot tidigare historiska skeenden är dock att manlighet och maskulinitet idag inte är lika självklart accepterad som samhällsstyrande norm.

²I detta avsnitt, 2.4, återges till del text från en av underlagsrapporterna till vår utredning; Ulf Mellström, Jeff Hearn och Keith Pringle, *Översikt kring svensk, nordisk och internationell maskulinitetsforskning*, bilaga 21 till vårt betänkande. Rapporten refereras i fortsättningen som Mellström, Hearn och Pringle 2014.

Jämställdhetsdiskussionen och stor del av teoribildningen bygger på mamma, pappa, barn och heterosexuella män och kvinnor och tydliga könsidentiteter. Vi vet att det finns fler familj- och könsmönster än så³ och att fler och fler personer dessbättre vågar offentliggöra det. Vi har därför också sökt belysa dessa personers villkor. Jämställdhetsarbetet behöver uppmärksamma hur föreställningar om kön många gånger grundar sig på stereotypa heteronormativa uppfattningar. Det är inte minst viktigt i arbetet med mansnormer och något som vi lyfter fram genom utredningen.

2.5 Män finns i samhällets topp men tillhör också de mest utsatta

Män har generellt sett mer makt och resurser än kvinnor. Den generella jämställdhetsfrågan är därmed given.

Jämställdhetsfrågan handlar om makt. Det hävdas ibland att både män och kvinnor har att vinna på ökad jämställdhet. Vi tror att det är så generellt men tror också att det inte är så för alla, särskilt män – annars vore jämställdhetsengagemanget större hos många. Jämställdhet måste därför utgå från vars och ens värdering om mäns och kvinnors rätt till lika möjligheter och makt.

Mäns samhälleliga dominans tar sig många uttryck. Det handlar om att män många gånger utgör normen i arbetsliv och organisationer. Det handlar om att många kvinnor har erfarenhet av sexism eller diskriminerande behandling, något män kan vara delaktiga i eller inte behöver kännas vid eller uppleva. Det motsatta förhållandet att kvinnor diskriminerar etc. förekommer också men omfattningen bedömer vi vara klart mindre. Mansdominansen handlar framför allt om bristande jämställdhet när det gäller makt och resurser i samhället. Detta behandlar vi i kapitel 4.2 och 4.3.

Det finns dock andra faktorer som gör att det finns anledning att diskutera och komplettera den generella bilden av mannen som det dominerande könet; faktorer som talar till mäns nackdel men som vi menar hör till jämställdhetsdebatten.

Det är sant att män är överrepresenterade i samhällets topp, men män är också överrepresenterade bland de mest utsatta i samhället.

³ Som ett exempel: Sedan 2009 då det blev möjligt för homosexuella att gifta sig och fram t.o.m. 2012 hade drygt 2 100 män och närmare 3 300 kvinnor gift sig med en person av samma kön. Totalt fanns det cirka 2 200 barn som hade en eller två föräldrar som levde i ett samkönat äktenskap eller registrerat partnerskap. Källa: SCB 2013, *Fler kvinnor än män ingår samkönade äktenskap*, 2013-11-14

Så t.ex. är cirka 95 procent av styrelseordförandena och verkställande direktörerna i de svenska börsbolagen män.⁴ Ungefär samma siffra gäller för dem som är dömda till fängelsestraff.⁵

Därför är det också angeläget att föra diskussionen om män och jämställdhet vidare och nyansera och komplicera bilden av män som en enhetlig grupp. Det behöver inte påpekas men vi gör det för säkerhets skull – detsamma gäller kvinnor.

2.6 Mäns skilda villkor behöver uppmärksammas

Enligt våra direktiv ska vi, med fokus på jämställdhet, beskriva och analysera mäns livssituation i förhållande till kvinnor i dagens Sverige och hur den har förändrats under senare år.

Mäns livssituationer skiljer sig naturligtvis åt beroende på en rad sammanhang. Därtill, den position en man har som just man i samhället hänger samman med en rad faktorer. Är han homosexuell så bemöts han annorlunda än om han är heterosexuell, invandrade män bemöts annorlunda än infödda män, utbildningsnivå, position i arbetslivet och ekonomiska resurser ger män olika möjligheter att forma sina liv. Bostadsort, om man bor i landsbygd eller storstad, förort eller innerstad, påverkar också mäns livssituationer. Och inte minst ålder är betydelsefull för hur mäns liv ser ut.

Mäns skilda livssituationer påverkar också möjligheten att leva jämställt. Det kan handla om attityder, ekonomiska möjligheter och förväntningar på hur en man ska bete sig. I analyser av jämställdhetsfrågor och män är det därför avgörande att ta avstamp i mäns skilda villkor som hänger samman med faktorer som exempelvis socioekonomi, klass, utbildning ålder, geografi, etnicitet och sexuell läggning. Det är också av betydelse att notera att dessa faktorer inte sällan varierar för en och samma man under hans livscykel.

I kapitel 4 diskuteras frågor om mäns skilda villkor mer ingående och om hur begreppet intersektionalitet, som används inom forskning om kön eller genus hänger samman med andra sociala kategorier. Ett sådant förhållningssätt kommer att komplicera bilden av mäns och kvinnors villkor. Samtidigt ser vi denna typ av kunskaper som avgörande för verkningsfulla åtgärder inom jämställdhetspolitiken och andra berörda politikområden.

⁴ Se vidare kapitel 4.2.

⁵ Se vidare kapitel 9.1

3 Maskuliniteter i förändring

Slutsatser

1. Synen på män är i omvandling men bilder av ”nya män” existerar parallellt med rapporter om kvarstående brist på jämställdhet i samhället.
2. Avgörande för förändring är att samhället ställer samma krav och förväntningar på män och kvinnor, pojkar och flickor, när det gäller arbete, utbildning, omsorgsansvar, avståndstagande från våld, etc.
3. Jämställdhetsarbete behöver uppmärksamma hur normer för maskulinitet påverkar individer och samhället. Det handlar om effekten av manliga maktstrukturer i samhället men också om mäns riskbeteenden och sårbarhet. Dessutom finns tydliga hierarkier mellan olika grupper av män.
4. Det är viktigt att visa hur förändrade maskulinitetsnormer utmanar patriarkala mönster och uppmärksamma hur män och pojkar på olika sätt ger uttryck för intimitet, omsorg och förändring.
5. Hbtq-perspektiv och normkritiska metoder behövs för förändringsarbete tillsammans med män i skolan och i samhället.
6. Välfärdsstaten har varit och förblir en förutsättning för ökad jämställdhet. Det är därför angeläget att se hur förändringar i välfärden påverkar män och kvinnor.
7. Strukturomvandling, migration och demografiska förändringar ökar behovet av att diskutera frågor om maskulinitet i förändring.

I det här kapitlet beskrivs begrepp och perspektiv som används inom området män och jämställdhet. Det är viktigt att både synliggöra den förändring av mansnormer som äger rum och det motstånd som finns mot denna förändring. I kapitlet förklaras vad som menas med begreppet maskulinitet vilket används flitigt i debatt och forskning om män och jämställdhet. Därefter diskuteras hur analyser av män och jämställdhet behöver balansera frågor om mäns makt, mäns sårbarhet och olika gruppers skilda villkor. Avslutningsvis sätts män och jämställdhet i relation till frågor om välfärdspolitik, globalisering, migration och demografiska förändringar i samhället.

3.1 Från "i princip" till i praktik?

Det finns många tecken på att det under de senaste decennierna skett en positiv förändring av manlighetsnormer och av mäns praktiker i Sverige. Här kan man nämna förändringar i mäns inställning till vardagsliv, hem och familj, inte minst uppfattningen om vad det innebär att vara förälder och ta delat ansvar för omsorg om barn och relationer. Sexism och homofobi ifrågasätts i den offentliga debatten. Det finns också en ökande medvetenhet hos män om vikten av att ha fördjupade vänskapsrelationer både till kvinnor och andra män, kunna hantera känslor och ta hand om sin hälsa. Tanken att "ensam är stark" och att en riktig man inte visar känslor har i många avseenden utmanats.

Samtidigt präglas dagens Sverige också av antifeministiska strömningar, hat mot kvinnor på internet, rapporter om sexuella trakasserier och våld. Maskulinitetsforskaren Thomas Johansson pekar på att bilden av "ny manlighet" krockar med rapporter om våld och sexuella övergrepp och att det ofta är svårt att kombinera iakttagelserna av positiva förändringar med statistik om kvinnors lägre löner och större hushållsansvar och den segregerade arbetsmarknaden. Tecken på att mansnormer förändras syns parallellt med att ojämställdheten kvarstår och tar sig nya former.¹

Frågor om män och jämställdhet är inte nya. I Sverige lanserades idéer om att båda parter i en relation skulle lönearbeta redan på 1930-talet i och med makarna Myrdals socialpolitiska arbete.² Det var däremot först på 1960- och särskilt 1970-talet, då den moderna

¹ Se en av underlagsrapporterna till vår utredning; Thomas Johansson, *Maskuliniteter i förändring*, bilaga 3 till vårt betänkande. Rapporten refereras i fortsättningen som Johansson 2014a.

² Johansson 2014a.

svenska jämställdhetspolitiken institutionaliserades, som jämställda män blev en politisk målsättning. Sedan 1980-talet har också frågor om män och jämställdhet utretts i flera omgångar.³

Startskottet för svenska utredningar om män och jämställdhet var rapporten ”Om svenska män” som publicerades 1983, skriven av psykologen Lars Jalmert.⁴ Där myntades begreppet ”i-princip-man”. Jalmert visade att attityderna bland män i Sverige generellt var positiva till jämställdhet, men i princip. Även om män skrev under på jämställdhetsmål så menade de nästan alltid att det fanns individuella skäl till att just de inte kunde vara föräldralediga eller ta större del av hushållsarbetet. Under 1980-talet fortsatte Jalmert att arbeta inom den statliga arbetsgruppen om mansrollen, som publicerade en rad rapporter på olika teman. Under 1990-talet utreddes frågor om män och jämställdhet i regeringens pappagrupp som var verksam 1993-1995 samt i projektet Män och Jämställdhet 1998-2002. Samtliga utredningar har bidragit med kunskaper och olika perspektiv på frågor om män och jämställdhet.⁵ Genomgående har dessa utredningar om män och jämställdhet tagit upp frågor om mäns privilegier i samhället men också hur föreställningar om män har negativa konsekvenser för män själva. Mäns hälsa och riskbeteenden, våldsutövning, sociala relationer, vänskap och framförallt ansvar för och kontakt med barn har diskuterats.

Sedan 1980-talet har mycket hänt vad gäller jämställdhet men utvecklingen är också begränsad. Ser man exempelvis till föräldrapenningsuttaget, som ofta används som måttstock i jämställdhetssammanhang, är mäns andel av uttagna dagar upp till det att barnet är 2 år endast 17 procent. Därutöver finns stora skillnader i mäns uttag. En stor grupp män tar fortfarande inte ut någon föräldrapenning alls under barnens första 2 år. Det finns en ökande, men alltjämt liten, grupp män som har eller närmar sig ett jämställt mönster vad gäller föräldraskap, ca 12 procent av barnen har föräldrar som delar lika (se kapitel 7). Förändring sker och är med andra ord möjlig. Men utvecklingen är kopplad till en rad faktorer, som mönster i det könssegregerade arbetslivet och kvinnors större deltidsarbete, men också till utformningen av föräldraförsäkringen och betoningen på valfrihet.

Det är viktigt att analysera hur män förändrar sig och hur män motsätter sig jämställdhet. Att vara för jämställdhet ”i-princip”, men

³ Johansson 2014a.

⁴ Ds A 1983:2.

⁵ Johansson 2014a, Järvklo 2011.

nonchalera frågor om jämställdhet i realiteten är fortfarande en möjlighet för de flesta män. I kapitel 11 diskuteras mer ingående mäns attityder till jämställdhet och där lyfts fram hur män engagerar sig och kan engagera sig för jämställdhet eller feminism, men också mäns olika former av motstånd till jämställdhet och i synnerhet feminism.

En viktig skillnad från 1980-talet är att mäns position som samhällsnorm har ifrågasatts alltmer och att det rent av finns diskussioner om att kvinnor framstår som mer anpassade till framtidens kunskapsbaserade arbetsliv och samhälle än vad män gör (se kapitel 13). Detta slår igenom framförallt i debatten om pojkars skolprestationer (se kapitel 5). Den komparativa fördel som män har haft i sina kroppskrafter blir av mindre och mindre värde, och inte minst utbildningsfrågor gör att frågor om män och jämställdhet uppmärksammas mer idag.

Det är uppenbart att samhället fortfarande inte ställer samma förväntningar och krav på kvinnor och män, pojkar och flickor, vad gäller arbete, utbildning, omsorgsansvar, men också vad gäller avståndstagande från olika former av våld.

Vikten av att uppmärksamma män i jämställdhetspolitiken har betonats länge och i de nordiska staterna och inom EU har det på senare tid tagits fram rapporter och underlag för hur frågor om män kan hanteras inom jämställdhetspolitiken.⁶

3.2 Betydelsen av begreppet maskulinitet

För att visa hur uppfattningar om manlighet påverkar mäns beteende och förväntningarna män möter i samhället använder vi begreppet maskulinitet. Begreppet maskulinitet eller olika maskuliniteter, en modernare version av begreppet mansroll, har lyfts fram inom forskning kring män och genus, så kallad maskulinitetsforskning. Att tala om eller forska om maskulinitet utesluter inte frågor om kropp och biologi men tonvikten ligger på det socialt och kulturellt föränderliga.⁷

Inom maskulinitetsforskning har begreppet maskulinitet i flera sammanhang kopplats till makt och upprätthållandet av patriarkala strukturer. Inom internationell forskning, och även i Sverige, har teorin om *hegemonisk maskulinitet* haft stor betydelse särskilt

⁶ European Commission 2013, NOU 2012:15, Wickman 2012.

⁷ För en fördjupad diskussion om begreppet maskulinitet se Mellström, Hearn och Pringle 2014.

under 1990- och början av 2000-talet.⁸ Hegemonisk maskulinitet kan i vardagligt tal översättas till *dominerande maskulinitet* och avser de normer för män som i en viss tid och plats legitimerar en könsordning där män överordnas kvinnor och där vissa grupper av män överordnas andra, marginaliserade eller underordnade, grupper av män. Begreppet hegemonisk maskulinitet har också använts för att peka på hur maskulinitet också kringmärker mäns egna handlingsmönster och kan inverka negativt på mäns liv. Maskulinitetsforskning har lyft fram mäns "rädsla att falla", oviljan att framstå som feminina eller beroende och hur detta påverkar mäns beteende.⁹

Inom forskningen om män och maskulinitet har teoribildningen särskilt på senare tid utvecklats och tidigare relativt entydiga och stereotypa bilder av mäns över- och kvinnors underordning har förändrats. Forskare inom Norden studerar hur maskulinitet förändras i linje med jämställdhetsutvecklingen, inte minst kopplat till förändrade familjestrukturer.¹⁰ Mäns maktposition har i allt större utsträckning problematiserats och den akademiska begreppsapparaten har också blivit mer dynamisk. Alltmer fokus läggs på hur föreställningar om maskulinitet och mäns positioner i samhället behöver kopplas till frågor om klass, sexualitet, etnicitet, funktionsförmåga, ålder, m.m.

I och med jämställdhetsutvecklingen utmanas normer för hegemonisk maskulinitet. I dagens Sverige och i vår omvärld går det att se tecken på en hoppfull utveckling men också på försvar för de traditionella strukturer som ger män en dominerande ställning i familj och samhällsliv.

Även om jämställda normer vinner kraft kan hierarkier inom gruppen män kvarstå och inte minst mäns maktpositioner och ekonomiska resurser fortsätta att vara starka, i Sverige som i andra länder (se kapitel 4.2 och 4.3). När det gäller frågor om mansnormer eller maskulinitet är det också viktigt att peka på hur olika män ges olika förutsättningar att både vara som och betraktas som män. Vissa grupper kan lättare än andra tillgodogöra sig en livsstil och uttryckssätt som representerar jämställdhet. Andra män kan oftare på förhand pekas ut som hotfulla eller problematiska. Inte sällan förläggs dagens "maskulinitetsproblem" bland icke-vita män, eller män på landsbygden (se kapitel 4.6 och 4.7). Det gör att många män i

⁸ Connell 1995.

⁹ NOU 2012:15 s. 65.

¹⁰ Johansson 2014a, Johansson och Ottemo 2013.

majoritetsgrupper kan undgå att granska sina egna genusmönster och privilegier.

I dag används en rad olika former av begrepp inom maskulinitetsforskning.¹¹ I utredningen använder vi därför kort och gott ordet maskulinitet när vi diskuterar normer och föreställningar som påverkar mäns liv.

3.3 Maskulinitet och makt

Maskulinitet och mäns praktiker, dvs. hur män de facto beter sig är kopplat till makt och privilegier. Att vara man är i många sammanhang liktydigt med att ges/ha/få fördelar i samhället. Det kan handla om allt från arbetslivets strukturer till omgivningens förväntningar på kompetens eller möjligheten att ta plats i sociala sammanhang. Män är många gånger omedvetna om dessa mönster och kan uppleva sig ifrågasatta eller kritiserade om mönstren påtalas. Grundläggande för jämställdhetspolitiska analyser är insikten att motstånd måste kopplas till frågor om makt, inte enbart när det gäller frågor om attityder. Löne- och inkomstskillnader, strukturer i organisationer och familjeliv, möjligheten till inflytande och att ta plats i offentliga rum kringskar kvinnors liv i större utsträckning än mäns.¹² Frågor om hur vissa män använder våld för att utöva makt över kvinnor eller andra män diskuteras i kapitel 9.

En aspekt av frågan om män och makt handlar om hur män i organisationer och socialt liv skapar manliga nätverk, informella eller i föreningar, där man bekräftar varandra och knyter affärskontakter. *Homosocialitet* används inom forskning som begrepp för hur män många gånger söker bekräftelse från andra män på bekostnad av att kvinnor utesluts. Det kan som nämnt gälla i arbetslivet, men också i killgäng på jobbet eller i vänskapslivet. Begreppet homosocialitet kan användas för att beskriva mäns både ekonomiska och känslomässiga investering i manliga gemenskaper, som manliga klubbar och nätverk i näringslivet.¹³ Homosocialitet är en term som också används för att visa mäns kollektiva agerande när det gäller våld. Huliganbråk, att slåss på stan eller manliga

¹¹ Mellström, Hearn och Pringle 2014.

¹² Holgersson, Wahl, Höök och Linghag 2011.

¹³ Se en av underlagsrapporterna till vår utredning; Robert Hamrén, *Känslan och platsens betydelse för mäns sociala organisering*, bilaga 4 till vårt betänkande. Rapporten refereras i fortsättningen som Hamrén 2014.

initiationsriter på skolor kan ses som processer där en manlig gemenskap svetsas samman genom former av våldsutövning och gruppträck.¹⁴ Men homosocialitet kan även användas för att beteckna hur män gemensamt förhandlar fram andra typer av normer kring genus/maskulinitet – exempelvis kring omsorg och vänskap.¹⁵

Samtidigt ger genusforskning om män, som nämnts ovan, nyanserade analyser av kopplingen mellan maskulinitet och makt. Det finns en stor variation i mäns livssituationer. Mäns faktiska makt och resurser varierar mellan olika individer och grupper av män. Män kan – liksom kvinnor – uppleva vanmakt eller maktlöshet. Mäns fördelar varierar beroende på situation och sammanhang.

Frågor om män och marginalisering handlar bland annat om hur män påverkas av att befinna sig i utsatta positioner, det kan gälla allt från arbetslöshet eller erfarenheter av diskriminering till frågor om ohälsa, våld eller missbruk.

3.4 Sårbarhet och riskbeteenden

Män kan på många sätt betala ett pris för det risktagande och den livsstil som kan kopplas till maskulinitet. Om man inte uppmärksammar hur maskulinitet relaterar till sårbarhet är risken att vissa frågor som rör mäns liv och villkor negligeras. Dessutom är det viktigt att koppla bilden av män till sårbarhet för att förändra en stereotyp syn på män och därmed öka möjligheterna för jämställdhet och förändrade mansnormer.

Detta är bland annat viktigt inom sjukvården för att inte underskatta mäns hjälpbehov, exempelvis vad gäller depression och psykisk ohälsa. Dessutom är frågor om mäns utsatthet för våld värda att uppmärksamma i större utsträckning. Genom att fokusera på hur män både utövar våld i samhället men också faller offer för våld, många gånger utan att i tillräcklig grad hantera upplevelser av våldsutsatthet, ges möjligheter att ifrågasätta invanda föreställningar om män och tuffhet.¹⁶ Mäns liv begränsas många gånger av strukturer och normer som leder män bort från omsorgsgivande och närhet.

¹⁴ Se en av underlagsrapporterna till vår utredning; Lucas Gottzén, *Män, våld och jämställdhet*, bilaga 8 till vårt betänkande. Rapporten refereras i fortsättningen som Gottzén 2014.

¹⁵ Johansson 2014a.

¹⁶ Gottzén 2014.

Homosociala mönster i manliga vänskapsrelationer kan både leda till bekräftelse och positioner men också ha en begränsande inverkan då de kopplas till olika former av dominans och våld. Att män inte delar omsorgen om små barn på samma sätt som kvinnor påverkar mäns kontakt med barnen genom livet. Efter separationer har män generellt mindre kontakt med sina barn, jämfört med kvinnor. Och många pappor har efter arbetslivet med sorg fått notera att hans barns intresse och närhet för honom inte alls når upp till barnens relationer med mamman. Detta kan ses som en utsatthet som både drabbar män, om umgänget med barnen begränsas eller förhindras, och kvinnor som kan lämnas med ensamt föräldraansvar.

Starkt jämställdhet och starkare normer för jämställd manlighet framstår som ett sätt att minska mäns riskbeteenden och sårbarhet. I vår utredning uppmärksammar vi också hur många av de riskbeteenden som hänger ihop med maskulinitet, även hänger samman med socioekonomiska faktorer. Frågor om maskulinitet behöver med andra ord kopplas till vidare välfärdsfrågor och graden av jämlikhet i samhället. De mest utmärkande dragen i mäns riskbeteende, som drog- och alkoholmissbruk, kriminalitet eller våldutsatthet kan kopplas till en ekonomisk utsatthet och till upplevelsen av begränsade möjligheter i livet.¹⁷ Om män, hälsa, ohälsa och social utsatthet kan man läsa mer i kapitel 8.

3.5 Intimitet, förändring och normkritik

Mäns identiteter är under omvandling. Både män och kvinnor reflekterar idag kring genus och jämställdhet. Synen på manligt och kvinnligt ifrågasätts och omförhandlas. Detta är inte minst tydligt när det gäller hbtq-frågor. Maskulinitetsforskning har länge betonat hur ett grundläggande drag i skapandet av mansnormer varit, att män ska distansera sig från kvinnlighet, intimitet och framförallt homosexualitet. På många sätt är detta mer ifrågasatt idag, även om hbtq-personer fortfarande upplever en rad problem, har sämre psykisk hälsa och drabbas av hat-brott.¹⁸

¹⁷ Se en av underlagsrapporterna till vår utredning; Marcus Herz, *Män och social utsatthet – en översikt*, bilaga 7 till vårt betänkande. Rapporten refereras i fortsättningen som Herz 2014.

¹⁸ Se en av underlagsrapporterna till vår utredning; Inti Chavez Perez, *Mäns sexualitet och hbt-personer*, bilaga 14 till vårt betänkande. Rapporten refereras i fortsättningen som Chavez Perez 2014. Se även kapitel 4.8.

Hbt- och queerperspektiv behövs när man diskuterar och synliggör förändring av mansnormer för det bryter upp de förutfattade meningar och normer som finns kring vad en man är och hur människor kan utforma sina identiteter.

Att ha normkritiska perspektiv lyfts fram inte minst inom skolans jämställdhetsarbete. Att förändra normer handlar om att kritiskt granska de föreställningar som finns kring kön och då är sexualitet grundläggande. Föreställningar om att pojkar ska vara tuffa och ta för sig medan flickor förväntas vara försiktiga och ansvarsfulla skapar utrymme för trakasserier och sexism. Det påverkar även synen på hur pojkar och flickor förväntas engagera sig i skolarbetet. Pojkar kan uppleva ett behov att markera distans till skolarbete och skötsamhet medan flickor kan förväntas prestera och hålla efter pojkarna.

Ser man till skolans värld finns det samtidigt en risk att förutfattade uppfattningar om pojkars ointresse för skolan riskerar att leda till att dessa beteenden kan stärkas. Lärare och vuxna kan negligera hur pojkar faktiskt många gånger tar ansvar för relationer, skolprestationer och sociala sammanhang. Genom att arbeta normkritiskt och samtidigt inte bara uppmärksamma killar som förgivet tagna problem kan pojkars engagemang socialt och i skolan stärkas. Givetvis handlar detta också om att motverka en miljö med inslag av trakasserier och bråk, något som ökar trycket på pojkar att hävda sig i en traditionell manstävling (se kapitel 5).

Ett begrepp som lanserats inom genusforskning för att synliggöra hur traditionella mansstrukturer förändras är *inkluderande maskulinitet*. Traditionellt har män och killar uppmuntras, ja programmerats, att bygga upp gemenskap genom att tävla i att visa tuffhet, homofobi och sexism. Här sker också förändringar där pojkar idag i större utsträckning uppmuntras att värdera intimitet och inkludering. Framförallt betonar forskning att det är vuxen världens förväntningar på hur killar och tjejer ska vara som på många sätt påverkar ungdomar att bekräfta stereotypa mönster.¹⁹

Att uppmärksamma hur män engagerar sig i relationer, intimitet och omsorgsgivande behövs för att ge en rättvisande bild av män och även för att synliggöra hur förändring av mansnormer är möjlig. Ett ensidigt fokus på män som bristfälliga när det gäller frågor om relationer eller intimitet riskerar att förstärka bilden av stereotyp manlighet och därmed förväntningarna som män, inte

¹⁹ Anderson 2009.

minst unga män, möter. Detta ska däremot inte ske på bekostnad av att problem och maktstrukturer förbises. Sexism och ojämställda attityder får inte tolereras i något sammanhang.

3.6 Välfärdspolitik och globalisering

Forskning om män och jämställdhet betonar hur institutionella förhållanden, politik och särskilt välfärdsstatens utformning påverkar normer för maskulinitet.²⁰ Jämställdhetspolitik, föräldraledighet och utbyggd barnomsorg har inte bara inneburit att kvinnors position i arbetslivet förbättrats. Det har också inneburit att män i Sverige kunnat kombinera arbete och familj på ett sätt som står ut i internationella jämförelser.

Värdet av omsorgsinriktade män uppmärksammas alltmer över stora delar av världen men på få platser ges män den möjlighet att förverkliga detta som i Sverige och de övriga nordiska länderna. Utbyggda socialförsäkringar och en lång tradition av progressiv familje- och jämställdhetspolitik har också inneburit att de negativa kostnader som kan kopplas till maskulinitet begränsats.²¹ Den kris som exempelvis arbetslöshet kan innebära för en man – och en kvinna – ser annorlunda ut i Sverige jämfört med länder där kvinnor förvärvsarbetar i mindre utsträckning och där sociala skyddsnet är svagare.

Den svenska välfärdspolitikens betydelse för jämställdhetsutvecklingen kan betraktas ur olika perspektiv. Kvinnor har etablerat sig i arbetslivet men har fortsatt huvudansvar för obetalt arbete i hemmet. Deltidsnormen är stark i kvinnodominerade sektorer och män har inte i behövt axla samma ansvar för omsorg om barn som kvinnor (se kapitel 6). Forskning visar hur ojämställdheten reproducerats i Sverige, något som bland annat syns i skillnaderna mellan mäns och kvinnors inkomster (se kapitel 4.3).²² För att råda bot på detta behöver den svenska föräldraförsäkringen ses över. Att kvinnor tar en så stor del av försäkringen jämfört med män är något som återkommande lyfts fram som ett grundläggande jämställdhetsproblem. Mer om detta kan man läsa i kapitel 7, där vi lyfter fram behovet av att ytterligare reservera dagarna i föräldraförsäkringen.

²⁰ Johansson 2014a.

²¹ European Commission 2013.

²² Blomberg och Niskanen 2013.

Dagens globalisering har inneburit stora förändringar inte minst i arbetslivet, något som innebär förändringar för både män och kvinnor. Krav på större flexibilitet, högre utbildningsnivå och strukturomvandlingar utmanar förutsättningarna för det som länge varit en traditionell manlig yrkesbana. Större osäkerhet i arbetslivet kan ge män anledning att tänka om vad gäller yrkesbana och i större utsträckning söka sig mot omsorgsarbeten, det kan leda till att mäns intresse att stärka sin identitet utanför arbetslivet, som i relationen till barn, ökar.

Detta kan gynna en jämställd utveckling och betyda att män i ökande grad kommer att omprioritera i sina liv och närma sig sättet kvinnor hanterat balansen mellan arbets- och familjeliv. Men utvecklingen kan också ha en betydligt mer negativ innebörd. Osäkerhet kan leda till att män i större utsträckning orienterar sig mot arbete och mindre till familjeliv. Arbetslöshet, osäkra arbetsförhållanden och låga inkomster kan försämra familjers möjligheter och påverka mäns roll som fäder samt kvinnors ekonomiska oberoende i de många fall då kvinnor har svagare arbetsmarknadsanknytning än män.²³ Det finns en risk att vi står inför en växande jämställdhetsklyfta, där situationen för vissa grupper förbättras vad gäller jämställdhet, men där andra grupper rent av får det sämre. Detta utvecklas ytterligare i utredningens avslutande kapitel 13.

3.7 Migration, främlingsfientlighet och demografi

Många män och kvinnor i Sverige har erfarenheter av migration. Frågor om genus och migration har blivit ett växande forskningsområde i Sverige och internationellt.²⁴ När det kommer till frågor om män handlar det om hur erfarenheter av migration präglar identiteten som man och hur bland annat diskriminering eller arbetslöshet kan påverka familjemönster och självuppfattning, men också hur män förhandlar de förväntningar på manlighet som finns i de olika kulturella sammanhang man ingår i. Det handlar också om hur synen på invandarmän som ”andra män”, påverkar invandrade mäns möjligheter i det svenska samhället. Frågor om migration och invandring knyter också an till frågor om främlingsfientlighet och rasism. I kapitel 11 diskuterar vi hur män är överrepresenterade i främlingsfientliga grupper och hur det inte

²³ European Commission 2013.

²⁴ Darvishpour 2014, Farahani 2013.

sällan finns kopplingar mellan ett motstånd till jämställdhet och invandringsmotstånd.

Migration sker även inom Sverige och gäller frågor om utflyttningen från landsbygd till storstad. Kopplat till detta finns frågor om huruvida männen blir kvar på landsbygden medan kvinnor söker sig därifrån. Detta är frågor som mer ingående diskuteras i kapitel 4.6.

De demografiska förändringarna med den åldrande befolkningen har tagits upp som en central framtida jämställdhetsutmaning.²⁵ Med en åldrande befolkning ökar behovet av omsorg och risken att framförallt kvinnor kommer att behöva ta ett större ansvar för anhörigomsorg. Frågan om mäns ansvar för vård av barn kanske i framtiden alltmer kommer att förskjutas till att handla om mäns ansvar för vård av äldre anhöriga. Detta relaterar även till frågor om vård och omsorgssektorns finansiering, behov av att rekrytera personal och betydelsen av att fler män söker sig till denna form av arbete. Frågor om män i omsorgsarbeten berörs i kapitel 6.

3.8 Utmaningar

Frågor om mansnormer och maskuliniteter i förändring griper in i en rad samhällsområden. Som nämnts ovan och även i kapitel 2 sker en rad förändringar i samhället som pekar på att genusrelationer kommer att fortsätta att omformas. Behovet av att uppmärksamma hur föreställningar om maskulinitet formar och påverkar både män och kvinnor är därför stora. I de följande kapitlen beskrivs hur detta kan ske i en rad olika sammanhang och vilka kunskaper som kan ligga till grund för ett fortsatt jämställdhetspolitiskt arbete.

En utmaning för jämställdhetsdebatten är att synliggöra den förändring som äger rum, och inte minst mäns roll i dessa förändringar, utan att man därmed förlorar fokus på generella maktstrukturer i samhälle, familj och arbetsliv. Vi tror att maskulinitetsperspektiv har mycket att bidra med i detta arbete.

²⁵ Se SOU 2005:66.

Min sida – Andreas Bergström

När jag vikarierade som politiskt sakkunnig med ansvar för bland annat jämställdhetsfrågor hos Nyamko Sabuni 2008–2009 blev det uppenbart för mig att jämställdhet fortfarande ofta tolkas som kvinnofrågor i Regeringskansliet. Det handlade om att få upp kvinnors representation i olika sammanhang, om (mäns) våld mot kvinnor, om kvinnor som prostituerar sig, kvinnors löner etc. Patriarkatet och männen som förövare, kvinnorna som offer. Det finns mycket kvar att göra på de områdena men mycket av analysen kändes mer 1970-tal än 2000-tal. För mig har feminismen alltid handlat om att ifrågasätta de invanda normer och roller som finns, hos män och kvinnor. Det är lika relevant att fundera över yrken där män är underrepresenterade, över män som utsätts för våld, över män som prostituerar sig. Genusaspekterna är lika tydliga där och vi måste begripa dem för att kunna motverka problemen på ett så bra sätt som möjligt.

Andreas har varit expert i utredningen. Han arbetar som vice VD för Fores.

4 Mäns skilda villkor

Slutsatser

1. Män har, även om förändringar skett och sker, en överväldigande del av maktpositionerna och den ekonomiska makten i samhället.
2. Den ojämställda representationen i börsbolagens styrelser och ledning bidrar till att befästa en bild av män som maktbevarande och föga jämställda.
3. Mäns skilda villkor är synliga i frågor om klass, medellivslängd, geografi, etnicitet, sexualitet, m.m. Olika position, resurser och grad av inkludering i samhället påverkar hur maskulinitet uttrycks och mäns livschanser.
4. Segregation och ojämlikhet mellan grupper i Sverige behöver uppmärksammas för att ge bättre förutsättningar för jämställdhet.
5. Vissa grupper av män riskerar stereotypisering, detta gäller inte minst föreställningar om män i glesbygd, arbetarklassmän och män med invandrarbakgrund.
6. Olika specifika villkor behöver uppmärksamhet. Det gäller exempelvis hur män i glesbygd hanterar arbetslöshet och hälsofrågor. Det gäller också hur invandrade män kan uppleva statusförlust efter migration och reagera på maktförskjutningar i familjen, när normer från deras ursprungsländer kolliderar med normer i Sverige.
7. Hbtq-personers situation behöver fortsatt förbättras.

För detta kapitel har vi valt rubriken ”mäns skilda villkor”. Den syftar på att det i många avseenden är skillnad på villkoren för män och kvinnor. Den syftar också på det vi lyft fram i kapitel 2 och 3 – det är skillnad på villkoren bland männen.

I kapitlet kommer vi särskilt att studera skillnader när det gäller makt, ekonomiska resurser, klass, demografi, geografi och dess skilda normer, etnicitet och segregation samt sexualitet.

Kapitlets olika avsnitt är heterogena sinsemellan, vissa är mer deskriptiva, kartläggande och innehåller en myckenhet av statistik, andra mer analyserande.

4.1 Om begreppet intersektionalitet

Intersektionella analyser syftar till att synliggöra vilka maktstrukturer som medverkar till människors skilda villkor och att kritiskt granska dessa.¹ Sådana intersektionella analyser handlar inte enbart om att konstatera skillnader mellan olika grupper. Det räcker inte att exempelvis uppmärksamma hur t.ex. klass, bostadsort eller hudfärg kan hänga samman med olika villkor i samhället. Man behöver koppla detta till de mönster som premierar exempelvis vithet, manlighet, medelklass, heterosexualitet, urbanitet och bostadsort och som kan vara diskriminerande.

Det här betyder att det inte är tillräckligt att t.ex. synliggöra att män med lägre utbildning tar ut mindre föräldrapenning än de med högre utbildning. Man behöver också försöka analysera och diskutera vad som påverkar detta och hur den specifika relationen mellan ekonomiska förutsättningar och strukturer i olika grupper samverkar med könsnormer. I intersektionella analyser ingår också att diskutera hur föreställningar om grupper och identiteter styr politiska problembeskrivningar och analyser.

Intersektionella perspektiv gör det också möjligt att se hur identiteter och positioner är situationsbundna. Betydelsen av köns-tillhörighet kan till exempel förstärkas eller försvagas i olika åldrar, situationer och relationer. Att vara man kan vara en tillgång i många sammanhang, men ha mindre betydelse eller rent av vara en nackdel i andra.

Och, vi kan förstås fråga oss i hur små grupper kan könen delas upp och beskrivningar m.m. fortfarande vara hanterbara. Extremen är ju att vi studerar varje individ – och än mer – varje individ under

¹ de los Reyes och Mulinari 2005.

den individens livscykel. Under en individs livscykel kan ju social status, ekonomi, utbildning, funktionsförmåga m.m. ändra sig och åldern ändrar sig.

Även en intersektionell ansats innebär generaliseringar men då i mindre grupper än bara män respektive kvinnor. Analyserna är därför användbara för att öka igenkännandet och förståelsen.

I utredningen har vi inte haft möjlighet att genomgående belysa alla frågor utifrån intersektionalitet. Vi väljer istället ofta att tala om och uppmärksamma mäns skilda villkor. Vi har trots detta önskat beskriva begreppet som har blivit alltmer frekvent och viktigt i jämställdhetspolitiska analyser.

4.2 Mäns maktpositioner i siffror

Vi har i tidigare kapitel talat om mäns makt utan att närmare gå in på vari denna består eller hur den ser ut. Det torde vara föga ifrågasatt att män generellt sett har större makt än kvinnor. Men då det förhållandet är så centralt i jämställdhetsdiskussionen har vi funnit skäl att tränga närmare ner i saken även om mäns och kvinnors makt behandlats i ett flertal andra statliga utredningar.²

I vår underlagsrapport har vi studerat mäns – och kvinnors – maktpositioner (formella makt) inom ett flertal områden.³ Vi har gjort det med den begränsningen att det huvudsakligen gäller den makt som låter sig mätas i form av antal, andelar och fördelning av maktpositioner.

Vi har alltså män och kvinnors representation. I diskussioner om mäns – och kvinnors representation brukar representation beskrivas som en nödvändig förutsättning för makt, men om representationen blir mer jämn innebär det inte per automatik att båda grupperna får lika stor makt.

Den reella makten är alltså svårare och mer delikat att bedöma och kan ibland sammanfalla med den mätbara – men långt ifrån alltid.

² Bl.a. SOU 1987:19, *Varannan damernas*; SOU 1990:44, *Demokrati och makt i Sverige*; SOU 1994:3, *Mäns föreställningar om kvinnor och chefskap*; SOU 2003:16, *Mansdominans i förändring*; SOU 2005:66, *Makt att forma samhället och sitt eget liv* samt SOU 2007:108, *Kön, makt och statistik*. Anita Göransson, som var särskild utredare i sistnämnda utredning, arbetar f.n. med en uppföljning av ett tidigare projekt från 2001 om makt och kön.

³ *Mäns maktpositioner i siffror*, bilaga 9 till vårt betänkande. Rapporten innehåller bl.a. mer av fakta, tidsserier, resonemang och internationella jämförelser etc. än de som här presenteras.

Vi har inte på djupet gett oss i kast med den kanske naiva men icke oviktiga frågan om varför och varifrån män har fått och har sin makt. Vi behandlar den dock kortfattat i kapitel 4.2.3.

Innan det vi funnit presenteras är det värt erinra om det mål för jämställdhetspolitiken som riksdagen beslutade hösten 2008⁴:

Målet för jämställdhetspolitiken är att kvinnor och män ska ha samma makt att forma samhället och sina egna liv.

Inom ramen för detta arbetar regeringen utifrån fyra delmål. Ett av dem är:

En jämn fördelning av makt och inflytande. Kvinnor och män ska ha samma rätt och möjlighet att vara aktiva medborgare och att forma villkoren för beslutsfattandet.

Vår genomgång visar entydigt och odiskutabelt att det är ett kön som har klart större makt än det andra inom de flesta samhällsområden. Det kan vara behövt att först slå fast detta. Kanske för att det är så självklart, traditionellt och ”normalt” att vi inte alltid reflekterar över att det är så.

En inte helt oviktig fråga i sammanhanget är hur man ska se på det så kallade jämställdhetsintervallet, dvs. då minst 40 procent av vardera könet är representerat. Om t.ex. en verksamhet har 80 procent anställda män är då målet/förväntan att ledningen ska utgöras av andelen 40–60? Vi lämnar inte här något svar på den frågan utan försöker i det följande hantera båda förhållandena när frågeställningen är relevant, dvs. då totala antalet anställda inom verksamheten ligger utanför jämställdhetsintervallet.

4.2.1 Resultat generellt

De stora linjerna, utöver den manliga dominansen, är i huvudsak följande när vi studerar maktpositioner:

- Det finns sammantaget vissa skillnader mellan könen när det gäller *valdeltagande* men de mer påtagliga skillnaderna syns när det gäller civilstånd, inkomst, socioekonomi, utbildningsnivå och inrikes/utrikes födda. Så t.ex. har personerna i 5:e, högsta, inkomstkventilen 18 procentenheters högre valdeltagande än dem som ligger i 1:a, lägsta, inkomstkventilen. Män röstar i

⁴ Prop. 2008/09:1, bet. 2008/09: AU1, rskr. 2008/09:115.

något lägre grad än kvinnor i alla kvintiler.⁵ Och, så t.ex. har de med eftergymnasial utbildning 15 procentenheter högre valdeltagande än de med enbart förgymnasial utbildning. Det finns liten könsskillnad inom dessa två grupper.⁶

- Män *röstar* sedan 1982 mer borgerligt än kvinnor och skillnaderna har ökat under de senaste 10 åren.⁷ (Se vidare kapitel 11.1).
- Män är något mer *politiskt aktiva* än kvinnor – i politiska diskussioner, i politiska partier etc.⁸
- Vid en *jämförelse internationellt* ligger Sverige, baserat på vårt urval, generellt långt framme när det gäller jämställdhet i maktpositioner. Ett exempel på detta är inom politiken. Från denna huvudiakttagelse finns undantag. Det gäller bl.a. totala andelen chefer där Sverige har lägre andelar – 64 procent män⁹ - än flera andra länder. En orsak till detta kan vara, som regeringen pekat på¹⁰, att det finns ett samband mellan generös familjepolitik och färre kvinnor i toppositioner. Män tar ut mindre del av föräldraförsäkringen och arbetar i mindre grad deltid (se kapitel 7 respektive 6).
- Det har hittills varit *en generell utveckling i mer jämställd riktning* över tid. Går vi tillbaka till 1950-talet är den enorm när det gäller t.ex. förekomsten av och andelen kvinnliga domare¹¹, poliser¹², präster¹³, statsråd¹⁴ och åklagare¹⁵.
- Under den senaste 10-årsperioden har *påtagliga framsteg* gjorts inom t.ex. verksamheter som styrelser för statliga företag, TCO och därutöver t.ex. statliga myndighetschefer. Utvecklingen vad gäller börsföretag är dock ett stort undantag.

⁵ SCB 2012d s. 55.

⁶ SCB 2012d s. 54.

⁷ I SCBs partisympatiundersökning november 2013 – SCB (2013c), fick c 4,6 procent mansröster och 2,6 procent kvinnoröster; fp 4,3 respektive 5,8; kd 2,9 respektive 3,0; m 30,1 respektive 25,7; mp 6,5 respektive 11,8; s 34,1 respektive 39,3; sd 9,5 respektive 3,8 och v 6,4 respektive 6,6.

⁸ SCB (ULF).

⁹ MI/SCB.

¹⁰ Prop. 2013/14:1 bil. 2 s. 15.

¹¹ Domaryrket öppnades för kvinnor 1947.

¹² Första kvinnliga ordningspolisen utexaminerades 1958.

¹³ De första kvinnorna prästvigdes 1960.

¹⁴ Första kvinnliga statsrådet 1947.

¹⁵ Första kvinnliga åklagaren 1951.

- Ett mycket vanligt mönster är att *andelen män ökar successivt uppåt i hierarkin*, må vara inom politiken, offentlig förvaltning eller näringsliv. Tydliga exempel på detta är kommunpolitiken och kommunförvaltningen, landstingsförvaltningen, privata sektorn generellt och LO. Undantag finns dock, t.ex. landstingens politiska ledning, Svenskt Näringsliv och delvis Riksidrottsförbundet.
- De *absolut högsta posterna* innehas vanligtvis av män. Exempel på detta är statschef, statsminister, riksåklagare, rikspolischef och överbefälhavare. Undantag finns dock, t.ex. ordföranden i Högsta domstolen, ärkebiskopen samt ordförandena i TCO och i Riksidrottsförbundet.
- Samhällsområden som är *”medlemsstyrda”*, mer demokratiska till sin natur och beroende av sina röster och ”medlemmar”, har god könsjämn representativitet. Exempel på detta är politiken, (även rikspolitikens ”avläggare” statliga myndigheter), TCO och SACO. Dessa verksamheter är ofta föremål för aktiv insyn. Undantag finns dock, t.ex. LO.
- På *nationell* nivå är det i flera fall mer jämställt än på regional och lokal. Exempel på detta är politiken och statlig förvaltning. Även här gäller att dessa verksamheter oftare är föremål för aktiv insyn, det finns helt enkelt ett ”tryck”. Undantag finns dock, t.ex. vad gäller de absolut högsta posterna.

4.2.2 Resultat per samhällsområde

Inom respektive samhällsområde ser det i stort ut på följande sätt:

- *Politiken* är jämförelsevis jämställd och i den kategorin skiljer landstingen ut sig som de mest jämställda och kommuner som de minst jämställda. I kommunpolitiken märks tydligast den hierarki vi tidigare nämnt. Det kan dock vad gäller politiken vara värt notera, särskilt i jämförelse med våra nordiska grannar, att Sverige hittills inte haft någon kvinnlig statsminister.
- Sverige har inte heller, även det i jämförelse med de flesta av våra nordiska grannar, i modern tid haft någon kvinnlig *statschef*.
- *I offentlig förvaltning* skiljer staten ut sig som mest jämställd. Siffror inom jämställdhetsintervallet har högsta chefer inom

kommun och landsting men i förhållande till könsfördelningen bland de anställda är situationen klart till männens ”fördel”.

- *Domare, åklagare och polis* utvecklas i jämställd riktning, särskilt åklagarväsendet.
- *Styrelserna i de statliga företagen*¹⁶ kontrasterar starkt positivt i jämförelse med dem inom den privata sektorn.
- *Börsföretagen* är mycket ojämsställda även om man beaktar att det är en större andel män än kvinnor som arbetar inom dessa företag. Ojämsställdheten gäller såväl styrelser¹⁷ som verkställande direktör¹⁸. Så länge situationen fortsätter att se ut som den gör riskerar ojämsställdheten, trots att det endast rör sig om en liten numerär - nästan exakt 1 000 manliga styrelseledamöter¹⁹, att befästa en bild av män som maktbevarande och föga jämställda – en bild som kan vara till skada för bilden av män generellt. Sverige tillhör dock de bästa vad gäller andelen kvinnor i styrelserna inom EU-27 – 3:e plats, men förändringstakten är låg – Sverige ligger bland de 5 länder som har lägst takt.²⁰
- *Aktiebolagen* är också ojämsställda, dock i mindre omfattning än börsföretagen.²¹
- *Universitet och högskolor* ”släpar efter” när det gäller professorer – 76 procent är män att jämföra med 43 procent av samtlig forskande och undervisande personal.²²
- *Svenska Kyrkan* har gjort framsteg i jämställd riktning bland sina anställda inte minst när kyrkan nu har en kvinnlig ärkebiskop. Ett undantag är dock det ledande organet Kyrkostyrelsen.²³
- Bland *arbetstagarorganisationerna* är TCO och SACO klart jämställda organisationer, särskilt SACO. LO är ett exempel på

¹⁶ Styrelseordförande 63 procent män 2013 mot 87 procent 2002, övriga styrelsen 53 procent mot 63 procent 2002. Källa: Regeringen, Verksamhetsberättelser för statliga företag.

¹⁷ Styrelseordförande 95 procent män 2013 mot 97 procent 2002, samtliga i styrelsen 79 procent 2013 mot 95 procent 2002. Källor: prop. 2013/14:1 bil. 3 s. 14 samt AllBright 2013b.

¹⁸ 94 procent män 2013, 98 procent 2007. Källa: AllBright 2013b samt SOU 2007:108.

¹⁹ AllBright 2013b.

²⁰ Europeiska kommissionen i SCB 2013b.

²¹ Styrelseordförande 84 procent män 2011 mot 86 procent 2009, samtliga i styrelsen 80 procent 2011 mot 81 procent 2009. Källor: SCB (RAMS) samt Bolagsverket.

²² SCB samt UKÄ. Sverige fick sin första ordinarie kvinnliga professor 1937. Lund fick sin första kvinnliga professor 1965.

²³ 67 procent män 2011, 60 procent 2003. Källa: Svenska Kyrkan.

en organisation där andelen män ökar successivt uppåt i hierarkin.²⁴

- *Ordensällskap* m.fl. är organisationer som i många fall är enkönade och ofta rekryterar män från samhällets högre skikt. Det kan därför antas att de erbjuder viktiga mötesplatser som ger tillfälle för maktskapande.

Vi har summerat de resultat vi funnit vad gäller mäns makt i diagram som återfinns i bilaga 9 avsnitt 17. Diagrammen har vi gjort dels per samhällsområde, dels i fallande ordning från 100 procent män till 0 procent män. Det skulle kanske vara möjligt att räkna fram ett index för att förenkla informationen i diagrammen men det har vi inte funnit en bra metod för att göra på ett rättvisande sätt. För att ge en bild av eventuella förändringar som skett över cirka ett 10-årsintervall, när vi haft tillgång till sådana uppgifter, har vi markerat detta i diagrammen.

4.2.3 Vilka är "maktmännen"?

LO gör regelbundet undersökningar av "makteliten" i Sverige – totalt 197 personer 2011.²⁵ Andelen män i denna elit var 99 procent såväl 1950 som 1970. 20 år senare hade den minskat till 94 procent och ytterligare 20 år senare (2011) hade den minskat till 77 procent. Skulle utvecklingen fortsätta i samma takt pekar den på att 55 procent skulle uppnås 2070.

Tidningen Fokus gör liknande undersökningar av de 100 mäktigaste i Sverige.²⁶ Såväl 2008 som 2013 var det cirka 70 procent män på den listan. 2013 hade män 100 procent av platserna 1–5, 80 procent av platserna 1–10 och 80 procent av platserna 1–25. Totalt sett hade män mätt på detta sätt högre positioner 2013 än 2008.

I Norge har flera undersökningar gjorts, bl.a. den s.k. elitundersökningen 2001.²⁷ Resultaten, som torde ha viss relevans även för Sverige, visade bl.a. att de resursstarka i termer av utbildning och ekonomi dominerade bland eliten. 2010 följdes undersökningen upp och man fann då bl.a. följande om mansdominansen²⁸:

²⁴ 2012; medlemmar 54 procent män, kongress 56, styrelse 83, ordförande 100. Källa: LO.

²⁵ LO 2013b

²⁶ Senast i Fokus 2013.

²⁷ Se NOU 2012:15 kapitel 8.4.2.

²⁸ NOU 2012:15 kapitel 8.4.2.

Totalt har mannsdominansen krympt fra en mannsandel på 83 prosent til en mannsandel på 75 prosent over de siste ti årene. I dag er altså tre av fire toppledere menn. Mannsdominansen er med andre ord fortsatt formidabel, innenfor eliteutvalget som helhet. Mest påfallende er den endringen som har skjedd innenfor lederstrata som i all hovedsak tilhører offentlig sektor.

Och uppsummeringen och värderingen kom att fokusera på familjebakgrund och utbildning²⁹:

Norske topposisjoner er sterkt klasselekkerte, i den forstand at det har vært en klar sammenheng mellom en privilegert sosial familjebakgrunn og rekruttering til disse lederposisjonene. Slik eliteutvalget er definert og avgrenset, omfatter det samtidig posisjoner som i stor utstrekning krever bestemte former for høyere utdanning. Norske topposisjoner er, i en samlebetragtning, ikke preget av mangfold, eller diversitet. I stedet tyder alt på at de stadig er dominert av middelaldrende menn med etnisk norsk bakgrunn.

Vi har vad gäller svenska förhållanden inte undersökt utbildning, ekonomi, familjebakgrund, familjesituation, etc. för dem med maktpositioner i Sverige.

Dock, den norska elitens könsfördelning liknar till stora delar den svenska. Bl.a. till följd av detta skulle vi vara förvånade om inte mycket av det som karakteriserar män – och kvinnor – med makt i Norge också är giltigt i Sverige.³⁰

Det är nu inte vilka män som helst vi behandlat ovan i vår undersökning – kanske i storleksordningen 5 000–10 000 när vi talar om styrelser, högre chefer etc.

I jämställdhetsdebatten figurerar inte sällan som en slags manlig modell den *vite, heterosexuelle, framgångsrike mannen*. Om vi antar, utifrån den diskussion vi fört ovan och som enbart baserar sig på maktpositioner i siffror, att dessa i Sverige är 10 000 personer så skulle det motsvara 3 promille av männen i åldern 25–74 år. Givet detta, och därmed utrymmet är så ”trångt”, och än trängre om vi använder oss av tidningen Fokus eller LO:s beräkningar, kan man verkligen diskutera om denne modellman är ett rimligt utgångsobjekt i en jämställdhetsdebatt.

²⁹ NOU 2012:15 kapitel 8.4.4.

³⁰ Undersökningar av förhållandena i Sverige redovisas bl.a. i Ds 2005:12 och Göransson 2006.

4.3 Män och ekonomiska resurser

Liksom vad gäller avsnitt 4.2 om mäns makt har vi i kapitel 2 och 3 talat om mäns resurser utan att närmare gå in på vari dessa består eller hur de ser ut. Även vad gäller resurser torde det vara föga ifrågasatt att män generellt sett har större resurser än kvinnor. I vår underlagsrapport har vi studerat mäns – och kvinnors – resurser.³¹ Vi har gjort det med den begränsningen att det avser ekonomiska resurser.

Vi har inte heller här gett oss i kast med den kanske naiva men icke oviktiga frågan om varför och varifrån män har fått och har sina ekonomiska resurser.

Innan det vi funnit presenteras är det värt erinra om det mål för jämställdhetspolitiken som riksdagen beslutade hösten 2008³²:

Målet för jämställdhetspolitiken är att kvinnor och män ska ha samma makt att forma samhället och sina egna liv.

Inom ramen för detta arbetar regeringen utifrån fyra delmål. Ett av dem är:

Ekonomisk jämställdhet. Kvinnor och män ska ha samma möjligheter och villkor i fråga om utbildning och betalt arbete som ger ekonomisk självständighet livet ut.

Att det finns en koppling mellan ekonomi och jämställdhet framgår inte minst i en norsk undersökning som belyste hur ekonomisk jämställdhet inom en relation har ett samband med jämställdhet i praktiken. Slutsatsen där var³³:

- En mer jämn fördelning av resurserna i ett äktenskap och ett samboende ökar avsevärt möjligheterna till mer jämställda praktiker. Effekten är tydligast bland män, men framträder också bland kvinnor.
- En jämn resursfördelning inom paret ökar också sannolikheten för mer positiva attityder till jämställdhet.
- Pars resursfördelning har en starkare inverkan på jämställda praktiker än på attityderna.

³¹ *Mäns ekonomiska resurser*, bilaga 10 till vårt betänkande. Rapporten innehåller bl.a. mer av fakta, tidsserier, resonemang och internationella jämförelser än de som här presenteras.

³² Prop. 2008/09:1, bet. 2008/09: AU1, rskr. 2008/09:115.

³³ Holter, Svare och Egeland 2009 s. 203.

- Inkomstfördelningen är det element i parets resursfördelning som har den starkaste påverkan på jämställdheten. Även denna starka koppling påverkas dock av mellanliggande variabler som den subjektiva upplevelsen av vem eller vilka som ansvaret för familjens inkomster.

4.3.1 Mäns och kvinnors löner

Män har generellt sett högre löner än kvinnor. Det gäller inom majoriteten av de största yrkesgrupperna. I de 10 vanligaste yrkesgrupperna, där 40 procent av alla anställda män och 43 procent av alla anställda kvinnor fanns, hade 2012 män högre månadslön i 8, lika i 1 och kvinnor högre i 1³⁴ ³⁵.

Mäns högre löner gäller också när man studerar samhällssektorer. Detta även efter standardvägning, dvs. då hänsyn tagits till att män och kvinnor har olika ålder, utbildning, arbetstid, finns inom olika sektorer och tillhör olika yrkesgrupper. Störst är skillnaden inom privat sektor där mäns lön 2012 var 108 procent av kvinnors (privatanställda tjänstemän 111), lägst är den inom kommunal där mäns lön uppgick till 101 procent.³⁶

I Norden har Sverige de minsta löneskillnaderna totalt sett.³⁷ De svenska löneskillnaderna ligger nära genomsnittet i EU-27³⁸ och OECD³⁹.

Varför har då män högre löner än kvinnor även efter standardvägning?

Kvinnor tar fortfarande till stor del huvudansvar för barn och familj. Därför är det oftast så att när barnet kommer tar kvinnan ut största delen av föräldraförsäkringen (se kapitel 7) och inte sällan börjar hon sedan, eller fortsätter, arbeta deltid (se kapitel 6). Kvinnor tar också ut störst andel dagar när det gäller vård av barn (vab).⁴⁰

Mot denna bakgrund är det inte att förvåna att en arbetsgivare, som rimligen betalar för den prestation som utförs på arbetsplatsen och inte någon annanstans, premierar den som ofta är på arbetsplatsen och som är "pålitlig" med sin närvaro. Premieringsmöjlig-

³⁴ Förskollärare och fritidspedagoger där män hade 97 procent av kvinnors lön.

³⁵ MI/SCB 2013 och egna beräkningar.

³⁶ MI/SCB 2013 och egna beräkningar.

³⁷ Eurostat.

³⁸ Prop. 2013/14:1 bil. 3 s. 25 f.

³⁹ OECD 2012.

⁴⁰ 64 procent av dagarna 2012. Källa: Försäkringskassan.

heterna har ju dessutom ökat i och med den alltmer utbredda individuella lönesättningen.

En person som ofta är på sin arbetsplats ges också tillfälle att lära sig mer på arbetsplatsen – ett lärande som kan ta sig uttryck i rent hanteringsmässigt kunnande men som också kan innehålla tidsmässigt större möjligheter för sociala kontakter i och utanför arbetsplatsen. Till detta kommer, så länge könsmönstret i stora delar är som det är, att en arbetsgivare kan ha skilda förväntningar på en ung kvinnas respektive ung mans framtida huvudfokusering på arbetet och de facto premierar detta vid såväl rekrytering som befordran.

Med detta är inte sagt att kvinnor ska ha lägre lön men att det ur ett arbetsgivarperspektiv är rimligt att den som fokuserar mest på sitt arbete har större möjligheter att få en god lön än en person med annat fokus – detta oavsett kön. Men nu råder de förhållanden mellan könen som råder och ska de lösas upp i ordentlig jämställdhet krävs att närvaro och fokuseringen på arbetet inte styrs av kön eller förväntningar på kön utan endast på individens prestationer i arbetet – något som i sin tur mer eller mindre kräver en jämställd relation.

En ytterligare förklaring till löneskillnaderna, här avseende privatanställda tjänstemän, ges av regeringen⁴¹:

... det är större lönespridning i denna grupp. Tjänstemännen förhandlar också i högre utsträckning om sin lön individuellt, vilket ökar lönespridningen. Forskning visar dessutom att kvinnor är mer återhållsamma i sina löneanspråk jämfört med män. Därutöver antyder forskningen att kvinnor och män bedöms olika i en förhandlingsituation. Både kvinnor och män i chefsposition är mer återhållsamma med att tillmötesgå kvinnors löneanspråk och den negativa effekten för kvinnor som förhandlar mer aggressivt är större

En annan faktor torde vara traditionens betydelse. Här kan vara värt att t.ex. erinra om att först 1946 beslutades om rätt till lika lön för män och kvinnor när det gäller alla statliga tjänster. Vidare, 1960 beslutade LO och SAF att inom 5 år slopa de särskilda kvinnolönetarifferna.⁴²

⁴¹ Prop. 2013/14:1 bil. 3 s. 23.

⁴² För en ytterligare beskrivning se avsnitt 2.2.1 i bilaga 10 till vårt betänkande. Beträffande forskningsresultat om mäns och kvinnors konkurrensattityder se avsnitt 2.2.4 i bilagan.

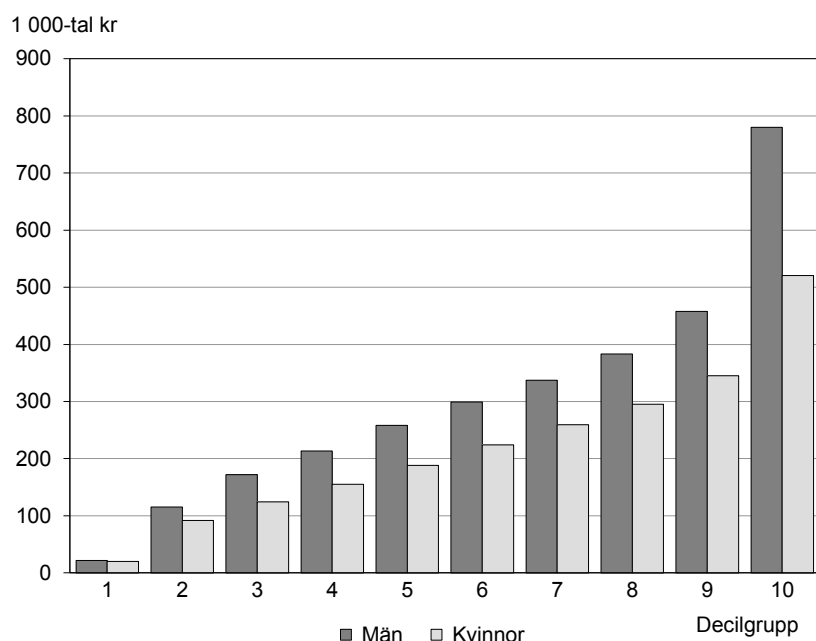
4.3.2 Mäns och kvinnors inkomster

Män har högre sammanräknad *förvärvsinkomst* än kvinnor – 126 procent av kvinnors 2011.⁴³ En intressant grupp är åldersgruppen 25–29 år där mäns inkomst låg på 139 procent av kvinnors.⁴⁴ I denna åldersgrupp är det färre män än kvinnor som studerar och många kvinnor har fått barn och är föräldralediga i större utsträckning än män. Skillnaden kan också ha betydelse för bl.a. senare val av deltid, framtida inkomstutveckling och pension.

I åldersgruppen 65 år och äldre var skillnaden i förvärvsinkomst större mellan könen än skillnaden för dem i yrkesverksam ålder.⁴⁵

Män hade 2011 högre förvärvsinkomster i alla decilgrupper utom den lägsta (figur 4.1).

Figur 4.1 Sammanräknad förvärvsinkomst i decilgrupper efter kön 2011. Medelvärde i 1 000-tal kronor.

Källa: SCB (IoS) och egen bearbetning.

⁴³ SCB 2013b.

⁴⁴ SCB 2013b.

⁴⁵ SCB 2013b.

Den reala inkomstutvecklingen har sett olika ut för olika inkomstgrupper under perioden 1991–2011. För dem i lägsta inkomstgruppen har den varit 0,4 procent per år, för dem i mittersta gruppen 1,7 procent per år och för dem i högsta gruppen 3,0 procent per år.⁴⁶ Summeras effekten av dessa siffror över hela perioden blir skillnaderna markanta.

De totalt sett ökade *inkomstskillnaderna* i Sverige under perioden 1991–2011 har av regeringen förklarats med framförallt de ökade kapitalvinsterna och kapitalinkomsterna.⁴⁷ Även om de ökat kan dock vid jämförelse inom EU konstateras att Slovenien och Sverige hade de lägsta inkomstskillnaderna 2011.⁴⁸

Vi har tidigare berört löneskillnader. Dessa har förstås stark koppling till den sammanräknade förvärvsinkomst vi behandlat ovan. Skillnaderna i inkomst mellan män och kvinnor beror främst på att män i större utsträckning än kvinnor arbetar i yrken som ger högre inkomster, mer sällan arbetar deltid, har lägre sjuktal och är föräldralediga i mindre omfattning än kvinnor.⁴⁹

Skillnader mellan könen i inkomst är dock lägre i Sverige än i EU-27 totalt.⁵⁰

Förvärvsinkomsten har en stark koppling till den *disponibla inkomsten*. Mäns disponibla inkomst 2011 var 28 procent högre än kvinnors. Över tid har den individuella disponibla inkomsten utvecklats något långsammare för män jämfört med kvinnor 20–64 år. 1991 uppgick medianvärdet för mäns disponibla inkomst i förhållande till kvinnors till 132 och 2011 till 123. Detta beror i sin tur på männens långsammare ökning av arbetsinkomst.⁵¹

En del av den disponibla inkomsten för vissa utgörs av *ekonomiskt bistånd*, dvs. försörjningsstöd m.m. Bland de ensamstående som 2012 fick ekonomiskt bistånd var 47 procent ensamstående män utan barn. 20 procent var ensamstående kvinnor med barn.⁵² Bland de ensamstående med barn förefaller männen ha betydligt bättre ekonomi.

Den *disponibla individuella inkomsten* varierar med kön och ålder. Så t.ex. hade 2011 män 65 år eller äldre högre disponibel inkomst än kvinnor 20–64 år. Allra lägst disponibel individuell inkomst hade sammanboende kvinnor 80 år och äldre; cirka hälften av den

⁴⁶ Prop. 2012/13:100 bil. 2 s. 11.

⁴⁷ Prop. 2012/13:100 bil. 2 s. 7.

⁴⁸ Prop. 2012/13:100 s. 14 och s. 23.

⁴⁹ SCB 2013b.

⁵⁰ Eurostat.

⁵¹ Prop. 2013/14:1 bil. 3 s. 28.

⁵² SCB 2012.

disponibla inkomst som en kvinna i åldern 20–64 år hade. Sammanboende män 80 eller äldre hade en disponibel inkomst som var 74 procent högre än de sammanboende kvinnorna 80 år eller äldre.⁵³

Män försörjer sig i högre grad än kvinnor på *närings- och löneinkomster* och i lägre grad än kvinnor på studiestöd, barnbidrag, underhållsbidrag, bostadsbidrag och föräldrapenning.

Utrikes födda har lägre inkomster än inrikes födda. Det finns dock, inte förvånande, ett starkt samband med hur länge man vistats i Sverige. Generellt gäller också att utrikes födda män har högre inkomster än utrikes födda kvinnor.

Vid jämförelse inom EU som tar sikte på personer *med risk för fattigdom eller social utslagning* kan bl.a. noteras att för Sveriges del uppgår riskgruppen till 14 procent av männen (EU-27, 23) och 18 procent av kvinnorna (EU-27, 25).⁵⁴ Svenska män kommer alltså särskilt väl ut i denna jämförelse.

4.3.3 Mäns och kvinnors förmögenheter

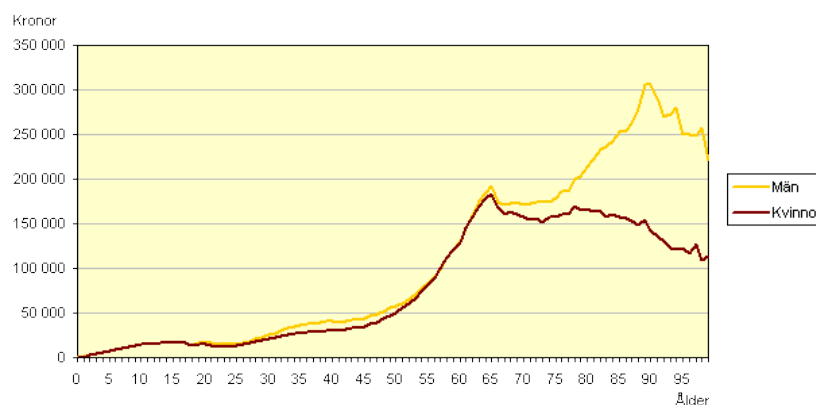
Att studera förmögenhet har blivit svårare efter 2007 eftersom sådana uppgifter inte längre samlas in av staten. Vi får därför huvudsakligen basera oss på uppgifter från detta år.

De finansiella tillgångarna utgörs av bankkonton, aktier, fonder, obligationer, kapitalförsäkringar och andra finansiella instrument. Tillgångarna 2007 såg ut på följande sätt (figur 4.2):

⁵³ Prop. 2013/14:1 bil. 3 s. 29.

⁵⁴ Eurostat (GEI).

Figur 4.2 Finansiella tillgångar efter ålder 2007. Medianvärde (för alla) i kronor

Källa: SCB 2008

Vi ser bl.a. att de finansiella tillgångarna var relativt jämnt fördelade mellan könen i åldrarna fram till cirka 65 år. Vid jämförelse mellan könen bör dock beaktas att skatten vid avskaffandet var 1,5 procent av den del som översteg 1,5 miljoner kronor för ensamstående och 3 miljoner för gifta och samboende (tillsammans).

I åldrarna över 65 år var nivåerna helt olika för män och kvinnor. Mäns tillgångar växte för årskullarna fram till 90-åringarna. Kvinnornas blev i huvudsak mindre med ökad ålder.

De finansiella tillgångarna var mycket ojämnt fördelade i befolkningen. Den tiondel av befolkningen som hade störst finansiella tillgångar stod för 71 procent av dem år 2007. Den rikaste hundra delen ägde 32 procent.^{55 56}

Det var 2007 stor skillnad i finansiella tillgångar avhängigt i vilken kommun man bodde. Men mönstret att män hade större tillgångar än kvinnor gällde; män hade större medianvärde än kvinnor i 260 av landets 290 kommuner. Förmögenheten för en person i Danderyd var 15 gånger större än för en person i Jokkmokk. För männen var skillnaden lägre än för kvinnor; mäns relation var 12 till 1 och kvinnors 19 till 1.⁵⁷

Finansiella tillgångar finns bl.a. i aktier och här har vi tillgång till mer aktuella uppgifter. 2012 hade män ett totalt aktieäggande på 255 000 000 kr i bolag noterade på svensk marknadsplats, kvinnors

⁵⁵ Se även Roine och Waldenström 2007.

⁵⁶ Siffran var snarlik den i USA, 35 procent.

⁵⁷ SCB (FS) och egna beräkningar.

ägande var 140 000 000 kr. 17 procent av männen hade aktier och 13 procent av kvinnorna. Största aktieägandet bland männen fanns i åldersgruppen 65–74 år. Bland kvinnorna fanns största aktieägandet i åldersgruppen 55–64 år.⁵⁸ Andelen män som aktiesparare är således större än andelen kvinnor. Mäns aktiesparande är större än kvinnors. Särskilt högt aktiesparande har äldre män och äldre kvinnor.

4.4 Män och klass

Ovan har vi behandlat makt och ekonomiska resurser. Dessa faktorer har en nära koppling till socioekonomi. Socioekonomi är i sin tur baserat på klass. Den socioekonomiska indelningen (SEI) baseras i huvudsak på uppgifter om individers yrken/jobb. De grundläggande klasserna på aggregerad nivå består av arbetare, tjänstemän och företagare. Viktiga kriterier för grupperingen är normala utbildningskrav för yrket, facklig tillhörighet för yrket, yrkesställning (anställd/företagare) och sysselsättningsstatus (förvärvsarbete, studerande, pensionär etc.).⁵⁹

Detta för oss alltså in på begreppet klass som har varit ett grundläggande begrepp inom politik och samhällsforskning under hela 1900-talet. Dels har det relaterat till en marxistisk förståelse av människors position i organiseringen av produktionen och av klassbaserade samhällskonflikter. Dels har det använts för att diskutera individers och grupperes resurser, materiella såväl som icke-materiella. Det senare har inte minst diskuterats av den franske sociologen Pierre Bourdieu, som utvecklat teorier om hur olika former av ekonomiskt, kulturellt och socialt kapital påverkar människors handlingsutrymme. Klass kan användas både för att diskutera ekonomiska och sociala strukturer men också människors identitet, både självupplevd identitet och identitet som blir tillskriven individer och grupper. Klassbegreppet är viktigt för att kunna urskilja de strukturer som påverkar resursfördelningen i samhället men också frågor om status. Centralt för klassanalys är att de inriktar sig på processer som skapar ojämlikhet.⁶⁰

I en allmän mening handlar klassperspektiv om människors olika makt och möjligheter. En hög klassposition ger ofta större frihet, mer kreativa och mindre fysiskt krävande eller riskfyllda arbeten och social

⁵⁸ FI/SCB2013.

⁵⁹ SCB 1982.

⁶⁰ NOU 2012:15 s. 76, Yazdanpanah 2008 s. 43.

status, medan människor med lägre klasstillhörighet upplever större mått av maktlöshet, ekonomisk stress och brist på inflytande i arbetslivet. I Sverige har arbetsmarknads- och socialförsäkringspolitik, centrala förhandlingar mellan fack och arbetsgivare, den generella välfärdspolitiken m.m. syftat till att minska effekterna av klasskillnader. Inte minst har vikten av en starkt subventionerad och likvärdig skola, vård och omsorg varit avgörande för att främja jämlikhet.

Idag är det för många inte lika enkelt som tidigare att identifiera sig med en särskild klass enligt SEI ovan. Många långtidsarbetslösa, många med låg eller ingen formell utbildning alls, papperslösa, etc. gör att klassgrupperingarna borde ses över. (Intressant att notera att den indelning som fortfarande används inte har ändrats sedan 1982). Klasstillhörigheten var lättare att identifiera i det utpräglade industrisamhället.

Klass är komplicerat.⁶¹ Så är t.ex. den s.k. medelklassen inte homogen. Bland medelklassmanligheten finner vi dels dem som bejakar kvotering, tar ut lång föräldradedighet och menar att jämställdhet är ett centralt samhällsmål, dels dem som prioriterar arbetet, är motståndare till alla former av kvotering och som inte ser jämställdhet som ett centralt samhällsmål. Klass är centralt för att förstå attityder, men det är också komplext och kan slå på lite olika sätt. Vi behöver ta ett steg till, och studera hur olika former av intersektioner – klass, kön, etnicitet och ålder – slår och bildar olika mönster. De flesta attitydundersökningar bygger på relativt ”primitiva” klassifikationssystem och det saknas ofta en medvetenhet om risken att enbart se klass och kön som variabler.

Två termer som kan användas i klassanalyser är socialt arv respektive social mobilitet.⁶² Socialt arv avser hur personer präglas av den ekonomiska och sociala miljö man växer upp i. Det kan handla om värderingar och sociala koder som internaliseras och att barn i många fall följer i samma yrkesbanor som sina föräldrar. Främst handlar diskussioner om det sociala arvet om en negativ utveckling, där studier visar hur exempelvis långtidsarbetslöshet eller utanförskap riskerar att gå i arv mellan generationer. Samtidigt kan socialt arv lika gärna användas för att beskriva hur barn i resursstarka miljöer ärver inträde till arenor och yrkesliv med hög status. Social mobilitet avser i motsats till detta hur människor kan förflytta sig från uppväxt i en viss klassposition till en annan

⁶¹ I detta stycke återges text från Johansson 2014b.

⁶² NOU 2012:15.

(”klassresa”). Ofta används föräldrarnas utbildningsbakgrund som indikation på klasstillhörighet och som förklaring till barns olika yrkesval eller skolresultat (se kapitel 7).

Inom jämställdhetspolitik har klass främst diskuterats i relation till lågavlönade kvinnors position i arbetslivet. Bland annat har analyser av lönerna i den kvinnodominerade offentliga sektorn kopplats till att traditionellt omsorgsarbete värderats lägre än arbete i den mansdominerade privata sektorn (se kapitel 6). Detta kan i sin tur förklaras utifrån att män utgjort normen för arbetslivet. Särskilt under den tidigare delen av 1900-talet var en manlig försörjarnorm stark och kvinnors inträde i arbetslivet sågs mer som en reserv och mindre som likvärdig arbetskraft. Analyser av klass inriktade sig också främst på relationen mellan män ur arbetar- respektive medel-/borgarklassen. Feministisk forskning har återkommande visat hur dessa analyser osynliggjorde kvinnors faktiska deltagande i arbetskraften.⁶³

På sätt och vis har själva begreppet klass på det här sättet varit manligt kodat. Under den senare delen av 1900-talet har det å andra sidan satts större fokus på hur klassbegreppet feminiseras. Kvinnor utgör på många sätt majoriteten bland dem som har sämre villkor i arbetslivet, med lägre löner och ibland ofrivilliga deltidsarbeten (se kapitel 6). En ytterligare utveckling i dagens diskussion handlar om hur klassbegreppet också etnifieras i och med att grupper av invandrare i störst utsträckning är de som har osäkra anställningar, små ekonomiska resurser och drabbas hårdast av arbetslöshet och utanförskap. I dagens forskning betonas vikten av att analysera hur klasstrukturer samspelar med frågor om kön och etnicitet.⁶⁴

När det gäller frågor om maskulinitet och klass är klassperspektiv viktiga i flera led. Det ger möjlighet att särskilja mäns olika resurser och makt i samhället och uppmärksamma hur ekonomisk sårbarhet drabbar män med sämre positioner. Dessutom är det viktigt att reflektera över hur klasserfarenheter och klasspositioner på olika sätt formar och begränsar mäns val och möjligheter i livet, inte minst när det kommer till hur man investerar i jämställdhet och förändrade mansnormer.

Flera teman går att urskilja i diskussionen om hur maskulinitet skapas i relation till klass:

- Investeringen i en position som familjeförsörjare.

⁶³ Se exempelvis Hirdman 2007.

⁶⁴ de los Reyes och Mulinari 2005.

- Jämställt föräldraskap som medelklasspräglat (fast med distinktionen att arbetarklassmän kan värdera familjeliv mer än karriärorienterade medelklassmän).
- Gruppsammanhållning och socialisering in i olika yrkessektorer.
- Hur homosocialitet ser olika ut i olika samhällsgrupper.⁶⁵
- Hur maskulint kapital eller status kan se ut med avseende på fysisk styrka eller kulturell status och position.
- Vikten av att diskutera marginalisering och erfarenheter av arbetslöshet hos män.

Till diskussionen om klass och kön hör frågan om vilket som är ”starkast”. Är exempelvis sammanhållningen och likheterna mellan personer i samma klass starkare än den mellan personer av samma kön? När det gäller privat umgänge finns det mycket som idag talar för ett starkare samband mellan klass än kön. Par från en klass umgås oftare med par från samma klass. När det gäller arbetsplatser finns det även där mycket som idag talar för ett starkare samband mellan klass/yrkesgrupper än kön.

4.5 Män och demografi

4.5.1 Medellivslängd

Ett väl valt område för en intersektionell ansats är medellivslängd. Det finns mycket statistik att ta del av och det är ett område där det inte är tillräckligt med ett studium av enbart skillnad mellan könen.⁶⁶

Återstående förväntad medellivslängd, som är den fullständiga benämningen på ”medellivslängd”⁶⁷, efter födelsen för män var 2012 79,9 år. *Skillnaden i medellivslängd mellan könen i Sverige var 3,6 år; män lever kortare tid.* Skillnaden har under de 10 senaste åren

⁶⁵ Se en av underlagsrapporterna till vår utredning, Robert Hamrén; *Känslan och platsens betydelse för männens sociala organisering*, bilaga 4 till vårt betänkande. Rapporten refereras i fortsättningen som Hamrén 2014.

⁶⁶ Detta avsnitt, 4.5.1, bygger på vår underlagsrapport *Män, demografi och geografi*, bilaga 11 till vårt betänkande, Rapporten innehåller bl.a. mer av fakta, tidsserier, resonemang och internationella jämförelser etc. än de som här presenteras.

⁶⁷ För en diskussion av begreppet och hur medellivslängden räknas fram se SCB 2013c.

dock minskat med 0,8 år och antas 2060 endast vara 1,9 år – vid en tid när nästan var fjärde svensk antas vara 65 år eller äldre.⁶⁸

Under 2012 ökade mäns medellivslängd med 0,08 år medan kvinnors, för första gången sedan 1999 minskade – med 0,13 år.⁶⁹

Svenska män lever 2,5 år längre än EU-genomsnittet. Inom EU-27 hade endast Italien högre medellivslängd 2011 (80,1). Svenska kvinnor lever 0,3 år längre än EU-genomsnittet.⁷⁰

I ett historiskt perspektiv är två mycket positiva saker värda att nämna i detta sammanhang.

För det första, den förväntade återstående medellivslängden för såväl män som kvinnor har dubblats sedan 1850.⁷¹

För det andra, *spädbarnsdödligheten* för pojkar har sedan 1960 gått ner från 19 till 3 per 1 000 födda pojkar och från 14 till 2 per 1 000 födda flickor.⁷² De vanligaste orsakerna till att spädbarn dör är perinatal dödlighet⁷³ och dödlighet på grund av svåra medfödda skador. Plötslig spädbarnsdöd är en jämförelsevis ovanlig dödsorsak.⁷⁴

Nära relaterat till medellivslängd är dödlighet. *Mäns dödlighet är högre än kvinnors i alla åldersintervall.* I intervallen 15–24 år och 25–44 år är mäns dödlighet dubbelt så stor som kvinnors. De, i förhållande till kvinnor, typiskt manliga dödsorsakerna olyckor, självmord och alkoholrelaterade sjukdomar förklarar till stor del detta.⁷⁵ Mäns relativt sett tidigare dödlighet kopplas därmed delvis till mäns högre risktagande.

Ibland hävdas att denna tidigare död är männens ”kostnad” för manligheten, en kostnad som skulle matchas av männens ”intäkt” i form av större makt, mera resurser, etc. jämfört med kvinnors.

Män har 1 hälsosamt år mer än kvinnor framför sig när de föds.⁷⁶ Detta kan framstå som märkligt mot bakgrund av att män lever kortare tid än kvinnor. En förklaring som förts fram är att uppgifterna kommer från frågeundersökningar. Det finns vissa besvär som män ofta inte lider av men som förkortar livet ordentligt, främst alkohol-

⁶⁸ SCB 2013f s. 20.

⁶⁹ SCB (BS), SCB 2013a.

⁷⁰ Eurostat (LE).

⁷¹ SCB 2012d s. 112.

⁷² SCB 2009 s. 20.

⁷³ Dödlighet i samband med förlossningen på grund av förlossningskomplikationer eller sjukdomstillstånd som är specifika för foster eller nyfödda.

⁷⁴ Socialstyrelsen och Statens Folkhälsoinstitut 2013 s. 17.

⁷⁵ Socialstyrelsen och Statens Folkhälsoinstitut 2013 s. 17.

⁷⁶ SCB 2012e s. 37 ff.

och drogmissbruk. Män upplever normalt inte sådana vanor som ohälsa.⁷⁷

Inom grupperingar av de båda könen finns stora skillnader.

Män med högre utbildning lever 5 år längre än män med kort utbildning. Att livslängd har en samvariation med utbildning gäller i stort inom hela EU-27.⁷⁸ Män i Sverige i åldern 35–64 år med enbart grundskoleutbildning har 3 gånger högre dödlighet än män med eftergymnasial utbildning. Kön betyder dock inte allt – män i samma åldersintervall med eftergymnasial utbildning har betydligt lägre dödlighet än kvinnor med enbart gymnasial utbildning eller grundskoleutbildning.⁷⁹

Alla stora dödsorsaker i befolkningen – hjärtsjukdom, stroke, cancer, olyckor, självmord och alkoholrelaterade diagnoser är vanligare bland dem med kort utbildning.⁸⁰

*Det skiljer 8 levnadsår mellan män beroende på i vilken kommun de bor.*⁸¹ Ett samband finns med ekonomiska resurser. I de 5 kommuner där männen levde längst tid bland männen i hela Sverige 2012 hade männen en sammanräknad förvärvsinkomst (medianvärde) mellan 415 000 och 312 000 kr. Och, i de 5 kommuner där männen levde kortast tid bland männen i hela Sverige hade männen en sammanräknad förvärvsinkomst (medianvärde) mellan 219 000 kr och 238 000 kr.⁸²

Faktorer som förklarar detta kan bl.a. vara att hög inkomst möjliggör hälsosammare kost och levnadsvanor. Vidare att högt utbildade i allmänhet har högre inkomst än lägre utbildade. De 5 kommunerna med hög medellivslängd finns alla i närheten av de 3 största städerna. Här finns en annan arbetsmarknad än i de 5 kommunerna med låg medellivslängd. Boende i kommuner i närheten av storstäder kan antas att ha bättre tillgång till sjukvård, etc.

För att ytterligare beröra svårigheten med generaliseringar om män och kvinnor – eller förbättra analysmöjligheterna: I alla de 5 kommuner, där männen har högst medellivslängd bland männen i hela

⁷⁷ Det finns andra sätt att mäta ohälsa och hälsa. Forskare som använder läkardiagnosticerad ohälsa (blir då sjukdom snarare än ohälsa) kommer fram till andra resultat. Det finns en viss kontrovers mellan olika sätt att mäta hälsan. Att mäta hälsa innehåller en påtaglig osäkerhet jämfört med att mäta dödlighet.

⁷⁸ Eurostat.

⁷⁹ Socialstyrelsen och Statens Folkhälsoinstitut 2013 s. 15 och s. 24.

⁸⁰ Socialstyrelsen och Statens Folkhälsoinstitut 2013 s. 7.

⁸¹ SCB 2012a.

⁸² SCB (IoS); Hitta statistik, Statistik efter ämne, Hushållens ekonomi, Inkomster och skatter, Inkomster, Sammanräknad förvärvsinkomst per kommun 2000 och 2010–2012. Medianinkomst i 2012 års priser.

Sverige, deras medellivslängd var högre jämfört med alla de 5 kommuner där kvinnorna hade lägst medellivslängd bland kvinnorna i Sverige.⁸³

Vi återkommer till frågan om medellivslängd när vi i kapitel 8 behandlar mäns hälsa, ohälsa m.m.

Sist, när det gäller demografi, kan nämnas *att antalet män i Sverige 2016 antas vara större än antalet kvinnor*. Detta för första gången sedan befolkningsstatistiken påbörjades 1749. Förhållandet torde inte ha någon större betydelse ur jämställdhetssynpunkt utan får närmast sorteras som historiskt intressant.

4.5.2 Giftna, sambo och barn

När det gäller män och kvinnor som är gifta eller sambo finns ett varierande mönster beroende på ålder.⁸⁴ *Upp till 40 års ålder är män i mindre grad än kvinnor gifta eller samboende medan motsatsen gäller i högre åldrar.*⁸⁵ Till följd av den påtagliga skillnaden mellan antalet och andelen äldre gifta män och äldre gifta kvinnor är de äldre män som behöver hjälpa sina fruar med olika vårdinsatser i hemmet betydligt färre än de kvinnor som behöver stötta sina män. Detta har, och torde med alltmer åldrande befolkning, ha påtaglig betydelse för mäns och kvinnors livskvalitet och för behovet av vård från anhöriga.⁸⁶ (Se kapitel 6.)

Mäns kortare medellivslängd skulle möjligen ha betydelse för mannens val av ålder på sin kvinnliga partner och vice versa för de fall mannen och kvinnan reflekterar över att båda ska leva lika länge. Något större sådant övervägande synes dock inte finnas. Detta då vi kan konstatera att *mannen är 2,5 år äldre än kvinnan vid sitt första gifte*⁸⁷ och att *mannen också är 2,5 år äldre än kvinnan vid första barnets födelse*⁸⁸. Effekten av detta kan vara påtaglig för relationens och individens i relationens kommande livsutveckling. Skillnaden kan påverka uttag av föräldrapenning, deltidsarbete, löneutveckling,

⁸³ SCB 2012a.

⁸⁴ Detta avsnitt, 4.5.2, bygger på vår underlagsrapport *Män, demografi och geografi*, bilaga 11 till vårt betänkande, Rapporten innehåller bl.a. mer av fakta, tidsserier, resonemang och internationella jämförelser etc. än de som här presenteras.

⁸⁵ SCB (AKU).

⁸⁶ 2012 var 17 procent av männen och 21 procent av kvinnorna 65 år eller äldre. 2050 bedöms 23 procent av männen och 25 procent av kvinnorna vara 65 år eller äldre: Källa: SCB 2013f.

⁸⁷ SCB 2013d.

⁸⁸ SCB, Hitta statistik, Statistikdatabasen, Befolkning, Demografisk analys, Medelåldern vid första barnets födelse.

karriärutveckling, pensionsvillkor, etc.⁸⁹ Ur ett krasst rationellt, kalkylerat, ja kanske t.o.m. jämställdhetsbefrämjande, perspektiv borde förhållandet vara det omvända. Det skulle då ”stämna bättre” med livslängd och jämställd ekonomi.

Män är barnlösa i högre grad än kvinnor. Vid 45 års ålder var 22 procent av alla Sverigefödda män 2011 barnlösa mot 13 procent av kvinnorna.⁹⁰

Unga män bor kvar i föräldrahemmet i betydligt utsträckning än unga kvinnor. 2009–2010 gällde ”hemmaboendet” för 38 procent av männen i åldern 20–25 år. Motsvarande siffra för kvinnor var 27 procent. Ungdomar som bor i storstäder och i mindre kommuner bor kvar i föräldrahemmet i större utsträckning än ungdomar i större kommuner utanför storstadsområdena. Medianåldern vid flytten hemifrån är högre för unga med båda föräldrarna födda utomlands.⁹¹

4.6 Män och geografi

4.6.1 Tätort och glesbygd i siffror

Under många år skedde kraftiga förskjutningar mellan andelen *befolkning i tätort respektive befolkning i glesbygd*.⁹² 1850 bodde närmare 90 procent i glesbygd och drygt 10 procent i tätort. Samma år bodde 2,5 procent av Sveriges befolkning i Stockholms stad.⁹³ I slutet av 1930-talet var fördelningen 50/50 för att nu vara cirka 15 respektive 85 procent.⁹⁴

I stort gäller idag att ju mer *tätbefolkad kommunen* är desto lägre andel män har den. Det är dock inte fråga om dramatiska skillnader. I genomsnitt har storstadskommuner 49,2 procent män och glesbygdskommuner 51,1 procent.

Den lägsta andelen män har Danderyd och Lidingö med 48,3 procent män – dessa två kommuner har f.ö. platserna 1 och 6 när det gäller högst medellivslängd för män. Högst andel män finns i

⁸⁹ Se även Rothstein 2012.

⁹⁰ SCB (HBR) och SCB (FGR).

⁹¹ SCB (ULF), Boverkets bearbetning i Ungdomsstyrelsen 2012.

⁹² Detta avsnitt, 4.6.1, bygger på vår underlagsrapport *Män, demografi och geografi*, bilaga 11 till vårt betänkande. Rapporten innehåller bl.a. mer av fakta, tidsserier, resonemang och internationella jämförelser etc. än de som här presenteras.

⁹³ SCB 2013b.

⁹⁴ Ds 2013:8 s. 77.

Dorotea, 52,8 procent – som har plats 10 när det gäller högst medellivslängd för män.⁹⁵

I glesbygd råder generellt en *negativ befolkningsutveckling*.⁹⁶

I glesbygd är *befolkningen relativt sett äldre* och andelen 15–24-åringar i relation till andelen 55–64-åringar lägre⁹⁷, något som påverkar sysselsättning, serviceutbud och servicebehov.

Sysselsättningsgraden för män i t.ex. Västerbottens och Norrbottens län var 2011 i paritet med den i riket och något högre i Norrbottens jämfört med Stockholms län. I riket och i de 3 länen var den ett par procentenheter lägre för kvinnor.⁹⁸

Arbetslösheten för män i t.ex. Västerbottens och Norrbottens län var 2011 0,7 respektive 1,6 procentenheter högre än den i riket medan den i Stockholms län var 1,4 procentenheter lägre. I riket var kvinnornas arbetslöshet 0,1 procentenheter lägre än männens och 1,4 respektive 2,7 procentenheter lägre än den i Västerbotten respektive Norrbotten jämfört med Stockholms län.⁹⁹

I alla län i Sverige är det en lägre andel män än kvinnor som har en utbildning som kvalificerar dem för *eftergymnasial utbildning*. Skillnaden är särskilt markant i glesbygd.¹⁰⁰

Flyttningar inom Sverige sker i stort från norra Sverige till storstadsområden. Stockholms län hade mellan 1997 och 2007 i åldersgruppen 20–64 år landets högsta inflyttningsnetto, 9 procent och Norrbotten landets högsta utflyttningsnetto, 7 procent.¹⁰¹

Det är en mindre andel män som flyttar från sin födelsekommun jämfört med andelen kvinnor. Andelen återvändare är lika stora för män och kvinnor och därmed är andelen kvarboende män större – 37 procent mot kvinnors 32 procent.¹⁰²

Bland förgymnasialt och gymnasialt utbildade är andelen män som flyttar lägre än andelen kvinnor. Denna skillnad mellan könen finns inte bland eftergymnasialt utbildade.¹⁰³

Boende i glesbygd och främst i norra Sverige upplever sig mer *politiskt alienerade* än övriga Sverige, män mindre än kvinnor. Män i

⁹⁵ SCB 2012a.

⁹⁶ Nordregio.

⁹⁷ Nordregio.

⁹⁸ SCB (RAMS) 2011. Åldersgruppen 16–64 år.

⁹⁹ SCB (AKU) 2011. Åldersgruppen 15–74 år.

¹⁰⁰ Nordregio. Se även kapitel 5 och bilaga 11, figur 24.

¹⁰¹ SCB 2010 s. 133.

¹⁰² SCB 2012b s. 16.

¹⁰³ SCB 2012b s. 11 och s. 23.

städer upplever sig mindre alienerade än kvinnor i storstad. Skillnaderna mellan stad och glesbygd är större än den mellan kön.¹⁰⁴

I en undersökning 2010¹⁰⁵ ställdes frågan ”Det politiska målet för den svenska jämställdhetspolitiken är att kvinnor och män ska ha samma makt att forma samhället och sina egna liv. Anser du att detta mål är uppnått?”. Resultaten baserad på geografi var att fler storstadsbor svarade ja (13 procent) än personer i mindre städer (10 procent) eller på mindre orter/glesbygd (8 procent).

4.6.2 Män i glesbygd och rurala maskuliniteter

Med utgångspunkt i uppgifterna ovan kan vi se att det finns skillnader mellan tätort och glesbygd när dessa ”ställs mot” varandra. Det handlar dock inte om polariteter utan det finns många variationer i skalan storstad – påtaglig glesbygd.¹⁰⁶

De skillnader vi här tar upp handlar om skillnader mellan män i tätort och män i glesbygd. Men, för att kunna göra en korrekt analys behöver vi också studera skillnader, t.ex. socioekonomiska, mellan alla boende i tätort och alla boende i glesbygd oavsett kön.

I debatten och i media målas ofta upp en bild av skillnaderna mellan stad och land.

I en studie av rural maskulinitet i svensk media¹⁰⁷ visas hur den urbana maskuliniteten utgör en norm och är överordnad den rurala. Med fokus på tre dokusåpor i svensk TV visas hur den rurala mannen framställs som ojämsälld, i behov av hjälp och avvikande. Denna bild skapas av programmakarna och programledarna, och en bärande idé är den rurala maskuliniteten som sårbar och utsatt, en man från landsbygden ska känna till sin position. Från att ha varit de starka och bestämmande ses männen nu som sårbara och utan möjlighet att förbättra sin tillvaro.

¹⁰⁴ Oskarsson 2013. SCB (ULF) 2012 innehåller data som till viss del bekräftar det som Oskarsson funnit, bl.a. att kvinnor deltar i mindre utsträckning i politiska diskussioner än män i såväl städer som övriga kommuner. Måhända är det så att kvinnor har större förväntningar på politikerna än vad män har. Kvinnor deltar i mindre utsträckning än vad män gör i det aktiva (lokala) politiska arbetet och har därför inte den reella möjligheten att påverka beslut som de tycker är viktiga.

¹⁰⁵ TNS/Sifo 2010.

¹⁰⁶ I avsnitt 4.6.2–4.6.5 återges till del text från en av underlagsrapporterna till vår utredning; Susanne Stenbacka; *Män utanför städerna – om konstruktionen av rurala maskuliniteter och identiteter under förändring*, bilaga 12 till vårt betänkande. Rapporten refereras i fortsättningen som Stenbacka 2014.

¹⁰⁷ Stenbacka 2014 avsnitt 2.

Konstruktionen av landsbygden som livsmiljö kan kortfattat beskrivas som antingen en rural idyll eller som det motsatta, en plats kännetecknad av stagnation, konservatism och bakåtsträvande.¹⁰⁸

Man kan säga att vi lever i en tid då det urbana utgör en norm medan det rurala, det som sker på landsbygden, betraktas som avvikande från normen. Denna norm visar sig också i skapandet av könsidentiteter. När det gäller t.ex. exemplet migrationsrörelser betyder det att det inte brukar framhållas som problematiskt att det bor fler kvinnor än män i städerna men att fler män än kvinnor på landsbygden är ett problem. Att stanna på landsbygden kan innebära att man betraktas som mindre ambitiös och utan mål. Om ett sådant synsätt blir utbrett kan det bidra till att förstärka bilden av en bygd eller region där individerna ses som problem snarare än som möjligheter och därmed som en plats man gärna lämnar.

Att utse vinnare och förlorare är inte något som låter sig göras i denna process. Distinktionen som ofta görs mellan de moderna migranterna och de kvarstannande "backwaters" kan snarast betecknas som en utveckling av stereotyper.¹⁰⁹ Männerna som stannar kan finna arbeten som är bättre betalda än de kvinnor som flyttar till traditionellt "kvinnliga" jobb i storstäderna.¹¹⁰ Med ett annat perspektiv skulle man kunna hävda att det är tur att männen stannar i högre utsträckning än kvinnorna, annars skulle befolkningsunderlaget vara ännu sämre.

En fråga vi ställer oss är om bilden av skillnaderna är större än de faktiska skillnaderna och om fokuseringen på det rumsliga – som glesbygden och den så kallade rurala maskuliniteten – riskerar att dölja andra aspekter som påverkar individers möjligheter. Det kan gälla sämre tillgång till institutioner och sammanhang som konstituerar välfärdssamhället och som påverkar möjligheterna till och synen på utbildning, arbete och hälsofrämjande åtgärder.

Ett område där konstruktioner av maskuliniteter väcker frågor är hälsa. Det finns studier som visar att rurala män utvecklar farliga sidor av maskuliniteten som till exempel att dricka för mycket och ta större risker inom t.ex. gruvarbete och jordbruk.¹¹¹ Kanske är rurala män mer lättförförda av ett supermaskulint beteende. Viktigt att påpeka är dock att vissa yrken *medför* större risker än andra,

¹⁰⁸ Stenbacka 2014 avsnitt 3.5.

¹⁰⁹ Stenbacka 2014 avsnitt 1.

¹¹⁰ Stenbacka 2014 avsnitt 1.

¹¹¹ Stenbacka 2014 avsnitt 5.

men att det inte behöver betyda att män *tar* större risker för att förbli ”manliga”.

Ett annat område är jakt. Jakten är en arena som kan synliggöra relationen mellan män i urbana respektive rurala områden samt mellan män och kvinnor i rurala områden. För de unga jägarna är det de urbana männen som kommer för att jaga som utgör det främmande elementet i miljön; de anses vara självcentrerade och macho eftersom de inte visar någon respekt för de vilda djuren och hantering av naturen. De innehar helt enkelt inte rätt kunskaper för att anses kunna bli bra jägare. När de manliga jägarna relaterar sig till kvinnliga jägare är de mer inkluderande, jämfört med när de relaterar sig till de urbana männen.¹¹²

4.6.3 Mobilitet ett uttryck för ambitioner?

När det handlar om migration förmedlar debatten ibland ett synsätt som indirekt säger att det är männen som ”gör fel” och som hamnar i bakvattnet eftersom de inte flyttar, kvinnorna uppfattas som mer ambitiösa. En anledning till att mobilitet ses som positivt är att den sätts i samband med vilja till utbildning och lärande, problemet är att mobiliteten till största del sker i en riktning (se avsnitt 4.6.1).

Ytterligare en dimension i sammanhanget är att handlingen att stanna på en plats som kan definieras som landsbygd förknippas med en lägre ambitionsnivå. Med utgångspunkt i en intervjuundersökning¹¹³ kan man urskilja två olika livsmanus som kan sammanfatta synen på de tydligaste livsvägarna för unga på landsbygden. Det ena, positivt laddade, handlar om att resa, att skaffa sig utbildning och att ordna ett bra boende för att sedan bilda familj, efter en relativt sett förlängd ungdomstid. Det andra, negativt laddade, livsmanuset inbegriper tidigt etablerande av familj och försörjning (genom ett arbete som inte kräver hög utbildning), det anses inte vara ett ”rätt val”.

Kvinnor och män flyttar till utbildning, arbete såväl som sociala nätverk. Samma orsaker gör också att man inte flyttar från en plats, eller flyttar tillbaka till landsbygden. I en svensk studie kännetecknades flyttningar till landsbygden av familjeorienterade män

¹¹² Stenbacka 2014 avsnitt 5. Se även Hamrén 2014 s. 14.

¹¹³ Stenbacka 2014 avsnitt 3.1.

såväl som kvinnor.¹¹⁴ Man flyttade för att få en bra uppväxtmiljö för barnen, för att kunna idka fritidsintressen som djurhållning och odling och för att komma närmare sociala nätverk.

Det kan därutöver finnas andra tänkbara skäl. Man har kanske funnit en partner som också har samma värdering om boende i glesbygd. Man kanske vill ha ett relativt billigt boende – ett boende som i sig kanske kräver lägre inkomst. Man har kanske fått eller får ta över en bostad eller en gård. Man har kanske noterat att kommunikationer, inte minst via Internet, möjliggör att också vara del av ”den stora världen”. Man kanske har ett bra jobb på orten eller i dess närhet och man bedömer kanske att det finns goda framtidsutsikter för arbetsplatsen. Man har kanske kort sagt gjort ett aktivt val på samma sätt som den storstadsboende kanske har.

En återkommande tanke är att såväl arbetsplatser som fritidsaktiviteter på landsbygden skulle vara ”manliga” i ett sådant avseende att kvinnor inte känner sig hemma eller delaktiga där. Det är inte något som har bekräftats i forskningen, däremot utgör arbetsplatser som gruvor, skogsindustrin liksom lantbruket ofta symboler för landsbygdens näringsliv och när fritiden ska beskrivas inleds det ofta med ”jakt och fiske”. Det finns en stark medvetenhet om att offentliga sektorn och turistnäringen, med många anställda kvinnor, är av stor betydelse. Kvinnor vistas också i skog och mark¹¹⁵, äger hästar och är aktiva inom kultur och idrottsverksamhet. Men ”det manliga” är ofta det som syns och antas därför ibland förklara till exempel kvinnors migration från landsbygden. En fråga är om det också kan sättas i samband med den forskning som uppmärksammat en lägre flexibilitet hos män vad gäller arbetsmarknaden, en motvilja mot att närma sig otraditionella sektorer. Individens agerande hänger ihop med vilka alternativ som presenteras och synliggörs i det varjedagliga livet. Det finns också en tendens att det vi ser är det som bekräftar det vi redan vet. Synliggörande är ett viktigt begrepp – synliggörande av såväl kvinnors arbete och aktiviteter men också av mäns arbete inom exempelvis vård och omsorg.

¹¹⁴ Stenbacka 2014 avsnitt 4.3.

¹¹⁵ Se bilaga 16 till vårt betänkande, avsnitt 12.

4.6.4 Strategier för att hantera arbetslöshet – anpassning, utmaning, tillbakadragande

Studier visar att näringslivet på en ort har betydelse för vilka genusrelationer som utvecklas, det utvecklas så kallade lokala genuskontrakt – informella och formella överenskommelser om vad som förväntas av män och kvinnor.¹¹⁶

Arbetslöshet kan vara en kombination av mismatch mellan arbetsmarknadens behov och individers utbildning och färdigheter, men det kan också bero på ett motstånd mot att närma sig (köns-mässigt) icke-traditionella sektorer på arbetsmarknaden.¹¹⁷

Det behöver inte vara lika stigmatiserande att vara arbetslös i en rural region eftersom alla känner till arbetsmarknadens begränsningar.¹¹⁸ Men – när normen är att flytta och när normen är en urban boendemiljö kan det sannolikt vara stigmatiserande att bo kvar, ”man bör flytta till ett arbete”. Att vara arbetslös i en urban region behöver inte nödvändigtvis vara stigmatiserande eftersom man redan ”bor rätt” och har nära till en fungerande arbetsmarknad och strukturen på arbetsmarknaden är svår att påverka.

En intervjustudie i Norrbotten i början av 2000-talet med långtidsarbetslösa män visade på mångfacetterade individuella strategier för att hantera arbetslösheten.¹¹⁹ *Anpassning* innebar att vidareutbilda sig inom den bransch som av till exempel arbetsförmedlingen angavs vara mest aktuell eller att långpendla till andra delar av Sverige eller Norge för att ha tillfälliga arbeten. *Utmana* innebar att vidareutbilda sig inom ett traditionellt sett kvinnligt yrke inom vårdsektorn. De intervjuade männen berättade om utmaningen i att inför omgivningen försvara sitt vägval men de reflekterade också över att de aldrig tidigare i livet tänkt på en sådan inriktning, liksom att nyckelpersoner inom arbetsmarknadens organisationer (som till exempel arbetsförmedlingen) aldrig nämnt detta som en möjlig framtidsbransch. Den tredje identifierade strategin benämndes *tillbakadragande*, och innebar att man inte såg sig ha någon plats på arbetsmarknaden – på grund av externa globaliseringsprocesser i kombination med lokala begränsningar. En lösning på en sådan situation var att finna en position i civilsamhället inom föreningslivet eller det sociala livet. Men tillbakadragande kan också betyda att man

¹¹⁶ Stenbacka 2014 avsnitt 4.

¹¹⁷ Stenbacka 2014 avsnitt 4.

¹¹⁸ Stenbacka 2014 avsnitt 3.5.

¹¹⁹ Stenbacka 2014 avsnitt 4.1.

deltar allt mindre i lokalsamhället, en strategi som sannolikt påverkar såväl den enskilde som samhället negativt.

4.6.5 Jämställdhet och glesbygdspolitik – reflektioner

Geografin har betydelse men sambanden är inte ensidiga och det finns en risk att man begränsar synen på människors kapacitet genom en regional stigmatisering. Man måste beakta att den glesbygdsboende kanske gjort ett aktivt val på samma sätt som den storstadsboende kanske har.

Vissa förhållanden talar dock för att de traditionella könsrollerna upprätthålls i högre grad och saktare luckras upp i glesbygd än i tätort. Arbetsmarknadens utseende är en faktor som påverkar och arbeten inom primärnäringsarna¹²⁰ förknippas ofta med män och innehas i högre utsträckning av män. Men bilden av landsbygden som traditionell vad gäller könsroller konstrueras inte bara av levda praktiker utan också av idéer som utvecklas på andra platser. Det är därför vanskligt att dra för stora slutsatser kring detta.

Vår slutsats är att ämnet män i glesbygd är problematiserat på ett sådant sätt att det gränsar till stigmatisering och att frågor om glesbygd i stor grad berör såväl män som kvinnor. Det är knappast fråga om ett eventuellt förtryck från män visavi kvinnor eller från kvinnor visavi män som gör att glesbygden har den befolkning den har. Viktigt är hur män och kvinnor uppfattar sina möjligheter i rurala miljöer; om man kan se en framtid för sig som man eller kvinna under de förutsättningar man önskar sig.

Med utgångspunkt i politiska mål om landsbygdens utveckling kan man se positivt på dem som bor i glesbygdskommuner. Funnes de inte där skulle glesbygden vara än glesare. Det är sedan en politisk bedömning på vilket sätt landsbygden ska vara levande och vilka resurser statsmakterna är beredda att sätta in för att nå sina mål. I planeringen av hur resurser ska användas bör jämställdhet vara en central fråga, men utgångspunkten bör vara att det finns en potential till förändring i samband med strukturförändringar och nya användningar av landsbygdsmiljöer, snarare än att utgå från att landsbygden ter sig problematisk och ”bakåtsträvande”.

Män i glesbygd som även framgent vill leva där behöver dock sannolikt öppna sina sinnen för bl.a. bredare utbildningsval och

¹²⁰ Jordbruk, husdjurskötsel, trädgårdsodling, renskötsel, skogsbruk, flottning, jakt, fiske, vattenbruk, m.m.

bredare yrkesval inklusive val av arbeten inom vård och omsorg m.fl. traditionellt kvinnliga yrken.

4.7 Etnicitet och segregation

Kvinnors positioner har i många avseende förändrats i dagens samhälle.¹²¹ Frågan om förändringar i männens positioner är speciellt angelägen beträffande män som emigrerat från länder med hårdare patriarkala strukturer. Denna grupp kan i många fall uppleva drastiska förändringar av genusrelationer och manliga identiteter efter invandringen. Frågor om etnicitet, maskulinitet och jämställdhet är komplexa.

Män med invandrabakgrund är olika. Det finns allt från feminister till förespråkare för traditionella patriarkala värderingar. Man kan lyfta fram en rad likheter mellan män med utländsk och svensk bakgrund, där socioekonomisk status, utbildning eller andra faktorer är viktigare än etnisk härkomst. Samtidigt präglas invandrade mäns situation och position när det gäller genusrelationer av en rad specifika faktorer som hänger samman med erfarenheter av migration. Exempelvis kan makt- eller statusförlust för många män som hänger samman med migration ha positiva men också många negativa effekter på jämställdhet.

4.7.1 Vithetsnormen

När det gäller invandrade mäns situation och erfarenheter i förhållande till jämställdhetsfrågor vill vi lyfta fram behovet av att reflektera över etnicitet i ett bredare perspektiv. Den som tillhör en minoritet blir ofta betraktad som representant för en grupp. Förväntningar på personer med invandrabakgrund, och då framförallt länder i Mellanöstern eller utanför Västeuropa, kan se ut på olika sätt men har många gånger en nedvärderande eller misstänkliggörande karaktär, detta gäller inte minst bemötandet av invandarmän. På ett liknande sätt som man inom jämställdhetspolitik uppmärksammat hur kvinnor som arbetar i mansdominerade yrken, möter en manlig norm och behöver hantera en minoritetsposition behöver många icke-vita

¹²¹ I detta avsnitt, 4.7, återges till del text från en av underlagsrapporterna till vår utredning; Mehrdad Darvishpour, *Jämställdhet, etnicitet och ”andra män” - ett intersektionellt perspektiv på förändringar av maskulinitet efter migration*, bilaga 13 till vårt betänkande. Rapporten refereras i fortsättningen som Darvishpour 2014. Se även Farahani 2012, Farahani 2013.

invandrare förhålla sig till en vithetsnorm i samhället. Icke-vita kan många gånger möta fördomar eller förväntningar som grundar sig i rasistiska stereotyper.¹²²

Att tala om vithet är ett sätt att synliggöra hur många vita eller etniska svenskar sällan eller aldrig behöver betrakta sig själva som bärare av etnicitet. Att tala om vithet och icke-vithet kan användas för att synliggöra skillnader i arbetslivet för personer med olika etnisk bakgrund. Vithet är då ett begrepp som gör att man kan uppmärksamma ifall arbetsplatsen inte inkluderar personer med annan hudfärg och bakgrund eller om det finns olika erfarenheter eller villkor på arbetsplatsen för personer beroende på etnicitet.

4.7.2 Konstruktion av "invandarmän" som "andra män"

Under de senaste decennierna har flera forskare beskrivit hur invandrade mäns och kvinnors syn på jämställdhet, heder, sexualitet och patriarkat skiljer sig från svenskars.¹²³ Att uppmärksamma och motverka hedersrelaterat våld och förtryck är avgörande jämställdhetspolitiska frågor. Detta diskuterar vi vidare i kapitel 9 om män och våld.

Många forskare har samtidigt uppmärksammat hur debatten om hedersmord, patriarkala familjer och utsatta flickors situation har bäddat för en diskussion som placerar etniska minoriteter utanför den svenska jämställdhetens gränser. Svenskheten associeras med ett land och med en kultur med jämställda principer och en unik frizon från könsförtrycket.¹²⁴

Flera forskare har problematiserat bilden av "invandarmän" som ett enhetligt begrepp och uppmärksammat hur invandarmän lätt betraktas som "andra män". Denna bild framställs ofta i media där "invandrare" och framförallt invandarmän från Mellanöstern och Afrika framställs som kollektiva, traditionella och förtryckande, vilket kontrasteras mot svenskheten som framställs som individuell, modern och jämställd. Exempelvis får våld av svenska män ofta en individuell förklaring medan invandarmännens våld kollektiviseras ofta med hänvisning till religiösa och kulturella särdrag.¹²⁵

¹²² Se Zolfagary 2013 samt Nationella sekretariatet för genusforskning.

¹²³ Darvishpour 2014 avsnitt 2.

¹²⁴ Darvishpour 2014 avsnitt 2.

¹²⁵ Darvishpour 2014 avsnitt 2.

På så sätt indelas invandrare i två kategorier och schabloner där den ena är offer (de hjälplösa flyktingarna och de utsatta förtryckta invandrarkvinnorna). Den andra schablonen är problemet (främlingen, kriminell invandrare, den kvinnoförtryckande och sexistiska "invandarmannen"). Denna typ av uppdelning öppnar för en berättigad och "politisk korrekt" anledning att uttrycka fördomar mot "invandarmännens kultur" som förtrycker sina kvinnor samtidigt som den förstärker den positiva bilden av vår västerländska identitet genom att betona att de inte är jämställda som vi.¹²⁶

4.7.3 Manlighet, migration och etnicitet utifrån ett intersektionellt perspektiv

Invandringen kan innebära omställningar som påverkar mäns upplevelser och attityder kring genus. Det finns forskning som visar att den stora invandringen till Sverige under de senaste decennierna har fört med sig annorlunda synsätt och värderingar, vilket skapar problem i mötet mellan olika kulturer och traditioner inte minst när det gäller frågor rörande kvinnoyn, barns villkor, familjelivet och individens rättigheter.¹²⁷

Poängen med ett intersektionellt perspektiv är att det problematiserar bilden av män med annan etnisk tillhörighet och framförallt "invandrade män" som avvikande män, samtidigt som problem med exempelvis drastisk förändring av maktrelationer i familjer eller statusförlust går att belysa.

Migration innebär stora förändringar och många utmaningar, ett brott i levnadsförloppet som för många människor medför att de mister sitt sociala sammanhang. Männen position och attityder i det nya landet skapas inte endast genom deras socioekonomiska förutsättningar utan även majoritetssamhällets bemötande har stor betydelse. Med andra ord bör man förutom socioekonomisk och kulturell bakgrund även studera andra viktiga faktorer såsom klassposition, ålder, upplevelse av migration, vistelsetid, diskriminering samt upplevelse av de intensifierade konflikter och maktförskjutningar som ofta sker i köns- och generationsrelationer inom familjer med utländsk härkomst.

¹²⁶ Darvishpour 2014 avsnitt 2.

¹²⁷ Darvishpour 2014 avsnitt 3.

För en del av männen har invandringen inneburit en klassresa uppåt. Exempelvis visar en undersökning om iranska familjer i Sverige¹²⁸ att många politiska flyktingar som kom från Iran ofta tillhörde en välutbildad modern och sekulär grupp som hade en större kulturell konflikt med de dominerande värderingarna i hemlandet. Det innebar att många strukturella barriärer motverkade deras karriärutveckling och de upplevde en "intern exil" i hemlandet. När dessa människor kom till Sverige hade de bättre förutsättningar för att efter en tids vistelse känna sig mer "hemma" i det moderna samhället och kunde ekonomiskt, socialt och kulturellt göra en bättre karriär i det nya landet.

Forskning har också visat att invandring för vissa män har inneburit att förutsättningar för att förstärka jämställda attityder har underlättats.¹²⁹ Den visar även att mindre grupper av män redan i hemlandet hade en relativt positiv syn på jämställdhet. Män och kvinnor från norra Iran har exempelvis friare syn på sexuella attityder och större tolerans med jämställdhetens principer än människor från de flesta övriga provinserna i Iran. En anledning kan vara att kvinnor i norra Iran har en stark position i produktion och arbete samt att religiös övertygelse är relativt svag i norra delen av Iran.

För många män innebär samtidigt migrationen många negativa konsekvenser. Det kan vara flyktingskap, främlingskap, osäkerhet och otrygghet, utanförskap och segregation, brist på språkkunnighet, kulturella påfrestningar, förlust av tidigare manliga privilegier och social status, upplevelse av diskriminering och att för första gången bli "den andre".

4.7.4 Migration och statusförlust

Flera studier¹³⁰ tyder på att många män, liksom kvinnor med utländsk härkomst och framför allt utomeuropiska utrikesfödda, saknar arbete i Sverige, har låg inkomst, har dålig hälsa (se kapitel 6 och 8) och bor i segregerade områden. Med andra ord pågår en etnifiering av fattigdom och många invandrade män känner sig maktlösa. I det nya samhället får många av männen plötsligt en lägre status, speciellt om de är flyktingar. Att kvinnor med

¹²⁸ Darvishpour 2014 avsnitt 4.

¹²⁹ Darvishpour 2014 avsnitt 4.

¹³⁰ Darvishpour 2014 avsnitt 6.

utländsk härkomst generellt kan vara mer utsatta för mångfaldigt förtryck utsluter inte det faktum att flera män än kvinnor kan uppleva större maktförlust efter invandringen. Därför kan männen känna sig mest missnöjda efter invandringen.

Forskning om finska mäns liv och sociala karriärer i Sverige tyder på att synen på genusrelationer, uppfostringsmiljö och klass-tillhörighet påverkar valet av olika strategier för att kompensera maktförlusten efter invandringen och höja statusen i det nya landet.¹³¹ Denna forskning betonar att den största förlusten för de finska männen vid emigrationen till Sverige var den kraftiga minskningen av deras sociala status. Människor från medelklassen hade en lättare väg till integration tack vare högre utbildning.

Finska män har använt två huvudstrategier för att höja sin förlorade status: flykt och kamp. Flyktstrategin går ut på att acceptera sin roll som ”outsider” genom att förstärka sin position i en mindre gemenskap. Genom denna strategi kan man undvika fördomar och stämpling och diskriminering som man kan uppleva i mötet med majoritetssamhället. Man kan även etablera sig inom sitt egna etniska nätverk och etniska marknad. Däremot försämrar flyktstrategin möjligheterna till delaktighet i det svenska samhället och arbetsmarknaden. Kampstrategin utgår huvudsakligen från att man försöker identifiera sig med majoritetens kultur genom att tona ner sitt etniska ursprung och sin identitet. Forskningen visar emellertid att individuella satsningar på utbildning var de mest framgångrika strategierna.

4.7.5 Maktförskjutning i familjer och utmaningar av patriarkal maskulinitet

Undersökningar visar att konflikter inom familjer med annan etnisk bakgrund än svensk är mer intensifierade än konflikter i andra familjer.¹³² Undersökningarna tyder också på att dessa konflikter i större utsträckning leder till separation samt att andelen vårdnadvister, familjekonflikter och separationer är högre bland många familjer med utländsk härkomst än etniskt svenska familjer. Utomeuropeiska invandrare separerar i större omfattning än europeiska och skilsmässofrekvensen är hög.

¹³¹ Darvishpour 2014 avsnitt 6.

¹³² Darvishpour 2014 avsnitt 7.

De nämnda undersökningarna tyder på att en del av orsakerna till de intensifierade konflikterna kan ligga i de stora förändringar som ofta sker i maktstrukturen inom invandrade familjer. Män kan förlora i makt i förhållande till både kvinnorna och ungdomarna, och deras makt blir ifrågasatt – kvinnorna ställer krav på jämställdhet och ungdomar på rätten till egna beslut. Detta är en schematisk bild som enbart utgår ifrån köns- och generationsperspektiv. Det finns män som är betydligt mer moderna än kvinnor med traditionell bakgrund och låg utbildning. Klass-tillhörighet, utbildningsnivå, kulturell bakgrund och individuella faktorer har mycket stor betydelse för mäns, kvinnors och barns synsätt och upplevelser av invandring och genusrelationer.

Det är inte ovanligt att män i familjer med annan etnisk härkomst och en hårdare patriarkal kultur i sitt bagage känner sig marginaliserade i det nya landet och till och med använder våld för att upprätthålla sin dominans och ”lösa” konflikter. Många män tenderar också – jämfört med invandrade kvinnor – att vara mer stränga gällande flickornas sexuella liv.¹³³ Men det betyder däremot inte att man ska se allt våld och förtryck inom invandrade familjer som hedersrelaterat.¹³⁴

Generellt pågår en generationskonflikt mellan ungdomar och föräldrar oavsett deras etniska bakgrund. Men inom en del familjer med utländsk härkomst kan dessa konflikter vara större. Ungdomar med utländsk härkomst kan ofta vara mer motiverade och har bättre förutsättningar att påskynda integrationsprocessen medan många invandrarföräldrar är skeptiska till att deras barn ”försvenskas”, vilket i sin tur kan leda till konflikter inom familjen.¹³⁵ Denna konflikt kan vara mer intensifierad mellan föräldrar och ungdomar inom många invandrade familjer där föräldrarna förmedlar mer traditionella och strängare normer än vad samhällets moderna regler och normer gör. Medan den ”första invandrgenerationen” ofta har svårigheter med anpassningen i den nya kulturen, påverkas barnen lättare av nya normer. Föräldrarnas position försvagas vilket innebär att de får mindre makt över sina barn medan barnen får en ny roll. Barnen för in det nya samhällets värderingar i hemmet och kan därmed bidra till socialisationen av sina föräldrar. Det nya samhällets normer och

¹³³ Darvishpour 2014 avsnitt 7.

¹³⁴ Hedersrelaterat våld diskuteras i kapitel 9, se även en diskussion och problematisering av begreppet hedersvåld i Darvishpour 2014 avsnitt 3 och 7.

¹³⁵ Darvishpour 2014 avsnitt 8.

lagar som stödjer barnens rättigheter ökar barnens inflytande i förhandlingarna med föräldrarna. Unga invandrabarn kan lätt bli "föräldrar till sina föräldrar". Risken för familjekonflikter kan öka ytterligare om könskonflikter samverkar med generationskonflikter. Risken för konflikter mellan fäder och döttrar kan med andra ord vara stor inom många familjer med utländsk härkomst. Fadern, vars ställning försämras i den nya situationen, kan dock tänkas föra fram den kulturella traditionen i ursprungslandet som ett argument för sin sak och därmed blir konflikten ännu mer akut.¹³⁶

4.7.6 Olika former av familjemönster efter migration

Förändring av maskulinitet efter migrationen är inte ensidig. Det finns olika former av attityder och familjemönster i familjer som har migrerat.¹³⁷ En schematisk indelning av olika familjemönster kan se ut på följande sätt: Det första är den stabila patriarkala familjen med traditionella värderingar och där det finns stor skillnad mellan makarnas resurser till mannens fördel. Där förekommer sällan öppna konflikter. Ett tydligt exempel är relationer i en del familjer som bildats genom "importäktenskap" där männen har hunnit etablera sig betydligt mer i Sverige och där kvinnor som är mycket beroende av männen.

Det andra mönstret är den instabila patriarkala relationen. Där har kvinnors maktresurser ökat inom familjen efter invandringen. Många av de patriarkala värderingar som mannen står för, exempelvis synen på barnuppfostran, ifrågasätts och omvärderas. Medan männen i vissa familjer kan anpassa sig till kvinnorna motsätter sig män i andra familjer förändringarna, vilket kan intensifiera konflikterna i familjen och leda till skilsmässa. I dessa familjer är troligen sannolikheten för öppna konflikter större. Med andra ord kan sannolikheten vara stor att våld används som ett maktmedel för att "lösa" konflikter. Män med högre socioekonomisk position i samhället kan också ha en mer positiv inställning till jämställdhet jämfört med sina hustrur, som kan ha betydligt lägre utbildning och status både i hemlandet och i Sverige.

Det tredje mönstret är mer jämställda familjer. I dessa familjer har båda parter mer lika inflytande och makt över varandra. Jämställda

¹³⁶ Darvishpour 2014 avsnitt 8.

¹³⁷ Darvishpour 2014 avsnitt 9.

eller ”semi-jämställda” relationer förekommer oftare bland välutbildade par med goda socioekonomiska förutsättningar i samhället och framförallt i de fall då kvinnan hade stort inflytande i relationen samtidigt som männen anpassar sig till de nya genusmönstren. I dessa familjer finns även betydligt bättre förutsättningar för en mer demokratisk relation mellan föräldrar och ungdomar.

Att många invandrarkvinnors maktresurser kan öka i flera avseenden (inkomst, sysselsättning, utbildning och juridiska rättigheter) innebär att deras krav på jämställdhet ökar, vilket kan bidra till en jämlikare relation i familjen. Generellt tyder forskning på att det är kvinnornas maktresurser snarare än männens anpassningsförmåga till nya genusmönster som ligger bakom jämställdhetsutveckling efter migration.

4.7.7 Ungdomars upplevelse av social exkludering

Många ungdomar i familjer med utländsk bakgrund kan uppleva social exkludering och diskriminering, som kan förstärka deras etniska identifikation ytterligare och t.o.m. skapa legitimitet för patriarkala värderingar. Diskriminering kan med andra ord förstärka patriarkala värderingar även bland unga invandrare, särskilt pojkar. Den sociala exkludering och diskriminering som många unga med utländsk bakgrund upplever kan leda till att somliga av dem väljer att ställa sig utanför både samhällets och familjens normer och bilda egna gäng. Deras subjektiva upplevelse av diskriminering kan vara hårdare än första generationen som har invandrat. Anledningen kan vara att de har generellt högre förväntningar. Utanförskapet kan på så sätt intensifieras, och leda till ytterligare marginalisering. Samhällets stämpling och stigmatisering av unga invandrare kan leda till att de får en negativ bild av sig själva och/eller samhället. Många invandrapojkar kan även känna sig pressade av föräldrarnas krav att reproducera en traditionell maskulinitet.¹³⁸

Här ska poängteras att ungdomar med invandrarbakgrund inte är någon homogen grupp och har olika erfarenheter, livssituationer och olika sätt att hantera upplevelser av rasism eller exkludering. Problembeskrivningarna ovan är angelägna, men ska inte förstås förenklat eller generaliserande.

¹³⁸ Darvishpour 2014 avsnitt 11.

4.8 Heteronormer och hbt-personer

Heteronormer handlar om hur heterosexualitet förutsätts hos människor i samhället, eller ses som det ”normala”.¹³⁹ Dessutom handlar begreppet heteronormer om att visa hur heterosexualitet på olika sätt konstrueras socialt. Sexualitet är inte frånskilt från sociala förväntningar och föreställningar. På många sätt skapas normer för ”rätt typ” av feminint eller maskulint beteende. Att överträda dessa gränser kan ha sociala kostnader och möts ofta med korrigerande från omgivningen. När man talar om heteronormer handlar det om att synliggöra hur dessa gränser upprätthålls och bevakas och hur det normerar vissa beteenden och könsuttryck. Heteronormer har med andra ord mycket nära kopplingar till upprätthållandet av normer för hur män och kvinnor agerar.

Homo-, bisexuella och transpersoner har under senare år mött många förbättringar på ett institutionellt plan.¹⁴⁰ Samkönade par har fått rätt att provas som adoptivföräldrar och rätt att ingå äktenskap. Hbt-personer har blivit synligare, inte enbart med anledning av mediebevakningen kring nämnda förändringar, men också för att offentliga personer valt att komma ut som hbt-personer.¹⁴¹

Trots nämnda förbättringar lever många hbt-personer i en värld där de på olika sätt möter osynliggörande, intolerans och diskriminering. Många ungdomar lever med en förväntan hemifrån om att prestera ett heterosexuellt beteende och leva ett heteronormativt liv. I enkäten Ung 08, kartläggning årskurs 9, fick Stockholmsungdomar svara på om deras föräldrar skulle tillåta dem att vara tillsammans med någon av samma kön. Det vanligaste svaret bland killar var ”vet ej”. Fler killar svarade med alternativet ”Nej, det är inte okej” än alternativet ”Ja, det har mina föräldrar inget emot”. En undersökning gjord bland högstadie- och gymnasieelever visade att över en tredjedel av tillfrågade killar hade en intolerant eller tveksam syn på homosexuella. Detta kan nyanseras genom att påtala att över hälften av killarna faktiskt angav en tolerant syn på homosexualitet. I en annan undersökning svarade 14 procent av killar i årskurs 8 att de utsatts för homofobiska kränkningar. I den undersökning om sexuella

¹³⁹ Se Nationella sekretariatet för genusforskning.

¹⁴⁰ I detta avsnitt, 4.8, återges till del text från en av underlagsrapporterna till vår utredning; Inti Chavez Perez, *Mäns sexualitet och hbt-personer*, bilaga 14 till vårt betänkande. Rapporten refereras i fortsättningen som Chavez Perez 2014.

¹⁴¹ Se också Regeringskansliet 2014.

trakasserier som tidigare nämnts svarade 53 procent av killar i årskurs 2 på gymnasiet att de kallats för ”bög” eller liknande ord det senaste året.¹⁴²

Omfattningen av homofobiska kränkningar överstiger omfattningen av hbt-ungdomar, vilket betyder att även heterosexuella killar utsätts för homofobiska kränkningar. Homofobisk intolerans kan ses som en del av killars maskulintetskapande. Intoleransen kan också tolkas som begränsande för killars handlingsutrymme eftersom heterosexuella killar som på olika sätt bryter mot förväntningar på maskulinitet kan drabbas av homofobisk intolerans.

Intoleransen kan ta sig uttryck genom våld. Homo- och bisexuella killar löper tre gånger högre risk än heterosexuella killar att ha upplevt fysiskt våld det senaste året och en fyra gånger så hög risk att ha utsatts för hot om våld.¹⁴³

Brott som utförs mot hbt-personer med motivet att de är just hbt-personer klassas som hatbrott. Hatbrott är inte någon brottsrubricering i sig och innebär inte nödvändigtvis våldsbrott, men kan också innebära andra typer av brott, till exempel ärekränkning. Sedan 2001 har den statistiska kurvan för hatbrott med homofoba motiv pekat uppåt, men detta behöver inte betyda att antalet brott mot hbt-personer ökat. Benägenheten att anmäla hatbrott har ökat de senaste åren. Unga är mest utsatta för hatbrott. 2010 var 41 procent av de hbt-personer som utsatts för hatbrott i åldrarna 16–24 år. Förövarna är yngre än för hatbrott generellt. 2010 var nästan hälften av gärningspersonerna under 20 år.¹⁴⁴

Hbt-personers utsatthet finns också på arbetsmarknaden, där hbt-personer riskerar att drabbas av diskriminering. Homosexuella män har statistiskt sett lägre inkomster än heterosexuella män. Samma diskriminering har inte hittats mot homosexuella kvinnor. Hbt-personer kan även ha sämre hälsa. Homo- och bisexuella killar mår sämre och löper större risk att ha försökt ta livet av sig än heterosexuella killar (Se kapitel 8).¹⁴⁵

Homofobi riktas i större utsträckning mot killar och män. Dessutom är det killar och män som upprätthåller denna ordning. Därmed kan bekämpandet av homofobisk intolerans ses som en fråga som särskilt gäller män och den viktigaste målgruppen för arbete mot homofobisk intolerans är tonårskillar och unga män.

¹⁴² Chavez Perez 2014.

¹⁴³ Chavez Perez 2014.

¹⁴⁴ Chavez Perez 2014.

¹⁴⁵ Chavez Perez 2014.

Det är viktigt att uppmärksamma på vilket sätt homofobin förhandlas bort från mäns maskulinitetsskapande. Män som vill tillskriva sig själva en modern maskulinitet kan välja att ta avstånd från homofobi eller ta till sig attribut som tidigare klassats som homosexuella attribut för att på så sätt göra åtskillnad mellan sig själva och andra, mer gammeldags män. Om man tolkar homofobisk intolerans som ett skillnadsskapande mellan en vi-grupp av män och en dem-grupp har föraktet mot homosexuella vissa liknande drag med synen på andra grupper av män, till exempel män i glesbygd eller invandrarmän (se avsnitt 4.6 och 4.7).

Transpersoner är ett paraplybegrepp för olika transidentiteter. Kategorierna man och kvinna är institutionaliserade. Transpersoner är en grupp som lätt faller mellan stolarna i en värld som tolkas utifrån två statistiska köns-kategorier. Det är svårt att byta tillhörighet från den ena gruppen till den andra. Personer som betecknar sig som vare sig man eller kvinna saknar i dag en juridisk köns-kategori som passar deras könsidentitet.¹⁴⁶

Många transpersoner efterfrågar vård för att korrigera sina kroppar så att de bättre stämmer överens med den egna könsuppfattningen. Trots att behovet av vård kan vara akut tar en utredning ofta två eller tre år, det kan finnas långa kötider för att få genomgå en utredning. Sjukvårdens bemötande av transpersoner behöver uppmärksamhet. Överhuvudtaget drabbas transpersoner på många sätt hårdast av heteronormerna i samhället. Här behövs solidaritet med transpersoners villkor och arbete för lika rättigheter.

¹⁴⁶ Chavez Perez 2014.

Min sida – Inti Chavez Perez

Jag läste en artikel i min lokaltidning, där en tonårskille satt omgiven av sina polare på ungdomsgården och pratade om sina tankar kring sex. Tonårskillen sa att tjejer var horor och att han kontrollerade sin syster, bland annat genom våld.

I nästa nummer av lokaltidningen var killen tillbaka. Nu satt han ensam, utan sina kompisar. Han bad om ursäkt för det han sagt veckan innan. Han tycker inte att tjejer är horor. Och han kontrollerar heller inte sin syster. Systemen och övriga familjen hade blivit arga när de läst artikeln. Killen hade därför kontaktat lokaltidningen och bett att få bli intervjuad igen. Men varför sa du som du gjorde, undrade reportern? Det bara blir så när man pratar inför sina kompisar, sa tonårskillen.

I den här anekdoten ryms kärnan i arbetet med maskulinitetsfrågor. Vi måste erbjuda killar och män redskap till att sluta låtsas att de är sämre än vad de egentligen är.

Killar och män står för majoriteten av kränkningar, oavsett om vi talar om sexism, homofobi eller rasism. Men de är inga monster. Tvärtom är det i de flesta fall schyssta killar som finns bakom masken. Helt vanliga och schyssta killar som förtrycker andra och gör att många uppfattar skolor som otrygga. Ett större resursslöseri än maskulinitetsnormer finns nog inte i vårt samhälle.

Killar som den i lokaltidningen har jag mött i tusental. Det är nu tio år sedan jag började hålla i sexualundervisning för tonårskillar ute på skolor. Att jag har valt sexualundervisning som min arena är ingen slump. Killars intresse är oftast stort. Även bråkiga killar som bygger sin maskulinitet i motstånd till skolan är intresserade av att delta, eftersom sexualiteten är en viktig del av deras identitetsskapande. Här är killar som mest öppna för genusförändrande budskap. Här finns en möjlighet att tala direkt till killen bakom masken. Därför är god sexualundervisning en nyckel för att minska antalet kränkningar och öka tryggheten i skolan och i samhället.

Inti har varit expert i utredningen. Han arbetar som journalist och författare.

5 Män och utbildning

Slutsatser

1. Pojkar och män utbildar sig mer idag än tidigare, men det stora betygsgapet mellan könen är konstant och kvinnor dominerar när det gäller högre utbildning. Föräldrars utbildningsnivå slår igenom markant när det gäller de egna barnens utbildningsresultat.
2. Jämställdhetspolitiken, arbetsmarknadspolitiken och utbildningspolitiken behöver verka för att särskilt pojkar och män investerar mer i utbildning och blir bättre förberedda på ett arbetsliv i kontinuerlig omvandling. Den fördel för pojkar som legat i att de lättare än flickor kunnat få arbete och bättre betalt, trots att många av dem haft sämre utbildning och betyg, bedömer vi är på väg att bli påtagligt mindre. Särskilt pojkar har anledning reflektera över detta.
3. Skolan behöver uppmärksamma och problematisera anti-pluggkulturer, arbeta normkritiskt och stötta samt synliggöra pojkars engagemang i utbildning.
4. Det ska råda nolltolerans mot sexism, trakasserier, och ”skojbråk” i skolan.
5. Det behövs större satsningar på att stötta pojkar och män att söka sig till traditionellt kvinnliga utbildningar.
6. Utbildningssystemet behöver förstärka likvärdigheten och motverka ökade kunskapsskillnader mellan skolor. Detta bedömer vi vara avgörande för att förbättra både pojkars och flickors prestationer i skolan.

Idag riktas alltmer fokus på pojkars betyg och skolprestationer. Pojkar som grupp presterar i genomsnitt sämre i skolan än flickor som grupp och betygsgapet är påtagligt. Frågan om pojkars skolprestationer blir alltmer viktig i och med att utbildningens roll ökar och att allt större vikt läggs vid språklig förmåga och reflektion.¹ Det är alltjämt så att män och kvinnor efter skolan går ut på en könssegregerad arbetsmarknad där man i stor utsträckning inte konkurrerar om samma arbeten men kraven på utbildning och förmåga att uttrycka sig språkligt och ta del av språklig information ökar även i traditionella manliga arbetssektorer. Dessutom finns idag ett fokus på att kunskaperna bland svenska elever vid internationell jämförelse är låga² och att särskilt pojkar som grupp behöver prestera bättre.

Det är också viktigt att skolan bidrar till demokratiska värderingar och en positiv självuppfattning hos eleverna. Skolan handlar om kunskaper men också om att bättre lära sig om vem man är som person och hur man umgås med och respekterar andra samt stärka alla möjligheter att få ett bra liv. Normer för jämställdhet bidrar både till skolans kunskapsmål men även skolans fostrans- och omsorgsuppdrag.³

Frågor om pojkar och skola handlar om flera saker. Dels hur pojkar hanterar undervisning, dels vilka former av maskulinitet som uppmuntras i skolan, dels hur lärares förväntningar på pojkar och flickor ser ut. Dessutom behöver uppmärksamhet också riktas mot de förväntningar, dominansordningar och normer som skapas och praktiseras i det dagliga umgänget mellan elever.⁴

I detta kapitel diskuterar vi genusnormer, anti-pluggkulturer, pojkars bristande motivation, elevers och lärares interaktion, hur institutionella faktorer påverkar pojkars möjligheter i skolan och vad som kan förändra och öka pojkars motivation och investering i skolarbete. Vi tar även upp olika hypoteser som förts fram de senaste åren om varför pojkar som grupp i genomsnitt presterar sämre i skolan än flickor som grupp. Frågor om pojkars och flickors könsspecifika utbildningsval är något vi lyfter fram med fokus på vikten av att öka möjligheterna för pojkar att söka sig till traditionellt kvinnliga utbildningar.

Dessutom uppmärksammas några framgångsrika exempel, Frejaskolan i Gnesta och Ronnaskolan i Södertälje, som båda fått

¹ European Commission 2013.

² Se t.ex. PISA-undersökningen 2013.

³ För en diskussion om skolans olika uppdrag se Jarl och Rönnberg 2010.

⁴ Nordberg 2008.

medial uppmärksamhet när det gäller att förbättra skolmiljö och prestationer. Arbetet vid dessa skolor kan fungera som inspiration för fortsatt jämställdhetsarbete i skolan.

Diskussionen täcker pojkar och män i förskola, grundskola och gymnasium samt högre utbildning.⁵

5.1 Utredningar om jämställdhet och utbildning

Jämställdhetsdiskussioner om skolan har förändrats över tid. Tidigare handlade det främst om hur pojkar gavs mer utrymme än flickor i skolan, att stärka flickor som grupp samt att uppmuntra flickor att göra inbrytningar i manligt dominerade utbildningssektorer som teknik och naturvetenskap. Forskningen handlade i stor utsträckning om att undersöka och beskriva flickors situation i skolan och hur pojkar på olika sätt utgjorde hinder och försvårade för flickor att ta plats och avancera.

Med genuspedagogiken förflyttas fokus mer mot hur lärare talar till, bemöter och behandlar pojkar och flickor på skilda sätt. Fokus flyttas därmed från pojkarna och deras handlingar till läraren och bemötandet av såväl pojkar som flickor och hur detta påverkar barnen.⁶ Detta sker först i förskolan, men genuspedagogiken sprids sedan med satsningen på genuspedagoger i grundskolan och även gymnasiet. Det sker då ofta i kombination med problematisering av heteronormen och koppling till hbtq-frågor och normkritiska undervisningsmodeller.

Idag handlar diskussionen allt mer om pojkars prestationer och den växande kvinnodominansen i delar av högre utbildning. Satsningar på att få pojkar att göra otraditionella utbildningsval har skett i mycket mindre utsträckning.⁷

Även om flickors positioner vad gäller ovanstående frågor utvecklas i en positiv riktning är det viktigt att beakta att utvecklingen är mångfacetterad. Grundläggande jämställdhetsproblem i utbildningssektorn handlar även fortsättningsvis om ungdomars könsstereotypa utbildningsval och om hur trakasserier och bråk inverkar på skolarbetet och kan hämma både flickors och pojkars prestationer och trivsel.

⁵ Genomgången i detta kapitel bygger bl.a. på forskning och presentationer av Marie Nordberg, expert i vår utredning och docent i genusvetenskap.

⁶ Se Svaleryd 2003, Eidevald 2009, Eidevald 2011, Lenz Tagushi, Bodén och Orhlander 2011.

⁷ Herz och Johansson 2011 s. 55, Nordberg 2008 s. 8.

Frågor om jämställdhet i skolan har utretts grundligt under de senaste åren i flera statliga utredningar. Delegationen för jämställdhet i skolan (DEJA) lämnade en rad delbetänkanden och ett slutbetänkande.⁸ Delegationen för jämställdhet i högskolan granskade både forskning och högskoleväsendet.⁹ Därutöver har Delegationen för jämställdhet i förskolan granskat betydelsen av jämställdhet och genus i förskolan.¹⁰ Förutom dessa har utvärderingar, utredningar och kunskapsunderlag tagits fram av Skolverket, Myndigheten för skolutveckling och tidigare Högskoleverket.¹¹ Frågan om betygsgapet mellan flickor och pojkar och dess konsekvenser för framtidens arbetsmarknad har utretts inom ramen för Framtidskommissionen.¹² Det finns också en omfattande och växande forskning om genus och pedagogik.¹³

I förhållande till tidigare utredningar vill vi framförallt lyfta fram hur diskussionen om maskulinitet och pojkar förts och vilka utmaningar vi ser i förhållande till det fortsatta arbetet med jämställdhet i skolan och utbildningsväsendet.

5.2 Maskulinitet i skolan

Normer för pojkar och män inverkar på pojkars handlingsmöjligheter, utbildningsval, kamratrelationer, skolprestationer och sätt att tillgodogöra sig utbildning.

När det gäller frågor om varför pojkar som grupp tenderar att prestera sämre än flickor som grupp i skolan är det viktigt att koppla detta till hur vissa typer av beteenden där pojkar förväntas intressera sig mindre för skolprestationer normaliseras och premieras socialt. Här blir frågor om genus och de förväntningar som riktas mot män och pojkar i högsta grad relevanta. Alltmer fokus läggs idag på frågor om det finns en ”antipluggkultur” bland pojkar. Detta diskuteras i avsnitt 5.4.3.

Frågor om genus, pojkar och pedagogik har exempelvis tagits upp och diskuterats specifikt i antologin *Maskulinitet på schemat – pojkar, flickor och könsskapande i förskola och skola*.¹⁴ Där beskrivs en rad olika

⁸ SOU 2010:99.

⁹ SOU 2011:1.

¹⁰ SOU 2006:75.

¹¹ Se Skolverket, bl.a. Öhrn 2002, Björnsson 2005.

¹² Löfström 2012.

¹³ För en översikt och diskussion om forskning om skola och maskulinitet se Nordberg 2008 samt SOU 2010:35.

¹⁴ Nordberg 2008.

etnografiska studier kring hur maskulinitet och genusrelationer präglar lärandet i olika klassrumssituationer. Det slås fast att förskolan och skolan är en viktig social miljö och därmed också en viktig *normproducent* där uppfattningar om kön skapas, förändras och utmanas. Författarna i antologin påpekar att maskulinitet och femininitet är relationella. Det handlar om relationer mellan pojkar och pojkar, mellan pojkar och flickor samt mellan elever och lärare.

Skolan och förskolan är en plats där det skapas såväl ”coola killar” och ”tuffa tjejer” som ”fegisar” och ”töntar”. Elever som inte betar sig på det sätt som det förväntas att pojkar respektive flickor ska göra, ofta grundade i stereotypa heteronormativa antaganden om vad som är manligt respektive kvinnligt, kan förlora i status och ifrågasättas. Men skolan är också en plats där normer och könsrelationer ifrågasätts och omformas.¹⁵

Forskning om hur lärare kan arbeta med genusfrågor i skolan betonar två viktiga delar. Först att det är viktigt att inse att kön spelar roll och att genusmönster präglar undervisningen på en rad sätt och att lärare behöver uppmärksamma detta. Genusskapandet sker såväl i den formella undervisningen som i de informella samtal som förs med elever i och utanför undervisningssammanhangen. Forskningen visar också att de könsrelationer, normer och rangordningar av elever som skapas i olika grupper och skolklasser kan se väldigt olika ut och att könsmönster varierar. Det är därför viktigt att såväl lärare som forskare utgår från de specifika sammanhang man verkar inom och studerar.¹⁶

Generellt trycker forskningen som bedrivits om pojkar och skola de senaste åren på vikten av att uppmärksamma förändring och pluralitet. När man diskuterar frågor om genusrelationer i skolan är det därför viktigt att inte göra antaganden om att pojkar alltid är på ett visst sätt och att flickor alltid är på ett annat. Många gånger kan utgångspunkten att pojkar dominerar och flickor anpassar sig stå i vägen för den variation som finns inom grupperna pojkar och flickor. Detta motsäger däremot inte att dominerande genusstrukturer uppmärksammas men att det är viktigt att se på hur barn och lärare interagerar på olika sätt som kan reproducera men också förändra dessa mönster. Både barn och vuxna reflekterar och förhandlar kring frågor om genus ett mångfacetterat sätt.

¹⁵ Nordberg 2008 s. 10.

¹⁶ Heikkilä 2013.

5.3 Förskolan

Jämställdhetsfrågor som rör förskolan handlar om två delar. Den första delen handlar om pojkars och flickors utrymme och möjligheter att utforska, leka, lära och göra sig hörda i förskolan. Detta är en fråga som kan kopplas till genus, barns lärande och pedagogik. Den andra delen handlar om satsningar på att öka andelen män i förskolan.

5.3.1 Genuspedagogiska utmaningar i förskolan

Förskolan har i uppdrag att motverka traditionella könsroller. Arbete med genusmedveten pedagogik har lyfts fram, särskilt på senare tid. Generellt handlar genusmedveten pedagogik om att ge barn breddade erfarenheter. Genom genuspedagogik ges barn möjligheter att, oavsett kön, pröva och utforska flera former av lek och lärande. Det handlar om att lägga till, inte dra ifrån. Överhuvudtaget framstår det som viktigt att i större utsträckning ge barn möjlighet att leka i könsblandade grupper något som ofta handlar om att variera gruppammansättning och aktiviteter under dagen på förskolan.

Det finns flera former av genuspedagogik. En tidig form var den kompensatoriskt inriktade genuspedagogiken. Där delades ibland barnen vid vissa tillfällen in i flick- och pojkggrupper för att få erfarenheter och träna färdigheter som de förväntades sakna genom att pojkar och flickor behandlas olika och uppmuntras till skilda aktiviteter. Den kompensatoriska genuspedagogiken har problematiserats för att det finns risker att detta förhållningssätt snarare spär på föreställningar om pojkars och flickors olika förutsättningar och intressen.

En utmaning inom genuspedagogik är att inte premiera aktiviteter som traditionellt kopplas till pojkar eller flickor och samtidigt respektera olika barns olika intressen. På många sätt är detta självklarheter för lärare och pedagoger, däremot kan det se mycket olika ut på olika förskolor. Att synliggöra genusmönster i förskolearbetet bör vara ett kontinuerligt arbete på förskolorna.

I genuspedagogik ingår också genusrelaterade utvärderingar av verksamheten där barns lekar, leksaker, utformandet, användningen och möbleringen av lokaler, budskap i böcker och sagor samt de

vuxnas bemötande av och budskap till barn undersöks och förändringar prövas.¹⁷

5.3.2 Behovet av att rekrytera fler män till förskolan

Att öka andelen män i kvinnodominerade arbetssektorer som skola, vård och omsorg har varit jämställdhetspolitiskt prioriterat under lång tid. Utvecklingen har dock gått långsamt. Medan andelen män i vården ökat har andelen män i förskola legat på 3–4 procent.¹⁸ Frågan om det är önskvärt i sig att öka andelen män har samtidigt inte varit given i svensk skolpolitik. I Delegationens för jämställdhet i förskolan betänkande¹⁹ betonades att frågan om genusmedvetenhet hos personalen i förskolan skulle premieras snarare än att insatser skulle göras för att öka andelen manlig personal. Vi anser dock att dessa frågor inte ska ställas i motsatsförhållande, något som också bekräftas i forskning om män och förskola.²⁰

Män i förskolan möter på många sätt andra förväntningar än kvinnor, förväntningar som både kan vara positiva och negativa. Överhuvudtaget framstår det missriktat att frågan om män i förskola omgärdas av tveksamhet. Det har tidigare, särskilt under 1990-talet, funnits en utbredd diskussion om att män behövdes som personal i förskola och skola för att representera manliga förebilder eller identiteter främst för pojkar att identifiera sig med. Denna diskussion är mer frånvarande idag. I stället framstår det idag som en generell jämställdhetsåtgärd att öka möjligheterna för män att arbeta inom skolan. Dessutom som något som stärker kopplingen mellan män och omsorg på ett samhälleligt plan och i barnens uppväxtmiljö.²¹

Behovet av att stärka insatserna för att öka andelen män i omsorgsyrken generellt och särskilt vad gäller förskolan har uppmärksammats politiskt på senare tid. Skolverket har, på regeringens uppdrag, gjort en kartläggning och analys av insatser för att öka andelen män i förskola. I Skolverkets rapport²² betonas vikten av långsiktighet och synlighet

¹⁷ Baagøe Nielsen och Nordberg 2005, Nordberg 2008. För en fördjupad diskussion om genuspedagogik i förskolan se Lenz Tagushi, Bodén och Orhlander 2011.

¹⁸ 2002 4 procent män, 2007 4 procent män, 2011 3 procent män. Totalt antal män och kvinnor 2011 58 400. Källor: SCB, yrkesregistret och SKL, förskollärare. Se även kapitel 6.

¹⁹ SOU 2006:75.

²⁰ För en diskussion om hur satsningar på män till förskola sett ut i Sverige och övriga Norden se Nordberg 2011 samt Wickman 2012.

²¹ Wickman 2012.

²² Skolverket 2012. Se även kapitel 6.

vad gäller frågor om män i förskola. Insatser behöver ha långsiktiga mål, uppföljning och synliggöras mer inom utbildningsväsendet.

Rapporten tar även fasta på utvecklingen i Norge. Där har frågan om att öka andelen män i förskolan getts stor politisk uppmärksamhet. Samordnade satsningar har bedrivits långsiktigt och utifrån en konkret politisk målsättning att 20 procent av de som arbetar inom förskolan ska vara män.²³

Något som framstår som effektivt och som präglat arbetet i Norge är inrättandet av nationellt kunskapscentrum som arbetar med frågor om män och jämställdhet, bl.a. män i förskola.²⁴

Skolverket har även getts tilläggsdirektiv att arbeta för att öka andelen män i förskolan och kommer att arrangera konferenser om frågan. Utmaningen att öka andelen män i förskolan kommer att behöva förhålla sig till flera frågor; det handlar om att få fler män att söka utbildning med förskole-inriktning, genomföra utbildningen och stanna i yrket. Idag finns nätverk för män inom förskola samt för högskolepersonal som arbetar med frågor om män i förskoleutbildning. Erfarenheterna från dessa nätverk och aktörer är viktiga att uppmärksamma i Skolverkets kommande arbete.²⁵ Det finns även stor kunskap inom nordisk genusforskning om män i skola och omsorgsyrken som ger en god grund för kommande åtgärder.²⁶

5.4 Grundskolan och gymnasiet

Deja slog fast att jämställdhetsutmaningarna i skolan är flera.²⁷ Det handlar om att det finns stora skillnader i prestationer, preferenser och upplevelser mellan flickor och pojkar. Pojkar presterar generellt sämre än flickor, programvalen till gymnasiet är könsstereotypa och flickor är mer stressade och mår generellt sämre än pojkar. Pojkar gör sig också skyldiga till trakasserier av olika slag i större utsträckning än flickor.

När det gäller pojkar specifikt så lyfts det i betänkandet även fram att pojkar kan dominera på skolgården och i korridorer. Detta samtidigt som flickor har större chans att ta för sig i klassrummen och att pojkar inte bara trakasserar utan att de även utsätts för

²³ Skolverket 2012.

²⁴ Wickman 2012.

²⁵ En digital nätverksplats som idag samlar aktörer i frågan är "Män till förskolan", <http://mantillforskolan.wordpress.com/>.

²⁶ Baagøe Nielsen 2011.

²⁷ SOU 2010:99 s. 13.

trakasserier, inte minst med homofobiska förtecken. Delegationen ställde även frågan om det kan vara så att grupper av pojkar som tidigt kommer efter i skolan får otillräckligt stöd. Här lyfts biologiska faktorer som att pojkar mognar senare än flickor fram för skolan att uppmärksamma.²⁸

Delegationen slog även fast att pojkar och flickor inte kan ses som enhetliga grupper och att jämställdhetsarbetet måste förhålla sig till både strukturer och individer.²⁹ Bland förslagen till ett förbättrat jämställdhetsarbete lyfte delegationen fram vikten av långsiktighet i jämställdhetsarbetet, att det inte enbart bedrivs i projektform utan integreras i verksamheten. Man tryckte på att arbetet mot kränkande behandling behöver stärkas och att det behövs tidiga insatser för att stödja pojkar och flickor med psykosociala problem. Dessutom diskuterades hur satsningar på läsning kan minska könsskillnaden i skolprestationer. Skillnaderna mellan pojkars och flickors betyg i svenska är större än i andra ämnen och läsning har en avgörande betydelse för skolframgång även i många andra ämnen.

Frågor om ADHD-diagnoser, något som är vanligare bland pojkar³⁰, och möjligheterna att få stöd till elever med särskilda behov är en stor fråga inom dagens skola.

Könsfördelningen i gymnasieskolan är också en viktig jämställdhetsfråga. Vi ser i tabell 5.1 bl.a. att männen sprider sig mer bland programmen än vad kvinnorna gör. Det är en liten del, drygt 15 procent, som går i program inom jämställdhetsintervallet (40–60 procent).

²⁸ SOU 2010:99 s. 23.

²⁹ SOU 2010:99 s. 17.

³⁰ Cirka 5 procent av barn i skolåldern beräknas ha ADHD. Hos pojkar är det 2-3 gånger vanligare än hos flickor. Källa: Socialstyrelsen 2010.

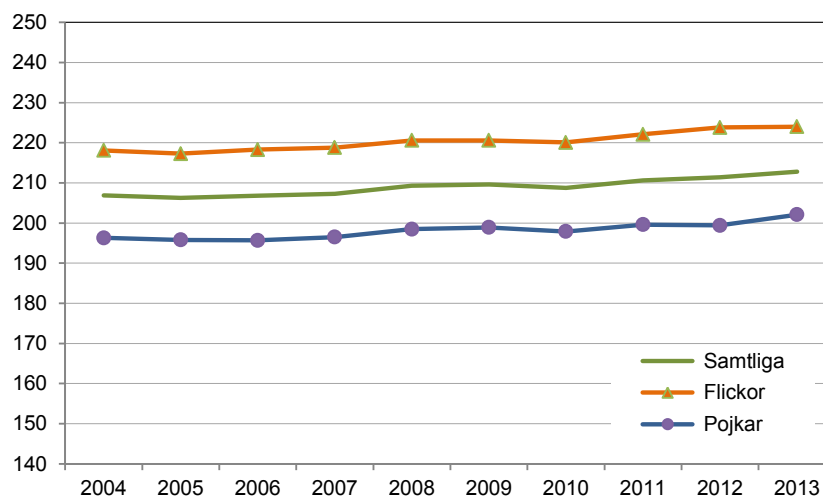
Tabell 5.1 Avgångna elever från gymnasieskolan efter könsfördelningen i programmen 2011/12. Procentuell fördelning och antal.

Gymnasieprogram med	Män	Kvinnor
Mindre än 40 procent män	40	79
40-60 procent män	17	16
Mer än 60 procent män	43	5
Total procent	100	100
Antal	48 700	49 000

Källa: Skolverket

5.4.1 Betygsgapet mellan pojkar och flickor

Betygsgapet mellan pojkar och flickor har i stort sett varit konstant de senaste tio åren (figur 5.1).

Figur 5.1 Genomsnittligt meritvärde årskurs 9 för pojkar respektive flickor.

Observera att värdeaxeln är brutet.

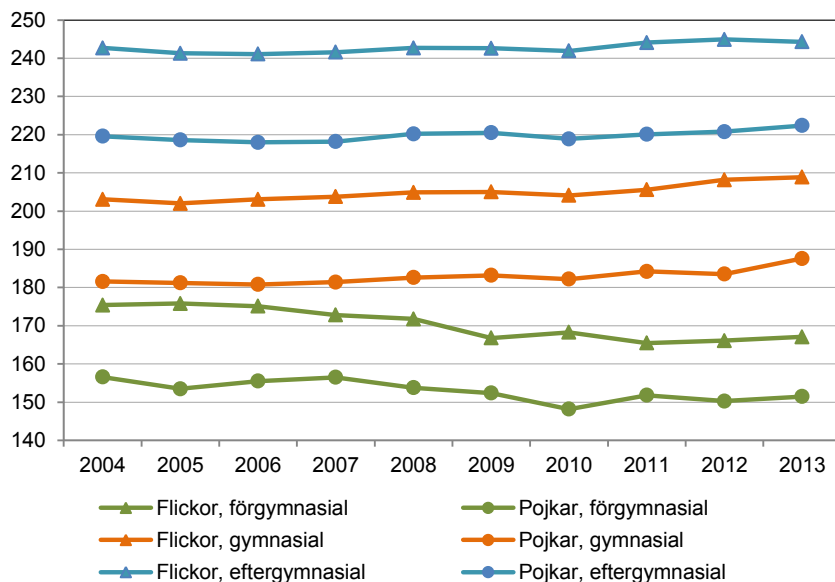
Källa: Skolverket och egen bearbetning

Vi ser dock att det skedde en förbättring av pojkars meritvärde under 2013. Vad denna förbättring kan bero på är ännu svårt att uttala sig om.

Barn till högutbildade klarar sig bäst i skolan medan nyinvandrade elever har svårast att klara skolan.

Framförallt slår föräldrars utbildningsnivå igenom tydligt när det gäller elevers skolprestationer (figur 5.2). Betydelsen av kön behöver på det här sättet alltid även relateras till andra faktorer.³¹

Figur 5.2 Genomsnittligt meritvärde årskurs 9 för pojkar respektive flickor, uppdelat på föräldrarnas utbildningsnivå.

Observera att värdeaxeln är brutet.

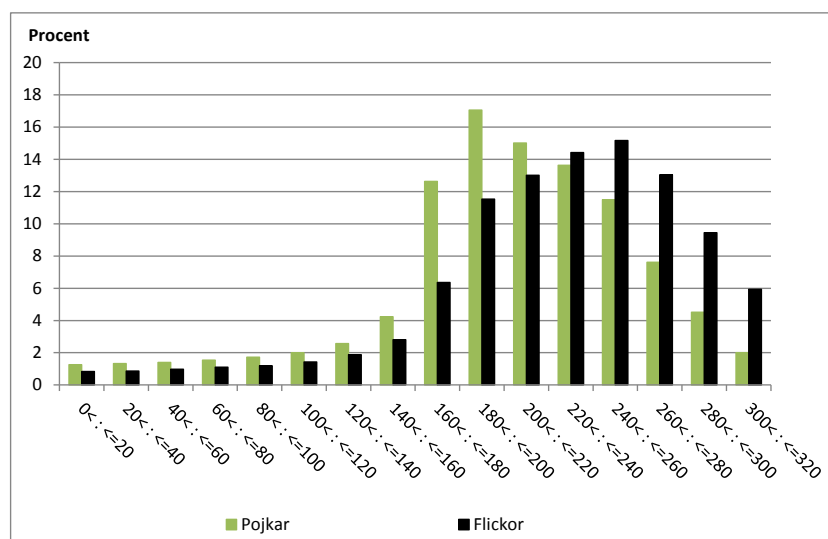
Källa: Skolverket och egen bearbetning.

Av statistiken över pojkars och flickors meritvärden i grundskolan framstår flera mönster (figur 5.3). Störst skillnader syns i gruppen som ligger på och strax över gränsen för godkänt. Här dominerar pojkar, medan grupperna med högst meritvärde domineras av flickor. Bland grupper med sämst resultat är skillnaderna mellan pojkar och flickor tydliga, men det är långt ifrån något entydigt pojkkproblem.³² Detta pekar på vikten av att diskussionen om elever som inte klarar skolan inte enbart kan fokusera på pojkar utan även på flickor.

³¹ Skolverket 2013.

³² Björnsson 2005.

Figur 5.3 Meritvärdesintervall årskurs 9, 2012/2013 och fördelning av andel flickor respektive pojkar

Källa: Skolverket

I en rapport om könsgapet mellan pojkar och flickor som togs fram inom ramen för Framtidskommissionens arbete pekas på att skolan har många problem, varav den sjunkande kunskapsnivån är ett och att pojkar presterar sämre än flickor ett annat.³³ Där pekas också på att det inte framstår som att det finns några enkla lösningar på problemen.

Det har länge funnits skillnader mellan pojkars och flickors prestationer i skolan, men det är först på senare tid som de börjat ses som mer allvarliga problem. Anledningen till detta framstår som relaterad till förändringar i den framtida arbetsmarknaden där högre utbildning får en större betydelse samt att ökad ungdomsarbetslöshet och sjunkande resultat i skolan generellt ökar behovet av att man tar allvarligt på frågan om pojkars prestationer.

³³ Lofström 2012.

5.4.2 Hypoteser om pojkars prestationer

I rapporten *Kön och skolframgång* diskuteras olika hypoteser om varför pojkars skolprestationer utvecklas relativt sämre och hur detta är kopplat till institutionella förändringar i skolan.³⁴

En första hypotes är att utvecklingen hänger samman med förändringar i läroplaner. Det har spekulerats i om förändringar i skolans mål mot mer språkligt reflekterande kompetens, som led i en allmän samhällsutveckling, eventuellt stämmer överens mer med flickors traditionella könsmonster än med pojkars. Det har dock inte gått att hitta belägg för detta eller att skolan skulle ha blivit mer ”flickanpassad” till följd av senare tids förändringar i läroplaner.

En andra hypotes är att den ökande kvinnodominansen i lärarkåren³⁵ påverkar pojkars prestationer, men inte heller detta går att belägga. Samtidigt framstår det som viktigt att barn träffar både manliga och kvinnliga lärare i skola och förskola. En breddad rekrytering till lärarkåren är viktig för att ge barn möjlighet att träffa olika vuxna och se att pedagogiskt arbete och omsorg är något som både män och kvinnor arbetar med.

En tredje hypotes handlar om pedagogisk inriktning i skolan där trenden gått mot att större ansvar för lärandet läggs på individen. Här uppmärksammas forskning som menar att denna utveckling gått på tvärs mot de krav som pojkar har i sin sociala vardag. Att elever i större utsträckning själva ska ansvara för och planera sitt arbete i skolan skulle kunna ha betydelse för pojkars skolprestationer, men som framhålls i rapporten handlar detta i slutänden om det pedagogiska sammanhanget – skolans och lärarnas sätt att hantera undervisningen. I de fall där elever inte stöds tillräckligt med handledning och uppföljning blir de elever som inte har tillräcklig motivation eller förståelse förlorare.

Även i rapporten till Framtidskommissionen tas olika hypoteser om pojkars prestationer och slutsatserna upp och de överensstämmer med de ovan nämnda. Någon specifik förklaring till pojkars sämre resultat är svår att finna. Där pekas dessutom på att svenska studier visar att pojkar inte diskrimineras i skolan vad gäller betyg, och att inte

³⁴ Björnsson 2005 s. 60-63.

³⁵ Förskollärare 2002 4 procent män, 2007 4 procent män, 2011 3 procent män. Totalt antal män och kvinnor 2011 58 400.

Grundskollärare 2002 24 procent män, 2007 23 procent män, 2011 21 procent män. Totalt antal män och kvinnor 2011 78 200.

Gymnasielärare 2002 47 procent män, 2007 46 procent män, 2011 45 procent män. Totalt antal män och kvinnor 2011 55 200.

Källor: SCB, yrkesregistret och SKL, förskollärare.

heller detta skulle kunna förklara skillnaderna i resultat.³⁶ Istället pekas på att den troligaste förklaringen till pojkars sämre prestationer helt enkelt ligger i att pojkar anstränger sig mindre än flickor. Frågan är dock varför. En anledning till detta har diskuterats i form av en anti-pluggkultur bland pojkar, ett begrepp som presenteras nedan.

5.4.3 Att uppmärksamma och problematisera antipluggkulturer

I båda de ovan nämnda rapporterna betonas att det är viktigt att skolan uppmärksammar och arbetar med att motverka de olika former av ”antipluggkultur” som kan återfinnas bland pojkar.

Generellt har begreppet använts för att beskriva hur pojkar kan sträva efter status och popularitet genom att investera i en form av maskulinitet där det är viktigt att visa tuffhet och distans till det som uppfattas som att vara en ”pluggis”. Detta medan de pojkar som är inriktade på ”stillasittande skolarbete” och som sätter skolans ideal högt riskerar att bli mobbade eller framställas som feminiserade.³⁷ I rapporten *Kön och skolframgång* påpekas samtidigt att beskrivningar av antipluggkulturer kan bli förenklade eller förgivettagna och bortse från den stora variation som finns inom gruppen pojkar och inom gruppen flickor. Antipluggkultur kan finnas hos flickor och långt ifrån alla pojkar uttrycker någon form av antipluggkultur.³⁸ Elevers sätt att hantera problem och uppvisa motstånd mot undervisning kan ta olika former och se olika ut beroende på en rad olika situationer och sammanhang. Det finns utåtagerande pojkar – och flickor). Det finns de som istället är tysta. Men begreppet är viktigt för att det synliggör normer som kan förklara pojkars generellt sämre prestationer i skolan.

I rapporten pekas också på att pojkar ofta får mer uppmärksamhet i undervisningen men att det många gånger kan handla om tillrättavisningar och negativ uppmärksamhet. Det kan finnas en förväntan hos både lärare och elever att pojkar uppför sig dåligt och att läraren behöver hålla koll på pojkarna i klassen. Pojkar kan på det här sättet ges mer uppmärksamhet i skolan, där lärare ställer frågor och riktar sig till pojkar för att hålla dem sysselsatta inom den planerade undervisningen. Detta kan leda till en ond cirkel där

³⁶ Lofström 2012 s. 51.

³⁷ Björnsson 2005 s. 8, s. 33 f.

³⁸ Björnsson 2005 s. 34, s. 67.

försöken att hantera pojkar som tar plats och är uppmärksamhetskrävande leder till att beteendet fortsätter. I rapporten beskrivs det på följande sätt: ”att skolans företrädare i vardagen kan reagera på pojkars beteende är fullt logiskt. Lika logiskt kan det vara att pojkar i vissa fall ser dessa tillrättavisningar som ett bevis på utövandet av en form av maskulinitet”.³⁹

På senare tid har forskning om genus i skolan betonat hur frågor om pojkars prestationer och antiplugg-attityder måste problematiseras i större utsträckning. Framförallt betonas hur förväntningar på olika grupper av pojkar kan se olika ut och hur detta påverkar hur pojkar engagerar sig i utbildning och vilka möjligheter man har att lyckas i skolan. Forskning betonar också hur inte minst klass och föreställningar om etnicitet påverkar synen på pojkar som ointresserade eller studiemotiverade och att det påverkar hur elever engagerar sig. Att signalera motstånd eller ointresse i skolan kan ses som del i ett maskulinitetsgörande men också som uttryck för att man behöver mer pedagogiskt stöd.⁴⁰

Det har även lyfts fram hur pojkar kan uppvisa en form av ”begåvningskultur” där man sätter stort värde på resultat och betyg, dock tillsammans med en vilja att framstå som att man inte behöver anstränga sig på samma sätt som flickor.⁴¹ Även här framstår med andra ord könsmonster som pekar på hur pojkar försöker maskera sitt skolengagemang. Samtidigt problematiseras synen på att pojkar generellt sett inte skulle eftersträva att lyckas i skolan.

5.4.4 Uppmärksamma normbrott och pojkars investering i skola och omsorg

Forskargruppen bakom antologin *Maskulinitet på schemat* lyfter fram vikten av att uppmärksamma och synliggöra fler bilder av pojkar i skolan än den gängse bilden av pojkars antipluggkultur. Genom att nyansera beskrivningarna av pojkar och lyfta fram hur pojkar på många sätt investerar i social omsorg och lärande öppnas flera möjligheter för att åskådliggöra och stötta förändring.⁴²

Flera exempel ges på hur barns lekar på förskola eller elevers agerande i undervisningssituationer i skolan kan växla mellan könsstereotypa och könsöverskridande inslag. Detta behöver uppmärk-

³⁹ Björnsson 2005 s. 61.

⁴⁰ Nordberg 2008.

⁴¹ Nyström 2012.

⁴² Nordberg 2008.

sammans av lärare. Att i större utsträckning uppmärksamma och stödja normbrott bland elever, istället för att ensidigt fokusera på förgivettagna skillnader mellan pojkars och flickors engagemang för skolan öppnar, enligt forskarna, för en mer dynamisk förståelse av hur genus formas i skolan och hur det påverkar elevers välbefinnande och resultat. En generaliserande bild av pojkars ointresse i skolan leder lätt till bilden av att pojkar överlag skulle strunta i skolan och i betygen, något som motsägs av mycket forskning.⁴³

Det är med andra ord viktigt att diskutera olika former av antiplugg-kultur hos pojkar – och grupper av flickor, men också att synliggöra och uppmärksamma andra bilder av pojkar i skolan. Här är det viktigt att lärare och skolan har ett nyanserat angreppssätt.

5.4.5 "Det ordnar sig ändå"

Diskussioner om pojkars engagemang i studier behöver också relateras till en annan mer strukturell fråga som gäller arbetsmarknadens utformning. Så länge pojkar och flickor i stor utsträckning gör könssegregerade utbildnings- och yrkesval minskar effekten av pojkars sämre resultat i skolan, pojkar och flickor konkurrerar i många fall inte om samma arbeten. I rapporten till Framtidskommissionen poängteras att arbetsmarknadens utformning kan vara en förklaring till att pojkar anstränger sig mindre än flickor.⁴⁴

Så länge arbetsmarknaden fortsätter att vara strukturerad efter kön vad gäller lön, karriär och yrkesstratifiering signalerar den något som pojkar och unga män kan tolka som att det inte är nödvändigt att prestera i skolan – *det ordnar sig ändå*.

Om detta är riktigt så pekar det på att en möjlig åtgärd för att förbättra pojkars intresse och engagemang för skolan handlar om att både arbetsliv och skola tydligare behöver signalera att utbildning kommer att vara av ökad vikt i arbetslivet i framtiden och att tiderna där "det-ordnar-sig-ändå"-inställningen var riktig sannolikt håller på att påtagligt förändras.

⁴³ Nordberg 2008 s. 13 ff., s. 219.

⁴⁴ Löfström 2012 s. 79.

5.4.6 Trakasserier och skojbråk

Samtidigt som antipluggkulturer behöver hanteras på nyanserade sätt så behöver skolan ha en tydlig nolltolerans mot trakasserier, sexism och olika former av ”skojbråk” eller ”maktlekar”. Detta skapar annars stora problem för både pojkar och flickor i skolan. Trakasserier mot flickor och mot grupper av pojkar är något Deja kopplade samman med att flickor mår dåligt i skolan, men även med att former av dominant maskulinitet blir normgivande.⁴⁵

Skolor har skyldighet att arbeta förebyggande mot trakasserier och redogöra skriftligen för detta arbete i sin likabehandlingsplan. Det är viktigt att ha nolltolerans mot sexuella trakasserier eftersom det annars finns en risk att kränkningarna normaliseras och blir en del av skolmiljöns vardag.⁴⁶ På grund av normativa uppfattningar om kön och heterosexualitet kan vuxna ha problem att känna igen och erkänna sexuella trakasserier mellan elever i skolan. Trakasserier kan felaktigt uppfattas som ett slags genusskapande spel som killar och tjejer förväntas delta i inför varandra i skolan. Kränkningar mellan killar handlar många gånger om kränkningar med homofob karaktär.

Normkritisk pedagogik har på senare tid tagits upp av flera aktörer i och utanför skolan som ett sätt att förebygga trakasserier. Ett exempel är Machofabriken, ett projekt av Män för Jämställdhet (MfJ) och Sveriges Kvinno- och Tjejjourers Riksförbund (SKR) som belyser maskulinitetsnormer och är del i ett våldsförebyggande arbete riktat till killar. Ett annat exempel är metodboken *I normens öga* av antimobbingorganisationen Friends vilken med sitt metodmaterial vill belysa hur normer påverkar tillkomsten av diskriminering och trakasserier.⁴⁷ (Frågor om hur normkritiskt arbete kan användas i sex- och samlevnadsundervisning diskuteras vi i kapitel 10.)

5.4.7 Långsiktigt normkritiskt arbete kan ge resultat

Det finns tecken på att normkritiskt arbete i kombination med ytterligare åtgärder kan ha en positiv inverkan. De senaste åren har exempelvis Frejaskolan i Gnesta (årskurs 6 till 9)⁴⁸ uppmärks-

⁴⁵ SOU 2010:99.

⁴⁶ Chavez Perez 2014.

⁴⁷ Chavez Perez 2014.

⁴⁸ www.jämställ.nu 23 januari 2013.

sammats. Där har man sedan 2010 arbetat utifrån Program för hållbar jämställdhet och nått resultat.⁴⁹

Skolan identifierade att det bland eleverna fanns uppfattningar att pojkar inte skulle vara intresserade av skolan eller av att plugga samt att flickor främst bedömdes utifrån sitt utseende. Skolan identifierade även problem med sex- och samlevnads-undervisningen som underbyggde heteronormativa stereotyper. Skolan undersökte också hur genusmönstren såg ut inom hela skolverksamheten, på lektioner, i korridorer och på raster. Man arbetade sedan aktivt med att diskutera dessa underliggande attityder kring kön samt förbjöd alla former av bråk, även ”skojbråk” som pojkar ägnade sig åt, och ökade närvaron av vuxna i korridorerna. Detta för att minska den form av statustävlan bland killar som man såg som en grund för problemen. Statustävlande bland tjejer var på ett motsvarande sätt att tävla i att framstå som sexig.

Maja Thorsén, biträdande rektor på skolan, anser att detta förklarar den tydliga förbättringen när det gäller pojkars prestationer i Frejaskolan. Pojkarna höjde sina betyg och från att ha legat under riksgenomsnittet ligger pojkarnas betyg på skolan nu betydligt över.⁵⁰

5.4.8 Betydelsen av resurser och förväntningar

En annan skola som uppmärksammats är Ronnaskolan i Södertälje (förskoleklass till årskurs 9). I den skolan har nästan alla elever utländsk bakgrund och det är en skola som många elever som bor i området väljer bort till förmån för andra skolor. Skolan har under rektor Lina Axelsson Kihlblom på senare tid kraftigt höjt andelen elever som blir behöriga till gymnasiet, enligt uppgift från 52 procent till 76 procent på två år. I intervjuer beskriver rektorn hur utvecklingen handlat om att man infört en tvålära modell vilket betyder att det ska finnas två ämnesbehöriga lärare i klassrummet på alla lektioner. Detta framställs som resurskrävande men effektivt. Därutöver har man fokuserat på att kommunicera förväntningar på eleverna att de ska prestera i undervisning och förbättra sina betyg. Detta är något som gett resultat, även om pojkar framstår som svårare att nå än flickor. Rektor för Ronnaskolan menar att arbetssättet är effektivt men riktar också

⁴⁹ Program för hållbar jämställdhet (HÅJ), Sveriges Kommuner och Landsting.

⁵⁰ www.jamstall.nu 23 januari 2013.

stark kritik mot det fria skolvalet som enligt henne försvårar arbetet för att höja resultaten i skolan.⁵¹

Även om det i dagsläget är svårt att direkt belägga vad som påverkat utvecklingen både på Ronnaskolan och Frejaskolan ger dessa medialt uppmärksammade exempel indikationer på olika sätt att hantera frågor om skolprestationer och jämställdhet. Normkritik i kombination med att exempelvis skojbråk inte tolereras framstår som intressanta och viktiga sätt att arbeta efter. Samtidigt framstår även förväntningar på elevers skolresultat som avgörande för studieresultat och skolmiljö.

5.4.9 Fria skolval och skelsegregation

Något som är tydligt i fallet med Ronnaskolan är att skolan brottas med effekterna av fria skolval och ökande skelsegregation och att jämställdhetsarbete inte ensamt framstår som lösningen på utmaningarna i skolan. Frågor om jämställdhetsarbetet i skolan kan med andra ord inte isoleras från en vidare granskning av utvecklingen inom det svenska skolsystemet.

Frågor om segregation och utbildning kommer att fortsätta att vara viktiga skolpolitiska utmaningar. Detta diskuteras sällan i relation till jämställdhetspolitiska målsättningar men behöver få ökat fokus även inom jämställdhetsarbetet. I linje med intersektionella analyser av hur kön samspelar med klass, boendeort, etnicitet etc. lyfts fram mer i genusforskning och jämställdhetsanalyser så behöver frågor om pojkars och flickors möjligheter i skolan även inbegripa dessa perspektiv.⁵²

5.4.10 Fler insatser för att få pojkar att välja traditionellt kvinnliga utbildningar

Fler insatser har gjorts för att öka möjligheterna för flickor att göra könsöverskridande utbildningsval än vad som har gjorts för att stötta pojkar att söka sig till traditionellt kvinnliga utbildningar. Detta gäller i både gymnasieskolan och högskolan. Bristen på åtgärder för att öka andelen män som gör könsöverskridande

⁵¹ www.lararnasnyheter.se 17 oktober 2013

⁵² En diskussion om segregation, utbildning och arbete för social inkludering finns i Dahlstedt 2007.

utbildningsval är också något som lyfts fram i rapporten till Framtidskommissionen.⁵³

I ljuset av detta framstår det som viktigt att ytterligare utvärdera hur pojkar och män kan stödja pojkar att söka sig till utbildningar som idag domineras av flickor. Diskussioner om hur man stöttar pojkar och män att söka sig till framförallt servicesektorer kommer också att öka i betydelse i takt med att vård- och omsorgssektorerna kommer att behöva anställa personal till följd av de stora demografiska förändringarna med en åldrande befolkning.⁵⁴

5.5 Högre utbildning

När det kommer till högskoleutbildning finns en trend att kvinnor drar ifrån män. Kvinnor har börjat dominera på tidigare mansdominerade utbildningar med hög status. Undantaget är bl.a. civilingenjörsutbildningar som fortfarande har manlig dominans.

Av samtliga antagna på högskolan hösten 2013 var 38 procent män och så har det i stort sett ut under de senaste åren.⁵⁵ Andelen män bland doktorandnybörjare 2012 var 54 procent.⁵⁶

Det är dock viktigt att slå fast att det inte skett en minskning av andelen manliga studenter över tid. Fler kvinnor och fler män studerar på högskola idag än för tjugo år sedan.⁵⁷

Kvinnor tjänar däremot fortfarande inte nödvändigtvis på sina investeringar i utbildning på samma sätt som män. För stora grupper av kvinnor inom vård och omsorgsykten är utdelningen senare i arbetslivet inte jämförbar med de lönenivåer som män med lägre utbildning får. En annan faktor som hämmar kvinnors löneutveckling är att kvinnor tar huvudansvaret för föräldraledighet, tillfällig föräldrapenning för vård av barn och obetalt hemarbete (se kapitel 4.3.1 och kapitel 7).

En delförklaring till att andelen kvinnor i högskolan ökat så starkt under senare tid handlar om att många yrken inom vård, skola och omsorg kräver högskoleutbildning. Den största ökningen bland studenter i högskolesektorn finns bland förskolepedagoger. Frågan om att män inte studerar på högskola i samma utsträckning

⁵³ Lofström 2012.

⁵⁴ Baagøe Nielsen 2011. Se även kapitel 4.5 och kapitel 6.

⁵⁵ UHR 2013

⁵⁶ Män dominerar inom naturvetenskap och teknik, kvinnor inom humaniora, lantbruksvetenskap, medicin/hälsovetenskap och samhällsvetenskap. Källa: UKÄ 2013.

⁵⁷ SOU 2011:1 s. 52.

som kvinnor kan därmed inte i sig ses som någon given indikation på ett manligt jämställdhetsproblem ur ekonomisk synvinkel. Män etablerar sig ofta tvärtom tidigare i arbetslivet och fortfarande i branscher med högre löner än i kvinnodominerade sektorer. Däremot är det inte givet att dessa mönster kommer att bestå över tid.

En ytterligare intressant aspekt är att män som gått samhällsvetenskaplig inriktning studerar vidare i mindre utsträckning än kvinnor från samma gymnasieinriktning. Delegationen för jämställdhet i högskolan påpekar i sitt slutbetänkande att dessa män, med samhällsvetenskaplig utbildning, borde vara en intressant grupp att rekrytera till lärar- och omsorgsyren.⁵⁸

Könsbalansen bland högskolans forskande och undervisande personal har successivt förbättrats.⁵⁹ Tydligast är förändringen vad gäller lektorer.⁶⁰ Samtidigt dröjer sig den vertikala ojämställdheten sig kvar. Andelen kvinnliga professorer har ökat kraftigt under 2000-talet men spås fortfarande inte nå till jämställdhetsintervallet inom överskådlig tid.⁶¹ Fördelningen av forskningsmedel fortsätter att gynna män, även om könsskillnaderna minskat.⁶²

5.6 Utmaningar

Det framstår som svårt att urskilja en särskild metod eller åtgärd som ger tydliga förbättringar när det gäller pojkars skolprestationer. Vi anser att det framförallt är av vikt att Skolverket och utbildningssystemet kontinuerligt uppmärksammar frågan om pojkars underprestationer och arbetar för att utvärdera vad som kan ses som "best-practice" på området.

Det går dock att skönja ett mönster utifrån tillgänglig kunskap som pekar på att ett normkritiskt arbetssätt som inkluderar nolltolerans mot sexism, trakasserier och skojbråk har betydelse. Pojkars och vissa flickors antipluggkulturer behöver uppmärksammas och tydliga förväntningar på pojkars prestationer behöver kommuniceras. Det handlar också om att uppmärksamma hur även pojkar är intresserade av utbildning och är delaktiga i omsorgsgivande. Former för inkluderande maskulinitet (se kapitel 3) kan

⁵⁸ SOU 2011:1, s. 61.

⁵⁹ 2002 61 procent män, 2007 58 procent och 2012 56 procent.

⁶⁰ 2002 68 procent män, 2007 61 procent och 2012 55 procent.

⁶¹ 2002 86 procent män, 2007 82 procent och 2012 77 procent.

⁶² SOU 2011:1.

troligen uppmuntras och uppmärksammas mer i skolan och av lärarna. Överlag behöver skolan tydligare arbeta med att informera pojkar om hur det framtida arbetslivet kommer att se ut och att det kommer att krävas mer utbildning oavsett vilken yrkesinriktning man tänker sig.

Satsningar på att öka läsförståelsen bland elever är troligtvis mycket viktigt och av särskild betydelse för pojkar. Även frågor om elevers ökade egna ansvar i skolan bör uppmärksammas mer. Det är här viktigt att särskilja problemen som gäller olika grupper av elever.

Pojkar som kommer från studiemotiverade hemmiljöer med föräldrar som har hög utbildningsnivå har inte samma problem i skolan som pojkar (och flickor) med andra förutsättningar. Detta även om det finns mönster i pojkars attityder till utbildning som gäller mer eller mindre generellt jämfört med flickor. Det är på det här sättet ofrånkomligt att frågan om pojkars sämre prestationer behöver sättas i relation till institutionella faktorer. Många skolor brottas med effekter av fria skolval och segregation som gör utmaningarna att öka elevers prestationer generellt stora och särskilt för pojkar som går i dessa skolor.

Min sida – Fataneh Farahani

En man förväntades bete sig som en man. Jag förväntades bete mig som en svart man (Frantz Fanon).

I mitt arbete med diasporiska och transnationella maskuliniteter och femininiteter ser jag feministisk förståelse som komplementärt med studier av män och maskulinitet. Det behövs dessutom intersektionella analyser av hur könade, klassbetingade och rasifierade villkor i vår globaliserade värld formar och påverkar vilka "val" som blir (o)möjliga i människors – mäns såväl som kvinnors – liv.

Enligt min mening är ett fokus på konstruktion av transnationella och translokala maskuliniteter nödvändigt för en bättre förståelse av obalansen mellan könen i samhället men också för att fylla luckor i nuvarande maskulinitetsforskning, som tenderat att analysera främst vita män. På liknande sätt har transnationell feministisk forskning, trots sin stora bredd och variation, främst behandlat kvinnors situation. I större utsträckning behövs studier av villkoren för ankomst och hemvist för män som lever i diasporan, sammanhang där etnisk tillhörighet konstrueras och omförhandlas, snarare än enbart att vara besatt av mäns "kulturella bakgrund" och historia. I sådana studier behöver man också uppmärksamma hur föreställningar om invandrade män i olika sammanhang används för att åtskilja invandrade män från "frigjorda och jämställda" västerländska män.

Föreställningen om den jämställda "nye mannen" skapas genom kopplingar till svenskhet, medelklassstillhörighet, vithet och heteronormer. Vi behöver mer forskning om hur hudfärg, utbildning, ålder, språklig (o)förmåga, yrkestillhörighet, utseende, resurser och socialt och kulturellt kapital påverkar hur män inkluderas eller exkluderas från en normativ manlighet. Det ger möjlighet att visa hur män (och kvinnor) kan behöva försöka "passera" för att få tillgång till privilegierade positioner eller hur ofta nedåtriktad klassmobilitet påverkar mäns självuppfattning.

Vissa typer av maskulinitet ignoreras, marginaliseras eller tystas, medan andra uppmuntras och stärks. Etnografiska jämförande studier kan ge en fördjupad förståelse av olika hierarkier, inte bara mellan ”invandrade män” och ”etniskt svenska män”, utan även av hierarkier inom olika sorter av (o)önskade maskuliniteter, inom och mellan olika diasporiska grupper.

Fataneh har varit expert i utredningen. Hon arbetar som forskarassistent vid Stockholms universitet på Institutionen för etnologi, genusstudier och religionshistoria. Hon är fil.dr. i etnologi.

6 Mäns betalda och obetalda arbete

Slutsatser

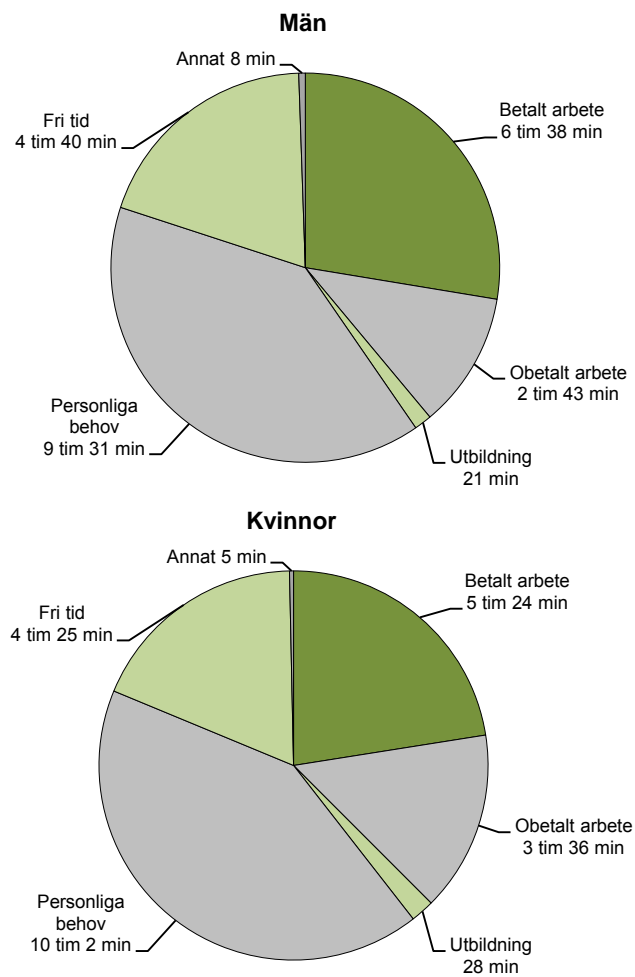
1. Traditionella mönster mellan män och kvinnor lever kvar när det gäller förvärvsarbete (betalt arbete). Det gäller också hemarbete samt omsorg om såväl barn som annan anhörig. Skillnaderna mellan könen minskar dock.
2. Män gör mer traditionella yrkesval än kvinnor. Kvinnor gör inbrytningar på flera yrkesområden.
3. Män arbetar i betydligt högre omfattning än kvinnor i privata sektorn, kvinnor i betydligt högre omfattning än män i den offentliga.
4. Män arbetar betydligt mer heltid än kvinnor men skillnaderna minskar
5. Betydligt fler kvinnor än män arbetar deltid därför att kvinnorna saknar heltidsarbete eller vårdar barn.
6. Män arbetar cirka 25 procent mer faktisk tid än kvinnor.
7. Män står för en mindre del av det obetalda hem- och omsorgsarbetet. Skillnaden mellan könen minskar.
8. På vardagar tillbringar papporna 2 timmar mindre tid med barnen än mammorna.
9. Jämställdhet i hemarbetet har en koppling till mannens och kvinnans egen attityd till jämställdhet, till utbildningsnivå och till inkomstnivå.

10. De skilda mönstren för män och kvinnor har stora effekter för mäns respektive kvinnors ekonomi. Den som väljer att ta större delen av föräldraledigheten väljer ofta senare att arbeta deltid. Detta kan påtagligt påverka löne-, inkomst- och karriärutveckling. Det får ekonomiska effekter på pensionen och vid en eventuell separation.
11. Vi ser således ett närmande mellan könen över tid och vi ser samtidigt ett tämligen traditionellt mönster när det gäller mäns och kvinnors användning av tid. Samtidigt anser var sjätte sammanboende man sig göra för litet när det gäller hushållsarbete och var fjärde kvinna anser sig göra för mycket. Givetvis kan det finnas en lång rad skäl till att man i ett hushåll väljer en viss uppdelning av sysslorna. Men det faktum att relativt många tycks ha valt en uppdelning av det obetalda arbetet i hemmet som man inte är nöjd med illustrerar styrkan i de normer som finns kring mäns och kvinnors arbete. Om det jämställdhetspolitiska målet om en jämn fördelning av det obetalda hem- och omsorgsarbetet ska kunna förverkligas krävs en förändring av de normer som påverkar fördelningen av betalt och obetalt arbete. Hur en sådan förändring kan uppnås, utan att det går ut över respekten för människors olika behov och önskemål, är en av de största jämställdhetspolitiska utmaningarna.

6.1 En översikt

Ett vanligt vardagsdygn använder en genomsnittlig man respektive kvinna i åldern 20–64 sina tillgängliga 24 timmar på följande sätt (figur 6.1).

Figur 6.1 Mäns och kvinnors vardagsdygn

Källa: SCB TA 2010/11 och egen bearbetning

Den påtagliga skillnad vi här ser mellan män och kvinnor rör tiden för betalt arbete – förvärvsarbete och obetalt arbete – hem- och omsorgsarbete. Bl.a. den skillnaden, som har stor betydelse för jämställdheten, kommer vi att på olika sätt att belysa i detta kapitel.

6.2 Förvärvsarbete

Med förvärvsarbete avser vi här arbete som utförs mot betalning, antingen av en avlönad arbetstagare eller av en egen företagare¹.

Vi har när det gäller förvärvsarbete valt att begränsa oss till att presentera en stor del fakta, väsentligen statistik, och till att analysera vissa förhållanden.

Bakgrunden till denna begränsning är följande: Regeringen beslutade i oktober 2011 att bemyndiga chefen för Arbetsmarknadsdepartementet att tillkalla en särskild delegation för jämställdhet i arbetslivet (dir. 2011:80). Delegationen ska

- analysera vad regeringen och arbetsmarknadsparterna kan bidra med inom ramen för den svenska arbetsmarknadsmodellen för att nå jämställdhet i arbetslivet
- samla in och analysera goda exempel, såväl nationella som internationella, på jämställdhet i arbetslivet
- särskilt uppmärksamma och lämna förslag på hur kvinnors arbetskraftsdeltagande kan öka
- lämna förslag på insatser som kan främja jämställdhet i arbetslivet och minska lönegapet mellan kvinnor och män.

Delegationen (Delegationen för jämställdhet i arbetslivet, JA-delegationen, A 2011:5) har således, till skillnad från oss, bl.a. i uppdrag att lämna förslag. Delegationen avser att presentera sitt huvudbetänkande i oktober 2014.

Förvärvsarbetets roll och den identitet den skapar för män – och kvinnor – är så stor och viktig att vi ändå vill behandla frågan om män och arbete. Detta så mycket mer som att ha, eller inte ha, ett förvärvsarbete påverkar stora delar av mäns – och kvinnors övriga

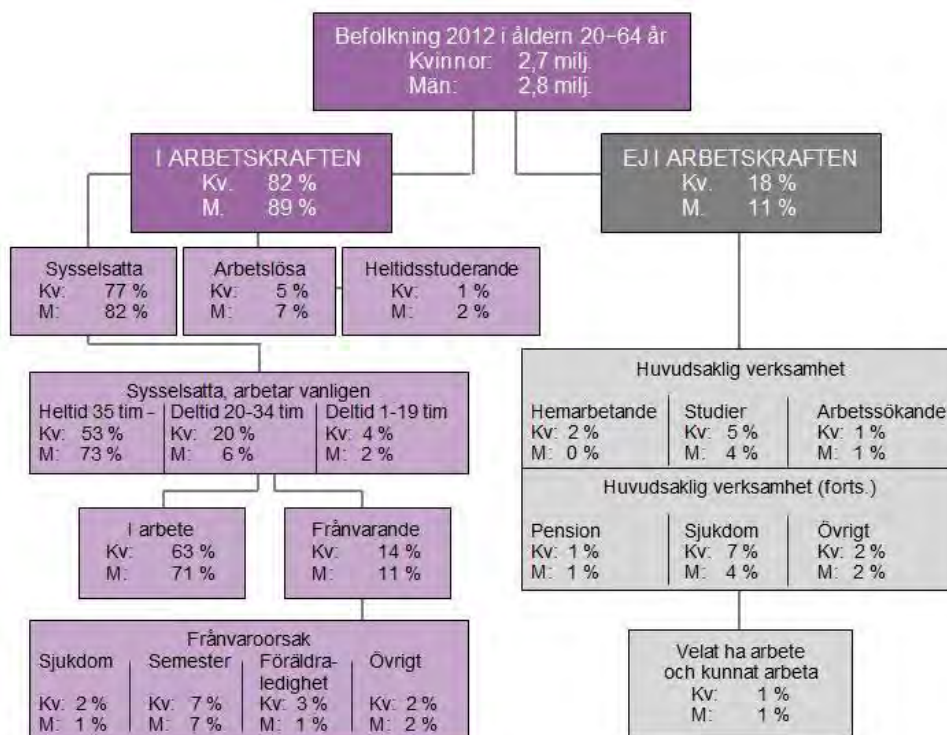
¹ Detta avsnitt, 6.1, bygger på vår underlagsrapport *Män och förvärvsarbete*, bilaga 15. Rapporten innehåller mer av fakta, tidsserier, jämförelser inom Norden, EU och OECD, m.m. än de som presenteras i detta kapitel.

liv. Det är därmed en mycket central, om inte den mest centrala faktorn, när det gäller jämställdhet.

6.2.1 Översikt

Till att börja med, en översikt av hur arbetsmarknadens terminologi och struktur kan se ut (figur 6.2):

Figur 6.2 Befolkningen 20–64 år i och utanför arbetskraften 2012

Källa: SCB AKU och egen bearbetning.

Vi återkommer till de flesta av termerna och siffrorna i det följande. I så hög utsträckning som möjligt refererar vi till åldersgruppen 20–64 år och till SCB:s arbetskraftsundersökningar (AKU) 2013. När vi avviker från detta markeras det.

Personer 65 år och äldre finns inte med i statistiken ovan. Arbetskraftsdeltagandet i denna grupp ökar successivt och ligger 2013 i åldersgruppen 65–74 år på 19 procent för män och 11 procent för kvinnor.

6.2.2 Det är en större andel av männen som finns i arbetskraften jämfört med andelen av kvinnorna

Med arbetskraften avses här personer som är sysselsatta/förvärvsarbetande eller arbetslösa.²

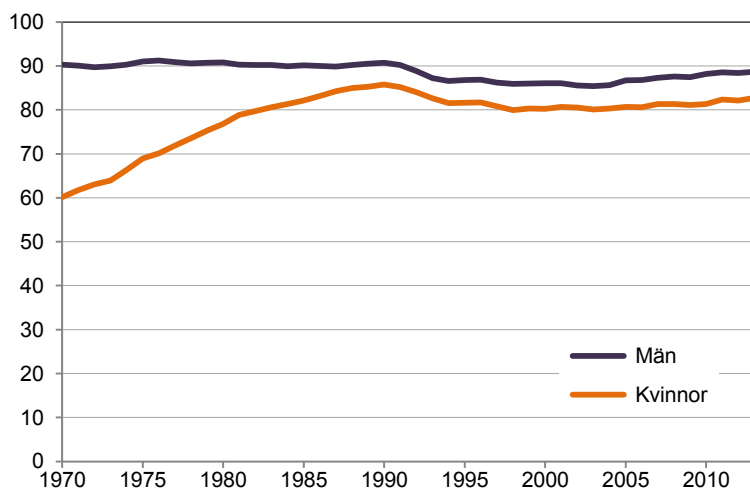
Det relativa arbetskraftstalet anger andel av befolkningen som är i arbetskraften.

Även om det 2013 fanns en skillnad på 6 procentenheter (vilket motsvarar cirka 240 000 personer) mellan de relativa arbetskraftstalen för män och kvinnor kan vi konstatera att historiskt och i ett internationellt perspektiv är skillnaden liten. Det påtagliga som skett under de senaste decennierna i Sverige är den mycket kraftiga ökningen av kvinnornas arbetskraftsdeltagande (figur 6.3).³

² SCB:s definition.

³ Om vi skulle studera kvinnans roll i bondesamhället (som exempel, 1930 var cirka 30 procent av befolkningen verksamma inom jordbruk och boskapsskötsel) skulle vi sannolikt finna att kvinnor, vid sidan av barn och hushåll, i stor omfattning deltog i arbetet kring gården, djuren m.m. Dock inte som förvärvsarbetande enligt definitionen – men det var ju inte heller den (självägande) bonde, som tillsammans med hustrun, drev eget jordbruk.

Figur 6.3 Relativa arbetskraftstal för män och kvinnor i åldern 20–64 år, 1970–2013, procent

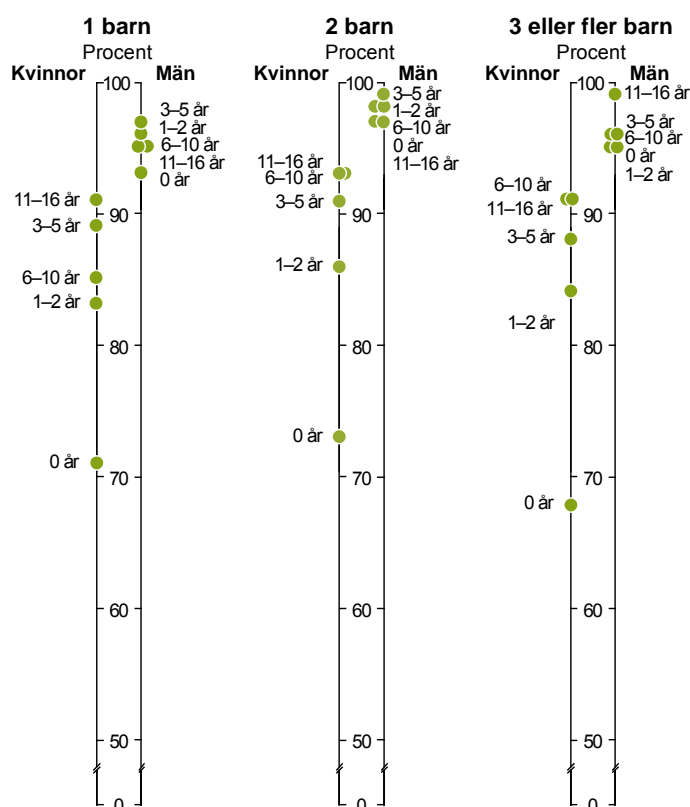

Källa: SCB AKU och egen bearbetning

Andelen av männen som var i arbetskraften var således i stort konstant mellan 1970 och 1990. Detta till skillnad från kvinnor där en mycket kraftig ökning skedde under den perioden. Fram till mitten av 1990-talet minskade andelen män i arbetskraften, främst till följd av den ekonomiska krisen i början av 1990-talet, och har därefter legat på samma nivå fram till mitten av 2000-talet för att därefter öka något under senare år. (Vi återkommer till frågan om, särskilt kvinnors, deltidsarbete i avsnitt 6.2.13.)

När män och kvinnor blir föräldrar ökar skillnaden i arbetskraftstalen markant (figur 6.4).

Figur 6.4 Relativa arbetskraftstal för föräldrar med barn under 17 år efter antal barn och yngsta barnets ålder 2011

Källa: SCB AKU

Vi ser alltså att medan pappornas arbetskraftstal ligger kvar på i stort samma nivå sjunker siffrorna för mammorna. Mammornas minskande arbetskraftsdeltagande, och i någon mån även pappornas, styrs också av antalet barn och av yngsta barnets ålder.

Det är tydligt vem som tar huvudansvaret för barnen.

Sverige har, vilket indikeras i figuren, ett mycket högt arbetskraftsdeltagande bland män med barn under 7 år⁴ – högre än för hela gruppen män.⁵ Vi återkommer i avsnitt 6.3.3 till hur dessa småbarnspappors dygn ser ut.

⁴ 97 procent. Uppgiften avser åldersgruppen 15-74 år.

⁵ Prop. 2012/13:1 bil. 4 s. 15.

Utbildningsnivån slår igenom när det gäller arbetskraftstalen, så var t.ex. arbetskraftsdeltagandet 2013 för män med eftergymnasial utbildning högre än för dem med endast förgymnasial utbildning.⁶

Om man utgår från en traditionell mamma-pappa-barn-familj kan vi alltså konstatera att mannens traditionella roll i en relation att vara ensam familjeförsörjare⁷ när det gäller att få pengar till hushållet ("breadwinner") har kraftigt förändrats. Med början av 1970-talet har det i Sverige utvecklats en ordning där båda vuxna i en parrelation förvärvsarbetar men där kvinnan i stor utsträckning arbetar deltid (se avsnitt 6.2.12 och figur 6.4).

Förtjänande och disponering av egna pengar och därmed möjligheterna till ekonomiskt oberoende har stor betydelse för könsrollerna i en relation och i samhället. Jämlik eller ojämlig ekonomi påverkar starkt makten i en relation och tillfredsställelsen med den (se kapitel 4.3).

I figur 6.2 framgår andelen män och kvinnor som inte ingick i arbetskraften 2012. Majoriteten av dessa var i åldern 55–64 år.⁸ De flesta av dem som var utanför arbetskraften hade gymnasial utbildning.⁹ Vanligaste orsakerna för såväl män som kvinnor till att man inte befann sig i arbetskraften var sjukdom eller studier.

6.2.3 Män har högre sysselsättningsgrad än kvinnor

Med sysselsatta avses personer som utfört arbete minst en timme under en viss referensvecka eller då varit tillfälligt frånvarande från arbetet.¹⁰ (Notera alltså att det räcker med "bara" en timme för att räknas till denna kategori).

Män i Sverige hade 2013 5 procentenheter högre sysselsättningsgrad än kvinnor.¹¹

Mäns högre sysselsättningsgrad går igen när vi studerar skillnader mellan regioner, även om det finns län där män har lägre sysselsättningsgrad än kvinnor i ett annat län.¹²

⁶ 91 procent mot 79. I åldersgruppen 15-74 år var skillnaden markant större, 84 procent respektive 48.

⁷ Begreppet syftar på att en person i en relation, vanligen mannen, drar in inkomster till hushållet. Begreppet bör dock ifrågasättas. I vart fall tidigare var det många gånger nödvändigt att en person skötte hemmet och en lönearbetade för att få familjen att fungera. Att då bara kalla den ena försörjande upplever vi vara diskriminerande. I bondesamhället, där de flesta inte lönearbetade, fanns inte denna uppdelning.

⁸ 33 procent av männen, 32 procent av kvinnorna.

⁹ 42 procent av männen, 41 procent av kvinnorna.

¹⁰ SCB:s definition.

¹¹ Män 82 procent och kvinnor 77.

Den går igen när vi studerar skillnader i förvärvsfrekvens¹³ mellan och inom grupperna inrikes respektive utrikes födda – högst frekvens bland de fyra grupperna har inrikes födda män och lägst utrikes födda kvinnor.¹⁴

Den går igen när vi studerar skillnader i sysselsättningsgrad mellan åldersgrupper.¹⁵ Även i åldersgruppen 65 år och äldre är sysselsättningsgraden högre för män än för kvinnor.¹⁶

Den går igen när vi studerar skillnader beroende på utbildningsnivå.¹⁷

Den går igen vare sig man har barn eller inte.¹⁸

Vid jämförelser inom EU har Sverige generellt höga siffror när det gäller sysselsättningsgrad.¹⁹

Här har vi berört sysselsättningsgrad och förvärvsfrekvens. Större skillnader mellan könen visar sig när vi senare i detta kapitel (avsnitt 6.2.12 och 6.2.13) behandlar deltidsarbete och faktiskt arbetade timmar (6.2.14).

¹² SCB, Registerbaserad arbetsmarknadsstatistik (RAMS).

¹³ Benämningen i SCB RAMS på i stort sett detsamma som i SCB AKU benämns sysselsättningsgrad.

¹⁴ Män inrikes födda 85 procent, utrikes födda 71; kvinnor inrikes födda 81 procent, utrikes födda 61.

¹⁵ Åldersgruppen 25-44 år; män 88 procent, kvinnor 82. Åldersgrupp 45-64; män 83 procent, kvinnor 78.

¹⁶ Män 19 procent, kvinnor 11.

¹⁷ OECD 2012 s. 237.

¹⁸ SCB AKU.

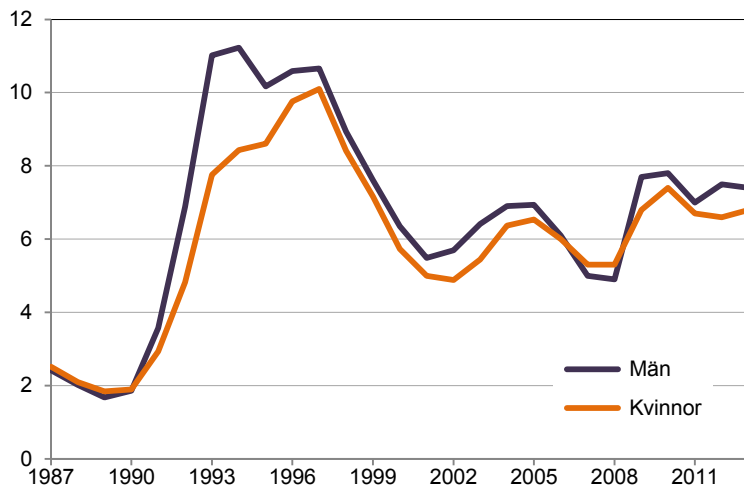
¹⁹ 7 procentenheter högre för män, 13 procentenheter högre för kvinnor. Avser 2012. Källa: Eurostat.

6.2.4 Män är arbetslösa i ungefär samma omfattning som kvinnor

Mätt som andel av arbetskraften (relativa arbetslöshetstalet) var män och kvinnor 2013 arbetslösa i ungefär samma omfattning.²⁰ Sverige låg 2012 under EU-genomsnittet för såväl män som kvinnor.²¹

Det relativa arbetslöshetstalets utveckling sedan 1987 framgår av figur 6.5.

Figur 6.5 Relativa arbetslöshetstal för män och kvinnor i åldern 20–64 år, 1987–2013, procent, andel av arbetskraften

Källa: SCB AKU och egen bearbetning

Vi ser bl.a. att mäns och kvinnors arbetslöshet följer varandra tämligen väl. Orsaken till skillnaden i början av 1990-talet – krisår – beror huvudsakligen på att män i större utsträckning arbetar i konjunkturkänsliga sektorer i privata sektorn (mäns yrkesval behandlar vi i nästa avsnitt, 6.2.5).

Utrikes födda, såväl män som kvinnor, hade 2013 påtagligt högre arbetslöshet än inrikes födda.²²

²⁰ Män 7,4 procent, kvinnor 6,8 procent.

²¹ EU-27 2012: Män Sverige 8,2 procent, män EU-27 10,4 procent. Kvinnor Sverige 7,7 procent, kvinnor EU-27 10,5 procent. Källa: Eurostat.

²² Män inrikes födda 4,4 procent, utrikes födda 16,3; kvinnor inrikes födda 5,1 procent, utrikes födda 15,0.

Män och kvinnor med eftergymnasial utbildning hade väsentligt lägre arbetslöshet²³ än män och kvinnor med enbart förgymnasial utbildning²⁴.

Vi såg ovan att det skilde 6 procentenheter mellan könen när det gällde arbetskraftsdeltagande och 5 procentenheter när det gällde sysselsättningsgrad. När det gäller arbetslöshet är dock skillnaden mycket liten mellan könen, knappt 1 procentenhet. En förklaring till detta kan vara könssegregeringen inom arbetsmarknaden (avsnitt 6.2.5), deltidsarbetet (avsnitt 6.2.12), m.m.

6.2.5 Män väljer andra typer av yrken än kvinnor

Det finns markanta skillnader i yrkesval mellan män och kvinnor – det finns traditionella mansyrken och det finns traditionella kvinnoyrken. Endast 3 av de 30 största yrkena hade 2011 en jämn könsfördelning. Detta år arbetade endast 12 procent av alla män och 13 procent av alla kvinnor i yrken med jämn könsfördelning (med detta avses inom det s.k. jämställdhetsintervallet, 40–60 procent).²⁵

Män arbetar främst inom tillverkningsindustrin och byggnadsverksamhet. Kvinnor arbetar främst inom vård, omsorg och handel.

Könssegregeringen avtar dock något²⁶, framförallt till följd av kvinnors inbrytningar i traditionella mansyrken. Männens inbrytningar på kvinnodominerade områden är av mindre omfattning.

Under 2001–2010 ökade antalet män och kvinnor i yrken som kräver högre utbildning med netto 200 000 personer. Av dessa var 32 procent män och 68 procent kvinnor vilket visar att kvinnors intresse för högre utbildning sätter sina tydliga spår. Till bilden hör att de största grupperna var förskollärare, sjuksköterskor och ekonomer.²⁷

²³ Arbetslöshet män 5,3 procent, kvinnor 4,8.

²⁴ Arbetslöshet män 13,8 procent, kvinnor 18,4.

²⁵ SCB Yrkesregistret.

²⁶ En beräkning av segregeringen i form av ett index visar att segregeringen 1997 låg på 63, 2002 på 59 och 2011 på 56. Ju högre index, desto mer segregerat. Segregeringsindex har ett samband med åldersgrupper; 2011 var index 51 för åldersgruppen 20–34 år och 62 för åldersgruppen 50–64 år, dvs. segregeringen är högre bland de något äldre. Källor: SCB 2013a, SOU 2004:43 s. 79 och Framtidskommissionen 2012 s. 66.

²⁷ SCB, arbetsmarknadsstatistik publicerad i Framtidskommissionen 2012 s. 67.

13 procent av de anställda är utrikes födda. Andelen utrikes födda är högst, för såväl män som kvinnor, i yrkesgruppen hotell- och kontorsstädare m.fl.²⁸

Läkare är en yrkesgrupp som totalt sett har en mycket jämn könsfördelning.²⁹ Den jämna könsfördelningen gällde såväl utrikes som inrikes födda läkare.³⁰

Det tar viss tid innan en förändring av mäns och kvinnors utbildningsval och utbildningsframgångar får fullt genomslag. I många yrkesgrupper är män i majoritet i de äldre åldersgrupperna medan andelen kvinnor är högre i de yngre.

Ett intressant exempel på kraften i en sådan förändring ges i följande tabell (6.1):

Tabell 6.1 Könsfördelning inom olika yrkesgrupper 2011, procent. Inom parentes ev. förändringar från 2010

	Män		Kvinnor	
	30–34 år	55–59 år	30–34 år	55–59 år
Läkare	42	57 (-1)	58	43 (+1)
Advokat och åklagare	41 (-3)	77 (-2)	59 (+3)	23 (+2)
Civilingenjör	71	89 (-1)	29	11 (+1)
Arkitekt	36 (+1)	62	64 (-1)	38

Källa: Prop. 2012/13:1 bilaga 4 s. 13, prop. 2013/14:1 bilaga 3 s. 13 och egen bearbetning

Vi kan här se en tydlig utveckling där typiskt manliga höglöneyrken i stället utvecklas till kvinnliga (höglöne?)yrken och där förändringstakten är påtaglig.

Inom EU har Sverige en könssegregering något över genomsnittet.³¹ Dock, när det gäller könsegregeringen inom områdena utbildning, vård och socialt arbete har Sverige största segregeringen inom EU-28.³²

²⁸ 63 procent av de anställda männen, 41 procent av kvinnorna. Källa: SCB 2012f s. 7. Det hade varit intressant att även studera utbildningsnivån eller yrke för dessa personer i deras respektive ursprungsland.

²⁹ 51 procent män, 49 procent kvinnor 2011.

³⁰ 31 procent av de manliga läkarna var utrikes födda män. Samma procentsats gällde för de kvinnliga läkarna. Källa: SCB 2012f s. 7.

³¹ European Commission 2009 s. 33.

³² EIGE 2013 s. 61.

6.2.6 En låg andel män väljer omsorgsyrken

När vi studerar de 30 vanligaste yrkena 2011 närmare finner vi bl. a. att den manliga andelen undersköterskor och sjukvårdsbiträden är 7 procent, förskollärare och fritidspedagoger 8 procent, övriga sjuksköterskor 9 procent, barnskötare m.fl. 13 procent, vårdbiträden, personliga assistenter 18 procent samt skötare och vårdare 26 procent.³³

Vi kan alltså se att det är en jämförelsevis låg andel män som väljer omsorgsyrken. Detta gäller dock inte läkare som också får anses ha ett slags omsorgsyrike.

Hinder för rekrytering av män till omsorgsyrken har bl.a. hävdats vara³⁴:

- rekryteringskampanjer och skolböcker är ofta inriktade mot flickor och kvinnor
- det är inte bara män utan även kvinnor som finner omsorgsyrken mindre attraktiva
- män som väljer könsotraditionellt riskerar att mötas av fördomar och stereotyper
- det finns få manliga kolleger.

Som skäl för att det viktigt med män i omsorgsyrken har man bl.a. framhållit³⁵ att

- den könsuppdelade arbetsmarknaden i Norden håller kvar och begränsar den enskildes möjligheter i arbetslivet
- man bör sträva efter att omsorgssektorn avspeglar befolkningens sammansättning.
- rekrytering av män till omsorgssektorn är en möjlig åtgärd för att motverka arbetslöshet bland män.

En kommentar till den sista punkten är att rekryteringen inte kan motiveras av endast arbetslöshetsskäl. Givetvis krävs rätt utbildning och rätt kompetens även för denna typ av yrken.

Vid jämförelse inom EU-27 avseende år 2007 låg Sverige med 13 procent män strax över genomsnittet vad gäller "care workers".³⁶

(Vi återkommer till frågan om äldreomsorg i avsnitt 6.2.13.)

³³ SCB YR.

³⁴ Nordiska ministerrådet 2012.

³⁵ Nordiska ministerrådet 2012.

³⁶ Care workers = home helpers in elderly care and care workers and teachers in pre-primary service.

6.2.7 Män är i betydligt högre grad än kvinnor anställda i privat sektor

Män är i betydligt högre grad än kvinnor anställda i privat sektor och andelen ökar för både män och kvinnor.³⁷ Detta är framförallt relaterat till privatisering av delar av den offentliga sektorn.

Medan det 2012 t.ex. fanns 1 440 000 privat fast anställda män var 870 000 kvinnor privat fast anställda. Och medan det fanns 280 000 fast anställda män i offentlig sektor fanns det 780 000 fast anställda kvinnor i sektorn.³⁸ Detta knyter väl samman med att kvinnor så kraftigt dominerar inom vård, skola och omsorg.

En effekt av dessa olika sektorsval är att männens arbete är klart mer konjunkturberoende, något som visade sig bl.a. i 1990-talskrisen.³⁹

6.2.8 En liten andel män är hemarbetande

Störst skillnad mellan könen när det gäller personer 20–64 år som inte tillhör arbetskraften råder i gruppen hemarbetande. Endast 3 000 män (0,1 procent av befolkningen i åldern 20–64 år) jämfört med 51 000 kvinnor (1,9 procent) var hemarbetande 2012.⁴⁰

I detta sammanhang är det värt erinra om den enorma förändring som skett i samhället sedan 1970-talet och som vi delvis åskådliggjort ovan (figur 6.3). Under flera decennier dessförinnan var en stor andel av de gifta kvinnorna hemarbetande (hemmafruar).

6.2.9 Män arbetar i lägre grad än kvinnor som tidsbegränsat anställda

En lägre andel män än kvinnor är tidsbegränsat anställda.⁴¹ Den för männen vanligaste formen 2012 var timanställd med schema för viss tid medan för kvinnorna bl.a. vikariat, timanställd med schema för viss tid och ”kallas vid behov” var vanligast.⁴²

³⁷ SCB AKU.

³⁸ SCB AKU 2012.

³⁹ I denna klarade sig f.ö. högutbildade klart bättre än lågutbildade. Unga män klarade sig sämre än unga kvinnor. Källa: SOU 2001:79.

⁴⁰ SCB, Hitta statistik, Temaområden, Jämställdhet, Indikatorer, Ekonomisk jämställdhet.

⁴¹ SCB AKU.

⁴² SCB, Hitta statistik, Temaområden, Jämställdhet, Indikatorer, Ekonomisk jämställdhet.

Sverige låg 2011 över genomsnittet inom EU-27 när det gäller tidsbegränsat anställda.⁴³

6.2.10 Män arbetar i högre grad än kvinnor som egna företagare

År 2013 var 13 procent av de sysselsatta männen företagare. Motsvarande siffra för kvinnor var 6 procent.⁴⁴

Av Sveriges alla företag drivs $\frac{3}{4}$ -delar av män. 6 av 10 av alla nystartade företag har män i ledningen.⁴⁵

Vi ser även här ett mönster med män inom traditionellt manliga aktiviteter – bygg, industri m.m. och kvinnor inom traditionellt kvinnliga – vård, omsorg och utbildning.⁴⁶

6.2.11 Män etablerar sig tidigare på arbetsmarknaden än kvinnor

Etableringsåldern på arbetsmarknaden – då 75 procent inom en ålderskull är i förvärvsarbete – har under de senaste decennierna ökat kraftigt. Det finns också en tydlig åldersskillnad mellan könen.

Mäns etableringsålder 1990 var 21 år, 2000 25 år och 2011 28 år. För kvinnor var motsvarande siffror 20, 30 respektive 30 år.⁴⁷ En generell förklaring till ökningen är att utbildningstiden förlängts. Den ökande andel kvinnor som skaffar sig längre utbildning torde förklara skillnaden i siffror mellan könen.

Skillnaden i etableringsålder torde också ha påverkan på de roller i en parrelation som kan utvecklas när första barnet kommer (se kapitel 4.5.2).

⁴³ Eurostat.

⁴⁴ SCB AKU.

⁴⁵ Prop. 2013/14:1 bil.3.

⁴⁶ SCB 2012c s. 65.

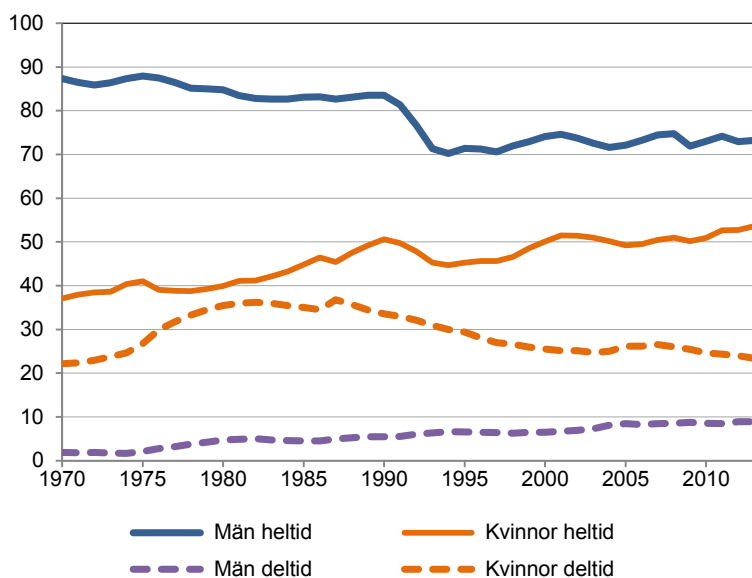
⁴⁷ SCB 2012d s. 24 ff. SCB RAMS.

6.2.12 Män arbetar heltid i betydligt högre grad än kvinnor – och deltid i lägre grad

År 2013 gällde att 89 procent av de sysselsatta männen arbetade heltid medan 69 procent av kvinnorna gjorde så (se även figur 6.2).

Utvecklingen av mäns och kvinnors hel – och deltidsarbete ser ut på följande sätt (figur 6.6).

Figur 6.6 Andel av befolkningen efter arbetad tid 1970–2013, 20–64 år fördelat på kön.

Källa: SCB AKU och egen bearbetning

Vi ser bl.a. att andelen deltidsarbetande män och kvinnor närmast sig sedan slutet av 1980-talet och att andelen heltidsarbetande män och kvinnor närmast sig sedan 1990-talets början – något som bl.a. blev en effekt av 1990-talskrisen. Dock, skillnaden i genomsnittlig arbetstid är fortfarande betydande (se avsnitt 6.2.14).

Deltidsarbetet varierar mellan olika näringsgrenar. Det är högst inom vård och omsorg och lägst i industrin – typiska kvinno- respektive mansyrken.⁴⁸

⁴⁸ Baseras bl.a. på SOU 2004:43 s. 71.

Sverige har hög andel deltidssysselsatta såväl män som kvinnor vid jämförelse inom EU-27. Andelen deltidssysselsatta män är högre endast i Nederländerna och i stort i samma nivå som i Danmark.⁴⁹

Det finns ett samband mellan Sveriges höga sysselsättningsgrad (se avsnitt 6.2.3) och den höga andelen deltidssysselsatta. En hög sysselsättningsgrad kan ju enklast "nås" genom hög andel deltidssysselsatta eftersom måttet sysselsättningsgrad inte tar hänsyn till hur mycket personer arbetar utan endast hur många som arbetar. En konsekvens av detta är dock att det möjliggör för fler män och kvinnor att förena förvärvsarbete och föräldraskap vilket är svårare i många länder utanför Norden.

Ungdomar i åldern 16–24 år arbetar mer deltid än genomsnittet. Det förklaras till stor del av tillfälliga anställningar vid sidan av studier.⁵⁰ Deltidsarbete för såväl män som kvinnor är minst vanligt i åldersgruppen 45–54 år. Detta torde förklaras av att för de flesta är då småbarnsåren över och mer tid kan läggas på arbetslivet.

Det finns personer som har ett andra arbete. Det är rimligt att anta att det för de allra flesta är en fråga om två deltidssysselsättningar. 2011 gällde detta för 8 procent av dem som var anställda. Förekomsten av ett andra arbete är vanligare i Sverige än i EU-27.⁵¹

⁴⁹ European Commission 2013a s. 6.

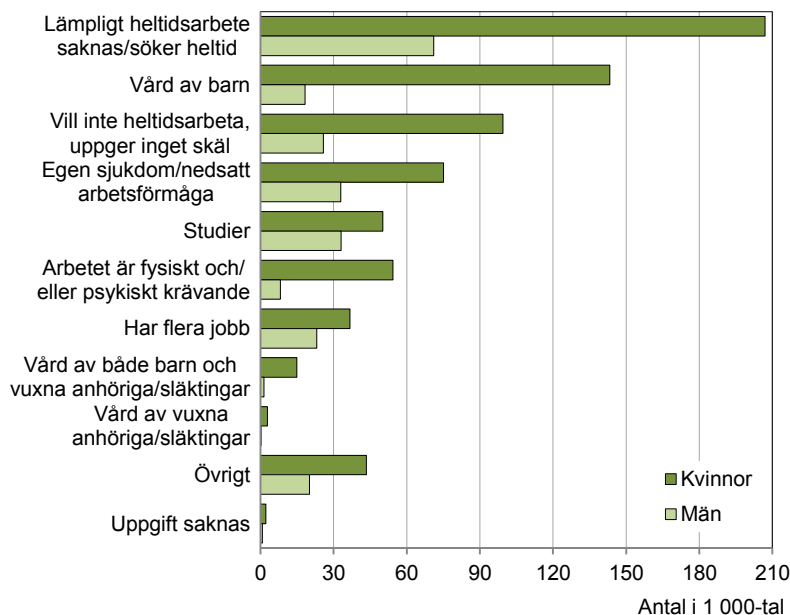
⁵⁰ Ds 2013:8 s. 105.

⁵¹ Eurostat.

6.2.13 Mäns och kvinnors olika orsaker till deltidarbete

Män och kvinnor har skilda orsaker till att arbeta deltid (figur 6.7).

Figur 6.7 Orsak till deltidarbete för personer i åldern 20–64 år, 2012

Källa: SCB AKU och egen bearbetning

Av figuren framgår att männens vanligaste orsaker är ”lämpligt heltidsarbete saknas/söker heltid”, ”egen sjukdom/neysatt arbetsförmåga” och ”studier”. De tre vanligaste orsakerna för kvinnor är ”lämpligt heltidsarbete saknas/söker heltid”, ”vård av barn” samt ”vill inte heltidsarbeta, uppger inget skäl”.

Går vi cirka tio år tillbaka i tiden och jämför ser vi ingen större skillnad när det gäller orsaker till deltidarbete.⁵²

⁵² SOU 2005:66 s. 183.

”Lämpligt heltidsarbete saknas/söker heltid”

I figur 6.7 framträder, särskilt för kvinnor, denna orsak. Av figuren framgår att orsaken anges av 70 000 män och cirka 210 000 kvinnor (att t.ex. jämföra med de cirka 1 440 000 kvinnor som har heltidsarbete). Det är alltså här fråga om stora resurser som av olika skäl inte används på arbetsmarknaden.

Talen blir än större om man inkluderar ytterligare grupper. Det görs beräkningar av arbetslösa, undersysselsatta och latent arbetsökande.⁵³ Tillsammans kallas dessa för det outnyttjade arbetskraftsutbudet. I juli 2013 motsvarade det 540 000 heltidsarbeten med 40 timmars arbetsvecka. Männens andel av detta var cirka 55 procent⁵⁴.

”Vård av barn”

Regeringen har, som ett av sina fyra delmål för jämställdhetspolitiken, ett delmål för hem- och omsorgsarbete⁵⁵:

Jämn fördelning av det obetalda hem- och omsorgsarbetet. Kvinnor och män ska ta samma ansvar för hemarbetet och ha möjlighet att ge och få omsorg på lika villkor.

När det gäller vård av barn (som ingår i omsorgsdelmålet) kan vi se vi ett annorlunda mönster för män jämfört med kvinnor (tabell 6.2, se även figur 6.4 som dock avser arbetskraftsdeltagandet).

⁵³ SCB AKU och egna beräkningar.

⁵⁴ SCB och egna beräkningar.

⁵⁵ Prop. 2013/14:1 UO 14 s. 48.

Tabell 6.2 Sysselsatta föräldrar i åldern 20–64 år som arbetar deltid efter antal barn och yngsta barnets ålder, 2012. Andel (procent) av alla sysselsatta i respektive grupp.

Antal barn		
Yngsta barnets ålder	Män	Kvinnor
1 barn		
0 år	8	19
1–2 år	12	42
3–5 år	9	45
6–10 år	8	36
11–16 år	5	33
2 barn		
0 år	7	31
1–2 år	9	47
3–5 år	6	46
6–10 år	6	42
11–16 år	5	34
3 barn eller fler		
0 år	8	35
1–2 år	8	53
3–5 år	9	47
6–10 år	9	48
11–16 år	7	39

Källa: SCB AKU

För männen – och kvinnorna – har barnets ålder eller antalet barn inte stor betydelse för andelen som arbetar deltid, däremot kan den ju göra det i fråga om deltids omfattning.

Andelen män respektive kvinnor som arbetar deltid skiljer sig dock kraftfullt.

Intressant att notera är också den höga andel kvinnor som arbetar deltid också när yngsta barnet är 11 år eller mer. Man kan anta att dessa kvinnor arbetat deltid i minst 11 år. Då har det rimligen också påverkat kvinnans (och mannens) utveckling på arbetsmarknaden och ekonomi under lång tid, något som det med sannolikhet kommer att göra även många år framöver.

Det är alltså här vi så tydligt ser de skilda mönster i hel- och deltidsarbete som bl.a. så starkt påverkar rollerna i familjen.

Vad gäller deltidsarbete är det värt notera det jämförelsevis omfattande deltidsarbetet bland kvinnor utan barn, något som

rimligen är kopplat till svårigheten att få heltidsarbete, men kanske också äldre kvinnors sämre hälsa p.g.a. arbete inom vård och omsorg.

Det finns många orsaker till att inte ännu fler småbarnspappor arbetar deltid. Forskning visar⁵⁶ att dessa bl.a. är

- låga hushållsinkomster; försvårar möjligheterna arbeta föräldradeltid
- klass; pappor med högre tjänstemannayrken arbetar mer deltid
- antal anställningsår; kortare tids anställning kan försvåra ett uttag
- pappadeltid är ovanligare inom mansdominerade yrken
- förekomst av eventuell heltidsnorm på arbetsplatsen
- chefens attityd till pappadeltid
- prestationsförväntningarna på arbetsplatsen; höga sådana kan försvåra ett uttag.

”Egen sjukdom/nedsatt arbetsförmåga”, ”Arbetet är fysiskt och/eller psykiskt krävande”

Dessa båda orsaker kan ha ett samband så till vida om t.ex. det fysiskt eller psykiskt krävande arbetet leder fram till nedsatt arbetsförmåga.

Vi ser att för båda grupperna dominerar kvinnorna kraftigt särskilt när det gäller krävande arbetsuppgifter.

Vi har inte gått djupare in i orsakerna men det hävdas ibland i debatten att deltidarbete bland kvinnor är en individuell lösning på ett strukturellt problem där kvinnor för att orka med sitt arbete arbetar deltid. Utefter samma argumentationslinje hävdas att detta är ett betydligt mindre problem för män då arbetsmiljöproblem inom t.ex. industrin tagits på mycket större allvar och lett till anpassningar av arbetsmiljön m.m.

⁵⁶ Larsson 2012.

”Vård av vuxna anhöriga/släktingar”

Vad gäller vård av anhöriga och släktingar är det, igen, först värt erinra om ett av regeringens fyra delmål för jämställdhetspolitiken⁵⁷:

Jämn fördelning av det obetalda hem- och omsorgsarbetet. Kvinnor och män ska ta samma ansvar för hemarbetet och ha möjlighet att ge och få omsorg på lika villkor.

Anhörigomsorg som orsak till deltidsarbete har en jämställdhetsdimension vilken också blir tydlig i skillnaden i omfattning mellan män och kvinnor (figur 6.7).

Det är ofta vuxna döttrar som har uppgift att vårda sina vuxna anhöriga, vanligtvis föräldrarna. Om de vårdande är i förvärsaktiv ålder blir deras förvärsarbete och försörjning därför påverkad.⁵⁸

Jämställdhetspolitiska utredningen drogs slutsatsen att äldreomsorg måste synliggöras som jämställdhetspolitisk framtidsfråga⁵⁹:

I Sverige innebär minskningen av offentlig äldreomsorg sedan 1980-talet i kombination med framtidens demografiska utmaningar och välfärdstjänstesektorns organisering och finansiering ett politiskt vägska, där frågor om välfärd och jämställdhet är avgörande. Framtidens stora frågor är hur vi ska ha råd att ge den vård och omsorg som krävs för en åldrande befolkning, vilka som ska göra detta arbete och under vilka villkor det ska göras. I dessa frågor finns en tydlig könsdimension. Framförallt är kvinnor överrepresenterade som utförare av vård, både i det offentliga och privat. Både män och kvinnor vårdar äldre anhöriga, men kvinnor gör det mer.

Frågeställningen är än mer aktuell idag och debatten handlar i allt större utsträckning om hur omsorgen ska finansieras. Debatten utgår bl.a. från följande

- genom att det blir fler äldre i befolkningen kommer behovet av vård och omsorg att öka, dvs. det kommer att kosta mer att tillgodose behoven
- genom att antalet i förvärsaktiv ålder i befolkningen minskar kommer skatteintäkterna från deras arbete att minska och därmed minskar möjligheterna att finansiera de ökande behoven av offentlig vård och omsorg

⁵⁷ Prop. 2013/14:1 UO 14 s. 48.

⁵⁸ Szebehely, Ulmanen och Sand 2014.

⁵⁹ SOU 2005:66 s. 345.

- givet dessa två punkter och den utveckling vi sett de senaste decennierna kommer behovet av anhörigomsorg att fortsätta att öka, en ökning som i sin tur riskerar att minska anhörigas förvärvsarbete och därigenom även minska skatteintäkterna. Detta är då bl.a. kopplat till att offentlig äldreomsorg har minskat.⁶⁰

Till denna debatt hör också frågan om att män och kvinnor, bl.a. till följd av ökad medellivslängd, kan och bör arbeta längre, något som då påverkar bl.a. skatteintäkterna.

I kapitel 4.5.2 kunde vi konstatera att till följd av den påtagliga skillnaden mellan antalet och andelen äldre gifta män och äldre gifta kvinnor är de äldre män som behöver hjälpa sina fruar med olika vårdinsatser i hemmet betydligt färre än de kvinnor som behöver stötta sina män. Därtill påverkar inte bara skillnader i livslängd utan också skillnader mellan könen när det gäller sjukdomsmönster och partnerval utifrån ålder.

Äldre män får oftare än äldre kvinnor stöd av sina partners. För en kvinna kan det vara så att när hon behöver hjälp har hon mer sällan sin man kvar i livet eller är han för sjuk för att kunna hjälpa. Äldre kvinnor blir därför mer beroende av hjälp utanför hushållet bl.a. av döttrar.

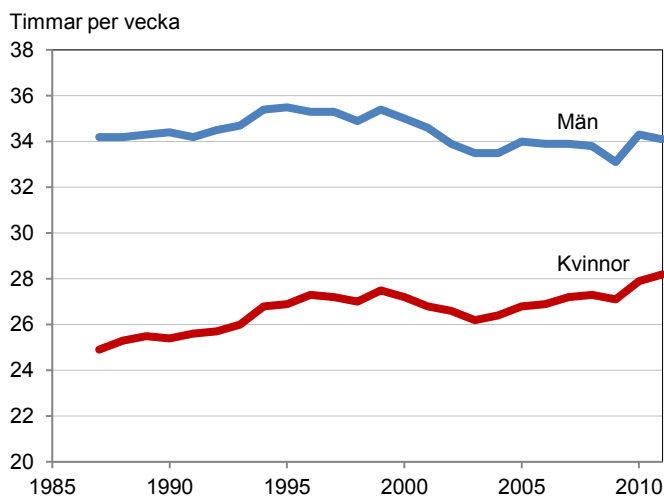
Anhörigomsorgen är alltså en central utmaning på såväl familje- som samhällsnivå och den har i sig jämställdhetsaspekter. Den har också jämlikhetsaspekter med avseende på t.ex. skilda privata finansieringsmöjligheter.

⁶⁰ Szebehely och Ulmanen 2012. .

6.2.14 Män förvärvsarbetar mer faktiskt tid än kvinnor

Ovan har vi bl.a. behandlat deltidsarbete. Ett kanske än mer intressant mått är de genomsnittligt faktiskt arbetade timmarna (figur 6.8)⁶¹

Figur 6.8 Genomsnittligt faktiskt arbetad tid, sysselsatta i åldern 16–64 år, 1987–2011

Observera att värdeaxeln är brutet

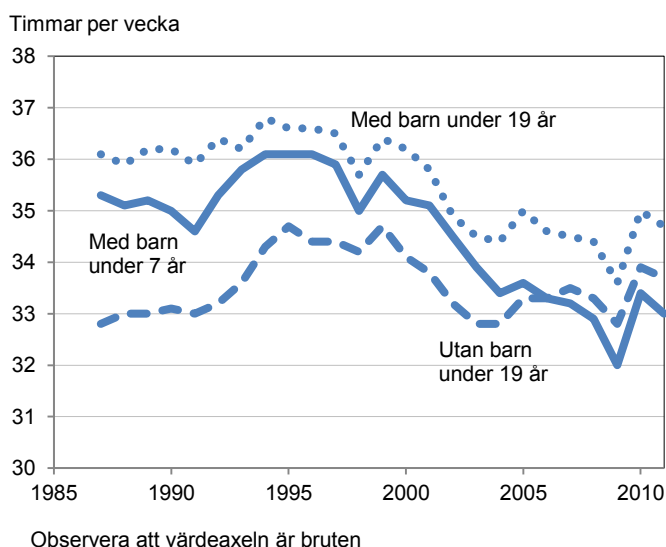
Källa: SCB AKU.

Det finns, som synes i figuren, en svag ökning uppåt under senare år totalt sett som beror på att kvinnors arbetstid har ökat stadigt. För män har istället arbetstiden per vecka minskat något och då framför allt under 2000-talet. Sett till hela perioden arbetar dock män nästan lika mycket 2011 som 1987.

Småbarnspappor arbetar i genomsnitt färre timmar per vecka sedan några år tillbaka än män utan barn (figur 6.9, notera i denna figur att timaxeln är brutet på annat sätt axeln i figur 6.8).

⁶¹ Faktiskt arbetade timmar = vanligen arbetade timmar – frånvaro + övertid.

Figur 6.9 Genomsnittlig faktisk arbetstid för sysselsatta män i åldern 16–64 år efter barnens ålder, 1987–2011

Källa: SCB AKU.

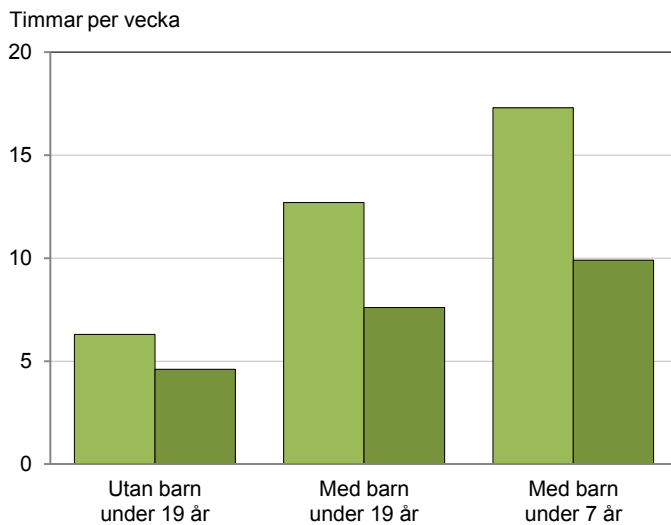
Vi ser bl.a. att arbetstiden för män med barn under 19 år minskat över perioden, att arbetstiden för män utan barn under 19 år ökat något – men ändå notabelt ligger 2–3 timmar lägre än pappornas. Måhända är den traditionella familjeförsörjarrollen en förklaring, måhända slår det i statistiken igenom att den omfattar män från 16 års ålder. Största minskningen gäller män med barn under 7 år, något som ur jämställdhetssynpunkt får beskrivas som positivt.

Till skillnad från småbarnspappornas arbetstid ökar den genomsnittliga arbetstiden för småbarnsmammor sedan länge.⁶²

Skillnaden mellan könen i fråga om mäns och kvinnors genomsnittliga arbetstid minskar mest bland småbarnsföräldrar (figur 6.10).

⁶² 29 timmar för kvinnor utan barn, 27 för kvinnor med barn under 19 år och 23 för kvinnor med barn under 7 år. Källa: SCB 2012e s. 14 ff.

Figur 6.10 Skillnaden mellan sysselsatta mäns och kvinnors genomsnittliga faktiska arbetade tid efter familjesituation i åldern 16–64 år, 1990 och 2011

Källa: SCB AKU

Under slutet av 1980- och början av 1990-talet var skillnaden mellan småbarnsföräldrar något mer än två arbetsdagar per vecka, runt 17 timmar. Under framförallt 2000-talet minskar pappornas arbetstid relativt konstant medan mammornas ökar. Skillnaden på nästan två arbetsdagar har minskat till omkring 10 timmar. Skillnaden är fortfarande stor, men män och kvinnor närmar sig tydligt varandra vad gäller arbetstid.⁶³

6.2.15 Män är i lägre grad än kvinnor frånvarande från sina arbeten

Män är genomgående mindre frånvarande från sina arbeten. Mäns lägre frånvaro 2012 förklaras till allra största delen av deras, i förhållanden till kvinnors, mindre uttag av föräldrapenning⁶⁴ (se kapitel 7.1.2) och lägre sjukfrånvaro⁶⁵ (se kapitel 8.7).

⁶³ SCB AKU.

⁶⁴ Män 1,6 procent, kvinnor 5,0 procent 2012. Källa: SCB AKU.

⁶⁵ Män 2,5procent, kvinnor 4,0 procent 2012. Källa: SCB AKU.

I åldersspannet 25–39 år var männens totala frånvaro betydligt lägre än kvinnors, med en största differens i åldersgruppen 30–34 år.⁶⁶ Den stora skillnaden ligger i uttaget av föräldraledighet. Exempelvis hade kvinnorna i åldern 30–34 år fyra gånger så hög andel föräldrapenning som männen.

Detta förhållande har, som vi påpekar flera gånger i vårt betänkande, klara positiva konsekvenser för män som grupp och klara negativa för kvinnor som grupp. Det påverkar löne-, inkomst- och karriärutveckling, pensioner och kan därmed ha stor betydelse vid en eventuell separation.⁶⁷

6.2.16 Män arbetar mer övertid än kvinnor

Män arbetar fler övertidstimmar (betalda och obetalda) per vecka än kvinnor.⁶⁸

Orsaken till att personer arbetar mer än normal tid har undersökts i Norge.⁶⁹ Bland de förvalda alternativen i en enkätundersökning valde de flesta ”Min arbetsplats erfordrar det”⁷⁰. På andra plats kom ”Eftersom arbete har en viktig roll i mitt liv”⁷¹, på tredje ”Övriga skäl”⁷², på fjärde ”Jag gör så för att upprätthålla min eller min familjs levnadsstandard”⁷³ och på femte ”Det är nödvändigt för min karriär”⁷⁴. Könsskillnaderna i denna undersökning var inte markanta.

När man studerar undersökningsresultaten för föräldrar till småbarn (0–6 år) finner vi ett annat mönster. För dessa föräldrar ökar andelen män som svarar med ”karriäralternativet”⁷⁵ medan det minskar för kvinnor⁷⁶. När det gäller ”viktig-roll-alternativet” ökar männens siffra marginellt medan kvinnors minskar påtagligt.⁷⁷

Så, när barnet eller barnen kommer blir arbetet relativt sett viktigare för mannen och relativt sett mindre viktigt för kvinnan. Alternativt uttryckt, när barnet kommer prioriterar mannen arbetet,

⁶⁶ Män 21 procent, kvinnor 33 procent. SCB AKUb s. 13.

⁶⁷ Som en indikation: 52 000 män gifte sig 2012 och samma år skilde sig 23 000 män.

⁶⁸ Män 1,4 timmar, kvinnor 0,9 timmar. SCB AKUb s. 17.

⁶⁹ Holter, Svare och Egeland 2009 s. 30 ff.

⁷⁰ Män 42 procent, kvinnor 37 procent.

⁷¹ Män 28 procent, kvinnor 30 procent.

⁷² Män 13 procent, kvinnor 18 procent.

⁷³ Män 12 procent, kvinnor 12 procent.

⁷⁴ Män 5 procent, kvinnor 3 procent.

⁷⁵ 5 procent mot 9 procent.

⁷⁶ 3 procent mot 2 procent.

⁷⁷ 30 procent till 21 procent.

det betalda (för familjens räkning?) medan kvinnan prioriterar familjen, det obetalda arbetet. (Se tidigare diskussioner om rollerna i familjen.)

6.2.17 Män arbetar i mindre grad än kvinnor obekväma arbetstid

Av samtliga sysselsatta var det 39 procent som arbetade obekväma arbetstider under 2012.⁷⁸ Den vanligaste formen av obekväma arbetstid var helgarbete, 1/3-del av de sysselsatta arbetade helg under 2012. Nästan lika många arbetade kvällar. 20 procent arbetade skift medan 13 procent arbetade nätter. Det var färre män än kvinnor som arbetade på obekväma arbetstider.⁷⁹

Helg-, kvälls- och skiftarbete var vanligare bland kvinnor avhängigt av att de arbetar inom vård och omsorg. Nattarbete var vanligare bland män.

6.3 Hemarbete och övrig tidsanvändning

I avsnitt 6.2 har vi behandlat förvärvsarbete – det betalda arbetet. Här ska vi, baserat på bl.a. SCB:s tidsanvändningsundersökningar⁸⁰, förutom förvärvsarbete, även studera hemarbetet – det obetalda arbetet samt övrig tidsanvändning⁸¹. Vi kommer att se att det grundmönster vi tidigare sett – män förvärvsarbetar fler timmar än kvinnor – också, och föga förvånande går igen, när tidsstudier görs.

I begreppet hemarbete ingår här hushållsarbete, underhållsarbete (sköta tomt och trädgård, renovera hus, tvätta bil etc.), omsorg om egna barn, omsorg om andra, inköp av varor och tjänster, annat hemarbete och resor i samarbete med hemarbete.⁸²

⁷⁸ SCB AKU arbetad tid 2012 s. 21.

⁷⁹ Män 37 procent, kvinnor 42 procent.

⁸⁰ Framställningen bygger till stor del på SCB:s tidsanvändningsundersökningar, TA (bl. a. SCB 2012b). SCB TA 2010/11 bygger på tidsdagsböcker där 3 300 personer i åldern 15–84 år beskrivit sina aktiviteter under vardag och helg) samt data och undersökningar från European Institute for Gender Equality (EIGE), Europeiska kommissionen, Norge (undersökningen 2007 i Norge, som presenteras i Holter, Svare och Egeland 2009), redovisar i stora delar samma resultat vad gäller tidsanvändning som SCB TA och OECD. Vårt fokus på SCB TA innebär att klassificeringarna av tid m.m. i dessa undersökningar – som naturligtvis kan diskuteras, påtagligt påverkar presentationen i detta avsnitt. SCBs klassificering framgår av SCB 2012b. 147. Fokus i avsnitt 6.3 ligger på åldersgruppen 20–64 år.

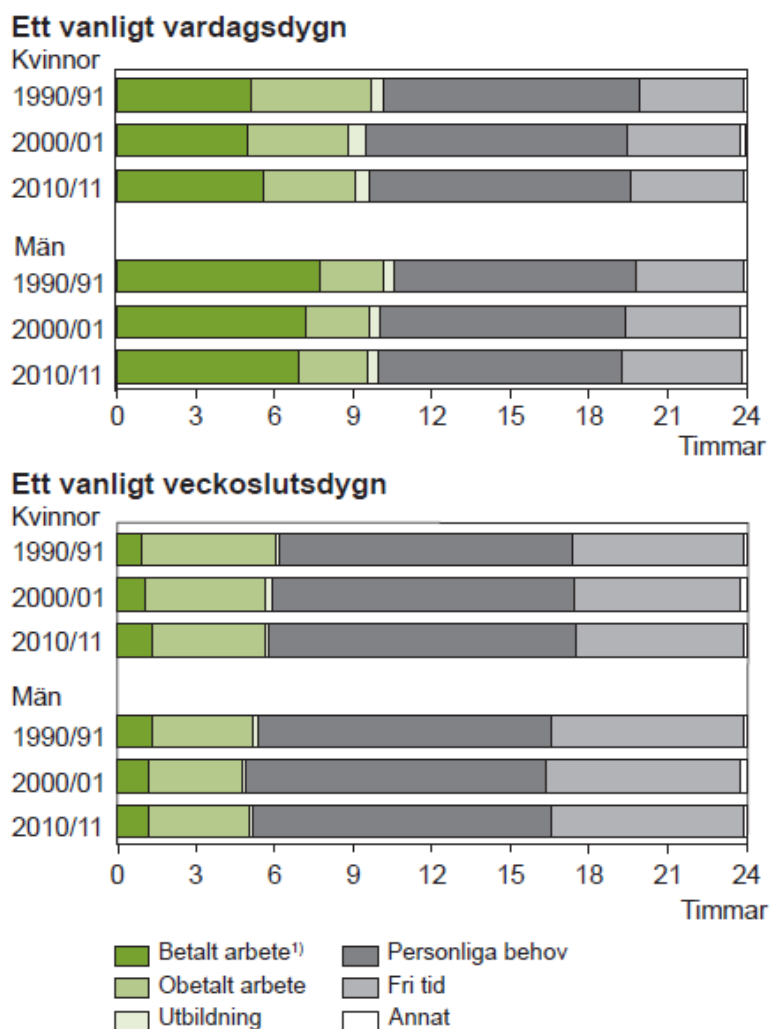
⁸¹ Detta avsnitt, 6.3, bygger på vår underlagsrapport *Mäns användning av tiden*, bilaga 16 till vårt betänkande. Rapporten innehåller bl.a. mer av fakta, tidsserier, jämförelser inom Norden, EU och OECD, m.m. än de som här presenteras.

⁸² SCB 2012b s. 66.

6.3.1 En översikt

Som vi tidigare sett, avsnitt 6.1, finns det markanta skillnader mellan hur män och kvinnor fördelar sin tillgängliga tid. Vi kan också här se hur tidsanvändningen förändrats under de senaste decennierna (figur 6.11).

Figur 6.11 Genomsnittlig tidsanvändning i åldern 20–64 år 1990/91, 2000/01 och 2010/11. Timmar och minuter

1 Inkluderar lunch samt resor till och från arbetet.

Källa: SCB TA i SCB 2012c s. 38.

Vi ser här och baserat på andra uppgifter från SCB⁸³ bl.a. följande:

- Män förvärvsarbetar mer tid än kvinnor. Ett genomsnittligt vardagsdygn är skillnaden mellan män och kvinnor närmare 90 minuter (mannen arbetar 7 timmar och kvinnan 5,5). På veckosluten är situationen annorlunda. Då förvärvsarbetar män några minuter mindre än kvinnor.⁸⁴
- Män har minskat sin förvärvsarbetstid med cirka 35 minuter per vardagsdygn sedan början av 1990-talet. Orsaken är att det är en mindre andel av männen som förvärvsarbetar 2010 jämfört med för 20 år sedan. Dessutom har den genomsnittliga förvärvsarbetstiden minskat med cirka 25 minuter per dygn för dem som verkligen förvärvsarbetat.⁸⁵ Under samma period har kvinnor ökat förvärvsarbetstiden med cirka 30 minuter per vardagsdygn.⁸⁶ Det sker därmed, som vi sett tidigare (avsnitt 6.2.14), ett närmande mellan könen när det gäller förvärvsarbetstiden.
- Män hemarbetar mindre tid än kvinnor. I genomsnitt hemarbetar männen cirka 45 minuter mindre än kvinnor per veckodag (på veckans alla dagar). Det finns en tendens till ett närmande mellan könen till följd av att sedan början av 90-talet män hemarbetar något mer och kvinnor markant mindre, minus 60 minuter.
- Män lägger mindre tid än kvinnor på sina personliga behov. Män ägnar sig cirka 20 minuter mindre per veckodag än kvinnor åt dessa. Kvinnor ökar sin tid för denna aktivitet. Tiden för personliga behovet sömn är i stort lika mellan könen.⁸⁷
- Män lägger mer på sin fria tid än kvinnor. Män ägnar sig cirka 20 minuter mer per veckodag åt denna aktivitet. Den fria tiden har ökat för både män och kvinnor sedan början av 1990-talet.

⁸³ SCB 2012b.

⁸⁴ Att männen förvärvsarbetar mer än kvinnorna på vardagar beror på att dels det är en större andel män som är sysselsatta, dels män arbetar deltid i mindre omfattning än kvinnor. Att kvinnor arbetar mer vid veckosluten har att göra med att de arbetar inom vård och omsorg m.m. Källa: SCB 2012b s. 49.

⁸⁵ SCB 2012b s. 45.

⁸⁶ SCB 2012b s. 52.

⁸⁷ SCB 2012b s. 86.

- I jämförelse med kvinnor lägger män något mindre tid på utbildning. Män ägnar sig cirka 20 minuter per veckodag åt denna aktivitet. Tiden för utbildning har ökat med ett par minuter för både män och kvinnor sedan början av 1990-talet.

Över de 20 åren kan vi alltså se en utveckling där män förvärvsarbetar mindre och kvinnor förvärvsarbetar mer. Vi kan också se att mäns hemarbete är i stort konstant medan kvinnors har minskat. Detta är alltså bilden i stort – mycket liten skillnad mellan mäns och kvinnors totala arbete men inom ramen för detta ägnar sig männen mer åt betalt arbete och kvinnor mer åt obetalt.

6.3.2 Mål för hem- och omsorgsarbetet

Regeringen har, vilket vi tidigare berört som ett av sina fyra delmål för jämställdhetspolitiken, ett delmål för hem- och omsorgsarbete⁸⁸:

Jämn fördelning av det obetalda hem- och omsorgsarbetet. Kvinnor och män ska ta samma ansvar för hemarbetet och ha möjlighet att ge och få omsorg på lika villkor.

Det är som framgår ovan en bit kvar innan detta mål är uppfyllt.

Även inom EU finns liknande mål⁸⁹:

Employment – better participation of men in family life increases women's opportunities for labour market participation.

Social inclusion – increasing men's share of care-giving and domestic work fosters men's inclusion in family life as well as women's inclusion in professional life.

Omfattningen av det obetalda hemarbetet uppmärksammas alltså även på europeisk nivå.⁹⁰ I den grupperingen har Sverige den mest jämställda fördelningen. Men, kvinnor gör mer obetalt arbete än män i alla länder.⁹¹

⁸⁸ Prop. 2013/14:1 UO 14 s. 48.

⁸⁹ European Commission 2010.

⁹⁰ European Commission 2013b.

⁹¹ OECD 2011 s 15.

6.3.3 Bland männen förvärvsarbetar de sammanboende mest

Det finns förutom skillnader mellan könen stora skillnader mellan individer och grupper av båda könen. En sådan skillnad mellan könen relateras till familjecykel.

Baserat på uppgifter från SCB⁹² kan vi bl.a. notera följande:

- De tre grupper som förvärvsarbetar flest timmar per dag är i ordning sammanboende män med barn (minst 7 år gamla), sammanboende män med småbarn (högst 7 år gamla) och sammanboende män 45–64 år som är barnlösa (jämför med avsnitt 6.2.14⁹³). Bland männen är det alltså papporna som arbetar flest antal timmar. Mönstret sammanfaller delvis för kvinnor med den markanta skillnaden att tiden för förvärvsarbete för sammanboende kvinnor som är småbarnsföräldrar är betydligt lägre än för männen.
- De tre grupper bland män som hemarbetar flest timmar är, i ordning, sammanboende män med småbarn, därefter sammanboende 65 år och äldre och sammanboende män med barn minst 7 år gamla. Kvinnorna i samtliga grupper hemarbetar mer än männen.
- Det finns ett tydligt mönster; sammanboende småbarnsföräldrar arbetar mest.
- Minst antal timmar för fritid har sammanboende småbarnsföräldrar och skillnaden mellan könen är liten. Fritiden för åldersgruppen 65 och äldre är, föga förvånande, den jämförelsevis högsta och skillnaden mellan könen i den gruppen är liten.

Totalt sett kan vi alltså bl.a. konstatera att de som förvärvsarbetar mest är de sammanboende männen 20–64 år⁹⁴ och att, bland männen de män som är sammanboende, småbarnsföräldrarna ägnar sig mest åt obetalt arbete.

⁹² Främst 2012b.

⁹³ Det finns här vissa skillnader i resultaten bl.a. till följd av att åldersgrupperna är olika.

⁹⁴ SCB AKU visar samma resultat.

6.3.4 Männerna gör det mesta av underhållsarbetet, kvinnor det mesta av hushållsarbetet

I hushållsarbete ingår olika aktiviteter. SCB har valt en gruppering i åtta delaktiviteter⁹⁵.

Baserat på uppgifter från SCB⁹⁶ kan vi bl.a. notera följande:

- Män lägger påtagligt mindre tid per dag åt matlagning än kvinnor men ett klart närmande mellan könen sker genom att männen ökar sin tid och kvinnorna minskar sin.
- Män lägger påtagligt mindre tid per dag åt diskning och avdukning men ett klart närmande mellan könen sker genom att kvinnor minskar sin tid på denna aktivitet.
- Män lägger cirka hälften så mycket tid som kvinnor på städning av bostaden.
- Män lägger i förhållande till kvinnor 2/3-delar mindre tid på tvätt och strykning men ett klart närmande mellan könen sker genom att männen ökar sin tid och kvinnorna minskar sin. Tvättning och strykning är dock den mest ojämsställda hushålls-sysslan.⁹⁷

När det gäller underhållsarbetet lägger män dubbelt så mycket tid som kvinnor på detta⁹⁸ men en total minskning sker genom att både män och kvinnor minskar sin tid. Den mest ojämsställda underhållsaktiviteten är reparationer och underhåll av hushållets fordon, den mest jämsställda att rasta hunden.⁹⁹

Även om skillnaderna i tidsåtgång per dag mellan könen kan vara liten är den totala skillnaden, 45 minuter per dag, inte liten. Detta inte minst om man beaktar hur mycket faktisk "ledig tid" det finns tillgänglig för en heltids- eller näst intill heltidsarbetande person.

⁹⁵ Matlagning, brödbakning, egenproduktion av matvaror, diskning och avdukning, städning av bostaden, tvätt och strykning, vård och tillverkning av kläder samt eldning och vedhuggning.

⁹⁶ SCB 2012b.

⁹⁷ SCB 2012a.

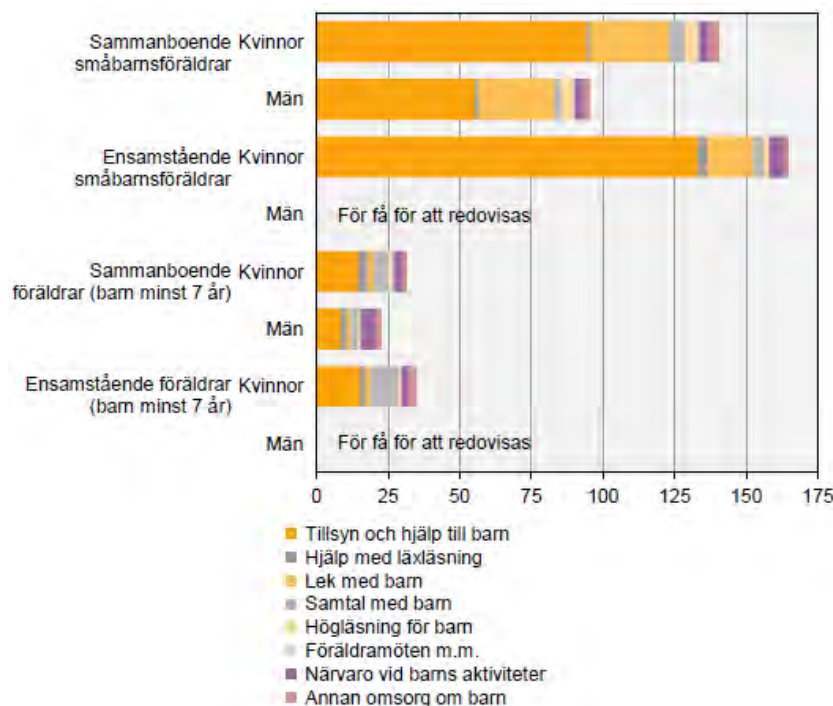
⁹⁸ Sköta tomt och trädgård, renovera hus, tvätta bil, etc.

⁹⁹ SCB 2012b s. 71 f.

6.3.5 På vardagar tillbringar papporna 2 timmar mindre med barnen än mammorna

Det finns påtagliga skillnader mellan den tid pappor och mammor ägnar åt sina barn och hur de umgås med sina barn (figur 6.12).

Figur 6.12 Genomsnittlig tid för olika aktiviteter avseende barnomsorg år 2010/11. Kön och livscykel. Befolkningen 20–84 år. Alla dagar. Minuter per dygn

Källa: SCB 2012b s. 74.

Vi ser här och baserat på andra uppgifter från SCB¹⁰⁰ bl.a.

- att män ägnar mindre tid åt barnen än kvinnor
- att ett närmande mellan könen över tid sker genom att männen ökar sin tid för omsorg om barnen och kvinnorna minskar sin
- att män och kvinnor när det gäller barnomsorg ägnar mest tid åt tillsynen av barnen, männen mindre tid än kvinnorna

¹⁰⁰ SCB 2012b s. 73 ff.

- att småbarnsmammorna ägnar mer än 2 timmar per dygn åt barnomsorg, mammorna till äldre barn ½ timme.

För de män och kvinnor som lever i ett familjeförhållande gäller att föräldrar i genomsnitt tillbringar mellan 5 och 9 timmar av dygnet med sina barn beroende på vilken dag det är, vardag eller veckoslut. På vardagar tillbringar papporna cirka 2 timmar mindre med barnen än mammorna, något som till stor del beror på att papporna ägnar mer tid åt förvärvsarbete.

På veckosluten då papporna och mammorna ägnar i stort lika mycket tid åt förvärvsarbete tillbringar papporna närmare 1,5 timme mindre med barnen än mammorna.¹⁰¹

När det gäller skillnader mellan barnens kön kan bl.a. noteras att i familjer med endast flickor tillbringar mammorna i genomsnitt drygt 3 timmar mer per dygn med barnen än vad papporna gör.

Frågan om umgänget med barn gäller förstås inte bara tiden i timmar utan vad man gör när man tillbringar tid med barnen. Här kan vi bl.a. se

- att i familjer med pojke/pojkar pappor hemarbetar med sin/a pojke/ar i närheten cirka 30 minuter mindre per dygn än vad mammorna gör
- att i familjer med enbart pojke/ar papporna ägnar mer tid åt Tv-tittande tillsammans med barnen än vad mammorna gör.

Sammantaget kan man av detta avsnitt, 6.3.5, konstatera, vilket vi tidigare gjort, att pappor ägnar mindre tid åt barnen än mammor. Detta kan delvis förklaras som en konsekvens av att pappor förvärvsarbetar mer men det förklarar inte skillnaden vid veckosluten. Värt att notera är också mammors tidsmässigt tätare koppling till sina döttrar.

6.3.6 Mäns olika inkomst, utbildning och uppfattningar om jämställdhet påverkar omfattningen av hemarbetet

Vid en stor svensk undersökning i början på 1980-talet fann man att de mest konservativa männen i fråga om arbetsfördelning i hemmet var de över 45 år och de med låg utbildning.¹⁰²

¹⁰¹ SCB 2012b s. 75.

¹⁰² Ds A 1983:2 bil. 2 s. 15.

Baserat på uppgifter avseende 2010/2011 kan man se att i stort gäller att med stigande ålder ökar männen med förgymnasial utbildning, gymnasial utbildning och eftergymnasial utbildning större än 2 år sitt hemarbete. Motsvarande gäller inte för män med eftergymnasial utbildning kortare än 2 år.

I stort gäller också att med stigande ålder i intervallen 18–29 år respektive 30–49 år och längre utbildning männen ökar sitt hemarbete. Något tydligt mönster finns dock inte vad gäller män i andra åldersintervall.¹⁰³

I Norge har gjorts en detaljerad undersökning av sambanden mellan inkomst, utbildning och mäns andel av hushållsarbete och omsorgsarbete.¹⁰⁴ Några av resultaten i denna var följande:

- För män med högre utbildning gäller att det är en tredjedel mer sannolikt (likely) att de gör en stor del av hushållsarbetet jämfört med män med lägre utbildning. För män med höga inkomster är det mindre sannolikt att de delar lika, speciellt inte om deras fruar eller partners har lägre inkomst.
- Sannolikheten att en man gör en stor del av arbetet med att ta hand om barn ökar med utbildning (cirka 40 procent). Sannolikheten minskar dock med inkomst (cirka 15 procent), särskilt om partnern har en lägre inkomst.
- Män med jämställdhetsnormer och -uppfattningar visade en tredjedel högre sannolikhet att delta i hushållsarbetet och en 10-procentig högre sannolikhet att delta i omsorgen om barn, jämfört med män med mindre av jämställdhetsnormer.
- Det är inte en ensam faktor som är relaterad till mäns involvering i hemarbete utan flera. Det är normer och uppfattningar om att jämställdhet ska råda, jämställda inkomster och resurser i relationen, yngre ålder och icke-traditionell könsidentiteter.
- Även om 80 procent av männen höll med om att hushållsarbete och betalt arbete ska delas lika och 30–40 procent faktiskt uppnådde en någorlunda balans så beskrev de flesta av respondenterna en traditionell fördelning av ansvar.

Liknande resultat har noterats på EU-nivå.¹⁰⁵

¹⁰³ SCB 2013b.

¹⁰⁴ Holter, Svare och Egeland 2013 s. 83.

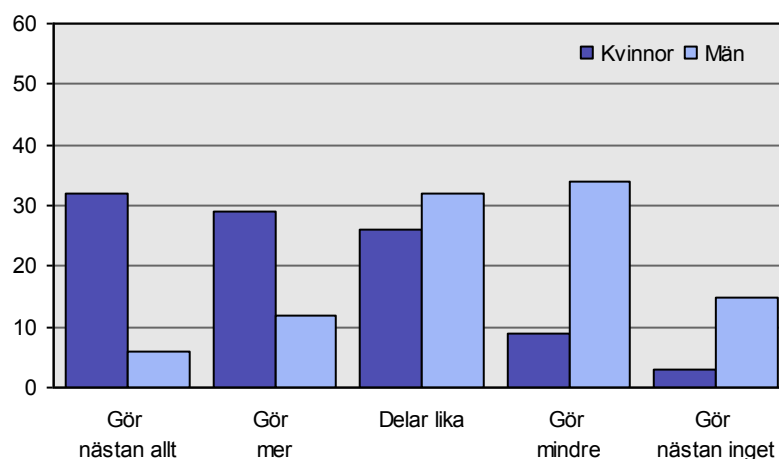
¹⁰⁵ European Commission 2012.

Vi ser alltså här en tendens som tonar fram när det gäller mycket av jämställdheten. Jämställdheten har en koppling till den egna attityden till jämställdhet – ju positivare attityd till jämställdhet desto mer jämställt handlande, till utbildningsnivå – ju högre utbildning desto mer jämställt i hemmet, till inkomstnivå – män med medelinkomster (vare sig högsta eller lägsta skikten) har ett mer jämställt agerande.

6.3.7 Var sjätte man anser sig göra för litet i hushållet

I avsnitt 6.3.1–6.3.6 har vi berört resultat från tidsundersökningar. Som komplement till detta är det intressant att studera hur sammanboende män och kvinnor upplever sin arbetsfördelning i hemmet (figur 6.13).¹⁰⁶

Figur 6.13a Upplevd arbetsfördelning i hushållet jämfört med makas/makes/sambos insats när det gäller (procent)...
... hushållsarbete

Källa: SCB 2011.

Vi kan av detta bl.a. konstatera att när det gällde "Delar lika" fanns en någorlunda samstämmig bild i undersökningen mellan könen men att upplevelserna i övrigt skiljde tämligen markant åt.

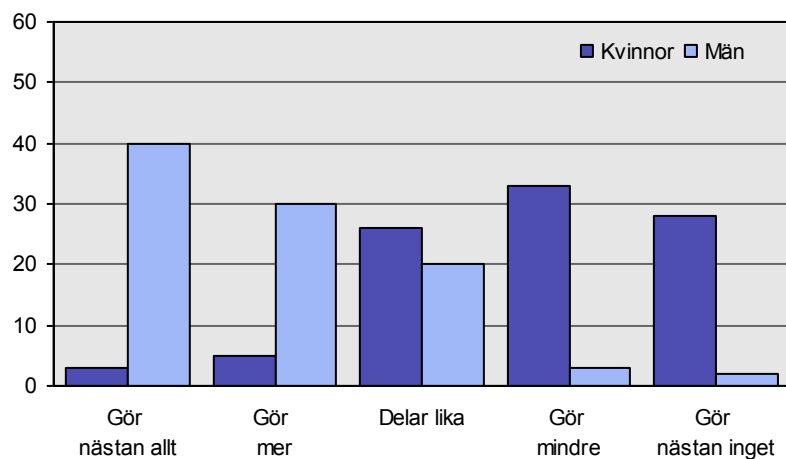
Vad gällde skillnader mellan nedan nämnda grupperingar fann man bl.a. följande:

¹⁰⁶ SCB 2011.

- Region: de personer som bodde i mindre orter följde, och i viss mån förstärkte det mönster som finns i diagrammet ovan.
- Ålder: här var det svårt att finna någon tydlig skillnad.
- Utbildning: ju längre utbildning personerna hade desto jämnare var fördelningen av arbetsuppgifterna.
- Föräldraledighet: pappor som varit föräldralediga mer än en månad uppgav i större utsträckning att man delade hushållsarbete lika jämfört med dem som varit föräldralediga en kortare tid.
- Förvärvsarbete: bland de män som tjänade mer än sin maka/make/sambo var det en större andel som uppgav att de gjorde mindre hushållsarbete än sin partner jämfört med den grupp av män som tjänade mindre än sin maka/make/sambo.

Figur 6.13.b Upplevd arbetsfördelning i hushållet jämfört med makas/makes/sambos insats när det gäller (procent)...

... underhållsarbete

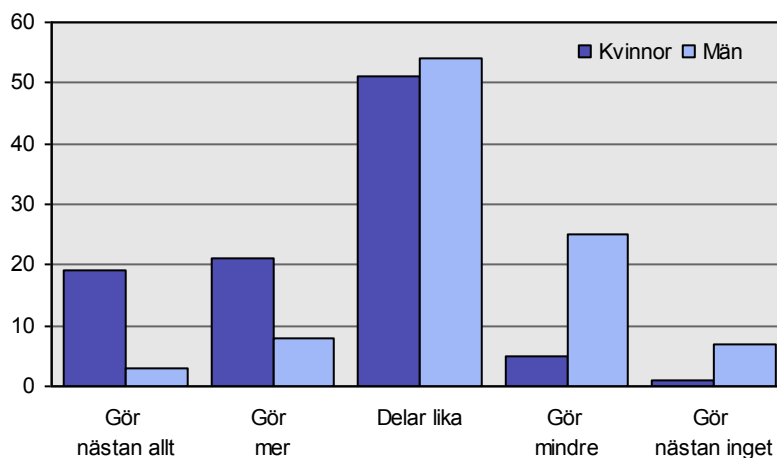

Källa: SCB 2011.

Även här kan vi se en någorlunda samstämmig uppfattning om "Delar lika" men i övrigt är det markanta skillnader i uppfattning mellan könen.

Figur 6.13c Upplevd arbetsfördelning i hushållet jämfört med makas/makes/sambos insats när det gäller (procent)...

... omsorg om barnen

Källa: SCB 2011.

Igen, vi ser en stor samstämmighet när det gäller ”Delar lika” men en påtaglig skillnad i övrigt mellan könen. De män som varit föräldralediga mer än en månad uppgav i större utsträckning än övriga att de delade omsorgsarbetet lika med sin partner.¹⁰⁷

Det finns således en del likheter mellan resultatet av denna undersökning och de resultat vi nämnde ovan (avsnitt 6.3.6).

I den svenska undersökningen fann man även en könsskillnad när det gällde tillfredsställelsen med fördelningen av arbetet i hushållet (tabell 6.2).

Tabell 6.2 Anser du att du och din make/maka/sambo har en bra fördelning av arbetet i hushållet? Andel (procent)

Svarsalternativ	Män	Kvinnor
Ja	79	71
Nej, jag gör för lite	16	2
Nej, jag gör för mycket	4	27

Källa: SCB 2011 s. 14.

Vi ser alltså att även om det rårde en samstämmighet mellan 71–79 procent av männen och kvinnorna om att arbetsfördelningen var bra, det rårde en annan ”samstämmighet” i att övriga män ansåg att

¹⁰⁷ SCB 2011 s. 13.

de själva gjorde för litet och övriga kvinnor att de själva gjorde för mycket. Begreppet ”i-princip-mannen”¹⁰⁸ får här en tydlig belysning.

6.3.8 Mäns – och kvinnors – största fritidsaktivitet är TV och radio

I SCB:s tidsanvändningsundersökningar delas fritidsaktiviteter upp i nio delaktiviteter.

Baserat på uppgifter från SCB¹⁰⁹ kan vi bl.a. notera följande:

- Mäns, i tid mätt, tre största fritidsaktiviteter är, i ordning, TV och radio, hobbies och social samvaro. Kvinnor har samma tre med undantaget att social samvaro för dem kommer på andra plats och hobbies på tredje.
- Män och kvinnor lägger numera ungefär lika mycket tid på idrotts- och friluftaktiviteter. Det finns dock stora skillnader med avseende på familjecykel.
- Män lägger något mindre tid på social samvaro än kvinnor men båda minskar sin tid för detta.
- Män och kvinnor lägger mycket och allt mer tid på TV och radio. I genomsnitt lägger mannen cirka 120 minuter per dygn åt detta, kvinnan cirka 100 minuter. Minst tid lägger sammanboende småbarnsföräldrar, cirka 100 minuter.

6.3.9 Män ägnar sig mer åt motion utomhus, jakt och fiske än kvinnor

Som ovan konstaterats (avsnitt 6.3.8) lägger numera män och kvinnor ungefär samma tid på idrotts- och friluftaktiviteter. Det finns dock stora skillnader mellan vad män och kvinnor ägnar sig åt relaterat till familjecykel.

Baserat på uppgifter från SCB¹¹⁰ kan vi bl.a. notera följande:

¹⁰⁸ Ds A 1983:2 s. 53.

¹⁰⁹ SCB 2012b.

¹¹⁰ SCB 2012b, SCB TA 2010/11

- Män ägnar sig påtagligt mer än kvinnor åt jakt, fiske, idrott och motion utomhus och bilutflykter. Kvinnor ägnar sig påtagligt mer åt promenader i skog och mark.
- När det gäller jakt och män är det bland männen särskilt sammanboende småbarnsföräldrar och barnlösa 45–64-åriga sammanboende män som ägnar sig åt detta.
- När det gäller fiske och män dominerar bland männen sammanboende småbarnsföräldrar och barnlösa 45–64-åriga sammanboende män.
- När det gäller idrott och motion utomhus dominerar bland männen gruppen barnlösa sammanboende i åldrarna 20–44 år.
- När det gäller bilutflykter dominerar bland männen gruppen barnlösa ensamstående 45–64 år.

Totalt sett kan vi konstatera att även om skillnaderna mellan könen inte är stora det finns en traditionell fördelning av hur könen fördelar sin tid när det gäller idrotts- och friluftaktiviteter. Klassiskt manliga aktiviteter som jakt och fiske ”står sig”.

6.4 Summering

I detta kapitel har vi presenterat en stor mängd fakta. Vi har också fört vissa analytiska resonemang men eftersom det pågår annat utredningsarbete kring jämställdheten i arbetslivet¹¹¹ har vi begränsat våra analyser. Kortfattat kan vi summera att traditionella mönster mellan män och kvinnor till stor del lever kvar när det gäller såväl förvärvsarbete som hem- och omsorgsarbete men skillnaderna minskar.

Mer i detalj ser det ut på följande sätt.

- Män förvärvsarbetar i högre omfattning än kvinnor.
- Det är en större andel av männen som finns i arbetskraften jämfört med andelen av kvinnorna.
- Män har högre sysselsättningsgrad men skillnaderna minskar.
- Män och kvinnor är arbetslösa i ungefär samma omfattning.

¹¹¹ JA-delegationen

- Män gör mer traditionella yrkesval än kvinnor. Kvinnor gör inbrytningar på flera yrkesområden.
- Män arbetar i betydligt högre omfattning än kvinnor i den privata sektorn, kvinnor i betydligt högre omfattning än män i den offentliga.
- Män arbetar betydligt mer heltid än kvinnor men skillnaderna minskar
- Det är betydligt fler kvinnor än män som arbetar deltid därför att kvinnorna saknar heltidsarbete.
- Det är betydligt fler kvinnor än män som arbetar deltid därför att kvinnorna vårdar barn i större omfattning än män.
- Anhörigomsorg svarar kvinnor för i större omfattning av män.
- Män arbetar mer övertid och kvinnorna mer obekvämt arbetstid.
- Bl.a. till följd av de ovanstående punkterna samt att män är mindre sjukskrivna än kvinnor är män mer närvarande på jobbet. Män arbetar cirka 25 procent mer faktisk tid än kvinnorna.
- Kopplat till det ovanstående är det kvinnorna som står för större delen av det obetalda hem- och omsorgsarbetet. Skillnaden mellan könen minskar dock.
- I hemmet gör männen det mesta av underhållsarbetet och kvinnorna det mesta av hushållsarbetet. Skillnaderna minskar.
- På vardagar tillbringar papporna 2 timmar mindre med barnen än mammorna. Detta har en koppling till männens mer omfattande förvärvsarbete och kvinnornas deltidsarbete.
- Jämställdhet i hemarbetet har en koppling till den egna attityden till jämställdhet – ju positivare attityd till jämställdhet desto mer jämställt handlande, till utbildningsnivå – ju högre utbildning desto mer jämställt i hemmet, till inkomstnivå – män med medelinkomster (vare sig högsta eller lägsta skikten) har ett mer jämställt agerande.
- Var sjätte sammanboende man anser sig göra för litet när det gäller hushållsarbete och var fjärde kvinna anser sig göra för mycket. Här kan man fråga sig varför man likväl har det ordnat på det sättet i sina hushåll.

Min sida - Thomas Johansson

Mitt intresse för frågor om män, genus och jämställdhet väcktes mot slutet av 1980-talet under en kurs i kvinnopsykologi vid Lunds universitet. Jag var den enda mannen i en stor kursgrupp med kvinnor i olika åldrar. När vi diskuterade olika laddade frågor, som till exempel mäns våld mot kvinnor, vände sig alla mot mig och undrade – Vad tycker du om detta då Thomas?

Lite senare påbörjade jag en forskarassistenttjänst i Göteborg och arbetade parallellt med två forskningsstudier, en om gymkultur och en om deltidspappor. Många av de frågor och perspektiv som jag arbetade med i dessa forskningsstudier berörde på ett eller annat sätt genusfrågor och konstruktionen av maskulinitet. Vi startade då en studiegrupp kring dessa frågor. Detta resulterade så småningom i flera antologier (Bland annat Rädd att Falla, Gidlunds förlag), deltagande i ett nordiskt forskarnätverk om maskulinitet och en rad internationella publikationer och kontakter.

Mitt engagemang i dessa frågor har framför allt resulterat i mängder med forskningsstudier om män, familjer, faderskap, sexualitet och identitet. Samtidigt har denna forskning lett till en rad möten och föredrag med människor i olika verksamheter som arbetar med dessa frågor.

Viktigast kanske är att man som privatperson hela tiden har ett engagemang i dess frågor, som ju rör ett av de absolut viktigaste fundamenten för mänsklig samexistens.

En spännande utmaning framöver blir att utveckla framför allt teorier om genus, hegemonisk maskulinitet och förändring. Vi behöver utveckla ett dubbelseende idag, där vi både kan studera förändringar av genusmönster och de mer stabila och varaktiga mönster som strukturerar människors villkor i det senmoderna samhället.

Thomas har varit expert i utredningen. Han är professor i pedagogik med inriktning mot barn- och ungdomsvetenskap.

7 Män, familj och föräldraskap

Slutsatser

1. När barnet fyllt 1 år har pappan, i genomsnitt, svarat för 9 procent av föräldrarnas gemensamma uttag av föräldrapenningsdagar. När barnet fyllt 2 har han svarat för 17 procent. Det finns stora skillnader i pappors uttag och ca 25 procent av papporna tar inte ut någon dag alls under barnets 2 första år.
2. Att öka mäns uttag av föräldraledighet är avgörande för att öka jämställdheten och för att stärka mäns omsorgsgivande och kontakten med sina barn.
3. För att markant öka mäns uttag av föräldraledighet behöver föräldraförsäkringen sannolikt göras till en individuell rättighet för varje förälder utan möjlighet att föra över dagar till den andra föräldern. En "tredelning" är ett möjligt alternativ, enbart en ytterligare "pappamånad" framstår som en reform med begränsad betydelse.¹
4. Föräldrautbildningar och information till pappor behöver göras mer tillgänglig och nå fler män.
5. Mäns och kvinnors erfarenheter av problem i vårdnadsprocesser behöver synliggöras. Växelvis boende för barn blir allt vanligare efter separationer men vårdnadstvisterna ökar.
6. Den kommande utvärderingen av vårdnadslagstiftningen är angelägen och bör beakta hela vårdnadsprocessen och hur konflikter vid vårdnad- och umgängesfrågor kan minskas.

¹ En av experterna i utredningen, Andreas Bergström, har önskat markera att han inte är för en delad föräldraförsäkring. Han anser att en individualiserad föräldraförsäkring sannolikt skulle ge positiva effekter på jämställdheten men ser andra nackdelar med vår slutsats. Hans bedömning är att det finns en övertro på reformen då den inte skulle leda till ett jämnt uttag av tiden med barnet eftersom det tas ut mycket tid utöver de betalda dagarna och påverkan på mäns attityder till kvinnor, våld m.m. skulle vara rätt indirekt och därmed sannolikt inte så stor.

7. Fastställande av faderskap för ogifta män som är samboende med mamman borde förenklas, hbtq-föräldrars rättigheter som föräldrar och möjlighet att dela på föräldraförsäkringen behöver utredas.

Frågor om män, familj och föräldraskap rör vid centrala jämställdhetspolitiska utmaningar och personliga erfarenheter med stor betydelse för människors liv. Mäns uttag av föräldraledighet ökar men utvecklingen går långsamt. Ansvaret för vård av små barn har traditionellt varit och är fortfarande i hög utsträckning kvinnors men många män söker efter en förändring av detta. I det här kapitlet diskuterar vi mäns inställning till föräldraskap, den svenska pappapolitikens historia, mäns uttag av föräldraförsäkringen samt mäns erfarenheter vid separationer och vårdnadstvister.²

7.1 Föräldraledighet och pappapolitik

Att vara förälder i dag, drygt ett decennium in på 2000-talet, skiljer sig på flera sätt från tidigare generationers föräldraskap.³ En lång rad studier av det moderna familjelivet har visat hur förväntningarna på moderskapet och faderskapet successivt har förändrats, att valmöjligheterna i föräldraskapet har ökat och att familjen som samlevnadsform delvis fått en ny innebörd. Snäva och tydligt uppdelade föräldraroller har luckrats upp till förmån för en större öppenhet och flexibilitet i föräldraskapet. Dagens föräldrar, kvinnor såväl som män, förväntas många gånger leva jämställda liv och vara lika närvarande i barnens vardag samtidigt som verkligheten alltjämt sällan ser ut på det sättet.

Den heterosexuella kärnfamiljsnormen har också utmanats och förändrats. Homosexuella föräldrar har kämpat för och tillerkänts rättigheter. Många föräldrar är ensamstående eller lever i ombildade familjer med bonusbarn. Det har blivit vanligare att kvinnor inseminerar och skaffar barn på egen hand genom att t.ex. åka till nordiska grannländer där detta är tillåtet. Familjer som tidigare levt i skuggan av den traditionella kärnfamiljsnormen har därmed tagit

² Frågan om tillfällig vård av sjukt barn (vab) har vi inte behandlat djupare. Frågan kommer att behandlas av JA-delegationen (A 2011:05).

³ Inledningen i detta avsnitt, 7.1, återger till del text från en av underlagsrapporterna till vår utredning; Lars Plantin, *Föräldraskap och arbetsliv - om lojalitetskonflikter i familjelivets vardag*, bilaga 17 till vårt betänkande. Rapporten refereras i fortsättningen som Plantin 2014.

större plats i offentligheten även om det fortfarande inte är ovanligt att de möter negativa attityder.

Det är kvinnor som tar det huvudsakliga ansvaret för omsorgen om barn (se avsnitt 7.1.2 och kapitel 6). Samtidigt visar forskning att många av dagens män söker en förändring på detta område, inte bara i Sverige utan i en rad länder. Den omfattande attitydundersökningen The European social survey (ESS), som genomförts i mer än 35 olika länder i Europa, visar exempelvis att många av dagens fäder ser det som angeläget att hitta en balans mellan arbete och familjeliv. De uttrycker också en vilja att minska sin arbetstid till förmån för mer tid med familjen. Familjelivet värderas således allt högre av fäderna och föräldraskapet är något som ofta beskrivs som djupt känslomässigt förankrat i mäns liv. I flera forskningsstudier framställs faderskapet som en mognadsprocess, något som ger en bredare handlingsrepertoar i takt med att man upptäcker nya sidor av sig själv och något som tydligt påverkar agerandet, inte bara i familjelivet utan också i arbetslivet.⁴

Den svenska välfärdsstaten har, sedan lång tid tillbaka, tagit ett stort ansvar för föräldrars möjligheter att kunna kombinera arbetsliv och familjeliv. Dagens fäder och mödrar har samma lagstadgade rättigheter i arbetslivet, ges tillgång till en väl utbyggd kommunal barnomsorg och erbjuds jämförelsevis stora möjligheter genom en generös föräldraförsäkring. Bakom denna utveckling ligger ett långvarigt och omfattande socialt förändringsarbete som bl.a. haft som syfte att trygga reproduktionen av arbetskraft och öka jämställdheten mellan könen. Ett mål med förändringsarbetet har även varit att trygga barnens utveckling och välfärd. Resultatet har blivit att svenska föräldrar, i ett internationellt perspektiv, ges stora förutsättningar att balansera mellan individuella önskemål och behov i arbetslivet och det gemensamma ansvaret kring barnen.⁵

Det finns emellertid stora skillnader i hur mödrar och fäder hanterar dessa möjligheter och även i hur familjepolitiken adresserar kvinnor och män. Även om andelen kvinnor i arbetskraften är nästan lika hög som andelen män, arbetar bara drygt hälften av alla småbarnsmödrar heltid (se vidare kapitel 6.2).⁶ Mäns uttag av föräldraledighet är också, trots en ungefärlig dubbling de senaste 15 åren, betydligt mindre än kvinnornas (se avsnitt 7.1.2). I ett bredare perspektiv är det

⁴ Plantin 2014.

⁵ Bäck-Wiklund och Plantin 2007, Plantin och Bäck-Wiklund 2009, Klinth och Johansson, 2010.

⁶ Av kvinnor med barn upp till 5 år arbetar cirka 53 procent heltid. Motsvarande för män är cirka 92 procent. Källa: SCB(AKU)

alltså kvinnorna som i högre utsträckning anpassar sitt lönearbete efter familjens behov (se kapitel 6).

I internationell jämförelse är svensk familjepolitik förknippad med lägre barnfattigdom och med ekonomisk jämlikhet. Detta förhållande motverkas av ett ojämnt uttag av föräldraledighet, av att kvinnor är hemma mycket längre än män (se avsnitt 7.1.2) och därtill inte sällan börjar eller fortsätter arbeta deltid (se kapitel 6).

Det har myntats ett begrepp *pappapolitik* för att beskriva och analysera hur den svenska föräldraförsäkringen syftar till att omforma mäns relation till familj och barn.⁷ Sedan 1974 då möjligheten till betald pappaledighet infördes i Sverige har staten, främst via Försäkringskassan, på olika sätt argumenterat för nyttan med mer närvarande pappor. Det har pekats på att den generella argumentationen framställt ett aktivt faderskap som en rättighet och möjlighet för män, snarare än en skyldighet eller ett ansvar. Kvinnors ansvar som föräldrar har tagits för givet medan mäns engagemang setts som valfritt. Denna valfrihetslinje har utmanats, särskilt under 1990-talet då den första kvoterade pappamånaden infördes 1995, och i samband med att maktfrågor artikulades inom jämställdhetspolitiken i början av 2000-talet.⁸

7.1.1 Motsatta trender i familjepolitiken

Sedan 2006 har den svenska familjepolitiken utmärkts av en dubbelhet.⁹ Mäns ökade föräldraledighet har fortsatt setts som en viktig jämställdhetsfråga. Men istället för fortsatt kvotering av föräldraförsäkringen har den aktiva åtgärden från politiskt håll varit jämställdhetsbonusen. Denna har på senare tid reformerats och systemet har förenklats. Utvärderingar från Försäkringskassan visar dock att dessa åtgärder inte haft någon markant effekt på mäns uttag.¹⁰ Parallellt med detta infördes möjligheten till vårdnadsbidrag – en reform som i praktiken stödjer familjer där en förälder är huvudförsörjare och en, oftast mamman, stannar hemma och vårdar barnen. Detta går med andra ord i motsatt riktning till det jämställdhets-

⁷ Klinth 2013.

⁸ Klinth 2013.

⁹ I avsnitt 7.1.1 till 7.1.7 återges till del text från en av underlagsrapporterna till vår utredning; Ann-Zofie Duvander, *Män, föräldraledigheten och föräldraförsäkringen*, bilaga 5 till vårt betänkande. Rapporten refereras i fortsättningen som Duvander 2014.

¹⁰ Duvander 2014.

politiska delmålet om att det ska vara en jämn fördelning av det obetalda hem- och omsorgsarbetet.¹¹

Den senaste tidens familjepolitik synes därmed ha prioriterat mäns och familjers valfrihet. Idag betonas ofta att ökad pappaledighet främst handlar om en attitydfråga. En föräldraförsäkring där betydligt fler dagar än idag reserveras för pappan respektive mamman har hamnat i skymundan för en tilltro till mäns vilja att ändra sig genom upplysning och bättre information.¹² Forskning om föräldraförsäkringens utformning visar dock tydligt att det är genom att reservera dagar i försäkringen som både attityder och praktiker förändras i realiteten.¹³

7.1.2 Mäns uttag av föräldrapenning

I dag tar män i genomsnitt ut 24 procent av dagarna med föräldrapenning om man ser till samtliga uttag upp till barnet är 8 år. Bilden ser dock litet annorlunda när man tittar på pappans uttag de första viktiga åren. När barnet fyllt 1 år har pappan, i genomsnitt, svarat för 9 procent av föräldrarnas gemensamma uttag av föräldrapenningsdagar. När barnet fyllt 2 har han svarat för 17 procent. Det finns stora skillnader i pappors uttag och cirka 25 procent av papporna tar inte ut någon dag alls under barnets första 2 år.¹⁴

I vardagligt tal och när jämställdhet diskuteras så brukar man med föräldraledighet främst avse tiden föräldrar är hemma innan barn börjar på förskola, något som vanligen sker när barnet är 1–2 år gammalt. Det är därför viktigt att ha detta mått i tankarna när man diskuterar uttag av föräldrapenning.¹⁵

Det har med andra ord hänt en del sedan 1974 då möjligheten att ta ut pappaledighet infördes. Ser man på utvecklingen fram till idag (figur 7.1) syns en långsam men stadig ökning där införandet av kvoterade pappamånader, den första 1995 och den andra 2002 gör avtryck. Ökningen av mäns uttag av dagar har fortsatt på senare tid, dock i måttlig takt. Utvärderingar från Försäkringskassan visar att den senaste tidens ökning inte har att göra med jämställdhetsbonusen som

¹¹ Prop. 2013/14:1 UO 13 s. 50.

¹² Klinth 2013 s. 256 ff.

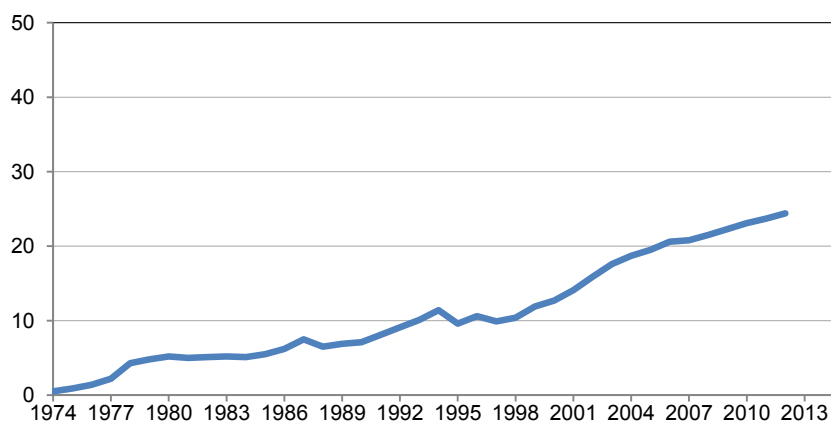
¹³ Duvander 2014.

¹⁴ FK 2012, FK 2013a, FK 2013b.

¹⁵ FK 2013b.

infördes 2008 utan snarare med en allmän trend där positiva attityder till mäns uttag av föräldraledighet stärkts.¹⁶

Figur 7.1 Mäns andel av föräldrapenningdagar 1974–2012

Källa: Försäkringskassans officiell statistik och egen bearbetning.

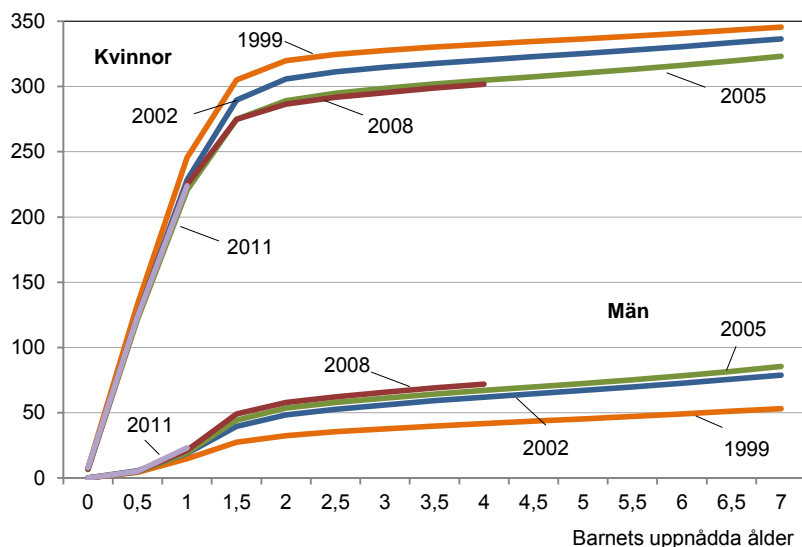
Detta sätt att mäta behöver kompletteras med flera andra mått för att ge en rättvisande bild av hur män och kvinnor använder föräldraförsäkringen och hur länge män och kvinnor är föräldralediga.

Som nämnts ligger mäns uttag under barnets 2 första år på 17 procent. Uttaget av dagar därefter, upp till barnet är 8 år, delas relativt lika av föräldrarna och används främst till att exempelvis förlänga semestrar eller för att kunna ta ut ströddagar (figur 7.2).¹⁷ Detta är mindre viktigt utifrån jämställdhetspolitiska ambitioner eftersom ansvarsfördelningen mellan föräldrarna etableras främst under barnets första 1–2 år.

¹⁶ Duvander 2014.

¹⁷ Duvander 2014, FK 2013b.

Figur 7.2 Genomsnittligt antal uttagna nettodagar per barn vid uppnådd ålder på barnet fördelat efter föräldrarnas kön och barnets födelseår. Barn födda 1999–2011

Källa: Försäkringskassans statistikdatabas och egen bearbetning.

Något som dessutom är viktigt att lägga till är att både kvinnor och män sprider ut sina dagar. Det är vanligt att föräldrar exempelvis tar ut 5 dagar med föräldrapenning av 7 möjliga under en vecka. Den faktiska längden på mäns och kvinnors föräldradighet är svår att beräkna exakt (se bilaga 5). En studie från Försäkringskassan visar att kvinnor i genomsnitt är hemma 15,3 månader och då tar ut 9,5 månader med föräldrapenning. Män är i genomsnitt hemma 3,8 månader och tar då ut 2,2 månader med föräldrapenning.¹⁸ Kvinnor är alltså hemma en lång sammanhållen period innan barn börjar förskola och män en betydligt kortare period.

Ser man på mäns uttag av föräldrapenning framstår också stora skillnader. Uppskattningsvis delar cirka 12 procent av föräldrarna jämförbart på antalet dagar under barnets första 2 år. Båda tar då ut inom intervallet 40–60 procent av dagarna. Samtidigt tar fortfarande ca 25 procent av männen i Sverige inte ut någon dag alls under barnets första 2 år.¹⁹

¹⁸ FK 2013b.

¹⁹ FK 2012, 2013a.

Mäns uttag av föräldrapenning är med andra ord inte så stor som det ibland framställs i debatten. Jämställdhetseffekterna av mäns faktiska uttag av föräldrapenning framstår därmed som begränsade i och med att kvinnor fortfarande tar ut så stor del av tiden innan barn börjar förskola, en tid som är avgörande för att etablera mönster för omsorgsarbetet i familjen. Som nämnts har en minoritet, ca 12 procent, av föräldrarna delar på det sättet att det påtagligt påverkar mönstren för den rådande ojämställdheten.²⁰

7.1.3 Varför delad föräldraledighet är viktigt

Både politiker, forskare och andra aktörer i samhället har länge lyft fram att pappors ökade föräldraledighet skulle innebära en rad vinster. Det handlar det om att avlasta kvinnors hemarbete och underlätta för kvinnor att återgå i förvärvsarbete tidigare. Jämställdhet i hemmet påverkar jämställdheten i arbetslivet och kvinnor och mäns beteende på arbetsmarknaden skulle bli mer lika och statistisk diskriminering²¹ därför minska. Därutöver har det återkommande lyfts fram att delad föräldraledighet har positiva effekter för barn genom att barnet får bättre tillgång till två föräldrar och närhet till fler vuxna.²²

När det gäller positiva effekter för män så är det framförallt att grundlägga pappans egna och självständiga relation till sitt barn som framstår som viktigt. Att erfarenheten av en längre tids föräldraledighet utvecklar mäns förmåga att ta hand om barn och sköta de hushållsuppgifter som krävs för att vara förälder framstår som givna.

Andra effekter för män som minskat riskbeteende, förbättrad hälsa och minskad dödlighet har också lyfts fram som positiva delar av att vara en närvarande förälder. Det kan vara svårt att visa de direkta effekterna av mäns föräldraledighet vad gäller jämställdhet och exempelvis fortsatt barnafödande och övriga familjedynamik.²³ Det beror till stor del på svårigheter att studera detta. Dels behövs långa uppföljningstider, dels är det svårt att fastställa orsakssamband.²⁴ Detta sagt lyfts samtidigt fram hur flera studier visar på sambandet mellan pappans tidiga engagemang i barnens liv och kontakten och

²⁰ FK 2013b.

²¹ Statistisk diskriminering innebär att individer diskrimineras på basis av vissa stereotyper om någon grupp som individerna tillhör

²² Duvander 2014.

²³ Duvander 2014.

²⁴ Duvander 2014.

engagemanget senare under barnets liv. Bland annat påverkar föräldraledighetsuttag kontakten med barn efter en separation.²⁵

Andra studier har även visat på samband mellan mäns föräldraledighet och hälsa.²⁶ Men i dessa studier är det svårt att veta om det är pappans föräldraledighet som leder till utfallet eller om det är livsstilen hos de män som sedan väljer att vara föräldralediga som påverkar. Troligen är verkligheten ofta en kombination av att vissa pappor tar ledigt men att också ledigheten i sig ökar sannolikheten för vissa utfall. Det är troligt att pappor som är intresserade av barn tar lång ledighet men att ledigheten också stärker kontakten med och intresset för barnet.²⁷

Socialförsäkringar i Sverige är individuella rättigheter som inte kan överföras mellan individer, t.ex. inom familjen. Utifrån detta kan man argumentera att även föräldraförsäkringen, även om den har barnet i centrum, borde vara en individuell rättighet som inte kan överföras mellan individer i familjen. Föräldraförsäkringen skyddar för inkomstbortfall vid vård av barn, precis som sjukförsäkring, arbetslöshetsförsäkring och pension individuellt skyddar inkomsten vid annan frånvaro från arbete.

Att göra föräldraförsäkringen till en individuell rättighet för varje förälder utan möjlighet att föra över dagar till den andra föräldern är därmed en högst rimlig åtgärd.

Även om pappors föräldraledighet kan ses som ett ansvar är det samtidigt uppenbart att det har positiva effekter för män och mäns relation till sina barn. På ett samhälleligt och på ett individuellt plan är en jämställd föräldraförsäkring otvetydigt en grundstomme för mäns ökade omsorgsansvar.

7.1.4 Vad påverkar mäns uttag?

Även om normerna för föräldraskap förändrats går det fortfarande att argumentera för att förväntningarna på kvinnor att ta ut lång föräldraledighet är starka i samhället. Om inte det sker riskerar ibland en kvinna att ses som en sämre förälder. Samtidigt är förväntningarna på män att vara hemma lång tid svaga bl.a. på många arbetsplatser. Män förutsätts alltjämt i hög grad att orientera sig mer mot arbetslivet medan kvinnor förutsätts orientera sig mer

²⁵ Duvander 2014.

²⁶ Månsdotter, Lindholm och Winkvist, 2007, Månsdotter och Lundin, 2010.

²⁷ Duvander 2014.

mot arbetslivet och omsorgen i hemmet. Den starka betoningen på valfrihet i föräldraförsäkringen åtföljs fortfarande av ett underförstått antagande att mäns aktiva föräldraskap inte ses som något självklart.

Hur länge män och kvinnor är hemma sammanfaller enligt undersökningar genomförda av Försäkringskassan och i forskning med frågor om ekonomi, utbildning och om man arbetar i offentlig eller privat verksamhet.²⁸ Framförallt är det tydligt att det är föräldrar där båda har hög inkomst och hög utbildning som delar mest lika och använder flexibiliteten i försäkringen mest, det vill säga sprider ut sina dagar. Detta förklaras ibland med attitydskillnader mellan olika grupper av föräldrar. För män – och kvinnor – kan hög utbildning ofta sammanfalla med en friare arbetsituation och större möjlighet att vara föräldraledig. Samtidigt är det så att män med högst inkomst inte är de som tar flest dagar utan de tar något färre eller lika många som de med näst högst inkomst.²⁹ Här framstår skillnader mellan olika grupper av pappor med hög inkomst, där män i olika sektorer i arbetslivet sannolikt har olika mönster. Bland föräldrar med lägre inkomster och lägre utbildning använder kvinnor större del av försäkringen och sprider ut dagarna mindre.³⁰

Mammans inkomst och utbildning påverkar på det här sättet mäns uttag. En hög inkomst hos mamman kan kopplas till ett större uttag av föräldrapenning hos pappan. Mammor med hög inkomst tar också kortare ledighet. Samtidigt är det så att gruppen pappor som inte har en inkomst, en låg inkomst eller svag arbetsmarknadsanknytning är de som använder föräldrapenningen i minst utsträckning.³¹

Både män och kvinnor med privata anställningar tar ut kortare ledighet än de som arbetar i offentlig sektor. I offentlig sektor finns många kvinnodominerade arbetsplatser och de kan vara mer anpassade till att fungera även då anställda är frånvarande för föräldraledighet. I offentlig sektor har också kollektivavtalen för extra ersättningar varit mer generösa under längre tid. Ett större uttag kan även ha att göra med attityden till ledighet på dessa arbetsplatser och med typen av arbetsuppgifter.

²⁸ Duvander 2014.

²⁹ Duvander 2014.

³⁰ Duvander 2014.

³¹ Duvander 2014.

När det gäller ekonomi är det viktigt att understryka att föreställningen att familjen förlorar på att mannen är hemma många gånger överdrivs eller förutsätts på felaktiga grunder.³²

Vi ser alltså att hög utbildning och god ekonomi oftare sammanfaller med jämställda uttag. I förhållande till detta är det viktigt att diskutera hur förutsättningarna för jämställdhet hänger samman med ekonomisk jämlikhet. Sannolikheten för män och kvinnor med sämre arbetsmarknadsposition att välja jämställt framstår som mindre. Detta leder också till att kvinnor med svagare arbetsmarknadsanknytning riskerar att ytterligare försämma sin arbetsposition om de ensamt tar ansvar för föräldraledigheten.

I diskussionen om varför män inte tar ut mer föräldraledighet är det viktigt framhålla en mans eget ansvar för sin prioritering. Samtidigt ska man inte heller frånse kvinnors möjliga motstånd mot att dela på föräldraledigheten. Mäns ”i-princip”-inställning till jämställdhet har lyfts fram och rimligen har även många kvinnor, på motsvarande sätt, en ”i-princip”-inställning till att dela föräldraledigheten. Föreställningar om mäns sämre förmåga som föräldrar, omgivningens och föräldrars egna förväntningar på vem som bäst lämpar sig att vara hemma har alljämt stor betydelse.

Ofta framförs också synpunkten att särskilt kvinnor som inte befinner sig i yrken med karriärmöjligheter ser föräldraledigheten som en möjlighet till uppehåll från arbetslivet. Men det finns forskning som visar att många män på motsvarande sätt motiverade ledighet med individuella skäl som till exempel att de behöver ett avbrott från arbetet.³³

På detta sätt framstår det som viktigt att via föräldraförsäkringens utformning tydligare signalera att män och kvinnor tillsammans förutsätts dela på föräldraledigheten. Mönster som innebär att ledning och personal på arbetsplatser förväntar sig att kvinnor är frånvarande under längre tid samt kommer att arbeta deltid riskerar annars att fortsätta att reproduceras. Mönstret påverkar, som vi tidigare lyft fram, kvinnors ekonomiska situation, även när det gäller pension. Likaså gäller det för skillnaderna i uttag för män och kvinnor med lägst inkomster.

³² FK 2013a

³³ Duvander 2014, Plantin 2014.

7.1.5 Information till föräldrar

Att ta hand om små barn kräver kunskaper. Unga män kan uppleva sig mindre förberedda på denna form av omsorgsuppgift än kvinnor. En studie bland unga män och unga kvinnor visade att män inte trodde att barn skulle påverka deras arbetsliv medan kvinnor förväntade sig att de måste planera för att förena moderskap och yrkesliv.³⁴

Både män och kvinnor upplever också stress och osäkerhet i sitt föräldraskap, därför behövs stöd och utbildning för föräldrar.

Individualiserade månader framstår som den viktigaste åtgärden för att öka mäns uttag i syfte att nå de jämställdhetspolitiska målen. Mycket kan samtidigt även förbättras när det gäller den information som når föräldrar. Information om föräldrapenning går till den blivande mamman när hon bekräftats gravid på en mödravårdscentral och hon skickat in ett mödraskapsintyg. Den blivande pappan nås inte av information om sina rättigheter på samma sätt och främst inte lika tidigt. Det visar sig att pappor ofta får information om föräldrapenning genom mamman och att många föräldrar har stora brister i kunskap om sina rättigheter, särskilt pappor. Exempelvis visste bara en tredjedel av papporna i början av 2000-talet att de hade rätt till lika många dagar som mamman. Det fanns exempel på att män uppfattade att de enbart hade rätt till de två så kallade pappamånaderna. Kunskapsbrist kan leda till osäkerhet kring föräldraleddigheten och mindre självklarhet kring hur, när och hur mycket som ledigheten ska omfatta.³⁵

Informationen som når pappor och mammor inom mödra- och barnavården är viktig och i kapitel 12, om forskning och organisationer som arbetar med män och jämställdhet, diskuterar vi hur så kallade pappagrupper fungerar som ett uppskattat komplement inom MVC och BVC. Det är fortfarande så att fäder ges en sekundär roll och inte möts av samma information som mödrar. Pappagrupper ingår inte i ordinarie verksamhet utan beror på vårdcentralens val och ekonomiska situation. Utbildning om genus och särskilt kunskap om män och unga mäns roll som förälder efterfrågas inom barnmorskeutbildningen och bland personal som arbetar med blivande och nyblivna föräldrar. Dessutom efterfrågar många möjligheten att utöka pappagrupsverksamhet till en del av den ordinarie verksamheten.³⁶

³⁴ Kugelberg 2004.

³⁵ Duvander 2014.

³⁶ Mfj 2014.

Vi anser det angeläget att det, i klart jämställdhetsyfte, behöver skapas ett brett utbud när det gäller föräldrautbildning. Man kan fråga sig om den lätt omvälvande situation som inträffar när ett par får barn och det därmed kommer in en tredje central part i relationen, inte skulle göra det motiverat att diskutera om en föräldrautbildning borde vara obligatorisk och exempelvis kopplas till föräldraförsäkringen. Detta skulle markera vikten av att föräldrar gemensamt ses som ansvariga för omsorgen om barnen. Vi är dock inte beredda att omedelbart ställa oss bakom en sådan idé men anser definitivt att frågan behöver utredas (se vidare kapitel 12).

7.1.6 Ett pappavänligt arbetsliv?

Möjligheten att ta ut längre föräldraledighet, vara tillfälligt hemma med sjukt barn (vab) eller att vara deltidsföräldraledig påverkas också av en rad förhållanden inom arbetslivet. Det är därför angeläget att i samband med föräldraförsäkringsfrågor diskutera hur arbetslivet på olika sätt stödjer föräldrar att kombinera arbete och familj. I bilaga 17 diskuteras hur lojalitetskonflikter kan uppstå för föräldrar i arbetslivet och hur många vittnar om att man inte får tillräcklig uppbackning. Det kan handla om att föräldrar som väljer att arbeta deltid fortfarande förväntas hantera samma arbetsbörda eller uppgifter.³⁷ Det finns skäl att tro att detta på mansdominerade arbetsplatser uppmärksammas i mindre utsträckning än på kvinnodominerade arbetsplatser. Det betyder att arbetsgivares och arbetskamraters kunskaper och förhållningssätt när det kommer till att stödja män – och kvinnor – att kombinera arbete och familj behöver belysas.

7.1.7 Vad skulle en individualiserad föräldraförsäkring leda till?

Frågan om att reservera dagarna i föräldraförsäkringen är politiskt laddad. Samtidigt framstår detta som ett av de mest effektiva och ”gripbara” statliga styrinstrumenten för att uppnå de jämställdhetspolitiska målen och särskilt för att stärka mäns omsorgsgivande och kontakten med de egna barnen. Som alternativ till en fullt ut individualiserad föräldraförsäkring har en tredelning av föräldraledig-

³⁷ Plantin 2014.

heten utretts³⁸ och möjligheten att införa ytterligare en individualiserad pappamånad är något som återkommande förs på tal i politisk debatt. För den fortsatta debatten om föräldraförsäkringen tror vi att det är viktigt att lyfta fram att en fullt ut individualiserad försäkring inte behöver betraktas som något orimligt.

Om möjligheten att överföra dagar mellan föräldrar slopades skulle pappor använda mer föräldrapenning. Detta antagande kan göras med stöd i resultat om effekterna av tidigare reformer i Sverige. Det är också tydligt från de andra nordiska länderna att när tid reserveras till vardera föräldern så ökar användningen av denna tid bland män. Både Island och Norge är exempel på detta. Det är också uppenbart att attityder till jämställt föräldraskap påverkas av reglernas utformning. Det initiala motståndet mot reserverade månader i Sverige är inte alls lika starkt idag och det är en rimlig slutsats att reformen 1995 har gjort mycket för att svenska pappor ofta ses som världsbest i att ta hand om sina barn. Det är därmed troligt att en individualiserad försäkring skulle leda till en betoning av ett jämställt föräldraskap.³⁹

Då både mammor och pappor sprider på dagarna idag skulle troligen mammor fortfarande ta ut länge föräldraledighet än män i och med flexibiliteten i försäkringen. Om den ena föräldern, säg mamman, skulle använda sin hälft av de 480 dagarna med 5 föräldrapenningdagar i veckan skulle det göra det möjligt att vara hemma cirka 11 månader. Det är också troligt att den andre föräldern, säg pappans, uttag skulle förlängas samt bli mer sammanhållet och att flera dagar skulle användas innan barnet börjar på förskola. Invändningen mot detta är att flexibiliteten i föräldraförsäkringen skulle minska, främst för föräldrar med lägre inkomster.

En tredelning av föräldrapenningen som föreslogs av Föräldraförsäkringsutredningen framstår som ett bra sätt att balansera dessa aspekter. I den utredningen har även kostnadsberäkningar, en rad ytterligare aspekter och förslag på förändringar av försäkringen analyserats. En tredelning skulle leda till en förändring i samma riktning som en fullständig individualisering, men inte lika starkt. Effekterna av att öka den reserverade tiden med en månad är svårare att se. Erfarenheten från de två första reserverade månaderna leder till att man kan vänta sig en måttlig förändring av pappans uttag i och med att förändringen var mycket större vid den första jämfört med den andra reserverade månaden.

³⁸ SOU 2005:73.

³⁹ Duvander 2014.

Från och med 2014 ska 80 procent av föräldrapenningen användas inom de första 4 åren och det kan också bidra till en mer sammanhållen tid för pappan innan barnet börjar förskola eftersom föräldrarna kommer behöva använda föräldrapenningdagarna mer intensivt i början av barnets liv.

Vidare finns det en grupp pappor som troligen inte skulle utnyttja sin del av försäkringen även om mamman inte kan använda den. Detta tas ofta som ett argument mot individualisering då barnen till dessa män skulle komma i kläm genom att barnen får börja i förskola tidigare. En individualisering av föräldraförsäkringen skulle behöva handskas med situationer där båda föräldrarna av särskilda skäl inte kan ta lika mycket ansvar. Detta är dock en situation som finns redan idag vid exempelvis en konflikt mellan föräldrarna. De reserverade månaderna kan inte utnyttjas, pappor kan neka mammor att ta mer än hälften av dagarna och vice versa. Att inte båda föräldrar använder föräldrapenning kan ha flera skäl och det är förstås så att föräldrar av båda könen kan vara både frånvarande, opassande eller ovilliga att sköta små barn. Då gemensam vårdnad om barnen är grundläggande i Sverige behöver detta lösas på annat sätt, oberoende av om en individualisering införs.⁴⁰

Frågan om vad som är barnens bästa blir ofta infekterad och ofta svår att avgöra. Ibland är det en fråga om att kortsiktiga och långsiktiga fördelar ställs mot varandra. Barnens bästa på lång sikt är exempelvis att inte råka i fattigdom genom att mamman hamnar utanför arbetsmarknaden (särskilt vid separation) och att en djup kontakt även med pappan befästs från början i livet. Detta kan innebära en viss ekonomisk omprioritering i början av barnets liv och det förutsätter att samhället erbjuder en generös försäkring. Det förutsätter också att barnets bästa inte i alla lägen är att skjuta upp förskolestarten utan att en förskola av god kvalitet ses som en positiv del av barns liv.

Sammanfattningsvis är det viktigt att avfärda en del myter kring följderna av en fullt ut individualiserad föräldraledighet. Delade man upp den sammanlagda försäkringstidens 16 månader betyder det inte att endera föräldern enbart skulle kunna vara hemma 8 månader, utan snarare 11 månader eller mer, givet de uttagsmönster som finns idag. För de familjer som prioriterar att endera föräldern är hemma en lång sammanhållen period på uppemot ett år, efter

⁴⁰ Duvander 2014.

barnafödseln så kommer möjligheterna till detta att vara goda även om föräldraförsäkringen skulle individualiseras.

I jämförelse med en fullständig individualisering, framstår en tredelning som en relativt mild förändring av försäkringen och enbart en ytterligare kvoterad "pappamånad" som en reform med begränsad betydelse.

Mot en minskad, men fortsatt stor flexibilitet i systemet, kan ställas de uppenbara jämställdhetsvinster som en fullt ut individualiserad föräldraförsäkring skulle ge. Barn skulle få bättre kontakt med båda föräldrarna och ojämställda mönster i arbetslivet skulle utmanas på ett genomgripande sätt.

7.2 Separationer och vårdnadsfrågor

När det gäller män, separationer och vårdnadstvister kan två trender ställas bredvid varandra. Den första trenden är att det växelvisa boendet för barn efter en separation ökat kraftigt, särskilt på senare tid. Från att det vid mitten av 1980-talet in till början av 1990-talet enbart var några procent av barnen som bodde växelvis hos båda sina föräldrar är siffran idag drygt 30 procent.⁴¹

En allt större grupp män har efter en separation ett delat ansvar för sina barn. Det har med andra ord skett en förändring i praktik när det gäller mäns sätt att ta hand om barn efter en separation. Detta även om det är viktigt att poängtera att mammor alltjämt oftast är boförlärd efter en separation även vid gemensam vårdnad som är den vanligaste vårdnadsformen efter separation i Sverige. Män är fortfarande också ofta mer osäkra på hur livet med barn ska gestalta sig efter separationen än vad kvinnor kan vara. Som exempel har mäns utmaningar efter en separation beskrivits i boken *Det blir bra: manual för skilda män*.⁴² Det är angeläget att framhålla detta som en tydlig och genomgripande förändring som skett under de senaste decennierna. Mäns kontakt med sina barn efter en separation har med andra ord tydligt förstärkts.

Den andra trenden är att vårdnadstvisterna ökar. Organisationer som företräder pappor i vårdnadstvister pekar på att det särskilt efter 2006, då vårdnadslagstiftningen senast förändrades, har blivit svårare för män att få behålla vårdnaden och ha delat boende för barnen. Den generella trenden att män i större utsträckning än

⁴¹ SOU 2011:51.

⁴² Ringdahl 2013.

tidigare har delad vårdnad, boende och umgänge med sina barn efter en separation kan ur dessa perspektiv ställas mot eventuellt stärkta eller kvarvarande problem för somliga män i vårdnadstvister.

När det gäller tvister om vårdnad, boende och umgänge framkommer att⁴³:

- Ca 50 000 barn har föräldrar som separerar årligen. Flertalet separationer leder inte till vårdnadstvist.
- Gemensam vårdnad är den vanligaste vårdnadsformen samt huvudregel i svensk lag.
- Gemensam vårdnad betyder inte växelvis boende. Det vanligaste är att barn bor hos mamman.
- Vårdnadslagstiftningen ändrades 1998 och sedan 2006 med förändringar i hur domstolen kan döma till ensam samt gemensam vårdnad mot en förälders vilja och vid samarbetssvårigheter.
- Under 2000-talet har andelen barn som bor med en förälder men som har två vårdnadshavare ökat från ca 65 procent till 72 procent 2011.
- Vid en separation ska föräldrarna först försöka nå en överenskommelse inom socialtjänstens familjerätt. Till denna vänder sig föräldrar när de inte kommer överens om den gemensamma vårdnaden efter en separation.⁴⁴ Föräldrarna erbjuds samarbetsamtal men dessa är frivilliga. En förälder kan avstå från att delta i samarbetsamtal.
- Nås inte en överenskommelse går fallet vidare till domstol.
- Vårdnadstvisterna har ökat sedan 2006. Enligt Domstolsverkets statistik inkom 5 300 stämningsansökningar till tingsrätterna 2012, en fördubbling jämfört med 2004.
- Det saknas tillräcklig statistik över vårdnadstvister och domstolsutslag. Men det framstår som att samarbetssvårigheter är den vanligaste orsaken till domar om ensam vårdnad, vid sidan om anklagelser om våld eller övergrepp.

⁴³ Dessa punkter återger till del text från en av underlagsrapporterna till vår utredning; Johanna Schiratzki, *Män i tvister om vårdnad, boende och umgänge*, bilaga 18 till vårt betänkande. Rapporten refereras i fortsättningen som Schiratzki 2014.

⁴⁴ Hur familjerätten bör arbeta vid frågor om vårdnad, boende och umgänge framgår av Socialstyrelsen 2012.

- Vid avgörande av mål om vårdnad, boende och umgänge har en förälders position som boförälder eller umgängesförälder betydelse. En boförälder åläggs – oavsett kön – ett mer omfattande ansvar än en förälder som inte bor med barnet. En umgängesförälder har – oavsett kön – men med reservation för barnets vilja, mycket svårt att bli boförälder så länge boföräldern lyckas ge barnet en godtagbar stabil och riskfri tillvaro som inte alltför mycket präglas av fördrakonflikt eller föräldraförlust.
- Män som varit föräldralediga genomgår i mindre utsträckning vårdnadstvister.

Det framstår inte utifrån det underlag vi haft att domstolar kan beskrivas som specifikt mamma- eller pappavänliga utan att domstolarna dömer efter barnens behov och föräldrarnas ”positionalitet” som omvårdare. Dock, de könade mönster som finns bland föräldrar – att kvinnor i större utsträckning än män tagit ansvar för barnen, visat genom bl.a. uttag av föräldrapenningdagar – förklarar till del varför mammor i större utsträckning än pappor tilldöms att bli boföräldrar efter separationer.

7.2.1 Mäns erfarenheter från vårdnadstvister

Det finns ett flertal organisationer som arbetar för att uppmärksamma mäns erfarenheter i vårdnadstvister och som är kritiska till hur både familjerätt och domstolar bemöter män i tvister om vårdnad boende och umgänge, eller i fall där män anser att modern till barnet är olämplig som förälder.⁴⁵ Utredningen har även mött advokater som arbetat med vårdnadstvister och som pekat på svårigheter för män i domstolsprocesser.

De erfarenheter män, som organiserat sig i dessa frågor, för fram kan summeras på följande sätt: Det nuvarande regelverket i vårdnadstvister premierar konflikt snarare än konfliktlösning. Om det inte framstår som möjligt för föräldrarna att samarbeta så tilldöms den ena föräldern antingen vårdnad eller att bli boende-förälder vid gemensam vårdnad. Detta är något dessa män anser framför allt gynnar mammor.⁴⁶

⁴⁵ Utredningen har mött representanter från Föreningen PappaBarn, Mans- och familjejouren samt Pappammanualen.se .

⁴⁶ Se www.pappammanualen.se, www.pappabarn.se

Organisationerna som företräder pappor i vårdnadstvister har också fört fram att det saknas sanktioner mot föräldrar som umgängessaboterar. Trots att gemensam vårdnad innebär att man inte får fatta avgörande beslut om barnet utan den andre vårdnadshavarens medhåll kan exempelvis en förälder som flyttar och därmed försvårar för den andre föräldern att träffa barnet undgå sanktioner.

Organisationerna rapporterar även om problem i bemötandet inom socialtjänstens familjerätt. Att många handläggare är kvinnor anses gynna kvinnor i vårdnadsprocesser och behovet av fler manliga handläggare i vårdnadsärenden har lyfts fram.

På ett av våra seminarier rapporterade Röda korset om en pågående verksamhet kring stödgrupper för pappor och mammor i vårdnadsprocesser. Denna typ av verksamhet framstår som viktig i och med att män som upplever problem i vårdnadsfrågor har få professionella verksamheter att söka information och stöd hos. Att exempelvis söka sig till kriscentrum för män eller liknande verksamheter kan upplevas som inte det bästa då dessa organisationer främst arbetar med män som har en våldsproblematik eller annan form av stödbehov.

Dessutom rapporteras om hur män som har erfarenheter av en tidigare kvinnlig partner som haft olika former av problem, som gör denne mindre lämplig som förälder, kan mötas av ifrågasättande på ett annat sätt än när kvinnor rapporterar motsvarande typ av problem.

Man har även fört fram problem med att vårdnadstvister drar ut på tiden och att detta kan leda till att barnet under en lång tid bor med den ene föräldern vilket senare gynnar denne förälder i tvistemålet. Kortare vårdnadsprocesser och mer intervention från familjerätten kring samarbetsavtal lyfts fram som ett stort behov.

Samtliga ovanstående punkter framstår som relativt okontroversiella och borde därför uppmärksammas inom berörda myndigheter och på politisk nivå. Vi anser att mäns möjliga sårbarhet i vårdnadsfrågor är en fråga som i för stor utsträckning negligerats inom jämställdhetspolitiken.

Att vårdnadstvister har en särskild laddning kan förklaras på flera plan. En handlar om svårigheten att hantera vårdnadstvister där det förekommer uppgifter om våld eller missbruk. Socialtjänsten har i uppgift att inledningsvis avgöra om det föreligger något hot för barnens säkerhet när man inleder en vårdnadsprocess. Men om något sådant inte är fallet, borde den efterföljande processen kunna utformas så att den minskar risken att konflikten förvärras eller att endera föräldern premieras på ovidkommande grunder.

Det är samtidigt noterbart att få av företrädarna för olika intressegrupper för män och vårdnadsfrågor lyfter fram betydelsen av föräldraledighet för att förbättra mäns position i vårdnadstvister.

7.2.2 Kvinnors erfarenheter från vårdnadstvister

Vi har inte på något omfattande sätt inventerat kvinnors erfarenheter vid vårdnadstvister men vi har funnit en rad frågor som är värda att ta upp i sammanhanget.

Företrädare för organisationen Makalösa föräldrar, som inte uteslutande företräder kvinnor utan även män som är ensamstående, beskriver på många sätt en problematik liknande den vi behandlat ovan.⁴⁷ Många kvinnor som upplever vårdnadstvister rapporterar missnöje med familjerätten även om det finns undantag. Organisationen Makalösa föräldrar efterfrågar bl.a följande inom familjerätten:

- Personal med mångfald (kön, ålder, etnicitet osv.) samt genus-/mångfaldskompetens.
- Tillgänglig familjerätt, där väntetider minimeras.
- Personal som utbildats om våld i familjen och som reagerar mot kommentarer eller former av hot (från män eller kvinnor) som inte är acceptabla.
- Mer intervention från personalen i familjerätten under vårdnadsprocessen och samtal om samarbete.
- Obligatorisk deltagande i stödgrupp för föräldrarna (separata grupper för föräldrarna var för sig som dock gärna kan vara könsblandade).
- Kompetensutveckling till personal i skola, förskola samt BVC och MVC kring deras roller under en separation.
- Särskilt utbildade domare eller en särskild familjedomstol.

⁴⁷ www.makalosa.org

7.2.3 Reflektioner kring vårdnadstvister

En vårdnadstvist är en dramatisk situation. Man kan ta en enklare utgångspunkt, nämligen en situation där en separation ska ske eller har skett och där båda parter inte är överens om separationen – den kan vara nog så laddad. Läger man till att ett eller flera barn finns med i bilden och att sannolikheten är hög för att båda föräldrarna riskerar att få mindre tid med barnen ökar komplexiteten. Läger man till detta möjligheten att den ena föräldern, mot det andre partners vilja, får majoriteten av tiden med barnet kan man förstå de spänningar som kan uppstå. Att därtill säga att en sådan situation för barnen är mycket påfrestande är ett understatement.

Det är här dock angeläget att understryka att det i första hand är föräldrarnas ansvar att, med barnets/barnens bästa för ögonen, komma fram till en lösning – detta så mycket mer som föräldrar och barn ska kunna umgås även många år efter själva tvisten.

Vi tror att viss del av kritiken mot familjerätten ska ses i ljuset av det i sig konfliktfyllda utgångsläget mellan pappan och mamman.

Ändå framstår det för oss som angeläget att genusperspektiv (som inkluderar frågor om mäns erfarenheter) görs än tydligare i kompetensutvecklingen inom familjerätten och att stärkta insatser där kan ha stor betydelse för att minska antalet tvister.

Nya arbetssätt där domstol och familjerätt har ett tätare samarbete och som ger föräldrar bättre verktyg för att ta ansvar, acceptera varandras föräldraskap och nå bättre samförstånds-lösningar har också utarbetats inom socialtjänsten på senare tid.⁴⁸ Vi anser att dessa arbetssätt och vårdnadsfrågor generellt behöver uppmärksammas mer i samhällsdebatten.

Därtill, regeringen avser att under 2014 tillsätta en utredning som utvärderar den vårdnadslagstiftning som trädde i kraft 2006. Denna utredning är angelägen och bör beakta hela vårdnadsprocessen. Det framstår som centralt att utredningen på ett allsidigt sätt inventerar de problem som kan uppstå i vårdnadstvister och beaktar hur män respektive kvinnor kan uppleva likartade men också skilda problem.

⁴⁸ Advokaten nr 9 2013.

7.3 Faderns presumtion för samboende och möjligheter för hbt-föräldrar

Fastställande av faderskap kan underlättas för samboende.⁴⁹ Detta har skett på Island där samboende par kan registrera sitt samboende och efter detta gäller samma presumtion om faderskap som för en gift man om kvinnan föder barn.

I Sverige har idag 65 procent av de barn som föds ogifta föräldrar.⁵⁰ Är den födande kvinnan heterosexuellt gift blir hennes man automatisk rättslig far till barnet. Är fadern ogift måste faderskapet utredas av socialnämnd. Socialtjänsten har ett omfattande uppdrag i samband med dessa faderskapsfrågor. En förenklad process för fastställande av faderskap för majoriteten av männen som blir pappor i Sverige skulle kunna frigöra resurser från socialtjänsten och vara ett led i en modernisering av den rättsliga synen på föräldraskap.

En annan fråga vi i utredningsarbete uppmärksammas på är frågan om ”pappa mot sin vilja”. Det finns män som anser sig lurade av sin partner eller vid en tillfällig kontakt. Och liknande situation kan kvinnor råka ut för. En kvinna har dock möjligheten till abort. Det rimliga är förstås att mannen liksom kvinnan tar sitt fulla ansvar vid sexuellt umgänge. Samtidigt ser verkligen inte alltid ut på detta sätt. Hur denna mycket svåra problematik skulle kunna behandlas har vi inte gått in på i vårt arbete.

Värdet av en individualiserad föräldraförsäkring är stort. När denna fråga ses över, vilket vi anser måste göras, är det samtidigt angeläget att man även ser över behoven för de som lever i mer otraditionella familjebildningar. I många s.k. regnbågsfamiljer⁵¹ finns en önskan att kunna dela föräldradighetsdagarna på fler personer än de biologiska föräldrarna. Här skulle en överlåtelse-möjlighet till tredje part kunna utgöra en möjlighet.

⁴⁹ Schiratzki 2014.

⁵⁰ Schiratzki 2014, Socialstyrelsen 2012.

⁵¹ Barnet kan t.ex. ha samkönade föräldrar och kan ha kommit till genom assisterad befruktning (till exempel i en familj med två mammor), genom surrogat (till exempel i en familj med två pappor) eller genom assisterad befruktning där till exempel en familj med två mammor och en familj med två pappor delar på föräldraskapet.

7.4 Utmaningar

Den politiska diskussionen om föräldraförsäkringen präglas idag i vårt tycke av en överdriven försiktighet. Män kan ta hand om små barn, detta bevisas bl.a. av det faktum att vissa barn faktiskt har föräldrar som gör ett jämställt uttag av föräldrapenningdagarna. Men att endast en avgränsad och liten grupp har ett jämställt uttag visar också på begränsningarna i dagens valfrihetsbetonade föräldraförsäkring.

Sättet föräldrar delar på ansvaret för perioden innan barn börjar förskola är också det som generellt påverkar jämställdheten både i familjen och på arbetsmarknaden. Kvinnor som tar ut största delen av föräldraförsäkringen börjar ofta arbeta deltid och tar även ut störst andel dagar när det gäller vård av barn. Detta påverkar kvinnors ställning på arbetsmarknaden negativt sett till karriärmöjligheter och löneutveckling. För att statsmakterna ska nå det jämställdhetspolitiska målet om jämn fördelning av det obetalda hem- och omsorgsarbetet är det svårt att se ett bättre och mer gripbart styrmedel än föräldraförsäkringen.

Vi har även lyft fram frågan om vårdnadstvister. En starkt ökande del av barn lever idag växelvis boende hos sina föräldrar efter en separation men kvinnor är fortfarande oftast boförälder. Vi pekar på hur män rapporterar om upplevelser av könsstyrt bemötande i familjerätten men även att kvinnor rapporterar om problem i familjerätten. Det tycks som om socialtjänsten kan underlätta vårdnadsprocesser och minska konfliktsituationer genom att se över sina arbetssätt och stötta föräldrar mer.

Min sida – Göran Johnsson

När jag började jobba – på 1960-talet – var det uselt ställt med jämställdheten. Det är bättre nu, men långt ifrån bra.

Vi som vill jämställdhet och jämlikhet måste kämpa för det. Kampen måste föras i vardagslivet, arbetslivet och inom de organisationer vi är verksamma. Målet är att varje människa ges förutsättningen att få ett rikt och meningsfullt liv.

Det viktigt att männen inser att de måste bli positiva till förändring, inte minst när det gäller jämställdhet. Det är inte synd om män, men det kan bli det om de missar jämställdhetståget.

Jag hörde om ung kille som var med i ett samtal om utbildning. På frågan om pojkars sämre betyg så sa han lite kaxigt – det gör inget, vi får jobb ändå. Risker är att han blir grundligt besviken i framtiden.

Strukturuomvandlingen har varit genomgripande de senaste 50 åren, precis som jämställdhetsutvecklingen, och inget tyder på att den kommer att avstanna.

Politiken behöver bejaka strukturuomvandlingen och möta den med utbildningssatsningar och bättre möjligheter för alla att lära hela livet. Därför måste samhället erbjuda möjligheter till omställning så att folk inte håller sig fast när man behöver utvecklas. Arbetsmarknadspolitik och utbildningspolitik krävs för att vi ska kunna utveckla den generella och solidariska välfärdspolitik. Men framförallt tror jag att delad föräldradighet och bättre föräldrautbildning är det bästa sättet att skapa jämställdhet. Det gör män mer delaktiga i livet, inte bara arbetslivet. Vi män är ofta mindre öppna för förändring än kvinnor och det är synd. Jag brukar säga att det är bra med en backspegel, men inte om den tar upp hela framrutan.

Göran har varit expert i utredningen. Han har bl.a. varit ordförande i IF Metall.

8 Män, hälsa, ohälsa och social utsatthet

Slutsatser

1. Män lever i genomsnitt 3,6 år kortare än kvinnor men skillnaderna minskar successivt.
2. Män är sjukskrivna ungefär hälften så mycket som kvinnor.
3. Medellivslängd och hälsa är tydligt kopplade till socio-ekonomiska faktorer. Så är t.ex. hälsoskillnaden mellan könen mindre än skillnaden mellan dem med exempelvis olika utbildningsnivå.
4. Mansnormer påverkar mäns relation till vård och hälsa. Den manliga normen att vara ”stark och osårbar” har bl.a. som effekt att män söker vård sent, kanske i ett stadium, när sjukdomen utvecklats onödigt långt. Att bryta denna norm skulle alltså ha stor effekt även när det gäller hälsans område
5. Mäns ovilja att söka hjälp och vård i tid leder till ökade samhällsekonomiska kostnader, högre dödlighet och onödigt individuellt lidande.
6. Män behöver få än mer målgruppsinriktad information om sin överdödlighet, som bl.a. är knuten till risktagande, alkohol, våld, olyckor, depression och självmord.
7. Män, inte minst yngre, behöver medvetandegöra sig om vad deras riskbeteende kostar dem själva och samhället.
8. Mäns generella position i samhället gör det svårt att föreställa sig män som svaga, utsatta eller som ett offer för omständigheter omkring dem.

9. Bland hemlösa och utslagna är en överväldigande majoritet män. Akut hemlöshet är också vanligare bland män,
10. Unga män, män som arbetat inom industrierna och män med kort formell utbildning eller långtidssjukskrivna män riskerar att relativt snabbt hamna utanför samhällets skyddsnät.
11. Jämställdhet i samhället tycks innebära fördelar för män i form av bättre hälsa, minskade riskbeteenden, etc.

I detta kapitel tar vi upp frågor om skillnader mellan mäns och kvinnors hälsa, skillnader inom gruppen män, frågor om den manliga kroppens yttre – ”estetisering” och andra frågor relaterade till hälsa – arbete, hälsa, självmord, social utsatthet samt jämställdhet.

Vi har i viss mån tidigare berört hälsofrågor (kapitel 4.5.1 om medellivslängd). Sexuell hälsa tar vi upp i kapitel 10.2.

8.1 Skillnader i mäns och kvinnors hälsa

Mäns hälsa och sätt att hantera och uppleva sina kroppar är viktiga frågor att sätta i relation till normer för maskulinitet och jämställda livsmönster.¹ Det gäller normer för mäns ideal och beteenden med kopplingar mellan maskulinitet, hårdhet och risktagande; normer som inverkar på mäns villighet att söka vård och prata om hur man mår. Dessa återfinns hos enskilda män, grupper av män och även inom sjukvårdens professioner.

Män lever, som vi tidigare sett (kapitel 4.5.1) i genomsnitt 3,6 år kortare än kvinnor. Även om skillnaden successivt minskar är det en viktig utgångspunkt för en diskussion om lika livschanser för män och kvinnor.

Något paradoxalt dock är uppgifterna att män har ett hälsosamt år mer än kvinnor framför sig när de föds (se avsnitt 4.5.1).

Män är mindre sjukskrivna än kvinnor (se avsnitt 8.7 och 8.8.2).

Kvinnor rapporterar i högre grad både fysisk och psykisk ohälsa än vad män gör. Av tradition har detta ofta förklarats av kvinnors

¹ I detta kapitel återges text från en av underlagsrapporterna till vår utredning, Linn Sandberg *Män, kropp och hälsa*, bilaga 6 till vårt betänkande. Rapporten refereras i fortsättningen som Sandberg 2014. I kapitlet återges till del även text från en annan av underlagsrapporterna till vår utredning, Marcus Herz *Män och social utsatthet – en översikt*, bilaga 7 till vårt betänkande. Rapporten refereras i fortsättningen som Herz 2014.

dubbelarbete, det vill säga att ha ansvaret för både hemmets dagliga skötsel och sitt arbetsliv.²

Samtidigt tyder forskning om män och hälsa på att män underdiagnosteras när det gäller exempelvis depression och att män söker vård senare än vad kvinnor gör, något som påverkar såväl samhällets kostnader som dödligheten.³

Män söker hjälp, särskilt vad gäller psykisk hälsa, i mindre utsträckning än kvinnor. Sjukvården uppmärksammar dessutom i mindre utsträckning mäns psykiska hjälpbehov.

Avgörande skillnader finns också mellan olika grupper av män när det gäller hälsoaspekter.

Det ovanstående belyser komplexiteten när det kommer till jämförelser mellan mäns och kvinnors hälsa och ohälsa.

Frågorna om mäns, och kvinnors hälsa och därtill relaterad jämställdhet är inte bara ”svensk” utan belyses också i flera EU-rapporter m.fl.⁴

8.2 Jämlikhet när det gäller hälsa och vård?

Ovan har vi berört skillnader mellan könen när det gäller hälsa och vård. Det finns dock all anledning att även studera andra skillnader.⁵

Det finns regionala skillnader i Sverige. Ett sådant exempel är behandling av cancer där det finns stora variationer inom Sverige.

Det finns sociala skillnader. Risken för förtida död, före 65 års ålder, är mer än dubbelt så hög bland personer med enbart grundskoleutbildning, vilket gäller både män och kvinnor. Stora skillnader i förtida död finns såväl när det gäller dödlighet i hjärt- och kärlsjukdomar, cancer, skador, alkoholrelaterad sjuklighet, diabetes och sjukdomar i andningsorganen.

Det finns andra skillnader, så t.ex. har män och utlandsfödda högre dödlighet i behandlingsbara sjukdomar jämfört med kvinnor och svenskfödda. Undvikbar slutenvård⁶ är mer än dubbelt så vanligt bland lågutbildade än högutbildade.

Även om förtida död i behandlingsbara sjukdomar minskar i alla utbildningsgrupper sker förbättringen snabbare för högutbildade. Det

² Herz 2014 avsnitt 4.3.

³ Sandberg 2014 avsnitt 4.

⁴ Se bl.a. European Commission 2013a, European Commission 2013b, OECD 2013a.

⁵ I detta avsnitt återges till del text från Socialstyrelsen 2011 s. 7 ff. Frågorna har sedan tagits upp i bl.a. SOU 2013:44.

⁶ Sjukdomar och tillstånd som kan behandlas framgångsrikt inom öppna vårdformer.

har medfört att skillnaderna mellan grupperna har ökat under senare år.

8.3 Mäns normer om hälsa

Män och hälsa är ett omfattande forskningsområde.⁷ Ett perspektiv rör normer för maskulinitet som påverkar mäns hälsobeteende.

Sådana normer om manlighet som bygger på att män ska vara tuffa, osårbara, robusta och inte visa svaghet får konsekvenser för mäns hälsa genom att män tenderar att inte söka vård och ägnar sig åt ohälsosamma och riskfyllda praktiker.⁸ Män kan distansera sig från hjälp och visa att man inte bryr sig om hälsa och risker p.g.a. att det associerar till kvinnlighet, beroende och sårbarhet. Män kan eftersträva dominans och makt genom ett stereotypt manligt beteende som inbegriper risktagande. Samtidigt finns det ett pris för detta som blir särskilt uppenbart för dem som är eller blir marginaliserade grupper av män.

Det har t.ex. visats hur unga män inte söker hjälp vid könsjukdomar förrän de får tydliga symtom och inte testar sig i den utsträckning som behövs (se kapitel 10.2.1).⁹ I förlängningen leder detta inte bara till att de inte får den hjälp de behöver utan att det också dröjer innan medicinsk hjälp kan sättas in. Sjukdomar kan både förvärras och hinna spridas på grund av att en specifik form av maskulin ideologi reproduceras.

Detta leder till större samhällsekonomiska kostnader och ökat individuellt lidande samt bidrar till mäns högre dödlighet.

Mäns ovilja att söka hjälp för både medicinska och sociala problem har föranlett en omfattande diskussion avseende hur denna ovilja och mäns riskbeteenden ska förstås.¹⁰ Ibland talas det om hur en maskulin ideologi och livsstil per se är en riskfaktor.¹¹

Förhållandet kopplas även till sjukvårdens bemötande av män. Forskning pekar på hur hälso- och sjukvård kan bidra till synen på män som osårbara och starka genom att den ställer färre frågor till män eller att inte se exempelvis riskbeteende som tecken på psykisk ohälsa.¹²

⁷ I detta avsnitt, 8.3, återges till del text från Sandberg 2014 och Herz 2014.

⁸ Sandberg 2014 avsnitt 6.

⁹ Se även Sandberg 2014 avsnitt 5.

¹⁰ Herz 2014 avsnitt 4.3.

¹¹ Herz 2014 avsnitt 4.3.

¹² Statens folkhälsoinstitut 2011.

8.4 Skillnader mellan män

Forskning om män och folkhälsa i Sverige pekar på att ensidiga jämförelser av män och kvinnor leder till en överbetoning av könsskillnad och en underbetoning av skillnader inom grupperna män och kvinnor. Hälsoskillnaderna är t.ex. större mellan utbildningsgrupper än mellan kön.¹³ Det går även att se en rad sammanhang där ålder, utbildningsnivå, socioekonomi, utländsk bakgrund, sexualitet och geografi påverkar mäns hälsa.¹⁴ En tydlig illustration av detta förhållande finns i statistik kring mäns och kvinnors medellivslängd och dödlighet. Detta behandlade vi i kapitel 4.5.1 och tar vidare i avsnitt 8.10.

Att ”män” behöver förstås i relation till andra kategorier än kön poängteras i svensk forskning och i t.ex. rapporter från Europeiska kommissionen.¹⁵ I rapporterna beskrivs hur sociala omständigheter påverkar mäns hälsa och livsstil och att dessa påverkar både dödlighet och sårbarhet. Som exempel nämns att rökning är störst bland fattiga män i Europa och att arbetslöshet påverkar mäns hälsa negativt. Mäns hälsoproblem beskrivs som ”en kombination av social ojämlikhet och socialisering mot hårdhet, yrkesarbete och icke-omsorg”.¹⁶ I rapporterna betonas också att de kostnader och de privilegier som följer med maskulinitet är ojämnt fördelade inom gruppen män.

Skillnader i hälsa kan visa sig i att privilegierade män kan ha ekonomiska och andra förutsättningar som möjliggör en hälsosam livsstil medan mindre privilegierade män inte har samma möjligheter till detta. Dessutom kan manligt ohälsobeteende, exempelvis alkoholberoende och riskbeteende bland socialt utsatta män också förstås som en form av motstånd mot en marginaliserad position.¹⁷

Det finns en stor skillnad mellan till exempel män med arbetarklass- respektive medelklassbakgrund.¹⁸ Samma sak gäller förändrade livsvillkor bland män som exempelvis förändringar i diet, träning eller livsstil. Ofta är förändringarna medelklassfenomen eftersom det krävs resurser för att kunna lägga om sin livsstil. Fattigdom och hälsa samvarierar i olika hög utsträckning i

¹³ Folkhälsomyndigheten 2014.

¹⁴ Sandberg 2014 avsnitt 6.

¹⁵ European Commission 2013a, European Commission 2013b.

¹⁶ European Commission 2013a s.129.

¹⁷ Sandberg 2014 avsnitt 6.

¹⁸ Herz 2014 avsnitt 4.3.

olika länder men även i olika regioner, där både sociala och ekonomiska faktorer påverkar.¹⁹

Det finns i Sverige också skillnader mellan inrikes och utrikes födda. Inrikes födda män anser sig ha bäst allmänt hälsotillstånd, följda av utrikes födda män och inrikes födda kvinnor. Sämst hälsotillstånd anser sig utrikes födda kvinnor ha. Svår värk är vanligast hos utrikes födda kvinnor, därefter utrikes födda män. När det gäller psykisk hälsa kommer tillfredsställelsen med hälsan i samma ordning som det allmänna hälsotillståndet.²⁰

Det är dock värt nämna att det finns många positiva trender när det gäller mäns hälsa. Föreställningar om den robuste mannen som inte bör visa känslor och inte tar hand om sin kropp gäller inte i lika stor utsträckning som tidigare.²¹ Det knyter bl.a. till medellivslängd som vi återkommer till (avsnitt 8.10) och till avsnittet nedan (8.5) om kroppens yttre.

Det finns statistik som visar på minskade könsskillnader i dödlighet, vilket beror på att mäns dödlighet i hjärt- och kärlsjukdomar minskar.²² Trender som pekar mot ett ökat hälsomedvetande och minskad dödlighet behöver dock ställas i relation till sociala skillnader mellan olika grupper av män. Maskulinitet framstår som en tydlig riskfaktor i kombination med social utsatthet eller marginalisering men, i jämförelse med kvinnors ohälsa, som en friskfaktor i kombination med resurser och inkludering.

8.5 Kroppens yttre

På 1990-talet diskuterades flitigt det fenomen som går under beteckningen estetisering av manlighet.²³ En rad forskare konstaterade att män i allt större utsträckning börjat ägna sig åt utseende, kropp, smink och kläder. Denna diskussion har fortsatt in på 2000-talet och nu handlar det inte enbart om yttre attribut, utan om att med hjälp av träning och diet göra om kroppen.

Idag finns det också en ökad hälsomedvetenhet i många länder, inte minst i Sverige, där ansvaret för individens hälsa allt tydligare

¹⁹ Herz 2014 avsnitt 4.3.

²⁰ SCB (ULF/SILC).

²¹ Sandberg 2014 avsnitt 6.

²² Folkhälsoinstitutet 2012.

²³ I de första fyra styckena i detta avsnitt, 8.5, återges till del text från en av underlagsrapporterna till vår utredning, Thomas Johansson *Män tänker, tycker och gör*, bilaga 20 till vår utredning. Rapporten refereras i fortsättningen som Johansson 2014b.

hamnar på den enskilde personen. Delar av denna förändringsprocess har ett starkt samband med och historiska rötter i bodybuilding och ideal, där män är starka, välbyggda och muskulösa. Men det finns också andra nyanser i denna förändring. Det starka fokus som riktas mot kroppen idag för också med sig ett ökat hälsomedvetande och en ökad självmedvetenhet.

Detta är en förklaring till den enorma utbyggnaden av gym- och fitnessindustrin. Det blir allt vanligare att människor skaffar sig personliga tränare, årskort på gym och att man också regelbundet konsulterar experter när det gäller hälsa, träning och livsstil.

Samtidigt måste frågor om träning, kropp, vikt och hälsa alltid sättas in i ett sociokulturellt sammanhang där inte minst klass förklarar en hel del av variationen i beteenden och attityder. Denna nya kroppskultur kan ses som ett led i en omfattande individualisering och en allt mer accentuerad individkult. Ansvar för hälsa och välbefinnande läggs i allt större utsträckning på individen. Träningen på gym passar väl in i en modern och medelklassbaserad livsstil. I denna övergång från en kollektiv till en individuell kropp sker det också en rad förändringar vad gäller genusstrukturer och hur människor gör kön. Gymkulturen förstärker vissa drag och skillnader, samtidigt som den också innefattar en subversiv kraft, som kan upplösa en del distinktioner och skillnader. Kroppen ses som mer plastisk och görbar, och kön utgör inget hinder för att tänja på utformandet av en viss kropp. Muskler har också blivit något som är attraktivt för både män och kvinnor. Vissa människors besatthet av att forma, skulptera och definiera kroppen har ett könsneutralt drag över sig.

Vi uppfattar att en stor del av detta handlar om att behålla eller förbättra hälsan. Vi uppfattar också att en del handlar om just estetisering som ibland, paradoxalt nog, t.o.m. kan ta sig uttryck i att klart ohälsosamma metoder tas till för att förändra kroppens yttre.

En annan paradox – i en tid när fysisk styrka allt mindre är en viktig egenskap på arbetsmarknaden och i andra liknande sammanhang, bygger många män – och även en del kvinnor, upp klassiskt maskulina, muskulösa kroppar. Motivet torde mer vara att försköna och ”förmanliga” kroppen än att använda musklerna.

En form av estetisering är piercing; en håltagning på kroppen som följs av fästning av ett smycke, ofta ringar eller stavar av metall, och då främst titan. Piercingar görs av olika skäl, såsom estetiska, sociala, magiska eller medicinska skäl. Företeelsen har

funnits i flera tusen år och har under de senaste två decennierna blivit vanligare bland män och kvinnor i Sverige men förefaller under de senaste åren ha minskat i omfattning.

Tatuering, som till stora delar förefaller ha "tagit över" efter piercing, är ett annat exempel på estetisering av kroppen. Även denna företeelse har funnits i tusentals år i många kulturer runt om i världen. Efter att de tidiga europeiska kulturerna övergått till kristendom var det i västvärlden nästan uteslutande sjömän och kriminella som bar tatueringar fram till dess att det åter blev ett mode på 1980-talet. I dag är det mycket vanligt och vanligare hos män än kvinnor. Frågan är om tatuering kan ses som ett "jämfällt mode". I många fall synes det med tanke på motivval istället tydligare markera könstillhörighet; klassiskt maskulina respektive klassiskt feminina motiv är vanliga.

Det finns grupper av män som lägger allt mer tid och resurser på sitt utseende, t.ex. smink och hårfärgning och därmed tenderar att ta sig an typiskt kvinnliga mönster och det finns grupper av män som genom plastikoperationer, ja rent av penisförlängningar, gör sig mer klassiskt maskulina. Måhända ska detta dock inte ses som en paradox utan som exempel på ökad mångfald i samhället?

8.6 Psykisk hälsa

Män lider mindre av psykisk ohälsa än kvinnor och rapporterar i mindre utsträckning besvär av ångslan, oro eller ångest.²⁴ Kvinnor diagnostiseras och behandlas i dubbelt så hög utsträckning för depression som män och varannan kvinna och var fjärde man förväntas någon gång under livet drabbas av depression.²⁵

Unga har sedan 1990-talet haft en sämre hälsoutveckling än övriga befolkningen, framförallt när det gäller den psykiska hälsan.²⁶ Könsskillnaderna i psykisk hälsa är som störst under ungdomstiden.²⁷ Den försämrade psykiska hälsan är framförallt utbredd bland unga kvinnor.²⁸ Detta kan ha att göra med att de

²⁴ Män 15 procent, kvinnor 22 procent. Källa: SCB (ULF/SILC).

²⁵ I detta avsnitt, 8.6, återges till del text från Sandberg 2014 avsnitt 4.

²⁶ Ungdomsstyrelsen 2013 s. 169.

²⁷ Ungdomsstyrelsen 2013 s. 175.

²⁸ I åldersgruppen 16-25 år upplever 5 procent av killarna att de är stressade varje dag mot 17 procent av tjejerna. Tjejer i gymnasieskolan är de som känner sig allra mest stressade i skolan. Källa: Ungdomsstyrelsen 2013 s. 172.

ställer högre krav på sig själva än killar.²⁹ Pojkar upplever i högre utsträckning att de har ett mycket bra hälsotillstånd.³⁰

Den tilltagande psykiska ohälsan tar sig bl.a. uttryck i förtida pensionering bland unga. Förtida pensionering i åldersgruppen 20–34 år ökade mellan 1997 och 2007 med 61 procent för män och 71 procent för kvinnor.³¹

Mäns psykiska ohälsa skiljer sig vidare mellan män beroende på sexualitet; homo- och bisexuella män har sämre psykisk hälsa än heterosexuella män i Sverige.³² (Se även kapitel 3.5.)

Inom forskning om skillnader i psykisk hälsa mellan män och kvinnor påpekas dock återkommande att skillnaderna delvis måste förstås i relation till sociokulturella omständigheter där uttryck för psykisk ohälsa är sammankopplat med kön. Detta innebär bland annat att mäns psykiska ohälsa i högre utsträckning tar sig uttryck genom aggressivitet, utåtagerande beteende och missbruk av droger och alkohol. Dessa uttryck har förbisetts som symptom för depression och leder till underdiagnostisering av mäns psykiska ohälsa, något som påpekas i såväl nationella som internationella studier. Denna underdiagnostisering kan också kopplas till att män står för drygt 70 procent av alla självmord (se vidare avsnitt 8.9) trots den lägre frekvensen av rapporterad psykisk ohälsa.

Det finns när det gäller psykisk hälsa i Sverige också skillnader mellan inrikes och utrikes födda. Inrikes födda män har minst besvär av ångslan, oro och ångest, följda av utrikes födda män och inrikes födda kvinnor. Mest besvär har utrikes födda kvinnor.³³

Det har vid studier inom EU konstaterats att skillnaderna mellan mäns och kvinnors hjälpsökande är än större när det gäller fysisk hälsa än psykisk ohälsa vilket bland annat relateras till dominerande normer kring manlighet som lyfter fram oberoende, undantryckande av känslor, självbehärskning och kontroll.³⁴

Det anknyter till forskning som menar att depression genom uttryck som maktlöshet och brist på kontroll kan förstås som en feminiserad sjukdom och att män därför tenderar att underbetona och dölja sina depressioner. Intervjuer med primärvårdspatienter visar exempelvis att män i större utsträckning rapporterade

²⁹ På gymnasiet uppger 55 procent av tjejerna att de ofta är stressade över sina egna krav på att prestera väl i skolan. För killarna är siffran 33 procent. Källa: Ungdomsstyrelsen 2013 s. 174.

³⁰ 39 procent jämfört med flickornas 26 procent. Källa: Ungdomsstyrelsen 2013 s. 169.

³¹ Försäkringskassan. Se även Olofsson och Östh 2011 s. 10

³² Socialstyrelsen 2011 s. 139.

³³ SCB 2013 s. 94.

³⁴ European Commission 2013b.

kroppsliga symptom som bröstsmärtor, andning, hjärta eller högt blodtryck medan kvinnor snarare beskrev depressionen i termer av känslomässiga uttryck och återkom till känslor av skam och skuld. Familj och arbete spelade olika roll i mäns och kvinnors berättelser där män med hög utbildning talade om arbetet. Kvinnor med hög utbildning kände sig pressade av både hem och arbete medan kvinnor ur arbetarklassen framför allt talade om familj, gav uttryck för pessimism och självkritik, bl.a. relaterat till upplevelser av misslyckanden som mamma. De könsrelaterade uttrycken märktes även i hur män beskrev känslor av aggressivitet och irritation och hur depressionen stod i motsättning till vad det innebar att vara man.³⁵

Om mäns depressioner till stor del varit frånvarande i debatten, har de senaste årens ökning av neuropsykiatriska diagnoser som exempelvis ADHD, som innebär koncentrationssvårigheter, överaktivitet och bristande impulskontroll, fått desto större uppmärksamhet.

Bland de som diagnostiseras med ADHD är pojkar överrepresenterade.³⁶ En ökad medvetenhet och ökad diagnostisering av ADHD kan bl.a. påverka brottsbenägenheten. Det är sedan tidigare känt att personer med ADHD löper en ökad risk att hamna i kriminalitet. En studie har visat att brottsligheten sjunker med 32 procent under perioder med medicinering.³⁷ Denna studie bygger på att individerna jämförts med sig själva vilket gör att resultaten sannolikt inte beror på andra skillnader mellan de som får läkemedelsbehandling och de som inte får det (se även kapitel 9.1)

Vad denna studie illustrerar är de stora potentiella vinster både för enskilda och samhälleligt, som är förenade med en ökad medvetenhet kring och behandling av neuropsykiatriska diagnoser.

Mäns psykiska ohälsa och många mäns ovilja att söka hjälp för psykisk ohälsa är en stor utmaning. Det handlar om att män i högre grad behöver ”tillåta sig” och tillägna sig ett språk för tunga känslor och kunna uttrycka sig inför nära. Det handlar också om satsningar på sammanhang där män enkelt kan tala om sin psykiska hälsa och det handlar om en större medvetenhet inom vårdens professioner om könskodade beskrivningar av exempelvis depressioner.

³⁵ Sandberg 2014 avsnitt 4.

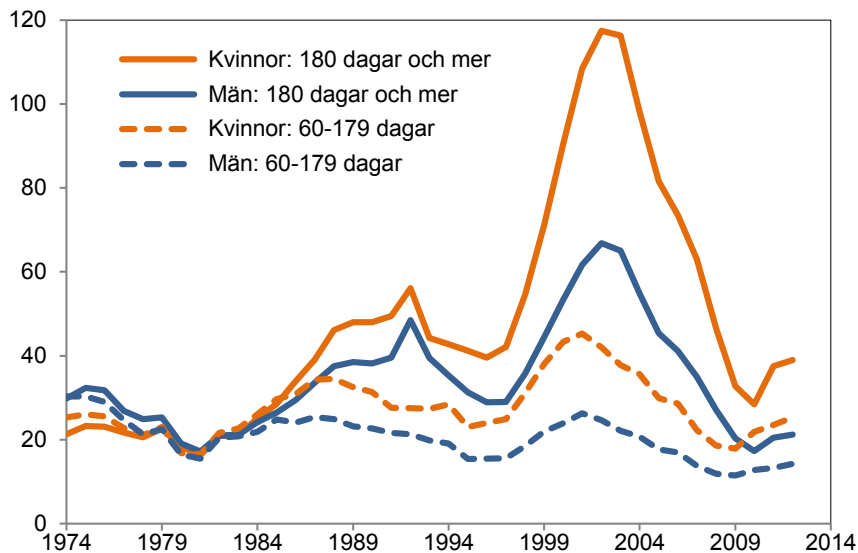
³⁶ Cirka 5 procent av barn i skolåldern beräknas ha ADHD och att det hos pojkar är 2–3 gånger vanligare än hos flickor. Källa: Socialstyrelsen 2010.

³⁷ Lichtenstein et al. 2012. Studien omfattade 25 000 personer med ADHD under perioden 2006–2009.

8.7 Sjukpenning – män, kvinnor och ansvar för barn

Det finns en påtaglig skillnad i antalet sjukpenningfall mellan män och kvinnor (figur 8.1).

Figur 8.1 Pågående sjukpenningfall i december åren 1974–2012

Källa: SCB/Försäkringskassan 2013a och egen bearbetning.

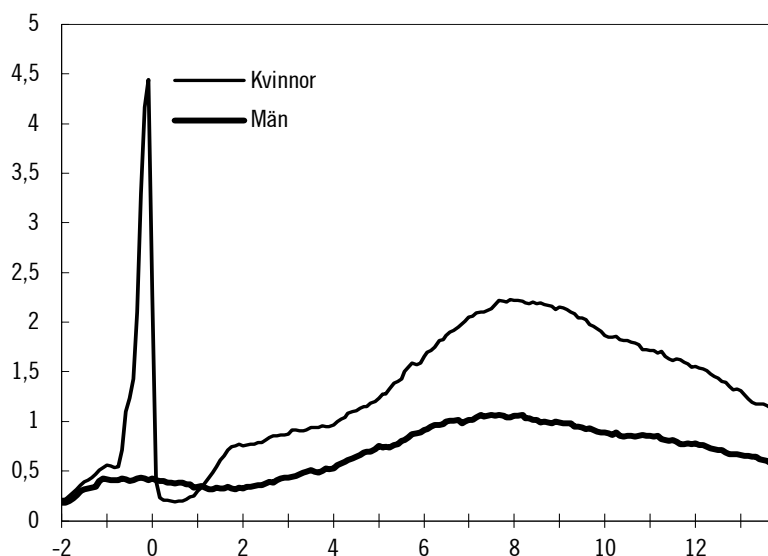
Vi ser bl. a. att män har nästan hälften så många sjukpenningfall som kvinnor. Det gäller såväl sjukpenningfall som pågått över ett halvår och sådana som pågått kortare tid.

Av dem som hade sjuk- och aktivitetsersättning december 2012 var 41 procent män och 59 procent kvinnor.³⁸

Det finns också en påtaglig skillnad mellan pappor och mammor knutet till antalet sjukdagar (figur 8.2).

³⁸ Försäkringskassan 2013b.

Figur 8.2 Sjukpenningdagar per månad för män och kvinnor som fick sitt första barn 1995, 16–64 år. Sjukdagar per månad efter barnets födelse

Källa: Prop. 2012/13:1 bil. 4 s. 19.

Förekomsten av barn i hushållet är förknippad med högre sjukfrånvaro för förvärvsarbetande kvinnor men inte för förvärvsarbetande män.³⁹

Kvinnor har ungefär dubbelt så många sjukfrånvarodagar som män efter första barnets födelse. Skillnaden finns kvar tills barnen blir 16 år och gäller kvinnor i alla inkomstgrupper. Motsvarande gäller inte för män.⁴⁰ Regeringen har därför låtit utreda förhållandet och då bl.a. kommit fram till att skillnaden mellan mäns och kvinnors sjukfrånvaro är komplex. Det verkar finnas en koppling kanske till första barnet, tydligt till det andra men också att det finns en högre sjukfrånvaro hos kvinnan redan före familjebildningen. Dock, det finns inte någon skillnad om kvinnan fött barn eller inte. Könsskillnaderna kan inte förklaras med ökade könsskillnader när det gäller självskattad hälsa eller i förändrad arbetsmiljö.⁴¹

³⁹ Prop. 2012/13:1 bilaga 4 s. 18.

⁴⁰ IFAU 2011.

⁴¹ Regeringskansliet 2014.

Ett skäl som ofta förs fram för kvinnors högre sjukfrånvaro är, som vi tidigare berört (avsnitt 8.1), förhållandet att många kvinnor vid sidan av sitt arbete ofta har huvudansvaret för barn och familj och att detta får konsekvenser.

8.8 Arbete och hälsa

Ett område inom vilket hälsa särskilt uppmärksammas är hälsan kopplad till arbete. Detta bl.a. då dels arbetsplatsen är en plats där det är lättare ”fånga in” hälsa och ohälsa genom bl.a. sjukskrivningar, dels för att det finns ett tydligt partsförhållande, dels för att det finns en omfattande lagstiftning och myndighetsverksamhet.

8.8.1 Arbetsmiljöförhållandena för män och kvinnor ser olika ut

Det är vanligare med arbetsorsakade besvär bland kvinnor än bland män. För män är den vanligaste orsaken till arbetsrelaterade besvär påfrestande arbetsställningar och stress eller andra psykiska påfrestningar. För kvinnor är den vanligaste orsaken stress och andra psykiska påfrestningar.⁴²

Män är överrepresenterade vad gäller buller och tunga lyft medan kvinnorna är överrepresenterade vad gäller hot om våld, sömnsvårigheter och övriga arbetsmiljöproblem.⁴³

De yrkesgrupper bland männen som har mest besvär av arbete är byggnads- och anläggningsarbetare samt byggnadshantverkare.⁴⁴

De yrkesgrupper bland kvinnorna som har mest besvär av arbete är grundskollärare samt kontorssekreterare och dataregistrerare.⁴⁵

De åldersgrupper som har mest besvär är bland männen 35–44 åringar och 45–54 åringar och bland kvinnorna 45–54 åringar.⁴⁶

40 procent av dem som arbetar upplever det egna arbetet som psykiskt ansträngande. Andelen är högre bland dem med eftergymnasial utbildning jämfört med dem som har lägre utbildning.

⁴² Arbetsmiljöverket 2012 s. 15 f.

⁴³ Arbetsmiljöverket. I SCB 2012 s. 67. I SCB 2008 s. 69.

⁴⁴ 26 respektive 24 procent av de sysselsatta i respektive yrkesgrupp. Källa: Arbetsmiljöverket 2013a.

⁴⁵ 27 respektive 27 procent av de sysselsatta i respektive yrkesgrupp. Källa: Arbetsmiljöverket 2013a.

⁴⁶ 19 respektive 26 procent. Källa: Arbetsmiljöverket 2013a.

Skillnaden mellan könen är inte markant i någon av dessa båda grupper.⁴⁷

Inom EU-28 ligger Sverige näst högst när det gäller uppfattningen att risken för hälsa och säkerhet är i fara till följd av arbete. Män bedömer risken något högre än kvinnor.

8.8.2 Män har lägre antal sjukpenningfall än kvinnor

Det är skillnad mellan män och kvinnor när det gäller sjukpenningfall men det är också stora skillnader inom gruppen män.⁴⁸ Så t.ex. inleds 3 gånger fler sjukskrivningar bland anställda män i yrken utan formella krav på yrkesutbildning än bland män som arbetar i lednings- och chefspositioner.

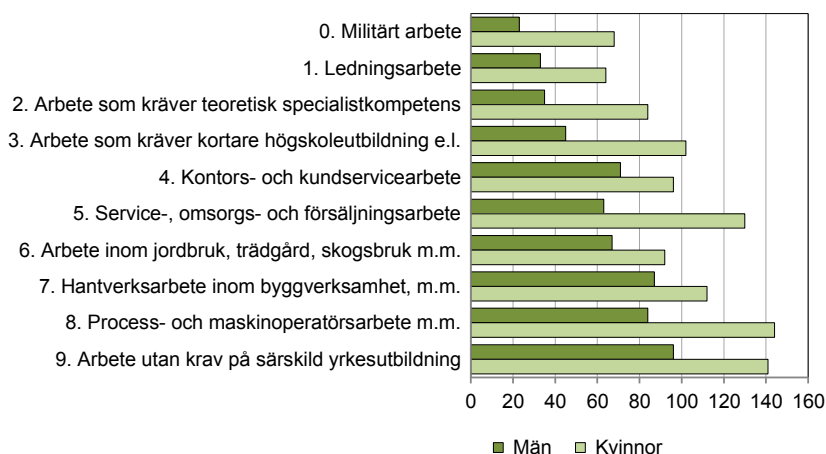
Bland kvinnor inleds mer än dubbelt så många sjukskrivningar bland anställda inom process- och maskinoperatörsarbete än bland kvinnor som arbetar i lednings- och chefspositioner (figur 8.3).

Mönstret att det är färre sjukskrivningar i lednings- och chefspositioner går således igen bland könen. Några av orsakerna torde vara att personer i sådana funktioner har större möjligheter att styra över sin arbetstid och har ett fysiskt, men inte nödvändigtvis psykiskt, lättare arbete (se avsnitt 8.8.1 om personer med eftergymnasial utbildning).

⁴⁷ SCB 2013b.

⁴⁸ Försäkringskassan 2011.

Figur 8.3 Antal startade sjukskrivningar (> 14 dagar) per 1 000 anställda i respektive yrkesområde 2009⁴⁹

Källa: Försäkringskassan 2011 s. 12, SCBs yrkesregister 2011 och egen bearbetning.

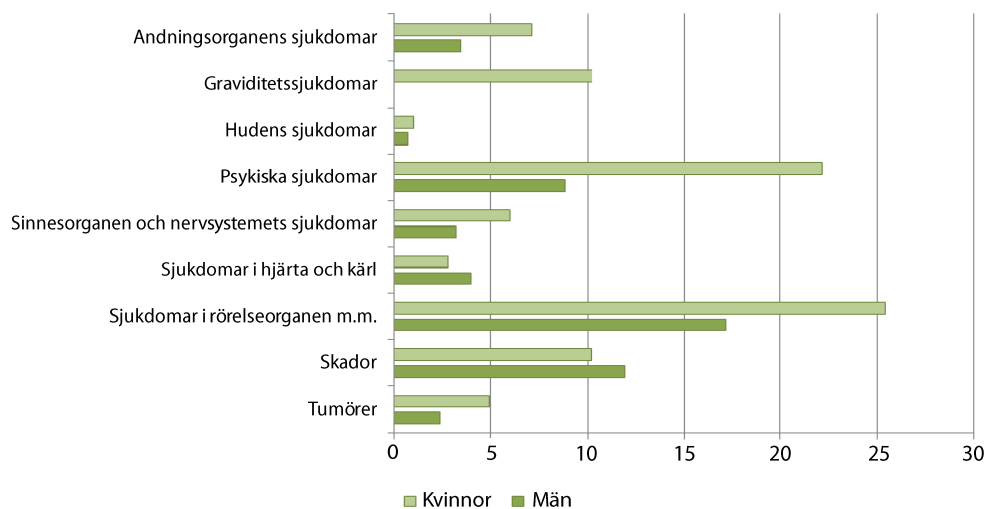
Vi ser här att inom alla yrkesområden männens andel är markant lägre. En del av detta kan förklaras med att omkring 9 procent av alla startade sjukskrivningar beror på en graviditetsrelaterad sjukdom (se avsnitt 8.7).

Bland de vanligaste sjukskrivningsdiagnoserna år 2009 finns exempelvis ryggvärk, där yrken som övriga servicearbetare, olika typer av montörsarbete och byggnadsarbete samt fordonsförare startar flest sjukskrivningar. Även psykiska diagnoser förekommer bland de vanligaste diagnoserna, där präster, psykologer, socialsekreterare och behandlingsassistenter inleder allra flest sjukskrivningar med dessa diagnoser (figur 8.4).

⁴⁹ Andel män i respektive yrkesgrupp 0. Militärt arbete 93 procent, 1. Ledningsarbete 66, 2. Arbete som kräver teoretisk specialkompetens 47, 3. Arbete som kräver kortare högskoleutbildning 46, 4. Kontors- och kundservicearbete 33, 5. Service-, omsorgs- och försäljningsarbete 25, 6. Arbete inom jordbruk, trädgård, skogsbruk m.m. 25, 7. Hantverksarbete inom byggverksamhet m.m. 72, 8. Process- och maskinoperatörsarbete m.m. 84, 9. Arbete utan krav på yrkesutbildning 47. Totalt (alla yrken) 51 procent män.

Figur 8.4 Startade sjukskrivningar (> 14 dagar) för några vanliga diagnosgrupper per 1 000 anställda kvinnor och män

Källa: Försäkringskassan, Socialförsäkringsrapport 2011:17 s. 13

Vi noterar här bl.a. att männens vanligaste orsak är sjukdomar i rörelseorganen m.m. samt skador och psykiska sjukdomar. Kvinnors vanligaste är sjukdomar i rörelseorganen m.m., psykiska sjukdomar, skador och graviditetssjukdomar.

8.8.3 Män har mindre grad av sjukersättning än kvinnor

Arbetsmiljön kan också kopplas till förekomsten av sjukersättning (tidigare förtidspension). Många lämnar arbetslivet före 65 års ålder. Sjukersättning är fram till dess en inte ovanlig försörjningskälla (tabell 8.1).

Tabell 8.1 Huvudsaklig försörjningskälla året innan pensionering för dem som tog ut hel ålderspension vid 65 års ålder, procent

Huvudsaklig försörjning	Kvinnor	Män
Arbete	40,3	47,3
Arbetslös	2,2	2,3
Sjukersättning (förtidspension)	40,9	30,1
Sjukpenning	0,4	0,4
Socialbidrag	0,8	0,5
Tjänstepension	11,5	17,0
Ingen inkomst	3,9	2,4
Totalt	100	100

Källa: Pensionsåldersutredningen 2011 s. 6.

Notera: Tabellen inkluderar dem som inte hade tagit ut inkomstpension, tilläggspension eller garantipension året före de fyller 65 år. De kan ha tagit ut premiepension.

Vi ser bl.a. att cirka 50 procent av männen och 40 procent av kvinnorna går direkt från arbete till ålderspension. Vi ser också att 30 procent av männen och 40 procent av kvinnorna lämnar arbetslivet med en sjukersättning före 65 års ålder.

Det är kvinnor inom mansdominerade yrken som lackerare, slaktare och styckare, slipare och valsverksoperatörer som har de högsta andelarna som beviljas sjukersättning.⁵⁰

Yrken med störst andel som beviljas sjukersättning sammanfaller delvis för män och kvinnor. Det gäller yrken som lackerare, kafépersonal, övriga servicearbeten utan krav på yrkesutbildning, hotell- och kontorsstädare samt handpaketerare och andra fabriksarbetare utan krav på yrkesutbildning. En stor andel män som beviljas ersättning har även arbetat i traditionellt mansdominerade hårda fysiska arbeten.⁵¹

⁵⁰ Pensionsåldersutredningen 2011 s. 12.

⁵¹ Pensionsåldersutredningen 2011 s. 11.

8.8.4 Män har större andel arbetsolyckor än kvinnor och dör i betydligt större utsträckning än kvinnor som följd av arbetet

Män råkar ut för en större andel arbetsolyckor⁵² än kvinnor.⁵³ Vanligaste orsaken till arbetsolycksfallet för män är förlorad kontroll över handverktyg och förlorad kontroll över transportmedel⁵⁴ och för kvinnor fallolyckor. Bland männen är åldersgruppen 16–24 år markant överrepresenterad och bland kvinnorna åldersgruppen 55–59 år. De näringsgrenar som hade högst olycksfrekvens bland män var vattenförsörjning (avloppsrening, avfallshantering o.d.) och utvinning av mineral, bland kvinnor transport och magasinering samt tillverkning.⁵⁵

Mäns andel av antalet anmälda dödsfall i arbetet bland arbetstagare (ej egenföretagare) ligger konstant mycket högt:

- 2012 dog 36 personer varav 89 procent män
- 2007 dog 65 personer varav 89 procent män
- 2002 dog 47 personer varav 90 procent män.

Totalsiffrorna har dessbättre minskat markant över åren, så t.ex. dog 1 955 425 personer, varav 97 procent män.⁵⁶

Här kan man spekulera om orsak till mäns överrepresentation, en kan vara att män tar större risker, vilket vi berört ovan, en annan kan ju faktiskt vara att många män arbetar i miljöer som är mer riskfyllda.

8.9 Självmord

Mellan 1 400 och 1 500 personer tar sitt liv i Sverige varje år – siffrorna kan t.ex. jämföras med antalet döda i trafikolyckor som 2012 var 286 personer.⁵⁷

Som vi tidigare nämnt (avsnitt 8.5) svarar män för cirka 70 procent av självmorden. Sett över en längre period har självmordstalet minskat.

⁵² Plötslig fysisk eller psykisk skada som inträffat på arbetsplatsen eller på annan plats där den skadade vistats i eller för arbete. Källa: Arbetsmiljöverket 2013a.

⁵³ Män 7,2 olyckor med sjukfrånvaro 2012, kvinnor 5,6. Källa: Arbetsmiljöverket 2013a.

⁵⁴ Kontroll över maskin, transportutrustning, verktyg eller djur.

⁵⁵ Arbetsmiljöverket 2013a.

⁵⁶ Arbetsmiljöverket 2013b.

⁵⁷ Trafikanalys 2013.

Mäns självmordstal (antalet självmordstal per 100 000 invånare) låg 2012 på 23 och kvinnors på 10.⁵⁸

Vad som kanske är mindre allmänt känt är att det högsta självmordstalet finner man bland män 85 år och äldre (56), näst högsta bland män 45–64 år (34), därefter män 65–79 år (31).

Bland kvinnor 85 år eller äldre finns ingen motsvarighet till de äldsta männens självmordstal. Kvinnors högsta självmordstal finner man i åldersgruppen 45–64 år (16).⁵⁹

Även i åldersgruppen 15–24 år svarar män för cirka 70 procent av självmorden.⁶⁰ Däremot gör i den åldersgruppen kvinnor fler än dubbelt så många självmordsförsök som män.⁶¹

Region kan ha betydelse men det finns inget tydligt mönster.⁶²

Det svenska självmordstalet ligger något under medianvärdet inom EU-27⁶³ och i alla EU-länder och OECD-länder svarar män för betydligt större andel självmord än kvinnor.⁶⁴

Att män begår självmord i högre utsträckning än kvinnor, vilket uppmärksammats som en ”könsparadox”, diskuteras som ett uttryck för att män inte söker psykiatrisk vård av rädsla för att tappa status och visa sig sårbara.⁶⁵

Ofta antas en maskulin ideologi ligga bakom antalet självmord bland män. Och viss sanning i det påståendet tycks det finnas. Exempelvis har studier visat att en vanlig väg att gå för många män med depression är att försöka återskapa en självkänsla som ofta innefattar deras maskulinitet. Anledningen till detta tros vara att depression ofta förknippas med maktlöshet och svaghet som i sin tur sällan förknippas med dominerande maskulina ideal. Men, depression behöver naturligtvis inte leda till självmord. Möjligheten att återfå en maskulin självkänsla kan visserligen lindra depressionen men leder samtidigt till att risken för självmord ökar, om dessa strategier baseras på dominerande maskulina ideal. Anledningen, tror man, är att dessa ideal skapar en stress om att anpassa sig efter dessa ideal. Män som istället finner andra uttryck

⁵⁸ Socialstyrelsen, dödsorsaksstatistik.

⁵⁹ SCB 2009a, SCB 2009b, Socialstyrelsen, dödsorsaksstatistik.

⁶⁰ www.ki.se

⁶¹ Ungdomsstyrelsen 2013 s. 177.

⁶² Vi har studerat åren 2008, 2010 och 2012 men finner då inget tydligt mönster. Högst självmordstal 2012 bland män fanns i Gotlands län (39) och för kvinnor även där i Gotlands län (35). Bland 85 år och äldre fanns högsta talet bland män i Kalmar län (148) och bland kvinnor i Gotlands län (91). Källa: Socialstyrelsen, dödsorsaksstatistik.

Se dock Sandberg 2014 avsnitt 4.

⁶⁴ Se bl.a. European Commission 2013a s. 126 och OECD 2013b.

⁶⁵ I resterande del av detta avsnitt, 8.9, återges text från Herz 2014 avsnitt 4.3.

för sin depression och på så sätt åter kan bygga upp en självkänsla löper mindre risk för självmord. På liknande sätt är det möjligt att förstå förekomsten av självmord i organisationer där maskulina ideal dominerar, som inom den amerikanska militären.

Vissa talar till och med i termer av mäns heder och att en förlust av heder helt enkelt kan leda till att män tar sitt liv, och i vissa fall även sin partners och sitt/sina barns. När även närstående mördas har man kunnat se två olika förklaringsmodeller, dels förlusten av heder, vilket exempelvis kan vara vid skilsmässa, dels också en känsla hos mannen att han inte kan lämna sin partner kvar om han själv tar livet av sig. Vad detta beror på går naturligtvis bara att spekulera om men troligen spelar även här en självbild in som påverkas av dominerande maskulina ideal.

Det finns dock varningar för att dessa förklaringsmodeller är otillräckliga för att förstå varför pojkar och unga män begår självmord. Anledningen är ett vanligt förhållningssätt vid exempelvis behandling där maskulinitet tillskrivs pojkarna istället för att pojkarnas många gånger förhandlande av positioner och deras lokala förhållanden analyseras. Det har pekats på uppfattningen att män inte vill eller kan prata om depression är en generalisering som inte stämmer, men att män förhåller sig till maskulina ideal på olika sätt vilket kan få konsekvenser för upptäckt och behandling av depression och självmordstankar. Vad som vidare pekats på är att det finns en fara med att tillskriva enskilda män och pojkar maskulina ideal, utan att det snarare handlar om att lyssna till deras personliga förhållande till dessa ideal. Här finns en utmaning för behandlande aktörer som skola, socialtjänst och sjukvård att utveckla förståelsen för hur maskulinitet kan hänga ihop med förekomsten av självmord bland män utan för den skull att förutsätta att alla män och pojkar förhåller sig lika till dessa ideal.

8.10 Medellivslängd och överdödlighet

Vi har tidigare berört mäns – och kvinnors medellivslängd (kapitel 4.5.1).⁶⁶ Vi konstaterade då bl.a. att mäns dödlighet är högre än kvinnors i alla åldersintervall. Vidare konstaterade vi att de typiskt manliga dödsorsakerna olyckor, självmord och alkoholrelaterade sjukdomar till stor del förklarar detta. Män har ansetts leva sämre

⁶⁶ I detta avsnitt, 8.10, återges till del text från Herz 2014 avsnitt 4.3.

med bland annat högre alkoholintag och sämre kost. De har också rökt mer men rökning är dock numera vanligare bland kvinnor. Mäns levnadsvanor leder till att vissa sjukdomar, som hjärt- och kärlsjukdomar, är betydligt vanligare bland män och tros därför påverka mäns medellivslängd. Sjukdomar som prostatacancer har också fått ökat fokus på senare tid.

En grupp som ofta sticker ut är fränskilda män som har en högre överdödlighet än andra män och kvinnor. Denna överdödlighet hänger både ihop med självmord men även med olyckor och vissa sjukdomar. Detta kan hänga ihop med att män generellt har ett betydligt svagare socialt nätverk än kvinnor. Detta i sin tur resulterar i att män oftare saknar kontakt med en nära vän, 17 procent av männen uppger att de saknar nära vän medan siffran för kvinnor är 10 procent.⁶⁷ Även kontakten med barn från tidigare relationer har varit lägre bland fäder men mycket tyder på att detta allt mer förändras i takt med ett allt mer jämställt föräldraskap. Detta kan exempelvis ses i att andelen barn som bor växelvis hos föräldrarna har ökat (se kapitel 7.2). Vissa studier engelska studier tyder dessutom på att ensamstående fäder ofta har ett sämre socialt nätverk och ett sämre socialt stöd.

8.11 Mäns sociala utsatthet

Mäns positioner i samhället gör det för många ibland svårt att föreställa sig män som svaga, utsatta eller som ett offer för omständigheter omkring dem.⁶⁸ Män som grupp förfogar över mera maktpositioner och större ekonomiska resurser (se kapitel 4.2 och 4.3).

Manlighet förknippas många gånger med destruktivitet, våld och fara, dvs. det ses som och förutsätts vara en stark orsak till uppkomsten av många av samhällets ”sociala problem”. En anledning till denna association är att män ofta är överrepresenterade som förövare när det gäller avseende bl.a. fysiskt och sexuellt våld men även då det handlar om att utsätta sig själva för risker. För den enskilde mannen får detta konsekvenser, som att denne i mötet med andra kan ses som en aktör eller förknippas med begrepp som makt, aggressivitet eller risk oavsett grad av utsatthet. Samtidigt drabbas män

⁶⁷ SCB (ULF/SILC).

⁶⁸ I detta avsnitt, 8.11, återges till del text från Herz 2014 avsnitt 4.6.

i hög grad av konsekvenserna av de beteenden som förknippas med manlighet.

När det gäller arbetsmarknaden och ekonomi drar män som grupp mest nytta av befintliga strukturer. Män tjänar mer, förvärvsarbetar mer, mäns utbildningar värdesätts högre och män får därmed generellt sett en bättre ekonomi.

I kontrast till detta - män är klart överrepresenterade vad gäller all brottslighet (se kapitel 9.1). Män har även en högre överdödlighet (se avsnitt 8.10). Generellt sett är män överrepresenterade vad gäller både bruk och missbruk av alkohol⁶⁹ och narkotika⁷⁰. Bruket av läkemedel är dock undantaget detta.

Det finns ett starkt samband mellan arbetslöshet och ohälsa hos både män och kvinnor⁷¹. Kopplingen mellan alkoholbruk och arbetslöshet bland män är särskilt tydlig.⁷²

Några grupper tycks relativt snabbt falla ur skyddsnetet. Det gäller unga män, män som arbetat inom industrierna och män utan utbildning eller långtidssjukskrivna män. Här finns en framtida utmaning, hur de grupper av män som halkar efter i utbildningsnivå och på arbetsmarknaden ska hanteras utan att det innebär att kvinnors förbättrade villkor äventyras.

Bland hemlösa och utslagna är en överväldigande majoritet män, många av dem har också missbruksproblematik. Akut hemlöshet är också vanligare bland män.⁷³

Även om män är överrepresenterade som orsak till många av de ”sociala problem” samhället står inför drabbas samtidigt också män av dessa förhållanden. Dels går det att se att en ”manlig” livsstil kan stå i vägen för många män, exempelvis oviljan att söka hjälp, dels kan förväntningar på män leda till att de inte uppmärksammas och får den hjälp de behöver, exempelvis har depression bland män, inte minst äldre (se avsnitt 8.5) länge osynliggjorts.

⁶⁹ Om man räknar bort de vuxna som inte dricker alkohol alls är alkoholkonsumtionen i storleksordningen 16 liter ren alkohol för en man och 8 liter per kvinna. Riskabla alkoholvänor bedöms föreligga hos 17 procent av männen och 10 procent av kvinnorna. Källa: Statens folkhälsoinstitut 2011a s. 40, s. 44.

⁷⁰ Användning av cannabis 2009 – 2012, senaste året 3 procent män, 1 procent kvinnor; någon gång i livet 15 procent män, 9 procent kvinnor. Källa: Folkhälsomyndigheten 2014. Den narkotikarelaterade dödligheten 2009 uppgick bland män till cirka 300 och bland kvinnor till cirka 100. Källa: SOU 2011:35 s. 521. Mätt i ålderstandardiserade dödstal per 100 000 var siffran 2012 för män cirka 11 och för kvinnor cirka 4. Källa: Socialstyrelsen, dödsorsaksstatistik.

⁷¹ Sandberg avsnitt 3.

⁷² Sandberg avsnitt 3.

⁷³ Herz 2014 avsnitt 4.6.

Kön analyseras och problematiseras sällan i relation till att insatser mot social utsatthet eller ”sociala problem” initieras och genomförs. Dessutom organiseras sociala verksamheter oftast på ett sätt där ”sociala problem” och kön väldigt starkt associeras till olika idealbilder. Det kan leda till att könsspecifika mönster oreflekterat sprids vidare, men också till att enskilda står utan adekvat stöd om de inte matchar idealbilden. Detta är möjligt att se avseende manlig prostitution⁷⁴ men även fysiskt och sexuellt våld mot män eller till och med depression. Samma problem uppstår även för männen själva. Det är möjligt att tala i termer av att män saknar ett språk som tillåter dem att vara utsatta. Det kan vara svårt, ja t.o.m. mycket svårt, för många män att uttrycka och att uppfattas som utsatta utan att samtidigt bryta mot en mer ”traditionell” manlighet eller de förväntningar som finns på män.

Vidare fokuserar mycket forskning på skillnaden mellan män och kvinnor. Dels kan likheter mellan könen och skillnaderna mellan män eller mellan kvinnor på så sätt förminska. Dels kan vissa könsspecifika mönster reproducera. När fokus uteslutande ligger på det biologiska könet och eventuella skillnader mellan män och kvinnor, finns det nämligen en risk för att könets betydelse för utfallet övertolkas.

Som vi tidigare berört är skillnaderna ofta större inom kategorin man och inom kategorin kvinna än vad den är emellan dem. De skillnader som syns mellan kön har istället många gånger att göra med vilken social position personen har än vilket kön de har.

8.12 Jämställdhet och hälsa

Det forskas mycket kring hur jämställdhet och ojämställdhet påverkar mäns och kvinnors hälsa.⁷⁵ Resultatet av svensk forskning pekar på att uttag av pappaledighet kan leda till minskad dödlighet och positiva hälsoeffekter för män. Detta betyder att jämställdhet både var positiv för mäns livssammanhang och kostnadseffektiv för samhället. Omsorgsinriktade fäder var också mindre riskutsatta vad gäller alkoholmissbruk.⁷⁶ Omsorg om barn tycks med andra ord leda till mindre hälsovådliga praktiker bland män.

⁷⁴ Se Ungdomsstyrelsen 2013 s. 212.

⁷⁵ I detta avsnitt, 8.12, återges till del text från Sandberg 2014 avsnitt 3.

⁷⁶ Månsdotter och Nordin 2010.

Flera studier visar också att ojämställdhet påverkar kvinnors hälsa mer negativt än mäns, men att jämställda arbetsplatser hade positiva effekter för både mäns och kvinnors hälsa.⁷⁷ Det finns även ett starkt samband mellan arbetslöshet och ohälsa hos både män och kvinnor. Kopplingen mellan alkoholbruk och arbetslöshet bland män är särskilt tydlig.

8.13 Utmaningar

Det är angeläget för många män att de ifrågasätter traditionella manliga normer om att vara ”starka” genom att t.ex. inte tala om känslor.

Det är viktigt att betona att de normer som kopplar maskulinitet till hårdhet och som inverkar på mäns villighet att söka vård och prata om hur man mår återfinns både hos enskilda män och inom vårdens- och omsorgens professioner.

Det finns, som vi sett ett högt pris för att leva enligt dessa normer.

Män, inte minst yngre, behöver medvetandegöra sig om vad deras riskbeteende kostar dem själva och samhället.

Ett led i detta är att män får än bättre tillgång till målgruppsinriktad information om sin överdödlighet, som bl.a. är knuten till risktagande, alkohol, våld, olyckor, depression och självmord.

Utmaningarna vad gäller mäns hälsa och sociala utsatthet handlar om att öka förståelsen för hur många mäns självbild hänger samman med riskbeteenden och om insatser för att på ett bättre sätt möta mäns hjälp- och vårdbehov inom exempelvis socialtjänsten samt hälso- och sjukvården.

Att män avstår från att söka vård, söker för sent eller får inadekvat hjälp leder både till samhällsekonomiska kostnader, ökat individuellt lidande samt bidrar till mäns högre dödlighet.

Att prioritera åtgärder för att nå ut till män och påverka män att söka hjälp och vård tidigare framstår därför som en nyckelåtgärd för bättre folkhälsa och mindre social utsatthet.

Det är i sammanhanget särskilt viktigt att betona insatser för att möta mäns psykiska ohälsa, ett område där underdiagnostiseringen av exempelvis depressioner bedöms vara betydande.

Skillnaderna mellan män och kvinnor i medellivslängd minskar, liksom mäns dödlighet i hjärt- och kärlsjukdomar. Det finns också

⁷⁷ Se även Harryson 2013.

tecken på en ökad hälsomedvetenhet bland män i form av exempelvis intresse för träning, liksom att ökad jämställdhet leder till ett minskat risktagande bland män, exempelvis vad gäller alkoholkonsumtion. Det är dock viktigt att sätta denna positiva utveckling i relation till faktorer som utbildning och socioekonomi. Hälsoskillnaderna är idag större mellan utbildningsgrupper än mellan kön.

Min sida – Petra Ulmanen

Det börjar bli en tradition. Ungefär vart tionde år utreder jämställdhetspolitiken problemet mannen. Jag är förtjust i denna omvända blick, att se mannen som ett problem. Efter att kvinnor i århundraden ansetts vara avvikande och problematiska på en rad olika sätt, har blicken vänts mot dem som tidigare varit den outtalade utgångspunkten. Samtidigt har jämställdhetspolitiken en kluyen, nästintill schizofren, mansbild.

Å ena sidan har vi den goda mannen, pappan som ska uppmuntras att ta ansvar för hem och barn. Att ”skaffa mamma jobb” och ”göra pappa med barn” har varit en central målsättning i jämställdhetspolitiken sedan 1970-talet.

Å andra sidan har vi den onda mannen, våldsverkaren; han som begår övergrepp mot kvinnor och barn och som därför ska hållas så långt borta från hemmet och familjen som möjligt. Längre, alltför länge, var den onda mannen näst intill osynlig i jämställdhetspolitiken. Papporna skulle ju uppmuntras att komma hem så att alla skulle inse att de är lika bra föräldrar som mammorna, inte ville man då börja tala om mäns kraftiga överrepresentation vad gäller våld och övergrepp i familjen.

Även om de allra flesta män varken är våldsverkare eller olämpliga för omsorgsansvar, finns det mycket kvar att göra på de här områdena. Jämställdhetspolitiken behöver kort sagt få ihop de här två starkt polariserade bilderna av män genom att nyansera och komplicera sin mansbild.

Vid sidan av småbarnsfamiljen och barnomsorgen finns en annan typ av familj och omsorgsansvar som jämställdhetspolitiken mycket sällan talar om: den familj som finns runt en äldre person som behöver hjälp i vardagen. Tanken att äldreomsorg, på motsvarande sätt som barnomsorg, underlättar för främst kvinnor att delta i arbetsliv och samhällsliv är fortfarande ny för många.

Nu har äldreomsorgen minskat i 30 års tid, samtidigt som insatserna från de medelålders barnen har ökat, allra mest bland döttrarna till lågutbildade äldre. Vad händer i en nära framtid, när den åldrande befolkningen innebär ökade behov av vård och omsorg? Vi talar om en fördubbling av antalet personer över 80 år mellan år 2000 och 2050. Vad är männens roll och ansvar i denna utveckling?

Medan att ”göra pappa med barn” är självklar som jämställdhetspolitiskt strategi, är en strävan efter att öka sönerns omsorgsansvar mer tveeggat. För vad händer med äldre människors rätt till självbestämmande om det ökande behovet av äldreomsorg ska tillgodoseas av att söner ska ge mer hjälp? Forskningen visar att de flesta äldre föredrar hemtjänsten framför barnens hjälp. Även om de flesta vill slippa vara beroende av barnens hjälp överhuvudtaget, varierar inställningen med vilka hjälpuppgifter det gäller och hur relationen och livssituationen ser ut.

Förutom att alla äldre inte har barn, än mindre söner, finns en gräns för hur mycket offentligt ansvar som kan återföras på anhöriga innan det får negativa konsekvenser för deras välmående, arbetssituation och försörjning. Den här gränsen är redan överskriden i dagens Sverige. Den forskning som jag arbetar med visar att även om döttrarna ger mer anhörigomsorg och är mer drabbade av negativa konsekvenser än söner, är de söner som ger mycket hjälp också drabbade. Oavsett om vi talar om de äldre, deras medelålders barn eller samhället i stort, är det inte en hållbar strategi för framtiden – vare sig mänskligt eller ekonomiskt – att äldreomsorgen fortsätter att ligga kvar på dagens låga nivå.

Det växande gapet mellan äldre människors hjälpbehov och vilken hjälp de faktiskt får kan av flera skäl inte lösas med mer anhörigomsorg, oavsett om man begränsar sig till sönerns insatser. Men jag vill ändå uppmana män med skröpliga gamla föräldrar att vara mer lyhörda för deras situation och önskemål och att agera utifrån dem. Det ni ska komma hem till är inte bara vård av friska barn; det finns också gamla skröpliga föräldrar som kan behöva en hjälpande hand.

Petra har varit expert i utredningen. Hon är doktorand vid Institutionen för socialt arbete, Stockholms universitet.

9 Män och våld

Slutsatser

1. Det finns tecken på att våldet minskar i samhället men mäns våld är alltjämt ett utbrett och allvarligt samhällsproblem.
2. Mäns våld mot andra män och mäns utsatthet för våld behöver uppmärksammas mer. Den relativa acceptansen för våld mellan män motverkar jämställda normer och är ett område där särskilt unga män är utsatta i samhället.
3. Mäns våld mot kvinnor behöver uppmärksammas ytterligare, både generellt och med fokus på särskilt utsatta grupper av kvinnor. Detta står inte i motsättning till att män som utsatts för relationsbaserat våld uppmärksammas – men fenomenen ser olika ut och kan inte likställas.
4. Arbetet mot sexuellt våld, trakasserier, hatbrott och hedersvåld behöver stärkas.
5. Satsningar på våldsprevention behöver utökas och ges större möjligheter att arbeta långsiktigt och nå fler grupper av män.

Mäns våld mot kvinnor har uppmärksammats inom jämställdhetspolitiken och regeringen har förklarat att mäns våld mot kvinnor är en högprioriterad samhällsfråga. Ett av de fyra delmålen för jämställdhetspolitiken är¹:

Mäns våld mot kvinnor ska upphöra. Kvinnor och män, flickor och pojkar, ska ha samma rätt och möjlighet till kroppslig integritet.

De flesta män utövar inte våld, men mäns våld mot kvinnor och mot andra män är utbrett och arbetet mot våld borde engagera alla män.

¹ Prop. 2008/09:1, bet. 2008/09:AU1, rskr. 2008/09:115

I det här kapitlet diskuterar vi mäns våld mot kvinnor, mäns våld mot andra män och mäns utsatthet för våld. Därutöver diskuterar vi preventiva insatser för att minska mäns våld och hur jämställdhet påverkar mäns våldsutövande där mycket tyder på att stärkt jämställdhet minskar mäns våld.²

Vårt fokus ligger på män. Samtida genusperspektiv inom kriminologi pekar på behovet av att diskutera genusrelationer och genusformationer när det gäller våld och brottslighet. Det kan handla både om att analysera maskuliniteter och feminiteter. Feministiska perspektiv har varit avgörande för att utmana normaliserandet av våld i samhället, inte minst när det gäller sexuellt våld. Feministiska analyser av våld visar på samhälleliga maktstrukturer som präglar mäns våld och kvinnors utsatthet. Men feministiska perspektiv lyfter också upp hur kvinnor kan ha kriminella karriärer som inte är väsensskilda från mäns eller att kvinnor kan utöva våld, bl.a. mot andra kvinnor, på liknande sätt som män utövar våld mot andra män.³

Även om de flesta inte faller offer för våld eller har direkta erfarenheter av våld så påverkar uppfattningar om våld de flesta människor. Tankar om vad det innebär att vara man inbegriper ofta tankar om våld, att kunna försvara sig själv eller andra samt att kunna tåla ett visst mått av våld. Våld fördöms ofta men kan också i vissa sammanhang användas för att få status.

Kvinnors liv påverkas på flera plan av förekomsten av mäns våld. Att leva i våldsamma relationer är en plågsam verklighet för alltför många kvinnor, så även erfarenheter av våld, hot och kränkningar. Men även kvinnor som inte direkt utsatts för våld påverkas av oro och rädsla för övergrepp, något som kringskar kvinnors handlingsutrymme. Rädsla och erfarenheter av våld och övergrepp är också något som påverkar inte minst unga män, vilket är viktigt att uppmärksamma.

Mäns och kvinnors oro och trygghet generellt, inte bara knuten till våld, skiljer sig åt. Nästan var fjärde kvinna känner sig otrygg när hon vistas ute en sen kväll i sitt bostadsområde. För män är motsvarande siffra var tjugonde. Var tionde kvinna känner sig så otrygg att hon inte går ut ensam sent på kvällen. Mest otrygga är kvinnor 65–79 år boende i flerfamiljshus, medan de minst otrygga är män i åldern 25–44 år boende i småhus.⁴

² I detta kapitel, 9, återges till del text från en av underlagsrapporterna till vår utredning, Lucas Gottzén, *Män, våld och jämställdhet*, bilaga 8 till vårt betänkande. Rapporten refereras i fortsättningen som Gottzén 2014.

³ Lander, Pettersson och Tiby 2003.

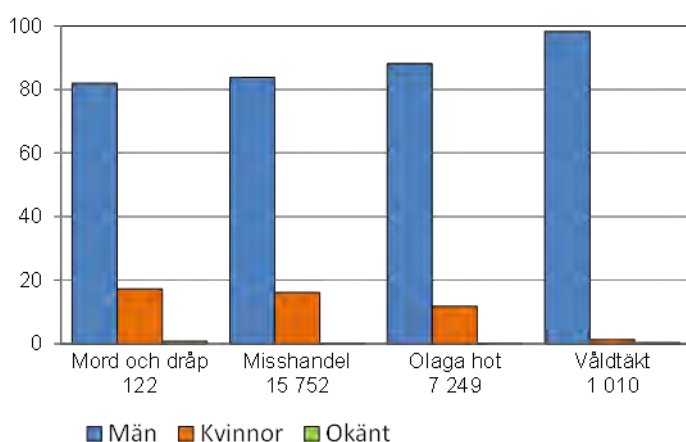
⁴ Brå 2014

9.1 Män som förövare och offer

Våldet minskar i samhället samtidigt som anmälningarna om våld ökar. Detta förklaras bero på att acceptansen för våld minskar och att fler våldsincidenter som tidigare inte anmäldes blir anmälda idag.⁵ Att lyfta upp att det inte blivit mer våld i samhället är viktigt för att motverka föreställningar om att våldet breder ut sig eller att åtgärder mot våld inte skulle ge någon effekt.

En genomgång av tillgänglig kriminalstatistik och brottsofferundersökningar visar på att män är i en överväldigande majoritet vad gäller personer misstänkta för olika former av våldsbrott (figur 9.1).

Figur 9.1 Andel personer misstänkta för våldsbrott, efter kön 2012, procent

Källa: Brå 2014

När det gäller vilka som utsätts för våld ser bilden något annorlunda ut. I omkring 60 procent av anmälda misshandelsbrott är offret en man och i 40 procent av fallen en kvinna.⁶ I det svenska patientregistret uppges att 75 procent av de som behandlats för våldsskador är män.⁷ Dessa siffror, som visar på att män är mer utsatta för våldsbrott än kvinnor stämmer relativt väl med det som kommer fram i brottsofferundersökningar, som exempelvis Nationella trygghets-

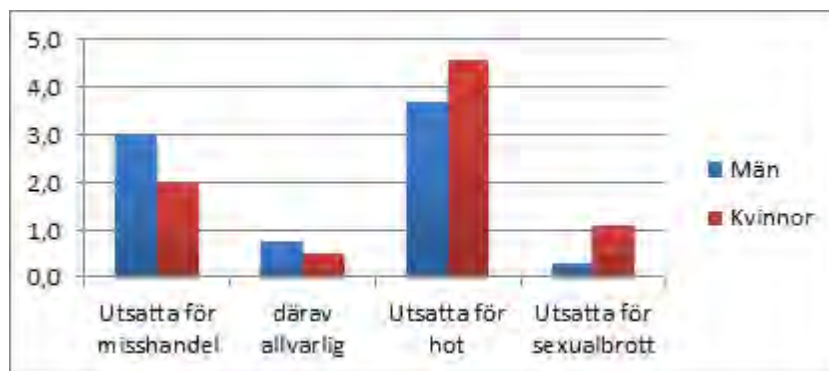
⁵ Gottzén 2014, Granath 2013.

⁶ Brå 2013a.

⁷ Gottzén 2014, Estrada 2006.

undersökningen (NTU). I den uppger män oftare än kvinnor att de utsatts för misshandelsbrott, 3 procent jämfört med 2 procent. Även när det gäller allvarlig misshandel är män något mer utsatta än kvinnor (0,8 procent jämfört med 0,5 procent). Kvinnor är mer utsatta för hot och sexualbrott (figur 9.2).

Figur 9.2 Män och kvinnor utsatta för skilda våldsbrott 2011. Andel för respektive grupp i befolkningen, procent

Källa: Brå 2013a

Våldets könade karaktär är också synligt vad gäller de platser på vilka män och kvinnor utsätts för våld. I brottsofferundersökningar, som exempelvis NTU, presenteras grovt sett tre olika typer av våldsplatser eller arenor: bostaden, arbetet/skolan och allmän plats. Den vanligaste brottsplatsen vid misshandel är allmän plats, därefter följer arbetet/skolan. Misshandelsbrott som ägt rum i hemmet anges i minst utsträckning. Platsen för var våldet äger rum skiljer sig dock mellan könen. De flesta män (59 procent) utsätts för våld på allmän plats av obekant person medan kvinnor främst utsätts för misshandel på arbetsplatsen (28 procent) eller i hemmet (30 procent) där gärningsmannen är bekant med kvinnan.⁸

Statistiken ovan har ett logiskt samband med intagning på kriminalvårdsanstalt. Andelen intagna män har under den senaste 10-årsperioden legat på 93 procent. Männerna dominerar inom samtliga brottstyper, högst andel har de när det gäller sexualbrott (99 procent), därefter rån och misshandel. Kvinnorna står för en relativt stor andel av de intagna när det gäller bl.a. förskingring (22 procent), därefter allmänfarliga brott och mened.⁹

⁸ Brå 2014.

⁹ Brå 2013b.

9.1.1 Tidig debut i kriminalitet viktig att uppmärksamma

En stor del av den grova våldsbrottsligheten utövas av en liten grupp män med hög kriminell belastning. Klinisk forskning om aggressivt antisocialt beteende visar att så litet som 1 procent av befolkningen stod för så mycket som drygt 60 procent av alla våldsbrottsdomar i Sverige under åren 1973–2004. Tidig debut i våldsbrott, uppförandestörning och missbruk hör till tydliga riskfaktorer.¹⁰ Studier av unga förövare pekar på att stöd och behandling för psykiatrisk problematik som ADHD¹¹, depression och ångeststörning inte tillräckligt tillgodoses inom det rättsliga systemet.¹²

Det är framför allt unga män som är överrepresenterade som förövare och offer när det gäller våld generellt. Denna andel minskar sedan med stigande ålder.

Män med utländsk bakgrund är överrepresenterade som både offer och förövare av våldsbrott. Överrepresentationen är främst kopplad till att barn och unga med utländsk bakgrund växer upp under relativt sett mer ogynnsamma ekonomiska och sociala förhållanden.

Den nationella folkhälsoenkäten (NFH) visar på att en större andel av män och kvinnor med icke-nordisk bakgrund, jämfört med män och kvinnor med svenskt ursprung, uppger att de varit utsatta för fysiskt våld.¹³ I enkätstudien Skolundersökning om brott, som genomförs med elever i årskurs 9 vartannat år, framkommer att pojkar med invandrabakgrund är mer utsatta än pojkar utan invandrabakgrund. 2011 uppgav 6 procent av pojkarna med invandrabakgrund och 4 procent av de utan invandrabakgrund att de varit utsatta för grovt våld.¹⁴

Våld har med andra ord en tydlig koppling till socioekonomi och ålder. Att motarbeta boendesegregation och ojämlika ekonomiska villkor framstår som viktigt för att minska våldet i samhället, både vad gäller utsatthet och utövande.

¹⁰ Wallinius 2012.

¹¹ I en studie av unga män dömda för vålds- och sexualbrott och som avtjänade sina straff på anstalter inom Kriminalvårdens Region Väst framkom att 63 procent bedömdes uppfylla kriterierna för ADHD som barn. I vuxen ålder bedömdes 43 procent uppfylla kriterierna. Källa: Kriminalvården 2013.

Detta bör kunna jämföras med andra uppgifter som anger att cirka 5 procent av barn i skolåldern beräknas ha ADHD och att det hos pojkar är 2–3 gånger vanligare än hos flickor. Källa: Socialstyrelsen 2010.

¹² Kriminalvården 2013.

¹³ Folkhälsoinstitutet 2013.

¹⁴ Gottzén 2014, Brå 2013c.

Insatser för att möta våldet i samhället behöver i förhållande till denna samlade bild göras generellt med frågor om kopplingen mellan maskulinitet och våld och också specifikt med särskilt utsatta individer. Det gäller att uppmärksamma genusstrukturer samt att stärka stödet till riskbenägna ungdomar, vad gäller psykisk problematik och inte minst socioekonomiska faktorer.

9.2 Män och våldsnormer

Genom svensk kvalitativ forskning om män och våld ges en fördjupad förståelse kring genusnormers betydelse för män som utövare och offer för våld i en rad olika områden. Forskning visar på att mäns våld på ett generellt plan ses som moraliskt problematiskt, men också som något relativt accepterat.¹⁵

I rapporten *The Role of Men in Gender Equality – European strategies & insights*¹⁶ betonas att mäns våld mot kvinnor, barn och andra män grundas i acceptansen för en traditionell maskulinitet som kopplar samman normer för manlighet med makt, tävling och dominans istället för med omsorg och jämställdhet.¹⁷ Även om Sverige på många sätt framhåller jämställdhet mellan kvinnor och män som norm så återfinns kopplingen mellan våld och mansnormer särskilt när man undersöker ungas attityder kring våld i vardagen.

9.2.1 Våld i ungas vardag

I attitydstudier med unga beskrivs pojkars, eller killars, våld som normalt och våld kopplas primärt ihop med män och manlighet. Ungdomsbråk ses synonymt med killars våld. Detta våld utförs inför tjejer och andra killar där killar försöker framstå som starka och oövervinnerliga ”riktiga” män. Våld antas vara något som ger killar hög status och något de gärna framhäver och skryter om. Berättelser om bråk på exempelvis helger kan framställas som vardagliga och naturliga inslag i ungas liv. Många gånger beskrivs hur våld kan uppstå ur triviala situationer där förolämpningar eller

¹⁵ Gottzén 2014.

¹⁶ European Commission 2013.

¹⁷ European Commission 2013.

ryktesspridning leder vidare till våld som då kan uppfattas som legitimt.¹⁸

Våld kan vara ett sätt att skapa samhörighet bland pojkar i skolan eller som ett sätt att skapa hierarkier mellan pojkar. Detta görs då i form av hårdhänta klappar, lättare knytnävsslag, knuffar och hot som ofta är framförda ironiskt eller skämtsamt. Denna typ av våld bekräftar vänskapsband mellan pojkar i högstatusgrupper. Men våld och aggressioner kan också användas i mobbningssyfte, mot killar och tjejer med låg status. Våld och aggressioner i skolan hjälper killar att få sig själva att framstå som ”tuffa” vilket ses som en central komponent i maskulinitetsnormer bland elever medan att vara ”trevlig” ses som en feminin egenskap.

Andra exempel där våld används för att skapa sammanhållning mellan män är exempelvis så kallade nollningar på skolor. På senare tid har exempelvis Lundsbergs skola varit i fokus för denna form av våld som initiationsrit.

Inom maskulinitetsforskning betonas hur våld bland män kan ha en homosocial funktion, dvs. vara ett sätt att upprätthålla relationer och skapa sociala band mellan män. Ett exempel är inom huligankulturen där firmamedlemmar ser sig själva som försvarare av en traditionell maskulinitet och värdesätter tuffhet, hårdhet och fysisk styrka. Huligankulturen handlar till stor del om grupployalitet, brödraskap, stathierarkier och att offra sig själv för ett högre mål – ofta genom att utöva våld mot andra firmor.¹⁹

Medan utövandet av våld ofta kan ge högre maskulin status riskerar våldsofferskap att underminera maskulin identitet. Män som utsatts för överfallsvåld hanterar detta dilemma genom att framställa sig själva som ”offervärda”. De beskriver våldet de utsatts för som annorlunda än ”normalt” våld genom att tona ner sina skador.

När tjejer utsätts för våld i skolan är många gånger också förövarna tjejer.²⁰ Detta har diskuterats i termer av att tjejer kan efterlikna killar när det gäller mönster för våld och trakasserier.

I rapporten *Unga och våld*²¹ visas hur våldsanvändande kan kopplas till attityder till genus och jämställdhet. Risken att utöva

¹⁸ Gottzén 2014, Uhnoo 2011.

¹⁹ Gottzén 2014.

²⁰ Johansson 2014b. En av underlagsrapporterna till vår utredning *Män tycker, tänker och gör* har författats av Thomas Johansson. Rapporten finns som bilaga 20 i vårt betänkande och refereras här som Johansson 2014b.

²¹ Ungdomsstyrelsen 2013.

våld ökar med 3,2 gånger för killar som instämmer i stereotypa uppfattningar om könsroller.

Som framstår har många studier handlat om ungas syn på våld. Vuxna och äldre mäns uppfattningar om våld framstår som mindre undersökt.

Ur jämställdhetssynpunkt behöver former av "accepterat" våld ifrågasättas av flera anledningar. Dels är det rimligt att anta att våld mot kvinnor riskerar att öka i sammanhang där våld mellan män normaliseras. Dels borde inte våld mellan män vara något som accepteras lika litet som våld mot kvinnor. Att våld mellan män på olika sätt kan ses som normala inslag i unga mäns vardag sker på bekostnad av att omsorg och jämställdhet minskar i status bland killar, något som vilket påverkar unga mäns möjligheter att identifiera sig med jämställda livsmönster. (Se kapitel 5.)

9.2.2 Rasifiering av våld

Unga män med utländsk bakgrund är, som nämnts ovan, överrepresenterade vad gäller våldsbrott, både som offer och förövare. Samtidigt utför ungdomar med "helsvensk" bakgrund de allra flesta våldsbrotten och "invandrades" överrepresentation bör förstås utifrån klassrelaterade aspekter snarare än etnicitet.²² Det finns således ingen självklar koppling mellan invandrare och våld. Samtidigt visar forskning på att unga mäns våld ofta "rasifieras". När gymnasieungdomar talar om bråkmakare är det framför allt invandrarkillar som anses utöva våld. På samma sätt sammankopplar unga män som utsatts för våldsbrott "brottsling" med "invandrare". De beskriver återkommande invandrarkillar som mer våldsamma än svenskar. Svenska killar beskrivs som "mjuka" och ställs i kontrast till "våldsamma otyglade invandrarkillar" som är "livsfarliga" och utövar grövre brottslighet. Unga män med invandrabakgrund har i studier uppgett att de återkommande misstänkliggörs för brottsligt, farligt eller våldsamt beteende.²³

Schablonbilden av den aggressiva unga invandrarkillen kan både bekräftas och utmanas av de utpekade själva. Här används emellanåt begreppet machomaskulinitet. Machomaskulinitet kan förstås utifrån den underordnade position män från vissa områden tilldelas. Sexism, aggressivitet och språkbruk kan ses som en

²² Estrada 2007, Estrada 2010.

²³ Gottzén 2014, se även Uhnöo 2011.

strategi för att hantera det stereotypa utpekandet och distansera sig från den ”svenska” manlighet och gemenskap man upplever sig utesluten från.²⁴ När det gäller diskussioner om olika former av machomaskulinitet är det viktigt att inte generalisera. Pojkar och män med utländsk bakgrund som på en rad olika sätt opponerar sig mot eller avviker från ”machomaskulinitet” glöms lätt bort.

Viktigt när det gäller frågor om våld, maskulinitet och etnicitet är att bemöta rasistiska fördomar och analysera dessa former av rasifiering. Grundläggande är också att uppmärksamma de strukturer som skapar exkluderingar och underbygger mäns skilda socioekonomiska villkor i samhället.

9.3 Mäns våld mot kvinnor

Mäns våld mot kvinnor har under senare tid uppmärksammats mycket inom både forskning och offentlig debatt. En nationell samordnare mot våld i nära relationer har tillsatts. Den nationella samordnaren ska lämna förslag om hur arbetet mot våld i nära relationer kan utvecklas.²⁵

Insatser för att skydda kvinnor har gjorts bl.a. inom lagstiftning och vikten av att kvinnor ska kunna söka skyddade boenden uppmärksammas. Nationellt centrum för kvinnofrid (NCK) är ett kunskaps- och resurscentrum vid Uppsala universitet som arbetar på regeringens uppdrag med frågor om mäns våld mot kvinnor och för att utveckla kompetens för att omhänderta våldsutsatta kvinnor. Insatser som riktar in sig på att möta män som utövar våld i nära relationer utgörs bl.a. av olika kriscentra för män som är medlemmar i organisationen Rikskriscentrum där män kan möta professionella terapeuter för att genomgå behandlingsprogram.²⁶

Trots att det idag finns kunskap och många olika insatser görs, kvarstår mäns våld mot kvinnor som ett stort samhällsproblem. Det finns olika förklaringsmodeller till mäns våld mot kvinnor, allt från individuella förklaringar som betonar psykiska diagnoser, erfarenheter av att bevittnat våld i hemmet under barndomen eller alkoholism till mer strukturbetonade förklaringar.

²⁴ Hammarén 2008, Jonsson 2007.

²⁵ Ju 2012:05. Uppdraget ska slutredovisas i juni 2014.

²⁶ Se Nationellt centrum för kvinnofrid, www.nck.uu.se. Se även Rikskriscentrum, www.rikskriscentrum.se. Bland medlemsorganisationerna i Rikskriscentrum återfinns flera lokalavdelningar som arbetar utifrån programmet Alternativ till våld (ATV).

Genusforskning om våld har lyft fram en rad perspektiv på mäns våld som gäller exempelvis våldsutsatta kvinnors erfarenheter, uppbrottsprocesser, mäns våld mot barn och även husdjur, skilsmässa och våld samt hedersrelaterat våld.²⁷

Olika former av könsmaktsperspektiv har varit framträdande inom diskussioner om mäns våld mot kvinnor i Sverige men på senare tid har en mer sammansatt syn som kombinerar individuella och olika strukturella faktorer fått ökat fokus.²⁸ Könsmaktsperspektiv på våld har mött kritik, inte minst i medial debatt. Kritiken har varit befogad i flera delar men det finns en risk att forskning som på olika sätt anknyt till könsmaktsperspektiv förenklas eller avfärdas på felaktiga grunder. Våldsforskning riskerar att bli reduktionistisk²⁹, antingen när det gäller uteslutande strukturella förklaringar eller uteslutande individuella förklaringsmodeller.³⁰ I betänkandet *Makt att forma samhället och sitt eget liv – jämställdhetspolitiken mot nya mål* diskuteras ingående hur feministisk våldsforskning har en rad varierande inriktningar och hur olika former av våldsforskning kan komplettera varandra i arbetet mot våld i samhället.³¹

Utifrån ett mer sammansatt perspektiv på mäns våld mot kvinnor kan ojämställdhet i samhället sättas i relation till att exempelvis social utsatthet, migration, alkoholmissbruk eller kriminalitet är faktorer som ökar risken för våld. Samtidigt som vissa grupper är över-representerade när det gäller våld behöver den generella förekomsten av våld understrykas. Mäns våld mot kvinnor förekommer i alla grupper i samhället. Sammansatta perspektiv på våld möter utmaningen att inte göra förenklade avvikelseanalyser, där våldets koppling till könsstrukturer i samhället förbises, utan bör bygga vidare på feministisk kunskapsutveckling.

Organisationen Manscentrum, ett av de kriscentra som ingår i Rikskriscentrum, beskriver hur man kontaktas av män från olika yrkesgrupper och samhällsskikt. De flesta män de möter saknar tidigare egna erfarenheter av att ha utsatts för våld och lever sällan i sammanhang där våld är accepterat.³²

NCK betonar att våld mot kvinnor i nära relationer är omfattande, enligt Brå:s statistik från 2012 (2011 inom parentes)

²⁷ För en utförlig diskussion om genusforskning om mäns våld mot kvinnor se Gottzén 2014.

²⁸ Lundgren m.fl. 2001, Sarnecki 2007.

²⁹ Reduktionism är föreställningen att komplexa begrepp kan beskrivas med hjälp av enklare begrepp.

³⁰ För en diskussion om könsmaktsperspektiv se Johansson 2014b.

³¹ SOU 2005:66 s. 407.

³² Se Manscentrums hemsida www.manscentrum.se

polisanmäldes 28 360 (27 970) fall av misshandel av kvinnor över 18 år och i 12 900 (12 470 av fallen) var förövaren en person kvinnan hade en nära relation till. Därtill anmäldes 2 470 (2 470) fall av grov kvinnofridskränkning³³. NCK betonar också att mörkertalen vad gäller våld i nära relationer är stort och att cirka 80 procent av våldet inte anmäls.

Våld i nära relationer kan handla om fysiskt våld, sexuellt våld och psykiska och materiella övergrepp med kränkningar, försök till isolering och psykisk nedbrytning, något som anses särskilt svårt att värja sig mot. Dessutom kan hot mot närstående, barn och husdjur vara en del i våldssituationen. Våld i nära relationer utövas ofta under en längre period och tenderar att öka i intensitet och riskerar att bli ett accepterat inslag i den utsattas vardag.

9.3.1 Särskilt utsatta kvinnor

Det har på senare tid riktats större ljus mot de grupper av kvinnor som har en högre risk och särskild utsatthet för våld. NCK beskriver hur hbt-personer, särskilt transpersoner, kvinnor med missbruksproblem, kvinnor som lever med nedsatt funktionsförmåga, kvinnor med utländsk bakgrund, kvinnor i trafficking eller prostitution samt unga och äldre kvinnor tillhör grupper med särskild utsatthet.

Forskning om utlandsfödda kvinnors utsatthet för våld i nära relationer lyfter fram att kvinnor utsätts för våld i nära relationer i alla länder oberoende av utbildningsnivå och ekonomiska tillgångar men att faktorer som låg inkomst och social isolering ökar risken. Bakgrunden i ett land med bristande jämställdhet hade betydelse och förändringar i maktbalansen i en relation till följd av migration kunde leda till ökat våld. Språksvårigheter och kunskap om svenska lagar och rättigheter var också betydelsefulla faktorer. Förutom behovet av särskilda insatser riktade till utlandsfödda kvinnor och män för att minska förekomsten av våld framhölls behovet av förbättrade arbetsmarknadsåtgärder och åtgärder för social integration.³⁴

³³ En man som utsätter en kvinna, som han har eller haft en nära relation med, för upprepade kränkningar kan dömas för grov kvinnofridskränkning.

³⁴ Fernbrant 2013.

9.3.2 Män som använder våld i nära relationer

Våld mot kvinnor är något som fördöms i samhället och bland män. Till skillnad från våld mellan män, som kan uppfattas som legitimt beroende på situation, är det starkt stigmatiserande att som man att slå kvinnor. Normerna mot mäns våld mot kvinnor är med andra ord starka och även män som slår uttalar många gånger att detta är fel och många män som misshandlar upplever skam för detta. Våld förekommer även i samkönade relationer och samkönat våld mellan män är något som diskuteras i relativt liten utsträckning.

Ett sätt att förklara varför män kan fortsätta med våld är att de inte uppfattar sina handlingar som våld. Det kan handla om att män först när de använt sig av grovt våld och skadat kvinnan svårt ser det hela som misshandel, annars anser männen att de varit inblandade i bråk. Forskning om våldsamma män som går i behandling visar att det är först när män sätter händelserna i sitt sammanhang och kopplar samman de olika formerna av våld som de börjar se detta som våld eller misshandel.³⁵ Inom maskulinitetsforskning om våld diskuteras hur män också använder olika former av rationaliseringar för att förklara sitt beteende. Det kan handla om berättelser om att man utsatts för provokationer, varit stressad eller pressad samt att man därigenom minskar sitt eget ansvar och förlägger orsakerna i faktorer utanför en själv.³⁶ Detta är något som behandling av män med våldsproblematik inriktar sig på att synliggöra för män.

Män som utövar våld på flera sätt har svårt att acceptera bilden av sig själva som kvinnomisshandlare.³⁷ Våldet särskiljs ofta från den egna identiteten där män kan betona att de ser sig som en ”snäll” eller ”normal” man som visserligen utfört hemska handlingar. Forskningen om mäns erfarenheter av våldsutövande är begränsad. Fler studier på män som använder våld och särskilt på män som genomgår behandling för våldsproblematik framstår som önskvärt (se vidare avsnitt 9.9). Dessutom pekas på behovet av att undersöka de sociala sammanhang som våldsutövande män ingår i och hur familj och vänner påverkar mäns benägenhet att erkänna våld.

³⁵ Gottzén 2014.

³⁶ Herz och Johansson 2011 s. 105.

³⁷ Gottzén 2014.

9.3.3 Män som utsätts för våld i nära relationer

På senare tid har det faktum att kvinnor också utövar våld i nära relationer lyfts fram. En studie från Göteborgs universitet visar att män oftare än kvinnor rapporterar att de blivit utsatta för olika former för våld i nära relationer, även om sexuellt tvång i huvudsak rapporterades från kvinnor.³⁸ Samtidigt betonar forskningen att våldet ser olika ut och att kvinnor drabbas av grövre våld, män i regel mildare, och att dessa studier inte ska tolkas som att kvinnors och mäns våld ska likställas.

Forskning om s.k. könssymmetri vad gäller våld i nära relationer har orsakat kontroverser inom våldsforskning, något som har att göra med olika sätt att mäta våld.³⁹ Studier som visar på symmetri mellan mäns och kvinnors våld i nära relation bygger på en enkät som kallas för Conflicts and Tactics Scale (CTS). Medan brottsstudier generellt finner att män är överrepresenterade vad gäller våld i familjen visar CTS-baserad forskning – vilken främst fokuserar på familjekonflikt – oftast på att våldet är relativt jämnt fördelat mellan män och kvinnor. Detta beror delvis på att brottsstudier framför allt fångar upp grovt våld medan CTS-studier främst berör lindrigt våld. Kvinnor utövar mer lindrigt våld medan männen utövar mer grovt våld som leder till skador.

Kritik har riktats mot att CTS-studier likställer olika former av våld och inte ser till skillnader vad gäller exempelvis motiv. Många fler kvinnor än män utövar exempelvis våld i självförsvar. Det finns troligen även ett stort bortfall av just de individer som utövar grövre våld. Män tenderar att underskatta sin egen omfattning av våld, kvinnor underskattar mäns våld och kvinnor och män överskattar kvinnors våld eftersom det är ovanligt och sticker ut. Sammanfattningsvis visar forskning tydligt att kvinnors våld mot män främst utgörs av lindrigare våld och att kvinnor får långt mer och grövre skador från våld i nära relationer än vad män får.⁴⁰

Trots dessa invändningar är frågan om mäns utsatthet för våld i nära relationer viktig att ge uppmärksamhet. Även om fenomenen generellt skiljer sig åt finns naturligtvis fall där män utsätts för grovt våld av en kvinnlig partner. Kunskap om kvinnors våldsamhet och mäns utsatthet för våld ger också fördjupade kunskaper om hur partnerbaserat våld tar sig uttryck.

³⁸ Lövestad och Krantz 2012.

³⁹ Gottzén 2014.

⁴⁰ Gottzén 2014.

NCK uppmärksammar frågor om män som utsätts för våld. Organisationen påpekar att våldsutsatta män många gånger undviker att anmäla det våld man utsätts för i nära relationer. Detta kan handla om tabu för att inta en manlig offerposition, att man riskerar att inte bli tagen på allvar eller inte bli bemött av myndigheter på samma sätt som kvinnor som anmäler våld. Istället försöker män lösa situationen på egen hand. Stödinsatser, exempelvis skyddat boende, för män som är våldsutsatta bör kunna erbjudas samtidigt som stöd till kvinnor som söker skyddat boende behöver utökas.

9.4 Sexuellt våld och trakasserier

Män står för nästan allt sexuellt våld i samhället (se bl.a. figur 9.1).⁴¹ Sexuellt våld och kränkningar finns i flera former. Det kan vara att hota eller tjata sig till sex, sexuella trakasserier, våldtäkt eller att tvinga någon att utföra olika sexuella handlingar. Passivitet i bemötande av sexuella trakasserier ökar risken för att trakasserierna blir grövre och ökar risken för övergrepp. Detta är anledningen till att våldtäkter och sexuella trakasserier, två brott av olika grad, här avhandlas under samma rubrik.

Det finns individuella faktorer till varför en man väljer att utöva sexuellt våld. Det är viktigt att samtidigt diskutera de samhällsmönster som bidrar till mäns sexuella kränkningar av kvinnor, eller andra män. Det finns stereotypa attityder kring maskulinitet som är en riskfaktor för våldsamt beteende och där risken för att ha utövat våldsamma eller kränkande handlingar ökar om killar instämmer i stereotypa påståenden om kön.⁴²

Felaktiga föreställningar om våldtäkter har benämnts med termen våldtäktsmyter. Det kan handla om att vissa män med hög social status eller pojkvänner inte antas kunna vara våldtäktsmän. Det kan också handla om att förskjuta ansvaret från gärningspersonen till den utsatta eller att personer påstås handla så att de försätter sig själva i situationen att de blir våldtagna.⁴³

Sexuella trakasserier innefattar många olika typer av kränkningar av sexuell natur, till exempel tafsande, kommentarer eller ovälkomna sexuella inviter som sker i skola, högskola eller på arbets-

⁴¹ Det finns kvinnliga sexualbrottslingar och kvinnor kan exempelvis vara delaktiga i sexuella övergrepp på barn.

⁴² Ungdomsstyrelsen 2013.

⁴³ Jeffner 1997. Se även en av underlagsrapporterna till vår utredning, Inti Chavez Perez,

platser. För den som drabbas kan sexuella trakasserier leda till psykiska och somatiska konsekvenser. Det är vanligt förekommande bland både tjejer och killar att ha upplevt sexuella trakasserier i skolan, även om det är mer vanligt förekommande bland tjejer.⁴⁴

Mäns utsatthet för sexuella övergrepp har uppmärksammats alltmer. Att pojkar och män utsätts för sexuella övergrepp är något som lätt kan förbises i diskussioner om sexuellt våld. Bl.a. kan unga hbt-personer ha svårigheter med att sätta gränser, vilket kan leda till att de utför sexuella handlingar de egentligen inte vill utföra.⁴⁵

Män som dömts för sexualbrott kan få vård inom ramen för Kriminalvården. Män som inte har dömts kan istället få stöd genom den nationella telefonlinjen PrevenTell på Karolinska Universitetssjukhuset men runt om i landet råder brist på kvalificerad vård för gruppen män med destruktiv sexualitet.

9.5 Hatbrott

Kopplingen mellan maskulinitet och hatbrott kan göras i flera led. Att utöva rasistiskt eller homofobiskt våld kan ses som delar i ett maskulinitetsgörande och som ett försvar för traditionellt patriarkala värderingar som inte minst förekommer inom extremhögern. Det är samtidigt viktigt att uppmärksamma att hatbrott förekommer inom och mellan grupper av män med utländsk bakgrund. (Frågor om hbt-personer samt frågor om etnicitet och segregation har vi diskuterat i kapitel 4.7 och 4.8.)⁴⁶

Omkring tre fjärdedelar av alla hatbrott utförs av män. Merparten av hatbrotten har rasistiska eller främlingsfientliga förtecken. I ordning efter detta är hatbrott mot hbt-personer vanligast. Angriparen är en man i 80 procent av fallen vid hatbrott mot hbt-personer, i 60 procent av fallen är förövaren en ung man. Unga hbt-personer upp till 30 år är i större utsträckning utsatta för hatbrott än äldre åldersgrupper. Hatbrotten mot hbt-personer har bedömts öka på senare tid, bl.a. har hatbrott mot kvinnor ökat. En förklaring till ökningen av hatbrott bland unga kan vara att hbt-

Mäns sexualitet och hbt-personer, bilaga 14 till vårt betänkande. Rapporten refereras i fortsättningen som Chavez Perez 2014.

⁴⁴ Chavez Perez 2014.

⁴⁵ Chavez Perez 2014.

⁴⁶ Se även Regeringskansliet 2014.

personer ”kommit ut” offentligt i yngre åldrar idag än tidigare och att anmälningssgraden ökat.⁴⁷

Politiskt grundade hatbrott kan ofta ha formen av kollektivt våld exempelvis i demonstrationer och upplopp. Det kan också handla om den form av näthat som har fått uppmärksamhet inte minst till följd av boken *Hatet – en bok om antifeminism*.⁴⁸ (Frågor om kopplingar mellan antifeminism och rasism diskuterar vi mer i kapitel 11 om mäns attityder.)

9.6 Hedersrelaterat våld

Frågor om hedersrelaterat våld inkluderas i arbetet med mäns våld mot kvinnor. Frågor om hedersförtryck kopplar till fler frågor än våld, exempelvis unga som förhindras att delta i viss undervisning eller som förhindras i val av kärleksrelationer och umgänge. (Detta har vi diskuterat i kapitel 4.8.)

Hedersrelaterat förtryck och hedersrelaterat våld har en kulturell koppling till vissa regioner, främst inom Mellanöstern, Central- och Sydostasien samt Medelhavet. Det som särskiljer hedersrelaterat förtryck från annat sexistiskt eller patriarkalt förtryck är att en hel familjs eller släkts status görs avhängig olika familjemedlemmars sexualitet. Familjen ses som en mer betydande enhet än individen och det är upp till alla kollektivets medlemmar att upprätthålla kontrollen för att på så sätt skydda gruppens heder. Hedersrelaterat våld riktar sig främst mot kvinnor och flickor men även pojkar och män kan utsättas för hedersförtryck eller våld, särskilt när det gäller homosexualitet.

Det är viktigt att betona att våld mot kvinnor med utländsk bakgrund inte behöver vara kopplat till just hedersstrukturer. Det finns annars en risk att våldsutsatta invandrade kvinnor förutsätts drabbas av just hedersrelaterat våld. Våldsutsatthet hos kvinnor med utländsk bakgrund kan variera i form och även kopplas till former av upplevd maktförlust hos vissa män med migrant-erfarenhet.⁴⁹

Frågor om hederstrukturer och kopplingen till mäns maktutövande i familjer har uppmärksammats i en rad åtgärder och

⁴⁷ Tiby 2010, Gottzén 2014.

⁴⁸ Sveland 2013.

⁴⁹ Darvishpour 2014. En av underlagsrapporterna till vår utredning, *Jämställdhet, etnicitet och ”andra män” – ett intersektionellt perspektiv på förändringar av maskulinitet efter migration* har författats av Mehrdad Darvishpour. Rapporten finns som bilaga 13 i vårt betänkande.

projekt. Bland annat kan Fryshusets verksamheter Elektra och Sharafs hjältar nämnas.⁵⁰ I arbete med attitydförändring som riktar sig till pojkar och män som växt upp med hederskulturella normer och värderingar betonas vikten av att förändra synsätt på manlighet och mäns traditionella roll i familjen.⁵¹

Det har riktats kritik mot att arbetet mot hedersvåld kan skymma övrigt arbete mot mäns våld mot kvinnor och även att frågor om hedersvåld kan användas i rasistiska syften. Det har pekats på att det går att tala om en överrepresentation av insatser mot hedersvåld, jämfört mot exempelvis våld i ungas nära relationer som framstår som underprioriterat.

För oss framstår det som viktigt att hedersrelaterat våld uppmärksammas och att detta inte borde behöva betyda att annat våldspreventivt arbete åsidosätts.

9.7 Våldspreventivt arbete med killar och män

Det finns ett antal organisationer i Sverige som arbetar med våldspreventiva verksamheter som riktar sig till män.⁵²

Det finns olika typer av våldspreventiv verksamhet:

- *Universella insatser* riktar sig till den breda allmänheten, till avgränsade geografiska områden, till en viss åldersgrupp eller till ett visst kön.
- *Selektiva* insatser riktas till dem som bedöms ha en förhöjd risk att utsättas för eller utöva våld.
- *Indikativa* insatser riktas till dem som redan har erfarenhet av våld antingen som offer eller som förövare.

En organisation som arbetar med både selektiv och indikativ prevention är Rikskriscentrum. Organisationens kriscentra bedriver behandlingsarbete med män som använt våld och män som befinner sig i kris. Arbetet har ett överordnat syfte, nämligen målet att män upphör med alla former av våldsamt beteende och att förändringen är hållbar över tid. Utgångspunkten är att det är

⁵⁰ Se Fryshusets hemsida, <http://elektra.fryshuset.se/>

⁵¹ Rexvid och Schlyter 2012.

⁵² Gottzén 2014. Se även en av underlagsrapporterna till vår utredning, Män för Jämställdhet (MfJ), *Etablerade verksamheter som idag arbetar med män och jämställdhet – en svensk kartläggning med internationell utblick*. Rapporten finns som bilaga 22 till vårt betänkande.

möjligt för varje utövare av våld att uppnå en förändring och utveckla alternativa strategier/förhållningssätt till eget våldsamt beteende. Rikskriscentrums medlemsorganisationer är till största antalet kriscentra för män, mansmottagningar och våldsmottagningar – 26 stycken – men det finns även integrerade mottagningar där arbete bedrivs mot våld i nära relationer för barn, kvinnor och män.

Ett exempel på verksamhet som arbetar med indikativ våldsprevention är Mansmottagningen mot Våld (MVU) i Uppsala som är en ideell organisation vilken driver en uppsättning program och interventioner för män som använder eller har använt våld. En viktig erfarenhet och strategi för att motivera förändring hos män är att tillvägagångssättet är relationsrelaterat och innehåller flera perspektiv. MVU har utvecklat ett behandlingskoncept som innehåller ett genusperspektiv. En annan verksamhet är Alternativ till våld (ATV) som är en enhet inom Täby kommun vilken tillhandahåller tjänster och insatser till män (och kvinnor) som använder våld i nära relationer. Enheten ger också stöd till män, kvinnor och ungdomar som har upplevt eller bevittnat våld i nära relationer. Inom ATV tas också våld inom samkönade relationer upp.

En verksamhet som arbetar med universell våldsprevention är Frihet från våld (FFV), en del av Män för Jämställdhet (MfJ) som i projektform utvecklar universella metoder vilka riktar sig till killar/män och tjejer/kvinnor. Metoderna bygger på två program, Mentors in Violence Prevention (MVP) och Bringing in the Bystander (BITB), som båda är hämtade från USA. Programmen utgår från att det finns en koppling mellan våld och maskulinitet, samt att det finns en åskådare (eng. bystander) som har en aktiv roll att spela för att förhindra våld redan i ett tidigt skede. I samarbete mellan MfJ, Riksorganisationen för kvinnojourer och tjejjourer i Sverige (Roks) och Sveriges Kvinno- och Tjejjourers Riksförbund (SKR) drivs och ägs Machofabriken som är ett metodmaterial riktat mot unga för att förebygga våld och med fokus på hur sociala normer för manlighet kan ifrågasättas och förändras.

9.7.1 Utvärderingar av våldspreventivt arbete

Utvärderingar av våldspreventiva verksamheter visar i flera fall på positiva effekter. Att ha genusförändrande eller genusmedvetna (genussensitiva) perspektiv framstår också som avgörande för kvalitén på behandlingen.⁵³

Universella insatser som MVP har utvärderats vid ett antal tillfällen och visar på en nedgång i sexistiska attityder och att de som deltagit i programmet blivit mer benägna att ingripa mot våld. Samtidigt framstår som problem med universella insatser att de många gånger är kortvariga, exempelvis enbart en föreläsning eller liknande och därför inte kan utvärderas. Mer långsiktigt arbete framstår som viktigt.

Bland selektiva insatser så har ett tidigare vanligt förekommande program varit Agression Replacement Training (ART). Detta har inriktats på ilskekontroll och social färdighetsträning och använts på bl.a. behandlingshem och ungdomsanstalter. Programmet har visat sig ha låg effekt och har därför slutat att användas inom Kriminalvården.

Indikativ våldsprevention som riktar sig till våldsutövande män, som Alternativ för våld har i utvärderingar fallit olika ut, beroende på olika mätmetoder, men det mesta pekar på en liten men signifikant och positiv effekt. Samtidigt når insatserna som riktar sig till män som frivilligt söker hjälp och behandling inte till alla grupper i samhället. Frivilligbaserade behandlingsenheter tycks ha svårt att nå unga män, män med utländsk bakgrund och hbt-personer. Här framstår det som centralt med ett utökat samarbete mellan behandlingsenheter och exempelvis BUP, ungdomsmottagningar och skolan.

Sammantaget bör våldspreventivt arbete fortsätta att utvärderas även om den positiva effekt som går att se pekar på att våldsprevention bör utökas. Det framstår som angeläget att behandling kan erbjudas av Sveriges alla kommuner och nå större grupper av män.

⁵³ I detta avsnitt, 9.7.1, återges till del text från Gottzén 2014.

9.8 Jämställdhet minskar våld

Det har paradoxalt nog bedrivits relativt litet forskning om huruvida ökad jämställdhet minskar mäns våld mot kvinnor eller våld generellt i samhället. En anledning är att det kan vara svårt att göra dessa studier och specificera vad jämställdhet innebär. Det har även betonats att det finns en risk att fokus på jämställdhetens positiva effekter kan leda till att uppmärksamheten på problem med våld underbetonas. Samtidigt finns många indikationer på att jämställdhet på olika sätt minskar våld.

Vi har tidigare (avsnitt 9.2.1) pekat på sambandet mellan sexistiska attityder och våldsbenägenhet. I internationell forskning framstår det också tydligt att accepterandet av maskulinitetsnormer som bygger på mäns rättigheter och dominans över kvinnor ökar risken för våld. Här betonas även uppväxtförhållanden och erfarenheter av våld som barn som en tydlig riskfaktor.

Dessutom pekar en norsk studie på hur våld mot barn är mindre förekommande i jämställda hem än i hem som inte är jämställda. Här har frågor om beslutsfattande i arbetsliv och i familjen samt uppdelningen av hushålls- och omsorgsarbete använts för att mäta graden av jämställdhet.⁵⁴

Att jämställdhet kan motverka våld i samhället framstår som både rimligt och viktigt att påpeka, även om det är viktigt att inte därmed fränse hur våld förekommer även i jämställda familjer. Forskningen på detta område behöver utvecklas. En viktig anledning till att detta samband behöver belysas mer är att det pekar på att frågor om våld inte bör separeras från övriga frågor om maskulinitetsnormer och kvinnors ekonomiska och sociala rättigheter.

9.9 Utmaningar

Våld är något som uppmärksammas dagligen. I nyheterna rapporteras återkommande om fall av misshandel och dödligt våld. Politiska extremister som attackerar och hotar, upplopp bl.a. vid idrotts-sammanhang. Det är män som utövar den absoluta majoriteten av dessa våldsdåd och detta står i stark kontrast till normer för jämställdhet. Samtidigt, våld är något som de allra flesta män tar avstånd från. Kopplingen mellan män och våld får inte bli förenklad. I

⁵⁴ Gottzén 2014, Holter 2013.

det här kapitlet har vi pekat på en rad perspektiv på frågor om män och våld och på möjligheter till förändring.

Generellt har vi önskat att ge perspektiv på frågor om mäns våld och peka på att våld utövas av män men också drabbar män på olika sätt.

Det är, inte minst ur jämställdhetssynpunkt, viktigt att ifrågasätta "accepterat" våld av flera anledningar. Dels är det rimligt att anta att våld mot kvinnor riskerar att öka i sammanhang där våld mellan män normaliseras. Dels borde inte våld mellan män vara något som accepteras i större utsträckning än våld mot kvinnor. När våld mellan män på olika sätt ses som "normala" inslag i unga mäns vardag sker det på bekostnad av att omsorg och jämställdhet minskar i status bland killar, något som påverkar unga mäns möjligheter att identifiera sig med jämställda livsmönster.

Forskning om män och våld framstår som ett fält som behöver ges mer fokus. Det handlar om våld i relationer och kollektivt våld som utövas av män i grupp. Det framstår också viktigt att ytterligare undersöka relationen mellan jämställdhet och våld. Här behövs mer kunskap om kvinnors ekonomiska och sociala rättigheter och möjligheter, men också om hur sexistiska attityder och värderingar påverkar mäns våldsutövande.

Mäns skilda villkor är synliga även när det gäller våld. Det handlar om att personer som är socioekonomiskt utsatta själva är extra utsatta men också att de är överrepresenterade i våldsutövning. Överlag framstår en utmaning vara att kunna hantera sammansatta analyser där exempelvis socioekonomiska faktorer och generella genusperspektiv sammanfogas.

10 Män och sexualitet

Slutsatser

1. Män i alla åldrar behöver förbättrade möjligheter att söka råd och vård vad gäller sexuell hälsa.
2. Sexualundervisning i skolan behöver lyfta fram frågor om sexuella kränkningar, respekttekniker och om hbtq.
3. Den svenska sexköpslagen har en normerande effekt men sexköp är fortfarande ett påtagligt problem. Att det är män som köper, men också att män säljer sex, behöver uppmärksammas i arbetet mot prostitution.
4. Mäns sexuella kränkningar av kvinnor på internet är ett växande samhällsproblem.

I det här kapitlet diskuterar vi mäns syn på sexualitet och frågor om mäns sexuella hälsa.

Det finns idag en växande medvetenhet om mäns behov av vård och rådgivning när det kommer till sexuell hälsa. Ett ökat fokus på mäns sexuella hälsofrågor kan ses som en del i ett jämställdhetsarbete som gynnar män – och kvinnor – och förändrar stereotypa föreställningar om mäns sexualitet. I kapitlet diskuteras också heteronormer och hbtq-frågor samt frågor om pornografi och internet.

Frågor om sexuellt våld och sexuella trakasserier diskuterade vi i kapitel 9. I det här kapitlet diskuteras hur det särskilt bland unga finns brister i kunskaper om var gränserna går för sexuella övergrepp. I det sammanhanget lyfter vi fram begreppet respekttekniker. Vi diskuterar även prostitution och sexköp vilket kan ses som eller inkludera former av sexuellt våld eller utnyttjande. Frågor om hedersrelaterat våld diskuterade vi i kapitel 9. Där framgick

också hur pojkar och män kan begränsas av sådant förtryck och särskilt hbtq-personers utsatthet.

10.1 Frågor om sex och jämställdhet

Sexualitet är en viktig del i mäns och kvinnors identitetsskapande och en viktig faktor som kan bidra till mäns och kvinnors livskvalitet. För de allra flesta är sexualitet en positiv kraft. Samtidigt är många normer och attityder till sexualitet i samhället begränsande för män och särskilt för kvinnor.¹

Det har, glädjande nog, blivit mer vanligt – och accepterat – att öppet stå för sin sexuella läggning. Att t.ex. hbtq-personer tar allt mer plats i offentligheten är positivt och betyder mycket för samhällets syn på sexualitet. Å andra sidan har detta lett till att personer som har starkt traditionella uppfattningar om vilka normer som ska gälla inom sexualitetens område, kunnat bli synligare än inte nödvändigtvis fler, genom att de numera, ofta anonymt, via internet getts möjligheter visa missnöje, ja ibland t.o.m. hat.

Frågor om jämställdhet sexualiseras ofta. Det kan gälla diskussioner i media om huruvida feminister är tillräckligt ”kvinnliga” eller om jämställda män ”feminiseras”. Jämställda män kan emellanåt betecknas som ”mjukismän”, ett ord som visserligen kan användas som något positivt, men ofta används för att markera mot hur jämställdhet utmanar heterosexuella mönster. Detta är något som både män och kvinnor kan vara delaktiga i på olika sätt. Jämställdhet kan även användas för att underbygga synen på vad god och önskvärd heterosexualitet ska vara. Vi har inte fördjupat oss i dessa föreställningar om hur jämställdhet utmanar eller inordnas i heteronormativa mönster, men det är frågor som behöver uppmärksamhet.²

¹ I det här kapitlet återges till del text från fyra av underlagsrapporter till vår utredning

- Inti Chavez Perez, *Mäns sexualitet och hbt-personer*, bilaga 14 till vårt betänkande. Rapporten refereras i fortsättningen som Chavez Perez 2014.
- Thomas Johansson, *Män tycker, tänker och gör*, bilaga 20 till vårt betänkande. Rapporten refereras i fortsättningen som Johansson 2014b.
- Åke Pousette, *Kompetensen inom andrologi och tillgängligheten till andrologisk vård i Sverige 2013*, bilaga 19 till vårt betänkande. Rapporten refereras i fortsättningen som Pousette 2014.
- Linn Sandberg, *Män, kropp och hälsa*, bilaga 6 till vårt betänkande. Rapporten refereras i fortsättningen som Sandberg 2014.

² För en diskussion om jämställdhet och heteronormativitet se Dahl 2005, om begreppet mjukisman se Hill 2007.

Vi har inte heller fördjupat oss i den del av reklamen i det offentliga rummet som vi uppfattar bevarar och ibland förstärker stereotypa sexuella mönster för män och kvinnor.

Vi har däremot tagit fasta på andra grundläggande utmaningar inom området mäns sexualitet. Inte minst handlar utmaningarna om att det alltjämt är så att mäns sexualitet i större utsträckning ses som självklar. Män kan uttrycka sin sexualitet med större acceptans från omgivningen än vad kvinnor kan och kvinnor objektifieras och trakasseras sexuellt i större utsträckning än män. För att förändra detta behövs ett fortgående arbete inom skolan, myndigheter och samhället med att kritisera stereotyp sexualisering och förtryckande normer – inte minst negativa normer för maskulinitet.

10.2 Mäns sexuella hälsa

En fråga som diskuterats i mindre utsträckning i jämställdhetsarbete är mäns sexuella hälsa och behovet av att öka möjligheterna för män att söka råd och vård i frågor om sexualitet.

Att förbättra möjligheterna för män att få prata om hälsa och ohälsa är en viktig åtgärd. Det har t.ex. visats att unga killar med depression har färre relationer och miljöer där de kan prata om sin situation. Män efterfrågar även fler mottagningar och platser där man kan söka hjälp och få information när det gäller sexuell hälsa. Män med prostatacancer – den i Sverige vanligaste cancerformen av alla³ – uppfattar samtalsgrupper och patientföreningar som ett viktigt stöd. Här kan samtalsgrupper och mäns möjlighet att diskutera sin situation och omförhandla synen på maskulinitet och sexualitet vara betydelsefull.⁴

Det är tydligt att män söker information och vård i mindre utsträckning än kvinnor och att detta kan bidra både till upprätthållandet av stereotypa föreställningar om mäns okomplicerade sexualitet och onödiga hälsoproblem för män.

Av en kunskapssammanställning kommer bl.a. fram att ungefär 50 procent av befolkningen är tillfreds med sitt sexualliv.⁵ Det finns också ett starkt samband mellan tillfredställande relationer och sexualliv å ena sidan och välbefinnande och hälsa å andra sidan.

³ Cirka 215 män per 100 000 insjuknar varje år. Näst vanligaste cancerformen är bröstcancer där cirka 170 kvinnor per 100 000 insjuknar. Källa: Socialstyrelsen och Statens folkhälsoinstitut 2013.

⁴ Sandberg 2014.

⁵ Statens Folkhälsoinstitutet 2012.

Bland män som har sex med män finns ett klart samband mellan att vara öppen om sexuell läggning och hur nöjd man är med sitt sexliv. Undersökningar visar samtidigt på höga grader av psykisk ohälsa bland hbtq-personer. Unga transpersoner är särskilt utsatta.⁶

Fler kvinnor än män rapporterar om nedsatt sexuell förmåga och om olika former av problem med sexualiteten. Minskat sexuellt intresse är dubbelt så vanligt hos kvinnor jämfört med män. Även män rapporterar i hög utsträckning olika sexuella problem, som t.ex. problem med ejakulation, potens och sexuell lust. Kopplat till detta finns förmodligen mer omfattande problem som har med intima relationer, äktenskap och genus att göra. Män tenderar också ofta att underrapportera sina problem.⁷

Mäns problem med sexualitet har länge varit dolt i samhället. Den manliga sexualiteten togs för given, och diskuterades inte. Idag är läget delvis annorlunda. Mäns sexuella hälsa synliggörs ofta i samband med frågor som rör potens, prostataproblem och sexuellt överförda infektioner (STI).⁸ Kunskaper, som ger en bra bild av mäns sexualitet och sexuella problem behöver dock sättas in i ett större sammanhang. Det framstår som att det finns stora mörkertal vad gäller rapportering av problem och andelen män som skulle vilja men inte dristar sig till att söka hjälp. Det saknas också kunskaper om hur sambandet mellan våld, sexualitet och synen på jämställdhet ser ut bland olika grupper av män.

10.2.1 Behovet av mottagningar för män

Behovet av att stärka mäns ingångar i vården gäller inte minst på det ämnesområde som brukar beskrivas som andrologi.⁹

Behandlingsmöjligheterna för män när det kommer till sexuell hälsa, exempelvis hormonstörningar, infertilitet samt sexuella problem som impotens har ökat kraftigt på senare tid. Medvetenheten bland män om möjligheterna till hjälp och öppenheten om frågorna ökar. Här pekar mycket på att möjligheterna att möta mäns vårdbehov på det här området behöver ses över inom hälso-

⁶ Statens folkhälsoinstitut 2012, Chavez Perez 2014.

⁷ Johansson 2014b s. 21, Herz och Johansson 2011. För en utförlig diskussion om mäns sexuella hälsa se Pousette 2014 och Sandberg 2014.

⁸ Statens folkhälsoinstitut 2011.

⁹ Andrologin är specialiserad på mannens sjukdomar ungefär som gynekologin är för kvinnors sjukdomar. De vanligaste sjukdomar och problem som en androlog möter är ofrivillig barnlöshet, sexuella problem och symtom som beror på brist på manligt könshormon (testosteron). Se vidare Pousette 2014.

och sjukvården. Om det ska organiseras inom andrologins ram eller på annat sätt har vi ingen uppfattning om.

Statistik från ungdomsmottagningarna visar att killar testar sig mindre för STI än tjejer. Testningsstatistiken är en indikator på i vilken omfattning killar nyttjar vård kopplad till sexuell hälsa. Det finns flera teorier om vad skillnaden mellan könen beror på. Normer kring maskulinitet kan göra att killar och män inte uppfattar sig själva som mottagare av vård. Samma normer kan också få vårdinrättningar att inte se killar och män som mottagare av vård. Detta gäller särskilt när det gäller mäns sexuella hälsa.¹⁰

RFSU har sedan 2007 en utbildning i andrologi. Det finns också ungdomsmottagningar som, för att betona att de är mottagningar även för killar, arrangerar speciella aktiviteter eller kvällar riktade till killar. Att erbjuda exempelvis klamydiatest över internet har visat sig vara framgångsrikt och nått killar i högre grad än tester på ungdomsmottagningar. Dock innebär sådana tester att möjlighet till spontan rådgivning eller en undersökning inte uppstår. Statens Folkhälsoinstitut pekar på att förändring av maskulinitetsnormer skulle kunna förbättra mäns sexuella hälsa men det framstår som avgörande att även vården i större utsträckning arbetar för att underlätta för män att söka sig till mottagningar och läkarundersökningar.¹¹

Föreställningar kring maskulinitet och sexuell hälsa reproduceras när åtgärder kring sexuell hälsa främst riktas mot kvinnor. Ett exempel är HPV-vaccin som tonårstjejer får gratis för att förebygga livmoderhalscancer. I bl.a. Kanada får även tonårskillar vaccinet. Genom att i Sverige enbart ge vaccin till tjejer signalerar hälso- och sjukvården att ansvaret för viruset är en angelägenhet endast för tjejer som kan få livmoderhalscancer, medan killar inte görs delaktiga trots att de riskerar att sprida viruset.¹²

Ytterligare en aspekt kring mäns sexuella hälsa är missbruket av anabola androgena steroider (AAS). AAS kan leda till många hälsoproblem, bland annat infertilitet och är en vanlig anledning till att män kommer i kontakt med fertilitetsutredningar. En risktagande personlighet och en vilja att dölja osäkerhet kan vara skäl till att använda AAS.¹³

¹⁰ Chavez Perez 2014.

¹¹ Chavez Perez 2014, Sandberg 2014.

¹² Chavez Perez 2014.

¹³ Statens folkhälsoinstitut 2009.

10.2.2 Hiv

Hbtq-gruppen, men även stora delar av samhället, kom att skakas på 1980-talet när hivviruset kom till Sverige. Det var en dittills okänd sjukdom som ”plötsligt” dök upp, där ingen bot fanns och därför krävde människoliv.

Män som har sex med män är mer utsatta för risken att överföra viruset på grund av sexuella praktiker. Hiv kom därför tidigt att förknippas med homosexuella personer och än i dag är män som har sex med män den grupp som har störst risk att överföra viruset i Sverige. 1985 fattades beslut om att hiv skulle falla inom smittskyddslagen. Detta innebär bland annat gratis vård och gratis hivtester. Smittskyddslagen har samtidigt kritiserats för att i allt för stark utsträckning införa en restriktiv hållning mot homosexuella. Bl.a. annat har Sverige lagfört hiv-positiva på ett omfattande sätt. Mediala debatter om hiv-män har ansetts ha en kränkande karaktär och informationsplikten har kritiserats för att vara kontra-produktiv.¹⁴

Synen på hiv har förändrats kraftigt på senare tid. Hiv är idag något som i stor utsträckning kopplas samman med de delar av världen där hiv-spridningen ökat mest. Hiv är något som angår både heterosexuella kvinnor och män som har sex med män och som behöver uppmärksammas, inte minst kopplat till social utsatthet eller missbruk. Synen på hiv har också förändrats kraftigt till följd av de förbättrade bromsmedicinerna. Hiv-positiva kan även idag i större utsträckning leva öppet med sin hiv-status. Detta har samtidigt lett till diskussioner om att särskilt unga män som har sex med andra män i mindre utsträckning än tidigare skyddar sig vid samlag. Detta pekar på vikten av att fortsatt öka medvetenheten om hiv och hur man skyddar sig.

10.3 Sex- och samlevnadsundervisning

Sveriges skolor är ålagda att ha sex- och samlevnadsundervisning. Förutom skolpersonal arbetar också utomstående aktörer i olika utsträckning med sex- och samlevnadsundervisning för skolelever, exempelvis RFSU och RFSL. Målen för sex- och samlevnadsundervisningen är bredare än att sprida faktakunskaper, de inrymmer

¹⁴ Sörberg 2009.

även värdegrundsfrågor avseende jämställdhet, kränkande behandlingar samt hbt-personer.

Trots höga ambitioner och en lång tradition av sex- och samlevnadsundervisning i svenska skolor har det förts fram kritik mot att snäva normativa föreställningar kring kön och sexualitet på olika sätt reproducerats i undervisningen, exempelvis i kurslitteratur eller i klassrumssituationer genom dialog mellan elever och lärare. Exempelvis uttrycker fokus på heterosexuella samlag förväntningar om att det är enbart denna sexualitet som ”gäller”. En konsekvens av dessa förväntningar blir att sex- och samlevnadsundervisningen saknar relevant innehåll för de hbtq-ungdomar som närvarar. Dessutom kan heteronormativ undervisning också undvika att problematisera stereotypa föreställningar kring maskulinitet eller femininitet.¹⁵

När det gäller hbtq-frågor har det tidigare använts metoder som kommit att kallas toleranspedagogik. Toleranspedagogik syftade till att skapa förståelse och tolerans för hbtq-personer men byttes ut eftersom det ansågs förstärka synen på dessa som avvikande. Klassrumsdiskussioner kom att kretsa kring de personer som bryter mot normer snarare än normerna själva. RFSL Stockholm och RFSL Ungdom utvecklade därför under 00-talet metoder för att arbeta med normkritisk pedagogik där fokus ligger på att synliggöra och ifrågasätta normer. Detta anses vara ett effektivt redskap för arbete med värderingsfrågor och en bra utgångspunkt för generella diskussioner om både heterosexualitet och hbtq-frågor.

Trots att alla elever har rätt till sex- och samlevnadsundervisning finns det indikatorer på att inte alla elever har samma tillgång till denna. Unga med nedsatt funktionsförmåga vittnar om att de ibland av vuxenvärlden blir sedda som personer utan någon sexualitet och att de har fått sämre sex- och samlevnadsundervisning än vad skolans övriga elever fått. Det finns även omfattande problem med elever som av sina föräldrar inte tillåts att delta i sexualundervisning och detta gäller både flickor och pojkar. Här anges religion eller kultur som huvudsakliga skäl, särskilt för flickor. I förhållande till detta är det viktigt att poängtera betydelsen av alla ungdomars rätt till undervisning om sex- och samlevnad samt genusfrågor.¹⁶

Det har under lång tid uppmärksammats att det särskilt bland unga finns brister i kunskaper om var gränserna går för sexuella övergrepp. Att som kille eller man tjata till sig sex eller mer eller mindre tvinga tjejer eller kvinnor att ställa upp på sexuella aktiviteter är något många

¹⁵ Chavez Perez 2014, Røthing och Bang Svendsen 2011.

¹⁶ Chavez Perez 2014.

ser som vanligt. Här har föräldrar och samhället ett stort ansvar att stötta ungdomar i att motverka utnyttjanden och kränkningar. Många gånger diskuteras vikten av att ta upp dessa frågor i sexualundervisning men det är även något som skolan bör ha som uppgift att generellt uppmärksamma och motarbeta. Ett sätt att göra detta är att ha ett fortlöpande normkritiskt arbete där normer för pojkar och flickor diskuteras och en nolltolerans mot sexism (se kapitel 5).

10.3.1 Respekttekniker

För att inkludera killar i sexualundervisning och för att problematisera normer och ojämställdhet på ett sätt som inte enbart pekar ut problem utan som också visar på positiva förhållningssätt har respekttekniker lanserats.¹⁷ Dessa bör bl.a. kunna användas i sexualundervisning.

Respektteknikerna är

1. Respektera dig själv – vilket inbegriper att inte ge efter för gruppsyck eller stereotypa föreställningar.
2. Gå inte över andras gränser – där fokus sätts på rätten till kroppslig integritet och hur exempelvis tafsning i skolan normaliseras genom att beskrivas som skämt eller kontaktsökande.
3. Stoppa ryktesspridning – som handlar om hur kvinnor riskerar att utmålas som ”slampor” medan män förväntas skryta om och överdriva sexuella kontakter.
4. Kontrollera inte andra – vilket kopplas till synen på att killar ska äga tjejers sexualitet och till frågor om heder.
5. Lyssna och ge plats – som handlar om hur pojkar många gånger får större utrymme socialt och det felaktiga i att förminska eller inte uppmärksamma andras upplevelser.
6. Dela lika på arbetet – där vikten av jämställdhet i hushålls- och omsorgsarbete lyfts fram som en grund för jämställda värderingar.

Dessa respekttekniker är exempel på den typ av normkritiskt arbete där sexuell ojämlikhet och stereotypa former av maskulinitet och dominans ifrågasätts på ett framåtsyftande sätt och är något som vi vill uppmärksamma. Dessa tekniker kan även användas som

¹⁷ Chavez Perez 2010 s. 80 ff.

underlag i den allmänna diskussionen om män och sexualitet men även generellt som goda regler för samvaro mellan personer.

10.4 Pornografi och kränkningar på internet

I många sammanhang lyfts bilderna som förmedlas av män och kvinnor i pornografi fram som något som underbygger stereotypa normer och uppfattningar.

Killars och mäns, men även tjejers och kvinnors, relation till porr är omdiskuterad. Som kritik mot porranvändningen har bland annat produktionsvillkoren framhållits och mainstreamproduktioner av pornografi har anklagats för att bära på patriarkala värderingar där kvinnor förnedras och där övergrepp romantiseras. Porr har även anklagats för att leda till övergrepp, där pornografi har beskrivits som en ”inspiration” eller ”förebild” till den praktik som våldtäkter utgör. Vetenskapliga belägg för att pornografi skulle leda till exempelvis våldtäkter eller sexuellt våld är svåra att hitta. Men samtidigt är det rimligt att hävda att pornografi kan underbygga sexistiska attityder och värderingar.¹⁸

Filmen *Shocking Truth* väckte år 2000 en debatt om att förbjuda porr från att visas på TV. Sedan dess har diskussioner om porr allt mer kommit att handla om hur porr blivit mer lättillgängligt via internet. Majoriteten av tonårskillar och tonårstjejer har aktivt tagit del av och exponerats för porr. I och med pornografiska annonser på icke-pornografiska sajter och länkar som leder till pornografiskt innehåll utan att förvarna internetanvändaren, har porr blivit något som människor kan exponeras för i sin vardag även när de inte själva vill det. Killar tittar mer på porr än tjejer även om det även framhålls att tjejer och kvinnor konsumerar porr.¹⁹

All pornografi tillskrivs i dag inte samma egenskaper. Under senare år har antalet porrproducenter som kan betecknas som alternativa däribland feministiska sådana, ökat. Även om det kan ifrågasättas hur stor spridning just feministisk porr har fått, är det tydligt att internet och lättillgänglig teknik för produktion av multimedia starkt diversifierat utbudet av porr. Porr diskuteras också alltmer som mediala produkter vilka kan innehålla samma könsnormer som andra mediala produkter. Till exempel kan könsstereotyper i porr jämföras med könsstereotyper i dokusåpor.

¹⁸ Chavez Perez 2014.

¹⁹ Chavez Perez 2014.

Med lättillgänglig teknik kan många i dag tillverka och sprida sin egen porr. I olika medialt uppmärksammade fall har sådan porr läckt ut på internet och varit destruktiv för personerna, främst kvinnor, som exponerats. Däremot är inte all exponering på internet ofrivillig. Foton av lättklädda personer används på olika mötesplatser online för att skapa uppmärksamhet från andra internetanvändare. Även i fall med frivillig exponering kan det dock ske att andra personer tar materialet och använder det i kränkande syfte.²⁰

Det har alltså skett en skiftning i problemformuleringarna kring porr där unga män – och även unga kvinnor – problematiseras mindre för deras konsumtion av porr, men mer som aktörer i ett sexualiserat samtal och inte minst de integritetsrisker som är kopplade till detta. Diskussioner om hot och kränkningar på internet är något som bl.a. Brå fått i uppdrag att kartlägga.²¹

10.5 Prostitution och sexköp

1999 trädde den svenska sexköpslagen i kraft som gör det olagligt att köpa sexuella tjänster. Sexköpslagen förbjuder inte försäljning av sex och tanken med detta har varit att lägga fokus på sexköparen i stället för personer som prostituerar sig. Förbudet att köpa sex har en avskräckande effekt och gör att en del män som vid en legalisering skulle vara beredda att köpa sex, nu i stället låter bli. Intresset för den svenska sexköpslagen har ökat internationellt, inte minst därför att sexhandel är starkt förbundet med organiserad brottslighet och människohandel. Bland annat har i Frankrike lagts förslag om att införa en liknande sexköpslag som i Sverige.

I regeringens handlingsplan mot prostitution och sexhandel markeras tydligt att prostitution och sexhandel är ett allvarligt hinder för social jämlikhet och jämställdhet samt för de utsattas mänskliga rättigheter. Där tydliggörs också att åtgärder i arbetet mot prostitution ska fokusera på de enskilda individernas behov. Särskilda åtgärder behövs för utsatta barn och ungdomar och pojkars och flickors särskilda villkor i prostitution ska beaktas.²²

Sexköpslagen utvärderades 2010 och utredningen pekar på att lagen haft en tydlig påverkan på prostitutionen i Sverige, något som

²⁰ Ungdomsstyrelsen 2012.

²¹ Regeringskansliet 2013.

²² Regeringen 2007/08

märks i att andelen män som uppskattas köpa sex är mindre i Sverige jämfört med andra länder i vårt närområde.²³

Kritiker mot sexköpslagen eller av den utvärdering som gjorts brukar framhålla att prostitutionen istället kan ha ökat via internet eller att prostituerades möjligheter att få stöd inte beaktats tillräckligt.

Andra som stöder sexköpslagen påpekar å andra sidan att lagen inte efterlevs tillräckligt, att andelen dömda för sexköp är få och att en stor del av sexköpen sker utomlands. Sveriges Kvinnolobby driver kampanjer för att etiska riktlinjer i företag tydligare ska ta upp frågan om sexköp och "eskortservice" i utlandet.²⁴ Dessutom har det diskuterats om att sexköpslagen även bör gälla för svenska medborgare utomlands, på liknande sätt som skett med den norska sexköpslagen.

Arbetet mot prostitution behöver fokusera än mer på mäns roll. Först och främst handlar detta om att uppmärksamma män som köper sex. Mäns attityder till sexköp behöver diskuteras mer, samtidigt som det finns svårigheter att få kunskaper om de män som köper sex. Det finns i dag verksamheter i Göteborg, Stockholm och Malmö som riktar sig till sexköpande män och som verkar för att stödja dessa män att ändra sitt beteende, s.k. KAST-program²⁵. Utvärderingar visar dock att en stor del av de män som sökte sig till KAST snarast hade problem med destruktiv eller tvångsmässig sexualitet och alltså inte främst var köpare av sexuella tjänster eller på något generellt sätt representerade gruppen sexköpande män. Detta tyder på att det finns problem med att nå gruppen sexköpande män.²⁶

Undersökningar har även visat att fler unga män än unga kvinnor någon gång har utbytt sexuella tjänster mot ersättning.²⁷ Reservationer för siffrorna är att offer för trafficking faller bort i den typen av undersökningar och att sådana siffror inte nödvändigtvis säger något om vilka som fortsätter i sexhandeln över längre tid. Eftersom studierna baserats på självrapporterade erfarenheter i ett känsligt ämne finns också en risk att alla med erfarenheter inte väljer att träda fram. Ersättningen för sex kan bestå av pengar men det är också vanligt att byta sex mot något annat, till exempel alkohol eller droger. Det är viktigt att arbetet med prostitution och sexhandel

²³ SOU 2010:49.

²⁴ Kampanjen "Rätt riktning – för etiska riktlinjer mot sexköp", Sveriges kvinnolobby.

²⁵ KAST står för Köpare av sexuell tjänst.

²⁶ Chavez Perez 2014.

²⁷ Ungdomsstyrelsen 2012 s. 21 ff.

tydligt arbetar för att även nå denna grupp unga män.²⁸ Anledningen till att män inte uppmärksammas mer tidigare i debatten om sexhandel kan ha att göra med föreställningar om maskulinitet där sårbarhet och utsatthet inte uppmärksammas.

En utmaning är även att migranters utsatthet i sexhandel ges mer uppmärksamhet och att papperslösa kvinnor och män som utnyttjas i sexhandel har möjlighet att söka stöd. Detta gäller särskilt i fall med trafficking och människohandel, men även kvinnor som utnyttjas av män under en pågående asylprocess.

10.6 Utmaningar

Utmaningarna inom området män och sexualitet är flera. Sexism och stereotypa normer behöver motarbetas och prostitution upphöra.

Mäns behov av råd och vård när det gäller sexualitet behöver också fokuseras mer. Att vården behöver se över hur man arbetar med frågor om mäns sexuella hälsa är viktigt.

Att ge män och killar större möjligheter att delta som positiva krafter är en del i hur utmaningarna kan mötas. Det finns inom politik, skolan och i civilsamhället ett betydande engagemang mot sexuellt våld, mot hedersförtryck och för hbtq-personers rättigheter. Ett fortsatt samtal där det synliggörs att alla män inte är likadana, att de kan ha del i förtryckande mekanismer men också delta i förändring, inte minst för mäns egen skull, kan bidra till att stärka samhällets engagemang i dessa frågor.

²⁸ Ungdomsstyrelsen 2012.

11 Mäns attityder

Slutsatser

1. Män röstar mer borgerligt än kvinnor. Män är mindre intresserade av ”mjuka” frågor än kvinnor.
2. Inställningen till jämställdhet tycks bli alltmer positiv hos flertalet män. När det gäller faktiskt jämställt handlande blir dock bilden mer differentierad och förekomsten av ”i-princip-män” – och ”i-princip-kvinnor” – blir synligare.
3. Det finns anledning fråga sig om effekterna av samhällsliga attitydpåverkande insatser i syfte att bryta normer och strukturer är tillräckligt effektiva, jämfört med konkreta åtgärder som t.ex. starkare individualisering av föräldraförsäkringen.
4. Det finns ett påtagligt samband mellan en mans attityd till jämställdhet och hans faktiska handlande.
5. Grupper av män engagerar sig för jämställdhet. Samtidigt finns det ett synligt, i jämförelse med tidigare inte självklart större men måhända mer kulturellt inflytelserikt, motstånd mot jämställdhet, inte minst i digitala media.
6. Män är överrepresenterade bland de främlingsfientliga.
7. Stora grupper av unga män har svårt att känna igen sig i diskussionen om jämställdhet och inte minst feminism. Här finns risk att det skapas subgrupper som odlar en stark motvilja och ibland t.o.m. ett hat mot till exempel kvinnor, flyktingar och homosexuella.

I det här kapitlet tar vi upp sådana frågor om mäns attityder som vi inte funnit naturligt att behandla tidigare i vårt betänkande.

De områden vi tidigare tagit upp och som vi därmed i huvudsak inte behandlar här, är attityder som rör

- män som ledare (kapitel 4.2)
- normer i glesbygd (kapitel 4.6.2)
- etnicitet (kapitel 4.7)
- heteronormer och hbt (kapitel 4.8)
- utbildning (kapitel 5)
- förvärvsarbete, hemarbete och övrig tidsanvändning (kapitel 6)
- familj och föräldraskap (kapitel 7)
- hälsa, ohälsa och kroppen (kapitel 8)
- våld (kapitel 9)
- sexualitet (kapitel 10).

Fokus i detta kapitel ligger på

- politiska preferenser
- betydelsen av attityder
- attityder till jämställdhet
- främlingsfientlighet.

11.1 Politiska preferenser

På 1950- och 1960-talen stod kvinnor något mer till höger politiskt än män i Sverige medan bilden skiftar på 1980-talet.¹ 1982 röstade för första gången män mer borgerligt än kvinnor. På 1990-talet framträder ett tydligt mönster där kvinnor prioriterar frågor om omsorg och omvårdnad medan män tenderar att lägga större vikt vid frågor om ekonomi och arbetsliv. En liknande bild återkommer på 2000-talet. Bland högutbildade och yngre kvinnor finns en stark tendens att gå åt vänster politiskt.

¹ I detta avsnitt, 11.1, återges till del text från en av underlagsrapporterna till vår utredning, Thomas Johansson, *Män, tycker, tänker och gör*, bilaga 20 till vårt betänkande. Rapporten refereras i fortsättningen som Johansson 2014b. Texten i 11.1 återger till del text från Johansson 2014b avsnitt 3.

2002 års valundersökning gav vid handen att kvinnor var mer positiva än män till offentlig sektor och sex timmars arbetsdag medan männen prioriterade EMU och kärnkraft.

I 2010 års valundersökning konstaterades att sambandet mellan kön och partival var det starkaste samband som någonsin setts i svenska valundersökningar. Jämfört med män hade kvinnor en högre sannolikhet att stödja Miljöpartiet och Socialdemokraterna medan de hade en klart lägre sannolikhet att stödja Moderaterna och Sverigedemokraterna.²

Skillnaden mellan hur män och kvinnor röstar – och deras partisympatier – har ökat under de senaste tio åren (se kapitel 4.2.1).

När det gäller valdeltagande ser vi, som vi tidigare konstaterat (kapitel 4.2.1), vissa skillnader mellan könen men de påtagliga skillnaderna syns inte mellan könen utan är relaterade till civilstånd, inkomstnivå, utbildningsnivå, socioekonomi och inrikes/utrikes född.

När vi bryter ner resultaten i partisympatier finner vi givetvis stora variationer inom kategorierna ”män” respektive ”kvinnor”. En vanlig förklaring till dessa generella skillnader mellan män och kvinnor är att det finns dels starka horisontella skillnader i hur arbetsmarknaden är uppdelad mellan män/kvinnor, dels en rad vertikala skillnader när det gäller positioner och makt. Sammantaget påverkar detta och formar intressen och politiska attityder.

Här hade det varit önskvärt med fler undersökningar som studerar sambanden mellan till exempel kön, sexualitet, klass, etnicitet och boende. Ofta saknas det analyser av hur sådana typer av intersektioner bidrar till att forma människors politiska åsikter och demokratiska deltagande. Det finns t.ex. grupper av unga, bosatta i ”svenskglesa” förorter, där man upplever ett starkt utanförskap och upplever sig som andra klassens medborgare. Dessa grupper och deras åsikter försvinner ofta i valundersökningarna. Detsamma gäller även andra grupper, t.ex. unga vita män som upplever sig som marginaliserade och som röstar på Sverigedemokraterna. Statistiken visar att de finns, men knappast inte hur deras attityder, föreställningar och beteenden formas i olika subkulturella sammanhang.

I många europeiska länder har vi en situation där kvinnor allt mer närmar sig män i fråga om olika former av politiskt deltagande. De nordiska länderna utmärks av stark kvinnorepresentation och

² SCB 2011 s. 89.

av att kvinnor är aktiva och framträdande i olika politiska sammanhang (se kapitel 4.2).

11.2 Att bearbeta attityder till jämställdhet

Det är viktigt att kritiskt diskutera vilken betydelse frågan om mäns och kvinnors attityder har när det kommer till arbetet med att nå jämställdhetspolitiska mål.

När vi studerar attitydmätningar får vi ett slags karta över hur människor vid en viss tidpunkt, som befinner sig i ett visst kollektivt tillstånd, påverkade av vissa samtida debatter och offentliga bilder, förhåller sig till en rad påståenden.³ Resultaten ger oss en generell bild av attityder och föreställningar vid en viss tidpunkt. Ibland tillåter statistiken att det skapas undergrupper – som till exempel män/kvinnor, arbetarklass/medelklass – och detta kan ge oss en mer nyanserad bild av hur människor utifrån vissa sociala positioner tänker och tycker om saker och ting. Men vanligt är också att analyserna stannar på den generella nivån vilket ger oss en väldigt grovhuggen bild av tingens tillstånd.

I en studie av svensk jämställdhetspolitik analyseras hur en stor del av de politiska diskussionerna och försöken att införa lagändringar på 1970- och 1980-talen kretsar kring förståelsen av vad en attityd är och hur attityder påverkar jämställdhetsarbetet.⁴ I studien menas att tecknet ”attityd” introduceras i den politiska debatten för att motverka och blockera vissa politiska förslag och reformer.

Att jämställdhetspolitik i stor utsträckning arbetat för att förändra attityder har enligt studiens författare skett på bekostnad av att omfördelningspolitiska ambitioner i politiken trätt tillbaka. Att upplysa och informera för att på det sättet förändra ojämsställda praktiker som könsstereotypa yrkesval, lönesättning eller uttag av föräldraledighet kan ses som mindre politiskt brännbart än mer konkreta reformer. Författaren menar även att den politiska konsensus som rått kring jämställdhetsfrågor har handlat om att de inte på allvar utmanat grundläggande samhällspolitiska maktstrukturer.

Ett exempel som kan illustrera tesen i studien är föräldraledighetsfrågor där det är i samband med införandet av pappa-

³ I detta stycke och de två följande återges till del text från Johansson 2014b avsnitt 8.

⁴ Tollin 2011.

månader i föräldraförsäkringen som mäns uttag ökat (se kapitel 7) medan det är svårt att belägga effekten av samhällsliga attitydpåverkande insatser. På liknande sätt kan man ställa frågan om vad som betyder mest för en jämställd samhällsutveckling: löner i offentlig sektor, minskad arbetslöshet, minskad segregering eller insatser för att öka kunskaperna om jämställdhet?

Risken med denna typ av argumentation är samtidigt uppenbar. Utan kritiska analyser av attityder och normer i samhället riskerar mäns och kvinnors traditionella ojämställdhet att förbli ouppmärksam och normaliserad. Attityder kring kön men också etnicitet kan bidra till medveten eller omedveten diskriminering vilket får högst materiella effekter i människors liv. Attityder och handlande hänger med andra ord ihop. Däremot behöver frågor om attityder ställas i relation till samhällsliga mönster och förhållanden.

11.3 Mäns – och kvinnors – attityder till jämställdhet

11.3.1 Sverige

I senaste valundersökningen kunde man konstatera att vänsterpartister och miljöpartister är mest positiva till jämställdhet medan Sverigedemokraternas väljare är minst positiva, tätt följda av personer som röstar på Kristdemokraterna.⁵

Frågan om mäns attityder till jämställdhet och mäns delaktighet och deltagande i arbetet för jämställdhet är i Sverige ofta politiskt återkommande.

En, vid det här laget, klassiker inom området är rapporten ”Om svenska män”⁶ där bl.a. begreppet ”i-princip-mannen” lanserades.⁷ (Begreppet torde f.ö. ha stor användbarhet även inom många andra samhällsområden – ett sådant bör vara när det gäller s.k. Nimby-frågor⁸.) Det har sedan rapportens publicering gjorts många offentliga utredningar inom området.⁹ Svenska undersökningar visar hur medborgarnas attityder till jämställdhet blivit allt mer positiva. Frågan är då om detta bara avspeglar en yttlig förändring, en i-princip-inställning hos män och kvinnor, eller om det handlar om mer fundamentala förändringar i både attityder och handling.

⁵ SCB 2011 s. 78.

⁶ Jalmert 1984.

⁷ I detta avsnitt, 11.3.1, återges till del text från Johansson 2014b avsnitt 2.

⁸ ”Not in my back yard”, ungefär ”OK, men inte just i *min* närhet”

⁹ Flera av dem omnämns i kapitel 4.2.

Det saknas i stort analyser av de oregelbundna och ibland lokala mätningar som gjort av mäns och kvinnors attityder till jämställdhet.

I SOM-93 ställdes tre frågor som berör jämställdheten mellan könen. Den första frågan verkar uppenbarligen vara lätt att svara på. De flesta män och kvinnor är positiva till att satsa på ett samhälle med ökad jämställdhet mellan könen. Samtidigt finner vi en viss skillnad i att kvinnor är mer positiva än män till detta (78 respektive 67 procent). Den andra frågan är mer kontroversiell. Endast 19 procent av männen vill införa könskvotering till offentliga styrelser och nämnder medan 1/3-del av kvinnorna är positiva till detta. Den sista frågan som handlar om att vid arbetslöshet ge män företräde till arbete framför kvinnor vars män redan har arbete. Cirka en 1/5-del av alla män och kvinnor tyckte så och då något fler män än kvinnor. I undersökningen pekades bl.a. på att kvinnor i högre utsträckning prioriterade välfärd och miljö än män. Kvinnor värnade också i större utsträckning om välfärdsstaten än män.

I en senare undersökning¹⁰ visas att den positiva inställningen till jämställdhet bland framför allt män svajar något och tenderar att minska i tider då det finns tydliga feministiska ståndpunkter att förhålla sig till och framför allt när det pågår tydliga feministiska aktioner i offentligheten.

I en samtida svensk undersökning finner vi att en majoritet bland män och kvinnor i Sverige är positiva till jämställdhet.¹¹ Resultatet tyder också på att många under de senaste tjugo åren fått en mer positiv syn på jämställdhet. Kvinnor framstår generellt som mer positiva till jämställdhet och detta gäller speciellt när man tittar närmare på specifika och mer konkreta jämställdhetsfrågor. Kvinnor anser också i högre utsträckning än män att målet med jämställdhetspolitiken inte är uppnått. Detta kan bero på att kvinnor har fler erfarenheter och upplevelser än män av ojämställdhet.

En grupp som sticker ut är de unga männen, där man både finner en stor andel personer som till exempel anser att jämställdheten har gått för långt och att män har "naturliga" chefsegenskaper. En stor andel kvinnor och män är negativa till kvotering av till exempel föräldraledigheten. Män är generellt mer negativa till kvotering av föräldraledighet och även till andra typer av kvoteringar än kvinnor (se även nedan).

¹⁰ Oskarsson 1996.

¹¹ TNS/SIFO 2010.

I samma undersökning belystes också frågan om könsblandade arbetsplatser. Blandade yrkesgrupper/arbetsplatser var viktigare för kvinnor än män (80 respektive 69 procent svarade ”mycket viktigt” eller ”viktigt”). Det fanns även en notabel skillnad när det gäller kön och ålder. Starkaste ”mycket viktig”-gruppen var kvinnor 35–64 år medan den svagaste var män 25–34 år.

I undersökningen delades också personerna in i segment baserade på deras attityder till jämställdhet. Det segment, av de totalt fyra segmenten, som identifierats som ”Förutsättningslöst positiva till jämställdhet” var föga överraskande mest positivt av de fyra till blandade arbetsplatser. Fler i detta segment än i andra segment förvärvsarbetade, fler arbetade i offentliga sektorn och relativt många var högskoleutbildade.

I det segment som identifierats som ”Något ambivalent inför jämställdhet” var det färre än i andra segment som ansåg att det var viktigt att arbetsplatser blir mer blandade. De flesta i segmentet var heltidsarbetande och cirka hälften högskoleutbildade. De hade högre inkomster än i andra segment och nära hälften hade egna barn hemma.

De mönster vi finner i olika attitydundersökningar pekar på att en majoritet av den svenska befolkningen anser att det är viktigt med jämställdhet. Men när man sedan ställer mer specifika frågor kring detta område visar det sig att på en rad centrala punkter skiljer sig olika gruppers attityder åt.

En annan undersökning om attityder till jämställdhet visar på skillnader mellan könen och mellan åldersgrupper.¹² Män instämde, jämfört med kvinnor, mer i påståendena

- ”kvinnor bör ta ett större ansvar än män när det gäller sysslor i hemmet”, mest bland männen instämde män 16–19 år, minst män 25–29 år
- ”generellt är män bättre ledare”, mest instämde män 16–19 år, minst män 35–74 år
- ”i många avseenden har det gått för långt med jämställdheten i det här landet”, mest instämde män 16–24 år, minst män 55–74 år
- ”det är viktigt att män är manliga”, mest instämde män 55–74 år, minst män 25–29 år

¹² Ungdomsstyrelsen 2013a s. 48 ff. Se även Ungdomsstyrelsen 2013b s. 46 ff.

- ”det är viktigt att kvinnor är kvinnliga”, mest instämde män 55–74 år, minst män 25–29 år.

Män instämde mindre än kvinnor i påståendena

- ”homosexuella par är lika bra föräldrar som heterosexuella par”, mest bland männen instämde män 25–29 år, minst män 55–74 år
- ”man bör kvotera in kvinnor i till exempel företagsstyrelser och inom vissa mansdominerade yrken”, mest instämde män 16–19 år, minst män 35–74 år.

I förhållande till motsvarande undersökning 2007 noterades inga påtagliga förändringar mellan mätningarna.

Även om inte det finns ett genomgående starkt samband mellan mäns ålder och uppfattningar om jämställdhet kan vi se att den åldersgrupp som verkar ha de mest jämställda uppfattningarna är män 25–29 år. Åldersgruppen 16–19 år har däremot inte särskilt påtagliga positiva jämställdhetsuppfattningar, något de delvis delar med åldersgruppen 55–74 år.

En optimistisk tolkning skulle vara att jämställdhetsattityderna på sikt förbättras om traditionella uppfattningar ”ebbar ut”, modernare kommer in via 25–29-åringarna och att 16–19-åringarna får bredare synsätt när de skaffar sig relationer och kommer ut på arbetsmarknaden.

Undersökningar om unga människors syn på sexualitet och jämställdhet visar att en majoritet av de unga anser att pojkar och flickor ska ha samma rättigheter att uttrycka och att bejaka sin sexualitet.¹³ På ett allmänt plan verkar alla vara eniga, men när vi tittar närmare på vissa mer specifika frågor och attityder framkommer ett annat och mer komplext mönster. Pojkar är till exempel markant mer avståndstagande till homosexuella och deras rättigheter än flickor. Pojkar är också mer positiva till pornografi än flickor. Samtidigt är det viktigt att påpeka att ”gruppen” pojkar är differentierad och att det inom denna ”grupp” återfinns alla möjliga attityder. Relativt många pojkar är till exempel positiva till homosexuella och deras rättigheter. Ju mer vi bryter ner de stora ”grupperna” i subgrupper, desto mer av nyanser och skillnader hittar vi mellan olika positioner.

¹³ Se bl.a. Johansson 2007, Johansson 2008.

I en kvalitativ undersökning av män som tagit ut mer än sex månaders föräldraledighet finner vi en stor samstämmighet när det gäller attityder till att ta ut lång föräldraledighet och vikten för män av att både leva jämställt och att vara delaktiga i att ta hand om sina små barn.¹⁴ De flesta män som ingick i undersökningen tillhör olika skikt inom medelklassen. Men när vi tittar närmare på den lilla gruppen män i denna undersökning, 20 personer, varierar motiven stort till att man valt att vara föräldraledig och dessutom har dessa män högst varierade inställningar till frågor som rör kvotering och synen på genus i allmänhet. I denna undersökning visar det sig också att det finns ett starkt samband mellan attityder och levnadsförhållanden. Flera av männen levde till exempel med kvinnor som hade hög utbildning och en stark position på arbetsmarknaden. Dessa par var eniga i att bådas karriärer var lika viktiga. Men en annan faktor som också påverkade männens attityder och beslut handlade om en kombination av ålder, karriärtrötthet och lust att göra något annat med livet än att arbeta. Dessa män hade redan haft relativt långa karriärer, kände sig trygga i sin yrkesposition och levde ofta med kvinnor som också arbetade heltid och hade en egen pågående yrkeskarriär. Att stanna hemma och ta hand om barn passade väldigt väl in i just denna livsstil och ålderskris.

11.3.2 Utanför Sverige

I en norsk undersökning¹⁵ finner vi liknande resultat som i de svenska studierna.¹⁶ Författarna inleder sin rapport med att konstatera att Norge en bit in på 2000-talet räknas som det mest jämställda landet i världen. Undersökningen bygger på en enkät som genomfördes 2007 i Norge. Författarna visar bl.a. att de flesta män och kvinnor är positiva till jämställdhet men precis på samma sätt som i andra undersökningar får vi, ju närmare vi rör oss vissa konkreta politiska frågor om kvotering, arbete, familj och barn, mer differentierade attityder. Ett annat intressant resultat är att både män och kvinnor önskar att fäder skulle kunna stanna hemma längre med sina små barn. Pappor som stannat hemma några månader med små barn rapporterar att detta lett till en bättre kontakt mellan förälder och barn. Vidare visar undersökningen att

¹⁴ Johansson 2014b avsnitt 2.

¹⁵ Holter, Svare och Egeland 2009.

¹⁶ I stycke 1, 2 och 4 i detta avsnitt, 11.3.2, återges till del text från Johansson 2014b avsnitt 2.

kvinnor i högre utsträckning än män upplevt sig vara diskriminerade i olika sammanhang. Det finns också en stark tendens i detta material till att respondenterna menar att jämställdhetsarbetet i störst utsträckning gynnar välutbildade och höginkomsttagare.

Ett resultat som är överraskande, men värt att fundera vidare över, är att det finns starka samband mellan jämställdhet och välbefinnande för kvinnor, men inte alls lika starka samband i detta avseende när det gäller män. Detta kan bero på att män förlorar status, möjligheter och fördelar och att jämställdhet också innebär att ett tidigare övertag försvinner.

I undersökningen kunde noteras att en majoritet av respondenterna önskade förbättrad balans mellan könen på den egna arbetsplatsen. I stort gällde att ju mer obalans det råder på arbetsplatsen, desto fler av de anställda från det dominerande könet önskar fler kolleger från det motsatta könet. Detta var särskilt markant inom kvinnodominerade arbetsplatser (se även 11.3.1).

I europeiska studier framkommer delvis andra mönster än i de nordiska undersökningarna. I en rapport från EIGE framkom att män i många europeiska länder känner en stor press att svara upp till stereotypa manliga mönster.¹⁷ Här påtalas också bristen på förebilder i media och offentlighet. I vissa delar av Europa har man svårt att överhuvudtaget relatera till begreppet jämställdhet och när man gör detta uppfattas det som något som rör kvinnor¹⁸ och inte alls män.

Även om det går att iaktta tendenser till en rörelse mot mer jämställdhet i Europa, finner vi alltså stora skillnader. Inte minst står länder som Ryssland och Polen ut som de delar av Europa där man är långt ifrån en situation med uppnådd jämställdhet. Ofta är detta också relaterat till en allmänt svår situation för alla som avviker från normerna och synsätten inom den dominerande manligheten, inte minst hbtq-personer. Dessa mönster av ojämlikhet bör också förstås i relation till en i Europa växande rasism och ett tydligt utanförskap för många människor med någon form av invandrarbakgrund eller minoritetstillhörighet.

Man kan diskutera förekomsten av en pågående samhällelig konflikt i Europa mellan olika politiska intressen, där frågor om kvinnors rättigheter, jämställdhet och i förlängningen även manlighetsideal är omstridda.

¹⁷ EIGE 2012.

¹⁸ I någon mån belysande är att Europaparlamentets utskott heter Women's Rights and Gender Equality.

En utveckling i jämställd riktning är med andra ord inte något man kan ta för givet. Ett exempel på detta är den ändring som avses i det norska systemet för föräldrapenning. I dag är 14 veckor vikta till vardera föräldern (den s.k. fedrekvoten). Dessa veckor avses fr.o.m. 1 juli 2014 att minskas till 10 och det ska införas en ”tillitsbaserat unntaksordning” som gör det möjligt att överföra hela eller delar av ledigheten till mamman.

11.3.3 Män som agerar för jämställdhet

Det finns män, i Sverige och internationellt, som aktivt engagerar sig för ett jämställt samhälle. Ett sätt att göra detta är att organisera sig i olika föreningar och sammanslutningar. Detta beskriver vi närmare i kapitel 12.2.

Behov av mäns engagemang har bl.a. tagits upp i många statliga och överstatliga sammanhang. Förutom vår utredning pågår f.n. en liknande utredning i Finland¹⁹ och det har gjorts i Norge²⁰. EIGE har en särskild verksamhet kring mäns engagemang i jämställdhetsfrågor, det finns verksamheter inom ramen för EU-samarbetet etc.

Det finns således ett växande intresse, om än svagt. Man kan spekulera om orsakerna till varför det inte är större.

Argument, som delvis redan berörts, har förts fram i en statlig rapport i saken.²¹ Där identifierades tre huvudorsaker till att det är svårt att engagera och få män att bli delaktiga i jämställdhetsarbetet:

- män har generellt mer makt än kvinnor och de släpper inte denna position utan att veta vad de har att vinna på det
- män har generellt högre lön än kvinnor och det finns fortfarande en föreställning i samhället om män som huvudförsörjare för sina familjer
- det är ett privilegium att vara norm.

Vi bedömer att det svenska samhället kommit en bit i jämställd riktning sedan detta skrevs 2002, bl.a. är nog normprivilegiet inte lika självklart längre. Argumenten har dock fortfarande stor giltighet.

¹⁹ Finska regeringens Working Group on Men and Gender Equality Policy.

²⁰ Se bl.a. St. meld. nr. 8 2008-2009.

²¹ Wetterberg 2002.

11.3.4 Män som agerar mot jämställdhet

Vi har berört motstånd mot jämställdhet tidigare (bl.a. kapitel 2).

Det finns män – och även kvinnor, som är ideologiska motståndare till jämställdhet, helt frikopplat från socioekonomi. Detta tar sig bl.a. uttryck i enstaka män och grupper som helt enkelt tycker ”det gått för långt” eller som irriterar sig på eller upprörs över feministiska yttringar som bedöms vara alltför manskritiska.

Det finns också män som använder motstånd mot jämställdhetssträvanden i samhället som ett sätt att ”förstå” sin utsatta tillvaro. Kvinnor tar ”alltför stor plats i samhället”, kvinnor ”bör underordna sig män”, kvinnor ”tar våra jobb”. Det handlar om att ”det bör vara som förr”. I extremfall tar sig detta uttryck i form av det hat som vissa, som det förefaller starkt oempatiska män, låter komma fram via, oftast anonyma, webbsajter och i sociala nätverk. Att närma sig dessa män och få dem att känna sig delaktiga i samhället är en stor uppgift särskilt i en tid när alltmer påtagliga skillnader i utbildningsresultat mellan män och kvinnor (se kapitel 5) kan göra att dessa män blir alltmer marginaliserade i samhället.

11.3.5 Slutsats om attityder till jämställdhet

Tydligt är att de flesta män och kvinnor är överens om att det är viktigt med ett jämställt samhälle.²² De flesta, särskilt bland kvinnorna, vill ha mer könsblandade arbetsplatser. Men när vi sedan rör oss mot konkreta och ofta känsliga politiska frågor och beslut som kan påverka resursfördelning, ekonomi och familjer är män mindre benägna att medverka till att det görs ingrepp i familj och arbetsliv.

En grupp som sticker ut lite extra är unga män, speciellt de som har en arbetarklassbakgrund. Här återfinns åsikter och attityder som tyder på både en viss ovilja att arbeta för ett jämställt samhälle och kanske också ett bristande intresse att hålla sig uppdaterade när det gäller dessa frågor. Överhuvudtaget är det viktigt att försöka läsa resultaten från attitydundersökningar i relation till andra och mer kvalitativa studier av genus och maskulinitet. Bakom de generella skillnader mellan könen vi finner i attitydstudier finns det en stor variation som bl.a. beror på faktorer som klass, ålder, boende och nationalitet.

²² I detta avsnitt, 11.3.5, återges till del text från Johansson 2014b avsnitt 2 och 9.

Ett intressant resultat från den norska undersökningen (se avsnitt 11.3.2) tyder på en stark relation mellan attityd och handling hos män. Relationen mellan attityd och handling verkar inte vara mer kluven än hos kvinnor. Tvärtom visar studien att det finns en stor konsistens i vad män säger – det vill säga deras attityder – och vad de sedan faktiskt gör. En gissning är att vi här har en relativt stor grupp av män som både är positiva till jämställdhet och som också försöker arbeta och agera i den riktningen. Även om denna grupp framför allt återfinns inom medelklassen finns det också män i andra sociala skikt som hyser samma värderingar och målsättningar. Däremot saknas det helt studier av dessa grupper. Vilka faktorer gör att man på ett sätt bryter med ett klassmönster, och vad säger detta om relationen mellan livsstil, värderingar och klass? Det kan ju handla om olika faktorer. Gissningsvis handlar en del av detta om att männen är gifta eller sammanboende med kvinnor som arbetar heltid, har egna karriärer, som värderar jämställdhet högt och att dessa par också utvecklar en gemensam hållning till familjelivet.

Så, den allmänt positiva inställningen till jämställdhet ger oss hopp, men ju närmare vi tittar på statistiken desto mer komplicerat blir mönstret. Alla vill ha fred, jämställdhet och ett bra liv, men så snart vi närmar oss de praktiska, konkreta, politiska och fördelningsmässiga nivåerna av dessa val differentieras människor och tycker plötsligt väldigt olika. När vi talar om jämställdhet är det därför alltid viktigt att konkretisera och att studera människors attityder till de politiska val som verkligen ställer saker på sin spets. Vad är vi och enskilda personer beredda att satsa för att uppnå jämställdhet?

11.4 Män och främlingsfientliga attityder

Svenska undersökningar²³ visar att pojkar och män är mer negativa till judar och muslimer än flickor och kvinnor.²⁴ Andra faktorer som spelar in för uppkomsten av denna typ av mönster är ålder och klass. Personer över 65 år visar tydligt mer negativa attityder till minoriteter än andra åldersgrupper. Elever med lågutbildade föräldrar eller föräldrar med arbetaryrken uppvisar också generellt mer negativa attityder till minoriteter än elever med högutbildade

²³ FLH 2011.

²⁴ I detta avsnitt, 11.4, återges till del text från Johansson 2014b avsnitt 5.

föräldrar. Internationella undersökningar visar också att negativa attityder till minoriteter ofta bildar ett mönster så att fördomar mot till exempel muslimer har ett starkt samband med att man också har fördomar mot andra minoriteter. Det är till exempel vanligt att man har fördomar och kanske rent av hatar muslimer, judar och homosexuella. Det finns ett slags mönster, som gör att det skapas en motvilja mot människor som avviker från det man anser vara "det normala". I den typ av grupper som odlar stereotypa föreställningar om andra människor och som uppvisar en låg tolerans för allt som avviker från deras eget sätt att leva växer också ofta hatet och intoleransen.

Män är överrepresenterade bland dem som ger uttryck för främlingsfientliga åsikter.²⁵ Det är också framför allt män som faktiskt genomför olika typer av hatbrott. Medelåldern är 35 år. Från och med 2010 har internet blivit den vanligaste platsen för olika typer av hatbrott. Varje år anmäls mellan 250 till 270 hatbrott med islamofobiska motiv.

Samtidigt visar undersökningar att Sveriges befolkning blir allt mer generös när det gäller att ta emot flyktingar och invandrare.²⁶ Kvinnor är generellt mer positiva till att ta emot flyktingar än män och högskoleutbildade är mer generösa i detta avseende än de som har kortare utbildning. Men även om det går att urskilja en trend under perioden 1990 till 2010 att fler blir positiva till att ta emot flyktingar är det samtidigt 41 procent som 2011 tycker att det är ett bra förslag att ta emot färre flyktingar. Sverigedemokraterna utgör här en starkt avvikande grupp där 94 procent vill ta emot färre flyktingar.²⁷ Bland Sverigedemokraternas sympatisörer anser 90 procent att invandringen utgör ett hot mot svensk kultur och svenska värden. Helt uppenbart har frågor om integration och invandring genomgått en partipolitisk polarisering.

Hur ska vi då förstå att unga män med arbetarklassbakgrund framstår som den "grupp" som starkast verkar odla främlingsfientliga åsikter? Det finns en omfattande anglosaxisk forskning om unga män som visar att det växer fram en specifik form av homosocialitet i vissa grupper av män.²⁸ Denna socialitet tar sig uttryck i att de unga männen – som dessa studier ofta fokuserar – odlar en maskulinitet som definieras genom att den tar avstånd från veka män,

²⁵ FLH 2011.

²⁶ Demker 2011.

²⁷ Som vi tidigare noterat, kapitel 4.2.1, har sd en klar majoritet manliga röster.

²⁸ Herz och Johansson 2011

homosexuella och invandrare och genom att den ser kvinnor som sexuella och underordnade objekt. Dessa grupper av unga män befinner sig ofta själva i en skör position i samhället. De är till exempel arbetslösa eller har föräldrar som är arbetslösa och som upplever ett utanförskap, en känsla som de förmedlar till sina barn och så vidare. Vitheten blir det som skiljer dem från andra marginaliserade grupper och som gör att de formerar en stolthet utifrån sin svenskhet och sin egen upplevelse av att försvara nationen och "folket" (se även kapitel 4.7.1). Denna samhälleligt utbredda idé om att svenskhet är kopplat till vithet leder till att många unga som växt upp i Sverige och som ser sig själva som svenskar i själva verket definieras som "invandrare". Den dominerande vithetsnormen gör att många unga svenskar på grundval av sitt namn eller utseende betraktas som icke svenska.²⁹

De senaste decenniernas utveckling vad gäller hur tidigare diskriminerade och relativt osynliga grupper – homosexuella, transsexuella, icke vita – träder fram och tar plats i offentligheten, har inneburit en historisk utmaning för en del vita män.³⁰ Detta utmanar mäns möjligheter att legitimera ett skillnadstänkande, en diskriminering och en patriarkal logik. Därför skapar också partier som Sverigedemokraterna och andra grupper som vill slå vakt om "svenska ideal" vad gäller polära könsroller och arbetsdelningar, tänkta fiender. I dagens svenska debatt utmålas ibland "invandrar-män" som hotfulla, icke jämställda, och som våldtäktsmän (se kapitel 4.7). Genom att på olika sätt attackera och odla bilder av sådana tänkta fiender försöker dessa män att försvara eller kanske återta sina manliga positioner. Jämställdheten blir då ett slagträ i en kamp för att utesluta vissa grupper ur samhället.

Vi saknar idag i stor utsträckning studier som kan ge oss en bättre bild av de miljöer, subkulturer och manliga homosociala sammanhang som utgör en grogrund för rasism och främlingsfientlighet.³¹

Det är givetvis inte så att det enbart är unga män från arbetarklass som är rasister och främlingsfientliga utan bland dem som uttrycker denna typ av åsikter och som sympatiserar med till exempel Sverigedemokraterna eller på Dansk folkeparti, finner vi medelklassväljare och väljare som tillhör samhällets ekonomiska elit. Det är också värt notera att bland LO:s medlemmar var i

²⁹ FLH 2012.

³⁰ Järvklo 2010.

³¹ Se dock Fangen 2001.

december 2013 Sverigedemokraterna det näst största partiet – var sjätte LO-medlem stödde det partiet.³²

Men uppenbarligen skapar en marginalisering – avsaknad av arbete, framtidsmöjligheter, boende och grunderna för ett bra liv – också en grogrund för främlingsfientlighet och ett förakt för svaghet. Dessa socialpsykologiska mekanismer är paradoxala och intuitivt lite märkliga. Borde man inte i detta utsatta läge snarare värna om varandras rättigheter och skapa starka band mellan förtryckta och marginaliserade grupper? Detta händer ju också, men lika ofta skapas det en hierarki bland de svaga, ett utanförskapets sociala och kulturella stege, där xenofobi, homofobi och andra otäcka mekanismer sätts i spel.

11.5 Utmaningar

Idag ser vi det inte som önskvärt att genomföra en studie av ”den svenske mannen” utan det vi lärt oss av utvecklingen från 1990-talet och framåt är att vi snarare bör fokusera på maskuliniteter och inte minst också att sätta dessa i relation till samband mellan kön, klass, etnicitet, ålder etc.³³ Samtidigt finns det ett behov av att skapa bättre underlag för att kunna följa mäns och kvinnors attityder över tid, gärna kombinerat med djupstudier av olika subgrupper.

Idag finns också stora kunskaper och relativt gott om vetenskapliga undersökningar om kön, sexualitet, familjer, jämställdhet och välfärdspolitik. Det som ofta saknas är däremot att någon samlar all data som existerar och ger oss en karta över dagens situation. Jalmerts studie om den svenske mannen utgör ett bra exempel på hur ett sådant angreppssätt skulle kunna se ut. Idealet skulle vara att denna typ av undersökning, där man inte enbart samlar data utan också analyserar och sätter in data i ett större teoretiskt, samhälleligt och kulturellt perspektiv kunde utföras regelbundet, typ vartannat år.

Det samlas idag in mängder av statistik och forskare studerar väl avgränsade frågeställningar och områden men ibland tenderar ett mer resonerande, teoretiskt välgrundat och reflexivt arbetssätt kring frågor att få mindre plats i forskning och politik. Ett sådant

³² Sifo 2012.

³³ I de fyra första styckena i detta avsnitt, 11.5, återges till del text från Johansson 2014b avsnitt 8.

arbetsätt innebär att man som forskare i viss utsträckning måste våga resonera och spekulera. Om vi tänker efter är det också denna typ av arbeten, som inte alltid betraktas som de starkaste vetenskapliga produkterna men som vågar ta ett grepp om sakfrågor och arbeta fram analytiska kartor, som är bland de mest uppskattade.

Det saknas förstås som alltid studier inom vissa områden och fält. En grupp som behöver studeras mer är ”unga män”. I flera av attitydområdena framkommer det att denna grupp är intressant. Detta gäller framför allt när man bryter ner gruppen till olika subgrupper och studerar samband med fokus på klass, etnicitet, kön, boende etc. Flera undersökningar tyder på att stora grupper av unga män har svårt att känna igen sig i diskussionen om jämställdhet och inte minst feminism. Här finns risk att det skapas subgrupper som odlar ett hat mot till exempel kvinnor, flyktingar och homosexuella.

Den typ av studier vi här efterlyser är ofta svåra att genomföra, kräver ibland deltagande och innebär vissa risker.³⁴ Framöver behöver vi också arbeta fram teoretiska och analytiska modeller och redskap som hjälper oss att sätta samman studier från olika områden – hälsa, rasism, politik, våld etc. – och som ger oss möjlighet att se både sega mönster och förändringar.

Unga män har nog i alla tider setts som problemgrupper i samhällen. Flera inom denna grupp kan beskrivas som högst aktiva, utåtagerande, delvis våldsamma och allmänt ”stökiga” och brukar ”lugna sig” markant när de får arbete, partner och skaffar barn. Med risk för att upprepa tidigare generationers delvis onödiga oro för denna grupp vill vi ändå föra fram att grupper bland dagens unga män med stor sannolikhet kan ha en besvärligare framtid än tidigare generationers. I en tid när behovet av kropps krafter blir oviktigare och när flickor och unga kvinnor allt starkare ”seglar iväg” när det gäller studieresultat kommer det allt mindre att vara gångbart att passera utbildningen med endast godkända betyg och knappt det och sedan tro att det ”ordnar sig ändå” eftersom ”jag har övertaget” att vara av manligt kön (se kapitel 5).

³⁴ Se t.ex. Fangen 2001.

12 Forskning om och verksamheter kring män och jämställdhet

Slutsatser

1. Frågor om män och jämställdhet är ett kunskapsområde inom vilket det finns gedigen forskning, teoretiska perspektiv och erfarenheter som jämställdhetspolitiken bör beakta.
2. Internationella utbyten och jämförelser är viktiga i forskning och jämställdhetspolitiskt arbete som rör frågor om män.
3. Ideella organisationer som arbetar med män och jämställdhet och som uppnår goda resultat bör ges förutsättningar för god kontinuerlig verksamhet. De bör därför aktivt stödjas finansiellt.
4. Föräldrautbildning för blivande och nyblivna pappor bör byggas ut.
5. Starkt samhälleligt stöd bör ges till verksamheter i vilka män, inklusive yngre män, arbetar tillsammans för att motverka andras mäns våld.

Forskning om män, genus och maskulinitet är idag ett omfattande och väletablerat vetenskapligt område. Inom ramen för maskulinitetsforskning har en rad områden som rör män och samhälle analyserats och kontinuerligt utforskats. Forskningen bedrivs globalt och Sverige och Norden har en stark ställning inom forskningsfältet.

Organisationer i Sverige som ägnar sig åt frågor om män och jämställdhet har också etablerats internationellt. Dessa verksamheter uppmärksammas alltmer inom nationellt jämställdhetsarbete och internationellt utvecklingsarbete.

I detta kapitel behandlar vi forskningen och organisationerna. Båda dessa områden nämns av regeringen explicit i våra direktiv.

12.1 Forskning om män och maskulinitet

I vårt betänkande har vi presenterat en rad resultat och perspektiv som grundar sig på forskning om män och maskuliniteter. I det här avsnittet lyfter vi fram frågor om maskulinitetsforskningens innehåll och institutionella strukturer. Vi vill därmed peka på att det finns omfattande kunskaper och teoretiska perspektiv som kan ligga till grund för jämställdhetspolitiskt arbete i Sverige och internationellt.

Under de senaste decennierna har forskning om män och maskulinitet, så kallad maskulinitetsforskning eller kritisk forskning om män (Critical Studies on Men, CSM) vuxit till ett omfattande och väletablerat internationellt forskningsfält.¹

Idag finns det maskulinitetsforskning alternativt forskning om män och manlighet inom vitt skilda områden, exempelvis medicin, hälsa, teknik, ingenjörsvetenskap, sociologi, fysik, etnologi, historia, litteraturvetenskap, företagsekonomi, organisation. Metodologiskt rör sig studiet av män och maskuliniteter från klinisk forskning, psykodynamisk forskning å ena sidan till sociologiska makroperspektiv å andra sidan, från kvalitativa och etnografiska studier till stora enkätundersökningar. Maskulinitetsforskning är en integrerad del av genusforskning och många forskare väljer snarare att tala om genusforskning om män och manlighet än maskulinitetsforskning.

Utgångspunkten för maskulinitetsforskningen har alltsedan 1980-talet varit diversifiering och pluralisering av maskulinitet, dvs. att visa på det stora spektrum av maskulina uttryck som funnits genom historien och som finns i samtiden.

Temor som går att urskilja i forskningen är

- demografi, hälsa och livsförlopp
- ekonomi och arbetsmarknad
- familj, hem och faderskap
- konsumtion, mode och estetik
- nation, klass och etnicitet
- sexualitet
- teknologi

¹ I detta avsnitt, 12.1, återges till del text från en av underlagsrapporterna till vår utredning; Ulf Mellström, Jeff Hearn och Keith Pringle., *Översikt kring svensk, nordisk och internationell maskulinitetsforskning*, bilaga 21 till vårt betänkande. Rapporten refereras i fortsättningen som Mellström, Hearn och Pringle 2014.

- utbildning
- våld.

Dessa områden knyter väl an till de områden vi nämnde tidigare under rubriken ”Vad har hänt och händer i vårt samhälle som påverkar jämställdheten” (kapitel 2.4).

Institutionaliseringen av maskulinitetsforskningen dvs. uppbyggnaden av forskningsmiljöer, vetenskapliga tidskrifter etc. förväntas fortsätta. Det ökande globala intresset för att utforska mäns livsvillkor och maskulinitetskonstruktioner, goda såväl som problematiska, pekar entydigt i den riktningen.

Under 2013 avslutades det policyorienterade projektet *The Role of Men in Gender Equality*. Projektet innefattade ett 20-tal forskare och fler än 40 nationella experter från EU:s alla länder. Slutrapporten till Europeiska kommissionen innefattar ett stort antal områden såsom hälsa, familj, politisk representation, våld, arbete, utbildning och omsorg.² I rapporten visas att även om framstegen går långsamt när det gäller män och jämställdhet så artikuleras frågorna alltmer på en europeisk nivå och berör alla medlemsstater.

Den här typen av transnationella europeiska projekt ger möjlighet till jämförelser och analyser av frågor om makt, patriarkala strukturer, social exkludering, inkludering och förändring av mäns identiteter.

Det finns således ett stort akademiskt intresse för ämnet män och jämställdhet. I en rapport från EIGE beskrivs 29 forskningscentra som arbetar med någon aspekt av män och jämställdhet.³ Detta korrelerar även med de enskilda aktörerna som identifierades, vilka till största delen (76 procent) var akademiker.

² European Commission 2013

³ EIGE 2012

12.1.1 Forskning i Sverige

Det finns flera institutioner och forskningsmiljöer som på olika sätt är framstående inom forskningsfältet män och maskuliniteter.

Det finns centrum för genusstudier vid de flesta universitet i Sverige; framstående inom området är Linköpings Universitet som inriktar sig specifikt på män och maskulinitetsstudier och som också har en professur i ämnet. Vidare finns Nationella sekretariatet för genusforskning vid Göteborgs Universitet som bl.a. tillhandahåller databaserna Gena (genusavhandlingar) och Greda (genusexperter). Databaserna är lättåtkomliga för att tillgängliggöra sig genusforskning om män och maskulinitet. Vidare finns Nordisk forening for forskning om menn og maskuliniteter (NFMM) som publicerar Nordisk tidskrift för maskulinitetsstudier (Norma) och samlar samt publicerar aktuell maskulinitetsforskning i Norden.

I underlagsrapporten till vår utredning (bilaga 21) finns bl.a. en mer ingående diskussion om maskulinitetsforskningens framväxt och utveckling samt kring de omfattande forskningsnätverk som finns i Norden, övriga Europa och internationellt.

12.2 Verksamheter som arbetar med män och jämställdhet

12.2.1 Kartläggningsmetod

Vi har, för att kunna fullgöra det i våra direktiv särskilt nämnda uppdraget till oss om verksamheter som arbetar med män och jämställdhet, gett organisationen Män för jämställdhet (MfJ) ett uppdrag att bistå oss i arbetet. MfJ har stor kännedom om fältet. Det finns naturligtvis en risk för oss i utredningen – en risk som också MfJ påpekat – att i och med att MfJ är ”part i målet” vi här presenterar en partisk inlägga. Vi har dock bedömt risken som ringa.

I sin kartläggning har MfJ tillämpat följande urvalskriterier (tabell 12.1).⁴

⁴ I detta avsnitt, 12.2, återges till del text från en av underlagsrapporterna till vår utredning; Män för Jämställdhet (MfJ), *Etablerade verksamheter som idag arbetar med män och jämställdhet – en svensk kartläggning med internationell utblick*, bilaga 22 till vårt betänkande. Rapporten refereras i fortsättningen som MfJ 2014. En beskrivning av organisationen finns i rapporten.

Tabell 12.1 Fyra genusansatser som använts som urvalskriterier vid bedömning av verksamheter

1. Genusförändrande	2. Genus-sensitiva/ Medvetna	3. Genus-neutrala/ blinda	4. Genus-konserverande
Verksamheter som i sitt arbete försöker förändra etablerade föreställningar om genus och skapa mer jämställda relationer mellan kvinnor och män.	Verksamheter som uppmärksammar de särskilda erfarenheter och behov kvinnor och män kan ha på grund av etablerade föreställningar om genus. Den kan exempelvis utgå från att en viss metod tidigare visat sig fungera sämre för killar och därför anpassas en insats efter killars behov. Ansatsen utgår från genus som en social konstruktion. Att exempelvis redovisa könsuppdelad statistik är inte tillräckligt.	Den tredje ansatsen är genusneutral eller genusblind. Den kan beskrivas som avsaknad av genusperspektiv i verksamheten. Verksamheterna skiljer i mycket liten grad mellan kvinnors och mäns behov och varken förstärker eller ifrågasätter etablerade föreställningar om genus.	Den fjärde ansatsen är genuskonserverande, exempelvis grupper för "mäns rättigheter" som innebär eller har till syfte att bevara och/eller återställa relationer som bygger på ojämställdhet

Källa: MfJ 2014 avsnitt 1.4

Utifrån ovanstående ansatser identifierades 44 verksamheter och organisationer, varav 16 vid en närmare granskning exkluderades p.g.a. att de inte uppfyllde kriterierna eller p.g.a. att verksamheten lagts ned eller övergått i annan form.⁵

12.2.2 Verksamheter i Sverige

När det gäller verksamheter i Sverige har 28 aktörer identifierats. Ideella organisationer och myndigheter är dominerande (14 respektive 9), följda av forskningsenheter (3), intresseorganisationer (1) och privata företag (1).

De flesta av de etablerade verksamheterna är små och genomförs av arbete som rör män och jämställdhet. I den gruppen ingår

⁵ Den fullständiga listan återfinns i bilagan till MfJ 2014.

hälften av de ideella organisationerna, myndigheter i form av sociala enheter inom kommuner samt ett företag. En tendens är att ju större organisationerna är, desto mer sannolikt är det att frågor om män och jämställdhet blir en aspekt av organisationens verksamhet, snarare än dess huvudsakliga verksamhet.

Våldsprevention är det vanligaste fokusområdet för de organisationer som arbetar med män och jämställdhet (11), följt av hedersrelaterat våld och förtryck (4), forskning (3), jämställdhetsintegrering, sexuell och reproduktiv hälsa, jämställdhet och hälsa (2 vardera), hbtq-frågor samt faderskap och omvårdnad (1 vardera).

Det finns inga stora etablerade verksamheter som arbetar med män och jämställdhet. Organisationer, som har ett genusperspektiv och som driver verksamheter som riktar sig mot män inom respektive fokusområde är oftast små.

Det finns inte någon medelstor eller stor organisation som bedriver pappagrupsverksamhet men däremot en liten.

12.2.3 Verksamheter utomlands

Europa

Det finns ett antal organisationer och EU-organ som arbetar med frågor som rör män och jämställdhet i Europa. De arbetar med att finansiera verksamheter eller att ge rekommendationer som berör frågor om män och jämställdhet.

Inom ramen för EU finns

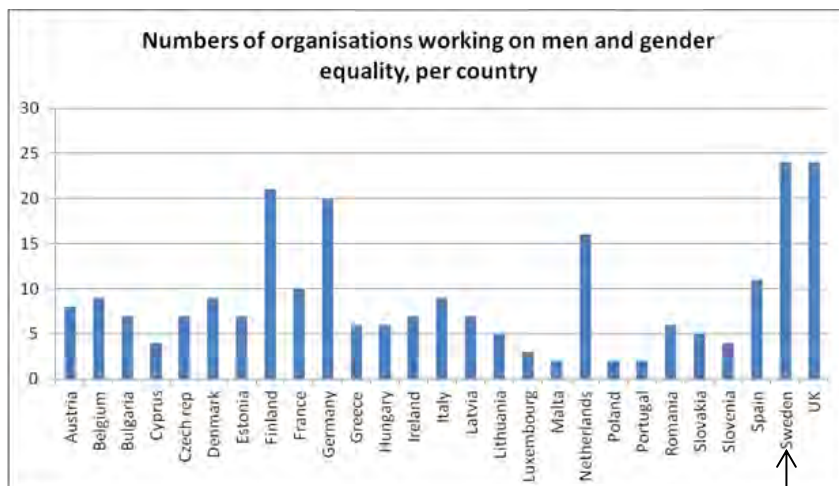
- European Commission Expert Group on Gender & Employment (EGGE)
- European Institute for Gender Equality (EIGE).
- The Advisory Committee on Equal Opportunities for Women & Men.

Bland övriga större organisationer finns

- European Men's Health Forum (EMHF)
- MenEngage Europe
- Parental Leave Equal & Non-Transferable (PLENT).

EIGE har bl.a. kartlagt antalet organisationer per land (figur 12.1).⁶

Figur 12.1 Organisationer i Europa som arbetar med män och jämställdhet. Antal per land.

Källa: EIGE 2012 s. 27

En klar majoritet (78 procent) av de organisationer som arbetar med män och jämställdhet är ideella organisationer. I Sverige är, som nämnts, andelen 50 procent. De verksamheter som beskrivs i EIGE-rapporten varierar avsevärt i storlek och karaktär, från en anställd upp till ett tiotal, med många fokusområden och ett brett utbud av metoder. Vissa verksamheter är nya medan andra har funnits i ett antal år. De ideella organisationernas förhållande till respektive stat varierar avsevärt inom de olika länderna och också mellan länderna.

En slutsats som lyfts fram i EIGE-rapporten är kopplingen mellan hur jämställt ett land rankas och hur många aktörer som arbetar med frågor om män och jämställdhet.

Europeiska kommissionen har också inom ramen för sitt ovan nämnda (avsnitt 12.1) projekt kartlagt mäns organisering.⁷ Man har bl.a. funnit

- att mäns proaktiva och profeministiska involvering i jämställdhetspolicy har ett starkt samband med ländernas generella framsteg när det gäller jämställdhetspolicies- och praktiker

⁶ EIGE 2012

⁷ European Commission 2013 s. 142 ff., s. 213.

- att i många länder i södra Europa och f.d. socialistländerna mäns involvering i institutionaliserad politik liksom i mäns NGO-verksamheter⁸ är ganska begränsad
- att ”Europe-wide” jämställdhetsstrategier som gender mainstreaming kan ses som en möjlighet för att stärka mäns involvering i jämställdhetsarbetet.

Utifrån detta ger också i rapporten till kommissionen ett antal rekommendationer.⁹

Globalt

Den stora globala organisationen är The MenEngage Alliance som är ett nätverk bestående av fler än 300 ideella organisationer och FN-samarbetspartners. MfJ koordinerar det europeiska nätverket inom MenEngage.

MenEngage driver även MenCare – en global faderskapskampanj med fyra inriktningar – direkt arbete med pappagrupper, forskning, mediakampanj och policypåverkan.

12.2.4 Vår bedömning

Med stöd av vår kunskap, våra erfarenheter och bl.a. den rapport som MfJ producerat är det ett antal områden vi särskilt vill lyfta fram när det gäller verksamheter för män.

Utbildning för blivande och nyblivna pappor

Att bli pappa är för en man en av de absolut största händelserna i livet. Förutom att det vanligtvis signalerar en planerad lång förbindelse med en vuxen partner innebär det att dels börja leva i en familj – relationen består av tre i stället för två, dels få ett livslångt engagemang för ett barn, dels få ett ”åtagande” för en liten person vars omedelbara behovstillfredsställelse är i fokus de första åren – och därmed relationen till partnern inte längre kan se ut som tidigare, dels en starkt känslomässig upplevelse.

⁸ Non-governmental organisation

⁹ European Commission 2013 s. 147 ff.

Allt detta sagt är tillämpligt på en traditionell kärnfamilj – och en mamma – och är det också i stort för andra familjekonstellationer.

För denna nya roll och nya uppgift kan pappan vara mer eller mindre förberedd.¹⁰ Det erbjuds viss utbildning i grundskola och gymnasium men det mesta talar för att det är för tidigt att då behandla ett sådant ämne med större framgång. Vissa kunskaper kan komma från föräldrar, vänner, internet, m.fl.

Nästa tillfälle där det hade varit möjligt att ”fånga upp” i stort alla män och samtala kring mansroller och papparoller hade varit vid en allmän värnplikt. Den avskaffades helt 2010 och hade under de närmaste åren dessförinnan i liten omfattning varit allmän. Därför för vi inte här det spåret vidare även om det finns mycket som talar för en allmän civilplikt för unga män och kvinnor. Skulle en sådan tillskapas funnes tillfälle för relations- och föräldrautbildning.

Det reellt enda tillfälle i livet då män kan fångas in i större omfattning är i anslutning till barnafödandet.

Vi bedömer det utomordentligt viktigt att samhället tar det tillfället i akt att samtala med och utbilda män – och kvinnor. Innehållet i en sådan utbildning har vi i stort beskrivit ovan. Formerna får djupare övervägas av andra men det förefaller naturligt att verksamheten knyts till mödravårds- eller barnavårdscentraler eller till ideella organisationer. En kompetensutveckling och sannolikt kompetensförstärkning för att särskilt kunna samtala kring mäns situation tror vi behövs. Många vuxna och mer erfarna pappor tror vi skulle vara utmärkta samtalsledare och ha gott förtroendekapital hos yngre pappor. Omfattningen av utbildningen kan vara i storleksordningen 10–20 timmar för att ge tillfälle till samtal i lugn och ro. I delar bör dessa samtal föras tillsammans med mammorna.

Vi inser att en sådan samhälls satsning är förenad med kostnader. Den torde dock ge långsiktiga samhälls intäkter i form av att bl.a. barn får bättre förutsättningar i livet och par kan bättre lära sig ta sig igenom även livets svårare stunder.

Det finns redan pågående verksamheter av detta slag, mest utbredd i Stockholm¹¹, så en sådan verksamhet behöver inte starta från noll.

¹⁰ Kugelberg 2004.

¹¹ MfJ 2014 avsnitt 2.4

Män och yngre män tillsammans för att reducera mäns våld

Mäns våld mot såväl andra män som kvinnor är, som vi tidigare lyft fram (kapitel 9), ett stort samhällsproblem.

Våldspreventivt arbete är en jämställdhetsfråga. Att få män, och särskilt yngre män som är överrepresenterade när det gäller våld, att aktivt ta avstånd från och organisera sig mot mäns våld – ett våld som ibland ger den för icke-släende män så minst sagt besvärande bilden av att ”alla män slår” – är i allra högsta grad önskvärt.

Det finns flera goda exempel på sådan antivålds-verksamhet¹², statsmakterna har satsat och satsar en hel del inom området och regeringen har, som vi tidigare pekat på (kapitel 9.3), tillsatt en nationell samordnare mot våld i nära relationer. Mot denna bakgrund går vi inte här vidare med diskussioner kring åtgärder. Vi vill dock understryka behovet av att även perspektivet mäns våld mot andra män ges tillräcklig plats i politisk debatt och i åtgärder.

Behovet av verksamheter kring män och jämställdhet

Vi ser ett tydligt behov av den typ av genusmedvetna eller genusförändrande verksamhet och organisationer som vi här behandlat.

Kontinuitet, stabilitet och kvalitetssäkring är avgörande och har betydelse för att kunna genomföra kompetensutveckling och kvalitetssäkring av verksamheterna. Kontinuiteten är även av vikt för att kunna forska, göra utredningar och utvärdering av långsiktiga effekter i det arbete som sker med frågor om män och maskulinitet. Bristande kontinuitet leder här, som i många andra sammanhang, till kunskapsbortfall som uppstår när projekt läggs ner och det inte finns en stabil organisation som kan föra den vidare.

För majoriteten av verksamheterna inom de ideella organisationerna gäller att de drivs med ett- till treåriga projektmedel. Detta har naturligtvis fördelar i och med att de tydligare kan styras av bidragsgivare och också avbrytas efter dessa perioder om bidragsgivaren inte är tillfreds. Nackdelen är att denna finansieringsmodell kan bidra till osäkerhet inom respektive organisation, att viktiga strukturer bryts ner, etc.

Vi har inte utrett omfattningen av det totala finansiella samhällsstöd som idag ges till verksamheter som arbetar med män

¹² MfJ 2014 avsnitt 2.2.

och jämställdhet, inte heller den prioritering som görs och den kontinuitet som skattefinansieringen ger – eller inte ger. Dock, mot bakgrund av det vi fört fram ovan, den vikt som frågan om män och jämställdhet har och den extra kraft som ligger i att ideella krafter organiserar sig och engagerar sig, gör att vi önskar att stat, kommun, m.fl. starkt stöder denna verksamhet.

13 Avslutande perspektiv och slutsatser

Ett tema som återkommer inom de områden vi behandlat i utredningen är samhällsliga förändringar som påverkar mäns livsvillkor, självbilder och därmed själva förutsättningarna för att skapa ett jämställt samhälle. Diskussioner om jämställdhet behöver i allt större utsträckning ta hänsyn till dessa förändringar.

13.1 Föreställningar om manskris och kvinnodominans

Kvinnor avancerar, inte minst när det gäller utbildning och i yrkeslivet. Det är en utveckling som är synlig i Sverige men även i många andra länder och beskrivs därför ibland som del i en global megatrend där kvinnor i många länder – men långt ifrån alla – förbättrar sina situationer. Samtidigt ser vi på många ställen ett fortsatt förtryck av människor ”bara” på grund av de råkat födas till ett visst kön. Vi ser också ett förtryck som vissa grupper av män, i Sverige och annorstädes, uttrycker i aggression eller frustration över att kvinnor tar större, berättigad, plats.

Utvecklingen där kvinnor stärker sin ställning har fått skribenter att tala om ”mannens undergång” eller ett stundande ”amazonia”, det vill säga hur kvinnors allt starkare ställning kommer att leda till att männens samhällsliga dominans kommer att ersättas av en samhällsordning där kvinnor är normen och har mer möjligheter än män.¹

Denna föreställning framstår som missriktad. Att kvinnor blir normen i det framtida samhället är svårt att se tecken på, däremot kan jämställdhet som norm förhoppningsvis stärkas, vilket förändrar synen på både kvinnor och män. Att kvinnor skulle få

¹ Jernelöv 2010, Rosin 2013.

mer makt och resurser än män finns det liten grund för att hävda, men återigen kan man se tecken på att det finns flera grupper av kvinnor som kommer att nå starka positioner. Föreställningen om en kommande kvinnodominans kanske mer ska förstås i relation till att det förgivettagna manssamhället utmanas och att detta i historiens ljus lätt leder till överdrivna spekulationer om att män kommer att bli framtidens förlorare. Om något borde jämställdhet leda till förbättringar även för män.

Vi har pekat på hur män förändrar sig. Men det behövs mycket mer engagemang och aktivitet hos män när det gäller jämställdhetsfrågor. Det handlar om ansvaret för hemarbete och barn, engagemang i utbildning och i många sammanhang om attityder, inte minst till jämställdhet men även mångfald och tolerans.

En svensk man eller kvinna som nu går i pension, uppvuxen i det kalla krigets skugga och kanske med hemmavarande mamma, har fått vara med om stora förändringar. Ett öst och väst som aldrig skulle mötas vilket befästes i taggtråd, murar och minor, har faktiskt mötts. Kvinnor har blivit domare, officerare, poliser, präster – t.o.m. ärkebiskop, statsråd, universitetsrektorer, åklagare, etc. – inga sådana fanns vid andra världskrigets slut.

Men, vi lever ännu inte med lika livschanser för pojkar och flickor och det räcker inte bara med ”utvecklingen” för att nå dit. Politik och samhälle behöver stödja med åtgärder för att skynda på för att nå det mål riksdag och regering satt upp – ett jämställt samhälle.

13.2 En växande jämställdhetsklyfta?

Utan tvivel är kvinnors stärkta ställning en tydlig trend och en välkommen effekt av många års strävanden efter jämställdhet. Däremot står vi kanske inför en ökande jämställdhetsklyfta, där möjligheterna till ett jämställt leverne framförallt kommer att återfinnas i grupper med god utbildning och goda inkomster, medan möjligheterna att leva jämställt för dem med en svagare position i arbetslivet rent av minskar.

Vi har i betänkandet tagit upp att det finns stora skillnader i mäns möjligheter och mönster när det gäller jämställdhet. Ser man t.ex. till mäns dödlighet finns tydliga skillnader relaterade till socioekonomi. När det gäller föräldraförsäkringen finns en tydlig positiv trend för en grupp män men alltjämt en stor grupp män som inte tar ut någon föräldrapenning alls. Jämställdhet framstår som något som är mer

möjligt inom medelklassen än i andra grupper. Samtidigt ser vi fortfarande att det inom grupper med riktigt goda inkomster ofta förekommer ojämställda mönster bl.a. när det gäller uttag av föräldraledighet.

Ekonomhistorikern Soheyla Yazdanpanah, som forskat om ekonomisk utsatthet bland kvinnor, väljer att tala om *den ojämlika jämställdheten*. Hon menar att det finns en risk att jämställdhetsdebatten tappar fokus på jämlikhetsfrågor. Att ojämlikheten ökar försvårar utvecklingen mot jämställdhet. Yazdanpanah lyfter fram en utveckling där tidsbegränsade anställningar och försämrade arbetsvillkor försämrar möjligheterna till jämställdhet för kvinnor i omsorgs- och servicesektorer, särskilt vad gäller utlandsfödda kvinnor. Men även familjer generellt och män specifikt påverkas negativt när de ekonomiska förutsättningarna för jämställdhet försämras.²

Att kvinnor går framåt är inte bara en demokratisk seger utan också något som stärker både enskilda individer, samhället och ekonomin. Vi kan med fog hävda att samhället inte har råd med ojämställdhet. Men för att lyckas med en politik där kvinnors möjlighet generellt förbättras behövs fokus på vidare samhälleliga utmaningar som segregation och ojämlikhet.

13.3 Vad betyder samhällsförändringarna för män?

Att mäns tidigare ohotade position som samhällsnorm utmanats kan leda till starka reaktioner och motstånd hos många män, vilket kvinnohat på nätet är ett tydligt exempel på. Även om utvecklingen i längden ger bättre möjligheter för alla är männens förändrade ställning en process som kan få stora konsekvenser både samhälleligt och på ett individplan.

I en rapport till regeringens framtidskommission har Bo Rothstein diskuterat detta med utgångspunkt i pojkars sämre prestationer i skolan.³ Framtidens arbetsmarknad, menar de flesta bedömare, kommer att ställa högre krav på utbildning och då inte minst akademisk sådan. Vi ser redan idag hur låg utbildning, inte minst oavslutade gymnasiestudier, leder till ökad risk för arbetslöshet, svårigheter att få fasta anställningar och risk för permanent utslagning från arbetsmarknaden. Det är trender som kan komma att förstärkas i takt med att strukturomvandlingen fortsätter.

² Yazdanpanah 2013.

³ Rothstein 2013.

Svaga resultat i skolan och svårigheter att få en fast anknytning till arbetsmarknaden kommer även att påverka vissa mäns förutsättningar negativt vad gäller socialt kapital i form av kontakter och nätverk, vilket i sin tur ytterligare påverkar möjligheterna att få ett jobb. Det riskerar att förstärka segregation och marginalisering i samhället i stort. Denna utveckling, menar Rothstein, kommer att leda till att ett betydande antal män blir förlorare på framtidens arbetsmarknad.

En invändning mot tankarna på en generell kris för männen är att det fortfarande kommer att vara så att många män kan etablera sig på arbetsmarknaden utan högre utbildning och skaffa sig en god inkomst och en stark social position. Möjligheten kommer att finnas kvar vad gäller många manligt dominerade yrken. Kvinnors situation i arbetslivet är fortsatt sämre än mäns, särskilt vad gäller deltider. Men överlag kommer arbetstillfällena som inte kräver någon form av högre utbildning sannolikt att minska. Och det är hög tid, även för unga män – och deras pappor och mammor, att ta till sig den insikten. Dessutom pekar utvecklingen på att det kommer att bli mer angeläget att stödja män att göra mer otraditionella yrkesval i framtiden, exempelvis genom att söka sig till vård- och omsorgssektorer som kommer stå inför stora behov av att rekrytera arbetskraft. Det betyder också att jämställdhetssträvanden vad gäller att förändra könssegregationen i arbetslivet kommer att behöva intensifieras.

Trots kvinnors utbildningsförsprång fortsätter också män, som grupp, att dominera maktpositionerna i samhället och har de största ekonomiska resurserna. En förklaring som framförts till kvinnors underrepresentation i chefspositioner är utbildningsvalet. Andelen civilekonomer och civilingenjörer är tämligen hög bland de högre chefsbefattningarna i näringslivet. Kvinnors utbildningsval har dock förändrats.

Samtidigt är det än en gång viktigt att påminna om att män inte är en homogen grupp. Risker finns att grupper av män kommer att uppleva ett växande främlingskap inför det omgivande samhället och den utveckling som sker. Den typen av utanförskap leder inte bara till ökad risk för kriminalitet, ohälsa och missbruk. Det är också en faktor som öppnar för politisk extremism av olika slag.

Det är en tanke som kan jämföras med tesen att högerpopulistiska och högerextrema partier framförallt hämtar sitt stöd bland väljare som upplever sig själva som "moderniseringens förlorare". Det handlar inte minst om män som sett sin professionella och sociala ställning försvagas i takt med att strukturomvandling lett till att många

traditionella industriarbetarjobb försvunnit. Jämställdhet kan i det sammanhanget ses som något som gynnar andra grupper i samhället och något som hotar en traditionell position som man.

Mäns reaktioner på jämställdhetsutvecklingen kan inte begränsas till att handla om män som kan komma att uppleva en utsatt position i arbetslivet. Främlingsfientlighet och könskonservatism går ofta hand i hand och högerextrema eller populistiska partier hämtar väljare från alla samhällsgrupper.

I detta läge framstår behovet av att stärka engagemanget för jämställdhetsfrågor, arbetet mot främlingsfientlighet, m.m.

Mot den negativa trend som beskrivs ovan finns tecknen på att mansnormer förändras, att män uppskattar och utvecklar livsmönster och attityder som baseras på jämställda ideal och praktiker samt att föreställningar om vad en ”riktig man” ska vara minskar i kraft och betydelse till förmån för mer variation och ett större inslag av omsorg, inkludering och socialt ansvarstagande. Motståndet som finns mot förändring behöver tas på allvar men fokus borde kanske snarare ligga på att män faktiskt kan leva jämställt. Förväntningarna på män i samhället behöver utgå från det perspektivet. Ska utvecklingen i samhället gå åt rätt håll behöver fler, inte minst män, engagera sig mer för en jämställd framtid. Framförallt måste svaret på de frågor som vi tagit upp här vara mer jämställdhet, inte mindre.

13.4 Ansvar för en jämställd framtid

Resonemangen ovan understryker vikten av att frågor om maskulinitet och mäns förhållande till jämställdhet får en självklar plats på den politiska agendan. Det handlar om framtidens samhälle och då är jämställdhet både ett verktyg och ett mått på om vi lyckats bygga ett gott sådant. I slutbetänkandet från regeringens framtidskommission diskuteras frågor om globalisering, hållbar tillväxt, den åldrande befolkningen, migration och integration, demokrati och den sociala sammanhållningen som centrala framtidsfrågor för Sverige.⁴ Vi anser att jämställdhetsfrågor i bred mening lägger en grund för att möta dessa utmaningar.

Synen på vad manlighet är och kan vara har betydelse för samhället i dess helhet. Det påverkar vad män möter för möjligheter och svårigheter i arbetslivet samt vilka män som premieras eller exkluderas i olika sammanhang. Det handlar om vad män anses kunna arbeta med,

⁴ Ds 2013:19.

hur pojkar ser på studier, hur män förhåller sig till våld och sin egen hälsa. Därmed blir mäns självbild också en central fråga för samhällets, och männens möjligheter, att möta exempelvis strukturomvandlingar i ekonomin och ökade omsorgsbehov. Ytterst handlar jämställdhet dock alltid om kvinnors och mäns lika möjligheter att forma sina egna liv.

Den rådande genusordningen ger män privilegier. Det syns i kvinnors lägre inkomster och högre sjukskrivningstal. Mäns engagemang kan inte avgöras av frågan om vad man själv tjänar på jämställdhet. Jämställdhet är en grundläggande rättighetsfråga.

Män har generellt varit passiva i jämställdhetsfrågor. Det är hög tid att det förändras och att män sluter upp i arbetet för jämställdhet. Det innebär att män vågar se sin egen position och de fördelar man på många sätt får som man. Det innebär även att jämställdhetsarbetet tar sig an de svårigheter, problem och erfarenheter som män har p.g.a. maskulinitetsnormer och föreställningar om hur män är och ska bete sig.

I ljuset av den ekonomiska situationen syns också en utveckling internationellt där jämställdhetspolitiken ibland nedprioriteras. Kvinnor betalar många gånger ett högre pris än män då försäkringar i välfärdssystem och besparingar i offentlig sektor försämrar kvinnors möjligheter i arbetslivet.⁵ Sverige behöver därför fortsätta att markera vikten av jämställdhetspolitik internationellt och våga flytta fram positionerna nationellt. Sverige har ett ansvar att visa att jämställdhet både är möjligt och vägen till en bättre framtid.

13.5 Våra övergripande slutsatser

I utredningen har vi diskuterat en rad områden där politiska åtgärder kan ha betydelse för att förbättra mäns livschanser och bidra till ett mer jämställt samhälle. Det har rört frågor om utbildning, arbetsliv, föräldraskap, hälsa och social utsatthet, våld, sexualitet, attityder, forskning om män och maskulinitet och organisationer som arbetar med män och jämställdhet.

Vi ska, enligt våra direktiv, inte lämna förslag till regeringen. Vi har däremot i vårt betänkande presenterat en rad olika slutsatser. Våra övergripande slutsatser kan sammanfattas i fem punkter.

⁵ European Women's Lobby 2012.

1. Manlighetsnormer påverkar både individer och samhället. Stereotypa föreställningar om manlighet grundar sig i heteronormativa antaganden om att män ska distansera sig från feminitet, ta avstånd från det som anses vara icke-manligt, vara tuffa och osårbara. Detta leder till en rad problem för kvinnor och för män – vilka varit i fokus för vårt arbete. Detta perspektiv kan illustreras med hur idéer om manlighet leder till en ovilja bland vissa män att söka vård i tid, vilket leder till såväl ökade samhälls-ekonomiska kostnader som högre dödlighet och onödigt individuellt lidande. I skolan ser vi hur normer om hur pojkar ska bete sig ibland leder till en anti-pluggkultur som riskerar att långsiktigt påverka pojkarnas möjligheter på arbetsmarknaden och i samhället i stort. Skolan behöver i större utsträckning synliggöra och stötta pojkars engagemang i skola och utbildning och dessutom ha en nolltolerans mot trakasserier och skojbråk. Dessutom behöver pojkar stöttas att i större utsträckning söka traditionellt kvinnliga utbildningar. Det handlar också om det faktum att manlighet, speciellt bland unga män, i alltför många sammanhang förknippas med våld. Detta kan begränsa kvinnor som ibland måste förhålla sig till män som potentiella förövare samtidigt som det begränsar mäns liv, då de måste leva med att bli betraktade som potentiella våldsmän och själva löper en större risk att bli utsatta för våld.

2. Mäns ansvar för omsorg av barn har under lång tid framförts som en central fråga när det gäller män och jämställdhet. Ett jämförbart uttag av föräldraförsäkringen skulle påverka kvinnors ställning på arbetsmarknaden positivt samtidigt som det skulle underlätta för män som vill bygga identiteter som inte bara är kopplade till arbetet. Det skulle sänka trösklarna för män som under längre eller kortare perioder vill prioritera sina barn framför karriär och yrkesliv.

Den politiska diskussionen om föräldraförsäkringen präglas idag i vårt tycke av en överdriven försiktighet. Män kan ta hand om små barn, detta bevisas av det faktum att en minoritet av barnen faktiskt har föräldrar som tar ut en jämförbar andel av föräldrapenningdagarna.

Sättet föräldrar delar på ansvaret för perioden innan barn börjar förskola är också det som huvudsakligen påverkar jämställdheten i familjen och på arbetsmarknaden. Kvinnor som tar ut största delen av föräldraförsäkringen börjar ofta arbeta

deltid och tar även ut störst andel dagar när det gäller vård av barn. Detta påverkar kvinnors ställning på arbetsmarknaden negativt sett till karriärmöjligheter och löneutveckling. För att statsmakterna ska nå det jämställdhetspolitiska målet om jämn fördelning av det obetalda hem- och omsorgsarbetet är det svårt att se ett bättre och mer gripbart styrmedel än föräldraförsäkringen.

Vi menar att det är uppenbart att föräldraförsäkringen bör reformeras om jämställdhet ska uppnås. Förändringspotentialen i subventionen och styrmedlet föräldrapenning bör tas tillvara. Med tanke på allt mer förekommande otraditionella familjebildningar ser vi även behov av att undersöka överlåtelsemöjlighet till tredje part.

Vi har även lyft fram frågan om vårdnadstvister. En starkt ökande del av barn lever idag växelvis boende hos sina föräldrar efter en separation. Kvinnor är fortfarande oftast boförälder. Nya arbetssätt där domstol och familjerätt har ett tätare samarbete och som ger föräldrar bättre verktyg för att ta ansvar, acceptera varandras föräldraskap och nå bättre samförstånds lösningar är arbetssätt som behöver spridas. Förväntningarna på den kommande utvärderingen av vårdnadslagstiftningen är höga och bör beakta hela vårdnadsprocessen.

3. I diskussioner om män och jämställdhet är det viktigt att uppmärksamma mäns skilda villkor. Generellt sett har män mer makt och resurser än kvinnor och utgör i de flesta sammanhang den samhälleliga normen. Den generella jämställdhetsfrågan är med andra ord given. Men samtidigt är män överrepresenterade bland de mest utsatta i samhället, exempelvis vad gäller brottslighet, missbruk och hemlöshet. Mäns skilda villkor kan också illustreras med att skillnaderna i hälsa är större mellan grupper med olika utbildningsnivåer än mellan könen.

För att bidra till en mer inkluderande debatt måste diskussionen om jämställdhet i betydligt större utsträckning ta hänsyn till skillnader i mäns livsvillkor kopplade till faktorer som ekonomi, klass, utbildning, etnicitet, sexualitet och ålder. Det är också av vikt att granska de normer som gör att vissa grupper av män lätt ses som problem ur ett jämställdhetsperspektiv, medan andra på motsvarande sätt undgår att problematiseras.

4. Samhällsstrukturer utmanas och förändras och vissa män är idag aktiva förespråkare för jämställdhet, inte bara i princip utan även i praktik. Men motståndet mot jämställdhet är alltså starkt i delar av samhället. Jämställdhetsarbetet behöver ta utgångspunkt i både de positiva förändringarna och det motstånd som riktas mot ökad jämställdhet. En form av motstånd finns i ideologiska eller principiella ställningstaganden och i en ovilja att behöva syna strukturer och privilegier som gynnar vissa män. Men det finns också motstånd som handlar om försök att hantera en utsatt social position. Strukturomvandling i ekonomin och andra samhällsförändringar leder till att gamla identiteter och sociala positioner för män försvinner eller ifrågasätts, och jämställdhetssträvanden blir tillsammans med exempelvis invandring en enkel syndabock.

Motståndet mot ökad jämställdhet är också en påminnelse om att inte ta jämställdhetspolitiska framsteg för givna. Även opinioner som idag framstår som marginella kan i framtiden växa sig starka och rulla tillbaka sådana reformer vi idag ser som självklara. Därför behöver frågor om jämställdhet lyftas mer på den politiska agendan idag. Politiken behöver tydliggöra värdet och behovet av jämställdhet.

5. Frågor om jämställdhet måste sättas i relation till välfärds- och arbetsmarknadspolitik. Välfärdsstaten har varit en förutsättning för de jämställdhetsframgångar som uppnåtts i Sverige, och kommer att fortsätta att ha avgörande betydelse. Det handlar givetvis om föräldraförsäkringen och offentligt finansierad förskola, men det handlar också om hur välfungerande trygghetssystem underlättar omställning i ekonomin, och minskar strukturomvandlingens kostnader för enskilda människor. Den trygghet som därigenom skapas gör det sannolikt enklare att ta till sig jämställda attityder. Men inte heller i fråga om exempelvis pojkars prestationer i skolan eller ett jämställt ansvar i hemmet, kan man bortse från de institutionella och samhälleliga faktorerna som ger grunden för jämställdhet.

God välfärd, barn- och äldreomsorg och ett likvärdigt utbildningssystem gör det möjligt för alla, män såväl som kvinnor, att ha samma makt att forma samhället och sina egna liv.

Referenser

Kapitel 2

Mellström, Ulf, Hearn, Jeff och Pringle, Keith (2014). "Översikt kring svensk, nordisk och internationell maskulinitetsforskning". I SOU 2014:6 *Män och jämställdhet*.

Prop. 2008/09:1, bet. 2008/09: AU1, rskr. 2008/09:115

SCB (2013). "Fler kvinnor än män ingår samkönade äktenskap". Pressmeddelande 14 november 2013.

Kapitel 3

Anderson, Eric (2009). *Inclusive Masculinity, the changing Nature of Masculinities*. New York: Routledge.

Blomberg, Eva & Niskanen, Kirsti (red.) (2013). *Arbete & jämställdhet: förändringar under femtio år*. Stockholm: SNS.

Chavez Perez, Inti (2014). "Mäns sexualitet och hbt-personer". I SOU 2014:6 *Män och jämställdhet*.

Connell, Raewyn (1995). *Masculinities*. Berkeley: University of California Press.

Darvishpour, Mehrdad (2014). "Jämställdhet, etnicitet och "andra män" – ett intersektionellt perspektiv på förändringar av maskulinitet efter migration". I SOU 2014:6 *Män och jämställdhet*.

Ds A 1983:2. Jalmert, Lars. *Om svenska män: fostran, ideal och vardagsliv*. Stockholm: LiberFörlag/Allmänna förlaget.

European Commission (2013). *The Role of Men in Gender Equality – European strategies & insights*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.

- Farahani, Fataneh (2013). "Racializing Masculinities in different Diasporic Spaces". I Hearn, Jeff, Blagojevic, Marina och Harrison, Katherine (red.) *Rethinking transnational men: beyond, between and within nations*. New York : Routledge.
- Gottzén, Lucas (2014). "Män, våld och jämställdhet". I SOU 2014:6 *Män och jämställdhet*.
- Hamrén, Robert (2014). "Känslan och platsens betydelse för mäns sociala organisering". I SOU 2014:6 *Män och jämställdhet*.
- Herz, Marcus (2014). "Män och social utsatthet – en översikt". I SOU 2014:6 *Män och jämställdhet*.
- Holgersson, Charlotte, Wahl, Anna, Höök, Pia & Linghag, Sophie (red.) (2011). *Det ordnar sig: teorier om organisation och kön*. Lund: Studentlitteratur.
- Johansson, Thomas (2014a). "Maskuliniteter i förändring". I SOU 2014:6 *Män och jämställdhet*.
- Johansson, Thomas och Ottemo, Andreas (2013). "Ruptures in hegemonic masculinity". *Journal of Gender Studies*.
- Järvklo, Niclas (2011). "Nya män och statlig maskulinitetspolitik". I Lennerhed, L. & Burman, A. (red.). *Sekelslut. 1980- och 1990-talens idéhistoria*. Stockholm: Atlas.
- Mellström, Ulf, Hearn, Jeff och Pringle, Keith (2014). "Översikt kring svensk, nordisk och internationell maskulinitetsforskning". I SOU 2014:6 *Män och jämställdhet*.
- NOU 2012:15. *Politikk for likestilling*. Oslo: Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet.
- SOU 2005:66. *Makt att forma samhället och sitt eget liv*.
- Wickman, Jan (2012). "Nordisk Jämställdhetspolitik med fokus på män – en policyöversikt." NIKK – Nordiska institutet för kunskap om kön/ Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet/ Det norska ordförandeskapet av Nordiska ministerrådet.

Kapitel 4

Avsnitt 4.1

de los Reyes, Paulina och Mulinari, Diana (2005). *Intersektionalitet. Kritiska reflektioner över (o)jämlighetens landskap*. Malmö: Liber.

Avsnitt 4.2

AllBright (2013). *Två steg framåt, ett steg bakåt, AllBrightrapporten 2013*.

Ds 2005:12. *Makten och mångfalden. Eliter och etnicitet i Sverige* (red. Anita Göransson). Rapport från Integrationspolitiska maktutredningens forskningsprogram. Stockholm: Fritzes.

Fokus (2013). 22–28 november 2013.

Göransson, Anita (red.) (2006). *Maktens kön. Kvinnor och män i den svenska makteliten på 2000-talet*. Nora: Nya Doxa Bokförlag.

LO (2013b). *Makteliten – klyftorna består*. Stockholm: LO-tryckeriet

MI/SCB (2013). *Löner och sysselsättning inom statlig sektor 2012*. Medlingsinstitutet och SCB.

MI/SCB. Lönestrukturstatistik, Medlingsinstitutet och SCB.

NOU 2012:15. *Politikk for likestilling*. Oslo: Barne- Likestillings- og inkluderingsdepartementet.

Prop. 2008/09:1, bet. 2008/09: AU1, rskr. 2008/09:115.

Prop. 2013/14:1 bil. 2.

Prop. 2013/14:1 bil. 3. *Ekonomisk jämställdhet mellan kvinnor och män*.

Regeringen. Verksamhetsberättelser för företag med statligt ägande.

SCB (2012d). *Svensk valdeltagande under hundra år*. Demokratistatistik: Rapport 13.

SCB (2013b). "Långt kvar till jämställt beslutsfattande i EU".

SCB (2013c). *Partisymptatiundersökningen (PSU) november 2013*.

SCB (RAMS). Registerbaserad arbetsmarknadsstatistik.

SCB (ULF). Undersökning av levnadsförhållanden.

SOU 1987:19. *Varannan damernas*.

SOU 1990:44. *Demokrati och makt i Sverige*.

- SOU 1994:3. *Mäns föreställningar om kvinnor och chefskap*.
- SOU 2003:16. *Mansdominans i förändring*.
- SOU 2005:66. *Makt att forma samhället och sitt eget liv*.
- SOU 2007:108. *Kön, makt och statistik*.
- Svenska kyrkan (2008). *Jämställdheten i Svenska kyrkan*, Kyrkostyrelsens skrivelse 2008:6.
- Svenska kyrkan (2012). *Jämställdheten i Svenska kyrkan*, Kyrkostyrelsens skrivelse 2012:4.
- Utredningen om Män och jämställdhet (2014). "Mäns maktpositioner i siffror". I SOU 2014:6 *Män och jämställdhet*.

Avsnitt 4.3

- Eurostat (GEI). *Gender Equality Indicators*.
- FI/SCB (2013). *Aktieägarstatistik*, Statistiska meddelanden FM 20 SM 1301, Finansinspektionen och SCB.
- Holter, Øystein Gullvåg, Svare, Helge och Egeland, Cathrine (2009). *Gender equality and quality of life: a Norwegian perspective*. Oslo: Nordic Gender Institute (NIKK).
- MI/SCB. Lönestrukturst statistik, Medlingsinstitutet och SCB.
- OECD (2012). *Employment Outlook 2012*.
- Prop. 2008/09:1, bet. 2008/09: AU1, rskr. 2008/09:115.
- Prop. 2012/13:100 bil. 2. *Fördelningspolitisk redogörelse*.
- Prop. 2013/14:1 bil. 3. *Ekonomisk jämställdhet mellan kvinnor och män*.
- Roine, Jesper och Waldenström, Daniel (2007). *Wealth Concentration over the Path of Development: Sweden*. Institutet för Näringslivsforskning.
- SCB (2008). "Förmögenhetsstatistik 2007: Pensionerade män har mest på banken". Pressmeddelande nr 2008:366.
- SCB (2012). Hushåll med ekonomiskt bistånd efter hushållstyp 2012
- SCB (2013b). "Skillnaden i inkomst minskar gradvis mellan könen". Pressmeddelande nr 2013:49.

SCB (FS). Förmögenhetsstatistik.

SCB (IoS). Inkomster och skatter.

Utredningen om Män och jämställdhet (2014). "Mäns ekonomiska resurser." I SOU 2014:6 *Män och jämställdhet*.

Avsnitt 4.4

de los Reyes, Paulina & Mulinari, Diana (2005). *Intersektionalitet. Kritiska reflektioner över (o)jämlighetens landskap*. Malmö: Liber.

Hamrén, Robert (2014). "Känslan och platsens betydelse för mäns sociala organisering." I SOU 2014:6 *Män och jämställdhet*.

Hirdman, Yvonne (2007). *Gösta och genusordningen: feministiska betraktelser*. Stockholm: Ordfront.

Johansson, Thomas (2014). "Män tänker, tycker och gör." I SOU 2014:6 *Män och jämställdhet*.

NOU 2012:15. *Politikk for likestilling*. Oslo: Barne- Likestillings- og inkluderingsdepartementet.

SCB (1982). Socioekonomisk indelning (SEI). MIS 1982:4.

Yazdanpanah, Soheyla (2008). *Att upprätthålla livet: om lågavlönade ensamstående mödrars försörjning i Sverige*. Stockholm: Stockholms universitet.

Avsnitt 4.5

Eurostat (LE). Life expectancy by age and sex.

Rothstein, Bo (2012). "The Reproduction of Gender Inequality in Sweden: A Casual Mechanism Approach", *Gender, Work and Organisation*.

SCB (2009). *Beskrivning av Sveriges befolkning 2008*.

SCB (2012a). *Allt fler lever uti hundra år*, rapport nr 2012:78

SCB (2012d). *Sveriges framtida befolkning 2012–2060*. Demografiska rapporter 2012:2.

SCB (2012e). *Utvärdering av Sveriges status med EU:s hållbarhetsindikatorer 2012*.

SCB (2013a). "Kvinnors medellivslängd minskade 2012", nr 2013:57.

- SCB (2013c). "Medellivslängd – mått med gamla anor", 9 december 2013.
- SCB (2013d). *Medelålder vid giftermål 1871–2012*. BE 0101, 2013 M 10.
- SCB (2013e). "Allt fler äldre i den framtida befolkningen". Pressmeddelande 17 april 2013.
- SCB (2013f). *Sveriges framtida befolkning 2013–2060*. BE 18, SM 1301.
- SCB (2013g). *Vart fjärde par jämnårigt*, rapport nr 2013:68.
- SCB (AKU). Arbetskraftsundersökning.
- SCB (BS). Befolkningsstatistik.
- SCB (FGR). Flergenerationsregistret.
- SCB (HBR). Historiska befolkningsregistret.
- SCB (IoS). Inkomster och skatter.
- SCB (ULF). Undersökning av levnadsförhållanden.
- Socialstyrelsen och Statens folkhälsoinstitut (2013). *Folkhälsan i Sverige, Årsrapport 2013*.
- Ungdomsstyrelsen (2012). *Ung idag 2012, En beskrivning av ungdomars villkor*. Ungdomsstyrelsens skrifter 2012:2.

Avsnitt 4.6

- Ds 2013:8. *Framtidens välfärd och den åldrande befolkningen*. Delrapport från Framtidskommissionen.
- Hamrén, Robert (2014). "Känslan och platsens betydelse för mäns sociala organisering". I SOU 2014:6 *Män och jämställdhet*.
- Oskarsson, Maria (2013). "Politisk alienation vs politisk integration". I *Lycksalighetens ö*. SOM-institutet.
- SCB (2010). *Länens arbetsmarknad 2010:1*. Information om utbildning och arbete 2010:1.
- SCB (2012a). *Allt fler lever uti hundra år*, rapport nr 2012:78.
- SCB (2012b). *Kvarboende, flyttningar och dödlighet*, Demografiska rapporter 2012:3.
- SCB (2013b). "Massutvandring till Amerika slag mot befolkningen", nr 2013:56.
- SCB (AKU). Arbetskraftsundersökning.

- SCB (RAMS). Registerbaserad arbetsmarknadsstatistik.
- SCB (ULF). Undersökning av levnadsförhållanden.
- SOM-institutet (2011). *Lycksalighetens ö*, SOM-undersökningen 2010, SOM-rapport nr 52.
- Stenbacka, Susanne (2014). "Män utanför städerna – om konstruktionen av rurala maskuliniteter och identiteter under förändring". I SOU 2014:6 *Män och jämställdhet*.
- TNS/Sifo 2010. Undersökning beställd av Integrations- och jämställdhetsdepartementet.
- Ungdomsstyrelsen (2012). *Ung idag 2012, En beskrivning av ungdomars villkor*, Ungdomsstyrelsens skrifter 2012:2.

Avsnitt 4.7

- Darvishpour, Mehrdad (2014). "Jämställdhet, etnicitet och "andra män" – ett intersektionellt perspektiv på förändringar av maskulinitet efter migration". I SOU 2014:6 *Män och jämställdhet*.
- Farahani, Fataneh (2012). "Diasporic Masculinities, Reflections on gendered, raced and classed displacements." *Nordic Journal of Migration Research*.
- Farahani, Fataneh (2013). "Racializing Masculinities in Different Diasporic spaces." I Hearn, J; Blagojevic, M och Harrison, K. (red.), *Rethinking transnational men, Beyond, Between and Within Nations*. New York & London: Routledge.
- Zolfagary, Kawa (2013). "Vithetsnormen". I Ejd, Maria (red.), *Genusyrsel & normuppror: en antologi om vård, värderingar och jämställda löner*. Stockholm: Vårdförbundet.

Avsnitt 4.8

- Chavez Perez, Inti (2014). "Mäns sexualitet och hbt-personer". I SOU 2014:6 *Män och jämställdhet*.
- Regeringskansliet (2014). *En strategi för lika rättigheter och möjligheter oavsett sexuell läggning, könsidentitet eller könsuttryck*. Stockholm: Regeringskansliet.

Kapitel 5

- Baagøe Nielsen, Steen & Nordberg, Marie (2005). *Manlighet i fokus: en bok om manliga pedagoger, pojkar och maskulinitetsskapande i förskola och skola*. Stockholm: Liber
- Baagøe Nielsen, Sten (red.) (2011). *Nordiske mænd til omsorgsarbejde*. Roskilde: Roskilde Universitet.
- Björnsson, Mats (2005). *Kön och skolframgång: tolkningar och perspektiv*. Stockholm: Myndigheten för skolutveckling.
- Chavez Perez, Inti (2014). "Mäns sexualitet och hbt-personer". I SOU 2014:6 *Män och jämställdhet*.
- Dahlstedt, Magnus (red.) (2007). *Utbildning, arbete, medborgarskap: strategier för social inkludering i den mångkulturella staden*. Umeå: Boréa.
- Eidevald, Christian (2011). "Anna bråkar!": att göra jämställdhet i förskolan. Stockholm: Liber.
- Eidevald, Christian, (2009). *Det finns inga tjejbestämmare: att förstå kön som position i förskolans vardagsrutiner och lek*. Jönköping: Högskolan för lärande och kommunikation.
- European Commission (2013). *The Role of Men in Gender Equality – European strategies & insights*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Heikkilä, Mia (2013). "Kunskapsöversikt: Metoder och förhållnings-sätt för genus i skolan." Nationella sekretariatet för genusforskning.
- Herz, Marcus & Johansson, Thomas (2011). *Maskuliniteter: kritik, tendenser, trender*. Malmö: Liber.
- Jarl, Maria & Rönnberg, Linda (2010). *Skolpolitik: från riksdagshus till klassrum*. Stockholm: Liber.
- Lenz Taguchi, Hillevi, Bodén, Linnea och Ohrlander, Kajsa (red.) (2011). *En rosa pedagogik: jämställdhetspedagogiska utmaningar*. Stockholm: Liber.
- Löfström, Åsa (2012). *Betygsgapet mellan flickor och pojkar: konsekvenser för framtidens arbetsmarknad*. Framtidskommissionens rapport nr 11. Stockholm: Elanders.
- Nordberg, Marie (2005). *Jämställdhetens spjutspets?: manliga arbetstagare i kvinnoyrken, jämställdhet, maskulinitet, femininitet och heteronormativitet*. Göteborg: Göteborgs universitet.

- Nordberg, Marie (2011). "Kvotering och andra metoder för rekrytering av män till barnomsorg, förskolläraryrket och sjuksköterskeutbildning i Sverige" i Baagøe Nielsen, Sten (red.) (2011). *Nordiske mænd til omsorgsarbejde*. Roskilde: Roskilde Universitet.
- Nordberg, Marie (red.) (2008). *Maskulinitet på schemat: pojkar, flickor och könsskapande i förskola och skola*. Stockholm: Liber.
- Nyström (2012). *Att synas och lära utan att synas lära*. Uppsala universitet.
- Skolverket (2012). *Män i förskolan – kartläggning och analys av åtgärder*.
- SOU 2006:75. *Jämställd förskola – om betydelsen av jämställdhet och genus i förskolans pedagogiska arbete*.
- SOU 2010:35. *Kunskap som befrielse – en metaanalys av svensk forskning om jämställdhet och skola 1969-2009*.
- SOU 2010:99. *Flickor, pojkar och individer – om betydelsen av jämställdhet för kunskap och utveckling i skolan*.
- SOU 2011:1. *Svart på vitt – om jämställdhet i akademien. Slutbetänkande*.
- Svaleryd, Kajsa (2003). *Genuspedagogik: en tanke- och handlingsbok för arbete med barn och unga*. Stockholm: Liber
- UHR (2013). Antagningsstatistik.
- Wickman, Jan (2012). "Nordisk Jämställdhetspolitik med fokus på män – en policyöversikt." NIKK – Nordiska institutet för kunskap om kön/ Barne-, likestillings- och inkluderingsdepartementet/ Det norska ordförandeskapet av Nordiska ministerrådet.
- Öhrn, Elisabet (2002). *Könsmönster i förändring? En kunskapsöversikt om unga i skolan*. Stockholm: Skolverket.

Kapitel 6

- Ds 2013:8. *Framtidens välfärd och den åldrade befolkningen*. Delutredning Framtidskommissionen. Stockholm: Elanders.
- Ds A 1983:2. *Om svenska män*.
- EIGE (2013). *Gender Equality Index, Report*.
- European Commission (2009). *Gender segregation in the labour market*.
- European Commission (2010). *Europe 2020 strategy and council conclusions on the European Pact for Gender Equality for the period 2011–2020*.
- European Commission (2012). *The Role of Men in Gender Equality, Executive Summary*.
- European Commission (2013a). *Female Labour Participation*.
- European Commission (2013b). *The Role of Men in Gender Equality – European strategies & insights*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Eurostat
- Framtidskommissionen (2012). *Betygsgapet mellan flickor och pojkar - konsekvenser för framtidens arbetsmarknad*
- Holter, Øystein Gullvåg, Svare, Helge & Egeland, Cathrine (2009). *Gender equality and quality of life: a Norwegian perspective*. Oslo: Nordic Gender Institute (NIKK).
- Holter, Øystein Gullvåg; Svare, Helge och Egeland, Cathrine (2013). I European Commission, *The Role of Men in Gender Equality – European strategies and insights, Final report*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Larsson, Jörgen (2012). *Pappadeltid*. Forskningsrapport nr 142, Göteborgs universitet.
- Nordiska ministerrådet (2012). *Rapport fra Nordisk ministerråds seminar Menn i omsorgsykker, Voksenåsen 27– 28. Nov 2012*. Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet, Oslo.
- OECD (2011). *Society at a Glance 2011, OECD Social Indicators*
- OECD (2012). *Employment Outlook*
- Prop. 2012/13:1 bil. 4.
- Prop. 2013/14:1 bil. 3. *Ekonomisk jämställdhet mellan kvinnor och män*.

- SCB (2011). *Jämställt föräldraskap*. Baserad på telefonintervjuer med ett urval på knappt 15 000 personer, varav drygt 53 procent deltog i undersökningen. SCB 18 januari 2011
- SCB (2012a). *Ekonomisk jämställdhet på arbetsmarknaden*. Mikael Molén
- SCB (2012b). *Nu för tiden. En undersökning om svenska folkets tidsanvändning år 2010/11*. Levnadsförhållanden rapport 123.
- SCB (2012c). *På tal om kvinnor och män 2012*.
- SCB (2012d). *Sysselsättningen 2030 – kan dagens försörjningsbörda bibehållas?*
- SCB (2012e). *Välfärd 4/2012*
- SCB (2012f). *Yrkesstrukturen i Sverige 2011*
- SCB (2013a). *Ekonomisk jämställdhet*, 4 december 2013
- SCB (2013b). *Tidsundersökningen 2010/2011, specialbearbetning*.
- SCB (AKU). *Arbetskraftsundersökningar*.
- SCB (AKUb) *Arbetad tid 2012*.
- SCB (RAMS). *Registerbaserad arbetsmarknadsstatistik*.
- SCB (TA 2010/11). *Tidsundersökningen 2010/2011*.
- SCB (YR). *Yrkesregistret*.
- Socialstyrelsen och Folkhälsoinstitutet (2013). *Folkhälsan i Sverige 2013*.
- SOU 2001:79. *Välfärdsbokslut för 1990-talet*.
- SOU 2004:43. *Den könsuppdelade arbetsmarknaden*.
- SOU 2005:66. *Makt att forma samhället och sitt eget liv - jämställdhetspolitiken mot nya mål*.
- SOU 2013:25. *Åtgärder för ett längre arbetsliv*.
- Szebehely, Marta och Ulmanen, Petra (2012). *Åtstramningens pris. Hur påverkas de medelålders barnen av äldreomsorgens minskning?* Stockholms universitet: Institutionen för socialt arbete.
- Szebehely, Marta; Ulmanen, Petra och Sand, Ann-Britt (2014). *Att ge omsorg mitt i livet: hur påverkar det arbete och försörjning*. Stockholms universitet: Institutionen för socialt arbete.
- Utredningen om Män och jämställdhet (2014). "Mäns användning av tiden". I SOU 2014:6 *Män och jämställdhet*.
- Utredningen om Män och jämställdhet (2014). "Män och förvävsarbete". I SOU 2014:6 *Män och jämställdhet*.

Kapitel 7

- Advokaten (2013). Nr 9/2013
- Bäck-Wiklund, M. och Plantin, L. (2007). "The workplace as an arena for negotiating the work-family boundary – a case study of two Swedish social service agencies". I Crompton, R. *Women, Men, Work and Family in Europe*. Hampshire: Palgrave.
- Duvander, Ann-Zofie (2014). "Män, föräldraledigheten och föräldraförsäkringen". I SOU 2014:6 *Män och jämställdhet*.
- Försäkringskassan (2013a). *De jämställda föräldrarna: Vad ökar sannolikheten för ett jämställt föräldrapenninguttag?* Socialförsäkringsrapport 2013:8.
- Försäkringskassan (2013b). *Ojämställd arbetsbörda: Föräldraledighetens betydelse för fördelning av betalt och obetalt arbete*. Socialförsäkringsrapport 2013:9.
- Klinth, Roger & Johansson, Thomas (2010). *Nya svenska fäder*. Umeå: Boréa.
- Klinth, Roger (2013). "Den svenska pappapolitiken i historisk belysning." i Blomberg, Eva & Niskanen, Kirsti (red.), *Arbete & jämställdhet: förändringar under femtio år*. Stockholm: SNS.
- Kugelberg (2004). *Jämställdhetsideal och könsdiskriminering – unga människor möter arbetslivet*. Stockholm: Arbetsmarknadsstyrelsen.
- Månsdotter, A. och Lundin, A. (2010). "How do masculinity, paternity leave, and mortality associate? A study of fathers in the Swedish parental & child cohort of 1988/89", *Social Science & Medicine*, Vol. 71.
- Månsdotter, A.; Lindholm, L. och Winkvist, A. (2007). "Paternity leave in Sweden – Costs, savings and health gains." *Health Policy* 82:102–115.
- Män för Jämställdhet (MfJ) (2014). "Etablerade verksamheter som idag arbetar med män och jämställdhet – en svensk kartläggning med internationell utblick." I SOU 2014:06 *Män och jämställdhet*.
- Plantin, L. och Bäck-Wiklund, M. (2009). "Social service as a human service: between loyalties; a Swedish case". I Lewis, S.; Brannen, J. och Nilsen, A. *Work, Family and Organisations in Transitions. European Perspective*. London: Polity Press.

- Plantin, Lars (2014). "Föräldraskap och arbetsliv - om lojalitetskonflikter i familjelivets vardag". I SOU 2014:6 *Män och jämställdhet*.
- Ringdahl, Ola (2013). *Det blir bra: manual för skilda män*. Stockholm: Natur & kultur.
- Schiratzki, Johanna (2014). "Män i tvister om vårdnad, boende och umgänge." I SOU 2014:6 *Män och jämställdhet*.
- SOU 2005:73. *Reformerad föräldraförsäkring - Kärlek, omvårdnad, trygghet*.
- SOU 2011:51. *Fortsatt föräldrar: om ansvar, ekonomi och samarbete för barnets skull*.

Kapitel 8

- Arbetsmiljöverket (2012). *Arbetsorsakade besvär 2012*.
- Arbetsmiljöverket (2013a). *Arbetsskador 2012*. Rapport 2013:1.
- Arbetsmiljöverket (2013b). Anmälda dödsfall i arbetet efter kön 1955–2012, arbetstagare.
- European Commission (2013a). *The Role of Men in Gender Equality – European strategies & insights*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- European Commission (2013b). *The state of men's health in Europe 2012*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Folkhälsoinstitutet (2012). *Årsrapport från 2012*.
- Folkhälsomyndigheten (2014). *Nationella folkhälsoenkäten*.
- Försäkringskassan (2011). *Sjukskrivningsdiagnoser i olika yrken*. Socialförsäkringsrapport 2011:17.
- Försäkringskassan (2013a). Pågående sjukpenningfall i december åren 1974-2012.
- Försäkringskassan (2013b). Personer med sjuk- och aktivitetsersättning efter ålder december 2012.
- Harryson, Lisa (2013). *Att dela lika, det är min medicin*. Umeå universitet.
- Herz, Marcus (2014). "Män och social utsatthet – en översikt". I 2014:6 *Män och jämställdhet*.
- IFAU (2011:2). *Kvinnors och mäns sjukfrånvaro*. Rapport 2011:2

- Johansson, Thomas (2014). "Män tänker, tycker och gör". I SOU 2014:6 *Män och jämställdhet*.
- Lichtenstein, Paul et al. (2012). Paul Lichtenstein; Linda Halldner; Johan Zetterqvist; Arvid Sjölander; Eva Serlachius; Seena Fazel; Niklas Långström och Henrik Larsson "Attention Deficit Hyperactivity Disorder Medication and Criminality", *New England Journal of Medicine*.
- Månsdotter, A. och Nordin, A. (2010). "How do masculinity, paternity leave, and mortality associate? A study of fathers in the Swedish parental & child cohort of 1988/89." *Journal of Epidemiology & Community health*.
- OECD (2013a). *Health at a Glance 2013 - OECD indicators*.
- OECD (2013b). *OECD Factbook 2013: Economic, Environmental and Social Statistics*. – Health status, Suicide rate per gender.
- Olofsson, Jonas och Östh, John (2011). *Förtidspensionering av unga - en fråga om utsortering efter utbildningsnivå och socioekonomisk bakgrund?* Underlagsrapport nr 5 till den parlamentariska socialförsäkringsutredningen.
- Pensionsåldersutredningen (2011). *Sjukersättning och yrke*.
- Prop. 2012/13:1, bilaga 4.
- Regeringskansliet (2014). "Ökad kunskap om kvinnors sjukskrivningar".
- Sandberg, Linn (2014). "Män, kropp och hälsa". I SOU 2014:6 *Män och jämställdhet*.
- SCB (1997). *Välfärd och ojämlikhet i 20-årsperspektiv 1975–1995*. Stockholm: Statistiska Centralbyrån.
- SCB (2009a). "Själv mord vanligast bland äldre män". Pressmeddelande 8 december 2009.
- SCB (2009b). "Dödsorsaksstatistik", *Välfärd 4/2009*.
- SCB (2013a). *Integration – en beskrivning av läget i Sverige*. Integration: rapport 6.
- SCB (2013b). "Fyra av tio har psykiskt ansträngande jobb". Pressmeddelande 2013:237
- SCB (ULF/SILC). Undersökningar av levnadsförhållanden.
- SCB (YR). Yrkesregister
- Socialstyrelsen (2009). *Folkhälsorapporten 2009*.

- Socialstyrelsen (2011). *Ojämna villkor för hälsa och vård. Jämlikhetsperspektiv på hälso- och sjukvården.*
- SOU 2000:41. *Välfärd, ofärd och ojämlikhet.*
- SOU 2011:35. *Bättre insatser vid missbruk och beroende.*
- SOU 2013:2. *Patientlag.*
- SOU 2013:44. *Ansvarsfull hälso- och sjukvård.*
- Statens folkhälsoinstitut (2011a) *Alkohol: Kunskapsunderlag för Folkhälsopolitisk rapport 2010.*
- Statens folkhälsoinstitut (2011b). *Mäns sexualitet och reproduktiva hälsa.*
- Trafikanalys (2013). Pressmeddelande 12 april 2013.
- Ungdomsstyrelsen (2013). *Unga och jämställdhet, Ungdomsstyrelsens skrifter 2013:4.*
- www.ki.se

Kapitel 9

- Brå (2013a). *Nationella trygghetsundersökningen 2012. Om utsatthet, trygghet och förtroende* (Rapport 2013:1). Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brå (2013b). *Brott bland ungdomar i årskurs nio. Resultat från Skolundersökningen om brott åren 1995–2011.* Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Chavez Perez, Inti (2014). "Mäns sexualitet och hbt-personer". I SOU 2014:6 *Män och jämställdhet.*
- Darvishpour, Mehrdad (2014). "Jämställdhet, etnicitet och "andra män" – ett intersektionellt perspektiv på förändringar av maskulinitet efter migration". I SOU 2014:6, *Män och jämställdhet.*
- Estrada, F. (2006). "Trends in violence in Scandinavia according to different indicators". *British Journal of Criminology.*
- Estrada, F. (2007). "Ungdomsbrottslighetens utveckling, omfattning och struktur." i Estrada, F. & Flyghed, J. (red.) *Den svenska ungdomsbrottsligheten.* Lund: Studentlitteratur.
- Estrada, F. (2008). "Våldet i dagens Sverige – vilka är förövarna och sammanhangen." i *Våld i välfärdsland.* Stockholm: Forskningsrådet för arbetsliv- och socialvetenskap.

- Estrada, F. (2010). "Våld som ett (bra) samhällsproblem.", *Nordisk tidsskrift för Kriminalvetenskap*.
- European Commission (2013). *The Role of Men in Gender Equality – European strategies & insights*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Fernbrant, Cecilia (2013). *Violence against Foreign-Born Women in Sweden*. Lund: Lunds universitet.
- Folkhälsoinstitutet (2013). *Nationella folkhälsoenkäten – Folkhälsa på lika villkor*.
- Gottzén, Lucas (2014). "Män, våld och jämställdhet". I SOU 2014:6 *Män och jämställdhet*.
- Granath, Sven (2013). *Gatuvåld i Stockholm city: seriebrottslighet, polisblandning och brottsutveckling. en genomgång av polisanmälda ärenden 2011-2012 och jämförelser med början av 00-talet*. Mölndal: Linnéuniversitetet.
- Hammarén, N. (2008). *Förorten i huvudet. Unga män om kön och sexualitet i det nya Sverige*. Stockholm: Atlas.
- Herz, Marcus & Johansson, Thomas (2011). *Maskuliniteter: kritik, tendenser, trender*. Malmö: Liber.
- Holter, Ø. G. (2013). "Masculinities, gender equality and violence.", *Masculinities and Social Change*.
- Jeffner, Stina (1997). "Liksom våldtäkt, typ": om betydelsen av kön och heterosexualitet för ungdomars förståelse av våldtäkt. Uppsala universitet.
- Johansson, Thomas (2014). "Män tycker, tänker och gör". I SOU 2014:6 *Män och jämställdhet*.
- Jonsson, R. (2007). *Blatte betyder kompis. Om maskulinitet och språk i en högstadieskola*. Stockholm: Ordfront.
- Kriminalvården (2013). *Tidigt debuterande beteendestörning: förekomst och betydelse bland vålds-och sexualbrottsdömda*. Norrköping: Kriminalvården.
- Lander, Ingrid, Pettersson, Tove och Tiby, Eva (red.) (2003). *Femininiteter, maskuliniteter och kriminalitet: genusperspektiv inom svensk kriminologi*. Lund: Studentlitteratur.
- Lundgren, E., Heimer, G., Westerstrand, J. & Kalliokoski, A-M. (2001). *Slagen dam. Mäns våld mot kvinnor i jämställda Sverige – en omfångs-undersökning*. Umeå: Brottsoffermyndigheten.

- Lövestad, Solveig & Krantz, Gunilla (2012). "Men's and women's exposure and perpetration of partner violence: an epidemiological study from Sweden". Göteborgs universitet.
- Män för Jämställdhet (MfJ) (2014). "Etablerade verksamheter som idag arbetar med män och jämställdhet – en svensk kartläggning med internationell utblick" I SOU 2014:6 *Män och jämställdhet*.
- Regeringskansliet (2014). *En strategi för lika rättigheter och möjligheter oavsett sexuell läggning, könsidentitet eller könsuttryck*. Stockholm: Regeringskansliet.
- Rexvid, D. och Schlytter, A. (2012). "Attitydförändringar hos unga män med hederskulturella värderingar." i Karlsson, L. B. och Piuva, K. (red.) *Genusperspektiv i socialt arbete*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Sarnecki, Jerzy (2008). "Våldet mot kvinnor är en del av ett större våld.", *Läkartidningen*, nr. 7, vol. 105.
- SOU 2005:66. *Makt att forma samhället och sitt eget liv: jämställdhetspolitiken mot nya mål*.
- Sveland, Maria (2013). *Hatet: en bok om antifeminism*. Stockholm: Leopard.
- Tiby, E. (2010). "Upplevelser av utsatthet för hatbrott." I *Hon, ben, han. En analys av hälsosituationen för homosexuella och bisexuella ungdomar samt för unga transpersoner*. Stockholm: Ungdomsstyrelsen.
- Uhnoo, S. (2011). *Våldets regler. Ungdomars tal om våld och bråk*. Göteborg: Daidalos.
- Ungdomsstyrelsen (2013). *Unga och våld – en analys av maskulinitet och förebyggande verksamheter*. Ungdomsstyrelsens skrifter 2013:1. Stockholm: Ungdomsstyrelsen.
- Wallinius, Märta (2012). *Aggressive antisocial behavior. Clinical, cognitive, and behavioral covariates o fits persictance*. Lund: Lunds universitet.

Kapitel 10

- Chavez Perez, Inti (2010). *Respekt, en sexbok för killar*. Stockholm: Alfabet.
- Chavez Perez, Inti (2014). "Mäns sexualitet och hbt-personer". I SOU 2014:6 *Män och jämställdhet*.
- Dahl, Ulrika (2005). "Scener ur ett äktenskap: jämställdhet och heteronormativitet." i Don Kulick (red.) *Queersverige*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Herz, Marcus & Johansson, Thomas (2011). *Maskuliniteter. Kritik, tendenser, trender*. Malmö: Liber förlag.
- Hill, Helena (2007). *Befria Mannen: Idéer om förtryck, frigörelse och förändring hos en svensk mansrörelse under 1970- och tidigt 1980-tal*. Umeå: H:ström.
- Johansson, Thomas (2014b). "Män tycker, tänker och gör" I SOU 2014:6 *Män och jämställdhet*.
- Pousette, Åke (2014). "Kompetensen inom andrologi och tillgängligheten till andrologisk vård i Sverige 2013" I SOU 2014:6 *Män och jämställdhet*.
- Regeringen (2008). *Handlingsplan mot prostitution och människohandel för sexuella ändamål*. Skr. 2007/08:167.
- Regeringen (2013). "Uppdrag till Brottsförebyggande rådet om hot och kränkningar på internet". Pressmeddelande 14 november 2013.
- Regeringskansliet (2014). *En strategi för lika rättigheter och möjligheter oavsett sexuell läggning, könsidentitet eller könsuttryck*. Stockholm: Regeringskansliet.
- Røthing, Åse & Bang Svendsen, Stine Helena (2011). *Sex och samlevnad – perspektiv på undervisning*. Lund: Studentlitteratur.
- Sandberg, Linn (2014). "Män, kropp och hälsa." I SOU 2014:6 *Män och jämställdhet*.
- Socialstyrelsen och Statens folkhälsoinstitut (2013). *Folkhälsan i Sverige, Årsrapport 2013*.
- SOU 2010:49. *Förbud mot köp av sexuell tjänst – En utvärdering 1999-2008*.
- Statens folkhälsoinstitut (2009). *Dopingen i Sverige – en inventering av utbredning, konsekvenser och åtgärder*. Östersund: Statens folkhälsoinstitut.

- Statens folkhälsoinstitut (2011). *Mäns sexualitet och reproduktiv hälsa: en kunskapsöversikt*. Östersund: Statens folkhälsoinstitut.
- Statens folkhälsoinstitut (2012). *Sex, hälsa och välbefinnande*. Östersund: Statens folkhälsoinstitut.
- Sörberg, Anna-Maria (2009). *Det sjuka*. Stockholm: Bokförlaget Atlas.
- Ungdomsstyrelsen (2012). *Utsatt. Unga, sex och internet*. Stockholm: Ungdomsstyrelsen.

Kapitel 11

- Demker, Marie (2011). "Positiv attityd till invandring trots mobilisering av invandrarmotstånd." i Weibull, Lennart, Oscarsson, Henrik och Bergström, Annika (red.) *I framtidens skugga. Fyrtiotvå kapitel om politik, medier och samhälle*. SOM-undersökningen 2011. SOM-rapport nr 56.
- European Institute for Gender Equality (EIGE) (2012). *The involvement of men in gender equality initiatives in the European Union*. Luxembourg: Publication Office of the European Union.
- Fangen, Katrine (2001). *En bok om nynazister*. Oslo: Universitetsförlaget.
- Forum för levande historia (FLH) (2011). *Antisemitism och islamofobi – utredning, orsaker och preventivt arbete*.
- Forum för levande historia (FLH) (2012) *Toleransens intoleranta bakside. 18 svenska ungdomars verklighet*. Skrift 14:2012. (Ann Runfors).
- Herz, Marcus och Johansson, Thomas (2011). *Maskuliniteter. Kritik, tendenser, trender*. Malmö: Liber förlag.
- Holter, Øystein Gullvåg, Svare, Helge och Egeland, Cathrine (2009). *Gender equality and quality of life. A Norwegian perspective*. Oslo: NIKK.
- Jalmert, Lars (1984). *Den svenske mannen*. Stockholm: Tidens förlag.
- Johansson, Anna-Karin (2008). "Hälsa bland män i glesbygdskommuner.", *Socialmedicinsk tidskrift*, vol. 85, nummer 3.
- Johansson, Thomas (2007). *The transformation of sexuality*. Harmondsworth: Ashgate.

- Johansson, Thomas (2014). "Män tycker, tänker och gör". I SOU 2014:6 *Män och jämställdhet*.
- Järvklo, Niclas (2010). "Kränkta män.", *Expo*, 2010/3.
- Oskarson, Maria (1996). "Politisering av jämställdheten." i Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (red) (1996) *Mitt i 90-talet*. SOM-rapport 16. SOM-institutet. Göteborgs universitet.
- Oskarson, Maria och Rohdén, Helena (2002). "Könsskillnader i politiken – mönstren består." I Holmberg, S. och Weibull, L. (red.) *Det våras för politiken. SOM-rapport 30*. SOM-institutet. Göteborgs universitet.
- St.meld. nr. 8 (2008-2009). *Om menn, mansroller och likestilling*. Tillrådning från Barne- og likestillingsdepartementet av 12. desember 2008. Oslo.
- Statistiska centralbyrån (SCB) (2011). *Åttapartivalet 2010*.
- TNS/SIFO (2010). *Segmentering rörande uppfattningar om jämställdhet mellan män och kvinnor*. Integrations- och jämställdhetsdepartementet.
- Tollin, Katharina (2011). *Sida vid sida. En studie av jämställdhetens genealogi 1971–2006*. Stockholm: Atlas förlag.
- Ungdomsstyrelsen (2013a). *Unga med attityd 2013*. Ungdomsstyrelsens skrifter 2013:3. Stockholm
- Ungdomsstyrelsen (2013b). *Fokus 13. Unga och jämställdhet*. Ungdomsstyrelsens skrifter 2013:4. Stockholm
- Wetterberg, Tomas (2002). *Vill man ha jämställdhet? Slutrapport för projektet Män och jämställdhet*. Stockholm: Regeringskansliet.

Kapitel 12

- EIGE (2012). *The Involvement of Men in Gender Equality Initiatives in the European Union. Study Report*. European Institute for Gender Equality. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- European Commission (2013). *The Role of Men in Gender Equality – European strategies & insights*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Ju 2012:05. "Nationell samordnare mot våld i nära relationer.", dir. 2012:38.

- Kugelberg (2004). *Jämställdhetsideal och könsdiskriminering – unga människor möter arbetslivet*. Stockholm: Arbetsmarknadsstyrelsen.
- Mellström, Ulf; Hearn, Jeff och Pringle, Keith (2014). "Översikt kring svensk, nordisk och internationell maskulinitetsforskning." I SOU 2014:6, *Män och jämställdhet*.
- Män för Jämställdhet (MfJ) (2014). "Etablerade verksamheter som idag arbetar med män och jämställdhet – en svensk kartläggning med internationell utblick." I SOU 2014:6 *Män och jämställdhet*.

Kapitel 13

- Ds 2013:19. *Svenska framtidsutmaningar: slutrapport från regeringens framtidskommission*. (2013). Stockholm: Statsrådsberedningen.
- European Women's Lobby, (2012). *The price of austerity: The impact on women's rights and gender equality in Europe*.
- Jernelöv, Arne, (2010). *Amazonia – den framtida värld där kvinnorna styr*. Stockholm: Institutet för framtidsstudier.
- Mudde, Cas (2007). *Populist Radical Right Parties in Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rosin, Hanna, (2013). *Männens undergång – i kvinnans tidsålder*. Stockholm: Norstedts.
- Rothstein, Bo (2013). "Utmaning: de som inte har, inte älskar och inte är." I Strömbäck, Jesper (red.) (2013). *Framtidsutmaningar: det nya Sverige*. Stockholm: 8tto.
- Yazdanpanah, Soheyla (2013). "Den ojämlika jämställdheten: om arbetarkvinnors minskade möjlighet till jämställdhet i Sverige." i *Den feministiska utmaningen: mot en jämställd arbetsmarknad*. Stockholm: Premiss.

Kommittédirektiv 2012:97

Män och jämställdhet

Beslut vid regeringssammanträde den 27 september 2012

Sammanfattning

En särskild utredare ska kartlägga och analysera frågor som rör män och jämställdhet.

Utredaren ska

- beskriva och analysera mäns livssituation i förhållande till kvinnors i dagens Sverige och hur den har förändrats under senare år,
- beskriva och analysera hur män förhåller sig till jämställdhet och hur mäns livsvillkor kan påverkas av bristande jämställdhet,
- redovisa verksamheter som i dag arbetar med män och jämställdhet och som bedrivs av organisationer, myndigheter m.fl. som hanterar frågor om pojkar och män, exempelvis killgrupper och pappagrupper,
- redovisa en översikt över relevant forskning om mäns livssituation, förhållningssätt till jämställdhet och ansvarstagande när det gäller föräldraskap, obetalt hemarbete och anhörigomsorg, och
- på lämpligt sätt sprida den kunskap som sammanställs och uppmuntra till dialog om de frågor som berörs i uppdraget.

Uppdraget ska redovisas senast den 1 november 2013.

Män och jämställdhetspolitik

År 1980 initierade den dåvarande regeringens jämställdhetskommitté en kartläggning kring mäns roll i jämställdhetsarbetet. Resultatet av denna kartläggning publicerades i rapporten Om svenska män – fostran, ideal och vardagsliv (Ds A 1983:2).

Därefter tillsattes en idégrupp – Arbetsgruppen om mansrollen – som mellan 1985 och 1992 publicerade 14 rapporter om män. Arbetsgruppen gav 1985 ut rapporten Mannen i förändring – Idéprogram från arbetsgruppen om mansrollen (Arbetsmarknadsdepartementet 1985). I rapporten ingår en sammanställning över förslag på åtgärder för att engagera män i jämställdhetsarbetet. Även studien Den svenske mannen initierades av arbetsgruppen.

En av slutsatserna av detta arbete var att många män tror på och står upp för jämställdhet men misslyckas med att omsätta sina ideal i praktiken, vilket myntade uttrycket ”i-princip-mannen”.

År 1992 tillsatte regeringen ännu en arbetsgrupp om mansfrågor med uppgift att arbeta med inriktning på mäns föräldraskap. Uppdraget var att verka för att fler män skulle ta ut föräldraledighet, undersöka hindren för detta och ge förslag till åtgärder för att mäns uttag av föräldrapenning skulle öka. År 1995 lämnade arbetsgruppen rapporten Pappagruppens slutrapport (Ds 1995:2) som innehöll en vision om den närvarande pappan och ett antal förslag på åtgärder för att påverka pappor att i större utsträckning vara hemma med sina barn.

Åren 1999–2001 genomfördes på regeringens uppdrag projektet Män och jämställdhet. Slutrapporten Vill man ha jämställdhet? publicerades 2002.

På regeringens uppdrag genomförde TNS SIFO AB år 2010 en undersökning av attityder till jämställdhet. Resultatet visar att en stor majoritet av såväl kvinnor som män anser att jämställdhet är viktigt. Undersökningen visar att även män någon gång känt sig missgynnade på grund av kön, dock i mindre utsträckning än kvinnor. Både män och kvinnor anser i hög utsträckning att män har mycket att vinna på att samhället blir mer jämställt.

Frågor om män och jämställdhet har alltmer uppmärksammats i det internationella jämställdhetsarbetet, inklusive inom ramen för utvecklingspolitiken och det internationella utvecklingssamarbetet. En omfattande undersökning om män och jämställdhet har presenterats i Norge (St.meld. nummer 8, 2008–2009, Om menn,

mannsroller og likestilling). Även i andra nordiska länder har initiativ tagits för att särskilt lyfta fram frågor om män och jämställdhet.

Inom EU uppmärksammas mäns roll i jämställdhetsarbetet i den Europeiska kommissionens strategi för jämställdhet mellan kvinnor och män 2010–2015 (KOM [2010] 491 slutlig). Inom FN:s ekonomiska och sociala råd (Economic and Social Council, ECOSOC) har mäns och pojkars roll i och delat ansvar för jämställdhetsarbetet lyfts fram i årliga uppföljningar av Pekingplattformen och Kvinno-kommissionens policybeslut om gemensamma slutsatser 2004 och 2009.

I den svenska jämställdhetspolitiken är frågor om att bekämpa mäns våld mot kvinnor ett prioriterat område. Regeringen har bl.a. tagit initiativ till att utveckla kvaliteten i insatser för de män som utsätter kvinnor för våld. I regeringens handlingsplan för att bekämpa mäns våld mot kvinnor, hedersrelaterat våld och förtryck och våld i samkönade relationer (skr. 2007/08:39) redovisas åtgärder för att t.ex. utveckla socialtjänstens arbete med våldsutövande män och satsning på verksamheter inom Kriminalvården riktade till våldsamma män.

När det gäller mäns våld mot kvinnor finns det dock få förebyggande insatser som riktas till män och pojkar. Det saknas också kunskap om våldets koppling till föreställningar om maskulinitet och om hur våld och våldsutsatthet påverkar pojkars och unga mäns livsvillkor. Ungdomsstyrelsen fick därför i mars 2011 i uppdrag att genomföra en studie som ska analysera pojkars och unga mäns attityder och värderingar kring jämställdhet, maskulinitet och våld. I uppdraget ingår också att beskriva pojkars och unga mäns utsatthet för, och användning av, olika typer av våld (U2011/2232/UC). Studien ska redovisas den 1 februari 2013.

Behov av en utredning om män och jämställdhet

I skrivelsen En jämställd arbetsmarknad (skr. 2008/09:198) framhåller regeringen att jämställdhet rör både kvinnor och män, men att män sällan är i fokus i det jämställdhetspolitiska arbetet.

Regeringen aviserade i skrivelsen att den avser att inrätta en arbetsgrupp med uppdrag att analysera och lämna förslag i frågor som rör män och jämställdhet, bl.a. med inriktning på arbetsmarknaden. Regeringen beslutade i oktober 2011 att bemyndiga chefen

för Arbetsmarknadsdepartementet att tillkalla en särskild delegation för jämställdhet i arbetslivet (dir. 2011:80).

Det är regeringens bedömning att en fördjupad analys även av frågor som rör män och jämställdhet i ett bredare perspektiv kan utgöra ett viktigt kunskapsunderlag i arbetet med att utveckla jämställdhetspolitiken.

Normer om kvinnligt och manligt

Sverige har i många avseenden kommit långt när det gäller jämställdhet. Samtidigt lever normer för vad som betraktas som kvinnligt respektive manligt kvar, vilket till viss del kan innebära att flickors och kvinnors samt pojkars och mäns liv och valmöjligheter begränsas. Normerna är inte alltid så uttalade men kan bli tydligare när någon bryter mot dem. Såväl pojkar och män som flickor och kvinnor kan möta motstånd hos omgivningen om de bryter mot samhällets normer för "manlighet" och "kvinlighet". Även homofobi begränsar ungdomars möjligheter att överskrida traditionella könsnormer, särskilt för pojkar. I betänkandet Flickor, pojkar, individer – om betydelsen av jämställdhet för kunskap och utveckling i skolan (SOU 2010:99) konstateras att det är svårare för en pojke eller en man att överskrida normen för hur det egna könet förväntas uppträda, än för en flicka eller en kvinna att överskrida kvinnliga könsnormer.

Män har lägre sjuklighet men högre dödlighet

Pojkar och män rapporterar i mindre utsträckning än flickor och kvinnor nedsatt psykiskt välbefinnande som oro, ångest och sömnbesvär. Män söker inte heller läkare lika ofta och de är också mindre sjukskrivna än kvinnor. Män som grupp har lägre sjuklighet än kvinnor men högre dödlighet, främst i åldersgruppen 15-24 år. Detta kan till stor del förklaras av att fler pojkar och unga män råkar ut för olycksfall och att fler unga män än unga kvinnor begår självmord. Medellivslängden är kortare för män än för kvinnor. Återstående medellivslängd vid födseln är 83,7 år för kvinnor och 79,8 för män.

Många av de hälsorelaterade skillnaderna mellan könen beror enligt forskare på beteende, livsstil och levnadsvillkor. Kvinnor

tenderar att uppsöka vård tidigare än män och endast cirka 15 procent av dem som besöker ungdomsmottagningar är unga män. I Sverige finns det i dag cirka 50 tjejjourer men få ideella verksamheter som på liknande sätt vänder sig till pojkar som far illa.

Risken att utsättas för misshandel på allmän plats är betydligt större för män än för kvinnor. Män är även överrepresenterade i statistik som gäller självmord, olyckor, missbruk och kriminalitet. Vidare har män ofta svagare sociala nätverk än kvinnor.

Pojkar har sämre betyg

Pojkar har i genomsnitt sämre betyg än flickor. De har tio procent lägre meritvärdespoäng i grundskolan och skillnaden i kurspoäng från gymnasieskolan är lika stor. I grundskolan hade pojkar 2008 lägre betyg än flickor i alla ämnen utom idrott och hälsa, och i gymnasieskolan är bilden liknande. Könsskillnaden i betyg gäller för riket som helhet och oavsett elevernas socioekonomiska bakgrund.

Männens utbildningsnivå är i genomsnitt lägre än kvinnornas. En klart lägre andel män än kvinnor har eftergymnasial utbildning. Sedan 1990 har andelen kvinnor med eftergymnasial utbildning trendmässigt ökat snabbare än andelen för män. Av dem som tog examen i högskolan läsåret 2008/09 var 65 procent kvinnor, att jämföra med 60 procent för tio år sedan.

Ett av de ämnen där flickors och pojkars genomsnittliga betyg skiljer sig mest åt är svenska. Den senaste PISA-undersökningen i läsförståelse, genomförd 2009, visar att pojkar presterar sämre än flickor i alla deltagande länder men skillnaden mellan pojkar och flickor i Sverige är större än OECD-genomsnittet. I den senaste kunskapsmätningen i matematik, utifrån det nationella ämnesprovet i årskurs nio, uppnådde dock pojkarna i något högre utsträckning målen än vad flickorna gjorde.

Män har mindre kontakt med sina barn

Fördelningen av tid mellan betalt och obetalt arbete ser olika ut för kvinnor och män. Enligt SCB:s tidsanvändnings-undersökning (2010/11) ägnar kvinnor mer tid åt obetalt hemarbete än män som i stället ägnar mer tid åt betalt förvärvsarbete. Män förvärvsarbetar i

genomsnitt fler timmar per vecka än kvinnor, vilket bl.a. beror på att många kvinnor arbetar deltid. Skillnaderna mellan kvinnors och mäns tidsanvändning minskar emellertid.

Fädernas andel av dagar med föräldrapenning har långsamt men stadigt ökat. År 2000 använde män 12 procent av dagarna och kvinnor 88 procent. År 2011 var motsvarande andelar 24 procent för män och 76 procent för kvinnor. Trots denna utveckling är pappor således föräldralediga i väsentligt mindre utsträckning än mammor.

Pappor som varit mer föräldralediga och ägnat mer tid åt barnen har efter en separation större möjlighet att upprätthålla kontakten med sina barn. Efter en skilsmässa har barnen generellt sett mindre kontakter med fadern än med modern.

Män tar också ett mindre ansvar för omsorgen av anhöriga jämfört med kvinnor. Det vanligaste är att hustrur och döttrar ger stöd, omsorg eller vård till en närstående.

Mer kunskap behövs

Jämställdhet mellan kvinnor och män handlar primärt om att riva hinder och vidga individernas möjligheter, vilket innebär ett ökat livsutrymme för såväl kvinnor som män. Jämställdhetspolitiken syftar till att varje kvinna och varje man ska ges förutsättningar att växa utan att könsstereotypa föreställningar begränsar dem och till att ifrågasätta strukturer och normer som håller människor tillbaka.

De framgångar jämställdhetssträvandena vunnit under senare decennier har i hög grad förändrat kvinnors livssituation. Vi vet emellertid inte tillräckligt om hur ökad jämställdhet när det gäller utbildning och föräldraskap har påverkat mäns livssituation eller hur bristande jämställdhet påverkar män. Hur möter män de förändringar som skett inom utbildning och familjeliv? Hur hanterar män livskriser som kan orsakas av exempelvis skilsmässor eller vårdnadstvister? Hur skiljer sig mäns liv från kvinnors när det gäller t.ex. förväntningar, normer och sociala nätverk?

Det är också angeläget att få mer kunskap om sådana verksamheter som i dag bedrivs av organisationer och myndigheter med inriktning på frågor om män och jämställdhet.

Uppdraget

En särskild utredare ges i uppdrag att kartlägga och analysera frågor som rör män och jämställdhet i syfte att skapa ett kunskapsunderlag i arbetet med att utveckla jämställdhetspolitiken.

Mot bakgrund av att frågor om mäns våld mot kvinnor i så hög grad uppmärksammas inom jämställdhetspolitiken bör utredarens fokus riktas mot andra aspekter och frågeställningar som rör män och jämställdhet.

Regeringen beslutade i oktober 2011 att bemyndiga chefen för Arbetsmarknadsdepartementet att tillkalla en särskild delegation för jämställdhet i arbetslivet (dir. 2011:80). Utredaren ska därför inte behandla frågor som omfattas av delegationens uppdrag. I utredarens uppdrag ingår det inte heller att lämna förslag till åtgärder.

Utredaren ska

- beskriva och analysera mäns livssituation i förhållande till kvinnors i dagens Sverige och hur den har förändrats under senare år,
- beskriva och analysera hur män förhåller sig till jämställdhet och hur mäns livsvillkor kan påverkas av bristande jämställdhet,
- redovisa verksamheter som i dag arbetar med män och jämställdhet och som bedrivs av organisationer, myndigheter m.fl. som hanterar frågor om pojkar och män, exempelvis killgrupper och pappagrupper,
- redovisa en översikt över relevant forskning om mäns livssituation, förhållningsätt till jämställdhet och ansvarstagande när det gäller föräldraskap, obetalt hemarbete och anhörigomsorg, och
- på lämpligt sätt sprida den kunskap som sammanställs och uppmuntra till dialog om de frågor som berörs i uppdraget.

Arbetets bedrivande och redovisning av uppdraget

Utredaren ska inhämta synpunkter från myndigheter, organisationer och andra aktörer som arbetar med frågor som rör män och jämställdhet.

Utredaren ska hålla sig informerad om och beakta relevant arbete som pågår inom Regeringskansliet och utredningsväsendet.

Det står utredaren fritt att lämna delrapporter före utgången av uppdraget.

Uppdraget ska redovisas senast den 1 november 2013.

(Utbildningsdepartementet)

Kommittédirektiv 2013:50

Tilläggsdirektiv till Utredningen om män och jämställdhet (U 2012:10)

Beslut vid regeringssammanträde den 18 april 2013

Förlängd tid för uppdraget

Regeringen beslutade den 27 september 2012 kommittédirektiv om frågor som rör män och jämställdhet (dir. 2012:97). Enligt utredningens direktiv skulle uppdraget redovisas senast den 1 november 2013.

Utredningstiden förlängs. Uppdraget ska i stället redovisas senast den 31 januari 2014.

(Utbildningsdepartementet)

Maskuliniteter i förändring

Thomas Johansson

Thomas Johansson är professor i pedagogik, med inriktning mot barn- och ungdomsvetenskap. Han har en bakgrund som psykolog och psykoterapeut. Johansson har sedan 1990-talets början forskat om ungdomskultur och ungdomars vardagsliv. Han är också en av pionjerna kring kritisk mansforskning i Sverige. Han arbetar för närvarande med att bygga upp en forskargrupp kring frågor om ungdomar, segregation och det nya Sverige. Nyligen fick Johansson medel från Riksbankens jubileumsfond för att bygga upp ett nätverk mellan Sverige, Norge, Danmark och Storbritannien för att forska om marginaliserad maskulinitet.

Maskuliniteter i förändring	347
1 Män och jämställdhet	349
2 Från en- till tvåförsörjarkontrakt	350
3 Män och maskulinitetsnormer i historien.....	353
4 Mansrörelser	357
5 Modernitet, familjeliv och maskulinitet.....	361
6 Ny manlighet	367
7 Mediebilder	370
8 Trender, tendenser, kritik	374
9 Konklusioner	377
Referenser	379

1 Män och jämställdhet

Män och kvinnor kan och bör alliera sig i arbetet och kampen för att påverka och motverka de orättvisor som ofta har gjort dem till fiender (Kimmel och Mossmiller 1992:477).

Tanken att vi kan vetenskapligt undersöka och kritiskt reflektera över hur män "gör" maskulinitet och iscensätter olika former av maktmönster- och hierarkier i samhället är ett relativt nytt fenomen. Mycket av det som utgör rötterna till dagens diskussion om genus och maskulinitet, kritiska studier av män och manlighet, sociala rörelser bland män och självkritiska förhållningssätt till manlighet kan dateras till 1960- och 1970-talet. Parallellt med framväxten av en andra våg inom feminismen, växer det också fram rudimentära former av "mansrörelser" och en akademisk diskussion om män och manlighet. Vissa rörelser bland män har klara feministiska förtecken, men detta gäller långt ifrån alla. Mer vanligt är att sådana sociala rörelser står i ett motsatsförhållande till feminismen och kvinnorrörelser. Det är dock möjligt att spåra tidiga former av jämställdhetsarbete bland män, och förekomsten av starka allianser mellan män och kvinnor i kampen för ett rättvist samhälle (Kimmel och Mossmiller 1992). Om vi ska försöka greppa det som händer i dag inom forskning och politik, är det därför centralt att lyfta fram och fokusera den historiska omvandlingsprocess, där olika former av sociala rörelser, politiska diskussioner, reformer och forskning har samverkat för att skapa en plattform som vi i dag kan använda för att tänka om genus, sexualitet och politik.

Inledningsvis diskuteras övergången från en enförsörjar- till en tvåförsörjarmodell. Därefter presenteras och diskuteras den historiska forskningen om manlighet/maskulinitet. Sedan följer ett avsnitt om olika mansrörelser och dessa rörelserns relation till feminism, genusfrågor i stort och till jämställdhetsarbetet. Det följande avsnittet ägnas åt den diskussion om familjeliv i förändring och genus som förs under 1990-talet. Sedan fokuseras diskussionen om ny manlighet. Ska vi se de förändringar som äger rum som små rörelser på ytan eller som mer radikala samhällsförändringar? Innan kapitlet avslutas ägnas en sektion åt samtida svenska mediebilder av manlighet. Det är förmodligen i skärningspunkten mellan populära bilder och offentliga debatter och forskningen som vi utvecklar många av våra föreställningar om dagens situation och som vardagsbilden av jämställdhet/kön växer fram.

2 Från en- till tvåförsörjarkontrakt

Om vi ska förstå det ökade fokus och intresse för ”mansfrågor” på 1970-talet i Sverige och i Norden, är det viktigt att titta närmare på länkarna mellan politik, jämställdhet och feminism. Retoriken om ett nytt faderskap och mer jämställda familjer har sina rötter i 1930-talets politiska diskussioner, inte minst i makarna Myrdals *Kris i befolkningsfrågan* (1934), där ett förändrat föräldraskap sågs som en central del och som en hörnsten i det svenska välfärdsbygget. Men samtidigt var svensk familjepolitik ända fram till slutet av 1960-talet helt inriktad på att stötta och kontrollera mödrar. Enförsörjarmodellen var länge stark i Sverige, även om andelen yrkesverksamma kvinnor under tidigt 1900-tal var ganska hög. Enligt Rydström och Tjeder (2009) är statistiken från 1920-talet missvisande, då endast de kvinnor som hade uppgett att de hade ett yrke räknades. Det vanligaste kvinnoyrket under första halvan av 1900-talet var för övrigt hembiträdet. Under tidigt 1900-tal hindrades kvinnor effektivt från att delta mer aktivt i offentlighet, politik, arbetsliv och konsumtion. Detta ändrades sedan successivt, inte minst genom det stora behovet av arbetskraft under kriget och en begynnande välfärdspolitik.

Efter kriget tvingades kvinnorna återigen bort från arbetsmarknaden. 1950-talet blev hemmafruns stora decennium (Rydberg och Tjeder 2009). Den officiella politiken byggde på att kvinnor tog ansvar för hem och barn, medan männen arbetade och försörjde familjen. Barnomsorgen var ännu inte utbyggd, och kvinnor förväntades att ta hand om sina familjer. Denna tid utmärktes av traditionella värderingar och ett värnande om en heterosexuell livsstil. Homofobin var stark på 1950-talet och ett antal homosexskandaler blossade upp, där det talades om homosexuella konspirationer och om hur homosexualitet utgjorde ett hot mot ungdomen. I mitten av 1950-talet bildades RFSL, men det skulle dröja innan föreningen fick en betydelse för politiken.

1960-talet utgjorde återigen en brytpunkt. Det gamla samhällets värderingar ifrågasattes och man kan iakttä en tydlig generationsväxling. Politiska grupperingar kämpade för att införa ett tvåförsörjarkontrakt, där både män och kvinnor skulle ha en självklar plats på arbetsmarknaden. Detta påverkade i sin tur diskussionen om familj och barnomsorg. 1960-talets könsrollsdebatt, sexuella frigörelse och utbyggnad av välfärdsstaten utgjorde viktiga förutsättningar för 1970-talets övergång till ett nytt könskontrakt. Detta arbete förde

också fram till den nya föräldraförsäkringen 1974, som utgjorde en viktig del av skiftet mot mer jämställda könsroller och familjer. Reformen utmanar de traditionella gränserna mellan kvinnligt och manligt, samt privat och offentligt. Men de första siffrorna över mäns utnyttjande av denna försäkring och möjlighet visade att endast 2,4 procent av de ersättningsberättigade männen hade använt föräldraförsäkringen (Klinth och Johansson 2010).

Olof Palme höll ett berömt tal om mannens emancipation 1970, där fokus riktas mot hur män ska kunna bli mer involverade i jämställdhetsarbetet är på många sätt typisk för 1970-talets diskussioner om könsroller, där vi kan se en tydlig *vändning mot mannen*. När FN:s kvinnoår ska uppmärksammas 1975 publiceras intervju-boken *Rätten att vara människa*, där Marit Paulsen med flera pläderar för en politik som på allvar speglar frågan om mäns rätt till föräldraskap. Fokus riktas mot destruktiva mansroller och boken uttrycker en uttalad vilja att frigöra mannen från samhälleligt förtryck. Boken mötte en hel del kritik av feminister som menade att man överdrev mannens roll som offer för strukturer (Klinth och Johansson 2010). De teoretiska perspektiv som tillämpades under denna tid, till exempel könsrollsteorin, gjorde det svårt att gå utanför ganska stereotypa uppfattningar av ”det manliga” respektive ”det kvinnliga”. Detta teoretiska perspektiv har i dag visserligen ersatts av andra teorier, men samtidigt tenderar denna typ av essentiella beskrivningar av kön/genus att återkomma och att återanvändas i debatter och även forskning. 1980-talet utgjorde på många sätt ett slags institutionalisering av frågor kring jämställdhet, makt och kön. Arbetsmarknadsfrågorna prioriterades och man arbetade bland annat med att försöka få in kvinnor i mansdominerade yrken och tvärtom (Rydberg och Tjeder 2009). Det skedde också en akademisering av kvinnoforskningen. Första numret av *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, som fick en stor betydelse för de vetenskapliga diskussionerna om jämställdhet och kön, gavs ut 1980.

Historiskt har diskussionen om genus och jämställdhet handlat om relationen och maktbalansen mellan män och kvinnor. De teoretiska modeller som använts har ofta lett till relativt entydiga och stereotypa bilder av mäns över- och kvinnors underordning. Den tredje vågens feminism och politiska och sociala förändringar under 1990-talet satte en ny agenda för diskussionerna om genus och makt. Mäns maktposition har sedan dess i allt större utsträckning problematiserats och den akademiska begreppsapparaten har också blivit mer dynamisk och utvecklad. Hegemonisk maskulinitet tolkas i dag

inte enbart som uttryck för en hierarkisk ordning, utan som en rörlig, delvis öppen och föränderlig historisk formation (Connell 1995, Johansson och Ottemo 2013). Dessutom tar sig denna formation olika uttryck på global, nationell och lokal nivå. Om vi ska förstå hur manlighet konstrueras i dag måste vi även ta hänsyn till intersektioner mellan klass, genus, ålder, etnicitet och andra faktorer som bidrar till att ge en mer komplex bild av hur genus formas i vårt samhälle. Slutligen måste vi också väga in diskussionen om *heteronormativitet* och HBTQ frågor i våra reflektioner och analyser av genus.

Från 1960-talet fram till i dag har diskussionen om jämställdhet rört sig från att betona könsskillnader och diskriminering, till att diskutera olika former av multipel diskriminering. På så sätt förskjuts fokus från frågor om mäns och kvinnors villkor och rättigheter – och ett könsrollsperspektiv – till hur mer komplexa och multipla former av förtryck gestaltas. Detta innebär också ett ifrågasättande av alltför starkt fokus på den heterosexuella och vita kärnfamiljen. Andra typer av diskriminering, till exempel sexuell och etnisk, blir därmed allt mer centrala i den politiska debatten (Blomberg och Niskanen 2013).

De sociala, kulturella och ekonomiska förändringar som präglar dagens Europa erbjuder oss ett antal utmaningar och nya möjligheter att tänka kring och studera genusmönster. Det europeiska samarbetet sätter ett antal frågor, som till exempel mäns våld mot kvinnor, faderskap, rasism, utbildning, intimitet och sexualitet, på agendan (Hearn och Pringle 2006). I dessa sammanhang handlar det ofta om ”män som problem”, som utövare av våld, som aktiva rasister och bromsklossar för jämställdheten. Men det förekommer också mer optimistiska diskussioner om inte minst faderskap och jämställdhet, som riktar fokus mot en långsam men urskiljbar förändring av intimsfären.

3 Män och maskulinitetsnormer i historien

Under 1990-talet kan vi notera ett förnyat intresse för forskningen kring män och maskulinitet i Norden, Storbritannien och USA. Många av de män som var aktiva i 1970-talets mansrörelser har gjort akademiska karriärer och arbetar nu för att föra ut och offentliggöra sina erfarenheter av detta arbete och inte minst för att placera kritisk mansforskning inom genusfältet. Man kan säga att det på 1990-talet skapas starka allianser mellan feminister av båda könen. Detta arbete med att utforma en feministisk forskning kring mäns vardagsliv och konstruktionen av maskulinitet leder också till ett starkt intresse för historien. Med inspiration från feminister som tidigt började läsa om och tolka historien utifrån ett kritiskt tänkande kring genus och framför allt med fokus på osynliggörandet av kvinnor i historien, börjar män att söka i historien för att hitta svaret på hur vi ska kunna skriva en mer kritisk och feministisk historia kring män och maskulinitet.

Ett bra exempel på en sådan kritisk omläsning av manlighetens historia finner vi hos den svenske idéhistorikern Claes Ekenstam (1998). Han visar hur mäns attityd till och agerande kring känslor och speciellt gråt varierar högst betydligt i modern tid. Ekenstam ställer sig frågan varför så få män gråter i dag, när det fanns så gott om dem på till exempel 1700-talet. Han beskriver hur män på 1700-talet i olika privata och offentliga sammanhang kunde släppa fram närmast flodvågor av tårar, medan den moderne mannen är mer inbunden, behärskad och kontrollerad. Ekenstam finner inspiration i tolkningar av hur den moderna manligheten förändras i riktning mot mer självbehärskning, kontroll och disciplinering av kropp och själ (Mosse 1996). Det handlar alltså om en långtgående förändring av grundläggande genuspåster och av människans relation till känsloliv och kroppslighet, en förändring som ställer en rad intressanta frågor om hur kön formas och förändras.

I mitten av 1990-talet publiceras en rad amerikanska studier kring maskulinitet och historia, bland annat Michael Kimmels *Manhood in America* (1996) och Georg Mosses *The image of man* (1996). Dessa böcker får en stor betydelse för den historiska forskningen om manlighet. Medan Kimmel har en uttalad feministisk agenda och också riktar starkt fokus mot studier av mansrörelser och mäns historiska allianser med feminister, utgör Mosses bok en mer konventionell historieskrivning med en uttalad tes kring hur det skapas en stereotyp maskulinitet i framför allt USA under slutet av 1700-

talet och början av 1800-talet. Det finns även en rad tidigare försök att skriva manlighetens historia, som till exempel Klaus Theweleits utmärkta studie av fascismens män och Peter Stearns analys av maskulinitet och klass (Lorentzen och Ekenstam 2003).

Mosse (1996) beskriver hur det i brottytan mot adelns mansideal växer fram ett nytt ideal kopplat till det framväxande borgerskapet. Mosse ser starka kopplingar mellan denna framväxande klass, nationalstaten och odlandet av en stark, moralisk, produktiv och karaktärsfast manlighet. Denna manlighetsmodell har sina rötter i Kristendomen, men det som framför allt läggs till är en starkare betoning på förnuftet och på kroppslig styrka. Mosse ger oss en *idealtyp* och viktiga pusselbitar till att förstå kärnan i det som vi sedan ser som framväxten av en hegemonisk maskulinitet i vår samtid. Den starka fixeringen vid den starka och muskulösa manliga kroppen och dess koppling till nationsbyggandet är väldigt framträdande i amerikansk historia. Det är förmodligen ingen slump heller att bodybuilding och fitnessindustrin har sina historiska rötter i USA, där det finns en lång tradition av att hylla den starka, muskulösa och manliga kroppen. Mosse beskriver hur denna stereotypa manlighet utmanas, till exempel av socialistiska eller bohemiska män som bejakar sexualitet och utlevelse, men han menar samtidigt att den stereotypa manligheten på ett effektivt sätt lyckas försvara sin position.

Kimmel (1996/2006) tar sin utgångspunkt i feminism och kvinnorörelsen och skriver fram en högst självkritisk historia, som betonar mäns ansvar för och delaktighet i samhälleligt förtryck och i det utbredda våldet mot kvinnor, barn och andra män. Han inleder sin bok med att konstatera att amerikanska män inte har någon historia. Det han menar är att även om de flesta böcker har centrerats kring män, saknas det historieskrivningar där man riktar fokus mot mäns erfarenheter av att vara män, ett slags självkritiska analyser av hur det manliga könet bidragit till att utforma en viss typ av historisk utveckling. Kimmel efterlyser med andra ord en kritisk forskning om män och maskulinitet i historien; en forskning som kan lyfta fram mäns ansvar för våldsutövandet, deras problem med att hantera sitt känsloliv, att ta aktivt ansvar för barn och familj och att överhuvudtaget bli delaktiga i att bygga ett mer jämställt och rättvist samhälle.

En sådan genomreflektad historieskrivning skulle kunna bidra till att dagens män engagerar sig i att skriva fram en annan typ av historia, menar Kimmel.

Amerikanska män har kommit att uppfatta sig själva som män utan genus, delvis därför de kan kosta på sig att strunta i vikten av genus. Därför behandlar vi våra militära, politiska, vetenskapliga och litterära gestalter som om deras genus och deras manlighet inte hade någonting att göra med deras militära bedrifter, politiska beslut, vetenskapliga experiment eller deras litterära stil och ämnen. Och de som vi berövar rättigheter och förtrycker är sådana vilkas manlighet vi har kommit att uppfatta som inte jämbördig med vår egen (Kimmel 1999:32).

Den historia Kimmel skriver är på många sätt parallell med Mosses beskrivning av den stereotypa manligheten, men med en viktig skillnad; Kimmel skriver tydligt in hur amerikanska män genom den moderna historien alltid upplevt sig vara hotade av andra män, men kanske speciellt av feminister och av att leva med en känsla av att vara ständigt ifrågasatta. Kimmel skriver fram en historia där den självkonstruerade amerikanska manligheten – som är uppbyggd kring faktorer som rationalitet, styrka, karaktär, individualism och våldsutövande – ständigt upplever sig vara i kris. Denna *manlighetens kris* accentueras vid vissa historiska tidpunkter, som till exempel vid övergången till industrisamhället, och detta leder till att män på olika sätt ytterligare överdriver sin maskulinitet och befäster sin maktposition i samhället.

Medan den amerikanska forskningen kring män och maskulinitet skrivit fram en relativt entydig bild av historisk manlighet har nordisk forskning gett en betydligt mer nyanserad bild. David Tjeder (2003) har med inspiration från amerikanska forskare studerat borgerlighetens män under 1800-talet och funnit en stark kärna av ideal kopplade till tanken om karaktärsfasthet. Samtidigt som den moraliska och karaktärsfasta manligheten hyllas och upplyfts som ideal, hotas denna konstruktion hela tiden av arbetarklassens utlevelser och framför allt av de unga männen inom borgerskapet som under till exempel studietiden ägnar sig åt ”skör levnad” och sexuell utlevelse. Nordiska forskare har visat vikten av att studera manlighet i ett klassperspektiv och att lyfta fram lokala variationer i hur relationen mellan manligt/omanligt tar sig uttryck (Lorentzen och Ekenstam 2003).

Det som framför allt har varit styrkan i den Nordiska forskningen om maskulinitet, genus och jämställdhet är den starka betoning på hur välfärdspolitik och politiska reformer har format, modulerat, sätt ramar för och starkt påverkat utformningen av jämställdhetsagendan. Denna forskning fokuserar framför allt på utvecklingen från 1960-talet och fram till i dag, med vissa tillbakablickar

mot 1930- och 1940-talet. Viktiga faktorer och händelser som till exempel kvinnors inträde på arbetsmarknaden, utvecklingen av daghem/förskolor, familjereformer och andra typer av välfärdsstatlig reglering utgör en central del av denna efterkrigshistoria. Blomberg och Niskanen visar i sin redigerade bok *Arbete & jämställdhet* (2013) hur begreppet jämställdhet genomgår en rad viktiga omvandlingar från 1960-talet och framåt i det moderna svenska samhället. De visar också hur begreppet har använts för olika syften, alltifrån för att arbeta för en jämnare fördelning av resurser och tillgångar, till att bli ett slagträ i diskussionen om invandring och flyktingskap. När man försöker förklara att kvinnor med invandrarbakgrund inte får tillträde till den svenska arbetsmarknaden på grund av att deras "traditionella" män hindrar dem från att arbeta och att bli mer jämställda, används begreppet "bristande jämställdhet" för att förklara strukturella hinder på arbetsmarknaden. Författarna påpekar att jämställdhet inte enbart handlar om attityder och kunskaper, och om att förändra dessa attityder, utan framför allt om makt och inflytande. Den nordiska forskningen har också visat hur sammanflätat det välfärdsstatliga projektet är med mer subjektiva förändringar i hur människor uppfattar och förhåller sig till genus, sexualitet och familjeliv.

Den historiska forskningen visar sammantaget hur ett specifikt manligt ideal utvecklas, befästs och får en hegemonisk position. Forskningen visar också vikten av att studera hur olika grupper av män förhåller sig till och ibland också gör motstånd mot detta dominerande ideal. En annan viktig lärdom är att konstruktionen av manlighet har olika nyanser och skepnader i olika nationella, regionala och lokala sammanhang. Vidare har man betonat vikten av att studera hur manlighet konstrueras i skärningspunkten mellan klass, etnicitet, kön, sexualitet, nationstillhörighet och ålder. Samtidigt saknas det i dag fortfarande i stor utsträckning empiriska studier där man lyckats utveckla väl fungerande intersektionella analyser av mäns och kvinnors vardagsliv.

Den historiska forskningen visar dels hur mansidealen förändras och tar sig olika former historiskt, dels att historikers läsning av denna historia också har starka kopplingar till politiska projekt; det vill säga valet att lyfta fram vissa delar av historien och att betona vissa situationer, aktörer och handlingar är relaterat till hur man ser på samtiden och möjligheterna att bedriva en viss politik kring jämställdhet, genus och maskulinitet. En viktig fråga i detta sammanhang handlar om huruvida män engagerat sig i kampen för jämställd-

het. Det finns som alla vet en lång och gedigen historieskrivning kring kvinnors kamp för att skapa ett mer rättvist och jämställt samhälle, men på vilket sätt är män inskrivna i denna historia?

4 Mansrörelser

När den amerikanske historikern Michael Kimmel och hans kollega i början av 1990-talet bestämde sig för att sätta ihop en samlingsvolym med texter från amerikanska män som på olika sätt engagerat sig i kampen för jämställdhet, fick han höra att det förmodligen skulle bli historiens kortaste bok. Men de fann över 1 000 dokument, från tidsperioden 1776 fram till 1990-talet (Kimmel och Mosmiller 1992). Allt sedan slutet av 1700-talet har det i kampen för ett mer rättvist och jämställt samhälle förekommit olika typer av allianser mellan män och kvinnor. Argumenten för att arbeta för jämställdhet har dock varierat. Kimmel (2005) diskuterar tre olika typer av argument: a) *rättviseargumentet*, där man utgår från den liberala tanken om individers lika rättigheter och villkor i samhället; b) *det moraliska argumentet*, som tar fasta på kvinnors möjligheter att påverka män att ta rätt beslut och att ta hänsyn till familj och nation; och c) *förändringsargumentet*, där den nye mannen också förknippas med ett nytt och mer jämställt samhälle. Kimmel menar att vi i dag lever med arvet från dessa olikartade argument för det jämställda samhället, och att mycket av det som kan ses som olika former av mansrörelser också tenderat att luta sig mot ett eller flera av dessa argument och ståndpunkter. Detta motstridiga och komplexa intellektuella arv slår också igenom på olika sätt i de mansrörelser och i de projekt som iscensätts i det civila samhället för att påverka och förändra mäns villkor.

Många av de mansrörelser som uppstår på 1960- och 1970-talet har sina rötter dels inom socialismen, dels inom den terapeutiska rörelsen. Vid denna tid växte det fram en rad nya terapimetoder, ofta baserade på känsloutlevelser, som till exempel primalterapi, gestaltterapi och kroppsterapier av olika slag. Den brittiske sociologen Victor Seidler, som själv deltog i en av de mest framträdande brittiska mansrörelserna (Achilles Heel) vid denna tid, har i en rad böcker beskrivit och analyserat den komplexa relationen mellan de feministiska männen och den mer terapeutiska falangen inom mansrörelserna (Seidler 1991, 1992, 2006). En av de främsta företrädarna för den terapeutiska falangen inom mans-

rörelserna är den amerikanske poeten och författaren Robert Bly. Hans teorier om manlighet fick stor uppmärksamhet i början på 1990-talet. Hans bok *Järn-Hans* (1990) utgör i dag en klassiker inom denna typ av mansdiskussion. Även om Seidler är kritisk till Robert Bly och den mytopoetiska mansrörelsen – som fick stort inflytande framför allt i USA och Storbritannien, men även i Sverige under tidigt 1990-tal – menar han att det finns vissa inslag i denna rörelse som är viktiga att värna om. Det handlar här framför allt om de terapeutiska försöken att frigöra män från vissa ideal och att ge dem möjligheter att få bättre kontakt med sitt känsloliv. Mäns tendenser att negligera och undertrycka vissa känslor – som riskerar att hota deras självbild och en mer klassisk stereotyp maskulinitet – bidrar också till att dessa män fortsätter att stötta den manliga dominansen i samhället. Poängen här är att män skulle ha mycket att vinna på att konfrontera sina känslor och att våga förändras och bejaka det ”mjuka, svaga och känsliga”, och endast genom en sådan mer djupgående terapeutisk förändringsprocess kan vi uppnå ett annat och mer jämställt samhälle.

I USA är mansrörelserna väldigt tydliga och polariserade. På 1990-talet framträder å ena sidan feministiska mansrörelser, som till exempel *National Organization of men against Sexism* (NOMAS), och å andra sidan den kristna *Promise Keepers* och olika typer av faderskapsrörelser. De senare slåss framför allt för att öka pappors inflytande i familjen, för att stärka äktenskapets samhällsroll och i vissa fall för att återinföra en klassisk familjemodell med fadern som patriark (Gavanas 2001). I de feministiska rörelserna skapas det allt tätare band mellan hetero- och homosexuella män och man har också en tydlig koppling till feministiska rörelser, praktiker och teorier. Michael Kimmel (1995) och hans amerikanska kollegor försöker i mitten av 1990-talet att öppna för en dialog med Robert Bly och mytopoeterna. Även om den bok med de texter som denna dialog resulterade i utgör ett försök till dialog, uppfattade Bly och hans kollegor snarare de olika inläggen från de feministiska männen som blyhård kritik mot deras sätt att närma sig dessa frågor. Här ser man också tydligt hur psykologi ställs mot politik. Inom den mytopoetiska rörelsen finns det i ringa utsträckning ett intresse av att skapa kontakter och allianser med feminister.

Michael Messner (1997), som har studerat de amerikanska mansrörelserna, menar att det under 1970-talet fanns en stor potential till att skapa en mer enad och progressiv mansrörelse i USA, men att det snarare uppstod ett antal fraktioner, som hade svårt att ena sig

kring gemensamma frågor, fokus och en tydlig politisk agenda. Messner pekar bland annat på avsaknaden av ett intersektionellt perspektiv på maskulinitet och tendenser till att skapa universella kategorier, till exempel "homosexuella män" eller "heterosexuella gifta män", snarare än att ta hänsyn till hur klass, etnicitet och sexualitet skapar mer komplexa subjektiviteter. Detta odlande av särintressen undergrävde, enligt Messner, den amerikanska mansrörelsen och försvårade skapandet av koalitioner mellan olika fraktioner. Det uppstod ett antal sprickor mellan till exempel olika grupper av feministiska män med olika synsätt på sociala praktiker och förändringsarbete.

Även i Sverige och Norden växte det fram mansrörelser på 1970-talet. I januari 1978 bildades föreningen *Befria mannen*. 1970-talet var på många sätt en brytpunkt och central period i svensk jämställdhetspolitik. Vi fick en ny föräldraförsäkring 1974, en jämställdhetsminister 1976 och en jämställdhetsombudsman 1980. Grupp 8 bildades den 8 maj 1968 och i kölvattnet av dessa förändringar började även en del män att mobilisera sig och aktivt engagera sig i genusfrågor. *Befria mannen* innehöll många av de ingredienser vi känner igen från de amerikanska och brittiska mansrörelserna, bland annat medvetandehöjande praktiker, fokus på mäns känsloliv och en kritik av patriarkatet och kapitalismen (Hill 2003, 2007). Under några år riktade män en radikal kritik mot den stereotypa manligheten och försökte utveckla metoder för att arbeta med att skapa en större medvetenhet om mäns och kvinnors situation i det kapitalistiska samhället. 1986 upplöstes *Befria mannen*. Detta var istället en tid då det riktades kritik mot mjuka och "feminina" män.

Under 1980 och 1990-talet finner vi med andra ord en pessimism och en skepticism vad gäller mäns förmåga och vilja till förändring. Trots politiska försök att påverka män till att ta mer ansvar för hushåll och barn visar statistiken att det fortfarande är kvinnor som tar huvudansvaret, medan männen ägnar sig åt sina arbeten och karriärer. Under denna tid tonar det också fram en stark kritik mot den feminine, svage och omanlige mannen. Vissa psykologer – som lutade sig på anknytnings- och objektrelations-teorier – och en brokig skara av debattörer menade att det var dags att acceptera att män och kvinnor har olika funktioner i familjen. Detta blev inte minst tydligt i den så kallade velourdebatten 1983. Psykologerna Gunilla Guvå och Kristina Humble såg en fara i att män allt mer tog över moderns roll i familjen, att män feminiserades och

förlorade sin position som fäder och män och därmed berövade sina barn en viktig psykologisk identifikationsgestalt; helt central för den oidipala utvecklingen. I kölvattnet av denna konservativa reaktion på kampen för ett mer jämställt samhälle, växer det också – med inspiration från amerikanska och brittiska mansrörelser – fram en visserligen ganska svag men synlig svensk mansrörelse. Det handlade framför allt om män som inspirerats av till exempel Robert Bly eller av den kristna amerikanska rörelsen *Promise keepers*. Vissa delar av denna yttring var klart anti-feministiska, medan andra var mer introspektiva och ägnade sig åt att söka efter den ”äkta” manligheten.

Även om dessa rörelser aldrig fick riktigt fäste i Sverige, fanns det ändå en del försök att etablera denna typ av manligt sökande i en svensk kontext. Åke Högborgs, *Det vilda i mannen: vägen från mamma till mognad* (1996), utgör ett sådant försök. Högborg skrev också böcker om faderskap och myter. Under 1990-talet fanns det ett visst utrymme för mansgrupper och för ett terapeutiskt sökande efter ”sann manlighet”. Inspirerade av Robert Bly, Carl Gustav Jung och psykoanalytisk litteratur försökte män finna svaret på hur man skulle närma sig och lösa mäns kriser och identitetsproblem. Denna typ av vändning mot mannen handlade om ett sökande efter en essentiell, äkta, sann manlighet och i förlängningen av detta en stabil identifikation/identitet.

Men under 1990-talet växer det också fram mer systematiska försök i Sverige att skapa forum för att diskutera och driva frågor om män och jämställdhet. Ett sådant exempel är *Det manliga nätverket*, som växte fram som ett initiativ från Rädda Barnen 1993. I dag har man döpt om detta nätverk till den rikstäckande föreningen *Män för jämställdhet*. Föreningen växte fram som ett svar på den ökade uppmärksamheten som riktades mot mäns utbredda våld mot kvinnor och barn. Föreningen verkar för visionen om ett samhälle fritt från våld, förtryck och orättvisor. Föreningens programförklaring bygger på tankar om hur olika maktordningar som bygger på framför allt genus, men även klass och etnicitet, bidrar till att förtrycka människor (Johansson och Lunneblad 2012). Under 2000-talet kan vi därmed se hur några större aktörer, som *Män för jämställdhet*, organiserar sig och driver jämställdhetsfrågor i civilsamhället. Det finns också en rad exempel på föreningar eller kortvariga projekt, som ägnar sig åt frågor som rör män, jämställdhet och familjer. Till skillnad från många andra föreningar och projekt som engagerar sig i ”killfrågor” eller ”mansfrågor” finner vi hos *Män för jämställdhet* ett mer uttalat genusperspektiv och en tydlig och uttalad proble-

matisering av hur människor förtrycks via olika typer av maktordningar. I många andra, visserligen lovvärda, projekt och föreningar på det sociala fältet saknas ofta ett mer utarbetat genus- och maktperspektiv (Johansson och Lunneblad 2012).

Även om män som aktivt engagerar sig i frågor om jämställdhet är relativt osynliga på den offentliga arenan, innebär detta inte att män i allmänhet är helt oengagerade i frågor om kön, sexualitet, familjeliv och intimitet. I dagens familjeliv pågår en långsam, men ändå tydlig förändringsprocess. Denna förändring är till stora delar tyst och inte alltid tydligt artikulera, men om vi ska förstå hur maskulinitetsnormer och föreställningar kring manlighet utvecklas, förändras och förnyas, måste vi även rikta blicken mot familjelivets omvandlingar.

5 Modernitet, familjeliv och maskulinitet

På 1990-talet sammankopplas intima relationer inte längre i första hand med stabilitet och ordning, utan med förändring och nya identitetsmönster. Kärleksrelationen och familjen blir utifrån detta synsätt en källa till utopier och förhoppningar om en bättre framtid och ett mer jämställt samhälle. Därmed befinner sig familjen mitt i en diskussion om moral, etik, ideal och kultur. Två böcker har haft ett stort inflytande över den här diskussionen. Dels är det den brittiske sociologen Anthony Giddens (1992) bok *Intimitetens omvandling*, dels de tyska sociologerna Ulrich Beck och Elisabeth Beck-Gernsheims bok *The Normal Chaos of Love* (1995). Även om Giddens och paret Beck skiljer sig åt en del och drar delvis olika slutsatser av sina respektive analyser, finns det också en samstämmighet i resonemangen om dagens familjeliv. Det som förenar teoretikerna är deras fokus på modernitet och individualisering. *Individualiseringsteser* – och tolkningarna av densamma – har också en central betydelse för hur diskussionerna om familjen förs.

I *Intimitetens omvandling* fokuserar den engelske sociologen Anthony Giddens de radikala förändringar av intimsfär och familjeliv som ägt rum från 1970-talet och fram till 1990-talet. Vi ska här följa hans tankegångar och fundera över implikationerna av hans sätt att se på familj, genus och sexualitet. Giddens menar att det blir allt svårare att upprätthålla illusionen om det romantiska förhållandet som ”den goda relationen”. Detta förhållande bygger i stor utsträckning på en social acceptans av en ojämlig relation

mellan könen och på kvinnans underordning. När intima relationer inte längre grundas i romantiska illusioner och när människor genomskådar sådana illusioner utvecklas det Giddens kallar *den rena relationen* (the pure relation), som bygger på en relation mellan två jämlika individer med ett ömsesidigt behov och utbyte av varandra. När den ene vinner mer på relationen än den andre – ekonomiskt, socialt och/eller psykologiskt – hotas det sammanhållande bandet och relationen riskerar att upplösas. Detta är alltså en skör konstruktion, som bygger på ständiga förhandlingar och på en emotionell och rationell balansgång. När parrelationen inte längre lutar sig mot traditioner eller förlitar sig på romantisk kärlek, utan framför allt binds och fogas samman av rationella behovskalkyler, befinner den sig då i en djup kris? Eller är det tvärtom, att det nu för första gången i historien skapas möjligheter till ”äkta” intimitet?

Den engelska familjeforskaren Carrie Yodanis (2005) menar att i de länder där vi finner höga skilsmässofrekvenser kan vi också notera en hög grad av jämställdhet i familjer. Vi talar ofta om de negativa effekterna av skilsmässor, men enligt Yodanis bör vi även lyfta fram *skilsmässokulturens* möjligheter och potentialer till förändring, detta gäller inte minst för kvinnor där skilsmässa också innebär möjligheter att leva i jämställda relationer. Utifrån Giddens teori kan vi förstå varför skilsmässorna ökar och varför människor har svårt att upprätthålla intima relationer. Men även om människor skiljer sig och bryter upp från mer eller mindre långvariga intima relationer, hittar de ofta nya partners och bildar nya familjer. De konstellationer som uppstår blir dock allt mer komplexa och seriella. Det går förstås fortfarande att tala om familjer, men vi måste också fråga oss själva vad vi menar med en ”familj”. Här kan vi se en rörelse från en stabil och enhetlig familj till en mer seriell och processuell familj, det vill säga från kärnfamilj i traditionell bemärkelse till nätverksfamilj med alla sina noder och förgreningar.

Den rena relationen är en förutsättning för framväxten av nya typer av intima relationer och familjebildningar. Samtidigt omskapas ”gamla” samlevnadsformer och en del nya former får en större plats i offentligheten. På kort tid har till exempel homosexuella föräldrar kämpat för och erövrat en rad rättigheter som ”föräldrar”, rätten att adoptera barn, att gifta sig (Johansson 2009). Dessa föräldrar ställer också en rad väsentliga och utmanande frågor om hur vi ska se på familjer. Hur ska vi till exempel definiera förälder? Juridiskt sett är det enbart möjligt att ha två föräldrar. Vad innebär detta för fyrklöverfamiljer, där det potentiellt finns fyra föräldrar? Vi rör oss

från familj som något stabilt och självklart till ett samhälle där vi ”gör” familjer. I Sverige har situationen för homosexuella som vill bilda familjer successivt förbättrats och via olika lagändringar har det skapats allt bättre möjligheter att adoptera barn och vinna samhällelig legitimitet. Familjer som tidigare tvingades att leva i skuggan av den heterosexuella kärnfamiljen har trätt fram och tagit plats i svens offentlighet. Samtidigt har det krävts ett hårt sexualpolitiskt arbete för att nå detta erkännande och många av de familjer som dyker upp i reportage eller i forskningsrapporter har mött fördomar och kritik och fått kämpa hårt för att skapa familj. Villkoren för homosexuellt föräldraskap skiljer sig åt på ett ofta extremt sätt mellan olika länder. I vissa länder är homosexualitet förbjudet och det finns överhuvudtaget inga möjligheter att leva öppet i samkönade äktenskap. Runt om i världen förföljs, fängslas och avrättas homosexuella.

Om vi ser till statistiken är det förstås fortfarande i stor utsträckning runt man och kvinna och deras barn – gemensamma eller från respektive tidigare förhållanden – som familjen i stor utsträckning byggs, även om det finns många undantag från denna regel. Sociologen Maren Bak har till exempel visat hur ensamstående danska mödrar tenderar att bilda egna familjer, som visserligen kan inbegripa manliga bekanta, men som huvudsakligen vilar på konstellationen moder och barn (Bak 1997). Dessa mödrar ser fördelarna med att utan alltför stor inblandning av män leva sina egna liv, vilket delvis spräcker bilden av den sårbara, beroende och ensamma kvinnan. Detta är givetvis endast *en* bild av ensamstående mödrar. Ensamstående mödrars villkor varierar givetvis stort beroende på nationella skillnader i välfärdspolitik och ideologiska synsätt på familjen. En annan utveckling som också bidrar till att modifiera bilden av familjen och av moderna relationer är den allt mer utbredda singelkulturen, framför allt i storstäder (Hellesund 2003). Denna kultur hämtar sin främsta näring ur det faktum att människor väntar allt längre med att bilda familj och framför allt med att skaffa barn. I snitt blir man idag förälder runt trettioårsåldern. Kvinnor (28,93) får barn lite tidigare än män (31,45), så det skiljer cirka 2,5 år mellan könen (Johansson 2009). Dagens föräldrar skaffar också färre barn, vilket har lett till diskussioner om hur de rikare nationerna ska kunna reproducera sig och ta hand om alla sina pensionärer i framtiden.

De tyska sociologerna Ulrich Beck och Elisabeth Beck-Gernsheim (1995) menar att familjen i dag är indragen i en *individualiserings-*

process. Detta innebär att den i allt större utsträckning förlorar sin kraft som sammanhållande enhet och istället blir en mötesplats för enskilda individer, som i bästa fall har gemensamma mål och intressen. Detta skapar ett större tryck på människor att formulera och revidera sina berättelser och sätt att göra familj. Familjen utgör ingen självklarhet. I dag har människor blivit medvetna om att många mönster och föreställningar kring familjen är *socialt konstruerade*. Enligt de båda tyska sociologerna blir barnen det projekt som ska sammanbinda familjen. När det inte längre finns givna traditioner eller en fast vägledning att få från till exempel sina egna föräldrar, kommer föräldraskap att handla om att konsten att formulera sådana riktlinjer och värden. Enligt paret Beck får experter och författare till populärpsykologisk litteratur en allt större betydelse. Det är i böcker, tv-program, rådgivningsspalter eller på Internet som föräldrar kan hitta tips och råd om hur de ska ta hand om sina barn och skapa lyckliga förhållanden.

Kärlek betraktas alltmer som ett vitt papper som individerna själva måste fylla med mening och därigenom skapa en lagom rymlig berättelse om sina biografiska liv, oavsett om detta sker med hjälp av poplyrik, reklam, pornografiska script, underhållningsromaner eller psykoanalys (Ibid:55).

Det finns i dag ett enormt flöde och utbud av just psykologiska råd, men frågan är i hur stor utsträckning människor tar dessa råd på allvar, påverkas och använder sig av råden. Det saknas i stor utsträckning forskning om reception och påverkan av denna psykologiska kultur (Johansson 2006, 2007, 2008; Eldén 2009).

1990-talets diskussion om den förändrade intimsfären tydliggör en del viktiga skillnader i hur olika forskare och teoretiker förhåller sig till och talar om modernitet. Den viktigaste skiljelinjen går grovt sett mellan optimister och pessimister. I det ena lägret har vi dem som ser en stark potential till förändring och i förlängningen av detta framväxten av ett mer demokratiskt och jämställt samhälle. I det andra lägret dyker det upp en rad kritiker som utifrån olika utgångspunkter pekar på att vi fortfarande lever i ett samhälle där klass, kön och etnicitet – och därmed maktstrukturer och sociala hierarkier – strukturerar och determinerar vardagsliv, familjepraktiker och formandet av identitet. På 2000-talet har det skett en viss tillnyktring när det gäller den mer optimistiska modernitetsteorin och dess betoning på individualisering och identitet. Den mer statistiskt orienterade familje- och välfärdsstatsforskningen visar på den fortsatta existensen av stora och tydliga skillnader mellan mäns respek-

tive kvinnors villkor och möjligheter. Kärnfamiljen består och vi finner tydliga klasskillnader i alltifrån hur man utnyttjar föräldraförsäkringen till hur man fördelar hemarbetet. Men även om statistik kan ge oss en grov bild av hur det ser ut, produceras det också mängder av kvalitativa djupstudier av familjen, som visar på en stor mångfald och komplexitet (Johansson 2009, Klinth och Johansson 2010). Styrkan i modernitetsteori – det vill säga Beck, Giddens med flera – är att den ger oss redskap att förstå subjektiva, kulturella och historiska förändringar, svagheten ligger i att den har svårare för att förklara reproduktionen av makt och skillnad.

Den typ av familje- och modernitetsteori som beskrivits ovan har haft en klart ansträngd relation till den kritiska mansforskningen och vice versa. Mycket av den forskning som fokuserat på faderskap och delat föräldraskap på 1990-talet förde fram en ganska ljus och positiv bild av moderna fäder (Dienhart 1998, Deutsch 1999). Den kritiska mansforskningen – som har en stark relation till feministisk forskning och till kritisk teori i allmänhet – hade en mindre positiv bild av utvecklingen. Inom den kritiska mansforskningen fokuseras också starkt på mäns våld mot kvinnor och barn, det segregerade arbetslivet och mäns dominans i olika samhällsfärer. Den globala manlighet som träder fram i dessa studier hamnar ganska lång ifrån Giddens mer ljusa och hoppfulla bild av demokratiseringen av familjelivet.

De ibland motsatta perspektiven kan också sägas komplettera varandra. Både nationellt och globalt ser vi i dag en rad tendenser till hur familjelivet förändras och tar sig nya former. EU-medborgarnas ökade rörlighet har lett till fler transnationella giftermål. Under perioden 2000–2004 gifte sig 2,2 miljoner människor per år i EU-länderna. Av dessa äktenskap kan cirka 300 000 ses som transnationella. De flesta av dessa ingås av personer som lever i grannländer eller i länder som har kulturella band. Ungefär ett av tre sådana äktenskap riskerar att sluta i skilsmässa. Under ovan nämnda period har vi uppskattningsvis 170 000 transnationella skilsmässor (Johansson 2009). Vi får allt mer av postnukleära familjer – det vill säga olika former av familjebildningar som inte består av mamma, pappa och barn, och människor i dag lever i allt större utsträckning i seriella kärnfamiljer, det vill säga man skaffar sig flera ”familjer” och lever i allt mer komplexa familjestrukturer under en livstid. Dessutom ser vi också allt fler nya typer av familje- och intimitetsbildningar – regnbågsfamiljer, singelhushåll, etc. – varav vissa utmanar juridiska och kulturella definitioner av familjer. Mycket

tyder också på att vi har en tydlig och ojämn utveckling av mer ”jämställda” familjer i Europa. Även om trenden och tendenserna mot att fäder blir allt mer omsorgsinriktade finns i ett stort antal europeiska länder, ser de socialpolitiska förutsättningarna olika ut i olika länder. Kombinationen omsorgsinriktning, ett utbyggt förskolesystem, en kraftfull föräldraförsäkring och andra incitament för att utveckla ett jämställt föräldraskap, ger länder som till exempel Sverige och Norge en bra förutsättning för att underlätta för föräldrar att leva mer jämställt. I vissa länder är det svårt att överhuvudtaget tala om homosexuella som föräldrar och om en förändrad och mer jämställd manlighet, medan detta är mer legitimt och öppet förekommande i andra länder.

Samtidigt som det finns tydliga indikatorer på att de nordiska länderna på en rad fronter ligger långt fram vad gäller arbetet för jämställdhet, finns det också dem som varnar för en överdriven optimism vad gäller denna förändring. Det har också funnits en tendens i svensk politik och delar av samhällsforskningen att lyfta fram Sverige och de Nordiska länderna som ett slags föredöme för jämställdhetsarbetet i resten av världen. Även om det delvis finns stöd för att på vissa områden se svensk jämställdhets- och genuspolitik som lyckad, speciellt i en vidare europeisk komparation, finns det förstås också anledning att vara försiktig med att dra överdrivna växlar på denna försiktiga utveckling mot mer jämställda familjer (Haavind och Magnusson 2005). Framför allt kompliceras bilden när man inte enbart tittar på familjen och till exempel faderskapet, utan på samhället och genusrelationer i stort. Då blir det nödvändigt att se hur ekonomiska, sociala, kulturella och subjektiva nivåer samverkar för att skapa hegemoniska mönster, där män fortfarande har högre löner, arbetar heltid, tar ut mindre föräldraledighet än kvinnor, utför en mindre andel av hushållsarbetet. Men för att bilden ska bli mer rättvis, krävs det att vi närmar oss en mer differentierad och komplex förståelse av hur vi ska se på dagens ”manligheter”. I nästa avsnitt ska vi titta närmare på de diskussioner som förts kring ny manlighet, och att diskutera hur vi kan se på dessa förändringsprocesser.

6 Ny manlighet

Under 1990-talet finner vi en del hoppfulla röster som lyfter fram positiva och ibland till och med radikala förändringar av manligheten och där man talar om tendenser till en ny och förändrad maktbalans mellan könen, samtidigt präglas detta decennium också av starka strömmar av anti-feminism (Herz och Johansson 2011). Denna typ av motstridiga bilder och föreställningsvärldar kring genusfrågor är återkommande och bör förmodligen snarast ses som en kronisk del av hela denna diskussion.

De tydligaste markörerna på att det faktiskt skett något med hur män förhåller sig till vardagsliv, hem, familj, livsstil etc. finner vi inom två områden: faderskap och kropp/identitet/intimitet. Forskning tyder på att vi framför allt i Skandinavien, men även i en del andra länder kan iaktta en förskjutning från en traditionell fadersroll till en mer jämställd, reflexiv och närvarande identitetskonstruktion för män/fäder. Trots att män endast till en viss grad ökat sitt uttag av föräldraledighet i Sverige och Norge, finns det statistik och studier som ändå tyder på att faderskap i dag är något annat än det vi sett tidigare i historien. Även om finns en del fallbeskrivningar av män som närvarande fäder i historien, ser vi i dag hur män på ett helt annat sätt än tidigare tillbringar tid med sina små barn, och aktivt axlar positionen som mer närvarande och jämställda fäder. Visserligen finner vi stora variationer i hur dessa mönster ser ut, bland annat beroende på hur faktorer som klassbakgrund, nationalitet, ålder och vardagsvillkor i stort spelar in på mäns attityder, möjligheter och handlingar. Vissa röster gör gällande att det framför allt är en viss kategori av män med medelklassbakgrund som väljer att stanna hemma under längre perioder med sina små barn, och det finns statistik som stärker denna tes, men samtidigt anar vi att det gömmer sig en del andra intressanta mönster i denna statistik (Klinth och Johansson 2011). Statistiken pekar bara på den generella tendensen och ger oss de mest tydliga mönster som går att urskilja. Men om vi vill nå mer kunskap om de fäder ur andra sociala skikt och med andra bakgrunder som också tar ut höga kvoter av föräldraledighet, måste vi vända oss mot kvalitativa undersökningar. I dag saknas dock i stor utsträckning studier av män som på olika sätt sticker ut och "bryter" mot statistiken.

Det finns alltså visst stöd för tesen om "nytt faderskap", men samtidigt riktas det förstås en hel del kritik mot denna tes. Förutom den kritik som handlar om att det är medelklassen som kommer

ut som vinnare i denna fråga, medan andra grupper på grund av ekonomi, arbetsituation eller arbetslöshet inte alls har samma förutsättningar att bli ”nya män”, förs det fram diverse tankar om hur män utnyttjar föräldraledigheten för att få längre semester, ägna sig åt älgjakt eller andra fritidsintressen. Även om dessa tankar har visst stöd, saknas det studier eller statistik som fullt ut stödjer dessa antaganden. En annan typ av kritik handlar om att män visserligen numera tar ut två månader, men att detta enbart beror på den kvotering som införts i Sverige och en del andra länder, som Norge och Island. Dessa kritiker menar också att varken män eller kvinnor vill ha en utökad kvotering. Därmed har man nått en bit, men de hegemoniska mönstren består.

Ett annat område som diskuterades flitigt på 1990-talet är det fenomen som går under beteckningen *estetiseringen av manlighet*. En rad forskare konstaterade att män i allt större utsträckning börjat ägna sig åt utseende, kropp och till och med smink och kläder (Nixon 1996). Under denna tid dras män på ett tydligare sätt än tidigare in i en kommersiell sfär där mode, livsstil och utseende blir allt viktigare för identiteten. Denna diskussion har fortsatt in på 2000-talet och nu handlar det inte enbart om yttre attribut, utan om att med hjälp av träning, diet och kirurgi göra om kroppen (Coad 2006, Holliday & Cairnie 2007). Män har plötsligt blivit högst medvetna om att de också bedöms, värderas och betraktas som kroppsliga varelser. Framväxten av gymindustrin, den ökade acceptansen av olika former av ”göra-om-sig-tekniker” och det starka fokus som riktas mot hälsa, fetma och diet, påverkar inte enbart kvinnor utan även män. Delar av denna förändringsprocess har ett starkt samband med och historiska rötter i bodybuilding och traditionella genusideal, där män är starka, välbyggda och muskulösa (Johansson 1998). Men det finns också en del andra nyanser i denna förändring. Det starka fokus som riktas mot kroppen i dag för också med sig ett ökat hälsomedvetande och en ökad självmedvetenhet. Dessa tendenser påverkar alla människor, men vi kan fortfarande se hur det tar sig olika uttryck på basis av könstillhörighet, sexualitet, klass och andra faktorer. Det är tydligt att den viktigaste skiljelinjen fortfarande handlar om klass. Fetma är klart relaterad till lägre klass-tillhörighet och till fattigdomsmönster, till exempel. På samma sätt ser vi en mer utbredd hälsomedvetenhet och starkt fokus på träning och diet bland medelklassen.

Tesen om en nya och estetiserade manligheten har förstås också genererat kritiska synpunkter. En vanlig kritik reser frågan om dessa

förändringar som rör utseende, kropp, skönhetsideal, sexualitet och kosmetika överhuvudtaget påverkar grundläggande ojämlikheter i samhället. En annan tolkning av dessa tendenser är att de snarare bör ses i ljuset av en kontinuitet och förstås mot bakgrund av en lång historia med män på gym, muskler, starka kroppar och manlig skönhet. Men det är som sagt möjligt att tolka dessa förändringar på olika sätt. Det är ju även möjligt att se hur män utvecklar ett annat förhållningssätt till intimitet, kropp och känslor. De samtida skönhetsidealen påverkas ju också starkt av gaykulturen, vilket kan tolkas som att den värsta homofobin lagt sig och att män nu kan börja närma sig sin kropp och tala om sexualitet, känslor och erfarenheter av att vara man i dagens samhälle.

Det finns i dag en betydande svensk och nordisk forskning som visar att vi kan iaktta tydliga förändringar i manlig intimitet och i hur unga män närmar sig kropp, sexualitet och intimitet (Hammarén 2008, Herz och Johansson 2011). Det finns i dag en del stöd för att manlig vänskap genomgår en omvandling från en mer distanserad, rationell och homosocial form, där makt, konkurrens och homofobi utgör grundstenar, mot en intimitet som tillåter kroppslig beröring, närhet och förtroende och som inte bygger på homofobi och avståndstagande från andra män och kvinnor. Det har till exempel förts en diskussion inom populärkultur om *bromance* (brother/romance), det vill säga starka manliga vänskapsband med drag av kärlek och intimitet, men fortfarande inom ramen för heterosexuell vänskap. Det finns också en rad studier av feministiska män, som visar på förändring och radikalitet bland unga män, men som samtidigt ger en komplex och delvis motsägelsefull bild av denna typ av positioneringar (Wasshede 2010, Egeberg Holmgren 2011). Att passera som ung feministisk man innebär också att man måste konfrontera och göra upp med en rad relativt kraftfulla föreställningar om maskulinitet.

Oavsett hur vi tolkar och vrider och vänder på våra iakttagelser av ”ny manlighet”, kan vi konstatera att genusmönstren inte är statiska, utan rörliga och föränderliga. Det är möjligt att vi inte ska lyfta fram en bild av helt ny manlighet, utan istället analysera de förändringar som sker som delar av ett större mönster, där den själva definitionen av hegemonisk manlighet sakta men säkert omdefinieras (Connell 1995, Herz och Johansson 2011). I Sverige är det till exempel möjligt att tänka sig närvarande, barnorienterade fäder som en del av hegemonin. Det jämställda faderskapet, som har starka band till medelklassens värderingar och attityder, men

även starkt stöd i befolkningen i övrigt, har i dag fått en närmast dominerande ställning i hur man ser på relationen maskulinitet/familj. Ofta talar man också om *statsfeminism*, men det är tveksamt om vi ska använda detta epitet. Även om en rad politiska företrädare framställer sig själva som feminister, innebär inte detta automatiskt att vi har att göra med en statsfeminism. Det är också tänkbart att manligheten omdefinieras på ett sådant sätt att homofobin avtar och att män kan inta andra positioner, som möjliggör ett helt annat närmande till kropp, känslor och intimitet. Det pågår i dag intressanta diskussioner om till exempel mäns vänskap, där man menar att det är för enögt att enbart betrakta manlig vänskap som en del av ett maktsystem; man bör även öppna ögonen för att mäns vänskapsrelationer kan vara en del av en förändrad syn på intimitet och genus (Herz och Johansson 2011).

Bilden av ”ny manlighet” krockar på många sätt med bilden av män som trakasserar, misshandlar och dödar kvinnor. Ofta visar det sig vara svårt att kombinera iakttagelserna av en del mer positiva förändringstendenser vad gäller faderskap, attityder till jämställdhet och mäns ökade deltagande i hushållsarbete och statistik som pekar på våld, orättvisa löner, en segregerad arbetsmarknad och olika samhällsliga och kulturella villkor för män respektive kvinnor. Denna problematiska klyvnad mellan gott/ont spåds ytterligare på av populärlitteratur och journalistik. I dessa diskussioner tar lätt den mer negativa och pessimistiska bilden överhanden. Statistiken talar en tydlig bild, men hur ska vi väga olika saker mot varandra, tillåta oss att se komplexitet och motsägelser, för att på så sätt kunna skapa en mer helhetlig bild.

7 Mediebilder

I Stephan Mendel-Enks (2005) uppmärksammade bok *Med uppenbar känsla för stil: Ett reportage om manlighet*, får vi möta fotbollssupportrar och andra våldsamma män. Grundtesen är att den stenhårda och våldsromantiska kärna vi finner hos huliganerna har sina rötter i en mer generell fostran till manlighet, som bland annat leder till ett förakt för svaghet och till ett våldsutövande. I Mendel-Enks text finns det inget utrymme för att tänka att metrosexualitet skulle kunna ha något med förändring att göra. Han sammanfattar sina resonemang med att:

Kärnan i den manliga könsrollen, den som utgör grunden för våldet och könsförtrycket, har inte förändrats. Den går fortfarande ut på att:

Stå pall

Vara lojal mot gruppen

Behärska dig

Offra dig för något större och viktigare än dig själv

En intern, nästan osynlig hierarki

En stenhård uppdelning offentligt/privat

Förakt för svaghet

Den spelar precis lika stor roll i mäns liv i dag som för 50 år sen. Och den är precis likadan i Sverige som i resten av världen (ibid:116).

I dag finns det rikligt med populärlitteratur om manlighet. En bok som står ut mer än de flesta inom denna genre är den amerikanska journalisten Susan Faludis studie av den amerikanska manligheten: *Stiffed. The betrayal of the modern man* (1999). Faludi blev en global kändis med sin bok om sveket mot kvinnorna (Backlash). I *Ställd* ger hon oss en bild av en skör och bräcklig manlighet. Vi får möta porrskådisar på gränsen till sammanbrott, arbetslösa män, arga och frustrerade män och diverse andra män som upplever sig själva som misslyckade män. Boken kan läsas som en problematisering av vad som händer de män som – vid övergången från industrisamhället till det postindustriella samhället – förlorar sina positioner och sin självkänsla. Denna typ av beskrivningar av en manlighet på dekis är relativt vanliga i den amerikanska litteraturen. Ett senare exempel på detta finner vi i Michael Kimmels bok om unga män i åldersgruppen 16 till 26 år gamla: *Guyland* (2008). Kimmel menar att i ett amerikanskt samhälle präglad av höga arbetslöshetstal och en allmän oro för framtiden skapas det enklaver av unga män som ägnar sig åt att odla en destruktiv manlighet präglad av hög konsumtion av alkohol, sexism, våld och farliga lekar som till exempel att dricka så mycket alkohol att man nästintill dör. Det är en överlag ganska dystert bild av unga amerikanska män Kimmel målar upp. Samtidigt menar han att det finns möjlighet att rädda dessa unga män. Det handlar om att skapa incitament för utvecklingsprocesser som främjar en mer balanserad, mogen och jämlik manlighet. Risken som Kimmel ser är att de unga männen stannar kvar i *Guyland* hela livet, det vill säga att de aldrig tar steget till en mer jämlik, demokratisk och vuxen manlighet.

I många av de mest uppmärksammade svenska och nordiska debattböckerna om manlighet är det också denna relativt dystera bild av manlighet som återfinns. Katrine Kielos *Det enda könet* (2013) behandlar i och för sig ekonomiska frågor och är kanske i första

hand en studie av den globala finansekonomin, men den riktar också starkt fokus mot det Kielos kallar *Den ekonomiske mannen*. Detta är en form av idealtyp, som har stora likheter med Connells begrepp hegemonisk manlighet; ett begrepp som i dag ofta används för att tala om den globala dominerande manligheten. På detta sätt används det också av Kielos:

Antingen är hon värdefull för att hon är som mannen – eller så är hon värdefull för att hon kompletterar mannen. Men det handlar alltid om mannen. I den ena tankegången kan hon minsann arbeta, forska, knulla, rapa, starta krig, vara rationell och köra stora maskiner precis som han. Men i samma ögonblick som hon slutar att vara ”som han”, kan hon heller inte längre ställa jämställdhetskrav (Kielos 2013:222).

Bokens syfte är i första hand att utveckla en kritik av ett snävt marknadsekonomiskt tänkande, men intimt sammanvävt med detta syfte finner vi också en feministisk agenda. Många av resonemangen handlar om den globala ekonomin och hur denna är länkad till mäns globala dominans. Kielos har också en stark poäng i att människor beroende på kön har olikartade strukturella relationer till samhällsekonomin.

Den här typen av feministiska analyser av manlig dominans bygger på en lång tradition av patriarkatskritik. Här finns inte mycket utrymme för att tala om eventuella förändringar av manlighet, ”ny manlighet” eller om ökad jämställdhet. Bilden är grovt tillyxad, och huvudsyftet är att rikta stark och tydlig kritik mot patriarkala strukturer.

I början av 2000-talet dyker det upp en litteratur som ger en delvis annan och mer positiv bild av män, maskulinitet och faderskap. Johan Nilssons bok (2002) *Koka Makaroner* är på många sätt stilbildande och i denna kategori hittar vi också *Uppdrag: Pappa*, en antologi skriven av ett gäng journalister. Pappaböckerna är relativt disparata och denna genre inrymmer alltifrån mer feministiskt färgade böcker som *Koka Makaroner* till pappaböcker som lyfter fram en lite uppdaterad men samtidigt relativt traditionell manlighet. I denna flora av böcker hittar vi till exempel Dick Sundevalls pappabok (*Du ska bli pappa*), men även de mer självbiografiska böcker om faderskap som skrivits av diverse kändisar, som till exempel Martin ”Robinsson” Melin, Alex Schulman, Marcus Birro med flera. Den här litteraturen ger överlag en mer positiv bild av män, maskulinitet och faderskap. Samtidigt finns det inte några direkta kopplingar till feminism eller feministiska teoretiker, och de flesta problemati-

seringar stannar på en psykologisk nivå. Men det är ändå intressant att notera att från att bilden av pappan länge riktat in sig på den frånvarande pappan, har vi i dag en litteratur som framställer fäder som mer närvarande och jämställda.

I dag finner vi ett ökat intresse bland journalister, författare och allmänhet att diskutera och problematisera manlighet. Litteraturen om genusfrågor och maskulinitet är väldigt disparat. Här finner vi allt ifrån John Gray liknande resonemang om två helt skilda kön, till feministiska studier av genusfrågor, som till exempel Nina Björks *Under det rosa täcket* (1996/2012). Den offentliga bilden av manlighet är disparat, tvetydig och motsägelsefull. Denna litteratur står i viss utsträckning i kontrast till forskningens bilder av manlighet, men det finns också liknande tendenser i forskning till att antingen måla bilden av manlighet i svart eller vitt.

Det finns alltså anledning att förhålla sig kritisk till de bilder som förmedlas i såväl journalistiska reportage som i vetenskapliga studier. Vi finner också att det är ett diffust gränsland mellan dessa områden och att det inte alltid är solklart vad som är vetenskap och vad som är journalistik. Bra journalistik öppnar ofta våra ögon för pågående tendenser i samhället. En viktig bok i detta sammanhang är Maria Svelands uppmärksammade bok *Hatet* (2013). Sveland rör sig, när hon påvisar hur det på en rad områden förekommer ett massivt hat mot feminister, i Faludis fotspår, och frilägger ett mönster i offentligheten som passar väl in i beskrivningen av en backlash. Hon beskriver hur kvinnliga journalister bemöts med hån, sexism, och ett extremt hat. Ofta äger detta rum på nätet, och antifeministerna träder sällan ut i dagsljuset för att möta sina "måltavlor". I sina analyser trycker hon också på att hatet mot kvinnor och feminister löper parallellt med hatet mot invandrare och *islamofobin* (Gardell 2010). Samtidigt som boken ger en oroväckande bild av det hat som byggs upp och riktas mot feminister i dagens Sverige, tenderar analyserna ibland att bli relativt stereotypa och entydiga. Avsnittet om Lundgren och könsmaktperspektivet hade, till exempel, kunnat bidra till en mer nyanserad och kritisk analys av denna händelse. Överlag får vi ofta svart/vita analyser i denna form av debattlitteratur. Det finns givetvis en kraft i detta och denna form av politiska inlägg kan fungera som en mobiliserande faktor, men risken finns att många av de män och kvinnor som hade kunnat engageras i denna kamp, vänder sig bort och uppfattar polemiken som allt för enkelspårig.

Det är viktigt att analysera och fördjupa bilden av hur vetenskap och offentlig debatt hänger samman och hur dessa intellektuella fält påverkar varandra. I bästa fall kan vetenskapen bidra med att ge oss en mer nyanserad bild av de ibland skrämmande bilder och berättelser som tonar fram i offentlighetens landskap. Det finns i dag ett stort behov av att nyansera bilden av genusfrågor, men det är också viktigt att vi i detta arbete inte förlorar siktet på de större sammanhangen där sexism och rasism fortfarande präglar tillvaron för många människor. Därför behövs det fler möten mellan journalister och forskare, samt en större beredskap att ta med forskare i olika debatter och mediasammanhang. Forskarens mer komplexa svar på olika frågor uppskattas inte alltid och är denna typ av inlägg har också svårt att få en plats i medierna. Samtidigt skulle vi alla tjäna på att diskussionen tog hänsyn till komplexitet, ambivalens och förändring.

8 Trender, tendenser, kritik

Den kritiska mansforskningen är ett relativt nytt forskningsfält, som inryms och ofta kategoriseras under rubriken genus/könsforskning. Inledningsvis handlade diskussionen och forskningen i huvudsak om mer programmatiska frågor, som hur fältet skulle definieras, relationen till genusforskningen i stort, och om vilka frågor som borde prioriteras. Under sent 1990-tal och fram till i dag har det växt fram en rik empirisk forskning, som på olika sätt speglar och gett en bild av olika maskulinitetskonstruktioner. Forskningen har sett lite olika ut i olika länder. I Sverige och i den nordiska forskningen har man fokuserat faderskap och frågor om jämställdhet i stort. Den anglosaxiska forskningen har haft tydligare fokus på de problematiska aspekterna av manlighet. Samtidigt kan vi också se en ökad internationalisering av denna forskning och fältet präglas i dag av en ökad konvergens vad gäller frågor, fokus och teoretisk diskussion om manlighet och genus. I detta forskningsfält finner vi en stark dominans av anglosaxiska forskare, som på många sätt via sina tidskrifter, positioner och starka publicering har kommit att sätta agendan för den internationella diskussionen om maskulinitet, genus och jämställdhet. Detta påverkar också hela forskningsfältets utseende i dag och förstås även denna framställning av dessa frågor. Även om det i ökad utsträckning förekommer studier från andra länder och områden i världen är även dessa präglade av de teoretiska

perspektiv och den forskning som dominerar i de anglosaxiskt dominerade internationella tidskrifterna och konferenssammanhangen. I det här kapitlet har jag försökt att balansera mellan anglosaxisk och nordisk forskning, men är medveten om att det finns en viss slag-sida mot den anglosaxiska forskningen. Uppenbart för läsaren är också att den bild som ges här framför allt handlar om hur män och maskulinitetsmönster råder fram i framför allt delar av Europa och USA.

När det gäller de övergripande perspektiven och tolkningsramarna har anglosaxisk och nordisk forskning rört sig i samma riktning. Det finns till exempel en uppenbar skiljelinje och ibland till och med en tydlig schism mellan den feministiska mansforskningen och modernitetsteorin. Denna skiljelinje blir tydlig på 1990-talet. Mot den relativt ljusa och hoppfulla bild som modernitetsteori bidrar med – där man trycker på förändring, ny manlighet och en stark rörelse mot jämställdhet – finner vi kritiska röster och en mycket mer pessimistisk bild bland de feministiska mansforskarna. På 2000-talet riktas det stark kritik mot modernitetsteorins mer liberala framtoning, och kritisk forskning som lyfter fram mäns globala dominans, våldet och de bestående orättvisorna blir närmast hegemonisk. Fokus vänds allt mer mot att betona vikten av att studera intersektioner och de maktmönster som träder fram när vi fokuserar skärningspunkter mellan klass/kön/etnicitet/ålder/nation/region etc.

Samtidigt som dessa kritiska ansatser är väldigt effektiva i att synliggöra maktmönster, hierarkier och skillnader, försvinner en del nyanser, möjliga utvecklingslinjer och framför allt försvåras resonemang om förändring. Ett viktigt spår i detta sammanhang är den historiska och samtida forskningen om olika mansrörelser. Förutom Helena Hills studie av *Befria Mannen*, saknas det studier som fokuserar denna nutida historia. Det man kan kalla ”mansrörelser” består ju av en disparat skara av ”rörelser” bland män. Det kan röra sig om feministiskt inspirerade organisationer – som till exempel *Män för jämställdhet*; men lika gärna kan det handla om män som organiserar sig för att arbeta mot feminister och som skapar allianser för att kämpa för fädernas rättigheter.

Genom att läsa populärlitteratur och journalistiska studier av manlighet, kan vi få en inblick i och ökad förståelse för samtida tendenser och maktkamper, men det behövs hela tiden också forskning som lyckas balansera den bild som träder fram i offentlighetens skarpa ljus. De offentliga bilderna tenderar ofta att bli väl stereotypa och polemiska, och detta gäller tyvärr också ibland forsk-

ningen. Även om det ibland kan presenteras som naivt, finns det ett stort behov av att plocka fram och studera ”goda exempel” och att hitta de tendenser till förändring som finns. Samtidigt är det centralt för vår förståelse av jämställdhetsarbete, genus och maskulinitet att vi också hela tiden behåller och utvecklar det kritiska perspektivet.

En styrka i den nordiska forskningen om män och jämställdhet är dess starka fokus och emfas på hur institutionella förhållanden, politik och inte minst välfärdsstatens utformning och förändring bidrar till konstruktionen av maskulinitet, genus och subjektivitet. De nordiska länderna skiljer på många sätt ut sig från andra europeiska länder. Men även i dessa länder, som har en likartad välfärdspolitik, finner vi stora variationer. Danmark har till exempel det svagast uppbyggda välfärdssystemet kring familjen, medan Island med sin starkt kvoterade föräldraförsäkring har en mycket radikal position i Norden. I många länder, som till exempel Österrike, Belgien, Tyskland, Frankrike, Holland, Irland och Italien bygger familjepolitiken på att mödrarna tar huvudansvaret för barn och hushåll. Andelen kvinnor på arbetsmarknaden är också lägre än i till exempel de nordiska länderna (Johansson 2009). I de mest marknadsorienterade länderna, med svag välfärdsstat, som till exempel Australien, Kanada, Nya Zeeland, Schweiz, Storbritannien och USA saknas det en mer utvecklad familjepolitik och ett stöd till föräldrar i form av till exempel ett väl utbyggt förskolesystem och en fungerande föräldraförsäkring. Här finner vi också ett starkt stöd för den klassiska manliga försörjarmodellen.

För att förstå de förändringar som äger rum bland män och när det gäller maskulinitet, normer och identitet, är det med andra ord centralt att tolka och avkoda de subjektiva processerna och förändringarna i maskulinitetsnormer i ljuset av välfärdsstatens status och de transformationer denna genomgår i dag. Även om jämställda familjer och jämställdhet i allmänhet återfinns på den europeiska politiska agendan, är den politiska beredskapen att ytterligare fördjupa och skapa förutsättningar för en individualiserad och jämställd familj inte tydliga och starka i dag. I Östeuropa, till exempel, talar man överhuvudtaget inte om ”nya män” eller om metrosexualitet (Roberts 2009). I många länder finns det också starka föreställningar kring moderskapets primat vad gäller barn, omvårdnad och familj. I en omfattande kvalitativ studie genomförd av världsbanken 2013 i tjugo länder – bland annat Afghanistan, Indien, Peru, Serbien, Polen, Vietnam, Yemen etc. – visade det sig att det pågår en hel del

positiva politiska och vardagliga förändringar i riktning mot mer jämställdhet, men trots detta är ändå det övergripande intrycket att män och kvinnor lever i olika världar, har olika rättigheter och sociala positioner. I dessa länder består i stort den manliga försörjningsmodellen, och kvinnor förväntas fortfarande ta hem om hushåll och barn. Även om vi dag har en hel del forskning och statistik som kan hjälpa oss att se hur mönstren varierar mellan olika europeiska länder och även i ett globalt perspektiv, saknas det mer övergripande analyser av detta spektrum av mönster. Gösta Esping-Andersen har gett oss vissa nycklar till detta i sina analyser av olika välfärdsmodeller, men i takt med att allt fler länder dras in i en nyliberal omställning, blir det också svårare att särskilja olika mönster och att använda denna modell för att förklara skillnader i statliga system, genusordningar och subjektiva förhållningssätt till genus, kön och sexualitet.

9 Konklusioner

Den historiska forskningen bidrar till att ge oss centrala kunskaper om hur synen på maskulinitet förändrats genom tiderna och denna forskning ger oss också viktiga pusselbitar till att kunna förstå och att sätta in dagens diskussioner och debatter i ett vidare historiskt, socialt och kulturellt sammanhang. När man läser denna forskning är det lätt att konstatera att den bild av manlighet som förmedlas via denna forskning ofta är rätt entydig, stereotyp och kanske också rentav förenklad. Historiker har framför allt tagit fram en bild av den dominerande, borgerliga och hegemoniska maskuliniteten. Även om man försökt att nyansera bilden – och föra in klassdimensioner och andra statuspositioner i bilden – har vi ofta landat i ganska förväntade bilder av manlighet. Till viss del är förmodligen denna bild rättvis och förankrad i en historisk och social ”verklighet”, men till viss del är den också en konsekvens av att det länge saknats teoretiska och begreppsliga redskap för att analysera och ge en mer nyanserad bild av manlighet. En stor del av den historiska forskningen handlar också om 1800-talets och om det tidiga 1900-talets manlighet. När vi sedan rör oss mot mitten och andra hälften av 1900-talet och en mer dynamisk utveckling av synen på kön, sexualitet och identitet, saknas det i stort en systematisk historieskrivning.

När vi studerar konstruktionen av manlighet under senare delen av 1900-talet får vi förlita oss på en disparat samling av arbeten som

på ett eller annat sätt tematiskt och innehållsmässigt behandlar dessa frågor. Den bild som växer fram i läsningen av forskning, populärkultur, mediejournalistik och diverse statliga utredningar leder fram till en motsägelsefull bild. Det är också en bild som träder fram på lite olika sätt på olika nivåer. På en *politisk nivå* kan vi iakttä ett antal viktiga reformer, diskussioner och debatter som ger en bild av en kraftfull rörelse mot en mer jämställd maskulinitet. Samtidigt korresponderar inte dessa processer helt med det som sker på en *ekonomisk nivå* och på till exempel arbetsmarknaden. Löner och villkor är alltså ojämliga. På en *kulturell nivå* kan vi både se tecken på en stark utveckling mot en dekonstruktion av "traditionella" könsidentiteter, och samtidigt ett starkt vidmakthållande av stereotyp maskulinitet. På den *subjektiva nivån* varierar reaktioner, attityder och handlingar. Människor förhåller sig på olika sätt till de socialpolitiska och kulturella förändringar som ger oss en vardagsverklighet som genomsyras av motsägelsefulla och ibland motstridiga bilder av jämställdhet och av vilka villkor som präglar människor vardagsliv.

De flesta är säkerligen eniga om att det ägt rum stora förändringar i vardagslivet vad gäller hur vi relaterar till, ser på och konstruerar kön, sexualitet och identitet i dagens Sverige. Samtidigt värderas dessa förändringar högst olikartat, och människor tenderar också att betona och lägga olika vikt vid högst olika fenomen, förändringar och tendenser. Detta gör att vi ibland hamnar i en relativistisk position, där både den som säger att vi fortfarande lever i en patriarkal kultur och den som utropar att vi nu lever mer jämställt än någonsin innan kan få rätt. Statistiken, siffrorna och forskningen finns där, men i slutändan handlar det också om hur vi faktiskt värderar och väger de förändringar som skett och ägt rum. Uppenbarligen har vi inte uppnått reell och total jämställdhet. Men allt sedan mitten av 1990-talet och Connells *Maskuliniteter* (1995), eller för den delen etablerandet av nationella mansrörelser, har vi nått en punkt där vi inte längre kan nöja oss med stereotypa beskrivningar av genus eller maskulinitet, och där vi i bästa fall också kan ge en mer adekvat, balanserad och rättvis bild av hur det ser ut i samhället och vilka förutsättningar vi har för att fortsätta arbeta för ett mer jämställt samhälle.

Referenser

- Bak, Maren (1997) *Enemorefamilien*. Köpenhamn: Förlaget Sosiologi.
- Beck, Ulrich och Beck-Gernsheim, Elisabeth (1995) *The Normal Chaos of Love*. Cambridge: Polity Press.
- Björk, Nina (1996/2012) *Under det rosa täcket: om kvinnlighetens vara och feministiska strategier*. Stockholm: Bonniers pocket.
- Blomberg, Eva och Niskanen, Kirsti (2013) *Arbete & jämställdhet. Förändringar under 50 år*. Stockholm: SNS förlag.
- Bly, Robert (1990) *Iron John: A Book About Men*. New York: Wesley-Addison.
- Boudet, Ana Maria, Petesch, Patti, Turk, Carolyn och Thumala, Angelica (2013) *On norms and agency. Conversations about gender equality with women and men in 20 countries*. The World Bank.
- Coad, David (2008) *The metrosexual. Gender, sexuality, and sport*. New York: Sunny Press.
- Connell, Robert W. (1995) *Masculinities*. Cambridge: Polity Press.
- Deutch, Francis M. (1999) *Having it all. How equally shared parenting works*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Dienhart, Ann (1998) *Reshaping Fatherhood. The social construction of shared parenting*. Thousands Oaks: Sage.
- Eldén, Sara (2009) *Konsten att lyckas som par*. Lunds universitet. Sociologiska Institutionens avhandlingsserie.
- Ekenstam, Claes (1998) ”En historia om manlig gråt”. I Ekenstam, Claes m.fl. *Rädd att falla. Studier i manlighet*. Stockholm: Gidlunds förlag.
- Faludi, Susan (2000) *Stiffed. The betrayal of the American man*. New York: Perennial.
- Gardell, Mattias (2010) *Islamofobi*. Stockholm: Leopard förlag.
- Gavanas, Anna (2001) *Masculinizing fatherhood: Sexuality, marriage and race in the U.S fatherhood responsibility movement*. Stockholm: Department of Social Anthropology.
- Giddens, Anthony (1992) *The Transformation of Intimacy. Sexuality, love & eroticism in modern societies*. Cambridge: Polity Press.
- Haavind, Hanne & Magnusson, Eva (2005) ”The Nordic countries – welfare paradises for women and children?”. *Feminism Psychology*, vol. 15 (2), s. 227–235.

- Hammarén, Nils (2008) *Förorten i huvudet. Unga män om kön och sexualitet i det nya Sverige*. Stockholm: Atlas förlag.
- Hearn, Jeff och Keith Pringle (2006) *European perspectives on men and masculinities. National and transnational approaches*. London: Palgrave MacMillan.
- Hellesund, Tone (2003) *Kapitler fra singellivets historia*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Herz, Marcus och Johansson, Thomas (2011) *Maskuliniteter. Kritik, tendenser, trender*. Malmö: Liber förlag.
- Hill, Helena (2003) *Befria mannen. Försök till ny genusordning?* I Johansson, Thomas och Kuosmanen, Jari (red.) *Manlighetens många ansikten – fäder, feminister, frisörer och andra män*. Malmö: Liber förlag.
- Hill, Helena (2007) *Befria mannen! Idéer om förtryck, frigörelse och förändring hos en svensk mansrörelse under 1970- och tidigt 1980-tal*. Stockholm: h:ström.
- Holliday, R & Cairnie, A. (2007) "Man made plastic. Investigating men's consumption of aesthetic surgery". *Journal of Consumer Culture*, vol. 7 (1), s. 57–78.
- Holmgren, Linn Egeberg (2011) *IngenMansLand. Om män som feminister, intervjuframträdande och passerandets politik*. Uppsala Universitet: Acta Universitatis Upsaliensis.
- Högberg, Åke (1996) *Det vilda i mannen: Vägen från mamma till mognad*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Johansson, Thomas (2006) *Makeovermani Dr. Phil, plastikkeirurgi och illusionen om det perfekta livet*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Johansson, Thomas (2007) *Expertbysteri – Supernannies, kompetenta barn curlingföräldrar*. Stockholm: Atlas.
- Johansson, Thomas (2008) *Managementsyndromet. Så skapas den moderna chefen*. Stockholm: Atlas förlag.
- Johansson, Thomas (2009) *Familjeliv*. Malmö: Liber förlag.
- Johansson, Thomas och Ottemo, Andreas (2013, kommande) *Ruptures in hegemonic masculinity*. *Journal of Gender Studies*.
- Johansson, Thomas och Lunneblad, Johannes (2012) *Män och maskulinitet i rörelse – kris, utveckling och förändring*. Stockholm: Allmänna arvsfonden.

- Kielos, Katrine (2013) *Det enda könet. Varför du är förförd av den ekonomiske mannen och hur det förstör ditt liv och världsekonomin*. Stockholm: Månipocket.
- Kimmel, Michael S. (1995) *The politics of manhood. Profeminist men respond to the mythopoetic men's movement (and the mythopoetic leaders answer)*. Philadelphia: Temple University Press.
- Kimmel, Michael S. (1996/2006) *Manhood in America*. New York: Oxford University Press.
- Kimmel, Michael S. (1999) Manlighetens "osynlighet" i amerikansk samhällsvetenskap. I Berggren, Anne Marie (red.) *Manligt och omanligt i ett historiskt perspektiv*. Stockholm: FRN.
- Kimmel, Michael S. & Mosmiller, Thomas E. (red.) (1992) *Against the tide. Pro-feminist men in the United States, 1776–1990*. Boston: Beacon Press.
- Kimmel, Michael S. (2005) *The history of men. Essays on the history of American and British masculinities*. New York: State University of New York Press.
- Kimmel, Michael, S. (2008) *Guyland. The perilous world where boys become men. Understanding the critical years between 16 and 26*. New York: Harper.
- Klinth, Roger & Johansson, Thomas (2010) *Svenska fäder*. Umeå: Boréa.
- Lorentzen, Jörgen och Ekenstam, Claes (2006) *Män i Norden. Manlighet och modernitet 1840–1940*. Stockholm: Gidlunds förlag.
- Mendel-Enks, Stephan (2005) *Med uppenbar känsla för stil: Ett reportage om manlighet*. Stockholm: Atlas.
- Messner, Michael A. (1997) *Politics of masculinities. Men in movements*. London: Sage.
- Mosse, Georg (1996) *The image of man. The creation of modern masculinity*. Oxford: Oxford University Press.
- Nilsson, Johan (2002) *Koka makaroner. Om att bli pappa*. Stockholm: Wahlström & Wikstrand.
- Roberts, Ken (2009) *Youth in transition. Eastern Europe and the West*. London: Palgrave MacMillan.
- Rydström, Jens och Tjeder, David (2009) *Kvinnor, män och alla Andra. En svensk genushistoria*. Lund: Studentlitteratur.

- Seidler, Victor (1991) *Recreating sexual politics. Men, feminism and politics*. London: Routledge.
- Seidler, Victor J. (1992) *Men, sex & relationships. Writings from Achilles Heel*. London: Routledge.
- Seidler, Victor J. (2006) *Transforming Masculinities. Men, Culture, Bodies, Power, Sex and Love*. London: Routledge.
- Sveland, Maria (2013) *Hatet*. Stockholm: Leopard förlag.
- Tjeder, David (2003) *The power of character. Middle-class masculinities 1800–1900*. Stockholm: Stockholm University.
- Yodanis, C. (2005) "Divorce Culture and Marital Gender Equality", *Gender & Society*, Vol. 19, no. 5:644–59.
- Wasshede, Cathrin (2010) *Passionerad politik: Om motstånd mot heteronormativ könsmacht*. Malmö: Bokbox.

Känslan och platsens betydelse för mäns sociala organisering

Robert Hamrén

Robert Hamrén är fil. dr., Tema genus Linköpings universitet.
Nuvarande: Forskningssekreterare, Riksbankens Jubileumsfond.

Innehåll

1	Introduktion	385
2	Homosocialitet	385
3	Emotionssociologi.....	386
4	Det spatiala och det sociala: platsens betydelse.....	387
5	Exemplet med brödraskap i näringslivet.....	388
6	Utseende, beteende och image	389
7	Känslor av olust eller välbehag: när kvinnor är närvarande.....	393
8	Motståndets möjligheter: sammanfattande diskussion.....	394
	Referenser	396

1 Introduktion

Följande artikel diskuterar vilken roll känslor och geografisk/social plats har när män träffas och aktivt umgås med andra män samt hur detta i sin tur kan relatera till samhälleliga maktstrukturer. Jag kommer vidare att beskriva vad som kan hända om den manliga gemenskapen bryts eller ifrågasätts. Känslor är inte något som traditionellt sett brukar förknippas med män. Än mindre att män i heterosexuella kontexter kan ge uttryck för ett begär till och en omsorg om varandra (Ekenstam, 1998). Det finns stereotypa föreställningar om att män inte kan visa sina känslor, alternativt att de lider brist på känslor. Begär och omsorg förväntas dessutom vara riktat mot det motsatta könet (Butler, 1990). Att som man vara känslös är i många sammanhang ett tecken på att hans omdöme är påverkat. Som man ska känslorna kontrolleras och anpassas till kontexten. Kulturforskaren Sara Ahmed menar att "being emotional comes to be seen as a characteristic of some bodies and not others" (Ahmed, 2004, s. 3).

Min ingång i denna artikel är att män visst uttrycker känslor av begär och beundran för varandra, även i heterosexuella kontexter. Frågan är vilken samhällelig betydelse dessa känslor har när det kommer till själva umgänget mellan män samt vad som händer om detta synliggörs samt ifrågasätts. För att kunna diskutera mäns känslor för varandra i heterosexuella kontexter har jag valt att ge exempel från i första hand forskning om manliga nätverk i näringslivet.

2 Homosocialitet

Begreppet homosocialitet rymmer olika beståndsdelar och skiftande aspekter där avsikten är att förklara och beskriva ett avgränsat socialt fenomen, det vill säga mäns benägenhet att identifiera sig med och orientera sig mot andra män. Jean Lipman-Blumens artikel "*Toward a homosocial theory of sex roles*" från 1976 är i detta sammanhang central för utvecklandet av denna ansats. Självklart umgås även kvinnor i enkönade grupper som i viss mån exkluderar män, men det är oftast en skillnad med själva syftet. Lipman menar att överklassens mansklubbar är ett bra exempel på homosocial arena som karaktäriseras av territorialitet, exklusivitet, dominans, ackumulering av resurser, bevarande av traditioner och utvidgning av gruppen som mål. Vidare är uteslutningen av kvinnor en grundförutsättning, delvis

på grund av att kvinnor stör den manliga atmosfären men även för att kvinnor i männens ögon inte har de ekonomiska, politiska och sociala resurserna som gör det värt att umgås (Lipman- Blumen, 1976). Perspektivet har importerats till Sverige och utvecklats samt operationaliserats på olika sätt under det senaste årtiondet (Se Lindgren 1996, Kousmanen 2001, Holgersson 2006, Andersson 2003, Hamrén 2007, Nordlund Edvinsson 2010). Sociologen Gerd Lindgren som utvecklat begreppet i en svensk kontext beskriver det homosociala beteendet på ett förtjänstfullt sätt. Hon menar att det handlar om en ”synkroniserad och genom konkurrens uppdriven bekräftelse-ritual i en grupp med liknande erfarenheter” (Lindgren, 1996 s. 7).

3 Emotionssociologi

När det kommer till emotioner så är det något som enligt sociologerna Lars Dahlgren och Bengt Starrin har varit viktigt för flera av sociologins klassiker för att kunna förklara sociala processer. Efter klassiker som Simmel och Goffman har det dock uppstått ett tomrum. Emotionsforskningen fick stå tillbaka närmare ett halvt sekel och man kom i stället att betona det rationella och det kognitiva. Först under 1980-talet finns det spår av intresse för emotioner i böcker och artiklar. Sammantaget menar Dahlgren och Starrin att känslor som exempelvis glädje, sorg, hat och kärlek har spelat en undanskymd roll i samhällsvetenskaplig forskning samtidigt som de är centrala för människors beteenden. Känslor är något som både binder samman och separerar människor. Enligt Dahlgren och Starrin är vissa känslor typiska relationsemotioner medan andra signalerar att fara eller hot föreligger. Vissa känslor är också förknippade med vissa roller. De menar att flera olika typer av mänskliga beteenden är obegripliga om vi inte ser på dem genom ett emotionsprisma. En viktig koppling mellan emotioner och genus är att det finns en tydlig maktaspekt när dessa två ordningar genomskär varandra. Om jag ska vara mer konkret så är det av betydelse vilket kön du har för hur känslouttryck ges en mening. Stephen Fineman visar i boken *Emotions in organizations* (2000) att känslor i arbetslivets olika organisationer är ett centralt inslag. Han menar att organisationer är emotionella arenor. Frustrationer, passioner, avundsjuka, rädsla, ilska, skuld och nostalgi är några av alla de känslor som är djupt invädda i alla de roller där beslut fattas och makt utövas i organisationer. Finemans iakttagelser går givetvis att koppla till det civila samhällets olika organisationer och därmed till informella och formella manliga nätverk. Fineman menar att mening

är något som emotionaliseras i organisationer och att det i dessa processer produceras sociala skillnader på basis av kön och sexualitet. Han betonar också att emotioner har en annan sida i organisationer, det vill säga att man som del av en viss organisation förväntas hålla vissa känslor borta eller ha kontroll, alternativt förstärka vissa känslor. Kontroll över känslor är i sin tur invävt i olika roller/befattningar som exempelvis chef/underordnad och man/kvinna. Fineman menar också att vissa organisationer lägger sig i kroppen, exempelvis hur den är klädd för att i sin tur framkalla vissa känslor. Olika typer av organisationskulturer konstruerar regler, normer och procedurer som i sin tur producerar emotioner. I dessa organisationskulturer blir olika typer av känslor klassade som "normala" och eftersträvningsvärda medan andra typer av känslor blir icke önskvärda. Vissa känslor finns det också tydliga föreställningar om vilket av de två könen bör uttrycka. Jag återkommer samt fördjupar diskussionen om emotioner och homosocialitet med exempel från näringslivets nätverk löpande i den kommande texten.

4 Det spatiala och det sociala: platsens betydelse

Förutom mäns benägenhet att orientera sig gentemot andra män samt de känslor som binder alternativt skjuter människor isär menar jag att konstruktionen av platsen har en avgörande betydelse för de samhälleliga maktstrukturer som ständigt skapas. Kulturgeografen Tim Cresswell menar att vi dagligen använder ordet *plats* med olika innebörder. Ibland refererar vi till en byggnad eller en geografisk plats med en viss mening. Andra gånger dyker ordet plats upp utan referens till något avgränsat geografisk eller rumsligt, som exempelvis "allt är på plats", "du ska veta din plats", "hon sattes på plats" et cetera. Inbäddad i dessa meningar finns en antydning om att det finns något som är det korrekta, något eller någon hör hemma i vissa sammanhang, men inte i andra. Vad ens "rätta" plats är står i relation till andra människor eller alternativt andra objekt. Cresswell (1996) syftar inte i första hand på lagar som här reglerar ett beteende, snarare att det finns förväntningar och normer som kan kopplas till en persons plats i den sociala strukturen och till den aktivitet som utförs på en specifik geografisk plats. På så vis handlar talet om plats både om det rumsliga och det sociala. Cresswell menar vidare att eftersom detta system i första hand tjänar de som befinner sig högt upp i den sociala hierarkin kan det beskrivas som att det har ideologiska funktioner.

Den sociala platsen samverkar med den rumsliga och formar på så vis ett normativt landskap vilket leder till att vissa saker är helt i sin ordning på en plats men direkt olämplig på en annan. Enligt Cresswell så är detta en social konstruktion och inte en "naturligt" rumsligt nedärvd ordning, utan en mening som ständigt måste återskapas. Självklart delar inte alla grupper av människor samma normativa geografi och det är när olika rumsliga ideologier kommer i konflikt med varandra som det "rätta sättet" att vara på blir synligt. Det är också genom till exempel olika typer av överträdelser som exempelvis kvinnor i manliga sällskap eller män som avviker från gängse normer kan utmana det normativa landskapet och skapa en annan förståelse av den rumsliga och sociala platsen (Cresswell, 1996 s. 3 ff.).

5 Exemplet med brödrskap i näringslivet

Män har alltid umgåtts i enkönade sällskap, informella nätverk eller mer av typen formella sällskap och klubbar. Det kan vara allt från facklig organisering, akademier, supporterklubbar, motorcykelgång, affärsnätverk, idrottsklubbar, kroggemenskaper et cetera. Mäns enkönade organisering är ett så pass självklart samhälleligt inslag, med lång historik, att vi sällan ägnar det någon större uppmärksamhet (Fausing, Kiselberg, Clausen, 1987, s. 104 ff.). Den manliga grupp-gemenskapen kan ha en mängd olika syften som exempelvis våld, yrkesmässiga kontakter, idrottsliga prestationer och utspelar sig också på skilda platser med sina specifika betydelser samt alstrar känslor som inkluderar samt exkluderar. Mäns "fritidsintressen" kopplas sällan ihop med det som sker i arbetslivet. Jag menar att vissa mäns livsstil/fritid har en direkt koppling till yrkesmässig framgång och är därmed också en orsak till de ojämställda maktstrukturer som genomsyrar arbetslivets organisering. Med vissa män menar jag den stora merparten akademiker med medelklassyrken, alternativt chefer samt egna företagare. Det finns för dessa män som klassas som "framgångsrika" en mängd olika sällskap och klubbar att tillgå. Exempelvis Frimurarorden (1735, Stockholm, ca 15 000 medlemmar), Nya sällskapet (även känt som Adelsklubben, 1874, Stockholm, i dag 400 medlemmar), Sällskapet (1800, Stockholm, 2 000 ledamöter), Royal bachelors club (1769, Göteborg, 1 027 medlemmar), och många fler. Det finns också mer lösare informella grupperingar med gemensamma livsstilsideal som kan vara viktiga för att komma framåt i karriären och där homosocialitet är en pådrivande kraft.

Jag ska ge tre olika exempel från min egen forskning om Rotary¹ och Charlotte Holgerssons forskning om rekrytering av företagsledare samt exempel från Therese Nordlund Edvinssons avhandling om jaktsällskap för näringslivsmän, där homosocialitet, känslor och plats är centrala ingredienser för upprätthållandet av konservativa strukturer. Fokus ligger på utseende, beteende och image, vilket ironiskt nog också är några av de komponenter som helst ska vara osynliga och inte tillkännages män emellan.

6 Utseende, beteende och image

När det kommer till kläder så är det något som, precis som känslor, har förbisetts i den sociala teorin, bortsett från det relativt ”nya” ämnet modevetenskap. Den klädda kroppen behandlas ofta som en detalj i centrala samhällsprocesser, särskilt när det kommer till män (Mörk, Tullberg, 2004). Utseendet har givetvis flera olika dimensioner. Min utgångspunkt är att valet av yttre attribut handlar om människors sociala tillhörighet. I kläderna visualiseras både klass-tillhörighet och kön. Vidare knyter de yttre utseendemässiga attributen människor samman, samtidigt som de också har en skillnads-skapande funktion (Jacobson, 1998). Att vara klädd på ett liknande sätt inom en avgränsad grupp är ett sätt att ”kommunicera homosocial gemenskap” (Mörk, Tullberg, 2004). Enligt sociologen Randall Collins innehåller långsiktiga gemenskaper känslor av samhörighet där medlemmarna har gemensamma symboler och praktiker som de försvarar mot angrepp. Ett klassiskt exempel här är fotbollssupportrar som med emblem, halsdukar och tröjor frammanar känslor av gemenskap. Detta sätt att forma gemenskap gäller även de män som på olika diskreta sätt signalerar att de är med i någon klubb eller tillhör näringslivets topp. Kläder och symboler behöver inte heller vara tydligt uttalade utan kan givetvis fungera som en underförstådd norm som alla på något sätt känner till. Jag vill här också återkomma till platsens betydelse. Det vill säga, de förväntningar som kan kopplas till en persons plats i den sociala strukturen och till den aktivitet som utförs på en specifik geografisk plats.

¹ I korthet är Rotary en organisation som historiskt sett varit avsedd för en speciell typ av män, det vill säga vita, heterosexuella (läs gifta), medelklass och karriärmässigt etablerade. Åttio år av organisationens drygt hundraåriga historia har organisationen varit en manligt enkönad arena. 1989 tvingades organisationen att öppna upp medlemskapet för kvinnor, som ett resultat av ett domstolsutslag i högsta domstolen i USA. I Sverige har organisationen ca 26 000 medlemmar, där merparten fortfarande är män. Till Rotary ansöker man vanligtvis inte om medlemskap utan man blir tillfrågad (Hamrén, 2007).

Gemensamt för Holgerssons forskning och min egen samt Nordlund Edvinssons är att empirin utgör yrkesmässigt framgångsrika män, ofta akademiker med chefsställning inom näringsliv och industri. Männens sociala plats i samhällets hierarki och det homosociala kittet som dessa män har gemensamt gör att de omgärdas av tydliga normer kring just utseende samt beteende.

Nordlund Edvinssons manliga chefer inom industrin har även de i sina arbetsområden den obligatoriska kostymen, men jakten blir för dem en frizon och därmed inte lika formell som de övriga exemplen. Historiskt sett har jakten för västerländska män varit ett intresse för eliten, att jaga och ta hem troféer legitimerade mannens patriarkala ställning (Nordlund Edvinsson 2010, s. 16). Nordlund Edvinsson menar att kroppen var viktig för de män hon undersökte i jaktsällskapet Kung Orres Jaktklubb. Hon menar att de som ledare förväntades vara karismatiska, där ögon och röst sågs som en förutsättning att dra till sig anhängare. Kroppen skulle utstråla pondus och självsäkerhet. Och i jaktklubben skämdes inte männen för att visa sig inför varandra. Enligt Nordlund Edvinsson förekom det i källmaterialet exempel på där männen beundrade varandra just för sina kroppar. I klubben tilläts männen vara mer framfusiga än i mer formella sammanhang såsom i exempelvis striktare ordenssällskap. Hård jargong varvades med beundran och ”pojkestreck” (Nordlund Edvinsson 2010, s. 166 ff.).

Holgersson beskriver i sin avhandling att utseende, image och beteende är viktigt för de som rekryterar tilltänkta företagsledare. En möjlig kandidat förväntas inte bara ha ett brett nätverk utan de ska också vara välklädda och välrakade samt inte se udda ut. Det anses viktigt eftersom utseendet och klädseln, enligt Holgerssons informanter, avspeglade själen hos en människa. Det var även viktigt att en tilltänkt ledare kunde ”föra sig”, vara social, kommunikativ och ha ett trevligt bordsskick. Att vara gift (för att inte misstas att vara homosexuell), ha barn och ett förflutet i Rotary samt Moderata Samlingspartiet, nämndes även av en informant. Familjen skulle vara stabil, flexibel för flytt samt kunna vara en del av den representation som kommer med positionen som företagsledare (Holgersson 2003, s. 158 ff.).

De ideal som Holgersson beskriver passar väl in på min egen forskning om Rotary. Utöver kostymen som tecken på samhörighet ska man, enligt de informanter jag intervjuade, vara yrkesmässigt framgångsrik, rösta borgerligt, dela med sig av sina kontakter samt vara ”socialt kompetent”, för att passa in. Medlemmarna förväntas också

leva konventionellt med fru och barn. Speciellt med Rotary är att de i sitt kavajslag har sitt medlemsemlen (Hamrén 2007).

Rotarymedlemmen Hans menar att han "rutinmässigt" tar på sig sin rotarynål när han går på rotarymöten men erinrar sig om att han "rätt ofta i vardagslag också" bär Rotarys symbol. Något som har varit bra när han rest runt i landet och gjort affärer och träffat andra som har någon sorts relation till Rotary, exempelvis "kommunalfolk". Då är det, menar Hans, "inte så dumt, har jag rotaryknappen i här (i kavajslaget), och det händer ofta, – så du är med i Rotary – var är du med?" är en vanlig fråga säger Hans. Han berättar vidare hur han själv under sina affärsresor runt om i landet positivt noterar de personer som bär märket. Han betonar att det både är en bra markering utåt och att det också är ett sätt att behålla "vänskapsbanden" (Hamrén 2007, s. 196).

Rotarymedlemmen Erik visar hur nålen kan fungera utåt sett, den rent statusmässiga sidan, när han berättar hur han som rotarian blir bemött utomlands i länder som exempelvis Frankrike och Spanien. I dessa länder är ett medlemskap i Rotary associerat med prestige och status, enligt Erik. "När man kommer in på ett hotell eller då dom ser att man har rotarymärke på sig, [...] det märks tydligt, dom liksom mjuknar till direkt. [...] Och säger man ifrån så springer dom som råttor alltså, och fixar det man vill." Erik menar att personalen tror att den som bär ett rotarymärke har "något och bestämma om" vilket gör att de är extra lyhörda (Hamrén 2007, s. 196).

Sammantaget visar dessa exempel på hur plats och känslor färdas mellan individerna och formar interaktionerna dem sinsemellan. Enligt Sara Ahmed så behöver känslor inte alls vara lokaliserade inom den enskilda individen, utan känslor rör sig mellan individer och objekt (Ahmed, 2004). I exemplen finns inslag av vänlighet, ängslig respekt och förtroligt mottagande som skapas av interaktion och yttre apparition. Det är också tydligt att känslorna förstärker de befintliga homosociala banden när sådana föreligger. Homosocialitet handlar inte enbart om likhet inom gruppen eller att man vill umgås enkönat utan det ska även ses som en process i tal, text eller praktiker där män blir bekräftade av varandra och där det frammanas en gemensamt skapad idealbild.

Sociologen Michael Roper är en av några få som skrivit om manliga idealbilder och emotionellt begär. Roper menar att män i chefspositioner utför emotionellt arbete, och då ett sorts emotionellt *male-bonding* arbete, som verkar befrämjande för karriären. Den empiriska utgångspunkten för Roper är intervjuer med tjänstemän/forskare vid ett *management College* i Australien. Det är en arbetsplats som domi-

neras av män (14 av 17 är män), vilket naturligtvis är befrämjade för en ”manlig” kultur. Männen enades i sin gemensamma utbildningsbakgrund i ekonomi. Och en av statusmarkörerna var att kunna prata som en ekonom. Roper fångar själva begärsdimensionen av homosocialitetsbegreppet genom att låta en av sina informanter berätta om Paul (en av cheferna på arbetsplatsen). Citatet som presenteras nedan är även en sorts beskrivning av en känslomässig imitering mellan män som befinner sig i ledande positioner.

[...] Det var det ett nöje att iaktta honom. [...] Han hade den obligatoriska vita skjortan, slips och kostymbyxor, men alltid med en personlig touch. Hans skjortor var mer böljande än andras, väldigt lyxiga. [...]. Hans personliga varumärke var hans slipsar. De var vanligen färggranna, blommiga och ganska dramatiska. [...] Ibland kom han till möten med slipsen över axeln, som om han bara rusat in i en blåsig dag.

Beundrandet av Paul handlar inte enbart om utseende och rörelsemönster utan även om vilket kön och vilken position på arbetsplatsen han har. Roper visar vidare hur Pauls övriga arbetskamrater imiterade Pauls beteende och klädsel. Exempelvis började de knyta sina slipsar på samma sätt som Paul. Det sätt som Roper lyfter fram begäret i sin studie kan kopplas till forskningen om Rotary och forskningen om Kung Orres Jaktklubb samt studien om rekrytering av företagsledare.

I Holgerssons undersökning framträder vad hon kallar ”näringslivsfantomen” som är relaterat till den borgerliga mannen som i sin tur konstrueras efter vad som anses vara ett välordnat yttre, hög arbetskapacitet, social kompetens och brett nätverk et cetera (Holgersson, 2003). I Nordlund Edvinssons källmaterial finns exempel på manliga idealbilder som hyllas för sin goda vänskap, sin generositet, styrka och driftighet som ledare (Nordlund Edvinsson, s. 180). Och i min egen forskning om Rotary framträder en tydlig idealbild där medlemmar beundras för sina utseenden, sina kunskaper, den moral de praktiserar och för att de är kända personer. Den man som porträtteras är en sorts offentlig hjälte som vill göra avtryck i världen, genom att vara ärlig, arbetsam och yrkesmässigt framgångsrik (Hamrén, 2007 s. 217 ff.).

Ett exempel från källmaterialet:

[...] Det stod en air av äldre gentleman kring honom. Alltid klädd i svart kostym, ibland med citybyxor och grå väst. Han nästan seglade fram med det vita håret lätt fladdrande. Det var som om han fortfarande var Sveriges sändebud i Berlin.

Citatet är från en av Rotarys egna jubileumsskrifter och jag menar att det liknar Ropers exempel. I ljuset av dessa exempel är det tydligt hur position i social struktur sammanfaller med kön. Vidare visar exemplen hur tydliga manliga ideal förstärks genom vänskap och beundran samt skapar skarpa gränser av inkludering. Men vad händer om dessa mönster utmanas av den som normalt sett är exkluderad?

7 Känslor av olust eller välbehag: när kvinnor är närvarande

Kvinnors närvaro på manliga arenor kan vara ett sätt att störa eller bryta den manliga gemenskapen. Dock behöver det inte alltid leda till ett brott i rådande ordning utan beroende av hur många kvinnorna är och hur pass kompatibla de är med männens värderingar samt att de finner "sin" förväntade plats i strukturen, så kan det snarare leda till en ökad homogenitet. Genusforskaren Philomena Essed har använt sig av begreppet kulturell klon för att beskriva den manliga homogeniteten som ockuperar vissa platser i samhället. Hon har också med sin forskning visat hur ett visst inslag av olikhet inte behöver rubba en tvingande homogenisering. Essed menar att en begränsad blandning av kön och etnicitet till och med kan förstärka kravet på homogenitet. För "avvikande" nykomlingar gäller det att visa sig lojala och extra kompatibla med de konservativa idéerna (Essed, 2004). Mina studier och Holgerssons samt Nordlund Edvinssons pekar samtliga mot två tydliga mönster; ett där kvinnor antingen var en anomali som väckte känslor av olust eller det motsatta, något som passade väl in bara de framförde kön på ett för kvinnor traditionellt sätt, så skapade det snarare känslor av välbehag.

På samtliga arenor var kvinnor inte direkt välkomna, chefsfruarna förväntades upprätthålla ett välordnat hem och sköta representationen, kvinnornas främsta uppgift under jakten var att vara jaktvärdinna, vilket kunde innefatta tejudning och middag efter jakten. Och i Rotary, under den tid då de inte var välkomna, så hjälpte de männen med den sociala filantropiska biten samt deltog vid middagar.

De åsikter som framfördes när det kommer till varför kvinnor inte fanns representerade på ledande chefsposter handlade främst om deras bristfällighet. Exempelvis menade informanterna att det fanns för få kvinnor på beslutsfattande positioner. De hade fel utbildning eller var i fel branscher, valde fel jobb, alternativt valde bort rätt jobb, inte var intresserade, födde barn, saknade nätverk, var olika män eller försökte för mycket.

När det kommer till Rotary så ansågs kvinnorna av en del medlemmar störa den manliga gemenskapen. En av mina informanter menade att det blev en helt annan stämning när det kom in kvinnor i klubben ”det blir så jollrigt [med kvinnor] och det blir inte samma råa stil [...] när det bara är män som träffas” menade informanten Erik. Männerna fick plötsligt lägga band på sig och det förstörde gemenskapen mellan männen menade Erik (Hamrén, 2007, s. 204). Den motsatta positionen var de män som menade att kvinnorna med sin närvaro bidrog till verksamheten med sina ”mjukare” sidor, sina specifika erfarenheter och sin skönhet. Den könskomplementära rollen med andra egenskaper än män återspeglas även i Holgerssons studie (Holgersson, 2003 s. 187 f.). I Kung Orres Jaktklubb användes kvinnan som objekt för att skapa sammanhållning mellan männen. De ville gärna porträttera sig själva som kvinnotjusare. De beskrev också ofta den natur som de jagade i som kvinnlig och oberäknelig. En sammanhållande tråd mellan männen var att de inte bara beskrev sig som duktiga jägare av småvilt utan även av att förföra kvinnor.

8 Motståndets möjligheter: sammanfattande diskussion

Jag har i texten försökt beskriva hur platsen alternativt den sociala positionen i en samhällslig hierarki tillsammans med kön skapar ett förväntat handlingsmönster av individer och grupper. Jag har även visat hur mäns benägenhet att orientera sig mot andra män har tydligt vidmakthållande funktioner av rådande maktförhållanden. Känslor däremot kan här både ha en frigörande funktion, eller som motreaktion mot något som hotar stabiliteten, alternativt som konsoliderande kraft av rådande strukturer. Mina exempel kom från forskning om män i näringslivet men kan enkelt bytas ut mot andra grupperingar från andra samhällsklasser och med andra intressefunktioner. Homosocialiteten kommer att finnas där och känslorna samt platsens betydelse och dess specifika normativa landskap. För att skapa ökad förståelse kring dessa mekanismer är det viktigt att genomföra studier även om andra grupperingar utifrån dessa perspektiv. Min fokusering på näringslivets män hänger ihop med att de både har tolkningsföreträde, problemformuleringsmakt och tillgång till kapital för att skapa förändring. Att en relativt homogen grupp av individer har dessa privilegier är givetvis problematiskt. Hur skulle då ett motstånd till detta kunna se ut?

De perspektiv som jag har utgått ifrån har som grund ett socialkonstruktivistiskt förhållningssätt, det vill säga att människor och platser inte har några förutbestämda inre essenser utan är socialt konstruerade. Våra världsbilder hade lika gärna kunnat se annorlunda ut och förändras också hela tiden. Här ligger också förändringspotentialen, jag menar att våra identiteter måste ständigt "göras" och själva stabiliteten i upprepningen innebär både en möjlighet till förändring eller förstärkning av rådande normer. Utifrån detta perspektiv går det inte att få till stånd en snabb förändring utan ett jämställdhetsarbete måste vara en ständigt pågående process. Att ifrågasätta, bryta förväntade handlingsmönster, synliggöra och visa på alternativ skapar ibland starka reaktioner av oro och känslor av att bli kränkt. Reaktioner behöver inte vara ett dåligt tecken utan snarare en indikation av att man lyckats rubba något som både är normerande och sårbart. Jag menar också att en ökad synlighet av exempelvis kvinnor eller av människor med icke förväntad klass-tillhörighet, etnisk bakgrund eller sexuella preferenser på särskilda geografiska platser, eller till och med i vissa offentliga samtal triggar känsloreaktioner som är av negativ karaktär men där det kan finnas potential till förändringar. Även åsikter och företeelser som på något sätt utmanar givna positioner tycks skapa känslor av upprördhet. Den svenska jämställdhetsdebatten är ett typiskt sådant ämne som stundtals blossar upp i aggressiva diskussioner och där det växer fram antifeministiska bloggar bland både män och kvinnor. De kan bli indignerade över olika ämnen som det många gånger är svårt att förutspå. Det kan vara allt ifrån att det finns en internationell kvinnodag men inte en mansdag, eller den nyligen aktuella händelse-diskussionen. Ämnen som ligger på gränsen till det löjeväckande och därför också öppnar upp till en kritik mot de reaktioner som en del människor ger uttryck för. Här är facebooksidan "vita kränkta män" ett bra exempel på hur man kan förvandla de kränkta männens texter till bitande satir över de samhällsstrukturer som trots allt fortfarande existerar.

De problem som jag har lagt fram kan givetvis beskrivas på ett annat sätt och då få helt andra innebörder. Jag menar att det därför är viktigt hur man väljer att rent teoretiskt beskriva förhållanden, begrepp och perspektiv eftersom det innebär normativa ställningstaganden som i förlängningen pekar ut hur problemen bäst bör hanteras.

Referenser

- Ahmed, Sara (2004) *The cultural politics of emotion*. Edinburgh university press.
- Andersson, Susanne (2003) *Ordnade praktiker. En studie av status, homosocialitet och maskuliniteter utifrån två närpolisorganisationer*. Stockholms universitet.
- Collins, Randall (1990) "Stratification, emotional energy, and the transient emotions". Theodore D Kemper (red) *Research agendas in the sociology of emotions*. Albany state university of New York.
- Cresswell, Tim (1996) *In place/out of place : geography, ideology, and transgression*. Minneapolis, Mn.: Univ. of Minnesota Press.
- Bent Fausing, Steffen Kiselberg, Niels Senius Clausen (1987) *Bilder ur männens historia*. Stockholm: Alfabeta.
- Butler, Judith (1990) *Gender Trouble*. Routledge: New York.
- Dahlgren & Starrin (2004) *Emotioner, vardagsliv & samhälle: en introduktion till emotionssociologi*. Malmö: Liber.
- Ekenstam, Claes (1998) "En historia om manlig gråt" I *Rädd att falla*. Gidlunds förlag.
- Essed, Philomena (2004) "Cloning amongst professors: normativities and imagined homogeneities" I *Nora*.
- Fineman, Stephen (2003) *Understanding emotion at work*. London: Sage.
- Hamrén, Robert (2007) *Vi är bara några kompisar som träffas ibland – Rotary som en manlig arena*. Normal förlag: Stockholm.
- Holgersson, Charlotte (2006) *Homosocialitet som könsordnande process*. Ingår i: Norma (Print).
- Kousmanen, Jari (2001) *Finnkampen. En studie om finska mäns liv och sociala karriärer i Sverige*. Hedemora: Gidlunds.
- Lindgren, Gerd (1996) *Broderskapets logik*. Ingår i: Kvinnovetenskaplig tidskrift.
- Lipman-Blumen Jean (1976) "Toward a homosocial theory of sex roles: An explanation of the sex segregation of social institutions. I *Signs*.
- Maja Jacobson (1998) *Gör kläderna mannen?: om maskulinitet och femininitet i unga mäns bruk av kläder, smycken och dofter*. Stockholm: Carlsson.

Mörk Magnus & Tullberg Maria, *Catwalk för direktörer. Bolagsstämman – en performativ performance av maskuliniteter*. Paper presenterat på den nordiska mansforskningskonferensen, ”Den gode, den onde, den normale”, november 2004.

Nordlund Edvinsson, Therese (2010) *Broderskap i näringslivet: en studie om homosocialitet i Kung Orres jaktklubb 1890–1960*. Lund: Sekel.

Roper, Michael (1996) ”Seduction and succession. Circuits of homosocial desire in management”. Collinson, Hearn (red). *Men as managers, managers as men. Critical perspectives on men, masculinities and management*. London: sage.

Män, föräldraledigheten och föräldraförsäkringen

Ann-Zofie Duvander

Ann-Zofie Duvander är docent i sociologi och anställd vid Sociologiska institutionen/Demografiska avdelningen vid Stockholms universitet. Hon forskar om familjepolitik, familj och arbete samt familjedemografiska frågor. Hon har bl a skrivit om fördelning av föräldraledighet och olika konsekvenser av föräldraledighetsuttag för mamman och pappan samt gjort nordiska jämförelser. Duvander arbetar inom Social Policy and Family Dynamics in Europe. Stockholm University Linneaus Center (SPaDE) och Register-based Research in Nordic Demography (SUNDEM).

Innehåll

1. Introduktion	401
2. Varför är föräldraledighet viktigt för jämställdhet?	402
3. Utvecklingen av Sveriges föräldraförsäkring	404
4. Föräldraledigheten i Sverige	406
5. Skillnader mellan mammor och pappor?	408
6. Utveckling av mäns andel av uttaget	410
7. Vad påverkar pappans uttag?	415
8. Nordisk utblick	418
9. Vad är trenden?	420
10. Vad kan ett individualiserat regelverk leda till?	422
Referenser	425

1 Introduktion

Mäns föräldrapenninguttag har ökat sedan Sverige som första land i världen införde inkomstbaserad föräldrapenning som mamman och pappan kunde dela på 1974. Idag använder över fyra femtedelar av alla pappor någon föräldrapenning och de använder en ökande del av tiden. Det kan vid första anblick låta positivt, men många anser att ökningen går alldeles för långsamt. Sedan 1970-talet har flera reformer och en mängd kampanjer riktat in sig på att få föräldrapenningen mer jämställt fördelad. Trots detta har vi långt kvar och förslag om hur utvecklingen ska påskyndas finns från flera håll. En viktig aspekt är att kunna mäta hur långt vi har kommit och hur mycket föräldrar delar på ledigheten.

Vad döljer sig bakom måtten av föräldraledighet? Är föräldrapenningdagar, föräldraledighet och tid med barnen samma sak? Tar vissa pappor hälften av tiden och andra inte någon tid alls? Eftersom svensk föräldraförsäkring är mycket flexibel kan en mängd olika uttagsmönster dölja sig bakom den ofta refererade siffran som visar att pappor tar 24 procent av alla föräldrapenningdagar. Mönstren kan se olika ut för Kvinnor och män och mellan olika grupper av kvinnor och män.

Denna rapport kommer att efter en bakgrund om föräldraförsäkringens utveckling ge en beskrivning av de rättigheter som föräldrar har till föräldraledighet och de möjligheter som finns att använda föräldraledighet för kvinnor och män. Måttet på föräldrapenninguttag kommer att nyanseras och kompletterande mått presenteras för att ge en rikare förståelse av skillnader mellan kvinnors och mäns föräldraledighetsanvändande. Kapitlet kommer också att beskriva vad vi vet om hur olika pappor använder föräldraledighet och vilka skillnader som finns mellan grupper. Efter en kort nordisk utblick diskuteras utvecklingen samt vad en individualisering av föräldraförsäkringen skulle kunna leda till. Men först tar jag upp frågan om varför det är viktigt att mammor och pappor delar på föräldraledigheten¹.

¹ Tack för kommentarer av Ulrika Lorentzi och Marie Evertsson samt sekretariatet för Utredningen om män och jämställdhet.

2 Varför är föräldraledighet viktigt för jämställdhet?

Frågan som bör ställas är varför det är viktigt att pappor tar föräldraledighet. Både politiker och andra aktörer i samhället fokuserar på delad föräldraledighet som en indikator på jämställdhet. Man tänker sig att om pappor tar föräldraledighet kommer...

- kvinnor få en lättare arbetsbörda hemma och även kunna återgå i förvärvsarbete tidigare. Det frigör kvinnors tid (prop. 1993/94:147 och prop. 2000/01:44).
- män ta större del av hushållsarbetet, inklusive barnvård. Detta är viktigt då jämställdhet i hemmet är grundläggande och står i relation till jämställdhet i arbetslivet (prop. 1993/94:147 och prop. 2000/01:44).
- kvinnors och mäns beteende på arbetsmarknaden bli mer lika och statistisk diskriminering kommer att minska (Thoursie 2005).

Därutöver anges ofta som skäl att barnen ska få tillgång till två föräldrar. Detta innebär en riskspridning för barnen och det ses som positivt med flera nära vuxna. Att få tillgång till båda föräldrarna var till exempel nämnt i direktiven till föräldraförsäkringsutredningen 2005 (SOU 2005:73). Idag nämns mer sällan att barn har behov av både mamma och pappa, men att det är att bättre med fler tillgängliga föräldrar. Viss internationell forskning fokuserar på skillnaden mellan vad mammor och pappor kan erbjuda, men ofta blandas effekter av att leva med en ensamstående förälder samman med att inte ha tillgång till föräldrar av båda könen. Ett sätt att komma runt detta är att jämföra barn till samkönade och olikkönade föräldrapar (se till exempel Biblarz och Stacey 2010). Skillnader i exempelvis barns hälsa och utveckling tenderar då att vara marginella beroende på förälderns kön och förutom förmåga till amning är skillnader i föräldraförmågor snarare sociala än biologiska (Lamb 1997).

Tidigare angavs ofta att det var positivt för mäns självutveckling att ta hand om barn, detta var bland annat ett vanligt förekommande argument i kampanjer från Försäkringskassan (Klinth 2002, Klinth och Johansson 2002). Det finns även forskning som visar att många män motiverade ledighet med individuella skäl, som till exempel att de behövde ett avbrott från arbetet (Björnberg 1998, Lammi-Taskula 2007, Chronholm 2004). Nu ses pappors föräldraledighet snarare som ett ansvar och inte något man gör för sin egen skull.

Ett mer ideologiskt skäl för att män ska använda föräldraledighet är att föräldraförsäkringen, precis som resten av Sveriges socialförsäkring, utgår från individuell grund. Att ta hand om sina barn är en individuell rättighet och skyldighet. Föräldraförsäkringen skyddar för inkomstbortfall vid barnvård, precis som sjukförsäkring, arbetslöshetsförsäkring och pension individuellt skyddar inkomsten vid annan frånvaro från arbete.

Kunskapen om ifall mäns föräldraledighet leder till jämställdhet är knapphändig. Detsamma gäller föräldraledighetens påverkan på andra utfall, till exempel fortsatt barnafödande och övrig familjedynamik. Det beror till stor del på svårigheter att studera detta. Dels behövs långa uppföljningstider och dels är det svårt att konstruera studier som utesluter selektionsmekanismer in i föräldraledighet. Det finns ett stort intresse för frågan vad pappans föräldraledighet leder till och flera studier visar på sambandet mellan pappans tidiga engagemang i barnens liv och senare engagemang (se översikt i exempelvis Brandth och Gisslasson 2010). En studie visar till exempel att om pappan tar föräldraledighet och föräldrarna senare separerar är det troligt att hans kontakt med barnet är mer frekvent än om han inte tog föräldraledighet i samma utsträckning (Duvander och Jans 2009). Andra studier visar samband mellan mäns föräldraledighet och exempelvis hälsa (Månsdotter, Lindholm och Winkvist 2007, Månsdotter och Lundin 2010). De flesta av dessa studier kan inte skilja på selektion och kausalitet, det vill säga det är svårt att veta om det är pappans föräldraledighet som leder till utfallet, eller om det är en viss typ av pappor som tar föräldraledighet och skulle fått samma utfall även om de inte haft möjlighet till föräldraledighet. En avancerad gissning är att verkligheten ofta är en kombination av att vissa pappor tar ledigt men att också ledigheten i sig ökar sannolikheten för vissa utfall. Det är troligt att pappor som är intresserade av barn tar lång ledighet men att ledigheten också stärker kontakten med, och intresset för barnet.

Svensk familjepolitik är ofta associerad med en rad positiva aspekter, såsom jämställdhet (kvinnligt förvärvsarbete och manlig hemarbete inklusive barnomsorg), lägre barnfattigdom och ekonomisk jämlikhet (Gornick och Meyers 2008, Ferrarini 2006, Ferrarini och Duvander 2010). Men det kan finnas problem med Sveriges system ifall exempelvis föräldraledigheten används ojämnt och kvinnor är hemma mycket längre än män. Detta kan ge följder såsom att kvinnor slår i glastak på arbetsmarknaden (Datta Gupta m fl. 2008).

3 Utvecklingen av Sveriges föräldraförsäkring

Föräldraförsäkringen hävdas ofta vara vändpunkten som förvandlade Sverige till ett land där familjeförsörjning bygger på två inkomsttagare, från att ha byggt på en inkomst per familj (Lundqvist 2011, Ferrarini och Duvander 2010). Andra förändringar vid samma tid gick i samma riktning, till exempel införandet av individuell taxering och utbyggnad av offentlig barnomsorg (Lundqvist 2011). När föräldraförsäkringen infördes 1974 innebar den sex månaders föräldrapenning med 90 procent av den tidigare inkomsten att fördelas mellan föräldrarna såsom de själva önskade. Diskussionen handlade då om jämställdhet mellan könen, främst genom att kvinnor skulle få möjlighet att förvärvsarbeta men även pappans ansvar i hemmet var viktigt (Klinth 2002). Det betonades också att föräldrar skulle ha valfrihet att välja vem som skulle vara hemma. Att många pappor skulle använda sin rätt att vara hemma bedömdes inte som troligt och därmed inte heller att kostnaden för samhällsekonomi skulle bli stor av att låta pappor använda försäkringen (Cedstrand 2011). Att föräldrapenningen begränsades till sex månader var motiverat både av att kostnaden borde hållas nere och att eftersom det var troligt att kvinnor skulle använda störst del av ledigheten kunde det leda till ojämställdhet på arbetsmarknaden om man möjliggjorde längre förvärvsavbrott. 1970-talet var en tid av stark expansion inom den offentliga sektorn och det fanns ett stort behov av den kvinnliga arbetskraft som en tvåförsörjarmodell frigjorde (Stanfors 2007).

Argumenten om att längre ledighet kunde leda till ojämställdhet på arbetsmarknaden glömdes bort under 1980-talet då föräldrapenningen förlängdes stegvis. År 1986 ökade föräldrapenningen till 12 månader och 1989 till 15 månader (Försäkringskassan 2013, nätkälla). Den inkomstrelaterade ersättningen hade då kompletterats med tre månaders ledighet med en låg garantinivå, samma nivå som föräldrar utan tidigare inkomst fick under hela ledigheten.

Tonvikten i diskussionen kring delad föräldrapenning försköts med tiden från att handla om kvinnors förvärvsarbete till att betona mäns ansvar för barn och hushåll. Efter en lång och intensiv offentlig debatt införde Sveriges borgerliga koalitionsregering 1995 en reserverad månad i föräldraförsäkringen (Almqvist et al. 2011, Klinth 2002, Cedstrand 2011, Inspektionen för socialförsäkringen 2012). Detta innebar att 30 dagar reserverades till vardera föräldern och dessa dagar kunde inte användas av den andra föräldern. Samtidigt som den reserverade månaden infördes individualiserades

också försäkringen. Individualiseringen innebar att hälften av dagarna tillföll vardera föräldern. För att en förälder ska kunna använda mer än hälften av dagarna behöver den andra föräldern godkänna detta genom underskrift. Tidigare hade den första användaren (ofta mamman) kunnat använda hur stor del hen ville.

Den andra reserverade månaden infördes i januari 2002 av en socialdemokratisk regering. Denna reform uppmärksammades betydligt mindre än den första reserverade månaden (Cedstrand 2011). Motståndet mot reformen var inte heller lika stort, eftersom föräldrapenningen samtidigt förlängdes med en månad till dagens 16 månader. Det maximala antalet föräldrapeningdagar en förälder kunde använda minskade därmed inte med reformen. Argumentet om att pappors föräldrapeninguttag inkräktade på mammors tid hemma var alltså inte giltigt.

I början av 2000-talet handlade debatten kring föräldraledighet i Sverige mycket om att rätten att föra över dagar mellan föräldrarna borde slopas. Starka krafter, både fristående debattörer och inom fackföreningsrörelsen, arbetade för en sådan utveckling (se till exempel Lorentzi 2004) och en föräldraförsäkringsutredning tillsattes (SOU 2005). Utredningen föreslog bland annat en tredelad 15 månaders föräldrapenning, en del till mamman, en del till pappan och en del att fördela som föräldrarna ville. Vidare föreslog utredningen att föräldrapenningen skulle användas inom fyra år, men att obetalda kontakt dagar skulle finnas därefter. Skyddet av föräldrars sjukpenninggrundande inkomst skulle också förlängas från 12 månader till 18 månader, något som särskilt skulle påverka pappans möjlighet till att flexibelt använda försäkringen. Det fanns emellertid inget starkt partipolitiskt stöd för en individualisering, eller mer reserverad tid till vardera föräldern, och nästa reform blev istället en jämställdhetsbonus 2008 (Inspektionen för socialförsäkringen 2012). Bonusen infördes av en borgerlig koalitionsregering samtidigt med ett vårdnadsbidrag som kommunerna kunde välja att införa (Försäkringskassan 2013a).

Jämställdhetsbonusen infördes för att öka de ekonomiska drivkrafterna att dela föräldrapenningen jämställt och bygger på att inkomstskillnaderna mellan föräldrarna ska få mindre betydelse vid delning av föräldrapenning. Efter att de två reserverade månaderna är använda kan föräldrar få bonus när de delar på föräldrapenningen. Den kritik som jämställdhetsbonusen fick när den infördes var att den var krånglig, att pengarna betalades ut upp till ett år senare och att man var tvungen att bevisa att den andra föräldern var i arbete eller studier (Inspektionen för socialförsäkringen 2012). År 2012 förenklades

reglerna, kravet om andra föräldrarnas aktivitet togs bort och bonusen betalas nu ut utan fördröjning.

Jämställdhetsbonusen och vårdnadsbidraget kan till del ses som en vändpunkt där även valfrihet för föräldrar betonas (Ferrarini och Duvander 2010, Duvander och Ferrarini 2013). Grundtanken om att den ekonomiska familjepolitiken ska innebära starka drivkrafter till kvinnligt förvärvsarbete och relativt snabb återgång i arbete efter barn existerar nu samtidigt som det finns en betoning på föräldrars fria val att vara hemma länge med sitt barn. Valfriheten ger naturligtvis upphov till större skillnader mellan föräldrar och utrymme för både ojämställda och ojämlika val. Skillnader mellan kön men också inom kön, till exempel mellan pappor med och utan arbete kan öka i valfrihetens namn.

4 Föräldraledigheten i Sverige

I Sverige är rätten till ersättning och rätten till föräldraledighet skilda från varandra. Detta skiljer Sverige från många andra länder. Föräldraförsäkringen ger rätt till ersättning under föräldraledighet och betalas ut av Försäkringskassan. Rätten till ledighet regleras i föräldraledighetslagen och anger rätten till frånvaro från arbete. Försäkringen och lagstiftningen är naturligtvis relaterade, men rätten till frånvaro från arbete är mer generös än rätten till ersättning.

Enligt föräldraledighetslagen har föräldrar rätt att vara *lediga* från arbetet för vård av barn fram tills barnet är 18 månader, oavsett om föräldern tar ut föräldrapenning eller inte. Därefter har föräldrarna rätt till ledighet när föräldrapenning används. Dessutom har föräldern rätt att förkorta sin normala arbetstid med 25 procent tills barnet fyller åtta år. Ett vanligt mönster är att gå från heltid, runt 40 timmar i veckan, till lång deltid, runt 30 timmar i veckan.

Föräldrar kan få *föräldrapenning* med anledning av barns födelse eller adoption under sammanlagt 480 dagar per barn. För 390 av dessa dagar är ersättningen relaterad till föräldrarnas sjukpenninggrundande inkomst (SGI, så kallade sjukpenningnivådagar). Ersättningen är satt till 77,6 procent av den sjukpenninggrundande inkomsten upp till tio prisbasbelopp (motsvarar ungefär en månadslön på 37 000 kronor). För föräldrar med låga eller inga förvärvsinkomster finns en grundnivå på 225 kronor per dag (sedan 2013). För de resterande 90 dagarna (lägstannivådagar) är ersättningen 180 kronor per dag för alla, oavsett

förvärvsinkomst. Under hela 1990-talet var båda dessa nivåer 60 kronor om dagen.

Om föräldrarna har gemensam vårdnad om barnet har vardera föräldern rätt till hälften av antalet föräldrapenningdagar. Det är den absolut vanligaste situationen idag även när föräldrarna inte bor ihop. Försäkringen är därmed individuell och innebär åtta månader till vardera föräldern. En förälder kan avstå föräldrapenningdagar till den andra föräldern, förutom de två reserverade månaderna.

Om föräldrarna delar på dagar utöver de två reserverade månaderna, får de en jämställdhetsbonus. Jämställdhetsbonusen är 50 kronor skattefritt till vardera föräldern för varje dag som delas lika. Vidare är det sedan 2012 möjligt att ta ut en månad med föräldrapenning när båda föräldrarna är hemma samtidigt (se www.forsakringskassan.se för detaljer). Det finns också särskilda regler för flerbarnsfödslar och adopterade barn, men avvikelserna kan betraktas som små.

Det bör också påpekas att det är mycket vanligt att arbetsgivaren betalar extra ersättning utöver de 77,6 procenten från Försäkringskassan. Ofta betalar arbetsgivaren ersättning över socialförsäkringstaket på tio prisbasbelopp. Hur stor ersättningen är och under hur lång period den betalas ut varierar mellan olika avtal och arbetsgivare (Sjögren Lindquist och Wadensjö 2005, Försäkringskassan 2011). Det har skett en utveckling av dessa avtal över tid. Eftersom avtalen förhandlas har olika fackförbund haft möjlighet att driva krav om extra ersättning olika hårt i relation till löneutvecklingen. Därför är det mycket troligt att typiska manliga arbeten haft sämre avtal om extra ersättning än typiska kvinnliga arbeten. LO har under 2013 drivit att alla avtal ska ge minst sex månader med extra ersättning.

Föräldrapenningen kan tas ut tills barnet fyller åtta år eller har avslutat sitt första skolår och den kan tas ut som delar av dag om man vill kombinera med arbete eller obetald ledighet. Föräldrapenningen kan därmed räcka längre om man accepterar en lägre ersättningsnivå än dagersättningen. Ett vanligt mönster är att ta ut fem dagar föräldrapenning i veckan, vilket ger drygt hälften ($5/7 \cdot 0,776$) av den tidigare inkomsten i ersättning. I genomsnitt tar kvinnor och män ut runt fem dagar i veckan (Inspektionen för socialförsäkringen 2013). Det vanligaste är troligen att tiden hemma underskattas eftersom föräldrapenning tas för färre än de sju dagar föräldraledighet per vecka som är möjliga. En överskattning är också möjlig eftersom en del föräldrar tar ut föräldrapenning som inkomst-

förstärkning en vardag och sedan på helgdagarna som ändå är arbetsfria. Det kan även vara tveksamt att definiera uttag av föräldrapenning i samband med förlängning av semester, eller föräldrapenning under exempelvis julhelgen, som likvärdigt med att vara hemma med ett barn som inte har börjat i förskola. Det är troligt att sådana korta uttag där ofta båda föräldrarna är hemma inte ger särskilt stora effekter på jämställdheten. Riksförsäkringsverket (2004) har visat att sambandet mellan utbetalda föräldrapenningdagar och längden på föräldraledigheten som intervjupersonerna själva rapporterade var relativt högt för pappor under 1990-talet. För mammor var däremot variationen stor. Eftersom pappors uttag har ökat sedan 1990-talet är variationen inom pappors uttag mer möjligt och därmed är det troligt att sambandet för pappor har försvagats fram till idag. Sådana indikationer finns även i en rapport från Inspektionen för socialförsäkringen (2013).

Det bör också nämnas att mamman har rätt att använda föräldrapenning två månader innan barnet beräknas komma och hon har rätt till sju veckors mammaledighet före eller efter förlossningen, med eller utan föräldrapenning. Pappor kan bara ta föräldrapenning innan barnets födelse i samband med föräldrautbildning.

Dessutom innehåller försäkringen tillfällig föräldrapenning i samband med barns födelse eller adoption, tidigare så kallade pappa-dagar. Dessa dagar tillfaller pappor (eller den andra föräldern) som förvärvsarbetar (eller uppbär akassa) och kan tas ut samtidigt som mamman är föräldraledig. De tio dagarna kan bara användas under barnets första två månader.

5 Skillnader mellan mammor och pappor?

Trots att lagstiftning och rättigheter i Sverige till stor del är könsneutralt formulerat så finns det skillnader i kvinnors och mäns möjligheter att använda sig av sina rättigheter. Jag tar här upp några av dessa skillnader.

Till att börja med kan man konstatera att pappor har rätt till fler dagar än mammor. Pappor har rätt till hälften av föräldrapenningdagarna samt de tio dagarna med tillfällig föräldrapenning. Dessutom är det vanligt att mamman tar ut föräldrapenning innan barnet är fött (Riksförsäkringsverket 2003) vilket gör att hon har färre dagar kvar. Det är dock få pappor som tar ut fler dagar än mammor (Försäkringskassan 2012).

En ytterligare skillnad i förutsättningarna för mammans och pappans ledighet är att föräldraledighetslagen gör det möjligt att vara hemma med eller utan betalning under de första 18 månaderna och sedan när föräldern använder föräldrapenning eller tillfällig föräldrapenning. Eftersom det är vanligast att mamman börjar föräldraledigheten är det hon som har störst möjlighet att ta ledighet utan betalning, något som ofta kallas att sprida på dagarna. En viktig bidragande anledning är regeln som skyddar den sjukpenninggrundande inkomsten under ett år från barnets födelse (26 kap. 15 § socialförsäkringsbalken). Även om föräldern tar ut få föräldrapenningdagar i veckan och därmed har en låg inkomst under barnets första år, så gäller den sjukpenninggrundande inkomst (SGI) som föräldern hade innan barnet föddes när föräldern återgår i arbete. Barnets första år är så kallad överhoppningsbar tid. Efter barnets ettårsdag behöver föräldern ta ut minst fem föräldrapenningdagar i veckan för att SGI ska fortsätta vara skyddad. Att mamman lättare kan sprida på dagarna kan ses som både positivt och negativt för henne. Hennes möjlighet till flexibilitet och valmöjligheter ökar. Men om föräldrarna gemensamt bestämmer att mamman tar färre föräldrapenningdagar (och får lägre ersättning) för att hushållsekonomin tillåter kan de långsiktiga effekterna glömmas bort. Låg ersättning ger på sikt sämre pension och lång frånvaro har negativa konsekvenser för arbetsmarknadskarriären (Evertsson och Duvander 2011, Albrecht m.fl. 1999). Många föräldrar anger att ekonomin styr beslutet om vem som är hemma (Riksförsäkringsverket 2003) men det är inte troligt att besluten alltid bygger på noggranna uträkningar av konsekvensen av olika uttagsstrategier. Det är särskilt troligt att de långsiktiga konsekvenserna inte är beaktade (Riksförsäkringsverket 2000).

Det kan också ses som en fördel för män att de är mer flexibla i när de tar sin ledighet och sin föräldrapenning. Kvinnans föräldraledighet börjar vid födseln eller tidigare och det är till stor del bestämt av att hon bär barnet. Mannen har mer möjlighet att förhandla ledigheten och dess tidpunkt gentemot arbetsgivare och den andra föräldern. Pappan kan exempelvis se till att en föräldraledighet passar in så bra som möjligt med arbetsrytmen på arbetsplatsen. Från 2014 kommer användningen av 80 procent av föräldrapenningen begränsas till de första fyra åren. Detta påverkar naturligtvis flexibiliteten för både kvinnor och män, men kanske främst män som använder större andel av sin föräldrapenning senare i barnets liv.

En ytterligare skillnad är ersättningsnivån i föräldrapenningen. Eftersom män i genomsnitt tjänar mer än kvinnor så förlorar de mer

ekonomiskt per föräldrapenningdag i absoluta tal under föräldraledigheten. De tjänar också oftare över taket på tio prisbasbelopp och får därmed en ersättning på under de 77,6 procent av den tidigare inkomsten (Försäkringskassan 2011). I genomsnitt 25 procent av män och 10 procent av kvinnor har en inkomst över taket. Det kan också vara så att män har sämre kollektivavtal och att arbetsgivaren betalar mindre extra ersättning under ledigheten. En ytterligare skillnad är att även om kvinnor och män har rätt till hälften av dagarna så har det inte innan 2014 varit reglerat vem som får dagar som bygger på den sjukpenninggrundande inkomsten och vem som får de 90 dagarna som betalas på lägstanivå (180 kronor idag). Eftersom mamman oftast tar ledigt först har hon kunnat ta en större andel av dagarna på sjukpenningnivå.

För de första 180 dagarna med föräldrapenning måste föräldern ha arbetat i åtta månader före barnet föds för att få ersättning på sjukpenningnivå. Detta krav är främst något som berör mammor då hon börjar föräldraledigheten. De resterande 210 dagarna på sjukpenningnivå har inte detta krav om tidigare arbete. Eftersom pappan har mer flexibilitet i när han tar ut sin föräldrapenning så kan detta gynna hans ersättningsnivå.

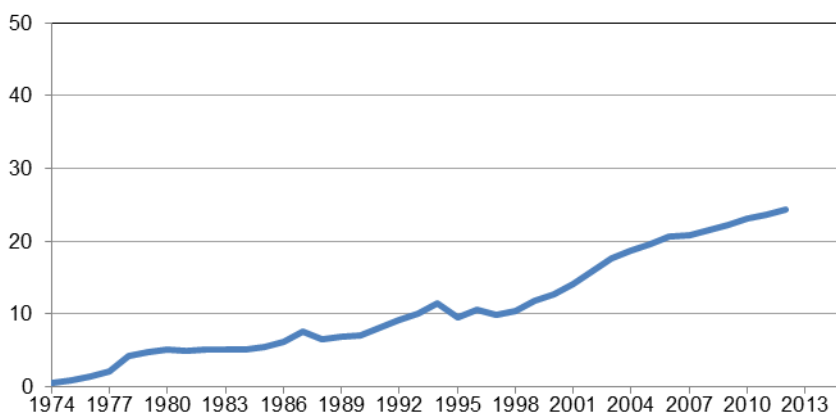
Information om föräldrapenning går till den blivande mamman när hon bekräftats gravid på en mödravårdscentral och hon skickat in ett mödraskapsintyg. Den blivande pappan nås inte av information om sina rättigheter på samma sätt och inte lika tidigt. Det visar sig att pappor ofta får information om föräldrapenning genom mamman (Riksförsäkringsverket 2003) och det visar sig att många föräldrar har bristande kunskap om sina rättigheter, särskilt pappor. Exempelvis visste bara en tredjedel av papporna i början av 2000-talet att de hade rätt till lika många dagar som mamman.

6 Utveckling av mäns andel av uttaget

Det har hänt mycket sedan 1974. Detta hävdas vanligtvis genom att hänvisa till figur 1 som visar utvecklingen av mäns andel av alla dagar fram till idag. Ökningen är från under 1 procent av alla dagar som används under ett år på 1970-talet, till idag nästan en fjärdedel. Utvecklingen av mäns andel har gått stadigt framåt men det är viktigt att komma ihåg att detta är ett aggregerat mått som påverkas av flera faktorer. Måttet tar med alla personer som har använt försäkringen, det vill säga både de som fått barn samma år och de som använder

några ströddagar för förskolebarn. Måttet är därmed påverkat av om det exempelvis föds många barn ett visst år eftersom mammor oftast använder den första föräldraledighetsperioden. Om pappor skjuter på sitt föräldraledighetsuttag till året därpå så påverkar det deras andel. Eftersom perioden som föräldrapenning kan användas är så lång kan det ge en missvisande bild att fokusera på siffran för ett särskilt år eller utvecklingen mellan två år. Vi vet av figur 1 inte något om hur många av alla mammor och pappor som använder föräldrapenning eller om hur föräldrar delar på föräldrapenningen i det specifika paret.

Figur 1 Mäns andel av föräldrapenningdagar 1974–2012

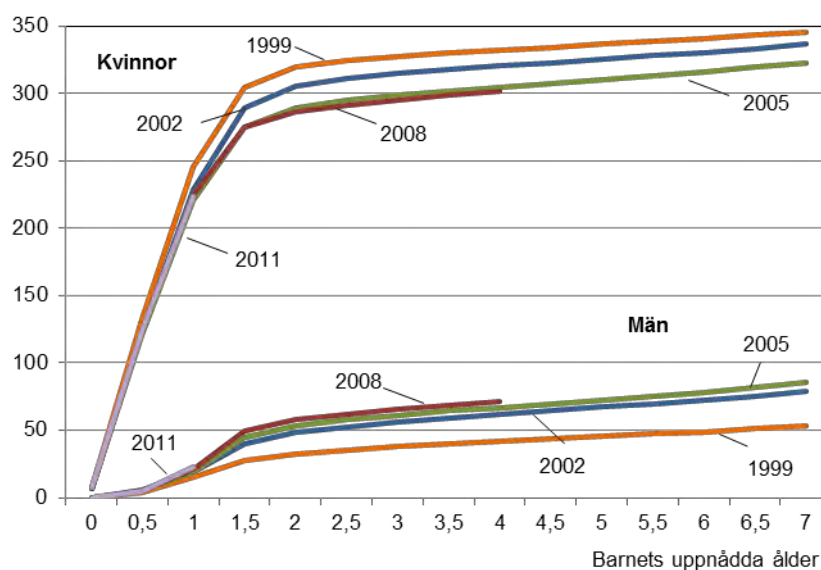
Källa. Försäkringskassan, officiell statistik.

Trots dessa förbehåll är det naturligtvis så att figuren visar en utveckling av ökad delning av föräldrapenningen mellan föräldrarna. Ett annat viktigt mått är hur stor andel av alla pappor som använder föräldrapenning. Den största förändringen i andel pappor som använder föräldrapenning syns då den första reserverade månaden infördes. Jämfört uttaget under barnets första två år så ökade andelen användande pappor från 44 till 77 procent mellan 1994 och 1995 (Inspektionen för socialförsäkringen 2012). Om barn följs tills barnet är åtta år och föräldrapenningen inte kan användas mer har nästan 9 av 10 pappor använt någon föräldrapenning (Försäkringskassan 2012).

När mammor och pappors uttag per barnets ålder jämförs i figur 2 är det tydligt att mamman börjar sitt uttag tidigare än pappan gör. Notera att både mammor och pappor tar relativt många dagar efter barnets första två år. Mamman och pappan tar båda ungefär 5-10

dagar om året under förskoleåldern. När pappor som fått barn 1999 till 2011 jämförs, har antalet dagar det första året ökat måttligt från 15 till 23 dagar. Ökningen av pappans dagar sker främst under andra året och därefter fortsätter mammor och pappor att ta ungefär lika många dagar. Eftersom pappan tar sammanlagt mycket färre dagar än mamman så tar pappan en större del av sin ledighet uppdelad i korta perioder och senare i barnets liv. Detta kan exempelvis vara att förlänga semestern med en vecka. Om mäns andel mäts när barnet är två år gammalt går denna andel idag endast upp till 15 procent av alla använda dagar.

Figur 2 Genomsnittligt antal uttagna nettodagar per barn vid uppnådd ålder på barnet fördelat efter föräldrarnas kön och barnets födelseår. Barn födda 1999-2011

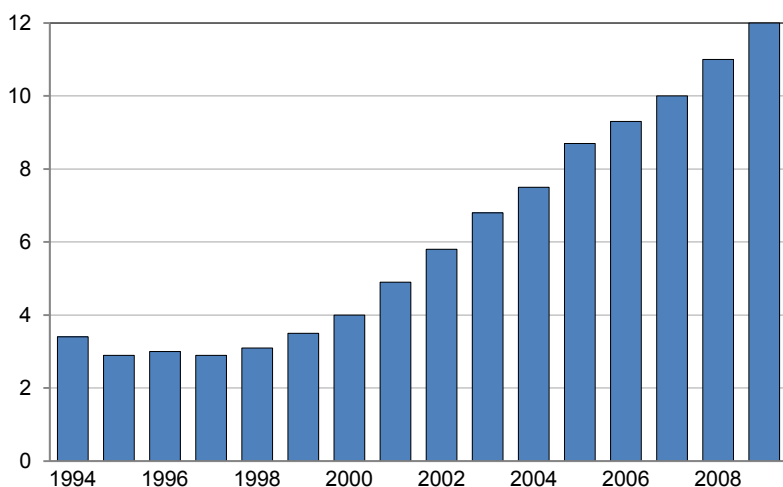

Källa: Försäkringskassans statistikdatabas.

Att pappan tar större och tidigare del av föräldraskapet är dock inte detsamma som ett jämställt föräldraskap. Figuren visar tydligt att pappan inte är den som tar den första delen av föräldraskapet. Detta har tolkats som att kvinnor är föräldrar och män kan välja att vara det (Bekkengen 2002, Almqvist, Sandberg, Dahlgren 2010). Hur vanligt har det då blivit att dela på föräldraskapet jämställt? Det är mycket ovanligt att ta precis lika många dagar men i figur 3

visas andel av alla föräldrar som har tagit någonstans mellan 40 och 60 procent av alla föräldrapenningdagar under barnets första två år. Det är tydligt att detta blivit vanligare med tiden; över en tiondel av alla föräldrar delar idag jämställt enligt denna definition. När den reserverade månaden infördes 1995 blev det först under några år ovanligare att dela jämställt. En förklaring kan vara att det skapades en norm om att pappor skulle använda en månad ledigt. Analyser visar att gruppen av pappor som tog en månad ökade men det blev inte vanligare att ta mer än en månad (Inspektionen för socialförsäkringen 2012).

Figur 3 Andel (procent) barn som har föräldrar som gjort en fördelning 40/60 procent av föräldrapenninguttaget vid 24 månader

Källa: Försäkringskassan 2012.

Vi bör komma ihåg att här används ett mått som indikerar jämställdhet i föräldraskapet men att bara en dimension av flera mäts. Även om måttets tolkning begränsas till att mäta föräldraledighet så finns förbehåll. Det är viktigt att påminnas om skillnaden mellan föräldrapenning och föräldraledighet och att statistik vanligtvis redovisar mått på föräldrapenningdagar. Det är som nämnts vanligt att vara ledig även obetalda dagar och detta förlänger kvinnors ledighet mer än mäns (Inspektionen för socialförsäkringen 2013). Vidare är basen för andelarna olika eftersom det är relativt vanligt att inte alla dagar används (Försäkringskassan 2010).

Alternativet till att mäta föräldrapenningdagar är att på andra sätt försöka skatta hur länge föräldrar är hemma. Detta är svårt inte minst då det inte är självklart vad som är föräldraledighet. Ska vi räkna med en vecka för att förlänga semestern när barnet är fem år? Eller några dagar för att skola in barn i förskola eller för att möjliggöra en sammanhängande julledighet? Om vi frågar föräldrar kommer de att ge olika svar, men det är troligt att de flesta definierar föräldraledighet som tiden fram till att barnet börjar förskola. Om föräldrarna varvar tid hemma och arbete är det oklart hur detta definieras. I studier där föräldrar frågas om föräldraledighet måste man även räkna med att det finns problem för många föräldrar att komma ihåg hur länge de var hemma.

Ett komplement till att fråga föräldrar kan därför vara att med olika definitioner skatta längd av föräldraledighet genom att använda datumen för uttagen av föräldrapenning. Detta har gjorts i en studie från Inspektionen för socialförsäkringen (2013). I studien definieras föräldraledighetsepisod genom att det är högst 6 kalenderdagar utan föräldrapenning mellan dagar med föräldrapenning. De allra flesta föräldrar använder många fler föräldrapenningdagar i veckan. I studien läggs alla episoder samman under barnets första fyra år och sedan hela åttaårsperioden som föräldrapenning kan användas. Detta mått på föräldraledighetsepisod visar perioder av föräldraledighet som är mycket längre än antal föräldrapenningdagar (se tabell 1). Det är tydligt att en stor del av episoderna ligger efter barnet har fyllt fyra år för både mammor och pappor. Notera att tabell 1 inte kan ses som mer än en fingervisning om föräldraledighetens längd då det är möjligt att arbeta de dagar som föräldrapenning inte används, särskilt när perioder mäts tills barnet fyller åtta år. Längden på episoden ökar från 68 veckor till 77 veckor för mammor till barn födda 2002 om man följer dem från att barnet är fyra år till åtta år. För pappor är motsvarande ökning från 19 till 25 veckor. Gällande användningen de första fyra åren är det tydligt att pappors föräldraledighet har förlängts över tid, medan det är tveksamt om mammans föräldraledighet har förkortats. Observera att tabell 1 endast innehåller de som använt föräldrapenning och därmed inte alla föräldrar, särskilt inte alla pappor.

Tabell 1 Sammanlagd föräldradighetsepisod (veckor) för kvinnor och män till barn födda 1994-2006

Barn födda	Kvinnor		Män	
	Barnets ålder		4 år	8 år
	4 år	8 år		
1994	69,6	74,8	16,9	18,9
1995	65,1	70,3	11,8	15,0
2001	68,0	75,8	15,2	19,5
2002	68,3	77,0	19,0	25,3
2006	66,1		20,6	

Källa: Inspektionen för socialförsäkringen 2013.

7 Vad påverkar pappans uttag?

Pappors ökande andel av föräldrapenninguttaget har påverkats av flera reformer i försäkringen. De viktigaste reformerna är att delar av föräldrapenningen har reserverats till vardera föräldern. Effekten av den första reserverade månaden var tydlig och direkt, pappans uttag ökade med 10 dagar under de två första åren (se tabell 2). Det finns stöd även från de andra nordiska länderna för att en reserverad tid till pappan leder till att han ökar sitt uttag (Jacobsen m fl. 2013). Samtidigt som pappors antal föräldrapenningdagar ökade så minskade mammors antal dagar. Det är dock inte lika säkert att mammans ledighetslängd minskade (Inspektionen för socialförsäkringen 2013).

Även den andra reserverade månaden påverkade uttaget och eftersom föräldrapenningen samtidigt förlängdes med en månad så ökade även mammors uttag. Jämställdhetsbonusen förändrade inte uttaget direkt på samma sätt. Förutom att bonusen setts som krånglig, krävde ansökan och kan ses som ekonomiskt marginell är en möjlig anledning till utebliven direkt effekt av jämställdhetsbonusen att det är svårare att ändra uttag på högre nivåer och att papporna redan tar en relativt stor del av föräldrapenningen. Andra reformer som kan ha påverkat pappans uttag men som vi vet mindre om är den gradvisa förlängningen av föräldrapenningen under främst 1980-talet, förändring i ersättningsnivå från 90 till 80 procent (75 under en period på 1990-talet) samt höjningen av taket i försäkringen 2006 från 7,5 prisbasbelopp till 10 prisbasbelopp. Vidare är det viktigt att komma ihåg att de extra ersättningarna genom kollektivavtal ändras emellanåt och även detta kan påverka uttaget och uttagsmönstret.

Tabell 2 **Antal uttagna föräldrapenningdagar på sjukpenningnivå de första 24 månaderna**

		Införande av reformen:	
		Före	Efter
Första reserverade månaden	Män	25,5	35,6
	Kvinnor	320	295,2
Andra reserverade månaden	Män	41,5	47,8
	Kvinnor	269,8	279,5
Jämställdhetsbonusen	Män	57,9	56,3
	Kvinnor	286,4	283,5

Källa Inspektionen för socialförsäkringen 2012.

Det finns givetvis en negativ korrelation mellan mammans och pappans ledighet; om en förälder tar mycket ledighet tar den andra mindre, men eftersom den slutgiltiga längden på ledigheten inte är definierad så påverkar även en mängd andra faktorer. Den negativa korrelationen mellan mamman och pappans föräldraledighet kan inte ses som ett nollsummespel och föräldrarna kan använda olika strategier för uttag.

Flera studier visar att pappor använder mer föräldrapenning om de har högre *inkomst* (Sundström och Duvander 2002, Inspektionen för socialförsäkringen 2012). Mönstret är dock kurvlinjärt vilket betyder att de med högst inkomst inte är de som tar mest, utan de tar något mindre eller lika mycket som de med näst högst inkomst. En möjlig anledning till detta är att män med högst inkomst har inkomster över taket och då får en mindre relativ andel av sin inkomst under ledigheten.

Även mammans inkomst korrelerar med föräldrapenninguttaget; en hög inkomst hos mammans är associerat med mer föräldrapenning hos pappan. Mammor med hög inkomst tar också kortare ledighet (Inspektionen för socialförsäkringen 2012, Hobson et al. 2006, Inspektionen för socialförsäkringen 2013, Försäkringskassan 2013b). Det är inte lika tydligt att mammans inkomst har ett kurvlinjärt mönster, men det kan ha att göra med att mammor mer sällan kommer upp i så höga inkomster att de slår i taket på försäkringen.

Det tydligaste mönstret är att gruppen pappor som inte har en inkomst, en låg inkomst eller svag arbetsmarknadsanknytning är de som använder föräldrapenningen i minst utsträckning (Inspektionen för socialförsäkringen 2012, Försäkringskassan 2013b).

Om pappan och mamman har *hög utbildning* så tar pappan ut längre ledighet (Hobson et al. 2006, Försäkringskassan 2013b). Detta förklaras ibland med attitydskillnader mellan olika grupper av föräldrar (Geisler och Kreyenfeld 2011). Hög utbildning kan också spegla en friare arbetssituation och större möjlighet att vara föräldraledig.

Både män och kvinnor med *privata anställningar* tar ut kortare ledighet än de som arbetar i offentlig sektor (Försäkringskassan 2013b). I offentlig sektor finns många kvinnodominerade arbetsplatser och de kan vara mer anpassade till att fungera även då anställda är frånvarande för föräldraledighet. I offentlig sektor har också kollektivavtalen för extra ersättningar varit mer generösa under längre tid. Ett större uttag kan även ha att göra med attityden till ledighet på dessa arbetsplatser och med typen av arbetsuppgifter (Bygren och Duvander 2005, Haas och Hwang 2002). Både män och kvinnor som får *extra ersättning från arbetsgivaren* tar också längre ledighet (Duvander 2006).

Både mammor och pappor tar ut längre ledighet med ett *första barn* än med senare syskon. Det kan vara ekonomiskt svårare att ha lång föräldraledighet med senare barn då försörjningsbördan är större för flerbarnsföräldrar. Barn med äldre syskon börjar ofta i förskola tidigare än förstfödda barn, inte minst på grund av olika system av syskonförtur. En ytterligare möjlig förklaring är att attityden till barnomsorg utanför hemmet är mer positiv efter det första barnet (Duvander 2006).

Det finns dessutom skillnader mellan föräldrar i olika åldrar, som bor i olika delar av Sverige och som har olika ursprungsland. Dessa demografiska faktorer bör främst ses som indikatorer på andra faktorer som skiljer mellan dessa föräldrars omständigheter och möjligheter att vara föräldralediga. Exempelvis finns det bland utlandsfödda pappor en större grupp som inte tar någon föräldrapenning, men det finns också en större grupp som står utanför arbetsmarknaden och därför skulle få en låg föräldrapenning (Riksförsäkringsverket 2005). Lika ålder och lika inkomst hos föräldrarna är också relaterat till större sannolikhet för jämnt uttag och detta kan relateras till de relativa resurserna i hushållet (Försäkringskassan 2013b).

Eftersom regelverket och normer kring föräldraledighet förändras över tid är det mycket troligt att mönstren kring vad som påverkar föräldrapenninguttag och längd förändras. Ett exempel är att när nästan alla pappor använder föräldrapenning kan det snarast vara att betrakta som avvikande bland män att inte ta någon ledighet. På 1970-talet var det tvärtom och detta påverkar exempelvis arbetsgivarens förväntningar om föräldraledighet. Vidare har det blivit allt vanligare att kunna sköta en del av arbetet från hemmet. Detta kan ha möjliggjort föräldraledighet men också gjort det vanligare att sköta del av arbetsuppgifterna under föräldraledigheten. Det kan finnas för och nackdelar för föräldern att hålla kontakt och ha arbetsuppgifter under ledigheten, men det torde påverka arbetsgivarens attityd till föräldraledighet i positiv riktning att kunna förvänta sig en sådan kontinuerlig kontakt (Brandth och Kvande 2013).

8 Nordisk utblick

Det är lätt att generalisera mellan de olika nordiska länderna och förvisso bygger familjepolitiken till stor del på liknande idéer. Men det finns grundläggande skillnader i prioriteringar och utveckling (Duvander och Lammi-Taskula 2010, Cedstrand 2011). En grundläggande skillnad är att i Sverige och Island är könsneutralitet en ledande princip i familjepolitiken. Båda föräldrar har lika rättigheter oberoende av kön. Norge har på senare tid gått mot en könsneutral hållning medan detta inte är fallet i Danmark och Finland. Danmark och Finland är också de två länderna som under lång tid inte haft någon del av föräldraledigheten reserverad för pappor. I Finland har reglerna förändrats 2013 och det är för tidigt att säga något om effekterna. I Danmark har riksdagen hösten 2013 röstat nej till ett förslag om reserverad tid för pappan och istället infört en bonus liknande den svenska (se nätreferens TV2 Nyheterna).

Norge var det första landet att introducera en reserverad del för pappor 1993 och Sverige följde efter 1995. Den norska kvoten till pappor har stegvis ökat och ligger sedan sommaren 2013 på 14 veckor. De borgerliga partierna som vann valet hösten 2013 tenderar nu mot en kompromiss om att reducera pappakvoten till 10 veckor (NRK.no). Den norska föräldraledigheten har tills nyligen varit mindre flexibel än den svenska. Det finns både för och nackdelar med en flexibel föräldraledighet utifrån ett jämställdhetsperspektiv (Brandth och Kvande 2013). Ett flexibelt system gör det lättare för

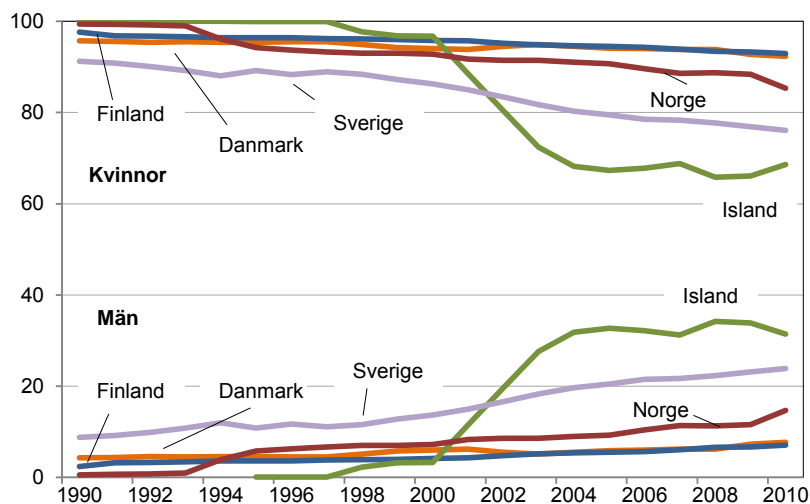
pappor att använda ledigheten, men de kanske samtidigt inte har lika stor möjlighet att få en lång sammanhängande period av huvudansvar över barnet. Norska pappors ledighet har ökat markant sedan pappa-kvoten infördes och mönstren är liknande de svenska (Bringedal och Lappegard 2012) även om Norge kan beskrivas som ”gender equality light”, det vill säga en inte helt konsekvent genomförd jämställdhetspolitik (Rönsen och Skrede 2006).

Island har mest radikalt förändrat föräldraledighetssystemet genom att införa ett tredelat system där tre månader går till mamman, tre månader till pappan och tre månader kan föräldrarna bestämma hur de vill fördela (Eydal och Gisslasson 2008). De flesta pappor använder sin tredjedel av ledigheten och det är relativt ovanligt att använda mer (Eydal och Gisslasson 2011). De isländska papporna tar störst del av föräldraledigheten, men eftersom den svenska sammanlagda längden är så mycket längre så tar isländska och svenska pappor ungefär lika många föräldrapenningdagar. Den korta ledigheten i Island är också en anledning till att man ofta behöver hitta på temporära lösningar mellan att föräldraledigheten är slut och innan barnen får plats i förskola. En förlängning av föräldraledigheten diskuteras, specifikt ett förslag med fem månader till mamman, fem till pappan och två att fördela såsom föräldrarna vill (Eydal och Gisslasson 2013).

Sedan 2013 har finska pappor nio reserverade veckor som är lättare att använda än tidigare (Salmi och Lammi-Taskula 2012). Tre av veckorna kan användas då även mamman är hemma. Diskussionen i Finland har till del rört kopplingen mellan vårdnadsbidraget och föräldraledigheten och det är mycket vanligare i Finland att kvinnor förlänger perioden hemma med en period med vårdnadsbidrag.

Danmark har en mycket mindre generös föräldraförsäkring än Sverige och det har varit ett viktigare argument att se till att skydda gravida kvinnor och mammor i arbetslivet än att uppnå jämställdhet (Cedstrand 2011). Under en kort period (1998 till 2001) fanns dock två veckor reserverade till pappan och då använde pappor föräldraledighet i större utsträckning (Borchorst 2006).

Figur 4 Mäns och kvinnors andel av föräldrapenning i de nordiska länderna

Källa: Nordisk statistisk årsbok.

I figur 4 visas utvecklingen av föräldrapenningens andel till mamman och pappan i de olika nordiska länderna. En sådan jämförelse är på många sätt vanskelig, främst då de olika försäkringarna är så olika långa och omgärdade med olika regler (Duvander och Lammi-Taskula 2010). Jämförelsen är också känslig för vad som räknas som föräldrapenning. För Sveriges del är det exempelvis en skillnad om de så kallade pappdagarna räknas med och vilka som ingår i jämförelsen; alla pappor eller pappor med vårdnad (Haataja 2009). Trenden mot ett jämställt uttag är tydlig i Island, Norge och Sverige, men bara en tendens i Danmark och Finland.

9 Vad är trenden?

Trenden mot delat föräldrapenninguttag i Sverige är otvetydig. Det går dock sakta. Dessutom tenderar skillnaden mellan olika grupper av pappor öka (Inspektionen för socialförsäkringen 2012). Efter att den första reserverade månaden infördes så skapades en norm om en månads uttag och pappor i de flesta grupper ökade sitt uttag upp till denna nivå. Exempelvis ökade uttaget markant bland pappor

med grundutbildning medan pappor med högskoleutbildning knappt ändrade sitt uttag då de redan tidigare tog en månad föräldrapenning. Därefter har skillnaderna ökat. Andelen par som har en relativt jämn fördelning av dagar ökar, samtidigt som gruppen som inte tar någon föräldrapenning är konstant. Det tenderar att vara de med mer resurser som har en jämn fördelning och de med färre resurser som stannar i ett mer traditionellt mönster. Det är också dessa pappor som har minst drivkraft att ta föräldrapenning då deras ersättning blir låg. De kan också ha svårast att göra det på grund av en mer prekär arbetsituation. Notera dock att kvinnor med låg utbildning och sämre arbetsmarknadssituation i de allra flesta fall tar föräldrapenning även om de ekonomiska drivkrafterna är desamma.

En mer polariserad användning bland män leder också till en mer polariserad användning bland kvinnor. Denna polarisering bygger på både ekonomiska förutsättningar och arbetsmarknadssituation. Höjningen av grundnivån i försäkringen från 60 till 225 kronor kan här tas som ett exempel för denna utveckling. Få föräldrar kan leva på 225 kronor om dagen men det är ett betydligt större tillskott till en hushållsekonomi än 60 kronor om dagen. Genom att höja grundnivån går föräldraförsäkringen mot en mer allmän försäkring och inte endast en försäkring för förlorad arbetsinkomst för förvärvsarbetande kvinnor och män under tiden de tar hand om små barn. Detta försvagar drivkraften att etablera sig på arbetsmarknaden innan man bildar familj, något som varit ett starkt mönster i Sverige (Andersson 2000, Thalberg 2013). De kvinnor som går in i föräldraskap med svag arbetsmarknadsanknytning riskerar att ha svårt att ta sig ur en sådan situation. Den ojämförbara uppdelningen av föräldraledigheten samt den uppdelning av arbete i hemmet som därav följer tenderar att göra föräldrarnas fortsatta val ännu mer ojämförbara. Många kvinnor har deltidsarbete redan innan de får barn och blir då lätt kvar i sådant arbete. Detta gäller särskilt inom vård, omsorg och andra typiska arbeten organiserade av LO. Andra kvinnor har arbetat heltid innan föräldraledigheten, delar denna relativt jämnt och får troligen mer möjlighet till jämställdhet i hem och arbetsliv efter ledigheten.

En annan trend är mot mer flexibelt användande, särskilt bland män. Män tar ut föräldrapenning i fler episoder under stor del av barnens förskoleålder. Det är relevant att fråga sig vad flera korta episoder ledigt betyder för jämställdheten, jämfört med en lång period. Förväntan är att föräldraledighet påverkar uppdelning av hemansvar samt den långsiktiga relationen med barnet. En sådan

effekt är mycket mer trolig om föräldern är hemma själv och tar huvudansvar för hem och barn under lång tid än om båda föräldrarna är hemma samtidigt. Å andra sidan kan flexibiliteten i försäkringen möjliggöra ett uttag som annars hade hindrats av exempelvis en svår arbetsmarknadssituation. Flexibiliteten i försäkringen har troligen möjliggjort mäns ökade uttag, men konsekvenserna av ett flexibelt användande bör tas med i räkningen när förväntade effekter av kvinnors och mäns ledighet diskuteras. Det är idag oklart om vi är på väg mot en helt jämställd fördelning av föräldrapenningen. Det är dessutom oklart om en helt jämställt fördelad föräldrapenning indikerar ett jämställt föräldraskap.

10. Vad kan ett individualiserat regelverk leda till?

Om Sveriges föräldraförsäkring individualiserades genom att omöjliggöra överföringen av dagar mellan föräldrar skulle troligen pappor använda mer föräldrapenning. Detta antagande kan göras med stöd i resultat om effekterna av tidigare reformer i Sverige. Det är också tydligt från de andra nordiska länderna att när tid reserveras till vardera föräldern så ökar användningen av denna tid bland män. Både Island och Norge är exempel på detta. Det är också uppenbart att attityder till jämställt föräldraskap påverkas av reglernas utformning. Det initiala motståndet mot reserverade månader i Sverige är inte alls lika starkt idag och det är en rimlig slutsats att reformen 1995 har gjort mycket för att svenska pappor ofta ses som världsbest i att ta hand om sina barn. Det är därmed troligt att en total individualisering idag skulle leda till en betoning av ett jämställt föräldraskap. Det är samtidigt troligt att en individualiserad föräldraförsäkring inte skulle leda till en helt jämställd fördelning av föräldraledighet eller föräldraskap. Flexibiliteten i försäkringen skulle troligtvis utnyttjas olika av föräldrarna och mammor vara hemma längre än pappor.

Då både mammor och pappor sprider på dagarna idag skulle en individualisering inte förändra dagens situation dramatiskt för de flesta föräldrar. Om mamman skulle använda sin hälft av de 480 dagarna med fem föräldrapenningdagar i veckan skulle hon kunna vara föräldraledig nästan 11 månader. Det är troligt att pappans uttag skulle förlängas samt bli mer sammanhållet och möjligtvis skulle hans dagar i större utsträckning än idag tas innan barnet börjar på förskola. En tredelning av föräldrapenningen såsom föreslaget i föräldraförsäkringsutredningen 2005 leder i samma riktning, men inte fullt lika

starkt. Detsamma gäller om den reserverade tiden ökar med en månad. Erfarenheten från de två första reserverade månaderna leder till att vi kan vänta oss en måttlig ökning av pappans uttag av en tredje månad, då förändringen var mycket större vid den första jämfört med den andra reserverade månaden. Från 2014 ska 80 procent av föräldrapenningen användas inom de första fyra åren och det kan också tendera mot en mer sammanhållen tid för pappan innan barnet börjar förskola eftersom föräldrarna kommer behöva använda föräldrapenningdagarna mer intensivt i början av barnets liv.

Vidare finns det en grupp pappor som inte skulle utnyttja sin del av försäkringen även om mamman inte kan använda den. Detta tas ofta som ett argument mot individualisering då barnen till dessa män skulle komma kläm genom att de får börja förskola tidigare. Argumentet bygger på att det är negativt med tidig förskola vilket hänger samman med att man i Sverige har rätt till förskola från ett års ålder. I andra länder och i andra tider har andra tidpunkter för start i förskola ansetts att föredra. En individualisering av föräldraförsäkringen skulle behöva handskas med situationer där båda föräldrarna inte vill eller kan ta lika mycket ansvar. Detta är dock en situation som finns redan idag vid exempelvis en konflikt mellan föräldrarna. De reserverade månaderna kan brinna inne, pappor kan neka mammor att ta mer än hälften av dagarna och det motsatta är naturligtvis också möjligt. Att inte båda föräldrar använder föräldrapenning kan ha flera skäl och det är förstås så att föräldrar av båda könen kan vara både frånvarande, opassande eller ovilliga att sköta små barn. Då gemensam vårdnad om barnen är grundläggande i Sverige behöver detta lösas på annat sätt, oberoende av om en individualisering av föräldraförsäkringen införs.

En fråga är om en total individualisering skulle vara rättvis. Mamman kan behöva använda tid innan födseln och i dagsläget har pappan tillgång till tio dagar tillfällig föräldrapenning vid födseln. Utöver regelanpassningar till ovan tidsmässiga fördelar till pappan uppkommer frågan om tid för återhämtning efter att ha bringat ett barn till jorden samt ammat detta barn bör rendera viss extra ledighet. I Sverige förs sådana argument sällan ur kvinnans rättvisesynpunkt och en anledning är att samma argument om mer tid hemma leder till långsiktiga nackdelar på arbetsmarknaden. Frågan ses istället som en fråga om barnets bästa och barnets behov av mamman denna första tid. Barnet behöver inte bara lång amningsperiod utan vissa hävdar att barnet behöver en huvudvårdare och kontinuitet. Frågan om vad som är barnets bästa blir ofta infekterad och ofta

omöjlig att avgöra (SOU 2005). Ibland är det en fråga om att kort-siktiga och långsiktiga fördelar ställs mot varandra. Barnets bästa på lång sikt är exempelvis att inte råka i fattigdom genom att mamman hamnar utanför arbetsmarknaden (särskilt vid separation) och att en djup kontakt även med pappan befasts från början i livet. Detta kan kosta familjen en ekonomisk omprioritering i början av barnets liv och det förutsätter att samhället har en generös försäkring. Det förutsätter också att barnets bästa inte i alla lägen är att skjuta upp förskolestarten utan att en förskola av god kvalitet ses som en positiv del av barns liv.

Referenser

- Albrecht, J. W., Edin, P.-A., Sundström, M. och Vroman, B., 1999, "Career interruptions and subsequent earnings: A reexamination using Swedish data", *Journal of Human Resources*, Vol. 34, s. 294–311.
- Almqvist, A., Sanberg, A. och Dahlgren, L., 2010, "Papporna och motiven: Den svenska föräldraledigheten i ett geografiskt perspektiv", Working Paper in Social Insurance 2010: 1, Försäkringskassan, Stockholm.
- Andersson, G., 2000, "The impact on labor force participation on childbearing behavior: Pro-cyclical fertility in Sweden during the 1980s and the 1990s", *European Journal of Population*, 15(1),1–24.
- Bekkengen, L., 2002, *Man får välja – om föräldraskap och föräldraledighet i arbetsliv och familjeliv*. Liber, Malmö.
- Biblarz, T. J. och Stacey, J., 2010, "How does the gender of parents matter?", *Journal of Marriage and Family*, Vol. 72, s. 3–22.
- Björnberg, U., 1998, "Family orientation among men – A process of change in Sweden". i Drew, E., Emerek, R. och Mahon, E. (red.), *Women, work and the family in Europe*. Routledge, London.
- Brandth, B. och Gíslason, I., 2010, "Familjepolitikken og barnas beste", i Gíslason, I. och Eydal, G.B. (red.), *Föräldraledighet, omsorgspolitik och jämställdhet i Norden*. Tema Nord 2010:595. Nordiska Ministerrådet, Köpenhamn.
- Brandth, B. Och Kvande, E. (red) 2013, *Fedrekvoten og den farsvennlige velferdsstaten*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Borchorst, A., 2005, "The public-private split rearticulated: abolishment of the Danish daddy leave", i Ellingsäter, A. och Leira, A., (red.), *Politicising Parenthood in Scandinavia*. The Policy Press, Bristol.
- Cedstrand, S., 2011, *Från idé till politisk verklighet. Föräldrapolitiken i Sverige och Danmark*. Boréa förlag, Umeå.
- Chronholm, A., 2004, *Föräldraledig pappa. Mäns erfarenheter av delad föräldraledighet*. Akademisk avhandling. Sociologiska institutionen, Göteborgs universitet.

- Bringedal, K. H. och Lappegard, T., 2012. "Likere delin av foreldrepermisjonen. Samfunnsspeilet", *Samfunnsspeilet* 2012:1, Statistics Norway, Oslo.
- Datta Gupta, N., Smith, N. och Verner, M., 2008, "The impact of Nordic countries' family friendly policies on employment, wages, and children", *Review of Economics of the household*, Vol. 6, No. 1, s. 65–89.
- Duvander, A-Z., 2006, "När är det dags för dagis? En studie om vid vilken ålder barn börjar förskola och föräldrars åsikt om detta", Working Paper No 2, Institutet för framtidsstudier, Stockholm.
- Duvander, A-Z., 2006, "Föräldrarnas användning av föräldraförsäkringen", i *Analyserar* 2006:5, Försäkringskassan, Stockholm.
- Duvander, A-Z. och Ferrarini, T., 2013, "Sweden's family policy under change: past, present, future", International policy analysis, Friedrich Ebert Stiftung, Berlin.
- Duvander, A-Z. och Jans, A., 2009, "Consequences of fathers' parental leave use: Evidence from Sweden", *Finnish Yearbook of Population*, Vol. 16, s. 51–62.
- Duvander, A-Z. och Lammi-Taskula, J., 2010, "Föräldraledighet", i Gislason, I. och Eydal, G.B. (red.), *Föräldraledighet, omsorgspolitik och jämställdhet i Norden*. Tema Nord 2010:595, Nordiska Ministerrådet, Köpenhamn.
- Evertsson, M. och Duvander, A-Z., 2010, "Parental Leave- Possibility or Trap? Does Family Leave Length Effect Swedish Women's Labour Market Opportunities?", *European Sociological Review*, Vol. 27, s. 1–16.
- Eydal, G.B. och Gislason, I., 2008, "Equal Rights to Earn and Care. Parental leave in Iceland", Félagsvísindastofnun Háskóla Íslands, Reykjavik.
- Eydal, G. B. och Gislason, I., 2011, "Parental leave, childcare and gender equality in the Nordic countries", Tema Nord 2011:562, Nordiska Ministerrådet, Köpenhamn.
- Eydal, G. B. och Gislason, I., 2013, Iceland 2012 - Revised law on paid parental leave. PM
- Ferrarini, T., 2006, "Families, States and Labour Markets: Institutions, Causes and Consequences of Family Policy in Post-War Welfare States", Edward Elgar Publishing, Cheltenham.

- Ferrarini, T. och Duvander, A-Z., 2010, "Earner-Carer Model at the Cross-roads: Reforms and Outcomes of Sweden's Family Policy in Comparative Perspective", *International Journal of Health Services*, Vol. 40, No. 3, s. 373–398.
- Försäkringskassan, 2010, *Outnyttjad föräldrapenning. En studie om föräldrapenningdagar som inte har använts*, Socialförsäkringsrapport 2010:14, Försäkringskassan, Stockholm.
- Försäkringskassan, 2011, *Socialförsäkringstaket och föräldralön. Ekonomi vid föräldraledighet*, Socialförsäkringsrapport 2011:11, Försäkringskassan, Stockholm.
- Försäkringskassan, 2012, *Föräldrapenning. Analys av användandet 1974–2011*, Socialförsäkringsrapport 2012:9, Försäkringskassan, Stockholm.
- Försäkringskassan, 2013, *Vårdnadsbidrag*, Socialförsäkringsrapport 2013:5, Försäkringskassan, Stockholm.
- Försäkringskassan, 2013b, *De jämställda föräldrarna. Vad ökar sannolikheten för ett jämställt föräldrapenninguttag?*, Socialförsäkringsrapport 2013:8, Försäkringskassan, Stockholm.
- Geisler, E. och Kreyenfeld, M., 2011, "Against all odds: Fathers' use of parental leave in Germany", *Journal of European Social Policy*, Vol. 21, No. 88, s. 88–99.
- Gornick, J. och Meyers, M. 2008, "Creating gender egalitarian societies: An agenda for reform", *Politics & Society*, Vol. 35, s. 313–349.
- Haas, L., Allard, K. och Hwang, P., 2002, "The impact of organizational culture on men's use of parental leave in Sweden", *Community, Work & Family*, Vol. 5, s. 319–342.
- Haataja, A., 2009, "Fathers' use of paternity and parental leave in the Nordic countries", Rapport, The Social Insurance Institution of Finland (Kela), Helsinki.
- Hobson, B., Duvander, A-Z. och Halldén, K. , 2006, "Men and women's agency and capabilities to create a worklife balance in diverse and changing institutional contexts", i Lewis, J., (red.), *Children, changing families and welfare states*. Edward Elgar, Cheltenham.
- Jacobsen, S. J., Klynge, A. H., Holt, H., 2013, "Öremärkning af barsel till faedre. Et litteraturstudie", 13:22. Köpenhamn, Det Nationale forskningscenter for velfærd (SFI).

- Inspektionen för socialförsäkringen, , 2006, "Ett jämställt uttag? Reformen inom föräldraförsäkringen", Rapport 2012:4, Inspektionen för socialförsäkringen, Stockholm.
- Inspektionen för socialförsäkringen, 2013, "Föräldrapenning och föräldraledighet. Mått på olika aspekter av föräldraledighet", Rapport 2013:13, Inspektionen för socialförsäkringen, Stockholm.
- Klinth, R., 2002, *Göra pappa med barn. Den svenska pappapolitiken 1960–1995*, Boréa förlag, Umeå.
- Klinth, R. och Johansson, T., 2010, *Nya svenska fäder*, Boréa bokförlag, Umeå.
- Lamb, M.E. , 1997, "Fathers and child development: An introductory overview and guide" i Lamb, M.E., (red.), *The role of the father in child development*. John Wiley & Sons, New York.
- Lammi-Taskula, J., 2007, "Parental Leave for Fathers? Gendered conceptions and Practices in Families with Young Children in Finland", Forskningsrapport 166, Stakes, Helsingfors.
- Lorentzi, U., (red.), 2004, *Vems valfrihet? Debattbok för en delad föräldraförsäkring*, Agora, Stockholm
- Lundqvist, Å., 2011, "Family paradoxes: gender equality and labour market regulation in Sweden, 1930–2010", Policy Press, Bristol.
- Månsdotter, A., Lindholm, L. , Winkvist, A. (2007). Paternity leave in Sweden – Costs, savings and health gains. *Health Policy* 82:102–115.
- Månsdotter, A. och Lundin, A., 2010, "How do masculinity, paternity leave, and mortality associate? A study of fathers in the Swedish parental & child cohort of 1988/89", *Social Science & Medicine*, Vol. 71, s. 576–583.
- Prop. 1993/94:147, *Delad makt, delat ansvar*.
- Prop. 2000/01:44, *Föräldraförsäkring och föräldraledighet*.
- Riksförsäkringsverket, 2000, "Båda blir bäst. Attityden till delad föräldraledighet", RFV Analyserar 2000:1, Riksförsäkringsverket, Stockholm.
- Riksförsäkringsverket , 2003, "Gravida kvinnors situation", RFV Analyserar 2003:7, Riksförsäkringsverket, Stockholm.
- Riksförsäkringsverket, 2003, "Mamma vet bäst. En kunskapsmätning om föräldrapenning och föräldraledighet", RFV Analyserar 2003:19, Riksförsäkringsverket, Stockholm.

- Riksförsäkringsverket, 2003, *Socialförsäkringsboken* 2003, Riksförsäkringsverket, Stockholm.
- Riksförsäkringsverket, 2004, "Flexibel föräldrapenning - hur mammor och pappor använder föräldrapenningen och hur länge de är föräldralediga" RFV Analyserar 2004:14, Riksförsäkringsverket, Stockholm.
- Riksförsäkringsverket, 2005, *Socialförsäkringsboken* 2005, Riksförsäkringsverket, Stockholm.
- Rønsen, M. och Skrede, K., 2006, "Nordic fertility patterns: compatible with gender equality?", i Ellingsæter, A-L. och Leira, A., (red.), *Politicising parenthood: Gender relations in Scandinavian welfare state restructuring*. Bristol: Policy Press.
- Salmi, M. och Lammi-Taskula, J., 2013, "Finland" i Moss, P., (red.), *International Review of Leave Policies and Related Research 2013* INTERNATIONAL NETWORK ON LEAVE POLICIES AND RESEARCH, se leavenetwork.org.
- Sjögren Lindqvist, G. och Wadensjö, E., 2005, "Inte bara socialförsäkringar. Kompletterande ersättningar vid inkomstbortfall", Rapport till ESS 2005:2, Stockholm.
- SOU 2005:73, *Reformerad föräldraförsäkring. Kärlek Omvårdnad Trygghet. Betänkande av föräldraförsäkringsutredningen*. Fritzes, Stockholm.
- Stanfors, M., 2007, *Mellan arbete och familj. Ett dilemma för kvinnor i 1900-talets Sverige*, SNS Förlag, Stockholm.
- Sundström, M. och Duvander, A-Z., 2002, "Gender division of childcare and the sharing of parental leave among new parents in Sweden", *European Sociological Review*, Vol. 18, No. 4, s. 433–447.
- Thalberg, S., 2011, "Does money matter? Childbearing behaviour of Swedish students in the 1980's and 1990's", *Finnish yearbook of population research 2011*, s. 5–19.
- Thoursie, A., 2005, "Föräldraförsäkringens effekter på sysselsättning och löner – olika för kvinnor och män?" Bilaga 7 till *Reformerad föräldraförsäkring. Kärlek Omvårdnad Trygghet. Betänkande av föräldraförsäkringsutredningen*, SOU 2005:73. Fritzes, Stockholm

Nätkällor:

- Försäkringskassan, 2013, Förändringar inom socialförsäkrings- och bidragsområdena 1968-01-01 – 2010-07-01, http://www.forsakringskassan.se/wps/wcm/connect/6b6635b4-0557-4c25-baeb-f373ed57cca2/forandringar_inom_socialforsakringen.pdf?MOD=AJPERES , Inhämtat 2013-10-10.
- Danska TV 2, 2013, <http://nyhederne.tv2.dk/article.php/id-71174134:forsker-barselsbonus-er-ren-panik.html?rss> , Inhämtat 2013-10-10.
- Norska NRK, 2013, http://www.nrk.no/valg2013/_alvorlig-tilbakesteg-for-fedre-1.11271987, Inhämtat 2013-10-10.

Män, kropp och hälsa

Linn Sandberg

Linn Sandberg är fil. dr. genusvetenskap, Institutionen för samhälls- och välfärdsstudier, Linköpings universitet.

Innehåll

1	Inledning.....	433
2	Vad är ”problemet” mäns hälsa och ohälsa?	434
3	Jämställdhet och ojämställdhet i familjeliv och arbetsliv – och dess inverkan på mäns hälsa.....	438
4	Mäns psykiska hälsa – mellan osynlighet och ”hypersynlighet”	441
5	Sexuell hälsa – yngre män som risktagare och äldre män som ”potensjägare”?	446
6	Slutsatser och vad behövs i framtiden?	451
	Referenser	458

1 Inledning

Varför är mäns kroppar och hälsa en fråga om jämställdhet? Det är välbekant att män har lägre sjuklighet men högre dödlighet än kvinnor och inom så väl forskning som folkhälsoarbete pekar man på att kvinnor söker vård tidigare än män. Dessa skillnader kan inte enbart kan förstås utifrån en bio-medicinsk modell som fokuserar könsskillnad utan måste även förstås socio-kulturellt, att män och kvinnors skilda livsvillkor och hälsobeteenden får konsekvenser för hälsa, sjuklighet och dödlighet (Hammarström & Hensing 2008). Detta innebär att lägga fokus på hur normer om manlighet och kvinnlighet även får konsekvenser för hur kroppar levs och upplevs och hur hälsa och ohälsa manifesteras i människors liv.

Inom forskningsfältet män och maskuliniteter som en del av genusforskningen har man återkommande pekat på behovet av att synliggöra ”män som män”, män som könade varelser och hur maskulinitet får konsekvenser för genusrelationer och ojämställdhet (Collinson & Hearn 1994). I linje med detta är syftet med detta kapitel att ur ett genusvetenskapligt perspektiv presentera och diskutera aktuell svensk forskning relaterat till fältet män, kropp och hälsa med speciellt fokus på forskning med ett genusperspektiv. Syftet är dessutom att diskutera vilka ytterligare kunskaper som behövs inom detta område.

Då män och hälsa är ett stort internationellt forskningsfält kommer framför allt svensk forskning fokuseras men vissa jämförelser kommer att göras med internationell forskning. Kapitlet spänner över en rad områden relaterade till män och hälsa, där både psykisk som sexuell hälsa ingår och forskningsöversikten ska därför inte ses som heltäckande utan som en presentation av aktuell forskning som kan bidra till ökade kunskaper om relationen mellan män, maskulinitet och hälsa i Sverige idag. I huvudsak diskuteras studier från slutet av 2000-talet och början av 2010-talet.¹

Inledningsvis diskuteras hur ”problemet” mäns hälsa och ohälsa ofta beskrivs. Detta görs dels utifrån de aktuella EU-rapporterna ”The state of men’s health in Europe” (2012) och ”The role of men in gender equality: European strategies and insights” (2013) samt svenska statliga folkhälsoinstitutets (FHI) ”Folkhälsofrågor ur ett genusperspektiv: arbetsmarknad, maskuliniteter, medikalisering och könsrelaterat våld” (Hammarberg & Hensing 2008). ”Problemet”

¹ Studierna som berörs i denna översikt har valts ut efter sökningar i databaserna Psycinfo och Pubmed samt efter kontakt med svenska forskare inom området kön/genus och hälsa.

diskuteras även utifrån det centrala genusteoretiska perspektiv som presenteras av Courtenay (2000 a, b, c) och som fått stort inflytande på hur mäns hälsa och ohälsa förstås inom såväl svensk forskning som policy-rapporter kring folkhälsa. Därefter diskuteras vad som lyfts fram inom svensk forskning. Först berörs relationen mellan jämställdhet, genus och hälsa där i synnerhet forskare vid Umeå universitets "Centrum för genusstudier-medicin" och Karolinska institutet bidragit. Därefter diskuteras män och psykisk hälsa där speciellt fokus ligger på män och manlighet i relation till depression och ADHD. Som jag vidare kommer att beröra kan mäns depressioner diskuteras i termer av osynlighet medan män med ADHD är att betrakta som "hypersynliga" och där det finns en stark koppling mellan ADHD-diagnoser och vissa män. Sedan diskuteras män och sexuell hälsa där området unga män och sexuell hälsa, i synnerhet i relation till risktagande, är speciellt välstuderat medan kunskaper om medelålders och äldre mäns hälsa är mer bristfälliga. Avslutningsvis sammanfattas den bild av svensk forskning avseende mäns hälsa som översikten gett upphov till och några förslag presenteras kring hur män och hälsa fortsättningsvis bör uppmärksammas inom forskning och svenskt jämställdhetsarbete.

2 Vad är "problemet" mäns hälsa och ohälsa?

Under 2012 utkom rapporten "The state of men's health in Europe" vilken kartlägger mäns hälsa i EU-länderna under rubrikerna "livsstil och riskfaktorer", "tillgång till hälso- och sjukvård" samt "hälsostatus" (vilken omfattar både somatiska och psykiska hälsotillstånd). Denna rapport ger en bild av hur "problemet" mäns hälsa återkommande formuleras och har stora likheter med hur män och hälsa diskuteras även i Sverige inom statliga rapporter och forskning. Framför allt betonas betydelsen av att se till sociala omständigheter som påverkar mäns hälsa och sårbarhet till för tidig död och rapporten menar att det saknas kunskaper om socio-kulturella skillnader i mäns och kvinnors hälsa och livsstil och riskfaktorer. Rapporten pekar även på vikten av att se till övrig social utsatthet, att rökning till exempel är högst bland fattiga män i Europa. Vidare diskuteras hur mäns hälsa måste förstås i relation till socio-ekonomi och hur arbetslöshet och deltidsarbete slår mot mäns hälsa. Mäns ohälsa beskrivs som ett problem som drabbar såväl samhälle som familj och individ, i former av utebliven arbetskraft, inkomster till familjen (då män förutsätts vara familjeförsörjare)

och i enskilt lidande. I denna rapport menar man vidare att de negativa aspekterna av mäns hälsa kommit att dominera diskussioner och pekar på vikten av en mer positiv och holistisk syn på mäns hälsa.

Aspekter som lyfts fram som förklaringar till den högre andelen av för tidig död i jämförelse med kvinnor är att män i större utsträckning dör till följd av våld och olyckor, för yngre män är trafikdödligheten en viktig orsak. Mäns psykiska ohälsa beskrivs som dold där alkohol och drogmissbruk och högre andel självmord bör förstås som uttryck för mäns psykiska ohälsa. Rapporten pekar även på att män söker hälso- och sjukvård i för liten utsträckning och att det sker för sent vilket inverkar på att män dör för tidigt. Rapporten menar att det är något förvånande hur män, trots högre andel av för tidig dödlighet, ändå tenderar att skatta sin hälsa högre än kvinnor vilket nödvändiggör frågor om hur frågor ställs, om skilda innebörder av hälsa för män och kvinnor samt om män kan ha sämre kännedom om den egna hälsan.

I EU-kommissionens rapport ”The role of men in gender equality: European strategies and insights” (2013) viks ett avsnitt specifikt åt mäns hälsa och här konstateras att det är först under senare år som området mäns hälsa börjat röna uppmärksamhet inom forskning och policyarbete. Ökad uppmärksamhet på mäns hälsa menar man är i linje EU:s intressen att främja män och kvinnors hälsa för att bidra till produktivitet och ett åldrande fritt från kroniska sjukdomar. I likhet med ”The state of men’s health in Europe” lyftar man i denna rapport upp mäns förtidiga dödlighet, vikten till att se till social ojämlikhet mellan män samt betydelsen socialisering och hur olika maskuliniteter spelar roll för mäns hälsa. Även här understryks mäns risktagande och bristfälliga vårdsökande. Rapporten drar slutsatsen att mäns hälsoproblem kan förstås som ”en kombination av social ojämlikhet och socialisering mot hårdhet, yrkesarbete och icke-omsorg” (2013, s. 129) och menar att de ”kostnader” och ”privilegier” som maskulinitet medför är mycket ojämnt fördelade mellan män.

Det sätt på vilket mäns hälsa formuleras som problem i dessa rapporter genljuder i stort de problemformuleringar som lyfts fram i en svensk kontext (se t.ex. Hammarström & Hensing 2008). I en analys av tänkbara förklaringsmodeller av dödlighet och sjuklighet ur ett genusperspektiv pekar Hammarström & Hensing (2008) på liknande sätt som EU-rapporterna på skillnader i mäns och kvinnors sjuklighet och dödlighet. Författarna menar att dessa skillnader historiskt kan förstås i relation till ökande jämställdhet som gynn-

samt för kvinnors medellivslängd samt mäns alkoholkonsumtion, kostvanor och rökning som riskfaktorer för dödlighet. Olyckor, självmord och större benägenhet för hjärt- och kärlsjukdomar bland pekas också ut som faktorer som påverkar mäns överdödlighet. I likhet med ”The state of men’s health in Europe” understryker Hammarström & Hensing betydelsen av att se till mäns och kvinnors hälsa och dödlighet både i termer av biologiska och socio-kulturella förhållanden, att mäns och kvinnor har olika könade livsvillkor, t.ex. på arbetsmarknad och i sociala relationer.

Att mäns och kvinnors hälsa måste förstås i relation till könade praktiker och livsvillkor är alltså något som uppmärksammats både i Sverige och internationellt. Inom genusforskning uppfattas manlighet och kvinnlighet som något som görs och detta perspektiv har plockats upp även i relation till hälsa. Ett inflytelserikt teoretiskt perspektiv kring mäns hälsa, som även återfinns hos en rad svenska forskare, är Will Courtenays (2000a, 2000b, 2000c) diskussioner kring hur görandet av maskulinitet även sker genom görandet av olika hälso-beteenden. Förväntningar på män att leva upp till könade ideal och normer kring att vara självständig, stark, robust och tuff får konsekvenser för hur män förhåller sig till sin hälsa menar Courtenay. Enligt Courtenay (2000b) gör män maskulinitet och ohälsa bland annat genom att betrakta sig som starkare, inte be om hjälp och visa sig obrydda kring hälsa och risker. Då manlighet bygger på avvisandet av det som uppfattas som kvinnligt blir mäns avvisande av hälso-beteenden ett sätt att disassociera sig från sjukdom som kopplas till svaghet och beroende och i förlängningen kvinnlighet. Courtenay argumenterar vidare att hälsobeteenden hos män måste förstås i relation till genusrelationer och makt. Genom risktagande och hälsovådliga beteenden iscensätter män dominans och upprätthåller ojämlika maktrelationer mellan män och kvinnor och sättet att förändra mäns hälsovådliga beteenden måste därmed ske genom ett utmanande av mäns privilegier. Courtenay betonar dock vikten av att även se till skillnader mellan män och hur män som marginaliseras, t.ex. i relation till klass, ras/etnicitet och sexualitet kan söka åstadkomma manlighet och utmana en underordnad position genom risktagande t.ex. i trafiken eller sexuellt. Courtenays resonemang återfinns i flera svenska studier bland annat diskuterar forskarna Nobis et al. (Nobis, Sandén & Elofsson 2007; Nobis & Sandén 2008) att orsaken till att män inte söker vård kan förstås utifrån ett görande av maskulinitet som bygger på att inte uppvisa sårbarhet och svaghet. I synnerhet menar dessa

forskare att detta blir påtagligt kring sexuell hälsa då att tala om sexuella problem skulle kunna innebära en statusförlust för män.

Utifrån Courtenay och efterföljande forskares perspektiv kan mäns hälsa och hälsobeteenden alltså förstås som uttryck för görandet av maskulinitet och är något som inte enbart sker på individuell nivå utan är knutet till sociala strukturer bland annat kopplat till klass. Mäns hälsovådliga beteenden i arbetslivet, som att undantrycka kroppsliga behov och att förneka stress, leder i de fall där män ”lyckas” till prestige, makt och privilegier. Courtenay hävdar dessutom att hälso- och sjukvård bidrar dessutom till att skapa män som osårbara och starka genom att ställa färre frågor till män och genom att behandla mäns kroppar som oproblematiske och fungerande. Detta perspektiv genljuder även i FHI:s rapport ”Mäns sexualitet och reproduktiva hälsa” (2011) där man menar att sexuell hälsa i huvudsak kommit att röra kvinnor och att män betraktats som oproblematiske.

Behovet av att fokusera mäns hälsa har alltså motiverats med att mäns hälsobeteenden är könade och att hälsovådliga praktiker och förtidig dödlighet är kopplade till dominerande normer om manlighet. Ett möjligt problem med det inflytande som bland annat Courtneys perspektiv kring män och hälsa fått är att de normer och ideal om manlighet som beskrivs kommer från en nordamerikansk kontext. Som Hammarström & Hensing (2008) påpekat har det funnits en tendens i svensk forskning om genus och folkhälsa att använda sig av teorier och perspektiv från anglosaxiska länder utan att reflektera kring de skillnader som kan finnas mellan svenska och engelska, amerikanska eller australiensiska genusrelationer och normer kring manlighet. Detta är ett problem som finns även i de EU-rapporter som uppmärksammas ovan. Även om man där pekar på skillnader mellan länder diskuteras inte hur maskuliniteter och genusrelationer kan tänkas skiljas sig mellan olika europeiska länder.

Det går också att vara kritisk mot att den bild som frammanas av manlighet och manliga hälsobeteenden, inom såväl forskning som policyarbete, tenderar att vara tämligen statisk. Courtenays teorier till exempel har mer än ett decennium på nacken och det är rimligt att frågas sig om de normer om manlighet som beskrivs där män förväntas undantrycka känslor, vara stoiska och inte kan ha förändrats och att nya ideal och genusnormer växt fram? En av ambitionerna med detta kapitel är därför att i diskussionen om män och hälsa i det tidiga 2010-talet även diskutera möjligheter till förändring och för vilka en hälsoorienterad maskulinitet blir möjlig. Som jag kommer återkomma till i kapitlets avslutning kan görandet av

hälsa också potentiellt vara ett sätt för vissa grupper av män att bibehålla dominans och privilegier och det är därför viktigt att se även till skillnader mellan olika grupper av män. Bland annat visar FHI:s och Socialstyrelsens årsrapport för 2012 att det är större skillnader i folkhälsa mellan olika utbildningsgrupper än mellan kön och undersökningar om ungdomar och hälsa visar på betydande skillnader i hälsa mellan utlandsfödda och svenskfödda ungdomar vilket pekar på vikten att inte enbart göra jämförelser mellan män och kvinnor.

3 Jämställdhet och ojämställdhet i familjeliv och arbetsliv – och dess inverkan på mäns hälsa

Ett starkt område inom svensk forskning om genus och folkhälsa är studier som inriktar sig på hur jämställdhet och ojämställdhet i arbetslivet och i familjeliv och hushåll inverkar på män och kvinnors hälsa. En av de hypoteser som lyfts fram och prövats är bland annat hur mäns uttag av föräldraledighet påverkar mäns hälsa. Om normer om manlighet som bland annat omfattar risktagande inverkar negativt på mäns hälsa kan ökad involvering i vård och omsorg om barn potentiellt påverka mäns hälsa, något som även lyfts fram i EU-rapporten ”The role of men in gender equality” (2013). Detta är något som har utforskats i en rad kvantitativa studier av Månsdotter et al. (Månsdotter, Backhans & Hallqvist 2008; Månsdotter, Lindholm, Lundberg, Öhman & Winqvist 2006; Månsdotter, Lindholm & Winqvist 2007; Månsdotter & Nordin 2010). Resultaten av denna forskning pekar på att uttag av pappaledighet ledde till minskad dödlighet (Månsdotter & Nordin 2010) samt att jämställdhet genom sin positiva inverkan på hälsa var kostnadseffektiv (Månsdotter et al. 2007). Fäder som var mindre genusstereotypa och mer omsorgsinriktade var dessutom mindre riskutsatta vad det gällde skador från alkoholmissbruk (Månsdotter et al. 2008). Månsdotter & Nordin (2010) diskuterar dock att det inte är klart hur pappaledighet och minskad dödlighet var länkade. En teori är att omsorg om barn leder till mindre hälsovådliga praktiker.

Vidare kring relationen mellan jämställdhet, hushåll, familjeliv och hälsa pekar forskning av Harryson et al. (Harryson, Strandh & Hammarström 2012; Harryson, Novo & Hammarström 2012) på att upplevelser av relationen som ojämlik inverkade negativt på den psykiska hälsan för både män och kvinnor, men att män i högre

utsträckning upplevde relationen som jämlik. Författarna menar att tidigare forskning framför allt betonat hur kvinnor i lägre socioekonomisk position som tagit större andel av hushållsarbete får negativa hälsokonsekvenser av detta men denna forskning pekar på att kvinnorna var i ungefär samma socioekonomiska position som sina partners och trots detta tog större ansvar för hushållsarbete.

När det gäller relationen mellan arbete och hälsa visar flera studier att kvinnors hälsa påverkas mer negativt av ojämställdhet och könssegregering på arbetsplatsen än män, men att jämställda arbetsplatser kan ha positiva effekter på både män och kvinnors hälsa. En kvantitativ analys av sambandet mellan hälsa och jämställdhet i 21 företag där både självupplevd jämställdhet och registerbaserade data kring jämställdhet (Organizational Gender Gap Index) användes pekar på att kvinnors hälsa påverkades positivt av upplevelsen av jämställdhet på arbetsplatsen (Sörlin et al. 2012). Sörlin et al. menar vidare att jämställdhet inte heller verkar negativt för mäns hälsa där ett högre uttag av ledighet för vård av barn (VAB) bland män potentiellt kan skapa en större acceptans för att män själva stannar hemma när de är sjuka. Elwér et al. (2013) pekar vidare på att jämställdhet på arbetsplatsen inte enbart innebar bättre psykisk hälsa för kvinnor utan även en mer likartad psykisk hälsa mellan män och kvinnor. Författarna till denna studie använde sig av enkäter och registerdata kring andel män kvinnor på arbetsplatsen, utbildningsnivå och uttag av föräldraledighet och pekar på vikten av att förstå jämställdhet inte enbart som numerär jämställdhet (andelen män och kvinnor) utan också se till inflytande, förmåner, hur resurser är fördelade för att förstå hur jämställdhet har betydelse för könade upplevelser av fysisk och psykisk hälsa. I ytterligare en kvantitativ studie pekar Bryngelson et al. (2012) på hur könssammansättningen på en arbetsplats (andel män och kvinnor) framför allt hade konsekvenser för kvinnors hälsa där könssegregerade arbetsplatser leder till mer långtidssjukskrivningar. Bryngelson et al. menar att mäns minskade risk för sjukskrivningar även på arbetsplatser där de är minoritet går att förstå i relation till mäns högre status, att män tenderar att gynnas i kvinnodominerade branscher till skillnad från kvinnor i mansdominerade branscher. Författarna menar att kvinnor genomgående har mindre möjligheter att ta sig uppåt inom en organisationshierarki och mindre chans att byta arbete vilket kan vara en förklaring till ökad stress och långtidssjukskrivning. I linje med detta argumenterar Sörlin et al (2012) för att jämställdhet på arbetsplatsen ger

kvinnor ökade chanser och därmed bättre hälsa medan ojämlika förhållanden på arbetsplatsen tenderar att gynna män.

När det gäller arbetslöshet och hälsa har Reine, Novo & Hammarström (2013) undersökt relationen mellan arbetslöshet, självupplevd hälsa och alkoholkonsumtion ur ett genusperspektiv och författarna konstaterar att ett starkt samband kunde ses mellan ohälsa och arbetslöshet för såväl män som kvinnor. Studien pekade dessutom på ett samband mellan alkoholbruk och arbetslöshet för män vilket stärker tidigare antaganden om att mäns psykiska ohälsa måste förstås i relation till alkoholmissbruk. Författarna diskuterar att tidigare forskning har betonat hur kvinnors identiteter i väst är kopplat till barn och hushåll vilket gör att kvinnor drabbas mindre av arbetslöshet än män, men att resultaten av denna studie talar emot dessa antaganden. Man menar att forskningen måste ta hänsyn till kontextuella förändringar där man inte i samma utsträckning är familjeförsörjare och att arbete därför inte enbart ger status och identitet åt män idag utan även åt kvinnor. Dock menar författarna att en underordnad position som arbetslös kan leda till negativa konstruktioner av maskulinitet, att marginaliserade män tenderar att ta upp ohälsosamma och riskfyllda beteenden då dessa är kopplade till dominant maskulinitet (jfr Courtenay 2000a).

Som diskuterats tidigare i kapitlet är en återkommande hypotes som presenterats kring män och hälsa att görandet av manlighet leder till ohälsosamma och riskfyllda beteenden vilket leder till för tidig dödlighet hos män. Detta tillbakavisas dock delvis i en studie av Månsdotter et al. (2009) vilken studerade kopplingen mellan dödlighet bland män 1970–2003 och hur männen rankades i mått på manlighet som genomfördes vid deras militärtjänstgöring. Månsdotter et al. konstaterar att män som rankades lägst på maskulinitetsskalan hade högst risk för dödlighet. Det är dock svårt att veta hur dessa resultat ska tolkas då maskulinitet i denna studie likställs med yrkesutövning och fritidsintressen, vilket pekar på att bedömningen av vad som är högre eller lägre grad av maskulinitet inte är helt enkelt att fastslå.

Sammantaget kan konstateras att kvantitativa studier som på olika sätt analyserar samband mellan män respektive kvinnors hälsa i relation till arbetsliv, familjeliv och jämställdhet/ojämställdhet är ett starkt område inom svensk forskning om genus och hälsa. Slutsatser från de ovan diskuterade studierna tyder på att män inte missgynnas hälsomässigt av ojämställdhet i arbetslivet som kvinnor, men att män gynnas av jämställdhet i familj och hushåll med ökad involvering och

ansvar för barn och hushåll. I dessa studier görs vissa jämförelser mellan män från olika socio-ekonomiska grupper och hur arbetslöshet påverkar mäns hälsa men övriga skillnader mellan män diskuteras inte t.ex. i relation till plats/geografi, etnisk bakgrund, sexuell läggning eller ålder. Då både upplevelser av hälsa och jämställdhet komplexa begrepp som också har specifika subjektiva innebörder för individen behövs mer kvalitativ forskning för komplettera existerande kvantitativa studier, för att öka kunskaperna om hur män och kvinnor förstår och upplever jämställdhet och den egna hälsan.

4 Mäns psykiska hälsa – mellan osynlighet och ”hypersynlighet”

I jämförelser mellan män och kvinnor lider kvinnor i Sverige av större psykisk ohälsa än män och rapporterar i högre utsträckning besvär av ångslan, oro eller ångest (24 % för kvinnor i jämförelse med 15 % för män, FHI:s årsrapport 2012). Den största ökningen av psykisk ohälsa har skett bland ungdomar och unga vuxna. Kvinnor diagnostiseras och behandlas i dubbelt så hög utsträckning för depression som män och varannan kvinna och var fjärde man förväntas någon gång under livet drabbas av depression (Danielsson 2010).

Inom forskning och utredning om skillnader i psykisk hälsa påpekas dock återkommande att skillnaderna delvis måste förstås i relation till socio-kulturella omständigheter där uttryck för psykisk ohälsa är genuskodade (Hilte 2012). Detta innebär bland annat att mäns psykiska ohälsa i högre utsträckning tar sig uttryck genom aggressivitet, utåtagerande beteenden och missbruk av droger och alkohol. Dessa uttryck har förbisetts som symptom för depression och leder till underdiagnostisering av mäns psykiska ohälsa, något som påpekas i såväl nationella som internationella studier (Hilte 2012). Inom utredning och forskning om mäns och kvinnors psykiska ohälsa påtalas också ”könsparadoxen” att trots att kvinnor rapporterar högre grad av psykisk ohälsa står män för 80 procent av alla självmord, något som diskuteras bland annat som kopplat till mäns missbruk men även till att män i mindre utsträckning kommunicerar sin psykiska ohälsa och söker vård för psykiska besvär (Danielsson 2010; Ringskog 2001, EU 2012). EU-rapporten ”The state of men’s health in Europe” (2012) hävdar att skillnaderna mellan män och kvinnors hjälpsökande är än större när det gäller just psykisk ohälsa vilket bland annat relateras till dominerande normer kring manlighet som föreskriver

oberoende, undantryckande av känslor, självbehärskning och kontroll. När det gäller insjuknande i psykossjukdomar pekar en kunskapsöversikt gjord av ”Centrum för jämlik vård” i Västra götaland-regionen på att kvinnor kan ha ett mer gynnsamt socialt utfall då de insjuknar senare och därmed kan ha etablerat sociala relationer i former av vänner och familj som kan fungera som socialt stöd och kan hjälpa till att upprätthålla funktionsförmågor (Tengelin 2012). Svensk forskning pekar också på att det är svårare för män att hitta en identitet som man med psykisk sjukdom, och att psykisk sjukdom verkar avvika mer från manlighetsnormer än kvinnlighetsnormer (Tengelin 2012 med hänvisning till Schön 2009). Tengelin varnar dock för att stereotypiserade förståelser av män och kvinnor i relation till psykossjukdomar riskerar att leda till inadekvat vård, t.ex. att kvinnor i högre utsträckning erbjuds psykoterapi.

Psykisk ohälsa hos män måste vidare förstås i relation till socio-ekonomisk position och utbildningsnivå där FHI:s årsrapport för 2012 pekar på att bland män i förvärvsarbetande ålder är självmord vanligast bland de med förgymnasial utbildning. Region och boendekommun spelar också in, där män i glesbygdskommuner och mindre kommuner har en hög självmordsfrekvens i jämförelse med män i städer och förortskommuner, trots att den uppgivna psykiska hälsan generellt är bättre i glesbygd och mindre kommuner (Melinder 2007). Den höga förekomsten av självmord bland män i glesbygd kan delvis sättas i samband med socio-ekonomisk position bland män i glesbygd (högre arbetslöshet, lägre utbildning osv.), men diskuteras av Johansson (2008) även som relaterat till struktur-omvandlingar i glesbygd. Minskade arbetstillfällen och förändrade ideal och positioner för män boende i glesbygd kan leda till upplevelser av att vara ”trängd” och marginaliserad menar Johansson (2008:249) vilket kan förklara den höga förekomsten av självmord. I studier av sambandet mellan arbetslöshet psykisk hälsa och hälso-beteende i en population i norra Sverige pekar man dock på att arbetslöshet inte slår hårdare mot män än kvinnor, vilket ofta förts fram inom forskningen, utan att kvinnor hade fler symptom på psykisk ohälsa än män relaterat till arbetslöshet (Hammarström et al. 2011; Novo et al. 2013).

Den psykiska ohälsan bland barn och unga pekar på liknande könsskillnader som mellan män och kvinnor i den vuxna befolkningen. (FHI Barn och unga 2011; Ungdomsstyrelsen 2012) Flickor rapporterar mer psykisk ohälsa än pojkar och pojkar upplever i högre utsträckning att de har det bra hemma. Mäns psykiska ohälsa skiljer

sig vidare mellan män beroende på sexualitet, homo- och bisexuella män har enligt Socialstyrelsen (2011) sämre psykisk hälsa än heterosexuella män i Sverige.

Just mäns depressioner som osynliggjorda och underdiagnostiserade är något som återkommande lyfts upp när män och hälsa behandlas. Bland annat menar Courtenay (2000a) att depression kan förstås som en feminiserad sjukdom, som maktlöshet och brist på kontroll, och att män därför tenderar att underbetona och dölja sina depressioner. För att få en bild av hur genus inverkar på symptom och sjukdomsförlopp vid depression kommer därför Danielsson et al.s aktuella forskning kring genus och depression i Sverige redogöras för härafter (Danielsson et al. 2005; Danielsson et al. 2009; Danielsson et al. 2011).²

Den kvalitativa forskning där primärvårdspatienter intervjuades kring symptomuttryck som Danielsson et al. (2005) genomfört pekar på att genus och socioekonomisk status spelade roll för de uttryck depression tog sig. Män rapporterade i högre utsträckning kroppsliga symptom som bröstsmärtor, andning, hjärta eller högt blodtryck medan kvinnor snarare beskrev depressionen i termer av känslomässiga uttryck och återkom till känslor av skam och skuld. Familj och arbete spelade olika roll i män och kvinnors berättelser där män med hög utbildning talade om arbetet. Kvinnor med hög utbildning kände sig pressade av både hem och arbete medan kvinnor ur arbetarklassen framför allt talade om familj, gav uttryck för pessimism och självkritik, bland annat relaterat till upplevelser av misslyckanden som mamma. De genuskodade uttrycken märktes även i hur män beskrev känslor av aggressivitet och irritation och hur depressionen stod i motsättning till vad det innebar att vara man.

Genuskodningen av depressionen syntes även i berättelser om sjukdomsförloppet där män beskrev insjuknandet i relation till externa faktorer, saker som stod utanför ens kontroll, något som av författarna kategoriserar som att man "blivit träffad av blixten", vilket resulterade i akuta kroppsliga symptom (Danielsson et al. 2009). Kvinnor delgav istället berättelser om "långsam kvävning" där depressionen kom inifrån, var en långsam process och relaterade till en negativ självbild. Några kvinnor delgav även berättelser om "black out" – där sjukdomen mer kom inifrån och drabbade plötsligt, t.ex. i form av panik och ångestattacker. Både män och kvinnor berättande

² Artiklarna som diskuteras ingår alla i Danielssons (2010) avhandling.

fram depressionen som "tärande mörker" som smyger sig på utifrån av omständigheter som årstider, trakasserier eller familjeproblem. Ett centralt resultat var att män snarare såg sig som drabbade av en sjukdom som var belägen utanför dem själva medan kvinnor kopplade sjukdomen till den egna personligheten och såg sig själva som ansvariga. Såväl män som kvinnor med olika socio-ekonomisk status i Danielsson et al. (2005) pekar på höga krav och förväntningar som relaterade till depressionssymptomen.

I en ytterligare studie där svenska deprimerade ungdomar intervjuats diskuterar Danielsson et al. (2011) hur ungdomarna eftersträvade att uppfattas som "normala" och hur grubblande över den egna identiteten upptog mycket tid. Medan tjejer uttryckte känslor av ångest och oro uttryckte killarna mer aggressiva känslor och beskrev hur de kämpade efter att uppnå maskulina normer om att vara hårda och dölja känslor av ledsenhet och sårbarhet. I relation till familjen beskriver ungdomarna i Danielsson et al hur hälften kom från hem med ensamstående (något som även uppmärksammas i FHI Barn och Unga 2011) och att deras föräldrar hade egna problem med stress, alkoholmissbruk osv. Ungdomarna upplevde att det var svårt att prata med föräldrarna, man upplevde oro kring att anförtro sig till sin mamma och killar uttryckte varken närhet till mamman eller pappan. Ett viktigt resultat från Danielsson et al. (2011) är att ungdomarna uttryckte behov av att prata med någon annan än föräldrarna och killarna hade färre relationer och miljöer där de kunde prata med någon. Möjligheten att få prata med någon vuxen, t.ex. professionella i skolan om vardagsproblem menar författarna därför var extra viktigt för killarna.

Som sammantagen slutsats av sitt avhandlingsarbete menar Danielsson (2010) att behovet att identifiera genuskodade narrativ av depression är viktigt i kliniska konsultationer. I mäns fall kan detta innebära att göra depressioner mer synliga.

Om mäns depressioner tagits upp som ett återkommande exempel på hur mäns psykiska ohälsa underdiagnostiserats och osynliggjorts kan diagnosen ADHD betrakta som en form av "hypersynlig" form av psykisk ohälsa/ kognitiv nedsättning hos män. Diagnoser kan å ena sidan spela en viktig roll för att erhålla adekvat vård och behandling, och en genusbias av diagnoser kan därför leda till onödigt lidande för individen. Men diagnoser bör också kritiskt diskuteras som en form av övervakning och kontroll av kroppar, där kroppar i ökande utsträckning kommer att klassificeras i termer av sjuka eller friska. Rosenfeld & Faircloth (2006) menar att forskningen om

män och hälsa i huvudsak fokuserat på att se maskuliniteten som en form av hälsorisk och inte tillräcklig utsträckning diskuterat hur medicinen riskerar att patologisera män. Ett tydligt exempel på detta som uppmärksammats en del inom internationell forskning är hur i synnerhet unga män överdiagnostiserats med ADHD och kommit att förklara pojkars uppfattat avvikande beteenden (Hart, Grand & Riley 2006)

Även i Sverige har förekomsten av neuropsykiatriska diagnoser ökat och allt mer kommit att förklara avvikande beteenden hos barn i allmänhet (Ljungberg 2008) och i synnerhet beteenden hos pojkar från lägre socialgrupper som tenderar att få diagnosen i högre utsträckning (Gillberg 1996). ADHD som en form av hyperaktivitet beskrivs enligt DSM-IV som svårigheter att sitta still, rastlöshet och pratsamhet, koncentrationssvårigheter och bristande impulskontroll. Svenska skolforskaren Adriana Velasquez menar dock att ADHD inte enbart bör förstås som neuropsykiatrisk diagnos inom dominerade biomedicinska förklaringsmodeller, utan även måste förstås socialt och kulturellt. I linje med existerande kritisk forskning om ADHD internationellt menar Evaldsson & Velasquez (2012, 14f) istället att ”den ökade graden av neuropsykiatriska diagnoser tenderar att peka ut och befästa pojkars redan marginaliserade position i skolan”. I sitt avhandlingsarbete argumenterar Velasquez för att pojkars beteenden i skolan måste förstås som ett motstånd mot skolans ordning, som ett görandet av en motståndsmaskulinitet, men att skolan tenderade att tolka pojkarnas beteenden som symptom på ADHD. Velasquez etnografiska forskning i en speciell undervisningsgrupp för barn med ADHD visar på ett maktspel som pågår mellan lärare och eleverna där ADHD som diagnoskriterium utgjorde en ”kommunikativ resurs” ett sätt att begripliggöra pojkarnas beteenden men också för lärarna att ta kontroll och hantera problem i klassrumssituationer. Genom att lärarna bemöter och kategoriserar pojkarna genom deras ADHD diagnoser befästs också diagnosen ADHD. Velasquez (2012, även Evaldsson & Velasquez 2012) diskuterar hur störande och avvikande beteenden bland pojkar med ADHD diagnos är att jämföra med tidigare forskning om hur arbetar- och invandrapojkar genom olika strategier söker utmana en normativ skolordning. Skratt, förolämpningar, skämtsamma kommentarer och protester bland deltagarna i Velasquez studie utgör en form av motstånd mot lärarens auktoritet. Störande kan därmed förstås inte enbart som uttryck för en neuropsykiatrisk diagnos utan även som en form av maskulin iscensättning, ett skapande av motståndsmaskulinitet bland pojkar

som marginaliseras utifrån klass, etnicitet och funktion. Velasquez efterlyser pedagogiska förhållningssätt för att hantera skolproblemen som sociala snarare än enbart förklara pojkars beteenden som maskulina iscensättningar och en fråga om ADHD.

Diskussioner om män och psykisk ohälsa inom forskningen har framför allt, i likhet med ”The state of men’s health in Europe” (2012), pekat på hur normer kring manlighet som omfattar att inte visa svaghet och känslor får konsekvenser i relation till mäns psykiska ohälsa. Både i Sverige och internationellt har osynliggörandet av mäns psykiska ohälsa, framför allt depressioner, uppmärksammas, och hur mäns psykiska ohälsa i stället tar sig uttryck i missbruk och aggressivitet. Betydligt mindre diskussion har förts kring hur diagnoser relaterade till psykisk ohälsa som ADHD (men även t.ex. Aspergers syndrom) används som sätt att sjukdomsförklara vissa former av maskulina iscensättningar, iscensättningar som kan utgöra motstånd mot en marginaliserad position.

5 Sexuell hälsa – yngre män som risktagare och äldre män som ”potensjägare”?

Frågor om mäns sexuella och reproduktiva hälsa omfattar områden såsom fertilitet/infertilitet, förekomst och prevention av sexuellt överförbara sjukdomar (STI), förändringar av erektionsförmåga (impotens/erektil dysfunktion) men även mäns upplevelser och attityder kring den egna sexualiteten. I detta avsnitt kommer diskussioner om sexuell hälsa att fokusera på ålder, unga män respektive äldre mäns sexuella hälsa i Sverige. Forskningen om yngre män har framför allt fokuserat på sexuellt risktagande och förhållningssätt till sexuellt överförbara sjukdomar medan den forskning om äldre män som existerar framför allt fokuserat betydelsen av potens, i synnerhet i relation till prostatacancer och behandling av denna sjukdom.

Internationellt är forskningen om unga män och sexuellt risktagande ett stort forskningsfält där man i likhet med forskning om män och hälsa generellt pekar på normer kring maskulinitet som kopplat till mäns sexuella risktagande och ohälsosamma beteende (se litteraturstudie av Lindfors & Özcelik 2009). Internationell forskning understryker i likhet med med FHI:s rapport ”Mäns sexualitet och reproduktiva hälsa: en kunskapsöversikt (2011) behovet av genusperspektiv kring sexuell och reproduktiv hälsa och hur

normer kring maskulinitet och att mäns sexuella hälsobeteenden får konsekvenser även för kvinnor.

Då ingen större sexualvanestudie genomförts i Sverige sedan 1996 saknas det i viss mån aktuell övergripande kunskap om såväl mäns som kvinnors sexuella hälsa och tankar och attityder kring sexualitet. När det gäller ungdomar och unga vuxnas sexualitet genomfördes dock nyligen den omfattande undersökningen *UNGKAB09 Kunskap, attityder och sexuella handlingar* (Tikkanen et al. 2011) vid Göteborgs universitet på uppdrag av Socialstyrelsen. Denna undersökning baserades på enkäter och 15 278 ungdomar i åldrarna 15 till 29 år deltog. Undersökningen pekar bland annat på att det inte uppfattade det som mycket allvarligt att få klamydia, och detta gällde i synnerhet män. Detta bekräftas och synliggörs även i en kvalitativ studie av Ekstrand, Tydén och Larsson (2011). UNGKAB pekar också på att männen som deltog i undersökningen i mindre utsträckning än kvinnorna hade testat sig för klamydia. Att fler kvinnor än män haft en STI kan därför potentiellt förklaras med att män testat sig mer sällan och inte har kännedom om att man har haft en STI. Resultaten från UNGKAB i kombination med resultaten från Ekstrand et al. (2011) pekar på att unga män i liten utsträckning uppfattar STI, med undantag för HIV, som en risk och Ekstrand et al. menar att de heterosexuella männen i deras studie framför allt tänkte på personliga konsekvenser än konsekvenserna för den kvinnliga partnern. Att göra partnern med barn uppfattades som ett större problem och något som gjorda männen sårbara då de inte hade självklar möjlighet till beslutsfattande kring abort.

UNGKAB pekar även på relativt stora skillnader mellan män och kvinnor när det gäller kunskapen om var man ska vända sig för testning för STI. Detta gäller även för gruppen som inte identifierar sig som varken män eller kvinnor. Bland de som testat sig fick män också i något mindre utsträckning erbjudande om samtal och var också mindre nöjda med den information man fick i jämförelse med kvinnor. En enkätstudie bland män på tre gymnasieskolor, på både yrkesförberedande och studieförberedande program, visar att män önskade fler killmottagningar som del av ungdomsmottagningarnas arbete med sexuella hälsa (Makenzius et al. 2009). Man pekade också på tillgången till internettest för STI som något som kunde öka provtagningen. En studie av Daneback et al. (2012) visar dessutom att tillgång till personliga internetuppkopplade datorer gjorde att män i högre utsträckning sökte information om sexuella frågor och att tillgången till datorer därför kan vara ett sätt att öka mäns kun-

skaper om sexualitet och sexuella hälsa. Nobis & Sandén (2008) pekar på förändringar utifrån sin kvalitativa studie av unga män, 19–34 år att det finns tecken till förändringar i mäns attityder kring sexuella hälsobeteenden.

När det gäller sexuell hälsa och risktagande bland unga män indikerar dock resultaten från både UNGKAB och övrig svensk forskning att det är viktigt att se till skillnader mellan olika män vad det gäller sexuellt risktagande och tillgång till information (Makenzius et al 2009; Rembeck et al. 2011). Studier pekar bland annat på att högkonsumenter av alkohol, cannabis eller andra droger, de som debuterat tidigt sexuellt och de som varit utsatt för sex mot sin vilja under det senaste året i högre utsträckning haft oskyddat sex (Tikkanen et al. 2011). Denna grupp uppfattade sig oftare som utsatta för risk men betraktade inte förekomsten av klamydia som lika allvarlig. Makenzius et al. (2009) pekar dessutom på att män på yrkesförberedande program uppvisade ett större sexuellt riskbeteende än män på studieförberedande program (se även Holmberg, 2007). När det gäller kunskaper om var man kan vända sig för att genomföra ett klamydiatest är skillnaderna dessutom stora med hänseende till bakgrund och sexuell läggning. Utrikesfödda, personer som inte identifierade sig som varken hetero- homo- och bisexuell, samt personer för vilka religion spelade stor roll, hade visste i mycket mindre utsträckning kunskap om var man kunde vända sig. UNGKAB uppmärksammar dessutom en grupp vilka tenderar att glömmas bort, de som inte vill kategorisera sitt kön och hur dessa deltagare i mycket större utsträckning beskrev det senaste sextillfället som negativt, i termer av ”pinsamt” och ”misslyckat”. Upplevelser av sexuell tillfredsställelse hos t.ex. transidentifierade män är därför något som bör ytterligare lyftas och diskuteras i relation till sexuell hälsa. Överlag understryker dessa skillnader behovet av att se till olika positioner av sårbarhet för vissa kategorier av unga män vad det gäller sexuell hälsa.

I folkhälsoinstitutets rapport ”Mäns sexualitet och reproduktiva hälsa” från 2011 konstaterar man att området reproduktiv hälsa tenderat att ha kvinnor i fokus och att målsättningen med rapporten därför är att uppmärksamma mäns sexuella hälsa, för att fokusera mäns roller, ansvar och behov. Man konstaterar vidare att mäns sexuella hälsa inte sällan tas för given och att man utgår från att män inte har problem. Detta perspektiv upprepas även i annan forskning och rapporter om mäns hälsa, bland annat diskuterar Courtenay (2000a) hur kvinnokroppen historiskt betraktats som defekt och

problematiserad och varit föremål för patologisering, medan mäns hälsa inte problematiserats utan förblivit osynlig. En rad internationella forskare menar dock att emedan detta gällt för forskning om genus och hälsa under 1970 till 1990-talen har mäns hälsa på senare tid blivit föremål för ökad uppmärksamhet och att män allt mer kommit att patologiseras på liknande sätt som kvinnor (Rosenfeld & Faircloth 2006; Kampf, Marshall & Petersen 2012). Detta syns inte minst i hur nya medicinska kategorier och diagnoser kring framför allt äldre mäns kroppar uppkommit, däribland det manliga klimakteriet, andropause, erektil dysfunktion och testosteronbrist. Dessa nya diagnoser har inte sällan kommit att fokusera mäns sexuella hälsa och i synnerhet den åldrande mannens sexuella hälsa. De kanadensiska forskarna Marshall & Katz (2002) diskuterar bland annat hur förändringar av mäns potensförmåga tidigare betraktats som en naturlig del av åldrandet under 1990-talet växer fram som en medicinsk diagnos, erektil dysfunktion, och därigenom blev något som betraktades som möjligt att bota med potensläkemedel. Denna utveckling går även att skönja i ett svenskt medicinskt sammanhang till exempel i *Läkartidningen* (Johnson 2008).

Då görandet av maskulinitet och manlig sexualitet är nära förknippat med förmågan till erektion och penetration är upplevelser av impotens/erektil dysfunktion av uppenbart intresse för forskare med fokus på män, manlighet, sexualitet och sexuell hälsa (Sandberg 2011). Inte sällan betonas vikten av en bibehållen erektion som en viktig del av sexualiteten, bl.a. visar en äldre svensk kvantitativ studie som undersöker mäns upplevelser och betydelsen av sexualitet i åldrarna 50–80 år att 83 % uppfattade sex som viktigt och att 80 % uppfattade en bibehållen erektionsförmåga som viktig (Helgason et al. 1996a). Erektionsförmågan minskade dock tydligt med åldrande och runt 50 % av männen i åldrarna 70–80 år i denna studie hade erektionssvårigheter. En omfattande studie av Beckman et al. (2008) som jämförde 70-åringars erfarenheter av sexualitet i fyra kohorter mellan 1971 visar dock att mäns erektionsproblem minskade i den senare kohorten (2000-1). Män och kvinnor i denna kohort hade mer samlag och var med sexuellt tillfredsställda än tidigare generationer. I den mån som man slutade vara sexuellt aktiv var detta dock oftast relaterat till mannens problem. Svensk forskning har även studerat prostatacancer och dess effekter på sexualiteten och Helgason et al (1996b) konstaterar genom sin kvantitativa studie att minskad erektionsförmåga upplevdes som ett större problem än urin- och tarmrelaterade symptom.

I en kvalitativ studie baserad på fokusgruppsintervjuer med män under 65 år som diagnostiserats med prostatacancer beskrev deltagarna hur de upplevde bristen på erektion och sexuell lust som en stor förlust och något som fråntog dem deras manlighet (Klaesson, Sandell & Berterö 2013; Klaesson, Sandell & Berterö 2013). Männerna i studien beskrev dock hur de kroppsliga förändringarna till följd av sjukdomen kom att förändra den intima relation något som även Sandbergs (2011) kvalitativa studie om sexualitet med heterosexuella män i åldrarna 67–87 år vittnar om. Sandberg menar att de äldre männen i hennes studie visserligen kunde uppleva förändringar av kroppen och sexualitet som ett slag mot manligheten. Men männen visade även på möjligheter till att förhandla med och omvandla innebörden av sexualitet när man åldrades, med större betoning på beröring, närhet och andra sexuella praktiker än samlag. Klaesson et al. (2012) diskuterar hur den kvinnliga partners stöd spelade stor roll för möjligheten till förhandling och omformulering av sexualitet hos de intervjuade männen. Både Klaesson et al. (2013) och Sandberg (2011) pekar dock på att svårigheter att kommunicera kring sexualitet och sexuella problem i parrelationen och detta påverkade sexuell hälsa och livskvalité för männen och sannolikt även för deras partners. Sandberg menar att normer kring manlighet och förväntningar på att män alltid ska känna lust och vara den som tar sexuella initiativ i relation till kvinnor blev problematiskt för män som upplevde brist på lust och skapade oro kring att partnern inte skulle känna sig tillfredsställd om han inte kunde få eller bibehålla en erektion.

Samtalsgrupper för män med prostatacancer och den intimitet som uppstod i dessa grupper spelade en stor roll för männens möjligheter att hantera svårigheterna kring sexualitet och förändringar till följd av sjukdomen (Klaesson et al. 2013). Både Klaesson et al (2013) och en studie av Öster et al. (2012) pekar på hur samtals- och stödgrupper för män med prostatacancer blev en plats för att dela erfarenheter, hitta gemenskap och styrka att hantera sjukdomen och problem som följde. För männen i Klaesson et al.s studie var ”att leda vägen” och att ”ha mod att tala och känsliga ämnen” en viktig del av självbilden. Nobis, Sandén & Elofsson (2007) och Nobis & Sandén (2008) menar att det finns en mängd barriärer för män att överkomma när det gäller att prata om problem relaterade till den sexuella hälsan och pekar på att en väldigt liten del män söker hjälp för sexuella problem. Ovan diskuterade studier av Klaesson et al (2012; 2013) och Sandberg pekar dock på att män har vilja och förmåga att prata om sexuella problem

om sammanhang bereds, som i fallet med cancerföreningar som bildar samtalsgrupper.

När det gäller äldre män och sexuell hälsa har ett stort fokus som sagt kommit att ligga på mäns förmåga till erektion och mäns sexuell hälsa kopplas ofta samman med förmågan till samlag. Detta märks även i svenska kvantitativa studier som t.ex. Beckman et al. (2008) där sex likställs med samlag. Kvalitativ forskning kring äldre män och sexualitet, både svensk och internationell pekar dock på att äldre män inte förstår sex som snävt begränsat till samlag utan istället betonar betydelsen av beröring och sexuella praktiker i en vidare bemärkelse (Hughes 2011; Sandberg 2011; Potts et al. 2006). Även om förmågan till erektion ofta är nära knuten till skapandet av manlighet och som betydelsefull är det även viktigt att se till mäns sexuella hälsa även ur andra perspektiv, t.ex. i relation till lust (jfr Sandberg 2010). Det går därmed inte att förstå äldre män som enbart "potensjägare", som till varje pris vill behålla eller återfå erektionen.

Normer om manlighet spelar en viktig roll för hur män gör sexuell hälsa vilket bland annat Nobis, Sandén & Elofsson (2007) och Nobis & Sandén (2008) konstaterar. Även andra sociala kategorier får betydelse för hur män förhåller sig till sexualitet och gör sexuell hälsa. Min diskussion om forskningen kring yngre män och sexuell hälsa visar på att mäns sexuella risktagande, deras kunskaper och tillgång till information skiljer sig tydligt mellan olika grupper av unga män, bland annat sociokulturellt och ifråga om etnisk bakgrund, sexuell läggning och könsidentifiering. Kvalitativ forskning om äldre män visar dessutom att förväntningar kring ålder och livslopp också spelar roll för mäns attityder till och görandet av sexualitet. Förväntningar på yngre män som ständigt villiga och virila kan förklara mäns sexuella risktagande och förväntningar på en mer "mogen" och stillsam sexualitet hos äldre män kan ge möjligheter till en omorientering och utmanande av samlagsnormer.

6 Slutsatser och vad behövs i framtiden?

Män och hälsa är ett omfattande forskningsområde och i det här kapitlet har målsättningen endast varit att göra några nedslag i aktuell och framför allt svensk forskning på området, för att ge en bild av vad som uppmärksammats inom forskningen och hur "proble-

met” män och hälsa formuleras både i statliga rapporter och forskningsstudier.

Fokus för detta kapitel har inte framför allt varit biologiska könsskillnader mellan män och kvinnor utan på sociokulturella aspekter av män och manligheter. Ett tongivande perspektiv inom forskningen om män och hälsa är det som presenterats av bland andra Courtenay (2000a, 2000b, 2000c) där manlighet uppfattas som ett görande och där görandet av olika hälsobeteenden också blir ett sätt att iscensätta maskulinitet. Normer om manlighet som bygger på att män ska vara tuffa, osårbara, robusta och inte visa svaghet får konsekvenser för mäns hälsa genom att män tenderar att inte söka vård, ägnar sig åt ohälsosamma och riskfyllda praktiker. Detta uttrycks av bl.a. Courtenay och genljuder även i flera av de studier och rapporter som presenteras i detta kapitel. För Courtenay är mäns hälsobeteenden vidare kopplat till makt och genusrelationer. Män upprätthåller dominans genom risktagande och hälsovådliga beteenden och för att förändra dessa krävs därför ett utmanande av mäns privilegier. När det gäller paradoxen att kvinnor är mer sjuka medan män dör tidigare som återkommande uppmärksammas ges ingen entydig bild av orsakerna till detta. Att mäns söker vård för sent, mäns högre andel missbruk och större risktagande samt olika sätt att förhålla sig till hälsa och ohälsa bland män och kvinnor är några av de förklaringar som lyfts fram.

I den översikt över svensk forskning kring män och hälsa som gjorts för detta kapitel framträder i synnerhet studier som undersöker relationen mellan män och kvinnors hälsa och jämställdhet/ojämställdhet i arbetsliv och familje- och arbetsliv som ett speciellt starkt område. I en rad kvantitativa studier studeras hälsa utifrån sjukskrivningstal och självupplevd hälsa och resultaten från dessa studier pekar på att ojämställdhet framför allt verkar missgynna kvinnor i arbetsliv och hemmet medan jämställdhet genom framför allt ökat uttag av föräldraledighet för män verkar gynnsamt för mäns hälsa. Denna forskning är betydelsefull inte minst då den uppmärksammar att de genusregimer som finns i andra delar av Europa inte nödvändigtvis är de samma i Sverige. Bland annat har kvinnor en hög andel av förvärvsarbete vilket tyder på att arbete är en viktig del av identiteten för både kvinnor och män och påverkar hälsan. Att män dessutom i något högre utsträckning är hemma med barn är också förhållanden som kan påverka hälsan och där svensk forskning av bl.a. Månsdotter et al (Månsdotter, Backhans & Hallqvist 2008; Månsdotter, Lindholm, Lundberg, Öhman & Winqvist 2006;

Månsdotter, Lindholm & Winqvist 2007; Månsdotter & Nordin 2010) bidrar med kunskaper. Då begrepp som jämställdhet, hälsa, manlighet och kvinnlighet dock har subjektiva dimensioner, är kopplade till människors egna förståelser och upplevelser behövs mer kvalitativ forskning som utforskar relationer mellan genus, hälsa och jämställdhet/ojämställdhet.

När det gäller psykisk hälsa pekar aktuell statistik på att kvinnor fortsatt lider av mer psykisk ohälsa och att den största ökningen sker bland ungdomar och unga vuxna (FHI Årsrapport 2012). Män begår dock liksom tidigare i högre utsträckning självmord, vilket uppmärksammats som en "könsparadox" och som diskuteras som ett uttryck för att män inte söker psykiatrisk vård av rädsla för att tappa status och visa sig sårbara. Internationell forskning har uppmärksammat mäns depressioner som något som osynliggjorts och underdiagnostiserats och detta lyfts även upp av svenska forskarna Hilde (2012) samt Danielsson et al. (2005; 2009; 2011). I relation till psykisk ohälsa har jag även valt att lyfta fram frågan om ADHD och den ökade diagnosticeringen av i synnerhet unga pojkar. Här bidrar Velasquez (2012) med viktiga perspektiv kring hur diagnoser inte enbart är av godo utan även riskerar att låsa fast vissa typer av unga män som patologiska.

När det gäller sexuell hälsa är det i synnerhet unga mäns sexuella risktagande som uppmärksammats och studier pekar på att unga män inte uppfattar sexuellt överförbara sjukdomar som något allvarligt och verkar sakna kunskap om möjligheter till provtagning och var de kan erhålla information. Kring sexuell hälsa har jag även valt att uppmärksamma äldre män och sexuell hälsa, kunskaper som är viktiga att uppmärksamma inte minst då studier visar på att äldre män och kvinnor är mer positivt inställda till sexualitet och mer sexuellt aktiva än tidigare (Beckman et al. 2008). Kvalitativ forskning av Sandberg (2011) och Klaesson et al. (2012, 2013) ger en mer inblick i hur äldre män förstår och förhåller sig till sexualitet, bland annat vid prostatacancer, och manlighet, potens och lust kopplas inte sällan samman i männens berättelser. Men dessa forskare menar också att förhandlingar med och nya innebörder av sexualitet växer hos män till följd av kroppsliga förändringar av sjukdom och åldrande. En påtaglig begränsning med översikt över sexuell hälsa som gjorts i detta kapitel är att den i huvudsak diskuterat heterosexuella män och det är dock viktigt att i området mäns hälsa även fokusera homo- och bisexuella mäns sexuella hälsa (se t.ex., Berg et al. 2011a, 2011b, 2013 n om

homosexuella män och sexuellt risktagande och Christiansen, 2013 om äldre homosexuella män och HIV).

En bild som träder fram i de olika studier som diskuteras i denna översikt är mäns behov av och möjlighet till att få prata om olika aspekter av hälsa och ohälsa. Danielsson et al. (2011) pekar till exempel på hur unga killar som lider av depression hade färre relationer och miljöer där de kunde prata med någon. Makenzius et al. (2009) pekar vidare på att män i deras studie önskade fler killmottagningar, platser för män att söka sig till med frågor kring sexuell hälsa. Öster et al. (2012) samt Klaesson et al. (2013) diskuterar i sin forskning hur äldre män med prostatacancer uppfattade samtalsgrupper med andra män i liknande situation som ett viktigt stöd och en plats där man även kunde ventilerade frågor om sexualitet. Detta tyder på vikten av att fortsatt uppmärksamma hur maskulinitet kan innebära ett hinder för män att prata om ohälsa men att män upplever ett behov av att få prata och många gånger gör detta om platser som möjliggör samtal finns. En rad initiativ finns idag i Sverige speciellt inriktade på män och hälsa. Bland annat finns sedan 2003 Järva mansmottagning, en sex- och samlevnads-mottagning på Järvafältet i Stockholm, där män ges möjlighet till att testa sig för sexuellt överförbara sjukdomar, få information och samtal med sjukskötare, läkare och kurator. I Fyrbodalen i Västra Götalands-regionen har man efter genomförandet av enkätundersökning 2012 som kartlade varför inte killar i samma utsträckning som tjejer besöker ungdomsmottagningen skapat en kurs "Unga män och maskulinitet i förändring", för att öka kompetensen hos för personalen på ungdomsmottagningarna och vilket lett till uppstart av killgrupper inom ungdomsmottagningens verksamhet. Sajten killfrågor.se som drivs av organisationen Män för jämställdhet är ytterligare ett exempel på initiativ riktade specifikt mot killar för att ge killar möjlighet till samtal. På sajten kan man bland annat chatta med vuxna volontärer.

Vad som även framstår som viktigt efter denna översikt av området män och hälsa är att se till andra kategorier än endast kön och genus. Som Hammarström & Hensing (2008) konstaterar riskerar ensidiga jämförelser av män och kvinnor återskapa och överbetona betydelsen av könsskillnad och bortse från skillnader inom gruppen män med hänseende till t.ex. ålder, socio-ekonomisk position, sexualitet, geografi, funktion, och bakgrund (svensk- eller utlandsfödd). Kapitlets genomgång lyfter fram flera exempel på hur skilda positioner för män ger olika konsekvenser för hälsa och hälsobeteenden. Till exempel ägnade sig män på yrkesförberedande program åt mer

sexuellt risktagande enligt Makenzius et al. (2009), män i glesbygd och mindre kommuner har högre självmordsfrekvens (Melinder 2007) och erektionsförmåga kom att omvärderas och förhandlas hos äldre män (Sandberg 2011). För att visa på några ytterligare skillnader kan noteras att Socialstyrelsens och FHI:s årsrapport för folkhälsan 2012 pekar på större skillnader i folkhälsa mellan utbildningsgrupper än mellan kön, att det var stora skillnader mellan unga svensk- och utlandsfödda vad det gäller sömnsvårigheter i Ungdomsstyrelsens rapport om unga och hälsa 2012, och att bi- och homosexuella män (och kvinnor) har sämre psykisk hälsa enligt Socialstyrelsen (2011). Området män och hälsa måste därför förstås intersektionellt, det vill säga hur manlighet samverkar med andra sociala kategorier och vilka konsekvenser detta får för hälsa och ohälsa. Detta är även något som lyfts i EU-rapporten ”The role of men in gender equality” (2013) där man pekar på behovet av en mer intersektionell approach i statistiken kring mäns hälsa och på behovet av att förstå mäns hälsa ur ett livsloppsperspektiv.

Att betona intersektionalitet i frågan om mäns hälsa och se till skillnader mellan män är också viktigt för att bemöta påståenden om att mäns förtidiga dödlighet och kortare livslängd skulle vara uttryck för att män är missgynnade i relation kvinnor. Den genomgång som gjorts av forskning till detta kapitel indikerar tydligt att män som grupp inte kan förstås som hälsomässigt missgynnade kvinnor som grupp. Istället måste de hälsomässiga nackdelar män drabbas av förstås utifrån andra typer av sociala ojämlikheter. I EU-rapporten ”The role of men in gender equality” (2013) uppmärksammas frågan om att mäns hälsa i den allmänna debatten i olika europeiska länder ”kidnappats” av anti-feminister som vill argumentera för att män är missgynnade och diskriminerade i relation till kvinnor. Rapporten understryker därför vikten av att se till det större sammanhanget av genusrelationer utan att förbise den diskriminering och de orättvisor som vissa män kan uppleva i olika sammanhang. Ett liknande förhållningssätt bör även svenska policyaktörer kring män och hälsa inta där mäns hälsa förstås som del av ett vidare jämställdhets- och jämlikhetsarbete.

När skillnader i hälsa och hälsobeteenden mellan män uppmärksammas är det också viktigt att också problematisera bakomliggande strukturer. Privilegerade män kan å ena sidan ha både mer ekonomiskt och kulturellt kapital för att kunna uppta en hälsosam livsstil, t.ex. kunna motionera, äta nyttigt och undvika negativa konsekvenser av alkohol. För mer socialt utsatta män, å andra sidan, kan bristande

hälsobeteenden förstås som en form av motstånd i en marginaliserad position. Viktiga diskussioner som av utrymmesskäl utelämnats i detta kapitel är frågor om livsstil och hälsa, t.ex. svenska mäns relation till kost och motion och attityder kring fetma. Det är möjligt att tänka att där mäns bukfetma tidigare signalerat pondus har det idag kommit att allt mer uppfattas som brist på ansvar och kontroll, och något som kopplas till en stigmatiserad arbetarklassmanskropp (jfr Johansson 2006). Att upprätthålla hegemonisk maskulinitet och ”vara på topp” i arbetsliv och privatliv har därmed potentiellt blivit tätare sammankopplat med görande av hälsa genom motion och bra kost.

Det finns en risk att genom att peka ut vissa mäns problematiska hälsobeteenden och bidra till att vissa män och manligheter blir patologiska, något inte minst Velasquez (2012) forskning om unga pojkar och ADHD pekar på. Som svenska maskulinitetsforskare tidigare diskuterat riskerar utpekandet av vissa män och maskuliniteter som problematiska att osynliggöras hegemoniska män, män som i privilegierade positioner utifrån klass, hudfärg, ålder osv, kan framstå som goda och önskvärda (Gottzén & Jonsson 2012). Detta gäller även i fallet män och hälsa. Ett konkret exempel är den mindre studie som gjorts av verksamheten på Järva mansmottagning (Sandberg 2006). I denna studie pekar Sandberg på att mottagningen i sitt problematiserande av negativa aspekter av manlighet kommer att peka ut vissa män som problematiska. En önskvärd svensk manlighet skapas genom att icke-svenska män och äldre män positioneras som beroende av mer traditionell manlighet vilket bland annat leder till negativa hälsobeteenden och mindre omsorg om sig själv.

Såväl internationellt som i en svensk kontext har forskning om män och hälsa pekat manligheten som en hälsorisk, hur negativa aspekter av manlighet får konsekvenser för mäns hälsa. Som Rosenfeld & Faircloth (2006) argumenterar har mindre fokus legat på hur medicinen också riskerar att patologisera män. Exempel på detta som lyfts fram i detta kapitel är ADHD och impotens/erektil dysfunktion och här har internationell forskning och i viss mån svenska forskare (Velasquez 2012; Sandberg 2011) pekat på hur medicinen bidrar till patologisering av ”misslyckade” maskuliniteter. En kritik som forskare riktat mot de nuvarande diskurserna om män och hälsa är att de riskerar att förlägga ansvaret för mäns ohälsa hos enskilda män att dessa män uppmanas ägna sig åt mer hälsofrämjande beteenden, något som riskerar att osynliggöra de sociala

strukturer som möjliggör eller omöjliggör hälsa (Rosenfeld & Faircloth 2006).

Området män och hälsa bör alltså fortsatt fokusera de negativa hälsokonsekvenser som manlighet kan ha för hälsan men också vara kritisk mot de ökade imperativen att individualisera frågor om hälsa (för såväl män som kvinnor). Mer forskning behövs som ser till män och hälsa ur ett intersektionellt perspektiv och som fokuserar dominans och maktrelationer mellan såväl män och kvinnor som olika grupper av män.

Som jag inledningsvis också noterade är det också viktigt att se till förändringar av manlighet, och mäns relation till kropp och hälsa. Föreställningen om den robuste mannen som inte kan visa känslor och inte tar hand om sin kropp och hälsa gäller inte nödvändigtvis i samma utsträckning som tidigare. Folkhälsoinstitutets årsrapport 2012 visar t.ex. på minskade könsskillnader i dödligheten, där minskad dödlighet i hjärt- och kärlsjukdomar hos män var en tydlig orsak, något som kan peka på förändringar i mäns görande av maskulinitet och hälsa. Möjligheter till omförhandlingar och nya förhållningsätt till den egna kroppen visar sig dessutom i den forskning av Klaeson et al (2012; 2013) och Sandberg (2011) som diskuteras ovan. Äldre män i dessa studier kopplade visserligen ofta sexualitet och sexuellt välbefinnande till erektionsförmåga och möjligheter till samlag men var också förmögna till att omförhandla och finna nya vägar att förstå sexualitet och sexuell njutning till följd av åldrande, sjukdom och kroppslig förändring. Dessa forskningsresultat står i tydlig kontrast mot föreställningar om äldre män som statiska och icke förändringsbenägna och kan potentiellt visa på betydelsen av att även fokusera förändring och brott mot dominerande normer om manlighet och kropp i framtida forskning och policyarbete kring män och hälsa.

Referenser

- Beckman, N., Waern M., Gustafson D. & Skoog I. (2008) "Secular trends in self reported sexual activity and satisfaction in Swedish 70 year olds: cross sectional survey of four populations, 1971–2001", *BMJ*, 2008;337;a279, 1–7.
- Berg, R.; Tikkanen, R. ; Ross, M. (2011a). Predictors of reporting bareback sex among a diverse sample of MSM recruited through a Swedish website. *Aids care – Psychological and socio-medical aspects of Aids/HIV*, 23 (12), 1644–1651.
- Berg, R.; Ross, M. ; Tikkanen, R. (2011b) The effectiveness of MI4MSM: how useful is motivational interviewing as an HIV risk prevention program for men who have sex with men? A systematic review. *Aids education and prevention*. 23 (6), 533–549.
- Berg, R. C.; Tikkanen, R. ; Ross, M. W. (2013) Barebacking among men who have sex with men recruited through a Swedish website: associations with sexual activities at last sexual encounter. *Eurosurveillance*. 18 (13), 11–17.
- Bryngelson, A., Bacchus Hertzman, J.M. & Fritzell, J. (2012) The relationship between gender segregation in the workplace and long-term sickness absence in Sweden. *Scandinavian Journal of Public Health*, 39, 618–626.
- Christiansen, M. (2013) Suddenly I'm a ghost: HIV i äldre bögars liv. I: Bromseth & Siverskog (red.) *HBT och åldrande*, Lund: Studentlitteratur.
- Collinson, D. & Hearn, J. (1994) Naming men as men: implications for work, organization and management. *Gender, Work and Organization*, 1(1), 2–22.
- Courtenay, W. (2000a) Constructions of masculinity and their influence on men's well-being: a theory of gender and health, *Social science and medicine*, 50, 1385–1401.
- Courtenay W. (2000b) Engendering Health: A Social Constructivist Examination of Men's Health Beliefs and Behaviors, *Psychology of Men and Masculinity*, 1(1), 4–15.
- Courtenay, W. (2000c) Behavioral Factors Associated with Disease, Injury, and Death among Men: Evidence and Implications for Prevention, *Journal of Men's studies*, 9(1), 81–142.

- Daneback, K. Månsson, S-A, Ross, MW. (2012). Technological advancements and Internet sexuality: Does private access to the Internet influence online sexual behavior? *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 15(8), 386–390
- Danielsson, Ulla (2010). *Träffad av blixten eller långsam kvävning [Elektronisk resurs] : genuskodade uttryck för depression i en primärvårdskontext*. Diss. (sammanfattning) Umeå: Umeå universitet, 2010 Tillgänglig på Internet: <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:umu:diva-30910>
- Danielsson, U., & Johansson, E. E. (2005). Beyond weeping and crying: a gender analysis of expressions of depression. *Scandinavian Journal of Primary Health Care*, 23, 171–177.
- Danielsson, U., Bengs, C., Lehti, A., Hammarstrom, A., & Johansson, E. E. (2009). Struck by lightning or slowly suffocating – gendered trajectories into depression. *BMC Family Practice*, 10(1), 56.
- Danielsson, U., Bengs, C., Samuelsson, E., & Johansson, E. E. (2011). "My greatest dream is to be normal" – the impact of gender on depression narratives of young Swedish women and men. *Qualitative Health Research*, 21(5), 612–624.
- Ekstrand, M. Tydén, T., Larsson, M. (2011) Exposing oneself and one's partner to sexual risk-taking as perceived by young Swedish men who requested a Chlamydia test. *The European Journal of Contraception and Reproductive Health Care*, 16(2), 100–107.
- Elwér, S., Harryson, L., Bolin, M. & Hammarström, A. (2013) Patterns of gender equality at workplaces and psychological distress. *PlosOne*, 8(1), 1–21.
- Europakommissionen (2012) The state of men's health in Europe. ISBN 978-92-79-20167-7 doi:10.2772/60721
- Europakommissionen (2013) The role of men in gender equality: european strategies and insights. Europeiska unionen DG Justice – Unit D2 Gender equality Contract ref. no. VC/2010/0592.
- Evaldsson, A-C. & Velasquez, A. (2012) I "Impulskontroll nada" Maskulina iscensättningar och sociala kategoriseringar. *Utbildning & Demokrati: Tidskrift för Didaktik och Utbildningspolitik*. 21(3), 13–33.
- Gillberg, C.(1996) *Ett barn i varje klass: om DAMP/MBD och ADHD*. Stockholm: Cura (citerad i Velasquez 2012)

- Gottzén, L. & Jonsson, R. (red.) (2012). *Andra män: maskulinitet, normskapande och jämställdhet*. 1. uppl. Malmö: Gleerups
- Hammarström, A. & Hensing, G. (2008) Folkhälsofrågor ur ett genusperspektiv: Arbetsmarknad, maskuliniteter, medikalisering och könsrelaterat våld. (Statens folkhälsoinstitut nr. R 2008:8) Östersund: Statens folkhälsoinstitut.
- Harryson, L. Strandh, M. & Hammarström, A. (2012) Domestic Work and Psychological Distress: What Is the Importance of Relative Socioeconomic Position and Gender Inequality in the Couple Relationship. *Plos One*, 7(6), 1–7.
- Harryson, L. Strandh, M. & Hammarström, A. (2012) Is gender inequality in the domestic sphere associated with psychological distress among women and men? Results from the Northern Swedish Cohort. *Journal of Epidemiology & Community health*, 66, 271–276.
- Hart, N., Grand, N. & Riley, K (2006) Making the grade: The gender gap, ADHD and the medicalization of boyhood. I: Rosenfeld, D. & Faircloth, C.A. (red.) (2006) *Medicalized masculinities*. Philadelphia: Temple University Press, s.132–164.
- Helgason A.R. Adolfsson, J., Dickman, P., Fredrikson M., Arver, S., Göthberg, M.; Steineck, G. (1996a) Sexual Desire, Erection, Orgasm and Ejaculatory Functions and Their Importance to Elderly Swedish Men: A Population-based Study, *Age & Ageing*, 25285–291.
- Helgason A.R. Adolfsson, J., Dickman, P., Fredrikson M., Arver, S., Steineck, G. (1996b) Waning sexual function: the most important disease-specific distress for patients with prostate cancer. *British Journal of Cancer*, 73, 1417–1421.
- Hilte, M (2012) Om depression och manlighet. *Psykisk hälsa*, 53(4), 25–30.
- Holmberg, L. (2007). *Health, risk-taking behavior and sexuality in Swedish adolescents*. Diss. (sammanfattning) Uppsala: Uppsala universitet, 2007. Tillgänglig på Internet: <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:uu:diva-7701>
- Hughes J. (2011) Are Older Men taking sexuality as prescribed?: The Implications of the Competing Influences on Ageing Male Heterosexuality. *Australian Feminist Studies*, 26(67), 89–102.

- Johansson, A. (2006) Marginaliserade manskroppar: bilder av feta arbetarklassmän. *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, 1, 10–28.
- Johansson, A-K (2008) Hälsa bland män i glesbygdskommuner. *Socialmedicinsk tidskrift*, 3, 242–250.
- Johnson, E. (2008) "Chemistries of love: impotence, erectile dysfunction and Viagra in 'Läkartidningen'" *Norma*, 3(1), p. 31–47.
- Kampf, A., Marshall, B.L. & Petersen, A.R (red.) (2012). *Aging men, masculinities and modern medicine*. London: Routledge
- Klaesson, K. Sandell K. & Berterö C.M. (2012); Sexuality in the Context of Prostate Cancer Narratives. *Qualitative Health Research*, 22(9), 181–194.
- Klaesson, K. Sandell K. & Berterö C.M. (2013) Talking About Sexuality: Desire, Virility, and Intimacy in the Context of Prostate Cancer Associations. *American Journal of Men's Health*, 7(1), 42–53.
- Lindfors, A. & Özcelik, A. (2009) Vad påverkar unga mäns sexuella risktagande och vårdsökningsbeteende? Examensarbete i folkhälsovetenskap, Göteborgs universitet.
- Sahlgrenska akademien, Social medicin. Tillgänglig på internet: https://gupea.ub.gu.se/bitstream/2077/21041/1/gupea_2077_21041_1.pdf
- Ljungberg, T. (2008): *ADHD i nytt ljus*. Nyköping: Exiris. (citerad i Velasquez 2012).
- Makenzius, M., Gådin, K., Gillander Tydén, T., Romild, U., Larsson, M., (2009) Male students' behaviour, knowledge, attitudes, and needs in sexual and reproductive health matters. *The European Journal of Contraception and Reproductive Health Care*, 14(4), 268–276
- Marshall, B. & Katz S. (2002) "Forever functional: sexual fitness and the ageing male body", *Body & Society*, 8(4), p. 43–70.
- Melinder, K. (2007) Stress i stan och övervikt i glesbygden? Om samband mellan människors hälsa och typ av boendekommun. (Statens folkhälsoinstitut R 2007:7) Östersund: Statens folkhälsoinstitut.
- Mansdotter, A., Backhans, M., & Hallqvist, J. (2008). The relationship between a less gender-stereotypical parenthood and alcohol-related care and death: a registry study of Swedish mothers and fathers. *BMC Public Health*, 8, 312.

- Månsdotter, A., Lindholm, L., Lundberg, M., Öhman, A. & Winqvist, A. (2006) Parental share in public and domestic spheres: a population study on gender equality, death, and sickness. *Journal of Epidemiology & Community health*, 60(7), 616–620.
- Månsdotter, A., Lindholm, L. & Winqvist, A. (2007) Paternity leave in Sweden – Costs, savings and health gains. *Health policy*, 82, 102–115.
- Månsdotter A., Lundin A.; Falkstedt, D., & Hemmingsson T. (2009) The association between masculinity rank and mortality patterns: a prospective study based on the Swedish 1969 conscript cohort. *Social science & medicine*, 72, 576–583.
- Månsdotter, A. & Nordin, A. (2010) How do masculinity, paternity leave, and mortality associate? A study of fathers in the Swedish parental & child cohort of 1988/89. *Journal of Epidemiology & Community health*, 63, 408–413.
- Nobis, R., & Sandén, I. (2008) ‘Young Men’s Health: A Balance Between Self-Reliance and Vulnerability in the Light of Hegemonic Masculinity. *Contemporary Nurse* 29:205–21.
- Nobis, R., Sandén & Elofsson, K. (2007) Masculinity and Urogenital Cancer: Sensitive Issues in Health Care. *Contemporary Nurse* 24:79–88.
- Potts, A. Grace, V. Vares, T. & Gavey, N. (2006) Sex for life?: men’s counter stories on ‘erectile dysfunction’, male sexuality and ageing. *Sociology of health and illness* 28 (3), 306–329.
- Reine, I., Novo, M. & Hammarström, A. (2013) Unemployment and ill health – A gender analysis: Results from a 14-year follow-up of the Northern Swedish Cohort. *Public Health*, 127, 214–222.
- Rembeck, GI. & Gunnarsson, RK. (2011) Role of gender in sexual behaviours and response to education in sexually transmitted infections in 17-year-old adolescents. *Midwifery*. 27:282–287.
- Ringskog, S. (2001). Varför tar dubbelt så många män än kvinnor sina liv, samtidigt som det är flest kvinnor som är deprimerade?, Suicidforskning och prevention av psykisk ohälsa (NASP) Tillgänglig på Internet:
<http://www.folkhalsoguiden.se/upload/Psykisk%20H%c3%a4lsa/Suicidprevention/K%c3%b6nsparadoxen.pdf>

- Rosenfeld, D. & Faircloth, C.A. (red.) (2006) *Medicalized masculinities*. Philadelphia: Temple University Press.
- Sandberg, L. (2006). Man nog för jämställdhet? en studie av Järva mansmottagning och omvandlingar av hegemonisk maskulinitet i jämställdhetsdiskursernas tidevarv. Examensarbete i Genusvetenskap. Södertörns högskola, Genusvetenskap.
- Sandberg Linn (2010) "Lita till lusten?: heterosexuella äldre män och innebörder av lust" i Ambjörnsson & Jönsson red, *Livslinjer. Berättelser om ålder, genus och sexualitet*. Stockholm: Makadam, s. 51–73.
- Sandberg, L. (2011). *Getting intimate: a feminist analysis of old age, masculinity & sexuality*. Diss. Linköping: Linköpings universitet, 2011.
- Schön, U. K. (2009) *Kvinnors och mäns återhämtning från psykisk ohälsa*. Institutionen för socialt arbete, Stockholms universitet.
- Statens folkhälsoinstitut och Socialstyrelsen (2012) Folkhälsan i Sverige: Årsrapport 2012 (Artikelnr 2012-3-6) Tillgänglig på internet: www.socialstyrelsen.se, mars 2012.
- Statens folkhälsoinstitut (2011) Mäns sexualitet och reproduktiva hälsa: en kunskapsöversikt. (Statens folkhälsoinstitut nr R 2011:04) Östersund: Statens folkhälsoinstitut.
- Statens folkhälsoinstitut (2011) Kartläggning av psykisk hälsa bland barn och unga Resultat från den nationella totalundersökningen i årskurs 6 och 9 hösten 2009. (Statens folkhälsoinstitut R 2001:09) Östersund: Statens folkhälsoinstitut.
- Sörlin, A., Öhman, A., Ng, N., & Lindholm, L. (2012) Can the impact of gender equality on health be measured? a cross-sectional study comparing measures based on register data with individual survey-based data. *BMC Public Health*, 12:795.
- Tengelin, E. (2012) Kön- och genuskillnader vid psykostillstånd och psykosvård – en kunskapsöversikt, Kunskapscentrum för jämlik vård Västra götalandregionen, Tillgänglig på Internet: <http://jamlikvard.vgregion.se/upload/Regionkanslierna/HSA/Kunskapscentrum%20f%c3%b6r%20J%c3%a4mlik%20v%c3%a5rd/Publikationer/psykosv%c3%a5rd%20nov%202012.pdf>
- Tikkanen, R.H, Abellsson J. & Forsberg, M. (2011) UngKAB09 Kunskap, attityder och sexuella handlingar bland unga, Göteborgs universitet: institutionen för socialt arbete Skriftserien 2011:1.

- Ungdomsstyrelsen (2012) Ung idag 2012: en beskrivning av ungdomars villkor. Ungdomsstyrelsen. Tillgänglig på internet: http://www.ungdomsstyrelsen.se/sites/all/modules/pubdclnt/pubdclnt.php?file=http://ungdomsstyrelsen.se/sites/default/files/publikationer_uploads/ungidag-2012.pdf&nid=721
- Velasquez, A. (2012). *AD/HD i skolans praktik: en studie om normativitet och motstånd i en särskild undervisningsgrupp*. Diss. Uppsala: Uppsala universitet, 2012.
- Öster, I., Hedestig, O., Johansson M., Klingstedt, N., Lindh, J. (2012) Sharing experiences in a support group: men's talk during the radiotherapy period for prostate cancer. *Palliative and Supportive Care*, 27, 1–9.

Män och social utsatthet – en översikt

Marcus Herz

Marcus Herz är fil.dr., lektor i socialt arbete på Malmö Högskola och ingår i forskargruppen Social Utsatthet och Socialt Arbete (SUSA). Hans forskningsintresse och tidigare publikationer handlar framförallt om socialt arbete, genus, maskuliniteter, etnicitet, ras och ungdomsforskning.

Innehåll

1	Inledning.....	467
2	Social utsatthet och ”sociala problem”.....	467
3	En kort historisk tillbakablick.....	469
4	Problemområden och utsatthet.....	470
4.1	Brott och våld.....	470
4.2	Sexualitet och prostitution.....	475
4.3	Död, ohälsa och oviljan till hjälp.....	477
4.4	Bruk och missbruk.....	482
4.5	Arbetslöshet, utbildning och ekonomi.....	489
4.6	Hemlöshet och utsatthet.....	493
5	Utsatthetens andra sidor.....	497
5.1	Män och sociala insatser.....	497
5.2	Att sakna ett språk – utsatthet och manlighet.....	499
5.3	En passus – faran med fokus på skillnad.....	501
6	Framåtblickar.....	504
	Referenser.....	508

1 Inledning

Att vara av manligt kön innebär en förhöjd risk för normbrytande beteende och könsskillnader kan observeras så tidigt som efter två års ålder [...] Många studier har visat att normbrytande beteende är vanligare och mer utpräglat bland pojkar än bland flickor under barndomen (Andershed & Andershed 2005, s. 49).

I relation till social utsatthet och ”sociala problem” innehar manlighet en speciell position. Manlighet förknippas många gånger å ena sidan med destruktivitet, våld och fara. Det vill säga att det ses som och förutsätts vara en stark orsak till uppkomsten av många av samhällets ”sociala problem”, vilket är fallet i citatet ovan. Författarna menar här att ett manligt kön utgör en riskfaktor i relation till vad som i samhället anses vara ett normbrytande beteende, ett begrepp som i sig är problematiskt. För den enskilde mannen får det som en direkt följd av detta förhållningssätt ofta konsekvensen att denne förstås i termer av att vara en aktiv part i relation till ”sociala problem”, eller genom att denne förknippas med begrepp som makt, risk och aggressivitet. Detta gör att det kan vara minst sagt snårigt att närma sig frågor om utsatthet och manlighet. Mäns positioner i samhället gör det näst intill omöjligt att föreställa sig män som svaga, utsatta eller som ett offer för omständigheter omkring dem. Samtidigt är det viktigt att, utan att nödvändigtvis alltid jämföra med kvinnors situation, kvinnlighet eller femininitet, också skapa en förståelse för mäns utsatthet och förluster på grund av den könsordning och det samhälle vi nu befinner oss i. Särskilt gäller detta om det finns en strävan efter förändring. Denna förståelse får dock inte innebära att mäns eget ansvar för att män de facto själva också orsakar mycket av den sociala utsatthet eller de ”sociala problem” vi ser runt omkring oss idag minimeras. Detta förhållande gäller oavsett om vi pratar om våld i nära relationer, olyckor, risktagande eller våld mot andra män.

2 Social utsatthet och ”sociala problem”

Två begrepp som behöver redas ut i sammanhanget är besläktade och används ofta för att tala om dessa fenomen. Det rör sig dels om social utsatthet och dels om ”sociala problem”. Det sistnämnda begreppet är något problematiskt, men fångar samtidigt mer än utsatthetsbegreppet. Anledningen är att något naturligtvis kan

uppfattas vara ett problem utan att för den skull relatera till en utsatt position eller utsatthet generellt.

”Sociala problem” är problematiskt att klarlägga en gång för alla då det likt samhället i övrigt är i en ständig förändringsprocess. Vad som uppfattas vara ett problem definieras genom olika samhälleliga processer. Medan vissa ”problem” uppkommer, försvinner andra i glömska. Begreppet oäkting brukar ofta användas i sammanhanget för att påvisa att vad som under en tidsepok uppfattas vara ett socialt problem kan under en annan försvinna. För att något ska uppfattas som ett problem krävs helt enkelt att vi kommer överens om att det är ett problem. Mäns våld mot kvinnor är ett sådant exempel, en företeelse som först formulerats i termer av ett *socialt* problem på senare tid (Nilsson 2009). ”Sociala problem” utvecklas kontinuerligt tills de mer eller mindre tas för givet. Blumer (1971) delar in denna karriär i fem steg; 1. Ett socialt problem uppkommer, 2. Det legitimeras, 3. Mobilisering för olika typer av åtgärder, 4. En formell plan för åtgärder skapas, 5. Planen omformuleras till handling inom ramen för specifika organisationer. Steg 1 problematiseras dock inte tillräckligt av Blumer, då även detta steg konstrueras i sociala sammanhang.

Social utsatthet skiljer sig så till vida att det istället betonar personers aktörskap inom ramen för specifika kontextuella faktorer. Det vill säga att utsatthet uppkommer hos den enskilde utifrån den kontext vari denne verkar. Aktörerna är aldrig frikopplade från dess kontext och kontexten påverkas alltid av individer. Utsatthet handlar om sådana orättvisor och fenomen som leder till att grupper och individers livssituationer påverkas. Exempelvis handlar detta om begränsade möjligheter, framtidsdrömmar, otrygg livssituation och (o)värdighet. Social utsatthet handlar därför om processer som konstrueras och rekonstrueras i relation till individens positioner lokalt, nationellt och globalt. I denna komplexa skärningspunkt uppstår social utsatthet, sociala orättvisor och även ”sociala problem” (Björngren Cuadra, Lalander & Righard, 2013)

I denna rapport kommer både social utsatthet samt ”sociala problem” att användas eftersom de är så nära sammankopplade som fenomen. Innan forskning om män och social utsatthet redogörs för mer i detalj kommer en kortare historisk överblick att presenteras i följande avsnitt.

3 En kort historisk tillbakablick

Eftersom det dröjde med forskning som mer explicit handlade om män och "sociala problem" eller social utsatthet, precis som inom annan genusforskning, kommer jag här rikta fokus mot en del slutsatser som kunnat dras i jämförelser mellan män och kvinnor. Anledningen är att denna forskning synliggör en del av de dilemman som relationen män och social utsatthet står inför, också idag.

Fraser och Gordon (1994) utgår från tre "sfärer" i sin förklaring av hur män och kvinnor särskiljs från varandra. Den första sfären, socialt-ekonomisk, handlar om hur män haft möjlighet att genom egen försörjning genom yrkesarbete och tillgångar tillskansa sig makt över sitt eget liv till skillnad från kvinnor som i samma utsträckning saknade dessa möjligheter. Politiskt-juridiska sfären är den andra, här beskrivs hur män som grupp både haft politisk makt men också behandlats som fria och självständiga rättssubjekt till skillnad från kvinnor. Slutligen den tredje sfären, den moraliskt-psykologiska sfären. Detta kan vara hur en polariserad och komplementär syn på kvinnor och män reproduceras utifrån föreställningar om moral och psykologi. (se ex. Herz, 2012a; Jordansson, 1998: 44–64; Salomonsson, 1998: 31–49). Exempelvis är en psykologiserad syn på föräldraskapet vanlig, vilket ofta leder till att moderskapet görs primärt (Herz, 2012a). I denna sfär ligger också förväntningarna på och därmed också möjligheterna för kvinnor att söka hjälp från det offentliga i högre utsträckning än hos män (jfr Jordansson, 1998: 44–64; Kullberg, 2004, 2005).

Anledningen till att jag tar upp dessa tre sfärer är att denna typ av särskiljande återfinns då utsatthet och problem diskuteras även idag. För att förstå exempelvis mäns ovilja att söka hjälp eller de "problem" vissa män upplever då de ska prata med en terapeut eller läkare, underlättar det att även denna historiebild finns med. Ett konkret exempel på hur den moralisk-psykologiska sfären kan ta sig uttryck är hur sociala insatser tenderar att organiseras med utgångspunkt i en föreställning om att män till skillnad från kvinnor inte vill eller inte behöver prata om sina problem (jmf. Mattsson, 2005).

Men, precis som tidigare nämnts är sociala problem och social utsatthet inte något statistiskt. Som flera forskare påpekar, är utsattheten relaterat både till individen och också dennes tillgång till eller avsaknad av resurser som alstrar ekonomisk trygghet. Dessa faktorer kan förklara en del av de skillnader mellan könen som kan ses mellan män och kvinnor (Fraser & Gordon 1994; Jordansson, 1998).

Synen på social utsatthet och vad exempelvis fattigdom som ”socialt problem” är samt hur dessa problem ska lösas är dynamiskt, det vill säga att det har förändrats över tid. Dels hänger det ihop med den tillgång till resurser olika grupper i samhället har och tilldelas och dels även på den tonvikt som i olika sammanhang läggs på de tre ovan beskrivna sfärerna: den moraliska, den juridiska och slutligen den ekonomiska (Fraser & Gordon, 1994; Midrés, 1990). Tre sfärer som inte bara bidrar till ett upprätthållande av skillnad mellan män och kvinnor utan även mellan män och män.

4 Problemområden och utsatthet

Social utsatthet handlar om en rad mer eller mindre disparata områden, allt från hälsa, ekonomi, arbete, våld och brott eller missbruk. Varje delområde innebär dessutom en rad olika ingångar, det är möjligt att titta närmare på antalet missbrukare, vilka som får behandling, vilken typ av behandling, vem som behandlar, hur livet ser ut innan, under och efter behandling, risken för återfall och hur missbruket samverkar med andra faktorer. Det är omöjligt att här täcka in alla områden där social utsatthet bland män förekommer. I detta avsnitt kommer därför ett urval av problemområden att tas upp. Syftet är att dels lyfta hur män och manlighet kan förstås i relation till social utsatthet, samt dels försöka synliggöra vilken roll manlighet och maskulinitet kan spela för förekomsten av social utsatthet och vår förståelse av denna utsatthet som ”sociala problem”.

4.1 Brott och våld

Män och våldsbrott är närmast synonymt. Män är klart överrepresenterade vad gäller all brottslighet, hela 83 procent av alla lagföringsbeslut 2011 rörde män. Även bland de som döms till fängelse är män överrepresenterade, drygt 90 procent är män. Störst överrepresentation hittar man bland annat vid grov brottslighet som våldtäkt, rån, mord, dråp, hot (BRÅ, 2012). Det största intresset ur ett könsperspektiv har dock troligen mäns våld mot kvinnor rönt, både vad gäller synligheten i media och i forskning. Detta har tidigare förklarats på en rad olika sätt, bland annat psykisk ohälsa, påverkan från barndomen eller alkoholism. Det allra vanligaste sättet att förklara mäns våld, åtminstone inom ramen för en offentlig diskurs,

har dock troligen varit att utgå från ett könsmaktperspektiv (se t.ex. Lundgren m.fl., 2001). Det finns dock de som poängterar vikten av att ha en mer dialektisk syn på mäns våld mot kvinnor där både individuella och strukturella faktorer spelar in (Brå 2009a; Sarnecki, 2008).

När det gäller mäns våld finns det en viktig balansgång, å ena sidan menar jag att det krävs en jämförelse mellan mäns våld mot kvinnor och mäns våld mot män, för att på så sätt kunna förstå hur föreställningar om maskulinitet och manlighet spelar in för våldet. Å andra sidan kan det vara vanskligt att föreslå den jämförelsen då det i första hand inte är kvinnor som utsätts för mäns våld, det är snarast andra män. Att uppmärksamma mäns våld mot män får därför inte innebära att mäns våld mot kvinnor reduceras eller glöms bort, men det får heller inte innebära att det inte är möjligt att jämföra mekanismer och attityder dem emellan (jmf. Herz & Johansson, 2011). På liknande sätt har exempelvis mäns våld mot djur uppmärksamats (se Holmberg, 2004). Det finns även viktiga skillnader mellan män och kvinnor som utsätts för våld, kvinnor utsätts oftare av en närstående medan män inte i lika hög utsträckning känner förövaren. Det gör att våldet mot kvinnor ofta medför andra typer av utmaningar, som att offer och förövare kan ha en relation eller på annat sätt starka band till varandra.

Få studier, även om intresset har ökat, tar upp våld i nära relationer som inte består av ett heterosexuellt par där mannen är förövare. Ett undantag är dock Weiss (2010) som även har studerat män som utsätts för sexuella trakasserier och våldtäkt. Männerna som utsätts uppgav i 54 procent av fallen att förövaren var en man och i 45 procent av fallen en kvinna. Övergreppen sker oftast i hemmen följt av på arbetsplatsen eller på skolan. Både kvinnor och män som utsätts känner förövaren, bland män är det vanligast med en arbetskamrat följt av partner. Weiss visar också att anmälningsbenägenheten bland män är lägre.

När det istället gäller utsatthet för sexuellt ofredande och våldtäkt är kvinnor starkt överrepresenterade i statistiken, 96 procent av offren är kvinnor. Pojkar är dock överrepresenterade bland barn 0-14 år. Det finns likväl anledning att delvis ifrågasätta dessa siffror, då mörkertalet bland alla som utsätts, såväl kvinnor, män som barn och unga, kan antas vara stort. Detta visar också på vikten av att sätta in aggregerad kunskap i ett större sammanhang. Bland män har det som ovan nämnts visat sig, bland de få studier som genomförts, att de tycks ha *ännu* svårare att anmäla den här typen av

brott (Herz & Johansson, 2011). Det finns anledning att tro att detta är starkt kopplat till föreställningar av maskulinitet. Där mannen helt enkelt antas vara den som ska ta initiativ till sex och som därför inte heller kan vara ett sexuellt offer (Herz & Johansson, 2011). Kopplat till detta finns också fysiologiska föreställningar avseende bland annat erektion relaterat till upphetsning (se Weiss, 2010). Det dras ofta slutsatser om att erektionen per automatik hänger ihop med mannens sexuella upphetsning vilket inte stämmer, tvärtom är ofrivillig erektion vanlig vid exempelvis sexuella övergrepp mot män. Det kan leda till känslor av skam, att både ha "varit upphetsad" och samtidigt blivit utsatt. Det kan också vidare leda till en känsla av att inte bli trodd.

Totalt utsattes enligt Brottsförebyggande rådet (BRÅ) 2 procent av alla kvinnor i Sverige år 2011 för misshandel, motsvarande för män är 3 procent (Brå, 2012). Män löper större risk både för att utsättas för misshandel (3,0 procent av männen respektive 2,0 procent av kvinnorna) och för allvarlig misshandel (0,8 respektive 0,5 procent). Män som offer för misshandelsbrott är alltså klart överrepresenterade, vilket gäller oavsett åldersgrupp. 85 procent av de misstänkta är män och 60 procent av offren. Enligt BRÅ har en förskjutning skett från misshandel i det privata hemmet, där kvinnor utsätts i högre utsträckning, till det offentliga rummet, där män utsätts i högre utsträckning. Denna förskjutning antas ha skett eftersom misshandeln ofta är knuten till alkoholintag och detta kraftigt ökat i offentliga miljöer (BRÅ, 2013). Män drabbas helt enkelt mer av att män går ut på krogen, men trots detta upplever kvinnor i högre utsträckning oro för att utsättas för våld. En oro som bland annat leder till att de i offentliga miljöer väljer att ta andra vägar, exempelvis upplysta, som upplevs säkrare. Bland kvinnor är denna siffra för åldersgruppen 16-24 år 29 procent och för åldersgruppen 25-44 år 22 procent. För män är den 5 procent i båda åldersgrupperna (SCB, 2012a).

Ibland talas det till och med om rena våldskulturer, främst bland grupperingar av män eller pojkar, problemet med dessa studier är att det inte finns några direkta enhetliga definitioner av vad som avses med "gäng" och "gängkulturer". Det har även förekommit skillnader i hur könsspecifika sammanslutningar beskrivits, ett sådant konkret exempel är forskning som menar att kvinnliga interner sluter sig samman i "familjer" och manliga i "gäng" (Roxell, 2007). En annan faktor att ta hänsyn till är att en stor del av den tidiga ungdomsforskningen som till stor del präglat förståelsen för "ungdomsgänget"

bedrevs mer eller mindre uteslutande på unga män (se ex. Back, 1996; Willis, 1993). Men, även om det är möjligt att konkretisera vad ett "gäng" är, finns det trots det en rad olika former av sammanslutningar som ofta blandas samman. Center för information om destruktiva subkulturer (Cides), talar exempelvis om kriminella gäng, vit-makt miljöer och fotbollsfirmer (Cides, 2013).

Forskning som genomförts i institutionella miljöer visar att gängrelaterad brottslighet är vanligare bland män än bland kvinnor. Detta kan möjligen förstås av att fängelsets hierarki befästs av både manlighet och våld. Det vill säga att användandet av våld och organisering befäster både status och anses maskulint (Roxell, 2007). Ett stort engagemang har de senaste åren lagts på nyrekryteringen till olika "gäng". Pojkar och unga män har större risk att dras med i kriminella "gäng" vilket föranlett olika förslag på oftast riktade insatser. Ett sådant exempel är "Projekt Pojke" (se SOU2010:15). En riktad satsning på pojkar och unga män i så kallade "utsatta områden", där fokus ska ligga på "att motverka sociala problem, psykisk ohälsa och stereotypa könsroller. Satsningen bör ha som målsättning att motverka attityder och värderingar som främjar en kriminell identitet." Men, frågan är om detta inte borde gälla alla? Stereotypa könsroller är inget som formas och reproduceras individuellt av den enskilde pojken eller enbart i det manliga "gänget".

Även om män är överrepresenterade behöver fokus riktas mot kön i kombination med andra maktasymmetrier (klass, etnicitet, sexualitet, ålder etc.) samt den kontext personen befinner sig i. "Gängkriminalitet" bland unga män har som exempel visat sig hänga ihop med klass-tillhörighet i högre utsträckning än med kön (Messerschmidt, 1993). Att sakna tillhörighet till det omkringliggande samhället hänvisar i någon mån den unge till det parallella system som ofta existerar vid sidan av, ett system som kanske skapar möjligheter till ekonomi, ett sammanhang och en identitet. Kön måste alltså analyseras och förstås i relation till den situationella kontext personen befinner sig i. Ett annat exempel är den reflexiva homosocialitet som bland annat Sernhede (2002) och Hammarén (2008) synliggör i sina studier av unga män i förorten. Även om männen kan dra nytta av sin maskulinitet och maktposition i olika sammanhang, finns samtidigt en stor medvetenhet om vad detta påverkar både män och kvinnor. De har förmågan att granska sig själva och förhålla sig kritiska. Samtidigt som deras position som man i vissa sammanhang kan leda till fördelar de utifrån sin position som exempelvis "invandrare" eller ekonomiskt utsatt inte ger. Min poäng är att det är ytterst oklart vad riktade insatser till dessa

unga män som "Projekt Pojke" verkligen skulle leda till, kunskap har de, det är möjligheter de saknar.

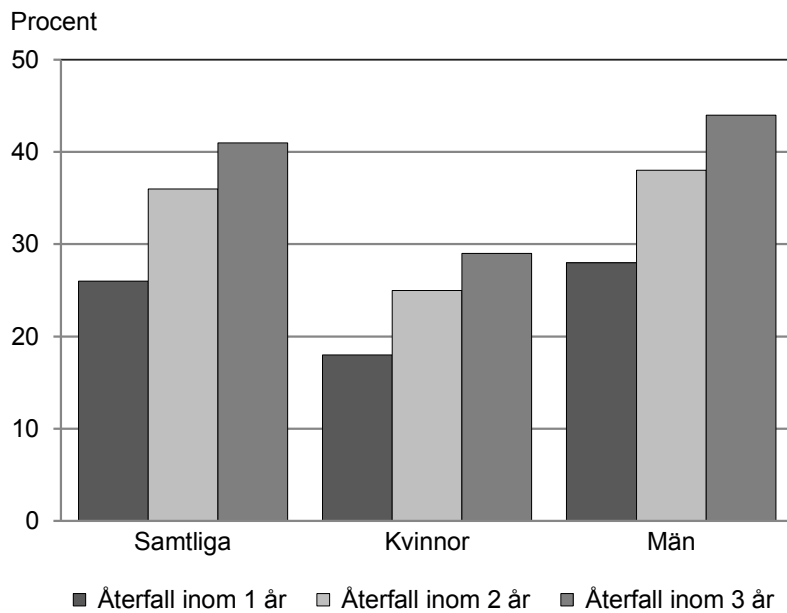
En annan grupp som länge beforskats inom sociologin men som fått större uppmärksamhet de senaste åren igen i Sverige, är de så kallade "fotbollsfirmorna" eller våld i samband med sport. Oftast består dessa grupperingar av pojkar och unga män och det är dessa som står för det fysiska våldet i samband med match. I utredningen Mera glädje för pengarna som presenterades 2013, uppmärksammas just att män oftare utövar våld både på läktare och under tävling som deltagare. Två intressanta antydanden tas upp i utredningen som det finns anledning att titta närmare på. För det första, hur hormonskillnader använts för att förklara mäns våld (SOU 2013:19). Problemet med denna förklaringsmodell är att det inte finns någon entydig forskning som visar på ett samband mellan att vara man, testosteron och våld. Även om det finns vissa studier som har kunnat visa detta samband, finns det andra studier som inte kunnat se ett sådant samband alls. Dessutom finns det även studier som påvisat ett omvänt samband. Det vill säga att stressade situationer oavsett kön ger upphov till ökad testosteronnivå (se Lorentzen, 2006; Tricker m.fl., 1996). Den andra antydningen har att göra med själva idrottens organisering:

Kulturen som råder på skidskytteläktarna karakteriseras av en balans mellan kvinnor och män, och kanske genomsyrar det faktum att män och kvinnor tävlar med samma förutsättningar ekonomiskt på skjutvallen och i skidspåret också läktarkulturen. Kvinnor och män känner sig välkomna och uppskattade redan från start (SOU 2013:19, sid. 295).

Här antyds att hur idrott organiseras, det vill säga hur kontexten runt om påverkar män och kvinnor, också har betydelse för läktarkulturen. Tyvärr utvecklas inte detta vidare, men det bör finnas anledning att forska vidare på området.

Även på anstalter och institutioner till följd av dömd för brott, det vill säga fängelser, vård och institutioner för ungdomsvård, dominerar män. Ett mönster som naturligtvis följer på att män oftare begår brott som tidigare noterats. Men, förutom att fler män finns på anstalter och institutioner är det en högre risk för män att återfalla i brott. Av de som lagfördes år 2005 återföll 41 procent i brott efter tre år. För män var siffran 44 procent och för kvinnor 29 procent. Även bland pojkar och flickor löper pojkarna högre risk för återfall (Brå, 2011; Persson, 2009).

Figur 1 Återfall inom 1, 2, och 3 år med en ingångshändelse 2005.
Andel (%) av samtliga personer

Källa: Brå, 2011: 281.

Oavsett kön handlar dock återfallsbrottslighet i första hand om tidigare brottsbelastning. Det vill säga om du är dömd tidigare är risken större att återfalla i brott (Pettersson, 2009).

4.2 Sexualitet och prostitution

Sexualitet är naturligtvis inte per automatik relaterat till utsatthet, men precis som när det gäller våld är män överrepresenterade när det kommer till sexuellt risktagande. Män uppger, med betoningen på uppger, exempelvis ofta att de har fler sexuella partners. En relation som dock kontinuerligt förändras på så sätt att män och kvinnor närmar sig varandra i antalet partners (Folkhälsoinstitutet, 1999). Det har diskuterats huruvida risktagandet är ett resultat av eller inspireras av föreställningar om maskulinitet. Ett sådant tydligt exempel på hur det kan ta sig uttryck är hur oskyddat samlag kan framställas som mer maskulint. På vissa internet forum för sexuella kontakter mellan män talas det ibland i termer av "barebacking". Att

erbjuda "barebacking" innebär helt enkelt att ha sex utan kondom, vilket då tolkas i termer av att vara mer manlig (Dowsett m.fl., 2008).

Att köpa sexuella tjänster leder ofta till stora problem långt bortom det sexuella, bland annat sociala, finansiella eller medicinska problem. Män köper sexuella tjänster i högre utsträckning än kvinnor och bidrar på så sätt till utvecklingen av dessa "sociala problem", men utsätter också sig själva för risker genom prostitutionen. 12,7 procent av männen uppgav 1998 att de hade betalat för sex, i en studie 2008 är det 8 procent som köpt sex. Den sistnämnda siffran är dock mycket osäker då den studien innefattade en rad osäkerhetsfaktorer (NIKK, 2008).

Män är inte bara överrepresenterade som köpare av sex, de prostituerar sig också. Den stora skillnaden mellan manlig och kvinnlig prostitution har varit att det senare, inte det första, har uppfattats som ett "socialt problem". Trots detta visar ett flertal studier att det är vanligare bland unga män att prostituera sig än bland unga kvinnor. Enligt Ungdomsstyrelsen (2009) uppgår 1,7 procent av killarna i årskurs tre på gymnasiet och 1,2 procent av tjejerna att de har haft sex mot ersättning. I andra studier har antalet unga män som prostituerat sig jämfört med antalet unga kvinnor beräknats till tre gånger så många (se bl.a. SOU 2004:71; Knutagård 2007). Knutagård menar att anledningen till att inte fler insatser riktas mot dessa män baseras på heteronormativa antaganden där män ses som förövare och inte som offer. Detta skulle kunna förklara varför insatser inte har satts in trots att viss kunskap om män som säljer sex har funnits under en längre tid. Socialstyrelsen (SOU 1995:15) har till och med länge hävdat att det är svårt att avgöra om det handlar om män som säljer sex till män eller om det är "vanliga" sexuella kontakter. Numera finns dock större kännedom om och ett erkännande av att även män prostituerar sig (Socialstyrelsen, 2007). Det finns en kunskapslucka relaterat till statistik om prostitution som är viktig att ta i beaktande och det rör trafficking. Människor utsatta för trafficking som tvingas att prostituera sig är svåra att uppskatta i antal.

Men, manlighet är inte något statistiskt eller stabilt över tid. En grupp som riskerar att hamna i skymundan, även då män som prostituerar sig uppmärksammas, är gruppen transsexuella män som prostituerar sig, en grupp som ökat i antal. Det är också en grupp som ofta anges som önskemål bland de som köper sex (NIKK 2008; Socialstyrelsen 2007). Å ena sidan finns det med andra ord anledning att uppmärksamma och synliggöra prostitution även bland män samtidigt som det är viktigt att poängtera att kön inte är något statistiskt eller dikotomt.

4.3 Död, ohälsa och oviljan till hjälp

En av de frågor som kanske fått störst genomslag den senare tiden är mäns kortare medellivslängd. I olika debatter och i media händer det att detta förhållande tas som intäkt för att ojämställdhet också drabbar män. Vad som dock sällan nämns i dessa sammanhang är att skillnaderna i huvudsak är relaterat till mäns levnadsvanor. Män har av tradition rökt mer och ansetts ha levt sämre med bland annat högre alkoholintag och sämre kost. Rökning är dock numera vanligare bland kvinnor. Dessa skillnader i levnadsvanor leder till att vissa sjukdomar, som hjärt- och kärlsjukdomar är betydligt vanligare bland män och tros därför påverka mäns medellivslängd (Hammarström, 2008). Sjukdomar som i högre utsträckning drabbar män har också fått ökat fokus på senare tid, exempelvis prostata-, lungcancer och alkoholrelaterade sjukdomar (Backman, 2005; Oliffe, 2009; White, 2002).

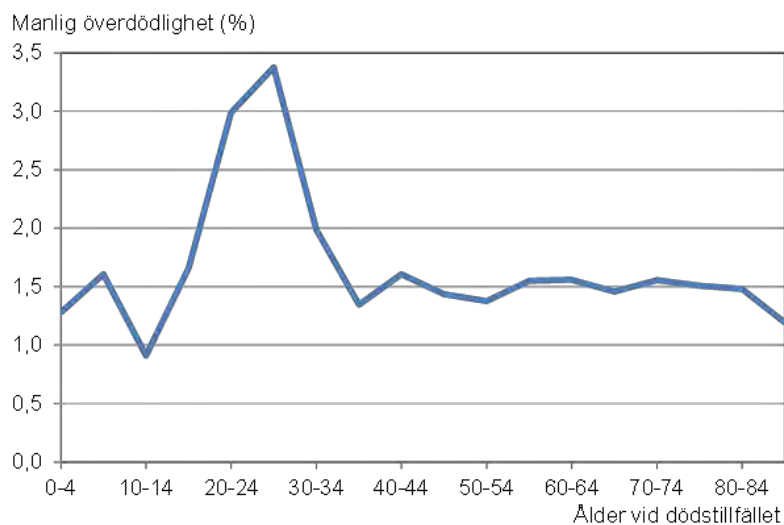
Trots att män har lägre medellivslängd än kvinnor, finns det en paradox som överraskat många forskare. Kvinnor rapporterar i högre grad både psykisk och fysisk ohälsa än vad män gör. Av tradition har detta ofta förklarats av kvinnors dubbelarbete, det vill säga att både ha ansvaret för hemmets dagliga skötsel och för sitt arbetsliv, samt av mäns destruktiva beteende (Seidler, 1992; 2006). Det finns dock studier som pekar på att mäns informella arbete, speciellt bland äldre män, undervärderats (se vidare avsnittet om fokus på skillnad, nedan) (Sundström & Johansson, 2004; Svedberg, von Essen & Jegermalm, 2010). Troligast är det överdödligheten bland män som i högst utsträckning påverkar skillnaden i medellivslängd. Män dör av bilolyckor, på grund av bråk, i krig, av självmord och av våldsamt leverne (Seidler, 1992; 2006). Ett annat skäl är att män har en lägre benägenhet att söka hjälp oavsett om det handlar om sjukdomar eller om beteenden (Herz & Kullberg, 2012).

Mäns överdödlighet – vilket innebär att mäns totala dödlighet är större än kvinnors oavsett ålder – är också det starkt relaterat till mäns livsstil. Förutom att vara offer för dödligt våld, handlar det om risken att råka ut för olyckor men även självmord. Självmordsfrekvensen bland män är cirka tre gånger så hög och risken att dö i självmord, det vill säga att "lyckas" med sitt självmordsförsök, har ökat (Socialstyrelsen, 1997; Statens Folkhälsoinstitut, 2008). Bland de som dör till följd av dödligt våld är cirka två tredjedelar män (Ryning, 1998; Socialstyrelsen, 2013a).

En grupp som ofta sticker ut är frånskilda män som har en högre överdödlighet än andra män och kvinnor. Denna överdödlighet hänger både ihop med självmord men även med olyckor och vissa sjukdomar. Ett sådant exempel som var vanligt under 1970-talet var skrumplever som var 12 gånger vanligare bland frånskilda män (Herz & Kullberg, 2012). Detta kan hänga ihop med att män generellt har ett betydligt svagare socialt nätverk än kvinnor (Socialdepartementet, 2000). Detta resulterar i att män oftare saknar kontakt med en nära vän. 17 procent av männen uppger att de saknar nära vän medan siffran för kvinnor är 10 procent (Undersökningar av levnadsförhållanden, ULF/SILC, SCB). Även kontakten med barn från tidigare relationer har varit lägre bland fäder (se ex. SCB, 1990), men mycket tyder på att detta allt mer förändras i takt med ett allt mer jämställt föräldraskap vilket exempelvis kan ses i att andelen barn som bor växelvis hos föräldrarna har ökat (Framtidskommissionen, 2013). Vissa studier tyder dessutom på att ensamstående fäder ofta har ett sämre socialt nätverk och ett sämre socialt stöd (se t.ex. Arendell, 1995; Courtenay, 2000).

En annan grupp män som sticker ut är unga män i åldern 15–24 år. Då syns en kraftig topp och hela tre gånger fler män än kvinnor dör (se figur 2). Framförallt kan detta förklaras av ett ökat risktagande och olyckor till följd av detta, samt av självmord (Hammarström 2008). Även när det gäller risken att utsättas för våld går det att se en åldersmässig skillnad, där risken för både kvinnor och män är som störst i åldersspannet 16–25 år (Sarnecki 2008).

Figur 2 Manlig överdödlighet år 2012. Antal döda män per kvinnor i olika åldersgrupper

Källa: Socialstyrelsens statistikdatabas.

Mäns ovilja att söka hjälp för både medicinska och sociala problem har föranlett en omfattande diskussion avseende hur denna ovilja och mäns riskbeteenden ska förstås (se ex. Craig m.fl., 2008; Kalmuss & Austrian, 2009). Ibland talas det om hur en maskulin ideologi och livsstil per se är en riskfaktor (jmf. Inledningen av denna rapport). Craig med flera (2008) talar exempelvis i termer av att det är en maskulin ideologi som leder till att män inte söker hjälp och stöd. Kalmuss och Austrian (2009) visar hur unga män inte söker hjälp vid könssjukdomar förrän de får tydliga symtom. I förlängningen leder detta inte bara till att de inte får den hjälp de behöver utan att det också dröjer innan medicinsk hjälp kan sättas in. Sjukdomar kan både förvärras och hinna spridas på grund av att en specifik form av maskulin ideologi reproduceras.

Med liknande utgångspunkt har även självmord bland män diskuterats. Ofta antas en maskulin ideologi även ligga bakom antalet självmord bland män. Och viss sanning i det påståendet tycks det finnas. Exempelvis har studier visat att en vanlig väg att gå för många män med depression är att försöka återskapa en självkänsla som ofta innefattar deras maskulinitet. Anledningen till detta tros vara att depression ofta förknippas med maktlöshet och svaghet som i sin tur sällan förknippas med dominerande maskulina ideal

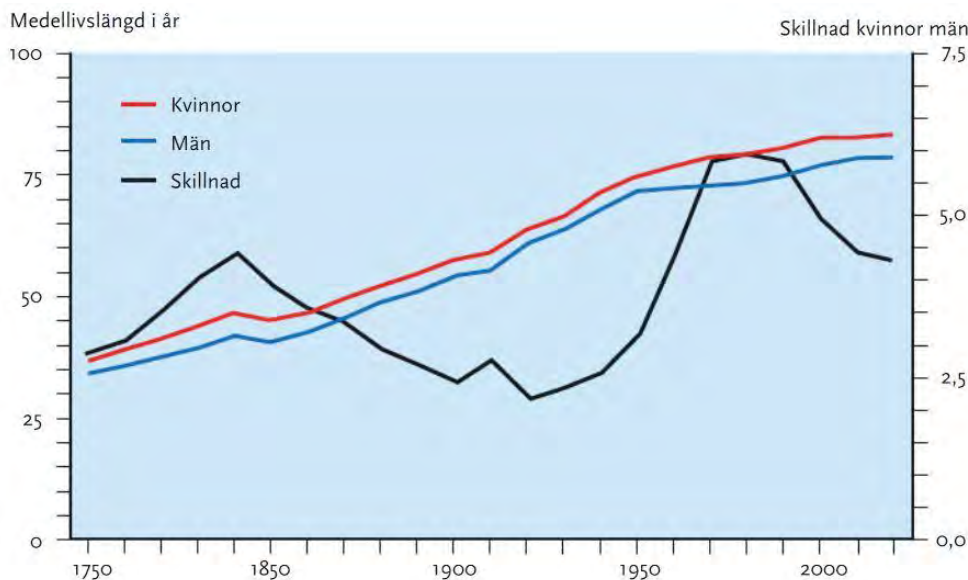
(Emslie, Ridge, Ziebland & Hunt, 2006). Men, depression behöver naturligtvis inte leda till självmord. Det Emslie m.fl. (2006) finner i sin studie är att även om möjligheten att återfå en maskulin självkänsla visserligen kan lindra depression leder det samtidigt till att risken för självmord ökar, om dessa strategier baseras på dominerande maskulina ideal. Anledningen, tror man, är att dessa ideal skapar en stress om att anpassa sig efter dessa ideal. Män som istället finner andra uttryck för sin depression och på så sätt åter kan bygga upp en självkänsla löper mindre risk för självmord. På liknande sätt är det möjligt att förstå förekomsten av självmord i organisationer där maskulina ideal dominerar, som inom den amerikanska militären (Braswell & Kushner, 2012). Vissa talar till och med i termer av mäns heder, och att en förlust av heder helt enkelt kan leda till att män tar sitt liv, och i vissa fall sin partners och/eller barn. När även närstående mördas har man kunnat se två olika förklaringsmodeller, dels förlusten av heder vilket exempelvis kan vara vid skilsmässa men dels också en känsla hos mannen att han inte kan lämna sin partner kvar om han själv tar livet av sig (Gregory, 2012). Vad detta beror på går naturligtvis bara att spekulera i, men troligen spelar även här en självbild in som påverkas av dominerande maskulina ideal.

Mac an Ghail och Haywood (2012) varnar dock för att dessa förklaringsmodeller är otillräckliga för att förstå varför pojkar och unga män begår självmord. Anledningen är ett vanligt förhållningssätt vid exempelvis behandling där maskulinitet tillskrivs pojkarna istället för att pojkarnas många gånger förhandlande av positioner och deras lokala förhållanden analyseras. Emslie m.fl. (2006) pekar på att uppfattningen att män inte vill eller kan prata om depression är en generalisering som inte stämmer, men att män förhåller sig till maskulina ideal på olika sätt vilket kan få konsekvenser för upptäckt och behandling av depression och självmordstankar. Vad både Emslie m.fl. (2006) samt Mac an Ghail och Haywood (2012) pekar på är att det finns en fara med att tillskriva enskilda män och pojkar maskulina ideal, utan att det snarare handlar om att lyssna till deras personliga förhållande till dessa ideal. Här finns en utmaning för behandlande aktörer, som skola, socialtjänst och sjukvård, att dels utveckla förståelsen för hur maskulinitet kan hänga ihop med förekomsten av självmord bland män utan för den skull att förutsätta att alla män och pojkar förhåller sig lika till dessa ideal.

Skillnaderna som här blir synliga i medellivslängd och överdödlighet mellan män och kvinnor har dock inte varit konstanta, ibland har den ökat och ibland minskat (se figur 3). Det finns anled-

ning att tro att ökad jämställdhet och god ekonomi ligger bakom att kvinnors medellivslängd ökar. Det är möjligt att se en minskning i skillnaderna från 1990-talet och framåt efter att under en längre tid ha ökat (Hammarström, 2008; SCB, 2011; 2012). Det finns också studier som visar att skillnaderna mellan män och kvinnor minskar med en ökad jämställdhet mellan kvinnor och män (Månsdotter m.fl., 2006).

Figur 3 Medellivslängd i Sverige åren 1750–2005

Källa: Hammarström 2008.

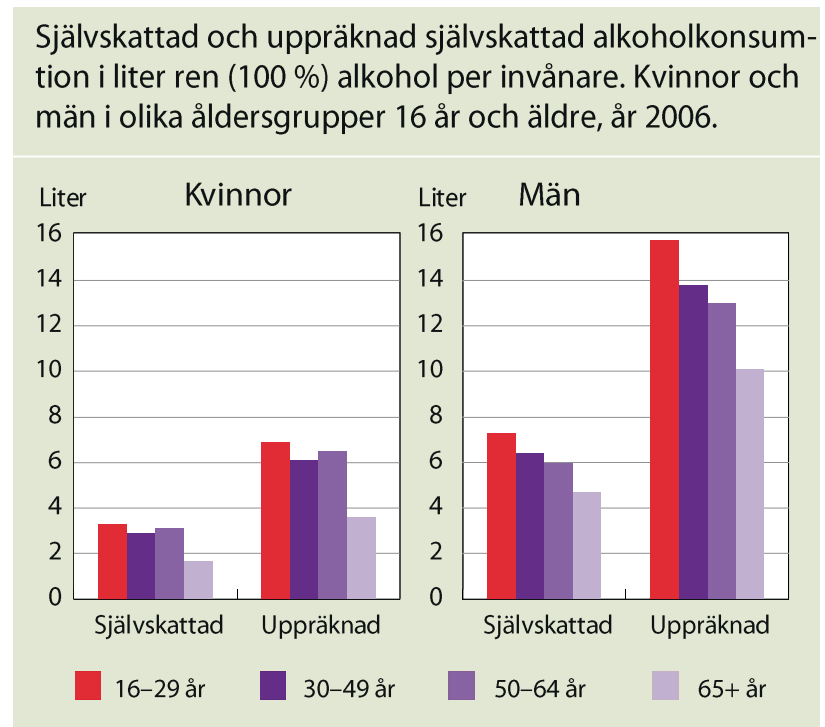
Den här förändringsprocessen behöver dock förstås i ljuset av en rad faktorer, som till exempel klass, etnicitet, ålder och/eller plats, för att nämna några ytterligare faktorer. Det finns en stor skillnad mellan till exempel män med arbetarklass- respektive medelklassbakgrund (White 2002). Samma sak gäller förändrade livsvillkor bland män som exempelvis förändringar i diet, träning eller livsstil. Ofta är förändringarna rena medelklassfenomen eftersom det krävs resurser för att ens kunna lägga om sin livsstil. Fattigdom och hälsa samvarierar i olika hög utsträckning i olika länder, men även i olika regioner, där både sociala och ekonomiska faktorer påverkar (Whitley m.fl., 2007).

4.4 Bruk och missbruk

I det här avsnittet kommer jag ta upp bruket och missbruket av alkohol, narkotika och läkemedel. Generellt sett är män överrepresenterade vad gäller både bruk och missbruk, bruket av läkemedel är dock undantaget detta.

Totalt har alkoholkonsumtionen ökat i Sverige, bland både män och kvinnor, sedan 1990-talet. Mäns genomsnittliga alkoholkonsumtion per år har stigit från 4,4 liter (1990) till 6,3 liter (2006), att ställas mot kvinnors konsumtion som stigit från 1,5 liter till 2,9 liter under samma period. Även om konsumtionen minskar med stigande ålder, dricker män alltid generellt sett mer än kvinnor (Socialstyrelsen, 2009). Det finns dock indikationer på att dessa skillnader håller på att jämnas ut något (SOU 2011:35). Viktigt att komma ihåg är att mycket data bygger på självskattningar och att dessa anses vara cirka 40 procent lägre än den ”verkliga alkoholkonsumtionen” (Socialstyrelsen, 2009).

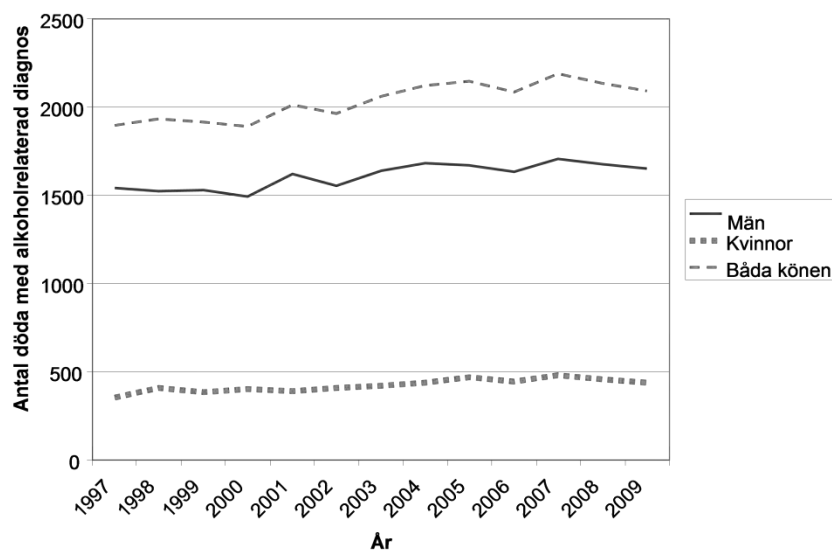
Figur 4

Källa: FIGUR 5 s. 316 Socialstyrelsen, 2009.

Denna överrepresentation följer även med in i behandling, cirka 70 procent av de som får behandling för alkohol- eller narkotikamissbruk är män. Detta gäller dock inte tvångsvården där kvinnor är överrepresenterade (SOU 2011:35). Det kan finnas olika skäl till mäns överrepresentation. Kvinnors graviditet är en anledning till att få kvinnor under de åren dricker alkohol. Ett annat skäl som brukar anges är att alkoholkoncentrationen hos kvinnor generellt sett är högre, på grund av mindre kroppsstorlek. Dessa skillnader är dock små och även om det till viss del stämmer finns samma skillnader inom könen beroende på kroppens storlek. Oavsett orsakerna har alkoholkonsumtionen betydande inverkan för mäns folkhälsa. Detta gäller bland annat alkoholrelaterat våld, rattfylla och alkoholrelaterad död där är män överrepresenterade (Socialstyrelsen, 2009). Exempelvis är 7 av 10 som begår misshandel på en okänd person, ett brott där män både är överrepresenterade som förövare och offer, påverkade av alkohol då brottet begås (BRÅ, 2009b). Detsamma gäller övergripande effekter på en samhällsnivå, där mäns konsumtion får större negativa effekter än kvinnors (Socialstyrelsen, 2009).

Figur 5 Alkoholrelaterad dödlighet (Alkoholindex) 1997–2009

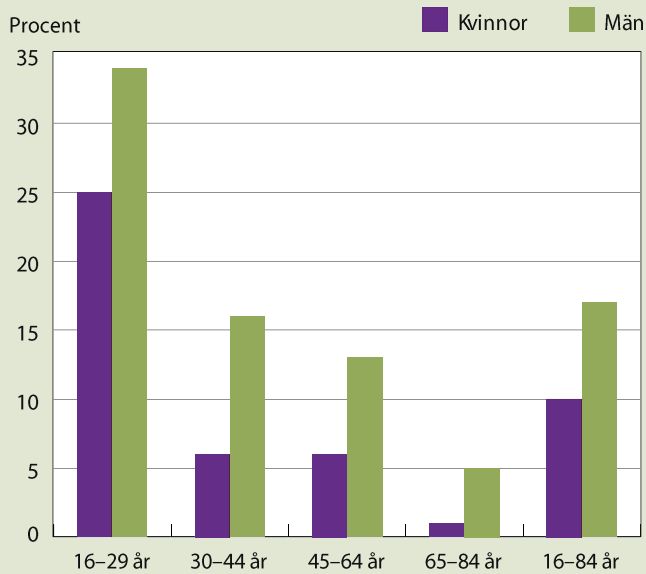
Källa: SOU 2011:35: 515.

Trots att män i högre utsträckning både dricker alkohol och råkar ut för stora konsekvenser av alkoholkonsumtionen har förebyggande insatser generellt sett inte inriktats mot män. Istället har fokus legat på framförallt unga och kvinnor (Socialstyrelsen, 2009). Detta kan möjligen delvis förstås mot bakgrund av dels de större krav som finns på mödrar i föräldrarollen och dels att det ofta finns tendenser till ett större omhändertagande fokus i relation till kvinnor. Detta gäller både nuvarande och flickor generellt eftersom de ofta ses som ”framtida” mödrar (se Andershed & Andershed, 2005 för exempel på detta).

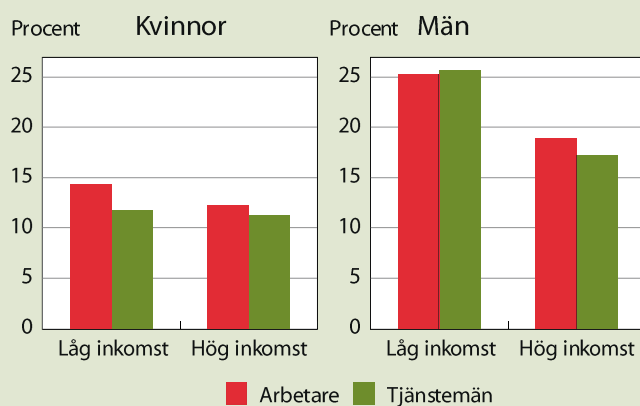
Även om män generellt sett är överrepresenterade finns det anledning att inte stirra sig allt för blind på kön utan att också väga in andra faktorer. Även ekonomi har betydelse för alkoholkonsumtionen, samt kulturell bakgrund, men kanske framförallt ålder. Låg inkomst innebär i högre utsträckning en risk för riskbruk av alkohol, skillnaderna är dock större hos män (Socialstyrelsen, 2009). Män födda utanför Europa har ofta en lägre drog- och alkoholkonsumtion, det förekommer även regionala skillnader inom Sverige (SOU 2011:35). I relation till ålder är riskbruket klart störst i åldersgruppen 16–29 år, även om män är överrepresenterade oavsett åldersklassificering. Dessutom ser man även en mer utbredd alkoholkonsumtion bland äldre idag som antas leda till ett större riskbruk framöver (Socialstyrelsen, 2009; SOU 2011:35).

Figur 6

Andel (procent) personer med riskabla alkoholvanor.
Kvinnor och män i olika åldersgrupper 16 till 84 år, år 2007.

Andel (procent) personer med riskabla alkoholvanor
bland arbetare och tjänstemän med låg respektive
hög inkomst. Kvinnor och män i åldern 16-64 år,
år 2005-2007. Åldersstandardiserat.

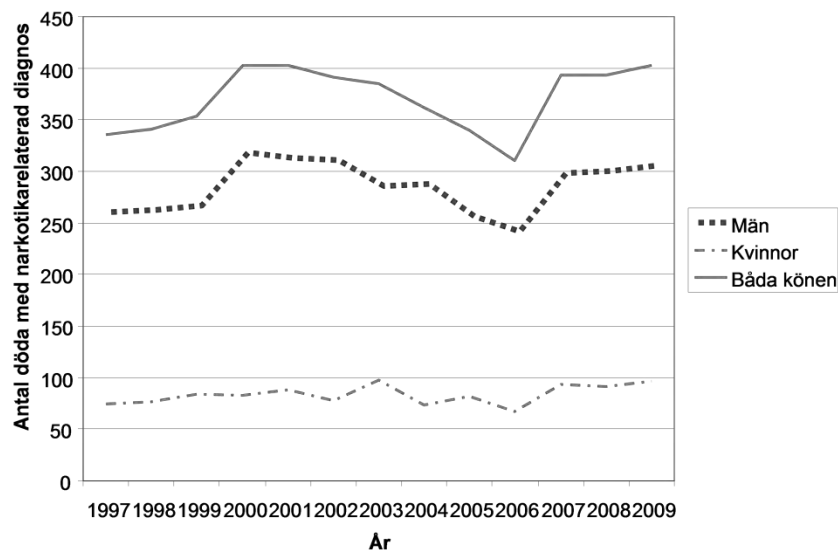

Källa: FIGUR 10 (Socioekonomi) och FIGUR 9 (Ålder) Socialstyrelsen, 2009.

Det finns anledning att fråga sig vad det är som gör att låg inkomst och låg ålder ökar risken för ett ohälsosamt alkoholbruk. Här finns ingen entydig förklaring, men det har förekommit tolkningar som att eftersom en maskulin identitet är så starkt relaterat till risker och alkohol kan leda till ett överdrivet bruk, något som borde vara än mer aktuellt bland yngre män (Herz & Johansson, 2011). Inte bara ekonomi och ålder spelar in, studier har även antytt att en ökad jämställdhet kan ha effekter på alkoholkonsumtionen. Dels tenderar ökad jämställdhet visserligen leda till att kvinnor dricker mer, men män tenderar även att i högre utsträckning välja drycker med lägre alkoholhalt (Socialstyrelsen, 2009). Möjligen kan detta vara en av förklaringarna till att skillnaderna mellan män och kvinnor tycks gå mot en utjämning (se SOU 2011:35).

Precis som med alkoholkonsumtion, är även användandet av narkotika vanligare bland män. Ungefär dubbelt så vanligt att någon gång ha använt narkotika, studier har visat mellan 16–23 procent bland män och 8–12 procent bland kvinnor, en viss ökning över tid går att ana (Socialstyrelsen, 2009; SOU 2011:35). Det saknas dock regelbundna studier på vuxnas droganvändning. Bland de med tungt narkotikamissbruk är cirka tre fjärdedelar män, tungt narkotikamissbruk är dock vanligast i storstadsregionerna Stockholm, Göteborg och Malmö. Hos ungdomar i årskurs nio syns inga större skillnader, men på gymnasiet drar pojkarna ifrån. År 2010 uppgav 21 procent av pojkarna i andra året på gymnasiet att de någon gång provat narkotika, den högsta noteringen någonsin sedan dessa mätningar inleddes 2004 (SOU 2011:35). Även när det gäller att regelbundet använda narkotika är mer vanligt bland pojkar. Detta leder bland annat till att drogrelaterad dödlighet är klart vanligare bland män.

Figur 7 Narkotikarelaterad dödlighet (Narkotikaindex) 1997–2009

Källa: SOU 2011:35, s. 521.

Förutom dödsfall är drogmissbruk besläktat med en rad sociala och medicinska problem. Exempelvis handlar detta om sociala konsekvenser relaterat till missbrukets kriminella karaktär och av spridningen av sjukdomar som hepatit b, c och HIV (SOU 2011:35). Därtill kommer naturligtvis de påfrestningar på kroppen och hälsan som ett missbruk innebär.

Det finns alltså stora likheter mellan alkoholrelaterat och drogrelaterat bruk och missbruk bland män, när det gäller läkemedelsrelaterat missbruk är det dock inte samma mönster. Som tidigare nämnts dröjer män ofta med att söka hjälp hos läkare och, de uppvisar även oftare oro och ängslan, vilket delvis även hänger ihop med att kvinnor konsumerar mer läkemedel än män. I första hand handlar detta om smärtstillande läkemedel, sömnmedel och lugnande medel (Folkhälsoinstitutet & Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning, 1996; Socialdepartementet, 1996a, Socialstyrelsen, 2013b). Detta har föranlett olika förklaringar, dels kan det handla om att kvinnor uppvisar besvär som leder till ökat användande av läkemedel, exempelvis urinvägsinfektioner som är vanligare bland kvinnor. Dels kan det även handla om att män inte får utskrivet läkemedel i lika hög utsträckning vid läkarbesök, vilket är svårare

att förklara. Ett talande exempel är utskrivningen av läkemedel mot hjärt- och kärlsjukdomar som kvinnor får utskrivet i lika hög grad som män trots att män är överrepresenterade i sjukdomsstatistiken. Vid två tillfällen under livscykeln finns dock inga större skillnader, det gäller bland äldre och bland unga (Socialstyrelsen, 2013b; Folkhälsorapporten 2009). Viktigt att poängtera är att dessa skillnader även kan hänga samman med förväntningar vid läkemedelsförskrivningstillfället från exempelvis läkarens sida baserat på kön, men även andra socioekonomiska faktorer som utbildningsnivå och ursprung. Exempelvis är vissa läkemedel vanligare bland högt utbildade och andra bland personer med ursprung utanför EU, oavsett eventuella skillnader eller likheter i behoven. Även patienternas önskemål om specifika läkemedel har betydelse (Folkhälsorapporten, 2009).

Varför ser vi dessa skillnader mellan män och kvinnor. I statistiken gömmer sig en del ledtrådar till detta. Framförallt vill jag peka på de förväntningar som finns på kvinnor och män, där män både ges utrymme och i viss mån också förväntas att bruka alkohol och narkotika. En annan typ av förväntningar är från den sociala omsorgen och läkarvården, där förebyggande insatser inte riktats mot män i samma utsträckning eller som när det gäller läkemedel där läkarens förväntningar i viss mån styr medicineringen. En andra aspekt i detta är att mer fokus borde riktas mot hur olika former av social utsatthet samspelar, bland män är ensamhet som ”socialt problem” ett stort problem. Studier har visat att män generellt sett kan ha svårt att tala om den här typen av känslor, professionella är även dåliga på att upptäcka exempelvis depression bland män (se Herz & Johansson, 2011). I storstadsregionerna, där bruk och missbruk är vanligare, är det också vanligare med antalet ensamhushåll. Det finns en rad olika faktorer som spelar in för att det ska vara möjligt att förstå de utmaningar välfärdssamhället står inför avseende bruk och missbruk. De mönster vi ser leder dock till problem på en rad olika nivåer, på en strukturell nivå medför det bland annat stora samhällskostnader, för män som grupp innebär det naturligtvis personliga problem, men även kvinnor drabbas av mäns bruk och missbruk. Fokus behöver därför riktas mot männen i dessa sammanhang, hur kommer det sig att män är överrepresenterade inom dessa områden och hur hänger det ihop med andra former av social utsatthet, samt vad får dessa kombinationer för konsekvenser för behandling och förebyggande insatser?

4.5 Arbetslöshet, utbildning och ekonomi

Sverige har en mycket segregerad arbetsmarknad, man skiljer ofta på en horisontell och en vertikal sida av arbetsmarknaden. Den horisontella handlar om spridningen av arbetsområden och den vertikala om positioner inom olika yrken. Män drar fördelar av båda aspekterna. Män har både en större spridning av olika arbeten och arbetsområden, det vill säga en större möjlighet att ”välja” olika arbeten eller yrkesområden, samt bättre lön och villkor (Herz & Wallroth, 2012). Därtill är även sysselsättningsgraden större bland män i åldern 15–74 år. 68 procent av männen var sysselsatta 2012 att ställas mot 63 procent av kvinnorna och den överenskomna arbetstiden bland män 39 timmar per vecka, för kvinnor var denna 35 timmar per vecka (SCB, 2013). På arbetsmarknaden innehar män alltså fortfarande en särställning. De har bättre villkor, högre lön och fler valmöjligheter.

Trots mäns position på arbetsmarknaden tycks män i högre utsträckning drabbas av arbetslöshet. 2012 var 210 000 (8 procent) av männen i åldern 15–74 år utan arbete och 179 000 (7 procent) av kvinnorna, men av de 11 000 fler som saknade arbete från året innan var hela 10 000 män. Dessa skillnader accentueras vid så kallad långtidssjukskrivning (minst 27 veckor). 67 000 män och 46 000 kvinnor ansågs långtidssjukskrivna år 2012. Men om man istället utgår från de som totalt sett ej står till arbetsmarknadens förfogande, är antalet kvinnor fler. 1 116 000 kvinnor och 939 000 män, år 2012 (SCB, 2013).

Det finns anledning att tro att dessa mönster kan komma att förändras, även om det inte är tal om någon omvälvande förändring. Kvinnor tycks dra ifrån män inom utbildning, det gäller både inom grund- och gymnasieutbildning där flickors betyg är högre än pojkars och inom högre utbildning (Herz & Johansson, 2011). Eftergymnasial utbildning bland kvinnor har ökat med 8 procentenheter, hos män är ökningen endast 3 procentenheter mellan åren 2004–2008 (se tabell 1).

Tabell 1 Mäns och kvinnors utbildning 2004 och 2008, 25–64 år, procent

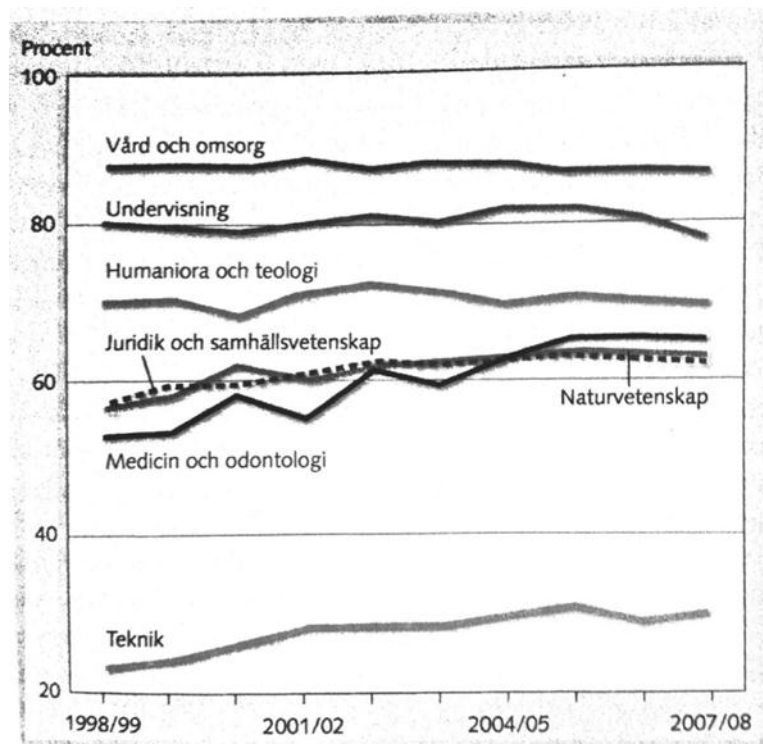
År	Förgymnasial utbildning		Gymnasial utbildning		Eftergymnasial utbildning	
	2004	2008	2004	2008	2004	2008
Kvinnor	18	14	47	45	33	41
Män	20	17	48	48	30	33

Källa: sid. 25 i SFI 2011.

Förutom att antalet kvinnor med eftergymnasial utbildning ökat i högre utsträckning är det dessutom 50 procent fler kvinnor än män som är inskrivna på en högskoleutbildning (Statens folkhälsoinstitut, 2011). Antalet kvinnor med forskarutbildning har dock kommit ikapp männen, 2011 var det hälften män och hälften kvinnor som avlade doktorsexamen (Högskoleverket, 2012). Eftergymnasial utbildning har hälsofrämjande effekter, även om det inte är möjligt att tala om ett deterministiskt samband. Ohälsa är vanligare bland lågutbildade, det finns även anledning att tro att ökad kunskap medför större fördelar, såsom jobb, ekonomi etc. vilket i sin tur skapar ett bättre hälsotillstånd och mindre risk att drabbas av ”sociala problem”. Även dödligheten är lägre bland högre utbildade (Statens folkhälsoinstitut, 2011).

Även om det finns anledning att anta att kvinnor i allt högre utsträckning kommer dra ifrån män i utbildningsnivå, finns det som sagt anledning att vara försiktig med allt för långtgående slutsatser. Anledningen är att utbildningen fortfarande i hög utsträckning är könssegregerad. Det vill säga att män och kvinnor ”väljer” olika typer av utbildningar, vilket i sin tur leder till jobb med olika status (Herz & Johansson, 2011). Vård och omsorg är mycket vanligt hos kvinnor medan teknik är ovanligt, för att ta ett exempel (se figur 8)

Figur 8 Kvinnor i högre utbildning

Källa: sid. 57, Herz & Johansson, 2011.

För möjligheterna att etableras på arbetsmarknaden är högre utbildning mycket viktig, men detta gäller även vissa yrkesinriktade gymnasieutbildningar (Statens folkhälsoinstitut, 2011). Exempelvis kan en elektriker med gymnasieutbildning etablera sig på arbetsmarknaden, medan det för en sjuksköterska krävs eftergymnasial utbildning, två yrken som är könssegregerade. Det innebär alltså att möjligheterna att etableras kan se olika ut för män och kvinnor.

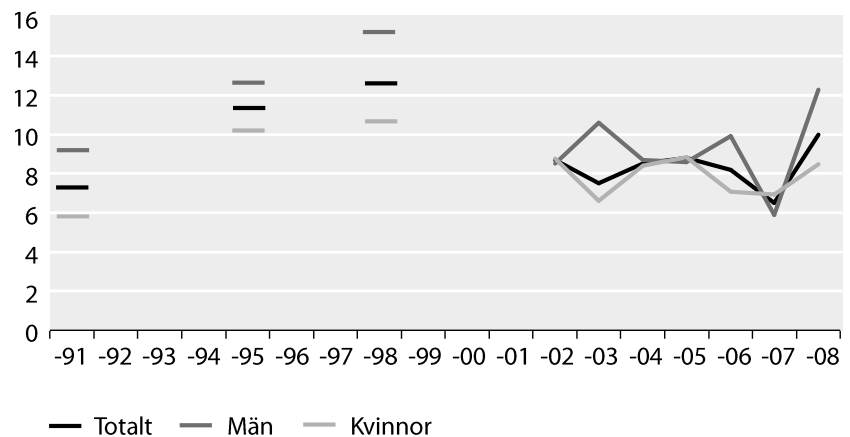
Även om kvinnor totalt sett drar ifrån både betygs- och utbildningsmässigt är det fortfarande möjligt för män att dra fördelar av en segregerad arbetsmarknad, samtidigt kommer troligen den massiva ökningen av antalet kvinnor i relation till män som söker sig till högre utbildning också på sikt att leda till vissa förskjutningar även på arbetsmarknaden. Att förlora arbetet är dock om möjligt än mer komplext, det finns studier som visar att mäns dödlighet ökar om de förlorar jobbet (Dorling, 2009), men det finns också de studier som visar att kvinnors självskattade hälsa försämras vid arbetslöshet

(Reine, 2009). Även om män förvärvsarbetar mer än kvinnor har män drabbats hårt av neddragningar inom industrin, särskilt då dessa jobb troligen inte kommer tillbaka. Bland unga män är detta särskilt tydligt och där tycks utvecklingen gå snabbt utför (Statens folkhälsoinstitut, 2011).

Ekonomiska resurser, åtminstone då det förekommer inkomstspridning, har stor effekt på personers hälsa, utsatthet och dödlighet. Ekonomi, arbete, status, utbildning påverkar och påverkas av varandra, särskilt eftersom dessa faktorer ofta bidrar starkt till en persons sociala position i samhället (Statens folkhälsoinstitut, 2011). En social position som blir allt viktigare då det förekommer stor inkomstspridning. Mäns position på arbetsmarknaden och högre disponibla inkomst medför även en större ekonomisk trygghet om något plötsligt skulle hända. (Statens folkhälsoinstitut, 2011).

Ekonomisk utsatthet är större bland kvinnor, exempelvis räknat i så kallad kontantmarginal (möjligheten att snabbt få ihop pengar om något händer) eller bland ålderspensionärer. Män har dock lägre ekonomisk standard bland två av de utsatta grupper som ökar mest i antal, de långtidssjukskrivna eller de med sjuk- och aktivitetsersättning. Samma sak gäller de som har inkomst under nivån för ekonomiskt bistånd (Statens folkhälsoinstitut, 2011) (se figur 9).

Figur 9 Andel hushåll där någon är långtidssjukskriven eller har sjuk- och aktivitetsersättning och där hushållets inkomst understiger beräknad nivå för ekonomiskt bistånd för respektive typ av familj och år, 20–64 år, 1991–2008

Källa: SFI, 2011, s. 75.

Bland de personer som uppbär ekonomiskt bistånd är den största gruppen (det vill säga räknat i antal) ensamstående män utan barn, 2011 fick totalt 97 608 ensamstående män ekonomiskt bistånd, varav 90 933 var utan barn, att ställas mot totalt 94 096 kvinnor. För både män och kvinnor är arbetslöshet den vanligaste orsaken (Socialstyrelsen, 2012). Den vanligaste gruppen sett till samtliga hushållstyper (det vill säga andel) är dock ensamstående kvinnor med barn, 23 procent av alla ensamstående mödrar fick ekonomiskt bistånd 2011 (Socialstyrelsen, 2013b).

Relaterat till arbetsmarknaden, utbildning och ekonomi kan vi nästan tala om patriarkatets kärna, män som kategori är de som drar mest nytta av befintliga strukturer. Män tjänar mer, förvärvsarbetar mer, utbildningar som förknippats med manliga yrken värdesätts mer och män får generellt sett en bättre ekonomi. Samtidigt finns det dock tecken på förskjutningar i denna maktasymmetri, där vissa grupper av män faller genom skyddsnetet. Detta tycks dessutom ske relativt snabbt. Det gäller unga män, män som arbetat inom industrierna och män utan utbildning eller långtidssjukskrivna män. Här finns helt klart en framtida utmaning. Frågan är hur de grupper av män som halkar efter i utbildningsnivå och på arbetsmarknaden ska hanteras utan att det innebär att kvinnors förbättrade villkor äventyras. Frågan är även om kön är nog för att förstå dessa mönster.

En ytterligare utmaning är nämligen de, framförallt internationella studier, som visar att manlighet per se kan överskuggas av andra maktasymmetrier, som etnicitet eller ras. Det går exempelvis att se stora variationer i hur fattigdomsmönster och hälsa samvarierar. I till exempel USA befinner sig arbetslösa svarta män och välbetalda vita medelklassmän i helt olika sociala och ekonomiska världar (Whitley m.fl. 2007). Andra studier har visat att icke-vita män, precis som kvinnor, på olika sätt hindras från att nå positioner med hög status (Herz & Johansson, 2011). Med andra ord innebär detta att en framtida analys inte enbart kan fokusera på kön utan att även relatera detta till betydelsen av exempelvis klass, ålder, etnicitet, sexualitet och ras.

4.6 Hemlöshet och utsatthet

Själva idealbilden av den hemlöse är att det rör sig om en vuxen man med missbruksproblematik, även om det på senare år uppmärksammas hur hemlöshet också kan drabba andra grupper. Bilden

stämmer till stor del, en överväldigande majoritet hemlösa är män, många av dem har också missbruksproblematik (Nordfeldt & Olsson, 2006; jmf. Beijer & Andréasson, 2010). Oftast talar man om cirka tre fjärdedelar män. Missbruksproblematik är vanligt bland män, ungefär hälften av männen har detta, bland kvinnor är psykisk ohälsa vanligast men det är lika vanligt bland män (Socialstyrelsen, 2012b). Den psykiska ohälsan ser dock ut att i huvudsak vara relaterad till missbruksproblematik (Beijer & Andréasson, 2010). Rosengren talar till och med i termer av hemlöshet som ”en manlig värld” (2005:92). Förutom att en stor andel hemlösa är män, utgör också manlighet en osynlig norm i arbetet mot hemlöshet. Idealbilden av den hemlöse tenderar nämligen att styra förståelsen av hemlöshet och insatser mot det (Nordfeldt & Olsson, 2006).

Mot bakgrund av detta har hemlösa kvinnors situation lyfts fram och problematiseras, intressant nog har detta inte inneburit att vare sig manlighet eller faderskap väckt samma intresse. Det kan tyckas paradoxalt, men vad manlighet som osynlig norm gör är att synliggöra kvinnliga hemlösa som kvinnor och mödrar, medan manliga hemlösa förblir just hemlösa. Ett exempel på detta är att det är hälften så vanligt att hemlösa män lever med sina barn, något som sällan uppmärksammas nämnvärt. Det finns ungefär lika många hemlösa kvinnor som män med barn. En annan möjlig risk med detta är att män inte får tillgång till mer permanenta lösningar i lika hög utsträckning. Det vill säga att omhändertagandet av hemlösa kvinnor är större. 54 procent av kvinnorna bodde 2011 i så kallade långsiktiga boendelösningar (exempelvis referensboende och socialt kontrakt), hos män var samma siffra 37 procent. Men den stora skillnaden är att 13 procent av männen befinner sig i akut hemlöshet, det innebär bland annat att fler män sover utomhus eller i härbärgen (Socialstyrelsen, 2012b).

Tabell 2 Skillnader mellan kvinnor och män i kartläggningen

Boendeform	Kvinnor	Män	Total
Andel i procent			
Offentliga utrymmen/utomhus	0,3	1	1
Tält	0,03	0,2	0,2
Husvagn/camping	0,5	1	1
Härbärke/akutboende	2	4	3
Hotell/vandrarhem	4	3	3
Tillfällig logi (jourboende/korttidsboende/lågtröskelboende)	4	4	4
Skyddat boende	3	0,3	1
Kategoriboende			
(inackorderingshem/stödboende/boendekollektiv) ej LSS	6	12	10
Referensboende/träningslägenhet	7	7	7
Försökslägenhet/socialt kontrakt/kommunalt kontrakt	47	30	36
Institutionsboende – 3 månader	3	6	5
Kriminalvårdsanstalt/häkte – 3 månader	0,5	3	2
Ofrivilligt hos familj/släkt	6	9	8
Ofrivilligt hos kompisar/bekanta	6	7	7
Tillfälligt i andra hand, kortare än 3 månader hos privatperson	2	1	2
Tillfälligt inneboende privat – 3 månader hos privatperson	4	4	4
Annat	4	5	5

Bortfall: kön=3 procent, boendeform=4 procent.

Källa: Socialstyrelsen, 2012b:80.

Orsakerna till hemlöshet har länge diskuterats, redan tidigt gick det att se könsskillnader i varför män respektive kvinnor blev hemlösa. Internationella studier visade att kvinnor oftare blev hemlösa på grund av vräkning och våld i hemmet, medan männen ofta på grund av arbetslöshet och missbruk (se ex. Hagen, 1987). Det är svårt att uttala sig om orsakerna till hemlöshet idag, uppgifterna bygger på uppgiftslämnarens uppfattning och inte de hemlösa själva och socialstyrelsen redovisar inte orsakerna till hemlöshet per kön utan per hemlöshetssituation (Socialstyrelsen, 2012). Det finns dock anledning att tro att tidigare slutsatser fortfarande gäller då de till stor del stämmer överens med de problem män respektive kvinnor uppvisar. Senare forskning har pekat på en könsblindhet i socialt arbete med hemlösa, där hemlöshet per se ses som homogeniserat. Det vill säga att alla hemlösa behandlas som om de alla vore lika, vilket leder till att både kvinnor och män riskerar stå utan den hjälp de

behöver (Zufferey, 2009). Framförallt är dock hemlöshet att betrakta som ett mycket heterogent område (Socialstyrelsen, 2010).

Att vara hemlös är påfrestande för både den psykiska hälsan, som noterats ovan, samt den fysiska hälsan. Flera fysiska åkommor är mer eller mindre könsspecifika. Män löper större risk att drabbas av bland annat sjukdomar i cirkulationssystemet, i matsmältningssystemet, i andningsorganen och öronsjukdomar. Frakturer, hjärnskakning, hjärtproblem, lunginflammation, cerebrovasculära sjukdomar, sjukdomar i lever och bukspottkörtel, samt HIV/AIDS (Beijer & Andréasson, 2009).

På senare tid har ett ökat antal personer med invandrarbakgrund uppmärksamats, många av dem kvinnor med barn. Totalt handlar det om att cirka 34 procent av alla antalet hemlösa har invandrarbakgrund. En klar överrepresentation. Hemlöshet är även förknippat med en ekonomisk utsatthet, de flesta hemlösa uppstår försörjningsstöd eller sjukpenning/sjukersättning (Socialstyrelsen, 2012). Invandrarbakgrund, klass och kön kan med andra ord alla utgöra förstärkande mekanismer i utanförskapet (Nordfeldt & Olsson 2006). En stor orsak till hemlöshet är att inte släppas in på bostadsmarknaden och arbetsmarknaden eller att inte kunna ta sig in igen efter att ha fallit ur. Samtidigt som dessa generella faktorer är viktiga finns även könsspecifika orsaker och former av utsatthet, som att män inte tycks erbjudas långvariga lösningar i lika hög utsträckning. Å ena sidan måste därför hemlöshet förstås som ett komplext fenomen där olika aspekter från ekonomi till bakgrund och kön spelar in, å andra sidan finns det anledning att synliggöra hur hemlöshet och manlighet hänger ihop samt vad detta betyder för förekomsten av och arbetet mot hemlöshet. Det finns exempelvis få exempel på hur maskulinitet och hemlöshet förstås och hanteras av de hemlösa själva (se dock Liu, Stinson, Hernandez, Shepard & Haag, 2009). Detta trots att den stora gruppen hemlösa är män, ett förhållande som både behöver problematiseras och synliggöras ytterligare.

5 Utsatthetens andra sidor

Under detta avsnitt lämnar jag olika områden av ”sociala problem” och riktar istället fokus mot tre andra sidor som behöver analyseras för att förstå uppkomsten av, reproduktionen av och ibland till och med förnekandet av social utsatthet relaterat till kön. Först tar jag upp hur sociala insatser organiseras och vad detta kan få för konsekvenser, innan jag går över till hur manlighet på grund av sin starka koppling till aktörskap och styrka försvårar eller i viss mån omöjliggör för män att ses som utsatta. Slutligen problematiserar jag hur ett allt för starkt fokus på skillnad mellan män och kvinnor kan bidra till att social utsatthet både reproduceras och bortses från.

5.1 Män och sociala insatser

Relationen mellan män och social utsatthet hänger inte bara ihop med vad män de facto är utsatta för och hur manlighet och social utsatthet tolkas och förstås. Det handlar också om vilka sociala insatser som erbjuds och hur dessa samspelar med en förståelse av kön i allmänhet och som i det här fallet med manlighet i synnerhet (Herz, 2012a).

Ett flertal internationella och nationella studier har sedan 70-talet och framåt visat att kvinnor generellt sett erbjuds mer hjälp av välfärdssamhället än män (McGovern, Ditzian & Taylor, 1975; Juni & Roth, 1981; Eagly & Crowley, 1986; Ainscough & Motley, 2000; Salminen & Glad, 2001), de får mer empatiskt stöd (Salminen & Glad, 2001), och de diagnosticeras i högre utsträckning för emotionella och psykiska problem (Chesler, Phyllis, 1998 [1972]; Möller-Leimkühler, 2002). Män får alltså inte tillgång till denna form av insatser i samma utsträckning som kvinnor, det finns dock undantag till detta exempelvis inom socialt arbete. Därtill finns skillnader i vilken typ av diagnos som föredras, en somatisk diagnos är vanligare om patienten/klienten är man och en psykiatrisk om det är en kvinna (Waitzkin, 1991; Stoppe, Sandholzer, Huppertz, Duwe & Staedt, 1999). Det är dock viktigt att poängtera att sociala insatser inte per automatik innebär något positivt för den enskilde, då det även innefattar en grad av social kontroll (Herz, 2012b).

Både sjukvård och socialt arbete har kritiserats för sitt sätt att förhålla sig till kön som statistiskt, det vill säga som något oföränderligt

över tid (Herz, 2012a; Orme, 2003; Zufferey, 2009). Det behandlas dessutom ofta som komplementärt, som två klart åtskilda kategorier som förväntas komplettera varandra (Mattsson, 2005; Nylander, 2011). Slutligen reserveras ofta insatser till ett kön framför ett annat, exempelvis är olika former av samtalsstöd vanligare insats för kvinnor (Bates & Thompson, 2002; Kullberg, 2002). Parallellt med dessa tendenser förhåller sig många professionella inte alls till kön i analyser av klienters/patienters situation, vilket ofta bidrar till en relativt oreflekterad reproduktion av kön som statistiskt, komplementärt och som i behov av könsspecifika insatser (Dominelli, 2002; Herz, 2012a). Även personalens arbete organiseras oftast på ett sätt som reproducerar dessa mönster, exempelvis kan arbetsuppgifter reserveras till eller organiseras på basis av kön.

Dessa mönster har synliggjorts i forskning om socialt arbete (Herz, 2012a), i behandling (Mattsson, 2005), i kriminalvård (Nylander, 2011) och inom sjukvård (Ekstrand, 2005; Eriksson, 2002; Nordberg, 2005). Johansson och Lunneblad (2012) pekar på att frivilligprojekt inriktade mot unga män reproducerar en bild av manlighet som risk och en individualiserad analys av hur de unga männen inte lyckas leva upp till "samtidens krav på manlighet" (Johansson & Lunneblad 2012:46). Liknande diskussioner har förts avseende socialt arbete generellt (Herz, 2012a). Det är vanligare att en individualiserad och psykologiserad analys av social utsatthet ges företräde än att betydelsen av kön i en specifik kontext analyseras (Herz, 2012b). Risker med detta förhållningssätt är att polariserade mönster reproduceras relativt oreflekterat, vilket jag återkommer till i följande avsnitt.

Precis som med kön tenderar ofta sexualitet att hanteras på samma statistiska och binära sätt. Heterosexualitet är norm och insatser, beslut och bedömningar baseras ofta på föreställningar om sexualitet. Manlig sexualitet ses ofta som problematisk eller till och med farlig. Män förväntas ofta alltid vilja ha sex, baserat på föreställningar om biologi och kön. Bland män och pojkar handlar det därför ofta om att lära sig att "hålla tillbaka" (Bäckman, 2003; Mattsson, 2005; Myndigheten för skolutveckling, 2005). Även i möten mellan personal och män syns den "farliga sexualiteten". Mattson (2005) visar hur kön och sexualitet tar sig till uttryck på olika sätt vid urinprovstagning av personer med missbruksproblematik med skillnaden om personalen är av manligt eller kvinnligt kön. Om personalen är man vill de inte övervaka kvinnor på grund av risken för att anklagas för sexuella övergrepp. Den manliga sexualiteten, som antas vara heterosexuell,

kan alltså uppfattas farlig för den kvinnliga klienten. Om personalen istället är en kvinna som ska övervaka en man sker dock något intressant. Då är det inte längre personalen som är bärare av den ”farliga sexualiteten” istället är det klienten/patienten. Risken förläggs då hos personen som övervakas och att denne ska förgripa sig på personalen.

I och med att kön och sexualitet sällan problematiseras eller för den delen inte heller analyseras i relation till att insatser mot social utsatthet eller ”sociala problem” initieras, samt då verksamheter oftast organiseras på ett sätt som ytterligare reproducerar kön som statistiskt och binärt, knyts ofta ”sociala problem” väldigt starkt till olika idealbilder. Den utsatta kvinnan och mannen som risk är till exempel vanliga positioner inom professionellt socialt arbete. För den enskilde klienten leder detta till att denne riskerar låsas fast i en specifik position, vilket leder till att mönster reproduceras ytterligare, men också till att den enskilde riskerar att stå utan adekvat stöd om denne inte matchar idealbilden av en klient i den situationen (Herz, 2012a). Nordfeldt och Olsson (2005) pekar på att detta kan leda till att klienter fastnar i systemet då den enskilde som matchar socialtjänstens metoder, får svårt att bryta sig loss från denna position. Selektiva insatser baserade på idealtyper av klienter kan alltså både leda till att vissa klienter står utan hjälp eftersom de inte matchar alls, men också till att de klienter som de facto matchar inte kan ta sig loss (jmf. Herz, 2012a; 2012b).

5.2 Att sakna ett språk – utsatthet och manlighet

Om män förväntas vara maskulina och därmed ha makt, vara dominanta och ha kontroll så kan de inte samtidigt [...] konstrueras som offer – själva antitesen av maskulinitet (Sundaram, Helweg-Larsen, Laursen & Bjerregaard, 2004 s. 66, översättning av Herz & Kullberg, 2012).

I och med att manlighet ofta ses som synonymt med att vara den aktiva förövaren uppstår som tidigare nämnts problem när fokus istället behöver skiftas mot män som offer eller som utsatt. Framförallt kan man peka på två följder av detta, dels att män de facto kan vara utsatta och dels tendensen att ”sociala problem” som inte förknippas med män eller manlighet bortses från, omtolkas eller minimeras i betydelse. Detta är fallet med manlig prostitution, men även fysiskt och sexuellt våld mot män eller till och med depression (Herz & Johansson, 2011).

Men, det uppstår inte bara problem när ”sociala problem” bland män ska analyseras eller beskrivas, det uppstår ofta även problem för männen själva. Knutagård (2009) talar i termer av att män saknar ett språk som tillåter dem att vara utsatta (se också Herlof Andersen, 2008). Kanske kan man till och med tala om att män är utsatta i relation till diskursen om social utsatthet. Det är helt enkelt mycket svårt för män att uttrycka och att uppfattas som utsatta utan att samtidigt bryta mot en mer ”traditionell” manlighet eller hur du som man förväntas vara.

Aktör och offer brukar ofta uppfattas i dikotoma termer, det vill säga som varandras motsatser. Manlighet förknippas i likhet med aktör med bland annat styrka, aktivitet, handlingskraft till skillnad från offer som ses som underlägsen, passiv och maktlös (Burcar, 2005; Newburn & Stanko, 1994; Messerschmidt, 2000; Svensson, 2006). Att vara man och samtidigt offer för sociala omständigheter är därför i någon mån mer eller mindre oförenligt (Herz & Kullberg, 2012). Ett förhållande som är i det närmsta omvänt för kvinnor. Sårbarhet och att vara passiv och maktlös stämmer bättre överens med hur kvinnlighet traditionellt behandlats och förstås (Hollander, 2001; Burcar, 2005). Mot bakgrund av detta är det inte särskilt förvånande att män exempelvis tenderar att anmäla brott som sexuella övergrepp i lägre utsträckning (Herz & Kullberg, 2012).

Idealen relaterade till maskulinitet och föreställningar om män är ofta näst intill synonyma med många av de ”sociala problem” som förknippas med män. Risk, aggressivitet, makt, tävlan, våld är alla begrepp som förknippas med manlighet, eller hur en man beter sig (Hammarström, 2008). Här finns troligen en förklaring till varför män utsätter sig för risker, både riktat mot sig själv och mot andra, utan att det får större konsekvenser eller varför det är så svårt att bryta vissa mönster. Men detta är troligen en del i förklaringen till varför det kan vara svårare att upptäcka viss typ av ohälsa bland män, samt varför män själva många gånger är ovilliga att synliggöra viss ohälsa.

Att depression bland män visat sig vara svårt att upptäcka är ett sådant exempel. Teorier har framförts att män med depression i högre utsträckning självmedicinerar med alkohol, ett beteende som bättre stämmer överens med synen på manlighet. Detta innebär dock även att depressionen är svårare att upptäcka och behandla (Hammarström, 2008). Män som utsätts för våld riskerar att skuldbeläggas på grund av krav på att kunna försvara sig och att inte

uttrycka rädsla. Detta skuldbeläggande är generellt sett större än den som kvinnor utsätts för (Howard, 1984).

Men, också männen själva kan minimera förekomsten av att känna sig utsatt eller av att vara utsatt för ”sociala problem”. När manlighet förknippas så starkt med styrka, handlingskraft, möjligheten att kunna försvara sig, kan det antas att studier som undersökt mäns utsatthet inte alltid lyckas fånga hela bilden. Ett sådant exempel är en studie som visar att män kan uppleva större oro än kvinnor för att utsättas för brott. Ett resultat i sig som är intressant, eftersom många andra studier inte visar detta (se SCB, 2012a). Anledningen till att studien kom fram till dessa resultat var då de kontrollerade för socialt önskvärda svar. Det vill säga huruvida männen anpassade sina svar efter vad som förväntades av dem utifrån att de var män (Sutton & Farrall, 2005).

Jag har tidigare påpekat att det i första hand inte handlar om män eller pojkar som biologiska varelser eller uteslutande om strukturella förhållanden mellan män och kvinnor. Snarare spelar dominerande diskurser rörande män en stor roll i hur ”sociala problem” förstås, hanteras och i slutändan också hur de upplevs. Å ena sidan kan maskulinitet användas av män som ett sätt att tillskansa sig och upprätthålla makt, men å andra sidan kan maskulinitet också låsa fast män (och kvinnor) i destruktiva positioner (Herz & Johansson, 2011). Framtida forskning behöver därmed både ta hänsyn till strukturella förhållanden och enskildas agentskap, förståelser och strategier, utan att för den skull reproducera ett okritiskt skillnads-tänkande, vilket jag nu kort kommer gå över till.

5.3 En passus – faran med fokus på skillnad

Forskning som handlar om social utsatthet och folkhälsa, ett forskningsfält besläktat med forskning om både social utsatthet och ”sociala problem”, tenderar att fokusera på skillnaden mellan män och kvinnor, ett förhållningssätt som dessutom tycks ha tilltagit. Två saker kan hända på grund av detta, dels att likheter mellan könen och skillnaderna inom könskategorierna förminskas och dels att vissa köns-specifika mönster reproduceras (Hammarström, 2008; Hammarström & Månsdotter, 2008). Ett sådant konkret exempel är hur slutsatser om spatial förmåga dragits utan vetenskaplig grund inom viss hjärnforskning. Slutsatser som lett till att föreställningen om att män

innehar mer spatiala förmågor och kvinnor verbala sedan spridits och reproducerats (Hammarström, 2008).

Det finns anledning att ifrågasätta när det hävdas allt för statiska förståelser av kön och hur enskilda beter sig i relation till kön. När fokus uteslutande ligger på det biologiska könet, finns det nämligen en risk att könets betydelse för utfallet övertolkas (Herz & Johansson, 2011; Herz & Kullberg, 2012). Forskning har visat att skillnaderna ofta är större inom kategorin kvinna och kategorin man än vad de är emellan dem. De skillnader som syns mellan kön har snarare många gånger att göra med vilken social position personen har än vilket kön de har (Hammarström, 2008; Hammarström & Månsdotter, 2008). Jag kommer ta upp tre exempel som problematiserar ett allt för starkt fokus på könsskillnader när det kommer till män och social utsatthet, dessa rör sig om informell omsorg, riskbeteende och våld. Dessa exempel visar att ett allt för starkt könsskillnadsfokus kan slå olika mot män och kvinnor i olika situationer.

För det första, informell omsorg. Informell omsorg handlar om obetald omsorg. Av tradition har detta förknippats med kvinnor. Det har exempelvis antagits vara betydligt vanligare att kvinnan i ett parförhållande utför största delen av den obetalda omsorgen under den senare delen av livet. Ett förhållande som kan leda till att det mer eller mindre sätts likhetstecken mellan (informell) omsorg och kvinna. Även om en del forskning visar att kvinnor är i klar majoritet (se SCB, 2012a), finns det forskning som visar att det är betydligt vanligare att män utför informell omsorg än vad man tidigare trott. 46 procent av kvinnorna uppgav att de gav omsorg till andra familjemedlemmar eller till närstående som de inte bodde tillsammans med, bland män var den siffran 43 procent (Svedberg, von Essen & Jegermalm, 2010). Dessa siffror visar dock inte intensiteten i omsorgen och baseras enbart på personernas egen uppfattning. Det finns även de studier som pekar på att män gett omsorg totalt sett lika mycket som kvinnor vid livets slut (Sundström & Johansson, 2004).

För det andra, uppfattningen att pojkar är en risk per se, citatet som inleder denna rapport: ”Att vara av manligt kön innebär en förhöjd risk för normbrytande beteende och könsskillnader kan observeras så tidigt som efter två års ålder” (Andershed & Andershed, 2005:49). Detta citat är hämtat från en bok som ibland används på bland annat socialkontor för att bedöma så kallade risk- och skyddsfaktorer bland barn- och unga (se Herz, 2012a). Det innebär kortfattat att en biologisk manlighet betyder en sak till skillnad

från flickor och kvinnlighet och att detta faktum ges en överordnad betydelse för förekomsten av riskfaktorer. På en aggregerad nivå, det vill säga statistiskt, har författarna rätt, precis som noterats ovan. Män och pojkar är överrepresenterade. Men, samtidigt kan detta sätt att förhålla sig till social utsatthet också reproducera just dessa mönster. Exempelvis har det pekats på att pojkar i högre utsträckning än flickor får fler insatser inom socialtjänsten (Brunnberg, 2002; Socialstyrelsen 2006b). Att vara pojke, och därmed en risk, kan alltså leda till att vissa typer av ”problem” upptäcks i högre utsträckning bland pojkar. Ett förhållande som i så fall både kan drabba flickor, som inte upptäcks, och pojkar, som uppvisar icke-förväntade beteenden (Herz, 2012a).

För det tredje, våld. Våldsforskningen har haft ett stort fokus på mäns våld mot kvinnor, vilket i sig inte är förvånande då det är ett stort samhällsproblem. Men, parallellt med detta har forskningen haft svårt att uppmärksamma andra typer av våld. Exempelvis handlar detta om våld i icke-heterosexuella relationer och våld mot män. Våld i homosexuella relationer har också det visat sig vara relativt utbrett, men har under en längre tid osynliggjorts (NCK, 2009). Samma sak gäller våld mot män i nära relationer generellt vilket vidare underbyggs av mäns ovilja att anmäla speciellt då våldet utövas av kvinnor (George, 1994). Idag har dock anslagen ökat för denna typ av forskning, det finns därför anledning att tro att detta kommer förändras.

Vad dessa tre exempel visar är att vad som vid en första anblick kan tolkas som en könsspecifik situation eller ett ”könat” förhållningssätt kan visa sig vara mer komplext än att enbart handla om en skillnad mellan män och kvinnor. Messerschmidt (1993; 2004) menar i en diskussion om kön och våld att kön i relation till andra maktasymmetrier som klass, etnicitet och ras behöver analyseras avseende hur de förkroppsligas i olika sociala miljöer. Risken med ett allt för stort fokus på skillnad mellan män och kvinnor är att mönster reproduceras och att män(niskor) som inte uppvisar könsstereotypa beteenden inte får den hjälp de behöver eller ens kan uttrycka att de behöver hjälpen. Könsskillnad kan spela in i hur ”sociala problem” drabbar vissa grupper, men det kan även samspela med eller helt överskuggas av andra kategoriseringar.

En annan aspekt av detta är att utsatthet, utanförskap, exklusion eller andra liknande begrepp sällan är statiska utan rörliga och föränderliga. En person är sällan antingen eller utan både och. Utanförskapet förändras beroende på tid, plats och position, vilket gör att

det är vanskligt att förutsätta en persons utsatthet eller förekomsten av specifika ”sociala problem” baserat på aggregerad kunskap som i det här fallet kategoriserats utifrån män och kvinnor. Fangen (2010) är inne på ett liknande resonemang om inklusion och exklusion av unga personer med invandrarbakgrund. Ungdomarna är sällan antingen inkluderade eller helt exkluderade, istället rör de sig mellan positionerna. Därför är det viktigt att både ha tillgång till aggregerad kunskap och samtidigt ha ett uttalat aktörsperspektiv (Fangen, 2010). Det finns mot bakgrund av detta anledning att förhålla sig kritisk till allt för förenklade slutsatser baserade på enbart aggregerad data och statistiska kategoriseringar, åtminstone utan att samtidigt applicera ett aktörsperspektiv.

6 Framåtblickar

Oavsett hur manlighet och social utsatthet beskrivs, förstås eller tolkas, så är män trots allt överrepresenterade i statistik om exempelvis brott, dödlighet och våld. Om vi vill förstå hur dessa mönster reproduceras och hur det kommer sig att män drar sig för att söka hjälp eller varför många män i ung ålder utsätter sig för risker och tar sina liv, räcker det inte att enbart titta på det biologiska könet. Å ena sidan är det problematiskt att förutsätta att strukturella mönster determinerar individer. Statistiska skillnader mellan män och kvinnor kan osynliggöra skillnader inom gruppen män men även likheter mellan män och kvinnor. Det kan också leda till att andra maktasymmetrier, som ras, etnicitet och klass, underdimensioneras. Istället kan det leda till att ett beteende enbart synliggörs i relation till manligt kön, vilket i sin tur kan reproducera dessa mönster ytterligare.

Herz och Johansson (2011) pekar på tre punkter som krävs för att analysera den här typen av komplicerade frågor framöver. Bara det faktum att överdödlighet bland män är så starkt korrelerad till deras ålder, visar på behovet av att bredda analysen från biologiskt kön till att också innefatta andra faktorer i männens liv. För det första måste flera maktasymmetrier analyseras parallellt, enbart kön räcker inte. Den andra punkten är att vi behöver förstå hur människor i olika situationer förhåller sig till föreställningar om kön. Slutligen finns det anledning att analysera hur slutsatser om kön och social utsatthet kan leda till att vissa mönster reproduceras och att insatser och analyser därför berättigar sig själva. I relation till mäns våld mot kvinnor har Hearn och Whitehead (2006) varit

inne på liknande slutsatser. Dels att synliggöra hur män förhåller sig till föreställningar om manlighet, männens egen personliga bakgrund och historia, samt strukturella förhållanden. Vidare pekar de även på att mäns förhållande till andra män behöver synliggöras (jmf. Socialstyrelsen, 2007) eftersom vissa ideal tycks reproduceras i högre utsträckning i manliga miljöer.

Därmed inte sagt att ideal, föreställningar eller hegemonier enbart reproduceras bland män. Det sker mellan oss alla, på flera olika plan, både strukturellt och individuellt. För att kunna förstå social utsatthet bland män och kunna arbeta mot denna utsatthet krävs att fokus flyttas från ett allt för stort fokus på det biologiska könet till att också väga in sociala praktiker, föreställningar, institutioner och reproduktionen av manlighet och hur en man ”bör” vara på alla nivåer, från den enskildes förhållningssätt till hur strukturer påverkar. Först då är det möjligt att vidare utveckla förståelsen av manlighet och social utsatthet.

Idag tycks insatser och mycket av den kunskap som finns om ”sociala problem” och social utsatthet vara konstruerad på ett sätt som snarare reproducerar föreställningar om män än att leda till att de ifrågasätts, arbetas med och förändras. Ofta baseras dessa insatser och forskning där män behandlas och uppfattas vara en homogen grupp. Detta förhållningssätt döljer ofta komplexiteter i form av att:

1. Män saknas ibland (liksom kvinnor) i statistiken på grund av krav och förväntningar på att leva upp till specifika (maskulina) diskurser. Det vill säga att det till män ställs vissa frågor men inte andra, samt att de ofta svarar och försöker leva upp till de svar som förväntas (jmf. Sutton & Farrall, 2005).
2. Män besitter inte konstant makt utan kan snarare spela på fördelar, tilldela sig makt i specifika situationer men kan även förlora makt (jmf. Connell 1995)
3. Kön som maktassymmetri kan inte förstås isolerad från andra maktassymmetrier som klass, etnicitet, ras eller sexualitet (se de los Reyes; Molina & Mulinari, 2005). Nästan all form av social utsatthet uppstår i ett komplext samspel mellan kön och andra maktassymmetrier.

Makt är centralt för förståelsen av maskulinitet och dess relation till utsatthet, män som grupp besitter makt över kvinnor på grund av exempelvis arbetsmarknadens organisering och familjelivets organisering, för att nämna ett fåtal orsaker. Detta innebär dock inte att mäns makt över andra män och mäns maktlöshet inte existerar eller att det inte har effekter på både män och kvinnor. Trots allt påverkar samtida maktstrukturer också män till att dels försöka leva upp till samtida maskulina ideal och dels till att män som av olika anledningar, exempelvis genom icke-heterosexualitet eller arbetslöshet, inte lever upp till maskulina ideal. Det gör att mäns utsatthet och "sociala problem" behöver mötas både strukturellt och individuellt, samt positionellt (dvs. kön, etnicitet, ras, klass, sexualitet etc.). Alla möten mellan människor påverkas av flera analytiska nivåer samtidigt, detta är speciellt viktigt att uppmärksamma när det gäller social utsatthet och "sociala problem" (se Herz, 2012b för mer om mötets olika nivåer). På en strukturell nivå krävs insatser för ökad jämställdhet, ett sådant konkret exempel är att ökat uttag av föräldradagar ser ut att kunna leda till hälsoeffekter för män (Månsdotter m.fl., 2006), men uttaget påverkar även arbetsmarknaden och framförallt synen på män och kvinnor. På en positionell nivå krävs ökat fokus på mäns överdödlighet, oviljan att söka hjälp och mäns förhållningssätt till risker. Insatserna och hållningen från välfärdsstaten behöver förändras från hur män är till hur män gör och förhåller sig till föreställningar om manlighet (Herz, 2012b). Konkret går det med bakgrund av detta att göra vissa poänger och förslag på vad som vidare behöver utvecklas.

1. En ökad problematisering av de hegemoniska maskulinitetsdiskurser som orsakar mäns överdödlighet samt deras ovilja att söka vård och hjälp krävs (jmf. Lundberg, 2012).
2. Ett ökat fokus på mäns relationer med andra män och vad dessa innebär för en reproduktion av maktasymmetrier mellan kvinnor och män, men även mellan män och män (jmf. Hearn och Whitehead, 2006).
3. Det finns skäl att tro att en ökad jämställdhet inte enbart innebär en ökad möjlighet för kvinnor utan att detta också innebär fördelar för män, exempelvis går det att se hälsoeffekter av ökat uttag av antalet föräldradagar bland män (se t.ex. Månsdotter m.fl., 2006). För detta krävs tydliga lagar och regler, samt både förebyggande och strukturella insatser. En stark generell välfärd

krävs dessutom för att motverka ojämlikheter och skapa möjligheter för personer oavsett kön och social position att ta sig ur social utsatthet (jmf. Statens folkhälsoinstitut, 2011).

4. Ibland kan könsspecifika insatser krävas, exempelvis på grund av hot och våld, men dessa måste i så fall ha ett klart syfte, en specificerad tidsram samt inte naturaliseras och på så sätt bidra till en reproduktion av föreställda skillnader mellan män och kvinnor (jmf. Herz, 2012b).
5. Fokus måste skifta från att förutsätta att diskurser determinerar manlighet och kvinnlighet till att istället handla om hur män och kvinnor förhåller sig olika till olika diskurser, samt hur dessa förhållningssätt och diskurser bidrar till eventuell ojämlikhet (Herz, 2012b).

Det finns anledning avslutningsvis att poängtera att detta inte innebär att kön inte spelar roll för uppkomsten av och reproduktionen av social utsatthet, tvärtom gör det definitivt det. Däremot är detta inte samma sak som att kön determinerar en viss utgång, manlighet kan inte *vara* en risk, men det kan *göras* till en risk. Därför behöver betydelsen av kön och hur kön i specifika kontexter spelar in i produktionen av social utsatthet. Forskning om maskulinitet och dess betydelse för individer av, samt grupper av män inom ramen för deras specifika förutsättningar och hur detta relateras till företeelser som hemlöshet eller mäns våld mot kvinnor och andra män är klart underutvecklat. Det finns även anledning att forskning i högre utsträckning riktar fokus mot maskulinitetsdiskurser som hjälper män (och kvinnor) och som bidrar till ett minskat socialt utanförskap, både jämställdhet och ett omsorgsinriktat faderskap tycks bidra till detta. Slutligen krävs det insatser som bidrar till att män i ökad utsträckning söker hjälp av vård och sociala myndigheter och framförallt att de söker detta i tid.

Jag inledde denna rapport med en mörk bild, där män är överrepresenterade som orsak till många av de ”sociala problem” samhället står inför eller där män till och med ses som en risk, men samtidigt finns det också hopp, omsorgsinriktat faderskap, jämställdhet och reflexiv homosocialitet är tecken på att det går att förändra strukturella mönster om insatser görs och viljan finns.

Referenser

- Ainscough, T.L. & Motley, C.M. (2000). Will you help me please? The effects of Race, Gender and Manner of Dress on Retail Service. *Marketing Letters*, vol. 11(2):129–130
- Andershed, H. & Andershed, A.-K. (2005). *Normbrytande beteende i barndomen. Vad säger forskningen?* Stockholm: Gothia Förlag.
- Arendell, T. (1995). *Fathers and Divorce*. Newbury Park: Sage.
- Back, L. (1996). *New ethnicities and urban culture*. London: Routledge.
- Backman, S. (2005). *Den sjuke mannen. Populärkulturella gestaltningar av manlig ohälsa*. Stockholm: Carlssons.
- Bates, J. & Thompson, N. (2002). Men, Masculinities and Social Work. i Gruber, C. & Stefanov, H. (red.). *Gender in Social Work: Promoting Equality*. Dorset: Russell House Publishing.
- Beijer, U. & Andréasson, S. (2009). Physical diseases among homeless people: Gender differences and comparisons with the general population. *Scandinavian Journal of Public Health*, vol. 37(1):93–100.
- Beijer, U. & Andréasson, S. (2010). Gender, hospitalization and mental disorders among homeless people compared with the general population in Stockholm. *European Journal of Public Health*, vol. 20(5):511–516.
- Björngren Cuadra, C.; Lalander, P. & Righard, E. (2013). Socialt arbete i Malmö. Perspektiv och Utmaningar. *Socialvetenskaplig tidskrift*.
- Blumer, H. (1971). Social problems as a collective behaviour. *Social problems*, vol. 18:298–306.
- Braswell, H. & Kushner, H. I. (2012). Suicide, social integration, and masculinity in the U.S. military. *Social science & medicine*, vol. 74, s. 530–536.
- Brunnberg, E. (2002). Are boys and girls treated in the same way by the Social Services? i Gruber, C. & Stefanov, H. (red.). *Gender in social work. Promoting equality*. Dorset: Russell House Publishing Ltd.

- BRÅ (2009a). *Våld mot kvinnor och män i nära relationer. Våldets karaktär och offrens erfarenheter av kontakter med rättsväsendet*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet, information och förlag. Rapport 2009:12.
- BRÅ (2009b). *Kriminalstatistik 2008*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- BRÅ (2011). *Kriminalstatistik*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- BRÅ (2012). *Kriminalstatistik 2011*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- BRÅ (2013). *NTU 2012, Nationella Trygghetsundersökningen*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Burcar, V. (2005). *Gestaltningar av offererfarenheter: samtal med unga män som utsatts för brott*. Lund: Lunds Universitet.
- Bäckman, M. (2003). *Kön och känsla. Samlevnadsundervisning och ungdomars tankar om sexualitet*. Stockholm: Makadam.
- Chesler, P. (1998 [1972]). *Women and madness*. New York : Four Walls Eight Windows.
- Cides (2013). *Om Cides*. Hämtat 2013-05-10 från <http://cides.fryshuset.se/om-cides/>
- Connell, R. (1995). *Maskuliniteter*. Göteborg: Daidalos.
- Courtenay, W.H. (2000). Constructions of masculinity and their influence on men's well-being: a theory of gender and health. *Social science & medicine*, vol. 50(10): 1385–1401.
- Craig, F. G., Isacco, A. & Rogers, T. E. (2008). A review of men's health and masculinity. *American Journal of Lifestyle Medicine*, vol. 2 (1), s. 474–487.
- Dominelli, L. (2002). *Feminist social work theory and practice*. Basingstoke: Palgrave.
- Dorling, D. (2009). *Unemployment and health: Health benefits vary according to the method of reducing unemployment*. BMJ, 338, b829. Hämtad 4 maj 2013 från http://www.sasi.group.shef.ac.uk/publications/2009/dorling_BMJ_2009_authors_version.pdf
- Dowsett, G. W., Williams, H., Ventuneac, A. & Carballo-Diéguez, A. (2008). 'Taking it like a man': Masculinity and barebacking online. *Sexualities*, vol. 11 (1–2), s. 121–141.

- Eagly, A.H. & Crowley, M. (1986). Gender and helping behavior : a meta-analytic review of the social psychological literature. *Psychological bulletin*, vol. 100(3): 283–308.
- Ekstrand, P. (2005). *Tarzan och Jane. Hur män som sjuksköterskor formar sin identitet*. Stockholm: Elander Gotab.
- Emslie, C., Ridge, D., Ziebland, S. & Hunt, K. (2006). Men's accounts of depression: Reconstructing or resisting hegemonic masculinity? *Social science & medicine*, vol. 62, s. 2246–2257.
- Eriksson, Henrik (2002). *Den diplomatiska punkten – maskulinitet som kroppsligt identitetsskapande projekt i svensk sjuksköterskeutbildning*. Göteborg: Göteborgs Universitet.
- Fangen, K. (2010). Social exclusion and inclusion of young immigrants. Presentation of an analytical framework. *Young*, 18(2), 133–156.
- Folkhälsoinstitutet (1999) *Sex i Sverige: om sexuallivet i Sverige 1996*. Östersund: Statens Folkhälsoinstitut.
- Folkhälsoinstitutet & Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning (1996). *Alkohol- och narkotikautvecklingen i Sverige*. Stockholm: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning, Rapport 96.
- Framtidskommissionen (2013). *Framtida utmaningar för sammanhållning och rättvisa. Delutredning från Framtidskommissionen*. Stockholm: Fritzes. Ds 2013:3.
- Fraser, N. & Gordon, L. (1994). "Dependency" demystified : inscriptions of power in a keyword of the welfare state. *Social politics*, vol. 1(1): 4–31.
- George, M.J. (1994). Riding the donkey backwards: Men as the unacceptable victims of marital violence. *The Journal of Men's Studies*, vol.3(2): 137–159.
- Gregory, M. (2012). Masculinity and homicide-suicide. *International journal of law, crime and justice*, vol. 40, s. 133–151.
- Hagen, J.I. (1987). Gender and Homelessness. *Social Work*, vol. 32(4): 312–316.
- Hammarén, N. (2008). *Förorten i huvudet - unga män om kön och sexualitet i det nya Sverige*. Stockholm: Bokförlaget Atlas.

- Hammarström, A. (2008). Medellivslängd, dödlighet, sjuklighet och hälsovanor – ett maskulinitetsperspektiv. i Hammarström, A. & Hensing, G. (red.). *Folkhälsofrågor ur ett genusperspektiv. Arbetsmarknad, maskuliniteter, medikalisering och könsrelaterat våld*. Östersund: Statens Folkhälsoinstitut.
- Hammarström, A. & Månsdotter, A. (2008). Varför behövs ett genusperspektiv inom folkhälsoområdet? *Socialmedicinsk tidskrift*, vol. 85(3): 196–203.
- Hearn, J. & Whitehead, A. (2006). Collateral damage: Men's 'domestic' violence to women seen through men's relations with men. *Probation journal*, vol. 53(1): 165–188.
- Herlof Andersen, T. (2008). Speaking about the unspeakable: Sexually abused men striving toward language. *American journal of men's health*, vol. 2(1): 25–36.
- Herz, M. (2012a). *Från ideal till ideologi – Konstruktioner av kön och etnicitet inom socialtjänsten*. Örebro: Örebro Universitet.
- Herz, M. (2012b) (red.). *Kritiskt socialt arbete*. Malmö: Liber.
- Herz, M. & Johansson, T. (2011). *Maskuliniteter – Kritik, tendenser, trender*. Malmö: Liber.
- Herz, M. & Kullberg, C. (2012). Genusmedvetet socialt arbete. i Kullberg, C.; Herz, M.; Fäldt, J.; Wallroth, V. & Skillmark, M. (red.). *Genus i socialt arbete*. Malmö: Liber.
- Herz, M. & Wallroth, V. (2012). Organisation och kön. i Kullberg, C.; Herz, M.; Fäldt, J.; Wallroth, V. & Skillmark, M. (red.). *Genus i socialt arbete*. Malmö: Liber.
- Hollander, J. (2001). Vulnerability and dangerousness : the construction of gender through conversation about violence. *Gender & society*, vol. 15(1): 83–109.
- Holmberg, C. (2004). Aspekter av kvinnosynen i missbruksbehandling : empiriska exempel och teoretiska funderingar. Sköndal: Skändalsinstitutet. Sköndalsinstitutets arbetsrapportserie, 1402-277X ; 14.
- Howard, J.A. (1984). The "normal" victim: the effects of gender stereotypes on reactions to victims. *Social psychology quarterly*, vol. 47(3): 270–281.
- Högskoleverket (2012). *Universitet och högskolor. Högskoleverkets årsrapport 2012*. Stockholm: Högskoleverket. Högskoleverkets rapportserie 2012:10.

- Johansson, T. & Lunneblad, J. (2012). *Män och maskulinitet I rörelse – Kris, utveckling och förändring*. Stockholm: Allmänna Arvsfonden.
- Jordansson, B. (1998). *Den goda människan från Göteborg : genus och fattigvårdspolitik i det borgerliga samhällets framväxt*. Lund: Lunds Universitet.
- Juni, S. & Roth, M.M. (1981). Sexism and Handicapism in interpersonal helping. *Journal of Social Psychology*, vol. 115: 175–181.
- Kalmuss, D. & Austrian, K. (2009). Real men do...real men don't: Young Latino and African American men's discourses regarding sexual health care utilization. *American Journal of Men's Health*, vol.4(3): 218–230.
- Knutagård, H. (2007). Sexuell normalitet. I Svensson, K. (red.). *Normer och normalitet i socialt arbete*. Lund: Studentlitteratur.
- Knutagård, H. (2009). "men du har ju blivit våldtagen" – om våldtagna mäns ord-löshet. Malmö: SRHR:s rapport 2009:4.
- Kullberg, C. (2002). Gender and social work: Research on gender differences in the treatment of clients in welfare institutions. i Gruber, C. & Stefanov, H. (red.). *Gender in social work. Promoting equality*. Dorset: Russel House Pub-lishing Ltd.
- Kullberg, C. (2004). Work and social support: Social Workers' assesments of male and female clients' problems and needs. *Affilia*, vol. 19: 199–210.
- Kullberg, C. (2005). Differences in the seriousness of problems and deservingness of help: Swedish social workers' assessments of single mothers and fathers. *British Journal of Social Work*, vol. 35: 373–386.
- Liu, W.M.; Stinson, R.; Hernandez, J.; Shepard, S. & Haag, S. (2009). A qualitative examination of masculinity, homelessness and social class among men in a transitional shelter. *Psychology of men and masculinity*, vol. 10(3): 131–148.
- Lundberg, 2012 artikel om pappaledighet
- Lundgren, E., Heimer, G., Westerstrand, J. & Kalliokoski, A-M. (2001). *Slagen dam. Mäns våld mot kvinnor i jämställda Sverige – en omfångsundersökning*. Stockholm: Fritzes.

- Mac an Ghaill, M. & Haywood, C. (2012). Understanding boys': Thinking through boys, masculinity and suicide. *Social science & medicine*, vol. 74, s. 482–489.
- Mattsson, T. (2005). *I viljan att göra det normal. En kritisk studie av genusperspektivet i missbruksvården*. Malmö: Égalité.
- McGovern, I.P.; Ditzian, J.L. & Taylor, S.P. (1975). Sex and Perception of Dependence in Helping Situation. *Bulletin of Psychonomic Society*, vol. 5(4): 336–338.
- Messerschmidt, J.W. (1993). *Masculinities and crime. Critique and reconceptualization of theory*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, inc.
- Messerschmidt, J.W. (2000). Nine lives : adolescent masculinities, the body, and violence.
- Messerschmidt, J.W. (2004). *Flesh & blood. Adolescent gender diversity and violence*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers Inc.
- Midré, G. (1990). *Bot, Bedring eller Bröd. Om bedömning och behandling a social nød fra reformasjonen til folketrygde*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Myndigheten för skolutveckling (2005). *Hela livet – 50 år med sex- och samlevnadsundervisning*. Stockholm: Myndigheten för skolutveckling.
- Månsdotter A, Lindholm L, Lundberg M, Winkvist A, Ohman A. (2006). Parental share in public and domestic spheres: a population study on gender equality, death, and sickness. *Journal of Epidemiology Community Health*. Vol. 60(7):616-20.
- Möller-Leimkühler, A. M. (2002). Barriers to help-seeking by men: a review of sociocultural and clinical literature with particular reference to depression. *Journal of Affective Disorder*, vol. 71: 1–9.
- NCK (2009). *Våld i Samkönade Relationer – en kunskaps- och forskningsöversikt*. Uppsala: Nationellt centrum för kvinnofrid.
- Newburn, T. & Stanko, E.A. (1994). When Men are Victims: the Failure of Victimology. I Newburn, T. & Stanko, E.A. (red.). *Just Boys Doing Business? Men, Masculinities and Crime*. London: Routledge.
- NIKK (2008). *Prostitution i Norden. Tema Nord 2008:604*. Köpenhamn: Nordiska Ministerrådet.

- Nilsson, G. (2009). *Könsmakt eller häxjakt? Antagonistiska föreställningar om mäns våld mot kvinnor*. Lund: Lunds Universitet: Institutionen för kulturvetenskaper.
- Nordberg, M. (2005). *Jämställdhetens spjutspets: Manliga arbetstagare i kvinnoyrken, jämställdhet, maskulinitet, femininitet och heteronormativitet*. Göteborg: Bokförlaget Arkipelag.
- Nordfeldt, M. & Olsson, L-E. (2006). Trösklar och gränshinder på bostadsmarknaden. I de los Reyes, P. (red.). *Om välfärens gränser och det villkorade medborgarskapet*. Stockholm: Statens offentliga utredningar. SOU 2006:37.
- Nylander, P. Å. (2011). *Managing the dilemma: occupational culture and identity among prison officers*. Örebro: Örebro Universitet.
- Oliffe, J. (2009). Health behaviors, prostate cancer, and masculinities. *Men and Masculinities*, vol. 11 (3), s. 346–366.
- Orme, J. (2003). "It's feminist because I say so!" Feminism, social work and critical practice. *Qualitative Social Work*, vol. 2(2): 131–153.
- Pettersson, T. (2009). *Återfall i brott bland ungdomar dömda till fängelse respektive sluten ungdomsvård*. Stockholm: Statens institutionsstyrelse.
- Reine, I. (2009). *From young to adult: Public health consequences of unemployment from a gender perspective*. Umeå: Umeå Universitet. Centrum för Genusstudier.
- de los Reyes, P.; Molina, I. & Mulinari, D. (2005). *Maktens (o)lika förklädnader. Kön, klass och etnicitet i det postkoloniala Sverige*. Stockholm: Bokförlaget Atlas.
- Rosengren, A. (2005). Plats för hemlösa. I Friberg, T. (red.). *Speglingar av rum. Om könskodade platser och sammanhang*. Stockholm: Östlings Bokförlag Symposium.
- Roxell, L. (2007). Fångar i ett nätverk? Fängelser, interaktioner och medbrottslingsskap. Stockholm: Stockholms Universitet. Kriminologiska institutionens avhandlingsserie nr. 24.
- Ryning, M. (1998). Dödligt våld och försök till mord eller dråp. I Ahlberg, J. (red.). *Brottsutvecklingen i Sverige 1995–1997*. BRÅ-rapport 1998:2. Stockholm: Brottsförebyggande rådet. Fritzes.
- Salminen, S. & Glad, T. (2001). The role of gender in helping behaviour. *The Journal of Social Psychology*, vol. 132(1): 131–133.

- Salomonsson, K. (1998). *Fattigdomens besvärjelser: Visionära ideal och vardagliga realiteter i socialt arbete*. Lund: Historiska Media.
- Sarnecki, J. (2008). Våldet mot kvinnor är en del av ett större våld. *Läkartidningen*, hämtad från http://www.lakartidningen.se/store/articlepdf/8/8795/LKT0807s457_461.pdf.
- SCB (1990). *Familjebildning och familjeupplösning under 1980-talet*. Stockholm: Statistiska Centralbyrån.
- SCB (1997). *Välfärd och ojämlikhet i 20-årsperspektiv 1975–1995*. Stockholm: Statistiska Centralbyrån.
- SCB (2011). *Livslängden i Sverige 2001–2010. Livslängdstabeller för riket och länen*. Stockholm: Statistiska centralbyrån. Demografiska rapporter 2011:2.
- SCB (2012a). *På tal om kvinnor och män - Lathund om jämställdhet 2012*. Stockholm: Statistiska Centralbyrån.
- SCB (2012). *Sveriges framtida befolkning 2012–2060*. Stockholm: Statistiska centralbyrån. Demografiska rapporter 2012:2.
- SCB (2013). *Arbetskraftsundersökningarna (AKU) 2012*. Stockholm: Statistiska centralbyrån. Sveriges officiella statistik. Statistiska meddelanden AM 12 SM 1301.
- Seidler, V.J. (1992). *Man Enough. Embodying Masculinity*. London: Sage.
- Seidler, V.J. (2006). *Transforming Masculinities. Men, culture, bodies, power, sex and love*. London: Routledge.
- Socialdepartementet (1996). *Jämställd vård. Olika vård på lika villkor. Huvudbetänkande. Utredande om bemötande av kvinnor och män inom hälso- och sjukvård*. Stockholm: Statens Offentliga Utredningar. SOU 1996:133.
- Socialdepartementet (2000). *Välfärd, ofärd och ojämlikhet*. Stockholm: Statens Offentliga Utredningar. SOU 2000:41.
- Socialstyrelsen (1997). *Social Rapport 1997*. Stockholm: Socialstyrelsen. Fritzes.
- Socialstyrelsen (2006). *Missbruk*
- Socialstyrelsen. (2006b). *Barn och unga i socialtjänsten. Utreda, planera och följa upp beslutade insatser*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen (2007). *Kännedom om prostitution 2007*. Stockholm: Socialstyrelsen.

- Socialstyrelsen (2009). *Folkhälsorapport 2009*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen (2010). *Hemlöshet – många ansikten, mångas ansvar. Genomförande av regeringens strategi för att motverka hemlöshet och utestängning från bostadsmarknaden 2007–2009*. Slutrapport 2010. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen (2012). *Statistik över försörjningshinder och ändamål med ekonomiskt bistånd 2011*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen (2012b). *Hemlöshet och utestängning från bostadsmarknaden 2011 – omfattning och karaktär*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen (2013a). *Brottsofferstatistik – förslag till statistikutveckling inom socialtjänst och hälso- och sjukvård*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen (2013b). *Läkemedel – Statistik för år 2012*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- SOU (1995:15). *Könshandel*. Stockholm: Fritzes.
- SOU (2004:71). *Sexuell exploatering av barn i Sverige*. Stockholm: Fritzes.
- SOU (2010: 15). *Kriminella grupperingar – motverka rekrytering och underlätta avhopp*. Stockholm: Fritzes.
- SOU (2011:35). *Bättre insatser vid missbruk och beroende*. Stockholm: Fritzes.
- SOU (2013:19). *Mera glädje för pengarna*. Stockholm: Fritzes.
- Statens folkhälsoinstitut (2011). *Ekonomiska och sociala förutsättningar. Kunskapsunderlag för Folkhälsopolitisk rapport 2010*. Östersund: Statens Folkhälsoinstitut.
- Stoppe, G.; Sandholzer, H.; Huppertz, C.; Duwe, H. & Staedt, J. (1999). Gender differences in the recognition of depression in old age. *Maturitas*, vol. 32: 205–212.
- Sundaram, V.; Helweg-Larsen, K.; Laursen, B. & Bjerregaard, P. (2004). Physical violence, self-rated health and morbidity: is gender significant for victimization? *Journal of epidemiology and community health*, vol. 58: 65–70.
- Sundström, G. & Johansson, L. (2004). *Framtidens anhörigomsorg – kommer de anhöriga vilja, kunna, orka ställa upp för de äldre i framtiden?* Stockholm: Socialstyrelsen.

- Sutton, R.M. & Farrall, S. (2005). Gender, Socially desirable responding and the fear of crime. *British Journal of Criminology*, vol. 45: 212–224.
- Svedberg, L.; von Essen, J. & Jegermalm, M. (2010). *Svenskarnas engagemang är större än någonsin. Insatser i och utanför föreningslivet*. Stockholm: Ersta Sköndal Högskola. Rapport till Regeringskansliet 2010.
- Svensson, K. (2006). *Socialt arbete med brottsoffer. Sympati, empati och organisering*. Stockholm: Carlssons.
- Tricker, R.; Casaburi, R.; Storer, T. W.; Clevenger, B.; Berman, N.; Shirazi, A. & Bhasin, S. (1996). The effect of supraphysiological doses of testosterone on angry behaviour in healthy eugonadal men. A clinical research center study. *Journal of clinical endocrinology & metabolism*, vol. 81: 3754–3758.
- Ungdomsstyrelsen (2009). *Se mig. Unga om sex och internet*. Stockholm: Ungdomsstyrelsens skrifter 2009:9.
- Waitzkin, H. (1991). *The politics of medical encounter. How patients and doctors deal with social problems*. New Haven: Yale University Press.
- Weiss, K. G. (2010). Male sexual victimization: Examining men's experiences of rape and sexual assault. *Men and Masculinities*, vol. 12 (3), s. 275–298.
- White, R. (2002). Social and political aspects of men's health. *Health: An interdisciplinary Journal for the Social Study of Health, Illness and Medicine*, vol. 6 (3), s. 267–285.
- Whitley, E. M. m.fl. (2007). Building effective programs to improve men's health. *American Journal of men's Health*, vol. 1 (4), s. 294–306.
- Willis, P. (1993). *Learning to labour: How working class kids get working class jobs*. Hampshire: Ashgate.
- Zufferey, C. (2009). Making Gender Visible: Social Work Responses to Homelessness. *Affilia*, vol. 24(4):382–393.

Män, våld och jämställdhet

Lucas Gottzén

Lucas Gottzén är docent i socialt arbete och verksam vid Linköpings universitet och Uppsala universitet. Hans forskningsintressen rör främst maskulinitet, mäns våld mot kvinnor och föräldraskap. Han är redaktör för *NORMA: International Journal for Masculinity Studies* och för antologin *Andra män. Maskulinitet, normskapande och jämställdhet* (2012, med Rickard Jonsson).

Innehåll

Sammanfattning.....	521
1 Inledning.....	524
2 Våldsdefinitioner.....	525
3 Perspektiv på män, maskulinitet och våld.....	527
3.1 Könscrollsteori.....	528
3.2 Könsmaktsperspektiv.....	528
3.3 Maskulinitetsteori.....	529
3.4 Intersektionella perspektiv.....	530
4 Våldets utveckling och omfång.....	531
4.1 Våldsutveckling under senare år.....	532
4.2 Våldets könade karaktär.....	533
4.3 Ungdomar och våld.....	536
5 Våld mot andra män.....	539
5.1 Våldsnormer.....	539
5.2 Hederskodex.....	540
5.3 Våld och homosocialitet.....	541
5.4 Mobbning och trakasserier.....	542
5.5 Män som våldsoffer – att hantera offerstatus.....	543
5.6 Våldets rasifiering.....	544
5.7 Hatbrott.....	545
6 Våld mot kvinnor och barn.....	546
6.1 Kvinnomisshandlare och våldtäktsmän.....	547
6.2 Förmodad och reell respons.....	549
7 Jämställdhet och våld.....	551
7.1 Jämställdhet minskar våld.....	551
7.2 Jämställt våld?.....	554
7.8 Jämställdhet och strukturellt våld.....	556
8 Preventiva insatser.....	557
8.1 Universella insatser.....	558
8.2 Selektiva insatser.....	559
8.3 Indikativa insatser.....	560
9 Rekommendationer.....	561
Referenser.....	564

Sammanfattning

Rapporten diskuterar relationen mellan män och våld utifrån tillgänglig – primärt svensk – forskning. Syftet är att undersöka hur olika former av våld påverkar män som offer och förövare, samt genusnormers betydelse för mäns våldsutövande. Fokus ligger på män och maskulinitet i relation till olika former av våld. Vidare är syftet att undersöka relationen mellan våld och jämställdhet, att beskriva i vilken utsträckning män är förövare och offer för våld samt vilka möjliga insatser som finns för att bekämpa våld. Rapporten redovisar förklaringsmodeller som grundar sig i individens socialisation och lärande samt övergripande sociala och kulturella maktrelationer, särskilt ur ett maskulinitetsperspektiv.

En genomgång av tillgänglig kriminalstatistik och brottsofferundersökningar visar på att män är i en överväldigande majoritet vad gäller personer misstänkta för olika former av våldsbrott. Män är också ofta offer för våldsbrott, framför allt våld utövat av en okänd person på allmän plats. Kvinnor utsätts för våld i bostaden och i skolan eller på arbetsplatsen i högre utsträckning än män. Våld i bostaden utgörs framför allt av våld i nära relationer, men också våld mot barn. Det finns också skillnader mellan män. Det är framför allt *unga* män som är överrepresenterade som förövare och offer. Denna andel minskar sedan med ålder. Män med utländsk bakgrund är också överrepresenterade som offer och förövare av våldsbrott, även om "helsvenska" män står för de allra flesta våldsbrott. Överrepresentationen är främst kopplad till socioekonomiska faktorer.

Utifrån svensk kvalitativ forskning om män och våld ges en fördjupad förståelse kring genusnormers betydelse för män som utövare och offer för våld i en rad olika områden. Tillgänglig forskning visar på att mäns våld på ett generellt plan ses som moraliskt problematiskt, men också som något relativt accepterat. I attitydstudier med unga beskrivs killars våld som normalt och våld kopplas primärt ihop med män och manlighet. Ungdomsbråk ses som synonymt med killars våld. Detta våld utförs inför tjejer där killar försöker framstå som stora, starka och oövervinnerliga "riktiga" män. Våld antas vara något som ger killar hög status och något de gärna framhäver och skryter om.

Mäns vålds användande omgärdas av en rad uttalade och outtalade kulturella regler. Medan det oftast är accepterat att slå andra män fördöms oftast våld mot kvinnor och barn. Detta förhållningssätt

synliggörs bland annat i kriminellas "hederskodex" där personer med överordnade maktpositioner (dvs. män) inte anses få utöva våld mot dem med lägre positioner (t.ex. kvinnor och barn), men där det är legitimt att utöva våld mot personer i samma maktposition (t.ex. män). Våld mot kvinnor blir utifrån detta ett illegitimt inslag i maskulinitetsgörandet, medan män som slår andra, "onda" män snarare står på det godas sida i sitt försvarande av kvinnor.

Trots ett allmänt fördömande finns det ett visst förhandlingsutrymme om när våld mot kvinnor anses godtagbart och inte. Om relationen förstås som symmetrisk eller kvinnan är "hysterisk" blir våld i viss mån godtagbart. Ett annat sätt att förklara varför män kan fortgå med sitt våld är att de inte uppfattar sina handlingar som våld. Endast om mannen använt sig av grovt våld och skadat kvinnan svårt ses det hela som misshandel. Det är först när händelserna sätts i sitt sammanhang, som våldsutövande män börjar se sina handlingar som våld eller misshandel. Det faktum att misshandel ses som moraliskt förkastligt påverkar våldsutövande mäns relation till sitt våld. De skäms över vad de gjort och de är därför försiktiga med att berätta om sina handlingar för andra eftersom de förväntar sig att människor runt omkring dem kommer att kritisera dem och ta avstånd från dem som personer. Våldsutövande män bemöts dock inte av den negativa respons de förväntat sig, utan snarare av viss förståelse för sina handlingar. Detta hör nära samman med de sätt männen presenterar sitt våld. Genom att omdefiniera och kontextualisera våldet tonas allvaret och omfattningen på våldet ned och nätverkets uppmärksamhet riktas mot annat, som exempelvis separationen, mannens depression eller kvinnans "problematiska" karaktär.

Våld används ofta för att hantera relationer mellan män, det har en homosocial funktion. Våld och tal om våld mot andra män är något män samsas kring och som kan utgöra en resurs för att såväl få högre status som att skapa sociala band till andra män. Inom exempelvis huligankulturen ser firmamedlemmar sig själva som försvarare av en traditionell maskulinitet och värdesätter tuffhet, hårdhet och fysisk styrka. Huligankulturen handlar till stor del om grupplojalitet, brödraskap, statushierarkier och att offra sig själv för ett högre mål – ofta genom att utöva våld mot andra firmor. Våld kan också vara ett sätt att skapa samhörighet bland killar i skolan. Detta görs inte sällan i form av hårdhanta klappar, lättare knytnävsslag, knuffar och hot som ofta är framförda ironiskt eller skämtsamt. Denna typ av våld bekräftar vänskapsband mellan pojkar i högstatusgrupper. Men våld och aggressioner kan också användas i

mobbningssyfte, mot killar och tjejer med låg status. Våld och aggressioner i skolan hjälper killar att skapa sig själva som ”tuffa”, vilket ses som en central komponent i maskulinitetsnormer bland elever, medan att vara ”trevlig” ses som en feminin egenskap.

Medan utövandet av våld ofta kan ge högre maskulin status riskerar våldsofferskap att underminera maskulin identitet. Detta eftersom ”ideala” offer ses som passiva, maktlösa och svaga. Män som utsatts för överfallsvåld hanterar detta dilemma genom att framställa sig själva som offervärda. De beskriver våldet de utsatts för som annorlunda än ”normalt” våld genom att nedtona sina skador samtidigt som de motstår andras uttryck för sympati.

Rapporten diskuterar även hatbrott, vilka till störst del utförs av unga män. Unga upp till 30 år är i större utsträckning utsatta för hatbrott än äldre åldersgrupper. Merparten av hatbrott har rasistiska eller främlingsfientliga företecken. Rasistiska trakasserier har ett samband med föreställningar kring maskulinitet. Exempelvis uppger unga, svarta män att de ofta misstänkliggörs för brottsligt, farligt eller våldsamt beteende. På liknande sätt beskrivs invandrarkillar återkommande som mer våldsamma än svenskar. Deras våld och brottslighet anses grövre, de ses som stökiga, oförmögna att följa regler och i behov av att lära sig hur det är att leva i ett demokratiskt land.

Våld och jämställdhet har under senaste decennierna främst diskuterats i relation till tre områden. För det första pekar forskning på att ojämställdhet ökar mäns våld mot kvinnor. Faktorer som ökar risken för våldsanvändning är bland annat strukturella orättvisor mellan kvinnor och män, rigida könsroller och nedvärdering av kvinnor. För det andra har jämställdhet och våld diskuterats i termer av könssymmetri vad gäller våld i nära relationer. Detta är ett omdebatterat område, men såväl förespråkare för att kvinnor är lika våldsamma som män i nära relationer som deras kritiker är eniga om att kvinnors våld är lindrigare och att de får långt mer och grövre skador från våld än män i nära relationer. Slutligen har jämställdhet och våld diskuterats i relation till hedersvåld. Forskare pekar på att sista årens fokusering på hedersvåld tenderar att reproducera rasism och strukturellt våld genom att hedersvåld framställs som resultatet av traditionella och patriarkala värderingar, medan ”vanliga” svenska män ses som jämställda och därmed ickevåldsamma.

Rapporten presenterar avslutningsvis preventiva våldsförebyggande insatser i Sverige som arbetar utifrån genusperspektiv. De vanligaste insatserna är universella och består av allt ifrån enstaka föreläsningar

till manualbaserade program. Många av dessa syftar till genusförändring. Selektiva, genussensitiva insatser är relativt ovanliga, medan många indikativa insatser har en tydlig genusansats. Avslutningsvis ges förslag på vidare forskning och ett antal områden pekas ut där preventiva insatser bör prioriteras.

1 Inledning

Denna rapport diskuterar relationen mellan män och våld utifrån tillgänglig – primärt svensk – forskning. Det främsta syftet är att undersöka hur olika former av våld påverkar män som offer och förövare, samt könsnormers betydelse för mäns våldsutövande. Fokus ligger alltså på män och maskulinitet i relation till olika former av våld. När exempelvis våld i nära relationer diskuteras görs detta primärt i relation till vilken betydelse detta har för män (som offer och förövare) och hur detta relaterar till föreställningar om vad en man är eller bör vara. Det övergripande syftet kan delas upp i tre underordnade syften: att undersöka relationen mellan våld och jämställdhet, att beskriva i vilken utsträckning män är förövare och offer för våld samt vilka insatser som finns för att bekämpa våld.

Inledningsvis presenteras definitioner och perspektiv på män och våld. Därefter presenteras våldets omfattning, främst utifrån tillgänglig kriminalstatistik och brottsofferundersökningar. Efter detta diskuteras svensk kvalitativ forskning för att ge en fördjupad förståelse kring maskulinitetsnormers betydelse för män som utövare och offer för våld i en rad olika områden. Vidare diskuteras våld och jämställdhet med fokus på jämställdhetens betydelse för reduktion av våld, men också utifrån diskussioner som förts om kvinnors våld mot män i nära relation och hur en jämställdhetsorienterad kritik av våld kan få oavsedda konsekvenser. Avslutningsvis presenteras och diskuteras preventiva insatser för att motverka män och våld, samt rekommendationer för fortsatt forskning och preventiva insatser.

2 Våldsdefinitioner

Innan jag går vidare är det nödvändigt att tydliggöra vad jag menar med våld. Det har presenterats en rad olika definitioner av våld och olika våldstypologier (t.ex. Galtung 1969, Isdal 2001, Lundgren 2004, Žižek 2008). Dessa ser något olika ut beroende på vilka former av våld som står i fokus. I ordboksdefinitioner tenderar våld ofta att likställas med utövandet av fysisk kraft, ofta med avsikt att orsaka skada. Våldsforskare påpekar dock att våld inte enbart tar sig fysiska uttryck, utan också kan handla om exempelvis hot om våld (Isdal 2001, Lundgren 2004). Andra påpekar att våld kan ta sig indirekta och strukturella uttryck, genom exempelvis diskriminering (Bourdieu 1989). En av de mest erkända definitionerna har utformats av Världshälsoorganisationen, WHO, vilket kan tjäna som ett inledande ramverk för att närma oss en förståelse av våld. Våld definieras som:

Att uppsåttligt bruka eller hota att bruka makt eller fysisk styrka mot sin egen person, mot en annan människa, en grupp människor, en gemenskap eller ett samhälle, med följd eller tämligen sannolik följd att någon dör eller att det uppstår kroppsskada, psykisk skada, skador i den känslomässiga utvecklingen eller funktionshinder.

(WHO 2002; sv. övers. i Löfvenberg & Rahm 2007, s. 14)

Som synes är denna definition bredare än den relativt snäva ordboksdefinitionen. Särskilt värt att notera är maktbegreppet, vilket inkluderar vad vi kan kalla för icke-fysiskt våld, det vill säga hot och andra former av maktmedel. Det kan också handla om avsiktligt berövande, försummelse eller misskötsel. Vidare synliggör denna definition att våld inte enbart utövas mot enskilda personer, utan också mot grupper och hela samhällen. Slutligen poängteras både våldets kortsiktiga och långsiktiga effekter – såväl fysiska och psykiska. För att definieras som våld behöver inte handlingarna orsaka skada, enligt WHO (2002), förövare behöver inte heller haft intentionen att skada.

WHO (2002) skiljer mellan olika former av våld, mellan vad vi på svenska kan kalla för intrapersonellt ("self-directed"), interpersonellt och kollektivt våld.

Intrapersonellt våld är former av våld som individen riktar mot sig själv. Här kan vi göra skillnad på våld som syftar till självmord och självskada, som inte nödvändigtvis är suicidalt.

Interpersonellt våld är former av våld som riktas mot enskilda individer. Det rör sig om våld i familjen och våld i nära relationer, det vill säga våld som familjemedlemmar utövar mot varandra och som ofta (men inte alltid) sker i hemmet. Det rörs sig också om våldshandlingar mellan personer som inte är släkt och som oftast sker på offentlig plats eller på olika institutioner och arbetsplatser. Förövare och offer kan känna varandra eller vara främlingar, som vid exempelvis överfallsvåld.

Kollektivt våld är former av våld som utövas av större grupper och stater. En distinktion kan göras mellan olika former av kollektivt våld utifrån dess olika motiv. Det kan röra sig om politiskt motiverade våldshandlingar, våld som syftar till ekonomisk vinning och våld som syftar till sociala effekter, som exempelvis rasistiskt motiverade lynchingar. Kollektivt våld kan vara mer eller mindre koordinerat (jfr Tilly 2003).

WHOs (2002) typologi inkluderar olika former av direkt våld, men det är också viktigt att beröra det vi kan kalla för indirekt eller *strukturellt* våld, vilket inte har en tydlig aktör. Johan Galtung (1969) menar att begreppet synliggör hur sociala strukturer eller institutioner kan skada individer genom att inte ge dem deras basala behov. Exempel på denna form av våld är elitism, etnocentrism, rasism, sexism, ålderism, nationalism och heterosexism. Strukturellt våld tar sig ofta uttryck i olika former av diskriminering och misserkännande, och legitimeras genom att de som blir utsatta för det accepterar den position de ges i systemet (Bourdieu 1989). Strukturellt våld och direkt våld samspekar ofta.

Om vi stannar till vid de direkta formerna av våld kan vi också skilja mellan de våldsamma handlingarnas natur. Enligt WHO (2002) kan direkt våld vara fysiskt, sexuellt och psykiskt, samt utgöras av försummelse. Till dessa olika former av våld kan man, särskilt i samband med interpersonellt våld, addera materiellt och latent våld (Isdal 2001). Vi får då följande typologisering av olika direkta våldsformer.

Fysiskt våld: Innefattar all typ av fysisk kontakt som förövare använder för att uppnå kontroll. Det kan handla om allt från knuffar och örfilar till våld med tillhyggen och vapen.

Psykiskt våld: Handlar om att förövare, direkt eller indirekt, hotar eller skrämmar offer, kränker verbalt, försöker isolera, utövar emotionell utpressning, skämmer ut offer inför andra. Det kan också röra sig om att förövare håller offer vaken om nätterna, att förövare försätter offer i ekonomiskt beroende och hindrar tillgången till hälso- och sjukvård.

Sexuellt våld: Kan utgöras av att förövare utsätter offer för våldtäkt (i lagens mening), men också att tvinga offer att titta på porr, eller att förövare kräver samlag efter misshandel.

Materiellt våld: Handlar om att förövare slår i dörrar eller väggar, eller slår sönder materiella ting, på ett sätt som är skrämmande och/eller kränkande. Kan också handla om att förövare förstör, eller tvingar offer att förstöra ägodelar som är personligt viktiga.

Latent våld: Detta kan utvecklas till den dominerande våldsformen i relationer och sammanhang där våld förekommit. Även när fysiska, psykiska, sexuella eller materiella våldshandlingar sällan inträffar kan våldet vara ständigt närvarande i kraft av sin möjlighet. Även kollektivt våld kan vara latent.

Den definition av våld jag presenterat här är relativt bred och inkluderande, vilket har både för- och nackdelar. Nackdelen med en alltför bred förståelse av våld är att begreppet blir så vitt att det riskerar bli urvattnat. Även om strukturella och direkta former av våld är relaterade så är det inte självklart tydliggörande att definiera olika former av diskriminering som våld. Fördelen med en vid definition är dock att den synliggör våldets komplexa karaktär och att våld innebär långt mer än att enbart fysiskt skada en annan individ. Framför allt är det viktigt att se relationen mellan de olika formerna av våld. Liz Kelly (1988) har exempelvis påpekat att våld behöver ses i ett kontinuum, det vill säga att det inte finns stora skillnader och abrupta övergångar mellan våldsamma och fredliga relationer. Lindrigare former av våld, som exempelvis sexistiska trakasserier och mobbning, möjliggör användandet av grövre former av våld genom att det höjer toleransnivån. Grovt och lindrigt våld har samma grundläggande funktion – det skadar och förnedrar och gör att offret förlorar kontroll över sig själv.

3 Perspektiv på män, maskulinitet och våld

Det finns många olika förklaringsmodeller till mäns våld. Förenklat kan man gruppera förklaringsmodellerna kring de som grundar sig i 1) *individens biologi och psykologi*, 2) *individens socialisation och lärande* samt 3) *övergripande sociala och kulturella maktrelationer*. I denna rapport diskuterar jag män i egenskap av en könsbaserad social kategori. Samtidigt belyser jag i viss mån hur mäns våld kan förstås i relation till andra sociala kategorier som etnicitet, klass och ålder. Detta innebär att jag främst redogör för forskning som

utförts av samhällsvetare – vilka fokuserar på sociala och kulturella maktrelationer, samt i viss mån på individens socialisation. Andra förklaringsmodeller avfärdas inte och det är betydelsefullt att söka förstå mäns våld utifrån många olika perspektiv (jfr WHO 2002). Det finns dock inte utrymme att här diskutera och problematisera biologisk och individualpsykologisk forskning på mäns våld i någon större utsträckning (se dock t.ex. Hedlund & Lundmark 1983, Thornhill & Palmer 2000, Tedefors 2010).

3.1 Könsrollsteori

Samhällsvetenskapliga forskare har bland annat diskuterat om mäns våld främst kan förklaras utifrån kulturella föreställningar om vad det innebär att vara en man (till exempel i termer av mansroll eller maskulinitet) eller om andra aspekter, som exempelvis mäns etnicitet eller klasstillhörighet är viktigare (Gottzén 2013a). Under förra århundradet, särskilt efter andra världskriget, var könsrollsteorier tongivande för att förklara individers könsmissiga beteende generellt, men också mäns kriminalitet och aggressivitet. Bland annat förklarades unga mäns våld och brottslighet utifrån teorin om *kompulsiv manlighet* som menade att frånvaron av fadersgestalt och manliga förebilder skapar ett tvångsmässigt behov hos killar att uppvisa manlighet. Detta kan bland annat göras genom destruktivt beteende, aggressivitet och våld (Gottzén 2013a). I Skandinavien utvecklades relativt tidigt vad som kallats för kritisk könsrollsteori. Denna var inspirerad av amerikanska könsrollsteoretiker, men lyfte särskilt fram könsrollernas destruktiva sidor. Våld och andra sociala problem sågs som konsekvensen av en förtryckande mansroll, vilket inte minst synliggjordes i den statliga idégruppen Arbetsgruppen om mansrollens program (Arbetsmarknadsdepartementet 1985).

3.2 Könsmaktperspektiv

I viss kritik mot könsrollsteorin, men särskilt i polemik mot biologiska och individualpsykologiska perspektiv, utvecklades radikal-feministisk forskning under 1970- och 80-talen. Denna forsknings-tradition har framför allt betonat betydelsen av patriarkat och könsmakt för att förstå och förklara mäns våld. Radikalfeministisk

teori – i Sverige ofta benämnd som könsmaktsteori – har varit, och är fortfarande central för att förstå mäns våld och har delvis legat till grund för i kvinnofridslagstiftningen (SOU 1995:60). Detta perspektiv utgår från en strukturell obalans mellan könen där mäns våld och hot om våld används för att upprätthålla kvinnors generella underordning. Våld används av män för att behålla kontroll över kvinnor när de upplever sin position hotad (på grund av upplevelse av äganderätt, svartsjuka, etc.) och när andra former av kontroll inte hjälper (Ptacek 1988). Den i Sverige tongivande könsmakts-teoretikern Eva Lundgren (1992, 2004) menar att våld är en form av könskonstituering, det vill säga att mannen genom våldet skapar maskulinitet och att han konstituerar sig själv som norm i relationen genom att kontrollera kvinnan och hennes beteende. I vardagen använder vi oss ofta av föreställningar om kön för att förstå mäns våld, till exempel idéer kring mäns inneboende aggressivitet. Detta gör att våld måste förstås som ”könat”, att det är intimt sammanknippat med föreställningar om manlighet, menar Lundgren.

3.3 Maskulinitetsteori

Under 1980-talet utvecklades och etablerades vad som först kallades för mansforskning och som i dag oftast benämns som (kritisk) maskulinitetsforskning (Kimmel, Hearn & Connell 2005, Whitehead 2002, Nordberg 2000). Denna forskningstradition kan ses som en del av genusforskningen, men fokuserar på mäns livsvillkor och mäns relationer till såväl kvinnor som män. Inte minst synliggör den skillnader mellan män (jfr Gottzén 2013a). Med tanke på att maskulinitetsforskning i en internationell jämförelse är relativt väletablerad i Sverige finns det förvånansvärt lite forskning om män och våld (Hearn & Pringle 2006). Teorin kring begreppet *hegemonisk maskulinitet* som introducerades av australiensiska sociologen Raewyn Connell (Carrigan, Connell & Lee 1985) har varit – och är fortfarande relativt – central inom fältet, även i Sverige (Hearn et al 2012). Förenklat menar Connell (1996) att genusordningen upprätthålls genom att vissa manliga kvaliteter och praktiker – en viss form av maskulinitet – görs till norm. Denna maskulinitet, som legitimerar män överordning, kallar hon för hegemonisk maskulinitet. Teorin synliggör också hierarkier mellan män, det vill säga att alla män inte har samma tillgång till makt, utan vissa former av maskulinitet är underordnade. Det synliggör också den maktkamp som förs mellan olika maskuliniteter.

Begreppet kan användas för att förstå relationen mellan män och våld. Enligt Connell (1987) uppnås inte hegemoni främst genom våld eller hot om våld, utan genom kulturella och materiella praktiker så som religion, media, arbetsmarknad och välfärdsolitik. Våld kan dock vara central i hegemoniska maskuliniteter på såväl regional som lokal nivå. Exempelvis kan normativa föreställningar om kön legitimera mäns våld – särskilt i grupper och kulturer där fysisk aggressivitet förväntas och hyllas (Connell 2002). Kriminalitet och olika former av våld kan då utgöra resurser för att åstadkomma maskulinitet och få ökad status. I sammanhang och situationer där andra ”maskulina” resurser inte är tillgängliga kan vissa typer av brott utgöra ett alternativt sätt att göra maskulinitet (Messerschmidt 1993).

3.4 Intersektionella perspektiv

På senare år har maskulinitetsforskare allt mer distanserat sig från Connells teorier och utifrån bland annat poststrukturalistiska perspektiv fokuserat hur maskulinitet skapas i relation till en mångfald av diskurser om exempelvis kön, sexualitet, klass och etnicitet (Hearn et al 2012). Visserligen har exempelvis Connell (1996) och Messerschmidt (1993) länge lyft fram behovet av att förstå mäns maktrelationer och statushierarkier. Men intersektionalitetsforskare poängterar att dessa maktordningar samverkar och är beroende av varandra. Dessutom ses dessa positioner som föränderliga och tvetydiga vilket gör att män kan inneha både överordnade och underordnade positioner samtidigt (Hearn et al 2012). Detta får konsekvenser för studiet av mäns våld. Även om våld är centralt i maskulinitetsgörande är våld inte alltid en självklar del i kulturellt normativa föreställningar om maskulinitet. Det är inte heller nödvändigtvis de män som använder våld som innehar en hegemonisk eller dominant position (Hall 2002, Jefferson 2002). Och fördömandet av exempelvis mäns våld mot kvinnor kan vara ett sätt att reproducera såväl makt över andra män som olika former av kvinnoförtryck (Hearn 2012). Utifrån ett sådant perspektiv kan våld mot kvinnor och andra män användas för att upprätthålla dominans, men det kan samtidigt skapa en underordnad position gentemot inte minst andra män i det att de som utövar detta våld görs obegripliga, marginaliseras och ses som de Andra. Ett av målet för en intersektionella studier av maskuliniteter är att undvika att placera mäns våld hos den Andre mannen (Gottzén & Jonsson 2012).

4 Våldets utveckling och omfång

När människor tillfrågas om våld påpekar de ofta att våldet både ökat och blivit grövre (Uhnöo 2011). Forskning tyder dock på att våldet i samhället snarare minskat – särskilt i ett längre, historiskt perspektiv. Våldets reducering har ofta förklarats utifrån vad Norbert Elias (1989, 1991) beskrivit som en *civiliseringsprocess*. Det privata våldet i samhället minskade efter medeltiden enligt Elias i och med att staten fick våldsmonopol, vilket var avgörande för framväxten av kapitalistiska ekonomier och för att upprätthålla medelklassmännens institutionella dominans (jfr Hall 2002). Drivkraften bakom denna process har varit behovet av en fungerande kapitalism. Fysiskt våld har blivit allt mer problematiskt eftersom det stör produktions- och marknadsrelationer. Samhällelig dominans upprätthålls i dag snarare genom vad Bourdieu (1989) har kallat för symboliskt våld, vilket syftar på ett indirekt kulturellt förtryck som sker genom vardagliga och legitima handlingar. I detta kan vi skönja en förändrad manskultur som gått från snarstuckenhet och spontan aggressivitet till ett mer disciplinerat beteende i det privata, särskilt i de styrande klasserna (Elias 1989, 1991, Österberg 1998).

Elias har till viss del blivit kritiserad och hans beskrivning av ett ständigt sjunkande privat våld har nyanserats (Lindström 2004, Österberg 1996). Svensk historisk forskning visar på stora variationer i frekvensen av våldsbrott mellan medeltid och nutid (Österberg 1998, 2008). Från relativt höga våldstal under medeltiden minskade våldet kraftigt under senare delen av 1600-talet och mitten av 1700-talet i Sverige, och har aldrig kommit upp på liknande nivå sedan dess. Under mitten av 1900-talen var våldsnivån rekordlåg (von Hofer 2011). Från denna nivå har våldet ökat sedan efterkrigstiden, men det har aldrig nått upp till de nivåer som tycks ha rått under medeltiden (Österberg 1996).

Man ska dock vara försiktig med att ge entydiga svar på förändrade våldsnivåer, särskilt i längre historisk belysning. Den faktiska omfattningen av våldsbrott är svår att avgöra eftersom den är beroende av att vad som uppfattas som (kriminellt) våld förändras över tid. Exempelvis hade mannen rätt till att aga sin hustru fram till 1864, våldtäkt inom äktenskapet blev kriminellt 1965 och barnaga först 1979. Vidare så anmäls många brott och våldshändelser inte alls, inte minst händelser där offret känner förövaren och som sker i det privata (Brå 2013a). Slutligen skiljer sig det mellan olika situationer och grupper om en viss händelse i ett visst

läge ska uppfattas som våld eller inte (Estrada 2008). Den information vi har att tillgå till för att göra historiska jämförelser är främst från kriminalstatistik (t.ex. domar). Dessa ger en fingervisning om våldsnivåerna och framför allt vad som ansetts som våldsbrott och inte. Men med tanke på att många våldsamma handlingar, då som nu, inte tolkas som våldsbrott kan vi förmoda att mörkertalet är stort.

4.1 Våldsutveckling under senare år

Även om det fortfarande är svårt att entydigt klarlägga våldets omfattning finns det i dag fler typer av data vi kan vända oss till. Jag kommer i det följande framför allt referera till tre olika typer av statistik: officiell kriminalstatistik, brottsofferundersökningar samt det svenska patientregistret. Officiell kriminalstatistik synliggör de våldsbrott som på olika sätt lagförs, medan brottsofferundersökningar genomförs med ett representativt urval av befolkningen. Patientregistret utgörs av de inskrivningar som görs till följd av våldsskador på landets sjukhus, men också öppenvård.

Officiell kriminalstatistik visar på ett konstant ökat antal anmälda våldsbrott. Andelen utsatta för våld är totalt sett lägre under 1980-talet än efter år 1990 (von Hofer 2011). Att antalet misshandelsanmälningar ökat betyder dock inte nödvändigtvis att fler har blivit utsatta, utan är också ett resultat av ökad anmälningsbenägenhet och lägre toleransnivå (Estrada 2010, von Hofer 2011).

Den ständiga och kraftiga ökningen av våldsbrott som syns i kriminalstatistik bekräftas inte av de *brottsofferundersökningar* som genomförts i Sverige sedan 1970-talet. I stället kan man tala om två perioder där utsatthet för våldsbrott ligger på olika nivåer. Från sent 1970-tal till sent 1980-tal är det sammanlagda utsattheten för våld mellan 5–6 procent. Från och med 1990 har det legat relativt stabilt på mellan 7–8 procent (Estrada 2008).

Data från svenska *patientregistret* stödjer de generella tendenserna i brottsofferundersökningarna. I en genomgång av inskrivningar på sjukhus till följd av våldsskador i Sverige mellan 1974 och 2002 visar Estrada (2006) på att antalet inskrivningar var högre under 1970 och 1990-talen men färre under 1980-talet. Inget i patientregistret visar på att antalet sjukhusinskrivningar på grund av allvarligt våld över huvud taget har ökat under perioden. Inga öknings återfinns vad gäller frakturer eller skador av kniv eller

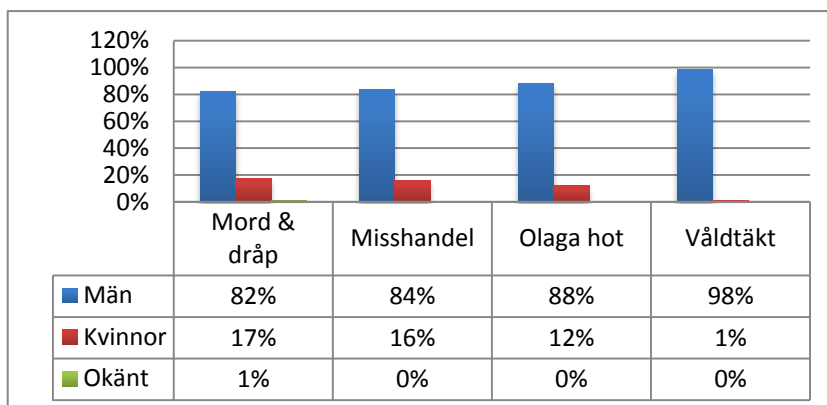
eldvapen. Den fortgående ökningen av våld som syns i kriminalstatistik syns inte här, utan stöder snarare de mer stabila trenderna som synliggörs i offerundersökningar och statistik kring dödligt våld.

Om det är något våld som tycks ha ökat så är det arbetsplatsrelaterat våld, framför allt mot kvinnor, vilket synliggörs i brottsofferundersökningar. Ökningen påbörjades i mitten av 1980-talet och stannade upp i början av 2000-talet för att därefter öka igen. Ökningen anses bero på vidgade definitioner av våld och ökad anmälningsbenägenhet. Men förändringen förklaras inte endast med ökad anmälningsbenägenhet, utan anses ha samband med förändringar i arbetsmiljön (Wikman 2012). I dag uppger 18 procent av kvinnorna och 10 procent av männen att de varit utsatta för våld eller hot om våld på sin arbetsplats (Arbetsmiljöverket 2010). Mest utsatta är anställda inom vård och omsorg. Av alla inom vården uppger var tredje att de varit utsatta för våld eller hot om våld; två tredjedelar av de utsatta är kvinnor. Män är mest utsatta när de arbetar inom service, omsorg och säkerhetsarbete. I brottsofferundersökningar är andelen våldsutsatta i arbetslivet mycket lägre (1–4 %), vilket är en följd av undersökningarnas skilda metoder och fokus. Våldshändelser mot anställda inom vård, skola och omsorg utgör i dag en stor del av yrkesrelaterat våld som anmäls till myndigheter och som uppges i offerundersökningar (Wikman 2012).

4.2 Våldets könade karaktär

Hittills har jag främst beskrivit våldets omfattning generellt. Låt oss nu gå vidare och se på män som kategori vad gäller våldsbrott. Om vi börjar med kriminalstatistik är män som grupp helt dominerande vad gäller misstänkta för våldsbrott. Exempelvis är 98 procent av alla misstänkta för våldtäkt män, 84 procent av alla misstänkta för misshandel är män, 83 procent av alla misstänkta för mord och dråp män och 88 procent av alla som anmäls misstänkta för olaga hot män (Tabell 1) (Brå 2012). Männens andel ligger relativt stabilt från år till år.

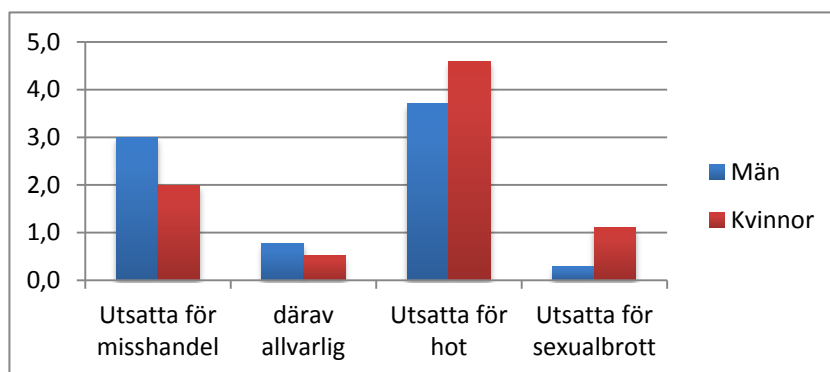
Tabell 1 Andel personer misstänkta för våldsbrott, efter kön

Källa: Brå 2012

Om vi i stället ser på vilka som faller offer för våldsbrott är bilden något annorlunda. I omkring 60 procent av anmälda misshandelsbrott är offret en man och i 40 procent av fallen en kvinna (Brå 2013b). I det svenska patientregistret uppges att 75 procent av de som behandlats av våldsskador är män (Estrada 2006). Dessa siffror, som visar på att män är mer utsatta för våldsbrott än kvinnor, stämmer relativt väl med det som kommer fram i brottsofferundersökningar, som exempelvis Nationella trygghetsundersökningen, NTU (Brå 2013a). I den uppges män oftare än kvinnor att de utsatts för misshandelsbrott, 3 procent jämfört med 2 procent. Även när det gäller allvarlig misshandel är män något mer utsatta än kvinnor (0,8 % jämfört med 0,5 %). Kvinnor är mer utsatta för hot och sexualbrott (Tabell 2).

Tabell 2 Utsatta för brott mot enskild person år 2011 enligt NTU 2012. Andel för respektive grupp i befolkningen, i procent. Män och kvinnor utsatta för skilda våldsbrott 2011

Källa: NTU.

De flesta kvinnor och män som faller offer för våldsbrott känner inte förövaren. I lite mer än hälften (57 %) av misshandelsbrotten som rapporteras i NTU (Brå 2013a) uppger informanterna att förövaren var helt okänd, i en knappt tredjedel av fallen var förövaren bekant och i 15 procent av fallen var det en närstående person. Relationen till förövaren skiljer sig dock åt vad gäller kön. För våldsutsatta kvinnor är det vanligast att gärningspersonen är en bekant (39 %), medan männen i en majoritet av fallen uppger att gärningspersonen var helt okänd (72 %).

Våldets könade karaktär är också synligt vad gäller de *platser* män och kvinnor utsätts för våld. I brottsofferundersökningar, som exempelvis NTU, presenteras grovt sett tre olika typer av våldsplatser eller arenor: bostaden, arbetet/skolan och allmän plats. Den vanligaste brottsplatsen vid misshandel är allmän plats, därefter följer arbetet/skolan. Misshandelsbrott som ägt rum i hemmet anges i minst utsträckning (Brå 2013a). Platsen för våldet skiljer sig mellan könen. De flesta män (68 %) utsätts för våld på allmän plats av obekant person, medan kvinnor främst utsätts för misshandel på arbetsplatsen (37 %) eller i hemmet (29 %) där gärningsmannen är bekant med kvinnan (Brå 2013a, jfr Estrada 2008).

Kriminalstatistik och brottsofferundersökningar visar sammantaget på våldsbrott som ett i hög grad könat fenomen. Män är i klar majoritet vad gäller personer misstänkta för olika former av våldsbrott. Män är också vanliga offer för olika former våldsbrott, framför allt våldsbrott utövade av en okänd person på allmän plats.

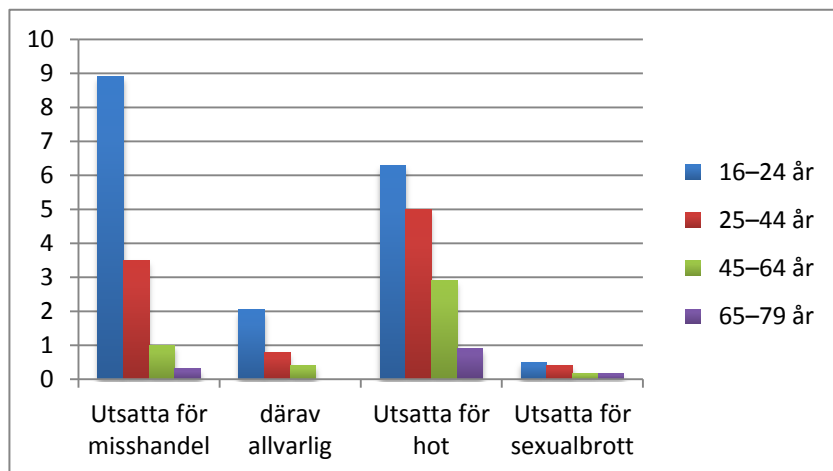
Kvinnor utsätts för våld i bostaden och i skolan eller på arbetsplatsen i högre utsträckning än män. Våld i bostaden utgörs framför allt av våld i nära relationer, men också direkt våld mot barn. Våld i arbetslivet drabbar framför allt yrkesgrupper som arbetar med övervakning, handel samt vård och omsorg. Våld på allmän plats sker i samband med nöjeslivet och utövas framför allt mellan obekanta eller ytligt bekanta (Brå 2013a).

Att skilja på våldet som sker på gatan, arbetsplatsen/skolan och hemmet är dock inte helt enkelt och våld som oftast relateras till en arena kan också ske på annan plats. Exempelvis ses våld i nära relationer som prototypen för det våld som sker i hemmet, men det kan också ske när paret befinner sig i det offentliga, som i samband med nöjesliv eller i skolan (Gottzén & Korkmaz 2013). Våld som hänförs till "gatan" är framför allt våld som sker i offentliga miljöer, ofta i relation till nöjesliv men också i andra sammanhang. Det kan röra sig om interpersonellt våld, som exempelvis rån och överfall mot individ, men också om kollektivt våld i samband med idrottsevenemang och demonstrationer.

4.3 Ungdomar och våld

Att män är överrepresenterade när det handlar om våld och våldsbrott är dock inte hela bilden. Det finns också skillnader mellan män. Det är framför allt *unga* män som är överrepresenterade. Tillgänglig information från kriminalstatistik och brottsofferundersökningar visar på att unga män är överrepresenterade både som förövare och offer. Denna andel minskar sedan med ålder (Brå 2012b). Med andra ord är risken högre att en ung man utför ett våldsbrott än att en vuxen man gör det, och ju äldre mannen blir desto mindre risk är det att han använder (kriminellt) våld. Tabell 3 visar på att män i åldrarna 16–24 år är mer utsatta för såväl misshandel, allvarlig misshandel, hot och sexualbrott än någon annan åldersgrupp. 8,9 procent av männen i åldern 16–24 år uppger att de varit utsatta för misshandel. I åldersgruppen 25–44 år är det 3,5 procent, i åldersgruppen 45–64 år är det 1 procent, och bland de som är 65 år och äldre är det 0,3 procent uppger att de varit utsatta för misshandel. Sammantaget var ungas utsatthet för våld 2011 två till tre gånger så hög jämfört med i gruppen 35–44 år och tre till fyra gånger så hög jämfört med i gruppen 45–64 år (Ungdomsstyrelsen 2013).

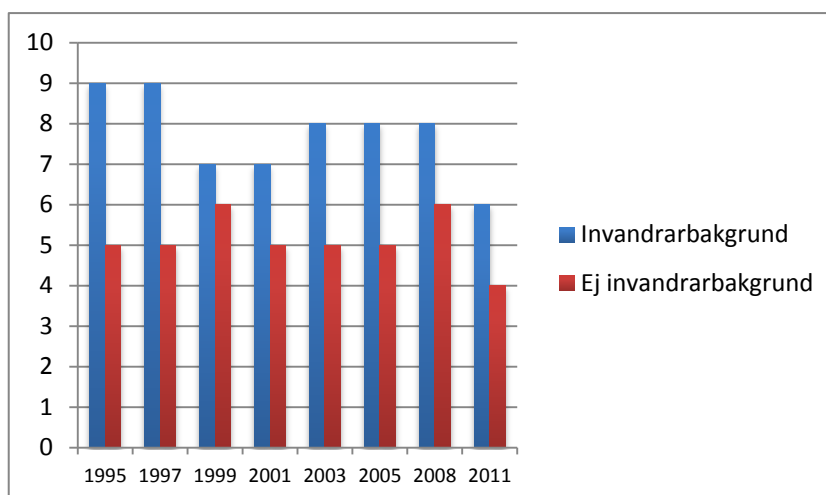
Tabell 3 Utsatta för brott mot enskild person år 2011 enligt NTU 2012. Andel för respektive grupp i befolkningen, i procent. Män i olika åldrar utsatta för skilda våldsbrott 2011

Källa: NTU.

En annan dimension som är viktig att diskutera i relation till våldsbrott är betydelsen av ursprung. Den Nationella folkhälsoenkäten, NFH, som genomförts årligen sedan 2004 redovisar utsatthet för fysiskt våld det senaste året i relation till en rad variabler (Folkhälsoinstitutet 2013). NFH visar på att en stor andel av män och kvinnor med icke-nordisk bakgrund uppger att de varit utsatta för fysiskt våld. Stickley och Carlson (2010), som beräknat faktorer kopplade till våldsofferskap i enkäten visar på att ungefär dubbelt så många män med icke-nordisk härkomst som med svenskt ursprung var offer för våld åren 2004–2007. Denna överrepresentation stöds av enkätstudien Skolundersökning om brott, som genomförs med elever i årskurs 9 vart annat år. Där framkommer att killar med invandrabakgrund är mer utsatta än killar utan invandrabakgrund (Brå 2013c). 2011 uppgav 6 procent av killarna med invandrabakgrund och 4 procent av de utan invandrabakgrund att de varit utsatta för grovt våld (tabell 4).

Tabell 4 Utsatthet för grövre våld, killar i årskurs 9, Skolundersökningen om brott

Källa: Brå 2013c.

Män med utländsk bakgrund är alltså överrepresenterade som offer för våldsbrott. De är också överrepresenterade vad gäller utövande av våld (Hällsten, Szulkin & Sarnecki 2013, Estrada 2007, Sarnecki 2006). Personer födda i ett annat land är 2,5 gånger överrepresenterade bland misstänkta för brott jämfört med personer födda i Sverige med två svenskfödda föräldrar. Överrepresentationen är större för grova våldsbrott som mord och våldtäkt. Överrepresentationen för personer födda i Sverige med två utlandsfödda föräldrar är omkring 2 gånger (Brå 2005).

Överrepresentationen innebär dock *inte* att det finns ”tydliga kulturella mönster i brottstyper med avseende på etnicitet” (Estrada 2007, s. 37) eftersom de allra flesta våldsbrott trots allt begås av ungdomar med ”helsvensk” bakgrund. Forskare påpekar snarare att överrepresentationen främst är kopplad till att barn och unga med utländsk bakgrund växer upp under relativt sett mer ogynnsamma ekonomiska och sociala förhållanden. När statistiken kontrolleras gentemot socioekonomiska faktorer sjunker överrepresentationen vad gäller våldsbrott avsevärt och en stor del av återstående överrepresentationen kan förklaras utifrån individuella orsaker samt i viss mån av diskriminering (Hällsten, Szulkin & Sarnecki 2013, Sarnecki 2006). Det är således främst socioekonomiska faktorer snarare än etnicitet eller utländska bakgrund i sig som förklarar överrepresentationen (Hällsten, Szulkin & Sarnecki 2013, Estrada 2007, 2010, Sarnecki 2006).

5 Våld mot andra män

Svensk forskning om mäns våld mot andra män utifrån ett genusperspektiv är inte särskilt omfattande. Den forskning som finns är främst kriminologisk och fokuserar på överfallsvåld och rån (t.ex. Pettersson 2003, Burcar 2005) men också mäns väg bort från kriminalitet (t.ex. Bäcklin, Carlsson & Pettersson 2013). Flera studier har fokuserat på hur ungdomar talar om våld (t.ex. Andersson 2008, 2009, 2012, Karlsson & Pettersson 2003, Uhnöo 2011). Det finns förhållandevis lite forskning om mäns kollektiva våld (se dock Radman 2013).

5.1 Våldsnormer

Svenska studier som undersöker attityder – framför allt ungas attityder – till våld är relativt samstämmiga (t.ex. Karlsson & Pettersson 2003, Uhnöo 2011). På ett övergripande plan ses mäns våld som visserligen moraliskt problematiskt, men också som något relativt accepterat. En fokusgruppsstudie med högstadieungdomar visar exempelvis på att det ses som normalt för killar att slåss, utifrån logiken att det är så killar är konstituerade (Karlsson & Pettersson 2003). Det är fel och dumt att killar slåss, men inte konstigt eller kontroversiellt på det sätt som tjejers våld uppfattas. Killar förväntas i större utsträckning att slå tillbaka än tjejer eftersom de "innerst inne" vill ge igen om de blir attackerade. Det uppfattas som naturligt att ge igen och inte bara ta emot våld.

Liknande resonemang synliggörs i en avhandling om ungas tal om våld och bråk, som bygger på individ- och gruppintervjuer med ett 40-tal gymnasieungdomar (Uhnöo 2011). Ungdomarna i studien sammankopplar våld primärt med män och manlighet. Ungdomsbråk ses synonymt med killars våld och det är framför allt killar som anses utöva våld. Detta våld utförs *inför* tjejer där killar försöker framstå som stora, starka och oövervinnerliga, "riktiga" män. Våld antas vara något som ger killar hög status, som de gärna framhäver och skryter om, även om de blivit besegrade och skadade. Berättelser om "helgens bråk" beskrivs som vardagligt, ständigt närvarande och komiskt. I redogörelser om hur ungdomsbråken startar beskrivs våldet som att ha en "trivial kärna" i det att de framställs kunna uppstå ur småsaker och situationens karaktär. Samtidigt finns en rad anledningar att starta bråk, som exempelvis ritualiserade föro-

lämpningar (om t.ex. klädstil), skitsnack och ryktesspridning, närmande mot partner (t.ex. att ha stött på ens tjej), puttast eller titta snett samt överträda territoriella gränser. Dessa handlingar ses som legitima anledningar för att utöva våld (Uhnoo 2011).

5.2 Hederskodex

I högstadie- och gymnasieungdomars tal om våld framkommer alltså en rad olika regler för när, hur och mot vem våld kan utövas. Liknande former av regler återkommer i diskussioner om det som ibland kallas för *hederskodex*, vilket utgör de outtalade normer som många män på landets anstalter följer och som reglerar kriminellas relationer och beteende. En del av koden handlar om vem som är möjlig att "gola" på och inte, det vill säga vem man får avslöja för polisen. Generellt är grupployalitet överordnat och man får därför inte berätta om andras kriminella aktiviteter, inklusive om våld (Fondén 2007). Koden rör också vilka former av våldsbrott som anses godtagbara. I en studie med män som genomgår behandling för att utövat fysiskt våld i nära relation refererar män med kriminell bakgrund till hederskoden, vilket kan sammanfattas i att "inte slå kvinnor, barn och djur" (Gottzén 2012, s. 152).

Det är utifrån denna logik framför allt pedofiler och våldtäktsmän som man kan gola på (Andersson 2012). Pedofilen är en moralisk kategori som säger något om den som utför dessa typer av brott, men framför allt säger den mycket om de som pratar om pedofilen och hur de uppfattar sig själva. Pedofilen står för den "rena" ondskan som hotar samhället, han är en "paradoxal randgestalt" som står utanför rättsordningen men som samtidigt är outhärlig eftersom han "utgör en relief till det normala" (Andersson 2012, s. 142). Hederskodex blir då en del av det "civiliserade" samhällets ordning. Genom att peka ut pedofilen som ond är det också möjligt för kriminella att lyfta fram sig själva som hjältar eller beskyddare av kvinnor och barn, som något av ett medborgargarde ställda att skydda de våldsutsatta genom att gola eller, ännu hellre, utöva våld mot pedofilen.

Hederskodex kan alltså sägas uttrycka en hierarki av kategorier i relation till kön och ålder där personer med överordnade maktpositioner (dvs. män) inte bör utöva våld mot dem med lägre positioner (t.ex. kvinnor och barn), men där det är legitimt att utöva våld mot personer i samma maktposition (t.ex. män). Våld mot

kvinnor blir utifrån koden ett illegitimt inslag i maskulinitetsgörandet, medan män som slår andra, onda män snarare står på det godas sida i sitt försvarande av kvinnor (Gottzén 2012). Detta gör att män som förgriper sig på kvinnor och barn hamnar lägst i rang bland fängelsekunder och kriminella, och riskerar att utsättas för andras våld. Hederskodex reglerar mäns våld genom att betona en patriarkal maskulinitet där män förväntas skydda svagare individer – bland annat kvinnor – och därmed inte använda våld mot dem. Däremot är det möjligt och ibland statushöjande att utöva våld mot andra män.

Pedofilen och kvinnomosshandlaren kan alltså användas som en retorisk figur för att hävda sin moraliska överlägsenhet och framstå som en hjälte. Positionen som hjälte förefaller vara viktigt även när män talar om sitt våld gentemot andra män. För att kunna inta en sådan hjälteposition kan en man som utövat våld mot andra män exempelvis påpeka att han aldrig börjar ett bråk, att han alltid slåss mot större män och mot värdiga motståndare, samt att han använder minimalt våld men får maximal effekt (Andersson 2008).

5.3 Våld och homosocialitet

Våld – vare sig det utövas mot kvinnor eller andra män – handlar ofta om relationer mellan män. Våld och tal om våld mot andra män tycks vara något män samsas kring och som kan utgöra en resurs för att såväl få högre status som att skapa sociala band med andra män (jfr Hearn & Whitehead 2006). I en nätverksstudie om genus och våldsbrott visar Tove Petterson (2003) på att brotten till stor del begås killar med killar och tjejer med tjejer. Även våldsoffret tenderar att vara av samma kön som förövaren. Detta pekar på att våld och brott verkar kunna används för att hantera könade statushierarkier. Men våldsbrott tycks inte främst vara en resurs för att iscensätta kön i relation till det motsatta könet, enligt Petterson (2003), utan för att iscensätta maskulinitet i relation till andra män. Våld tycks alltså ha en *homosocial* funktion. Homosocialitet skapas på en mängd olika sätt, exempelvis genom jargong, homosocialt begär, identifiering, bekräftelseritualer (Meuser 2004) och smakdistinktioner (Gottzén 2013b). Det kan också skapas genom våld.

Ett exempel på relationen mellan våld och homosocialitet är huligankulturen. I en studie som bland annat bygger på intervjuer

med aktiva och före detta så kallade firmakillar beskriver Aage Radman (2013) huliganism som en "paradgren i genusuppvisning" (s. 79). Informanterna ser sig själva som försvarare av en traditionell maskulinitet och värdesätter tuffhet, hårdhet och fysisk styrka där en riktig huligan har "ballar" och inte är en "vekling". Livet handlar om att festa, bli full och att njuta av fotboll med andra män. Dessa värden ställs i motsats till flickvänner, arbete och vardagsliv som inte anses ge livet någon mening. Gemenskapen och grupptillhörigheten är viktig – huligankulturen handlar till stor del om lojalitet, brödraskap, statushierarkier och att offra sig själv för ett högre mål. Den gemensamma faktorn för gemenskapen är våldet. Liksom med skolungdomar och kriminella män återfinns också här en rad oskrivna regler kring våldet, vilka också reglerar grupptillhörigheten. Firmorna har ett självpåtaget våldsmonopol och endast de får slåss i klubbens namn. De är också kritiska till våld på och runt arenan, i stället sker uppgörelserna på andra platser. Om våldet missbrukas, det vill säga om man ger sig på kvinnor eller "vanliga" supportrar, betraktas mannen som feg, omanlig och han riskerar att utestängas från gruppen.

Ett annat exempel på hur våld kan få en homosocial betydelse är Marie Nordbergs (2009) studie om killars våld i skolan. Hon menar att våldshandlingar kan utgöra ett "gemensamhetsskapande kitt" och ett sätt att skapa samhörighet. Detta våld utgörs av upprepade våldshandlingar i form av hårdhänta klappar, lättare knytnävsslag, knuffar och hot som ofta är framförda ironiskt eller skämtsamt. Denna typ av våld bekräftar vänskapsband mellan killar som inkluderas i högstatusgrupper. De killar som inte ingår i gemenskapen utsätts inte för samma skämtsamma provokationer.

5.4 Mobbning och trakasserier

De flesta mobbningspraktiker kan förstås som våld och det främst är flickor som utsätts för detta våld. I Miriam Eliasson och Ewa Menckels (2003) kvantitativa studie om verbal aggression och fysiskt våld i årskurs 6 och 8 uppger ungefär hälften av eleverna att någon annan elev har sagt något elakt eller obehagligt till dem vid åtminstone ett tillfälle under det senaste läsåret. 44 procent av flickorna och 65 procent av pojkarna sa att de blivit utsatta för någon form av fysiskt våld vid minst ett tillfälle under det senaste läsåret. Det är främst pojkar som utsätter flickor och andra pojkar

för verbal aggression och fysiskt våld. I en kvalitativ studie undersöker Eliasson och hennes kollegor (2007) verbal aggression och hur det används i könsrelaterad identitetskonstruktion i högstadiet. De menar att sexuellt orienterade verbala aggressioner hjälper killar att skapa sig själva som "tuffa", vilket ses som en central komponent i maskulinitetsnormer bland eleverna, medan att vara "trevlig" ses som en feminin egenskap. De populära pojkarna, som stod för de mesta av de verbala aggressionerna, fick sällan skulden utan deras trakasserier sågs som skämt. I stället fick de "stökiga" killarna oftast skulden.

Internationell forskning har visat på att mobbning och trakasserier ofta skapas utifrån föreställningar om kön. Homosexualitet och avvikande könsmässigt beteende nedvärderas och kan ses som ett upprätthållande av maskulina och heterosexuella normer (Thornberg 2011). Medan sexuella trakasserier mot kvinnor handlar om att uppvisa heterosexuell maskulinitet, kan "sexistiska" trakasserier mot män handla om reglerandet av kvinnors feminitet och det som uppfattas som homosexuellt eller åtminstone "böjigt" beteende (Karlsson 2003). En mindre kvalitativ undersökning visar på att sexistiska trakasserier är relativt normaliserat bland unga män och att det kan vara svårt att som kille identifiera sig själv som utsatt. Att identifiera sig själv som utsatt för sexuella trakasserier kan få negativa konsekvenser för killens maskulina status och innebära uteslutning ur kamratgemenskapen (Jansson 2012).

5.5 Män som våldsoffer – att hantera offerstatus

Brottsoffer och förövare beskrivs ofta med schablonmässiga bilder. Ett "idealt" brottsoffer, ett brottsoffer som väcker sympati, beskrivs ofta som icke ansvarig för våldet och – inte minst – svagt och skyddsvärt. Förövaren beskrivs då i stället som offrets kontrast, som moraliskt förkastlig, stark och ensam ansvarig för det som hänt (Christie 1986). Med tanke på den binära logik som kön tenderar att förstås utifrån, där mjukhet, passivitet, maktlöshet och svaghet ofta har setts som manlighetens motsatts (Kimmel 1994) är det kanske inte konstigt att män är tveksamma till att identifiera sig som offer för våldsbrott (Karlsson & Pettersson 2003). Detta får konsekvenser för hur manliga offer för våldsbrott förstår och beskriver sig själva. Utifrån intervjuer med unga män som fallit offer för misshandel och rån, visar Veronika Burcar (2005) hur män balanserar mellan å ena sidan presentera sig själva som offer och å andra framstå som

maskulina. Detta görs bland annat genom att framställa sig själva som offervärda, att våldet de utsatts för skiljer sig från ”normalt” våld, genom att nedtona sina skador, och motstå andras uttryck för sympati (Burcar & Åkerström 2009). Detta balanserande synliggörs också i männens berättelser om hur de polisanmält överfallet (Burcar 2013). De påpekar då sin självkontroll och lugn i situationen, visar på att det var svårt att anmäla eller att det inte var deras val att anmäla, samt att de inte försöker få sympati genom att vända sig till polisen – i alla fall inte när det gäller dem själva. De vill å ena sidan inte beklaga sig samtidigt som de inte vill att deras ”ovanliga” erfarenheter inte ska gå obemärkta förbi. Burcar (2005) menar att männen framhäver sin brottsofferstatus men motsätter sig en offeridentitet, de tar avstånd från den passivitet som offerstatus generellt innebär.

5.6 Våldets rasifiering

Som nämnts ovan är unga män med utländsk bakgrund över-representerade vad gäller våldsbrott, både som offer och förövare. Samtidigt utför ungdomar med ”helsvensk” bakgrund de allra flesta våldsbrott och ”invandrades” överrepresentation bör förstås utifrån klassrelaterade aspekter snarare än etnicitet (Estrada 2007, 2010). Det finns således ingen självklar koppling mellan invandrare och våld. Samtidigt visar forskning på att unga mäns våld ofta ”rasifieras”. När gymnasieungdomar talar om bråkmakare är det framför allt invandrarkillar som anses utöva våld (Uhnöo 2011). På samma sätt sammankopplar unga män som utsatts för våldsbrott ”brottsling” med ”invandrare” (Burcar 2012). De beskriver invandrarkillar återkommande som mer våldsamma än svenskar. Svenska killar ses som ”mjuka” och ställs i kontrast till ”våldsamma otyglade invandrarkillar” som är ”livsfarliga” och utövar grövre brottslighet. Invandrarkillar ses som mer brutala, stökiga, oförmögna att följa regler och behöver lära sig hur det är att leva i ett demokratiskt land.

Ett annat sätt som våldsbrott rasifieras är genom att våld beskrivs att framför allt ske i vissa områden, områden som oftast sammankopplas med invandrare (Uhnöo 2011). Dessa områden kan sägas bli stigmatiserade och ses som mer våldsamma och farliga än andra (”svenska”) områden och de män som kommer från dessa områden pekas ut som farliga eller problematiska (Hammarén 2008). Schablonbilden av den aggressiva unga invandrarkillen kan också bekräftas och utmanas av de utpekade själva. Machomaskulin-

itet behöver förstås utifrån den underordnade position män från vissa områden tilldelas. Sexism, aggressivitet och språkbruk kan ses som strategier för att hantera det stereotypa utpekandet och distansera sig från den "svenska" manlighet och gemenskap man upplever sig utesluten från (Hammarén 2008, Jonsson 2007).

5.7 Hatbrott

Nära associerat till rasifieringen av våldsbrott är *hatbrott*, det vill säga våld mot hbtq-personer, antireligiöst våld, samt våld av rasistiska eller främlingsfientlig karaktär. Omkring tre fjärdedelar av hatbrotten utförs av män. Merparten av hatbrott har rasistiska eller främlingsfientliga företecken (Brå 2013d). En kvalitativ studie med svarta ungdomar (15–31 år) visar på att rasistiska kränkningar och trakasserier har ett tydligt samband med föreställningar kring maskulinitet och feminitet (Kalonaityté et al 2007, Kawesa 2009). Trakasserier kan handla om rasifierat språkbruk, kränkningar av fysisk och personlig integritet, samt särskiljande behandling. De unga männen i studien uppger att de återkommande misstänkliggörs för brottsligt, farligt eller våldsamt beteende, medan de unga kvinnorna upplever att de ofta betraktas som sexuellt tillgängliga. Män anser sig kunna ta sig vissa friheter med kvinnor med afrikansk bakgrund som de inte annars hade gjort med andra kvinnor. Utöver dessa stereotypa handlingar har informanterna också erfarenheter av våldshandlingar som explicit hänförs till deras hudfärg, som exempelvis olaga hot och misshandel med rasistiska motiv på offentliga platser. Men hatbrotten begås även i mer familjära miljöer och uppkommer inte sällan av att informanterna hävdar sin rätt. Författarna menar att "det verkar finnas ett samband mellan att ha en afrikansk bakgrund, inneha en auktoritetsposition eller hävda sina rättigheter till rättvis behandling och bemötas med våldsamt hat" (Kalonaityté et al 2007, s. 30).

Näst efter hatbrott av främlingsfientlig karaktär är hatbrott mot hbtq-personer vanligast (Brå 2013d). I en tidig studie undersöker Eva Tiby (1999) 850 brottsofferberättelser från homosexuella män och kvinnor, som beskriver om, när, av vem och varför homosexuella är offer på grund av sin sexuella läggning. Studien visar att en fjärdedel hade upplevt vad de tolkar som hatbrott. Fler män än kvinnor är rädda för att bli utsatta. I 80 procent av fallen var angriparen en man, och i 60 procent av fallen en ung person (15–25

år). I en uppföljningsstudie har andelen som upplevt sig utsatta för homofobiska hatbrott ökat markant (Tiby 2004, 2010). I den rapporterar 53 procent av kvinnorna och 51 procent av männen att de har varit utsatta. Ökningen beror delvis på lägre svarsfrekvens i den senare studien, men Tiby (2010) utesluter inte en reell ökning i utsatthet. Framför allt har det skett ett stort tillskott av hatbrott som består av mindre allvarliga händelser, samt brott mot kvinnor. Den vanligaste brottsplatsen i den tidigare studien var en allmän plats, följt av hemmet. I den senare studien var det skola eller arbetsplats följt av allmän plats. Hbtq-brott är enligt Tiby inte ett "blint våld" utövat av främlingar på allmän plats, snarare utsätts de för våld från människor de känner, vanligen andra ungdomar. Hbtq-personer upp till 30 år är i större utsträckning utsatta för hatbrott än äldre åldersgrupper. En förklaring till detta kan vara att de debuterat som offentliga homosexuella, bisexuella eller transpersoner i tidigare år än äldre (Tiby 2010).

6 Våld mot kvinnor och barn

Om få svenska forskare har studerat mäns våld mot män utifrån ett genusperspektiv finns det desto mer genusforskning om mäns våld mot kvinnor. Detta beror delvis på den generella uppmärksamhet som våld mot kvinnor fått som socialt problem. Forskning inom detta fält har bland annat berört våldets omfattning (Lundgren et al 2001), våldsutsatta kvinnors erfarenheter av våld i nära relation (Hydén 1995), uppbrottsprocesser (Holmberg & Enander 2004), mäns våld mot husdjur i misshandelsrelationer (Holmberg 2004), skilsmässa och mäns våld (Ekbrand 2006) och hedersrelaterat våld (Eldén 2003). Det finns dock väldigt lite forskning om våldsutövande män och deras perspektiv. Detta är paradoxalt med tanke på att maskulinitetsforskning i Sverige i ett internationellt perspektiv är relativt stark och att våldsforskning med genusperspektiv är relativt stark (Hearn & Pringle 2006). Forskning med fokus på män, maskulinitet och våld mot kvinnor har bland annat studerat policy (Balkmar et al 2009, Pringle et al 2010), unga kriminella mäns tal om sitt våld mot kvinnor (Andersson 2008), ungas attityder till mäns fysiska och sexuella våld mot kvinnor (Berg 2005, Jeffner 1997, Uhnöo 2011), hedersrelaterat våld (Rexvid & Schlytter 2012), mäns sexuella våld mot barn (Pringle 2012) samt våld i ungas nära relationer (Gottzén & Korkmaz

2013). Många studier som inte direkt fokuserar på mäns erfarenheter av sitt våld är relevanta i sammanhanget och berör på olika sätt frågor om maskulinitetsnormer (t.ex. Cater 2004, Edin et al 2008, Eriksson 2003, Eriksson & Näsman 2008). Studier om mäns risktagande i trafiken har synliggjort att detta bör ses som en form våld mot kvinnor, barn och männen själva (Balkmar 2013, Joelsson 2013). Pågående projekt finansierade av FAS och Brottsoffermyndigheten med genusperspektiv fokuserar på män, exempelvis om nätverkets respons på våldsutövande män (Gottzén 2012, 2013b, 2013c, 2013d, 2014), våldsutövande mäns förhållningssätt till våld och interventioners förändringspotential (Jansson & Kullberg 2011) samt myndigheters bemötande av våldsutsatta män (Persson 2012).

6.1 Kvinnomisshandlare och våldtäktsmän

Som diskuterat ovan återfinns bland olika grupper av män regler kring vem man får utöva våld mot och inte. Men det är inte bara ungdomar och kriminella som ser det som moraliskt problematiskt att slå en kvinna, utan även ”vanliga” vuxna män. Som en man uttrycker det:

Slå en annan kvinna, eller skrämman en annan kvinna är inte heller okej, det är nåt som ses- inte ovanligt att ses, ja, läggt i botten liksom. Det är det mest moraliska fel man kan göra på nåt sätt. Mer okej att slå nån på krogen eller ta en stöld eller nåt sån men aldrig mot en kvinna, svagare människa rent fysiskt och dessutom den man älskar. Hur lågt kan man gå?

(Gottzén 2013c)

Eller som en annan man påpekar:

Det har alltid varit väldigt uttalat det där också ju, att det är hemskt att slå på kvinnor, det säger ju alla runt om en alltså. Till och med ”Skulle det vara nån i min närhet som slår på en kvinna, fy fan då ska den få” bla bla bla. Och det kan jag också själv tycka. Det tycker, jag tycker det också. Därför är det så hemskt att åh, vart en del av det.

(Gottzén 2012, s. 153)

Trots att våld mot kvinnor fördöms bland många män – inklusive dessa två som går i behandling för att ha utövat fysiskt våld i nära relation – fortsätter mäns våld mot kvinnor vara vanligt förekommande. Omfattningen på mäns våld mot kvinnor är svår att avgöra. Vissa studier uppger att 2 procent (Brå 2012) andra att så många

som 5 procent av Sveriges kvinnor har utsatts för någon form av fysiskt våld under det sista kalenderåret (Lundgren et al. 2001). Män är misstänkta förövare i de flesta fall (Brå 2012). Men hur kan vi förstå att våld mot kvinnor utövas trots ett återkommande fördömande? Hur kan män utöva våld mot kvinnor samtidigt som många ser det som moraliskt förkastligt, inklusive de män som själva utövar detta våld?

Ett sätt att förklara detta är utifrån vad Lundgren (1993) kallar för konstitutiva och regulativa regler. Mäns övergripande definition av våld är regulativ, en form av yt-regel. *Regulativa regler* är explicita och något vi förhåller oss medvetet till. *Konstitutiva regler* är i stället förgivet tagna och trögföränderliga grundregler. Dessa kan bland annat röra om hur en kvinna förväntas vara, exempelvis lagom mycket sexuellt tillgänglig för män. Enligt Stina Jeffner (1997) kommer de regulativa och konstitutiva reglerna i konflikt i talet om mäns våld och i synnerhet i talet om våldtäkt. I en studie med killar och tjejer i årskurs 9 visar hon på att en regulativ regel kring våldtäkt utgörs av "allt sexuellt som sker efter att tjejen sagt nej". Samtliga informanter i studien tar utifrån denna definition avstånd från våldtäkt och menar att detta är fel. Samtidigt är "allt som sker efter tjejen sagt nej" förhandlingsbart. Det gäller enbart om hon sagt nej på rätt sätt, gått därifrån, mått dåligt efteråt, etcetera (jfr Berg 2005). Dessa undantag är uttryck för den konstitutiva regeln, det vill säga regler om hur kvinnor är konstituerade.

Det finns alltså en viss förhandling om när våld mot kvinnor anses godtagbart och inte. Under vissa omständigheter förefaller det som relativt accepterat. I Uhnoos (2011) studie med gymnasieungdomar poängterar de intervjuade att det inte ses som legitimt för en kille att slå eller våldta en tjej. Att slå en tjej är fejt och "ocoolt", killarna markerar avståndstagande från sådant agerande. Men en kille kan slå en tjej om bråket förstås som ungdomsbråk, det vill säga mellan två jämbördiga parter och så länge båda slår. Grundregeln att inte slå en kvinna bygger på föreställningar om en asymmetrisk maktrelation mellan könen, framför allt vad gäller fysisk styrka, medan om relationen förstås som symmetrisk blir våld möjligt. Det kan också under vissa omständigheter ses som godtagbart att slå en "hysterisk kvinna". Om kvinnan är tjatig, full, jobbig och slår killen kan killens våld anses nödvändig för att lugna och kontrollera henne (Andersson 2007a, Hearn 1998).

Ett annat sätt att förklara varför män kan fortgå med sitt våld är att de inte uppfattar sina handlingar som våld. I en studie om mäns våld

mot kvinnor i nära relation visar Margareta Hydén (1995) att män har en annan uppfattning om misshandel än vad kvinnor har. Medan kvinnorna relaterar till våldets effekt och graden av ömsesidighet i våldet i sin förståelse av misshandel, relaterar männen framför allt till våldets allvarlighetsgrad. Endast om mannen använt sig av grovt våld och skadat kvinnan svårt ses det hela som misshandel, annars anser männen att de varit inblandade i bråk. De flesta män talade därför hellre om bråk än kvinnomisshandel, trots att de flesta var anmälda och några dömda för misshandel. Hos männen frammanade begreppet misshandel en bild av ett tydligt offer och en förövare, medan bråk öppnar upp för viss ömsesidighet och jämställdhet i relationen (jfr Eriksson 2003). Till skillnad från männen i Hydéns (1995) studie var de flesta männen i Lucas Gottzéns studie mycket mer benägna att tala om sina handlingar i termer av våld, vilket till viss del har att göra med att de går i behandling och sökt sig till den frivilligt (Gottzén 2013d). Men de beskriver ofta att de varit våldsamma under kortare eller längre perioder innan behandlingen, men då inte tolkat sina handlingar som våld eller misshandel (jfr Hearn 1998). Det är först när de sätter händelserna i sitt sammanhang, när de kopplar samman de olika formerna av våld som de börja se detta som våld eller misshandel (Gottzén 2012, 2013d).

6.2 Förmodad och reell respons

Att män inte förstår sina handlingar som misshandel har till viss del att göra med att det ses som en moraliskt problematisk handling och att kvinnomisshandlaren utgör en maskulin kategori med låg social status. Kvinnomisshandlaren kan förstås som en "stigmatiserad" maskulinitet i det att slå kvinnor ses som avvikande till normen för korrekt manligt beteende och ett illegitimt inslag i maskulinitetsgörandet. Det är "hemskt" och "fruktansvärt", något männen i Gottzéns (2012) studie skäms för. Männen skäms över vad de gjort och de är därför ytterst försiktiga med att berätta om sina handlingar för andra eftersom de förväntar sig att människor runt omkring dem inte bara kommer att kritisera handlingen utan också ta avstånd från dem som personer. Männen är rädda för att våldet inte enbart ska förstås som en moraliskt förkastlig handling, utan rädslan är att denna handling kopplas samman med deras person, att de också ses som kvinnomisshandlare (Gottzén 2013c, 2014).

Mäns våld mot kvinnor handlar alltså inte enbart om relationen till det kvinnliga offret, utan till stor del också om relationer till andra män (Hearn & Whitehead 2006). Samtidigt upplever många av männen ett behov av att berätta om sina erfarenheter och söka stöd hos vänner i en tid av kris.

De flesta män i Gottzéns studie bemöts dock inte av den negativa respons de förväntat sig. De menar att de generellt mött ett fördömande av våld, att våld mot kvinnor är fel, men samtidigt av förståelse för sina handlingar. Detta hör nära samman med de sätt männen presenterar sitt våld. Genom att omdefiniera och kontextualisera våldet tonas allvaret och omfattningen på våldet ned och vännernas uppmärksamhet riktas mot annat, som separationen, hans depression eller hennes "problematiska" karaktär. Detta får mannens våld att framstå som det oundvikliga resultatet av besvärliga omständigheter eller som en bisak till vad de själva upplever är det verkliga problemet. Det hjälper också männen att hantera vad de förmodar är det sociala nätverkets negativa respons och att undvika utpekandet som kvinnomisshandlare. Upplevelsen av skam utgör således ett hinder för männen att helt öppet berätta om sitt våld (Gottzén 2013c). Men skam kan också användas som en resurs när männen berättar om sitt våld (Gottzén 2014). Detta sker bland annat genom att visa på eller beskriva sin ånger och sin skam, genom att fördöma sina egna handlingar och genom att påpeka att man går i behandling och tar tag i sina problem. Genom uppvisandet av skam blir det möjligt för mannen att fördöma handlingarna som moraliskt problematiska samtidigt som han begripliggör sig själv. Han uppvisar en "begriplig" känsla och visar att han förstår att det han gjort mot sin partner är fel. Jaget och handlingarna skiljs på så sätt åt, mannen förkroppsligar inte det problematiska maskulina kvinnomisshandlarssubjektet utan genom att ställa sig på sina vänners och familjs sida och fördöma detta subjekt föregriper han inte bara fördömandet utan positionerar sig också som en "normal" man som på grund av omständigheter eller "aggressionsproblem" blivit våldsam. På så sätt kan mannen lösgöra sina handlingar från sitt jag. Han är inte en kvinnomisshandlare, utan egentligen en "normal" och "snäll" man som utfört hemska handlingar (Gottzén 2013c, 2014).

7 Jämställdhet och våld

Bekämpandet av mäns våld mot kvinnor har under många år varit en central del av svensk jämställdhetspolitik och det lyfts som ett av målen i regeringens nationella jämställdhetsarbete. Målet är att mäns våld mot kvinnor ska upphöra och att kvinnor och män, flickor och pojkar, ska ha samma rätt och möjlighet till kroppslig integritet (Skr 2011/12:3). Mäns våld mot kvinnor har i svensk politik under de sista decennierna setts som ett uttryck för bristande jämställdhet eftersom det går på tvärs med jämställdhetens grundläggande utgångspunkt – att relationen mellan kvinnor och män ska ”präglas av ömsesidig respekt, hänsyn och tolerans” (Prop. 1997/98:55, s. 22). Våldsamma män utsätter inte bara kvinnor för våld och kränkningar, de underminerar jämställdhet i och med att de inte visar kvinnor vederbörlig respekt utan kränker deras (kroppsliga) integritet. Mäns våld mot kvinnor är på så sätt ”ett allvarligt hinder för jämställdhet och kvinnors fulla åtnjutande av mänskliga rättigheter” (Skr 2011/12:3, s. 23).

7.1 Jämställdhet minskar våld

Men om mäns våld mot kvinnor anses vara ett hinder för jämställdhet, kan då ökad jämställdhet reducera mäns våld mot kvinnor? Detta är inte helt enkelt att svara på eftersom det genomförts förhållandevis lite forskning på området. En central fråga är hur jämställdhet ska mätas i undersökningar: Som ett bifall till att jämställdhet är något gott? Som attityder kring kön och könsnormer? Som ett beteende, exempelvis ansvar för barnomsorg och hushållsarbete? Ofta försöker studier att undersöka relationen mellan våld och jämställdhet *indirekt*, främst genom att studera relationen mellan attityder kring kön och våldsbenägenhet. En undersökning genomförd av Ungdomsstyrelsen (2013) visar exempelvis på en relation mellan våldsanvändande och genusnormer som kan kopplas till jämställdhet. Studien undersöker alltså inte jämställdhet i sig, utan attityder kring kvinnor och män. Studien visar på att risken för att ha utövat en våldsam eller kränkande handling ökar med 3,2 gånger för killar som både instämmer i stereotypa påståenden om könsroller och i stereotypa påståenden om maskulinitet och femininitet, jämfört med killar som inte instämmer i något av dessa påståenden. Mönstret är detsamma bland tjejer, men risken är något lägre (2,5) (Ungdomsstyrelsen 2013).

Internationell forskning pekar på att accepterandet av maskulinitetsnormer som betonar mäns rättigheter och dominans över kvinnor ökar risken för våldsutövande (Barker et al 2011, Hagemann-White et al 2010, WHO 2002). I WHO:s (2002) rapport om våld som nämndes inledningsvis presenteras resultat från studier från en rad länder i västvärlden och från utvecklingsländer. Dessa visar på en rad återkommande *faktorer som utlöser* våld i nära relation, exempelvis: att kvinnan inte lyder mannen, att hon argumenterar tillbaka, ifrågasätter mannen om pengar, går någonstans utan mannens tillåtelse, vägrar mannen sex, eller att mannen misstänker att kvinnan är otrogen.

Vad gäller *faktorer som påverkar* mäns våld konstaterar rapporten att forskningen främst undersökt individuella faktorer, snarare än faktorer som ligger på grupp- eller samhällsnivå (WHO 2002). Vad gäller individuella faktorer är (ung) ålder, låg inkomst och erfarenheter av våld i uppväxten faktorer som konsekvent lyfts fram. På grupp-nivå visar forskningen på att även om våld i nära relationer återfinns i alla samhällsklasser är fattiga kvinnor särskilt utsatta. På samhällsnivå pekar rapporten framför allt på att partnervåld sker oftare i samhällen där män har ekonomisk makt och bestämmanderätt i hushållet, där kvinnor inte kan ta ut skilsmässa enkelt och där vuxna generellt använder sig av våld för att lösa konflikter. Andra viktiga faktorer är strukturella orättvisor mellan kvinnor och män, rigida könsroller och föreställningar om manlighet kopplade till dominans, heder och aggressivitet.

I en omfattande internationell forskningsöversikt skriven på uppdrag av Europakommissionen, visar Carol Hagemann-White och hennes kollegor (2010) på resultat som till stora delar stöder WHO:s (2002) slutsatser. På en samhällsnivå pekar de på att *nedvärdering av kvinnor* utgör den starkaste faktorn för våld mot kvinnor, framför allt för sexuellt våld och våldtäkt. Nedvärdering av kvinnor innefattar materiell och kulturellt underordnande av kvinnor, ojämställdhet, samt patriarkala föreställningar om feminitet och sexualitet. Andra faktorer, som bedöms ha något mindre effekt, är hierarkiska *maskulinitetsnormer* och möjlighet till *straffrihet* ("impunity"). På grupp-nivå, framstår *berättigande* ("entitlement") som en särskilt stark faktor för både sexuellt våld och våld i nära relation. Med berättigande åsyftas här exempelvis mäns upplevelse av rättighet att få sina behov tillgodosedda samt ett skuldbeläggande av kvinnor.

På vad Hagemann-White et al (2011) kallar för mikronivå, det vill säga den nivå som rör familj, vänner och sociala nätverk, identifieras inga särskilt starka faktorer för sexuellt våld, även om

könsstereotyper (t.ex. våldtäktsmyter) och vänners godkännande har viss påverkan. Däremot identifierar författarna vänners godkännande som den enskilt starkaste faktorn för våld i nära relation, där exempelvis mäns behov av erkännande från verkliga och föreställda kollektiv påverkar mäns våld mot sin partner. Slutligen, på en individuell psykologisk ("ontogenetisk") nivå visar forskningen på en rad starka faktorer. För sexuellt våld utgör de tydligaste föreställningar om sex som en erövring som ibland kan göras med våld. En annan tydlig faktor är att individen har ett *maskulint jag* vilket enligt Hagemann-White et al (2011) innebär att mannen upplever krav att bevisa sig själv, att ha kontroll och att distansera sig själv från allt som ses som feminint. För våld i nära relationer utgör en uppväxt med föräldrar som inte kunnat ge tillräckligt med omsorg, samt maskulin kontroll – det vill säga behov av att ha kontroll och vinna respekt – de starkaste faktorerna.

En representativ norsk studie visar att våld mot barn är mindre förekommande i jämställda hem än hem som inte är jämställda (Holter 2013, Holter et al 2009). Denna studie har explicit fokuserat på jämställdhet, vilket mäts på ett "praktikplan" genom bland annat frågor om beslutsfattande i arbetsliv och i familjen, samt uppdelning av hushålls- och omsorgsarbete. Vidare har man mätt attityder till jämställdhet och egen könsidentitet. Studien visar på att i jämställda hem var det nästa 2/3 mindre våld än i ojämsställda hem. En särskilt stark faktor är om föräldrarna har lika möjlighet till beslutsfattande i familjen (Holter 2013, Holter et al 2009)

Sammantaget återkommer en rad faktorer för mäns våld mot kvinnor som på flera sätt kan kopplas till frågor om jämställdhet och frånvaron av kvinnors rättigheter. Både WHO (2002) och Hagemann-White et al (2011) identifierar en rad olika faktorer som är nära associerade till olika maskulinitetsnormer, vare sig de rör sig generellt kulturell nivå eller om normerna verkar genom sociala nätverk eller synliggörs i förövarens attityder eller på annat sätt på individuell nivå. Ökad jämställdhet kan således minska mäns våld mot kvinnor. Men forskare har också visat på att jämställdhet kan öka mäns våld mot kvinnor. Detta ses då som en följd av att jämställdhet och kvinnors högre status uppfattas som ett hot och skapar en "backlash" i form av kontrollstrategier för att upprätthålla mäns makt (Martin et al 2006). De skilda resultaten behöver dock inte vara helt motstridiga, utan kan förstås som relaterade till varandra. Studier visar exempelvis på att jämställdhet initialt ökar våld mot kvinnor, men att efter en viss tid avtar våldet (Whaley et al 2013).

7.2 Jämställt våld?

Jämställdhet och våld har också diskuterats i relation till *könssymmetri*, det vill säga i fråga om våldet är ”jämställt”. I dessa diskussioner lyfts mäns utsatthet för kvinnors våld inte sällan fram som ett osynligt problem. I samband med detta påpekas också att forskning visar på att kvinnor är lika våldsamma som män i nära relation (t.ex. Billing & Högberg 2009). Mycket riktigt finns det studier som visar på könssymmetri vad gäller våld i nära relationer. Dessa resultat är dock omdebatterade (se t.ex. Enander 2011, Kimmel 2002, Loseke & Kurz 2005). De olika ståndpunkterna i frågan kan exemplifieras genom den debatt som förts mellan två ledande våldsforskare, Donileen Loseke och Murray Straus. Straus är en av de främsta förespråkarna för att män och kvinnor utövar lika mycket våld.

En del av kontroverserna kring våldets symmetri beror delvis på olika studiedesign och sätt att mäta våld. Studier som visar på symmetri mellan mäns och kvinnors våld i nära relation bygger i princip utslutande på en enkät som kallas för Conflicts and Tactics Scale (CTS), vilket utvecklats av Straus och hans kollegor. Medan brottsstudier generellt finner att män är överrepresenterade vad gäller våld i familjen, visar CTS-baserad forskning – vilken främst fokuserar på familjekonflikt – oftast på att våldet är relativt jämt fördelat mellan män och kvinnor. Detta beror delvis på att brottsstudier framför allt fångar upp grovt våld medan CTS-studier främst berör lindrigt våld.

De studier Straus och hans kollegor genomfört visar på att män och kvinnor utövar ungefär lika mycket våld i nära relation: kvinnor utövade våld i 124 fall av 1 000 par och män 122 fall av 1 000 par. Skillnaden är inte statistiskt signifikant. Kvinnor utövar mer lindrigt våld medan män utövar mer grovt våld (Straus 2005). Straus påpekar dock att dessa siffror kan missuppfattas om inte *motiven* för våldet och skadorna från våldet undersöks. När siffrorna justerats och inkluderar skador så utövar 3,7 män av 1 000 par våld som orsakar skada och kvinnor 0,6 av 1 000 par. Andelen våld som orsakar skador är alltså sex gånger högre bland män än bland kvinnor. Samtidigt påpekar Straus på behovet av att lyfta fram kvinnors våld. Även om det är lindrigare så skadar det män, och det skadar inte minst kvinnor själva eftersom våldsanvändande ökar risken för att själv bli utsatt. Han påpekar också att hans

resultat inte ska tas som förevändning att ursäkta mäns våld eller annan misogyni.

I en respons till Straus påpekar Loseke och Kurz (2005) att det endast är CTS-studier som visar på könssymmetri. De lyfter fram en rad metodologiska svagheter med dessa typer av undersökningar. Ett centralt argument är att CTS-studier likställer olika former av våld och inte ser till deras kvalitativa skillnader vad gäller exempelvis motiv och grovhet. Vidare menar de att representativa urval av hela befolkningar, som CTS-studierna har, sällan visar på särskilt stor omfattning av grovt våld eftersom grovt våld inte är statistiskt vanligt. Det finns också ett troligt stort bortfall av just de individer som utövar grövre våld – de underrapporterar våldet eller vägrar att ställa upp i undersökningen. Ett annat problem är att CTS-intervjuerna görs över telefon. För att kunna prata om traumatiserande och problematiska händelser som våld behöver informanten kunna lita på forskaren vilket är svårt genom snabba telefonintervjuer. Vidare påpekar Loseke och Kurz (2005) att forskning visar på att män tenderar att underskatta sin egen omfattning av våld, kvinnor underskattar mäns våld, och att kvinnor och män överskattar kvinnors våld eftersom det är ovanligt och sticker ut (jfr Hydén 1995).

Loseke och Kurz (2005) kritiserar också CTS-studierna för att inte studera våldet i sitt sammanhang, förstås dess mening och dess konsekvenser. Vad gäller våldets sammanhang menar författarna att våldet måste förstås i relation till mäns och kvinnors generella relationer i samhället och i familjen, inte minst vad gäller den ojämställdhet som präglar relationerna. Det behöver också förstås utifrån den historiska acceptansen för våld mot kvinnor. Vad gäller våldets mening behöver exempelvis mäns och kvinnors skilda motiv till våld betonas. Många fler kvinnor än män utövar våld i självförsvar. Våldsutsatta kvinnor upplever ofta rädsla, medan våldsutövande män ser det som sin rättighet att använda sig av våld. Slutligen behöver våldets konsekvenser poängteras. När det exempelvis gäller det våld som kommer till polisens kännedom och de skador offer söker sig till sjukhus för, är könsskillnaderna slående – män blir sällan skadade av våld i nära relationer. Slutligen menar författarna att Straus påpekande att vi behöver lyfta fram kvinnors våld eftersom det riskerar att utsätta dem för våld från sina partners innebär ett skuldbeläggande på offret, att det framstår som hennes fel att han slår, vilket förskjuter problemet från mannen och hans våld.

Sammanfattningsvis, trots skilda uppfattningar, är Straus (2005) och Loseke och Kurz (2005) överens om att forskningen tydligt visar på att kvinnors våld mot män främst utgörs av lindrigare våld och att kvinnor får långt *mer* och *grövre* skador från våld än män i nära relationer.

7.8 Jämställdhet och strukturellt våld

Relationen mellan jämställdhet och våld har också lyfts fram i ett tredje område, i relation till så kallat hedersrelaterat våld. Under senare år har hederskultur lyfts fram som ett allt mer viktigt område i jämställdhetspolitiken (Skr. 2007/08:39). Det finns dock väldigt lite forskning om män som utövat eller utsatts för hedersrelaterat våld (se dock Rexvid & Schlyter 2012, Thapar-Björkert 2009). Devin Rexvid och Astrid Schlyter (2012) har intervjuat unga män som deltagit i ett projekt riktat till killar uppväxta med ”hederskulturella normer och värderingar”. Studien visar på en attitydförändring där deltagarna gått från att förknippa manlighet med att bland annat vara familjeförsörjare, familjeöverhuvud och fysiskt och mentalt stark, till att förstå manlighet som främst uttryckt genom respekt, ärlighet, pålitlighet och hjälpsamhet. De betonar i dag ett lugnt och jämställt beteende gentemot kvinnor och andra män och framhäver vad de uppfattar som de positiva delarna av hederskulturen, det vill säga godhet, altruism, respekt och självrespekt. Killarna i studien menar att det finns skillnader mellan ”män med utländsk bakgrund” och ”svenska män” vad gäller relationen till kvinnor. Medan de förra idealiserar en hierarkisk relation så ses svenska män som mer demokratiska och jämställda. Samtidigt påpekar informanterna att det finns hierarkiska relationer mellan män, där män med utländsk bakgrund diskrimineras (Rexvid & Schlyter 2012).

Frågan om diskriminering i relation till insatser och offentliga diskussioner om hedersrelaterat våld har lyfts av en rad forskare som visat på att när våld utövats av svenska män tenderar det ges individuella förklaringar medan när det handlar om män med utländsk bakgrund och/eller hedersvåld så lyfts kollektivistiska förklaringar fram och våldet ses som resultatet av traditionella och patriarkala värderingar (Alinia 2011, Bredström 2006, Eriksson 2006, Gottzén & Jonsson 2012, Lundgren 2011, Pringle 2010, Uhnöo 2011). Hanna Wikström (2011) har exempelvis visat på kunskapsbildningen kring hedersrelaterat våld ser våld i ”invandrar-

familjen” som strukturellt och systematiskt, samtidigt som mäns våld mot kvinnor och barn i ”svenska” familjer framstår som tillfälligt eller som resultatet av en dysfunktionell eller socioekonomisk utsatt position. Ickevästliga kvinnor antas vara särskilt utsatta för våld i egenskap av sin bakgrund, oavsett hur många år de bor i Sverige. På detta sätt kan man tala om att invandrarkvinnor ska räddas och skyddas av från invandarmännen och det blir möjligt att diskriminera ”i jämställdhetens namn” (Alinia 2011). Som Paulina de los Reyes (2001, s. 97) påpekar:

Diskursens utformning öppnar för ett ”berättigat” och ”politiskt korrekt” ventilerande av fördomar mot invandrare – de förtrycker sina kvinnor, samtidigt som den bidrar till att förstärka en positiv svensk identitet – de är inte jämställda som vi. Jämställdhetsdiskursen förmedlar värderingar, normer och föreställningar som skapar samhörighet mellan ”oss svenskar” och avstånd till ”dem”, invandrarna.

de los Reyes (2001) kritiserar den svenska jämställdhetsdiskursen för att göra frågor om förtryck och ojämlikhet till ”kulturella drag” hos den invandrade befolkningen, vilka bekräftar föreställningen om en svensk moraliskt överlägsenhet gentemot invandrare. En effekt av detta är att invandrare behöver lära sig svensk jämställdhet (Lundgren 2011). Den stora fokuseringen på hedersvåld riskerar därmed inte bara ta uppmärksamhet från ”svenskar” våld, utan också reproducera rasism och strukturellt våld. Utifrån ett intersektionellt perspektiv bör mäns våld snarare förstås ”i skärningspunkten mellan patriarkala normer inom familjen och samhället och det omgivande samhällets rasism” (Lundgren 2011, s. 339). Det behövs med andra ord såväl forskning som insatser som kan analysera både de generella och specifika former och uttryck våld och könsrelationer kan ta *och* det strukturella våld som reglerar relationer mellan män av olika klass och etnicitet.

8 Preventiva insatser

I och med att mäns våld lyftes fram som ett socialt problem började myndigheter och frivilligorganisationer att arbeta med preventiva insatser under slutet 1970-talet och början av 1980-talet. Från en handfull program i USA har insatser kring män och våld blivit allt mer vanligt och återfinns i dag i de flesta länder i västvärlden. Även i Sverige finns det en rad insatser som arbetar mot mäns våld. Dessa insatser utförs på följande nivåer (Sjögren et al 2013):

- *Universell* – hälsofrämjande insatser för alla.
- *Selektiv* – förebyggande insatser för avgränsade grupper.
- *Indikativ* – akuta och behandlande insatser.

Våldförebyggande program kan också ha en mer eller mindre tydlig genusansats i relation till om de ifrågasätter könsnormer. Program kan vara:

- *Genusneutrala* – synliggör inte skillnader mellan könen.
- *Genusredovisande* – kvinnor och män figurerar som statistiska enheter.
- *Genussensitiva* – utgår från kön som socialt konstruerat och mäns och kvinnors skilda behov.
- *Genusförändrande* – försöker förändra könsnormer och möjliggöra jämställdhet.

I en utvärdering av preventiva insatser kring unga män och våld som genomförts på uppdrag av Ungdomsstyrelsen identifieras sammanlagt 101 svenska offentligt finansierade projekt (Berg et al 2013). De flesta av dessa projekt är universella (88 st.) och selektiva (66 st.), vissa program kombinerar ansatserna. Projekten syftar framför allt till att förebygga hedersrelaterat våld (63 st.), följt av våld i nära relationer (25 st.), killars våld mot killar ("gatuvåld") (12 st.) och därefter mobbning, kränkningar och trakasserier (10 st.). Majoriteten av insatserna utgörs av enstaka lektioner eller seminarier. De flesta är genusensitiva eller genusförändrande och riktar sig till både killar och tjejer.

8.1 Universella insatser

Universella insatser tenderar att bestå av kampanjer eller föreläsningar, men under senare tid har några långsiktiga universella insatser genomförts. De flesta i Sverige är inriktade på unga (Eriksson, Berg & Wallqvist 2011). Ett exempel på detta är *Machofabriken* (Lundqvist et al 2011), som drivs av Män för Jämställdhet, Riksorganisationen för kvinnojourer och tjejjourer i Sverige (ROKS) och Sveriges kvinno- och tjejjourers riksförbund (SKR). Materialet är tänkt att användas i skolor och fritidsverksamheter som riktar sig till

unga. Machofabriken är en genusförändrande ansats som inte enbart fokuserar på våld, utan maskulinitetsnormer generellt. Programmet utgår från genusvetenskapliga och normkritiska perspektiv på kön, sexualitet och våld. Målet är att ge möjlighet att kritiskt reflektera kring hur könsnormer påverkar ungas liv och relation till våld (Gottzén et al 2013). Ett annat genusförändrande program är *Frihet från våld* (FFV) som Män för jämställdhet utvecklar. Detta bygger till stora delar på *Mentors in Violence Prevention* (MVP), ett amerikanskt manualbaserat program med målet att förebygga våld och mobbing genom så kallat åskådarperspektiv. Den grundläggande idén är inte att förändra de som utövar grövre våld så mycket som att förändra gruppens förståelse och acceptens för lindrigare former av våld eftersom dessa möjliggör grövre våld. Detta tillvägagångssätt är medvetet för att inte skapa onödigt motstånd hos deltagarna. Programmet har också ett genusperspektiv på maskulinitet. FFV är i sin linda och har inte utvärderats än, men MVP har utvärderats ett antal tillfällen och har visat på signifikant nedgång i exempelvis sexistiska attityder och viss positiv effekt på förutsett beteende, exempelvis att deltagare är mer benägna att ingripa i våld än de som inte deltagit i programmet (Gottzén et al 2013).

8.2 Selektiva insatser

Liksom de universella insatserna vänder sig selektiva insatser i Sverige ofta till yngre män. Ett av de mest använda på behandlingshem, ungdomsanstalter och särskilda ungdomshem är *Aggression Replacement Training* (ART), ett genusneutralt program som främst vänder sig till unga män med aggressivt och asocialt beteende. Programmet bygger främst på psykologisk inlärningsteori och utgår från att unga med asocialt beteende saknar sociala och kognitiva färdigheter, har bristande impuls kontroll och därför löser konflikter med aggressivitet. Programmet består av social färdighetsträning, träning i ilskek kontroll och moralträning. Efter en utvärdering visade på låg effekt inom Kriminalvårdens verksamhet valde de att sluta använda ART som våldsförebyggande intervention (Danielsson et al 2011). Utvärderingar i andra miljöer visar på liten effekt (Eriksson et al 2011). Kvalitativa studier har visat att programmet riskerar reproducera en våldsam maskulinitet om gruppledarna inte problematiserar genus och våld (Andersson 2007b, Eriksson et al 2011).

8.3 Indikativa insatser

Det finns i dag en rad olika indikativa preventionsinsatser (dvs. behandlingsinsatser), för våldsamma män. Till skillnad från universella och selektiva insatser, som främst riktar sig till ungdomar, inriktar sig indikativa insatser främst till vuxna män. De allra flesta fokuserar på våld i nära relation. Internationellt är majoriteten av behandlingsprogrammen riktade till män dömda för misshandel, men det finns också de som erbjuder behandling av män som går i terapi frivilligt (Tolman & Edleson 2011). Det finns sammanlagt omkring 75 behandlingsprogram i Sverige (Eriksson et al 2011). Kriminalvården använder sig främst av det manualbaserade programmet *Integrated Domestic Abuse Programme* (IDAP), framför allt inom frivården men också på anstalter. Programmet har utvecklats i USA och Storbritannien och är genussensitivt. Det utgår från ett övergripande könsmaktsperspektiv, men kombinerar detta med ekologiska, systemorienterade modeller. Programmet utgår från män som individer, mäns interaktion med andra och olika sociala sammanhang runt våldsutövande män. För sexualbrottsdömda används *Relationer och samlevnad* (ROS). Detta grundar sig främst på individfokuserade förklaringar (Eriksson et al 2011). De program som vänder sig till män som sökt sig till behandling frivilligt, som exempelvis *Utväg* och *Kriscentrum för män*, är ofta inspirerade av norska *Alternativ till vold* (ATV), även om andra influenser ofta förekommer parallellt. ATV är en genussensitiv, halvstrukturerad behandlingsmodell som kombinerar ett könsmaktsperspektiv med individuella förklaringar till mäns våld mot kvinnor (Socialstyrelsen 2010). Flera av de behandlingsenheter som arbetar med våldsutövande män vänder sig också till våldsutövande kvinnor, men detta förefaller vara en mindre grupp. Viss verksamhet finns också för våldsutövande fäder (Eriksson, Berg & Wallqvist 2011). Arbete med behandling för våld i hbtq-relationer är i princip icke-existerande, men Utväg Skaraborg har nyligen genomfört ett projekt för att bättre inkludera hbtq-personer som har erfarenheter av att utöva eller utsättas för våld, och deras barn.

Program som vänder sig till våldsutövande män har varit omdiskuterade sedan start. I synnerhet eftersom utvärderingar ofta ger motsägelsefulla resultat. De flesta utvärderingar visar på att behandlingsprogram har liten men signifikant positiv effekt på att få män att sluta bruka våld, andra visar dock på att det inte finns någon evidens för programmens effektivitet. Dessa skillnader är delvis ett

resultat av olika mätmetoder. Experimentella studier, som ofta använder sig av ett slumpmässigt urval av populationen och en kontrollgrupp, visar generellt mindre evidens än de kvasiexperimentella studier som jämför mellan de som genomför programmen och de som hoppat av eller inte påbörjar behandling (Tolman & Edleson 2011). I Sverige har Socialstyrelsen (2010) genomfört en kvasiexperimentell utvärdering av olika frivilliga behandlingsprogram som visar på en liten men positiv effekt. Utvärderingen kunde dock inte identifiera den positiva effektens orsak.

9 Rekommendationer

Det har producerats en hel del forskning kring mäns våld i Sverige. Mycket av denna forskning är relevant för förståelsen av mäns relation till våld, men har antingen främst fokuserat våldsutsatta kvinnors erfarenheter eller inte haft ett genusperspektiv. Forskning med fokus på maskulinitet och våld är fortfarande relativt ovanlig. Svensk våldsforskning har i stället primärt varit viktinologisk och fokuserat på kvinnor och barn, samt på attityder kring våld. Forskning om och med män som våldsutövare och offer har främst bedrivits inom kriminologin. En del av denna – men långt ifrån all – har haft ett explicit maskulinitetsperspektiv.

Det finns inga entydiga svar på varför det finns förhållandevis lite forskning om maskulinitet och våld. Min bedömning är att det delvis är en följd av att forskare, men också svensk jämställdhetspolitik (med rätta) premierat våldsoffers (dvs. kvinnors och barns) erfarenheter, samtidigt som maskulinitetsforskare inte varit särskilt intresserade av våld. Det är också delvis en effekt av att den forskningsfond som framför andra finansierar våldsforskning, Brottsofferfonden, i princip inte finansierar forskning om eller med förövare. Det är möjligtvis också ett resultat av att förövare inte är helt enkla att få kontakt med och inkludera i studier. Under senare år har flera projekt om män och våld initierats (se ovan), men det finns fortfarande dock en rad områden där det helt eller delvis saknas relevant grundforskning:

- Det minst utvecklade forskningsområdet är mäns kollektiva våld. Vi har ytterst lite kunskap om män som offer och utövare av idrottsrelaterat våld, politiskt våld och våld i relation till kriminella grupperingar. I utvecklandet av detta forskningsfält

skulle det framför allt vara fruktbart att utveckla forskning kring våldets homosociala betydelse.

- I jämförelse med kollektivt våld existerar det mer forskning kring män som offer och förövare av interpersonellt våld och våld i nära relationer, men denna är fortfarande begränsad. I detta område saknas särskilt forskning om våld bland unga, hbtq-personer, män med utländsk bakgrund, samt våldsutsatta män i heterosexuella relationer. Vad gäller andra former av interpersonellt våld behövs forskning kring män som förövare på arbetsplatsen och på offentlig plats, samt hatbrott. Det mesta av forskningen om män och interpersonellt våld fokuserar oftast endast på offer eller förövare. Interpersonellt våld sker dock alltid i ett socialt sammanhang och individer runt förövare (och offer) kan både stötta och kritisera våldet. Vi vet dock väldigt lite om vad människor i våldets närhet resonerar och hur de bidrar till våldets uppkomst, upprätthållande och upphörande. Rekommendationen är därför att också inkludera individer från offers och förövares nätverk i forskningen.
- Med tanke på att unga män är överrepresenterade som både förövare och offer, behövs mer forskning som fokuserar på ungdomar – både vad gäller kollektivt och interpersonellt våld. Som Ungdomsstyrelsen (2013) nyligen påpekat behövs mer kunskap (bl.a. i form av statistik) kring våldsanvändande bland unga, särskilt bland personer under 15 år.
- Kunskapen om relationen mellan våld och jämställdhet i Sverige är fortfarande liten och det har inte genomförts några större studier. För att kunna få ökad kunskap bör regeringen beställa en studie på samma sätt som den som nyligen genomförts i Norge (Holter et al 2009). En sådan studie behöver dock noga överväga hur jämställdhet konceptualiseras och operationaliseras för att kunna ringa in på vilka sätt jämställdhet relaterar till män och våld i olika arenor.

Utifrån den genomgångna forskningen kan också en rad områden där särskilda preventiva insatser behövs identifieras. Dessa återfinns på universell, selektiv och indikativ nivå.

- Det finns i dag många universella insatser kring män och våld, vilka oftast fokuserar på ungdomar. De flesta är kortvariga (t.ex. enstaka föreläsningar) och utvärderas inte. Forskning visar på

att dessa typer av insatser oftast har liten effekt (Barker et al 2007). Resurser bör därför läggas på mer långsiktiga universella insatser kring såväl interpersonellt som kollektivt våld. Det finns en överrepresentation av insatser kring hedersvåld. Denna form av våld behöver också fortsättningsvis förebyggas, men med tanke på att exempelvis våld i ungas nära relationer – oavsett kulturell bakgrund – är långt mer vanlig är det förvånansvärt att detta inte prioriteras. Det finns också stort behov av universella insatser som riktar sig mot en vuxen population, vad gäller exempelvis våld på arbetsplatsen. Även samverkan mellan arbetsgivare, fackförbund och myndigheter – framför allt behandlingsenheter – bör utvecklas för att uppmärksamma hur våld i nära relationer.

- Unga män, särskilt socioekonomisk utsatta unga män, är i riskzonen för att både utöva och falla offer för våld. Det finns selektiva insatser för denna grupp, men dessa problematiserar inte relationen mellan maskulinitetsnormer och våld. Det finns således behov av att utveckla genussensitiva eller genusförändrande insatser på detta område.
- Indikativa insatser finns på flera håll i landet, såväl de som utförs inom Kriminalvårdens regi och de som bygger på frivilligt deltagande. Dessa rör framför allt våld i nära relationer och når främst vuxna män födda i Sverige. De frivilligbaserade behandlingseinheterna tycks ha svårt att nå unga män, män med utländsk bakgrund och hbtq-personer. För att exempelvis nå unga män behöver samverkan mellan BUP, ungdomsmottagningar, skola och behandlingseinheter ses över och förbättras.

Referenser

- Alinia, M. (2011) Den jämställda rasismen och de barbariska invandrarna: "Hedersvåld", kultur och skillnadens politik. I Listerborn, C., Molina, I. & Mulinari, D. (red.) *Våldets topografier. Betraktelser över makt och motstånd* (s. 286–327). Stockholm: Atlas.
- Andersson, K. (2007a) To slap a "Kraxelhora": Violence as category-bound activity in young men's talk. *NORMA: Nordic Journal for Masculinity Studies* 2(2): 144–162.
- Andersson, K. (2007b) "Att be om ursäkt": Internationell färdighetsträning och ART i praktiken. *Socionomens forsknings-supplement* 6: 36–49.
- Andersson, K. (2008) Constructing young masculinity: A case study of heroic discourse on violence. *Discourse & Society* 19(2): 139–161.
- Andersson, K. (2012) Gola aldrig! Pedofilen som undantag. I Gottzén, L. & Jonsson, R. (red.) *Andra män. Maskulinitet, normskapande och jämställdhet* (s. 135–148). Malmö: Gleerups.
- Arbetsmarknadsdepartementet (1985) *Mannen i förändring. Idéprogram från Arbetsgruppen om mansrollen*. Stockholm: Tiden.
- Arbetsmiljöverket (2010) *Arbetsmiljön* (rapport 2010:3). Stockholm: Arbetsmiljöverket.
- Balkmar, D. (2013) *On men and cars: An ethnographic study of gendered, risky and dangerous relations* (Diss.). Linköping: Tema Genus, Linköpings universitet.
- Balkmar, D., Iovanni, L. & Pringle, K. (2009) A critical reconsideration of two "welfare paradises": Research and policy responses to men's violence in Denmark and Sweden. *Men and Masculinities* 12(2): 155–174.
- Barker, G., Riscado, C. & Nascimento M. (2007) *Engaging men and boys in changing gender-based inequity in health: Evidence from programme interventions*. Genève: World Health Organization.

- Barker G., Contreras M., Heilman B., Singh A., Verma R. & Nascimento M. (2011) *Evolving men: Initial results from the international men and gender equality survey (IMAGES)*. Washington D.C. & Rio de Janeiro: International Center for Research on Women (ICRW) & Promundo.
- Berg, L. (2005) "Om hon somnade skulle inte jag vilja ha sex": Unga män samtalar om gränsen mellan fredligt "sex" och våldtäkt. *Socialmedicinsk tidskrift* 82(6): 536–547.
- Berg, L., Sjögren, M., Hyllander, K. & Söderström, P. (2013) *Låt 101 blommor blomma. Våldsförebyggande projekt i Sverige riktat till killar och unga män*. Stockholm: Ungdomsstyrelsen.
- Billing, P. & Högberg, M. (2009) Våld mot män ignoreras. *Sydsvenska dagbladet*, 10 oktober.
- Bourdieu, P. (1989) Social space and symbolic power. *Sociological Theory* 7(1): 14–25.
- Bredström, A. (2006) Maskulinitet och kamp om nationella arenor – reflektioner kring bilden av "invandrarkillar" i svensk media. I de los Reyes, P., Molina, I. & Mulinari, D. (red.) *Maktens (o)lika förklädnader. Kön, klass och etnicitet i det postkoloniala Sverige* (s. 182–204). Stockholm: Atlas.
- Brå (2005). *Brottslighet bland personer med svensk och utländsk bakgrund* (Rapport 2005:17). Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brå (2012) Andel personer misstänkta för våldsbrott, efter kön. Elektroniskt dokument hämtat 29 maj från: <http://www.bra.se/bra/brott--statistik/statistik/misstankta-personer.html>
- Brå (2013a) *Nationella trygghetsundersökningen 2012. Om utsatthet, trygghet och förtroende* (Rapport 2013:1). Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brå (2013b) *Våld och misshandel*. Elektroniskt dokument hämtat 29 maj från: <http://www.bra.se/bra/brott--statistik/statistik/misstankta-personer.html>
- Brå (2013c) *Brott bland ungdomar i årskurs nio. Resultat från Skolundersökningen om brott åren 1995–2011*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brå (2013d) *Hatbrott*. Elektroniskt dokument hämtat 29 maj från: <http://www.bra.se/bra/brott--statistik/hatbrott.html>

- Burcar, V. (2005) *Gestaltningar av brottsoffer. Samtal med unga män som utsatts för brott* (Diss.). Lund: Sociologiska institutionen, Lunds universitet.
- Burcar, V. (2012) Unga mäns brottsofferberättelser: ”Svenskar” och ”invandrare” som retoriska resurser. I Gottzén, L. & Jonsson, R. (red.) *Andra män. Maskulinitet, normskapande och jämställdhet* (s. 81–98). Malmö: Gleerups.
- Burcar, V. (2013) Doing masculinity in narratives about reporting violent crime: Young male victims talk about contacting and encountering the police. *Journal of Youth Studies* 16(2): 172–190.
- Burcar, V. & Åkerström, M. (2009) Negotiating a victim identity: Young men as victims of violence. *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention* 10(1): 37–54.
- Bäcklin, E., Carlsson, C. & Pettersson, T. (2013) Maskuliniteter som livsloppsprocesser: våld i genusteoretisk belysning. I *Unga och våld – en analys av maskulinitet och förebyggande verksamheter* (s. 133–177). Stockholm: Norstedts Juridik.
- Carrigan, T., Connell, R. W. & Lee, J. (1985) Towards a new sociology of masculinity. *Theory and Society* 14(5): 551–604.
- Cater, Å. K. (2004) *Negotiating normality and deviation: Father's violence against mother from children's perspectives* (Diss.). Örebro: Örebro universitet.
- Christie, N. (1986) The ideal victim. I Fattah, E. (red.) *From crime policy to victim policy* (s. 17–30). New York: St. Martin's Press.
- Connell, R. W. (1987) *Gender and power: Society, the person, and social politics*. Stanford: Stanford University Press.
- Connell, R. W. (1996) *Maskuliniteter*. Göteborg: Daidalos.
- Connell, R. W. (2002) On hegemonic masculinity and violence: Response to Jefferson and Hall. *Theoretical Criminology* 6(1): 89–99.
- Danielsson, M., Fors, A. & Frej, I. (2011) *Behandlingsprogrammet ART i Kriminalvården. Utvärdering av återfall i brott för programdeltagare 2003–2006*. Norrköping: Kriminalvården.
- de los Reyes, P. (2001) *Mångfald och differentiering – Diskurs, olikhet och normbildning inom svensk forskning och samhällsdebatt*. Stockholm: Arbetslivsinstitutet.

- de los Reyes, P. (2003). *Patriarkala enklaver eller ingenmansland? Våld, hot och kontroll mot unga kvinnor i Sverige*. Norrköping: Integrationsverket.
- Edin, K., Lalos, A., Högberg, U. & Dahlgren, L. (2008) Violent men: Ordinary and deviant. *Journal of Interpersonal Violence* 23(2): 225–244.
- Ekbrand, H. (2006) *Separationer och mäns våld mot kvinnor* (Diss.). Göteborg: Göteborgs universitet.
- Eldén, Å. (2003) *Heder på liv och död. Våldsamma berättelser om rykten, oskuld och heder* (Diss.). Uppsala: Uppsala universitet.
- Elias, N. (1989) *Civilisationsteori, del 1. Sedernas historia*. Stockholm: Atlantis.
- Elias, N. (1991) *Civilisationsteori, del 2. Från svärdet till plikten – samhällets förvandlingar*. Stockholm: Atlantis.
- Eliasson, M. & Menckel, E. (2003) *Ord och mening. Könsperspektiv på verbal aggression och våld mellan elever i grundskolan*. Stockholm: Arbetslivsinstitutet.
- Eliasson, M., Isaksson, K. & Laflamme, L. (2007) Verbal abuse in school. Constructions of gender among 14- to 15-year-olds *Gender and Education* 19(5): 587–605.
- Enander, V. (2011) Violent women? The challenge of women's violence in intimate heterosexual relationships to feminist analyses of partner violence. *NORA: Nordic Journal of Feminist and Gender Research* 19(2): 105–123.
- Eriksson, M. (2003) *I skuggan av pappa. Familjerätten och hanteringen av faders våld* (Diss.). Stehag: Gondolin.
- Eriksson, M. (2006) Avikkande eller osynlig – Rasifierande praktiker i familjerättssekreterares hantering av faders våld. I de los Reyes, P. (red.) *Om välfärdens gränser och det villkorande medborgarskapet* (s. 183–216). Stockholm: Fritzes.
- Eriksson, M., Berg, L. & Wallqvist, A. (2011) *Våldsförebyggande arbete med män. En kunskapsöversikt*. Stockholm: Sveriges kommuner och landsting.
- Eriksson, M. & Näsman, E. (2008) Participation in family law proceedings for children whose father is violent to their mother. *Childhood* 15(2): 259–275.

- Eriksson, M. & Pringle, K. (2011) Working with men in a gender equality paradise? The case of Sweden. I Ruspini, E., Hearn, J., Pease, B. & Pringle, K. (red.) *Men and masculinities around the world: Transforming men's practices* (s. 97–108). New York: Palgrave Macmillan.
- Estrada, F. (2006) Trends in violence in Scandinavia according to different indicators. *British Journal of Criminology* 46: 486–504.
- Estrada, F. (2007) Ungdomsbrottslighetens utveckling, omfattning och struktur. I Estrada, F. & Flyghed, J. (red.) *Den svenska ungdomsbrottsligheten* (s. 23–56). Lund: Studentlitteratur.
- Estrada, F. (2008) Våldet i dagens Sverige – vilka är förövarna och sammanhangen. I *Våld i välfärdsland* (s. 18–24). Stockholm: Forskningsrådet för arbetsliv- och socialvetenskap.
- Estrada, F. (2010) Våld som ett (bra) samhällsproblem. *Nordisk tidskrift för Kriminalvetenskap* 97(3): 320–334.
- Folkhälsoinstitutet (2013) *Nationella folkhälsoenkäten – Folkhälsa på lika villkor*. Elektroniskt dokument hämtat 23 maj 2013 från: <http://www.fhi.se/Statistik-uppfoljning/Nationella-folkhalsoenkaten/>
- Fondén, C. (2007) ”Gola aldrig ner någon”: Intervjuer med personer som i tonåren misstänkts för brott. I Estrada, F. & Flyghed, J. (red.) *Den svenska ungdomsbrottsligheten* (s. 213–248). Lund: Studentlitteratur.
- Galtung, J. (1969) Violence, peace, and peace research. *Journal of Peace Research* 6(3): 167–191.
- Gottzén, L. (2012) Att (inte) bli en kvinnomisshandlare. I Gottzén, L. & Jonsson, R. (red.) *Andra män. Maskulinitet, normskapande och jämställdhet* (s. 149–165). Malmö: Gleerups.
- Gottzén, L. (2013a) *Hjältar och monster. Samhällsvetenskapliga perspektiv på män och våld*. Stockholm: Ungdomsstyrelsen.
- Gottzén, L. (2013b) Encountering violent men: Strange and familiar. I Pini, B. & Pease, B. (red.) *Men, masculinities and methodologies* (s. 197–208). New York & London: Palgrave Macmillan.
- Gottzén, L. (2013c) Skam, maskulinitet och respons på mäns våld mot kvinnor. *Socialvetenskaplig tidskrift* 20(2): 75–92.

- Gottzén, L. (2013d, refereegranskas) Violent men's paths to batterer programs: Masculinity, turning points and narrative selves. *Feminist Criminology*.
- Gottzén, L. (2014, kommande) Displaying shame: Men's violence toward women in a culture of gender equality. I Hydén, M., Gadd, D. & Wade, A. (red.) *Response-based approaches to the study of interpersonal violence*. New York & London: Palgrave Macmillan.
- Gottzén, L. & Jonsson, R. (2012) Goda män och Andra män. I Gottzén, L. & Jonsson, R. (red.) *Andra män. Maskulinitet, normskapande och jämställdhet* (s. 7–23). Malmö: Gleerups.
- Gottzén, L. & Korkmaz, L. (2013) Killars våld mot tjejer i nära relationer. I *Unga och våld – en analys av maskulinitet och förebyggande verksamheter* (s. 72–101). Stockholm: Norstedts Juridik.
- Gottzén, L., Lundqvist, E. & Hearn, J. (2013). Using feminist theory in violence prevention programmes with men and boys. Paper presenterat på *AtGender Spring Conference*, Göteborg, 26–28 april.
- Hagemann-White, C., Kavemann, B., Kindler, H., Meysen, T. & Puchert, R. (2010) *Review of research on factors at play in perpetration*. Bryssel: European Commission. Elektroniskt dokument hämtat 29 maj 2013 från: http://ec.europa.eu/justice/funding/daphne3/multi-level_interactive_model/bin/review_of_research.pdf
- Hall, S. (2002) Daubing the drudges of fury: Men, violence and the piety of the "hegemonic masculinity" thesis. *Theoretical Criminology* 6(1): 35–61
- Hammarén, N. (2008) *Förorten i huvudet. Unga män om kön och sexualitet i det nya Sverige* (Diss.). Stockholm: Atlas.
- Hearn, J. (1998) *The violences of men: How men talk about and how agencies respond to men's violence to women*. London: Sage.
- Hearn, J. (2012). A multi-faceted power analysis of men's violence to known women: From hegemonic masculinity to the hegemony of men. *The Sociological Review* 60(4): 589–610.
- Hearn, J. & Pringle, K. (2006) Violences. I Hearn, J. & Pringle, K. (red.) *European perspectives on men and masculinities* (s. 149–169). London: Palgrave.

- Hearn, J., Nordberg, M., Andersson, K., Balkmar, D., Gottzén, L., Klinth, R., Pringle, K. & Sandberg, L. (2012) Hegemonic masculinity and beyond: 40 years of research in Sweden. *Men and Masculinities* 15(1): 31–55.
- Hearn, J. & Whitehead, A. (2006). Collateral damage: Men's "domestic" violence to women seen through men's relation with men. *Probation Journal* 53(1): 38–56.
- Hedlund, E. & Lundmark, G. (1983) *Våldtäkt – vanmakt. 60 män berättar*. Stockholm: Liber.
- Holmberg, C. (2004) *Med husbandens röst. Om våld mot djur i misshandelsrelationer*. Ystad: Kabusa.
- Holmberg, C. & Enander, V. (2004) *Varför går hon? Om misshandlade kvinnors uppbrottsprocesser*. Ystad: Kabusa.
- Holmberg, C. & Stjernqvist, U. (2004) Samkönat partnervåld: Vad är det och vilket stöd behövs? *Tidskrift för genusvetenskap* 25(4): 49–65.
- Holter, Ø. G. (2013) Masculinities, gender equality and violence. *Masculinities and Social Change* 2(1): 51–81.
- Holter, Ø. G., Svare, H. & Egeland, C. (2009) *Gender equality and quality of life: A Nordic perspective*. Oslo: NIKK & University of Oslo.
- Hydén, M. (1995) *Kvinnomisshandel inom äktenskapet. Mellan det omöjliga och det möjliga*. Stockholm: Liber.
- Hällsten, M., Szulkin, R. & Sarnecki, J. (2013) Crime as a price of inequality? The gap in registered crime between childhood immigrants, children of immigrants and children of native Swedes. *British Journal of Criminology* 53(3): 456–481.
- Isdal, P. (2001). *Meningen med våld*. Stockholm: Gothia.
- Jansson, A. (2012) "Man hör aldrig om killar som blir sexuellt trakasserade": *En rapport om sexuella trakasserier i skolan* (rapport 2012:1): Stockholm: Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet.
- Jansson, P. & Kullberg, C. (2011) Violent men: Problems, interventions and change. *Safe Community Conference*, Falun, 6–9 september.
- Jefferson, T. (2002) Subordinating hegemonic masculinity. *Theoretical Criminology* 6(1): 63–88.

- Jeffner, S. (1997) *Liksom våldtäkt, typ. Om ungdomars förståelse av våldtäkt* (Diss.). Uppsala: Sociologiska institutionen, Uppsala universitet.
- Joelsson, T. (2013) *Space and sensibility: Young men's risk-taking with motor vehicles* (Diss.). Linköping: Linköpings universitet.
- Jonsson, R. (2007) *Blatte betyder kompis. Om maskulinitet och språk i en högstadieskola* (Diss.). Stockholm: Ordfront.
- Kalonaityté, A.V., Kawesa, V. & Tedros, A. (2007) *Att färgas av Sverige. Upplevelser av diskriminering och rasism bland ungdomar med afrikansk bakgrund i Sverige*. Stockholm: Ombudsmannen mot etnisk diskriminering.
- Karlsson, J. (2003) Sexuella eller sexistiska trakasserier? Genusnormernas betydelse vid trakasserier mellan män. I Lander, T. Pettersson & E. Tiby (red.) *Femininiteter, maskuliniteter och kriminalitet. Genusperspektiv inom svensk kriminologi* (s. 47–70). Lund: Studentlitteratur.
- Karlsson, J. & Pettersson, T. (2003) *Fokusgruppsintervjuer med ungdomar om genus och våld. Konstruktioner av gärningspersoner och offer* (rapport 2003:2). Stockholm: Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet.
- Kawesa, V. (2009) Svart maskulinitet och utsattheten förr rasistiska hatbrott. I Kolade, S. (red.) *Afrikansksvenska röster. En antologi om afrikansksvenskars situation i, och tankar om, Sverige* (s. 144–158). Malmö: Notis.
- Kelly, L. (1988). *Surviving sexual violence*. Cambridge: Polity.
- Kimmel, M. (1994) Masculinity as homophobia: Fear, shame, and silence in the construction of gender identity. I Brod, H. & Kaufman, M. (red.) *Theorizing masculinities* (s. 119–141). Thousand Oaks: Sage.
- Kimmel, M. (2002) "Gender symmetry" in domestic violence. *Violence Against Women* 8(11): 1332-1363.
- Kimmel, M., Hearn, J. & Connell, R. W. (red.) (2005) *Handbook of studies on men and masculinities*. Thousand Oaks: Sage.
- Lindström, D. (2004) Civiliseringsprocessen – en konstruktion? *Historisk tidskrift* 124(2): 261–272.

- Loseke, D. R. & Kurz, D. (2005) Men's violence toward women is the serious social problem. I Loseke, D., Gelles, R. & Cavanaugh, M. (red.) *Current controversies on family violence* (s. 79–95). Thousand Oaks: Sage.
- Lundgren, E. (1992) *Gud och alla andra karlar. En bok om kvinnomisshandlare*. Stockholm: Natur och kultur.
- Lundgren, E. (1993) *Det får da være grenser for kjønn. Voldelig empiri og feministisk teori*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Lundgren, E. (2004) *Våldets normaliseringsprocess*. Stockholm: Riksorganisationen för kvinnojourer och tjejjourer i Sverige.
- Lundgren, E., Heimer, G., Westerstrand, J. & Kalliokoski, A-M. (2001) *Slagen dam. Mäns våld mot kvinnor i jämställda Sverige – en omfångsundersökning*. Umeå: Brottsoffermyndigheten.
- Lundgren, M. (2011) Diskurser om mansvåld: Reflektioner från en spegel. I Listerborn, C., Molina, I. & Mulinari, D. (red.) *Våldets topografier. Beträktelser över makt och motstånd* (s. 329–360). Stockholm: Atlas.
- Lundqvist, E., Röcklinger, K., Malmberg, L., Gulbrandsen, I., Nettelbladh-Malm, C. & Söderström, D. (2010) *Machofabriken*. Malmö: Liber.
- Löfvenberg, Å. & Rahm, G. (2007) *Familjevåld. Mäns våld mot kvinnor och barn. Kunskapsunderlag och handlingsplan*. Karlstad: Landstinget i Värmland.
- Martin, K., Vieraitis, L. M. & Britto, S. (2006) Gender equality and women's absolute status: A test of the feminist models of rape. *Violence Against Women* 12(4): 321–339.
- Messerschmidt, J. (1993) *Masculinities and crime: Critique and reconceptualization of theory*. Lanham: Rowman & Littlefield.
- Meuser, M. (2004) Homosociality. I Kimmel, M. & Aronson, A. (red.) *Men and Masculinities: A social, cultural, and historical encyclopedia Vol. 1* (s. 396–398). Santa Barbara, CA: ABC-CLIO.
- Nordberg, M. (2000) Hegemonibegreppet och hegemonier inom mansforskningen. I Folkesson, P. Nordberg, M. & Smirthwaite, G. (red.) *Hegemoni och mansforskning. Rapport från Nordiska mansforskningsworkshopen i Karlstad 19–21/3 1999* (s. 37–66). Karlstad: Karlstad universitet.

- Nordberg, M. (2009) "Det är så otäckt att gå hem på natten...": Om mäns och pojkars berättelser och förståelser av våld och andra provokationer. Paper presenterat på *Changing men and masculinities in gender-equal societies?* Roskilde, Danmark, 28–30 januari.
- Persson, A. (2012) *Att möta män som utsätts för våld i en nära relation: Professionella strategier och föreställningar om män, genus och våld i tre organisationer* (Dnr. 2012-1209). Stockholm: Forskningsrådet för arbetsliv- och socialvetenskap.
- Pettersson, T. (2002) *Tre aspekter på brottsliga nätverk. Supporterbråk, etnicitet och genus* (Diss.). Stockholm: Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet.
- Pringle, K. (2010) Swedish welfare responses to ethnicity: the case of children and their families. *European Journal of Social Work* 13(1): 19–34.
- Pringle, K., Balkmar, D. & Iovanni, L. (2010) Trouble in paradise? Exploring patterns of research and policy response to men's violence in Denmark and Sweden. *NORA: Nordic Journal for Feminist and Gender Research* 18(2): 105–121.
- Pringle, K. (2012) Fadrande, mansforskning och sexualiserat våld i det "jämslida" Sverige. I Gottzén, L. & Jonsson, R. (red.) *Andra män. Maskulinitet, normskapande och jämställdhet* (s. 119–134). Malmö: Gleerups.
- Prop. 1997/98:55. *Kvinnofrid*. Stockholm: Fritzes.
- Ptacek, J. (1988) Why do men batter their wives? I Yllö, K. & Bograd, M. (red.) *Feminist perspectives on wife abuse* (s. 133–157). Newbury Park: Sage.
- Radman, A. (2013) *Huliganlandskapet. Medier, våld och maskuliniteter* (Diss.). Malmö: Idrottsvetenskap, Malmö högskola.
- Rexvid, D. & Schlytter, A. (2012) Attitydförändringar hos unga män med hederskulturella värderingar. I Karlsson, L. B. & Piuva, K. (red.) *Genusperspektiv i socialt arbete* (s. 129–151). Stockholm: Natur & Kultur.
- Sarnecki, J. (2006) "Brottslighet hos personer födda i Sverige och i utlandet" ur ett strukturellt diskrimineringsperspektiv. I Sarnecki, J. (red.) *Är rättvisan rättvis? Tio perspektiv på diskriminering av etniska och religiösa minoriteter inom rättssystemet* (SOU 2006:30) (s. 347–379). Stockholm: Fritzes.

- Sarnecki, J. (2008) Våldet mot kvinnor är en del av ett store våld. *Läkartidningen* 105(7): 457–461.
- Sjögren, M., Berg, L., Hyllander, K. & Söderström, P. (2013) *Före han slår. Om effektiva våldsförebyggande metoder med genusperspektiv*. Stockholm: Ungdomsstyrelsen.
- Skr. 2011/12:3. *Jämställdhetspolitikens inriktning 2011–2014*.
- Socialstyrelsen (2010) *Behandling av män som utövar våld i nära relationer – en utvärdering*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- SOU 1995:60. *Kvinnofrid. Slutbetänkande av kvinnovåldskommissionen*. Stockholm: Fritzes.
- Stickley, A. & Carlson, P. (2010) Factors associated with non-lethal violent victimization in Sweden in 2004–2007. *Scandinavian Journal of Public Health* 38: 404–410.
- Straus, M. (2005) Women's violence toward men is a serious social problem. I Loseke, D., Gelles, R. & Cavanaugh, M. (red.) *Current controversies on family violence* (s. 55–77). Thousand Oaks: Sage.
- Thapar-Björkert, S. (2009) Conversations across borders: Men and honour related violence in U.K. and Sweden. *NORMA: Nordic Journal for Masculinity Studies* 4(1): 47–65.
- Thornberg, R. (2011) "She's weird!" The social construction of bullying in school: A review of qualitative research. *Children & Society* 25(4): 258–267.
- Thornhill, R. & Palmer, C. (2000) *A natural history of rape: Biological bases of forced sex*. Cambridge: MIT Press.
- Tiby, E. (1999) *Hatbrott? Homosexuella kvinnors och mäns berättelser om utsatthet för brott* (Diss.). Stockholm: Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet.
- Tiby, E. (2010) Upplevelser av utsatthet för hatbrott. I *Hon, hen, han. En analys av hälsosituationen för homosexuella och bisexuella ungdomar samt för unga transpersoner* (s. 137–151). Stockholm: Ungdomsstyrelsen.
- Tidefors, I. (2010) "Det känns som jag inte har haft nåt riktigt liv än". *Fyrtiofem tonårspojkar som har begått sexuella övergrepp*. Stockholm: Statens institutionsstyrelse.
- Tilly, C. (2003) *The politics of collective violence*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Tolman, R. & Edleson, J. (2011) Intervening with men for violence prevention. I Renzetti, C., Edleson, J. & Bergen, R. (red.) *Sourcebook on violence against women* (s. 351–367). Thousand Oaks: Sage.
- Uhnoo, S. (2011) *Våldets regler. Ungdomars tal om våld och bråk* (Diss.). Göteborg: Daidalos.
- Ungdomsstyrelsen (2013) *Unga och våld – en analys av maskulinitet och förebyggande verksamheter*. Stockholm: Norstedts Juridik.
- von Hofer, H. (2011) *Brott och straff i Sverige. Historisk kriminalstatistik 1750–2010: Diagram, tabeller och kommentarer*. Stockholm: Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet.
- Whaley, R. B., Messner, S. F. & Veysey, B. M. (2013) The relationship between gender equality and rates of inter- and intra-sexual lethal violence: An exploration of functional form. *Justice Quarterly* 30(4): 732–754.
- Whitehead, S. (2002) *Men and masculinities: Key themes and new directions*. Cambridge: Polity Press.
- Wikman, S. (2012) Arbetslivet som arena för våld – en lägesbeskrivning. I Heber, A., Tiby, E. & Wikman, S. (red.) *Viktimologisk forskning. Brottsoffer i teori och metod* (s. 27–53).
- Wikström, H. (2011) Den problematiska invandrarfamiljen: Kunskapsbildning om hedersrelaterat våld. I Bergman, H., Eriksson, M. & Klinth, R. (red.) *Föräldraskapets politik – från 1900-tal till 2000-tal* (s. 173–196). Stockholm: Dialogos.
- World Health Organization (2002) *World report on violence and health*. Genève: WHO.
- Žižek, S. (2008) *Violence: Six sideways reflections*. New York: Picador.
- Österberg, E. (1996) Våld, ära, böter och skam: Kriminalitet och straff i Sverige från medeltid till nutid. I Åkerström, M. (red.) *Kriminalitet, kultur, kontroll – en antologi* (s. 104–124). Stockholm: Carlssons.
- Österberg, E. (1998) Manskulturens nedgång och fall? Några reflektioner kring en omöjlig fråga. *Statsvetenskaplig tidskrift* 101(1): 15–26.
- Österberg, E. (2008) Våldet genom århundradena. I *Våld i välfärdsland* (s. 13–17). Stockholm: Forskningsrådet för arbetsliv- och socialvetenskap.

Statens offentliga utredningar 2014

Kronologisk förteckning

1. Vissa bostadsbeskattningsfrågor. Fi.
2. Framtidens valfrihetssystem
– inom socialtjänsten. S.
3. Boende utanför det egna hemmet
– placeringsformer för barn och unga. S.
4. Det måste gå att lita på konsument-
skyddet. Ju.
5. Staten får inte abdikera
– om kommunaliseringen av den svenska
skolan. U.
6. Män och jämställdhet. U.

Statens offentliga utredningar 2014

Systematisk förteckning

Statsrådsberedningen

Justitiedepartementet

Det måste gå att lita på konsumentskyddet. [4]

Utrikesdepartementet

Försvarsdepartementet

Socialdepartementet

Framtidens valfrihetssystem

– inom socialtjänsten. [2]

Boende utanför det egna hemmet

– placeringsformer för barn och unga. [3]

Finansdepartementet

Vissa bostadsbeskattningsfrågor. [1]

Utbildningsdepartementet

Staten får inte abdikera

– om kommunaliseringen av den svenska skolan. [5]

Män och jämställdhet. [6]

Landsbygdsdepartementet

Miljödepartementet

Näringsdepartementet

Kulturdepartementet

Arbetsmarknadsdepartementet
